

ÇANAKKALE 1915

TARİH, EDEBİYAT VE SANAT

GALLIPOLI CAMPAIGN 1915

HISTORY, LITERATURE AND ART

Editörler:

Prof. Dr. M. Mehdi İLHAN

Prof. Dr. Mehmet BULUT

Prof. Dr. İbrahim G. YUMUŞAK

İçindekiler / *Outline*

ÖNSÖZ / *PREFACE*

Prof. Dr. Mehmet Bulut

GİRİŞ / *INTRODUCTION*

Prof. Dr. M. Mehdi İlhan

I-ÇANAKKALE SAVAŞI ÖNCESİ / *BEFORE THE GALLIPOLI CAMPAIGN OF 1915*

- Gelibolu Sancağı'nın Demografik Yapısında Gayrimüslim Nüfus (1831-1914)

Kaya Göktepe **1**

- Çanakkale Savaşları Arifesinde Anadolu'da İç Güvenlik Sorunlarına Genel Bakış: Batı Ve Doğu Anadolu Örneği

Dilşen İnce ERDOĞAN **29**

- XVI. ve XIX.Yüzyıllardan Örneklerle İtalyan Seyyahların Gözünde ve İtalyan Gezi Edebiyatında Gelibolu

Bülent AYYILDIZ **43**

- Açık Havada İbadet ve Mekân İlişkisi- Gelibolu Namazgâhları

Deniz DEMİRARSLAN **57**

- Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Haritaları

Yasemin Nemlioğlu KOCA **77**

- Otto Liman Von Sanders'e Dair İzlenimler: The Times Gazetesi Örneği

Gülşah ESER **103**

II- ÇANAKKALE SAVAŞI: SAVAŞA KATILANLAR, KAHRAMANLAR, KARA, DENİZ VE HAVA MUHAREBELERİ / THE GALLIPOLI CAMPAIGN OF 1915: PARTICIPANTS, HEROES, NAVAL AND LAND OPERATIONS, AND AERIAL WARFARE.

- Broken Hill Attack 1915 – Revisited: A Battle Fought for Gallipoli on Australian Soil
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ILHAN **125**

- Gallipoli Campaign through the Lens of the Times Newspaper
F. Begum YILDIZELİ **163**

- Slaughter at Gallipoli: A German First-Hand Account April-May 1915
Holger H. HERWIG **179**

- Australian Chaplains at Gallipoli: Role, impact and influence
Daniel REYNAUD - Larisa MILER **199**

- Çanakkale Muharebelerinde Alay İmamları
Abdullah AKIN - Lokman ERDEMİR **219**

- Çanakkale Deniz Savaşı'nda Queen Elizabeth Savaş Gemisi Taarruzlarının İngiltere ve Avustralya Basınındaki Akisleri
Esra Oğuzhan YEŞİLOVA **235**

- "Baionette ou canon, en avant la Légion!" The Battle of Gallipoli through the eyes of a British foreign legionnaire
José Mauricio Saldanha ÁLVAREZ **251**

- 18 Mart 1915'te Fransız Bouvet Zırhlısı'nı Batıran Mecidiye Bataryası Komutanı Yüzbaşı Mehmet Hilmi (Sanlıtop) Bey
Gazanfer SANLITOP **271**

- Çanakkale Savaşında Mustafa Kemal'in Rolü
Işıl TUNA **295**

- Seddülbahir Çıkarması ve Mehmet Çavuş
Murat BURGAÇ **315**

- Çanakkale Savaşları'na Hava Harekatları'nın Etkisi
Okan GÜMÜŞDOĞRAYAN **333**

- Çanakkale Savaşları'nda Hukuk İhlalleri: Kimyasal Gaz ve Domdom Kurşunu Kullanımı
Necdet AYSAI 355

III- ÇANAKKALE SAVAŞI SONRASI /AFTER THE GALLIPOLI CAMPAIGN OF 1915

- Interwar reflections: Britain's armed forces looking back at Gallipoli 1919-39
Matthew HEASLIP 383

- Anzak Hatıralarında Çanakkale Savaşları ve Hatıratların Günümüzdeki Yeri
Deniz AKPINAR - Recep KANALGA 393

- Rus İç Savaşından Sonra Türkiye'ye Sığınan Göçmenlerin Gelibolu Günleri
Ramin SADIGOV 415

IV- ÇANAKKALE SAVAŞI ve SANAT, EDEBİYAT, ROMAN ve SİNEMA / THE GALLIPOLI CAMPAIGN: ART, LITERATURE, FICTION AND CINEMA

- Çanakkale Savaşı Edebiyatı
Sema UĞURCAN 441

- Bir Ailenin Çöküşünde Tarihsel İzdüşüm
Ayşe TOMAT 455

- Jean Giraudoux's Gallipoli: A Representation of Continents in War
Arzu Etensel ILDEM 465

- Cephe Gerisinde Yaşanan Çanakkale Savaşı
Sabanur YILMAZ 477

- Raphael Confiant'ın "Le Bataillon Créole" Adlı Tarihsel Romanında I. Dünya Savaşı ve
Çanakkale Savaşı'nın Yansımaları
Ece YASSITEPE 487

- Giraudoux'nun Siegfried, Anouilh'un Eşyasız Yolcu Adlı Oyunları ile Buket Uzuner'in Uzun
Beyaz Bulut Gelibolu Adlı Romanında I. Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Travma ve Kimliğin
Yeniden İnşası
Fulya MARMARA 503

- Aşk ve Savaş: İki Ateş Arasında Jean Giraudoux
Ahmet ÖZHAN 511

- Çanakkale Savaşı'nın Türk Resim Sanatında Yansıması

Dalila ÖZBAY **525**

- Anzaklarla Aşırı Empati Yapan Bir Film: "Çanakkale Çocukları"

Kerime YILDIZ **545**

- İşgâlcı Anzakların, Avustralya Yapımı Filmlerle Aklanışı: Gelibolu ve The Water Diviner Filmleri

Kerime YILDIZ **549**

- Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin İnşa Sürecinde Milliyet Gazetesinin Düzenlediği Yardım Kampanyası

Celil BOZKURT **559**

- Tarihe Eşlik Eden İz: Kumkale Anma Şehitliği Projesi

Mehmet Kerem ÖZEL **575**

- Ortaokullarda Okutulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları

Ümran ASLAN **593**

- Çanakkale Savaşı Araştırmalarının Sosyal Ağ Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Ramazan ACUN **611**

TAKDİM

Yirminci Yüzyıl, 1914'teki Birinci Dünya savaşıyla başladı. Başlangıçta Osmanlılar bu savaşın dışındaydılar. Fakat sonra bu savaşın tam merkezinde yer aldılar. Konuyla ilgili araştırmalar arttıkça anlaşılıyor ki bu dünya savaşının en önemli odak noktası Osmanlılar idi. Çünkü XV. yüzyılın ortalarından itibaren doğuya ve batıya açılan, sonra da her tarafa yayılan Modern Batı Kapitalizminin merkez güçleri Asya, Afrika ve Amerika kıtaları başta olmak üzere neredeyse Osmanlı coğrafyası olan kadim medeniyet merkezleri dışındaki tüm devlet ve milletlerin bileğini bükmüş ve kontrol altına almışlardı. Ancak Osmanlılar benimsedikleri dünya görüşü ve medeniyet, değerler ve inşaa ettikleri ilmi, ahlaki, iktisadi, sosyal, siyasal, sistemleri sayesinde bu Batılı güçlere ve onların dünyaya ihraç ettikleri sisteme karşı direnmeyi başarmış tek coğrafyayı kontrolleri altında bulunduruyorlardı.

XIX. yüzyıl çok uzun bir yüzyıl oldu. Özellikle dünya ticareti ve sanayileşme konusunda önemli gelişmeler ortaya çıktı. Modern Batı'nın merkez sanayi güçlerinin üretimleri için gerekli olan emek, sermaye ve doğal kaynaklar, özellikle de enerji kaynakları benimsedikleri modern kapitalist anlayış ve inşaa ettikleri küresel sistemlerinin çıkarları önünde Osmanlı Devleti gibi büyük ve halledilmesi gereken önemli bir güç vardı.

Modern Batı Kapitalizminin önünde beş yüz yıl direnen ve daha açık ifade etmek gerekirse onların çıkarları, ekonomileri ve sistemleri için XX. yüzyıla girerken en büyük engeli Osmanlılar oluşturuyordu. İşte bu nedenle özellikle de son yıllarda yapılan araştırmalar gösteriyor ki Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli meselesi Osmanlı Devleti meselesiydi. Osmanlılar bu cesamet, kuvvet ve kudretleri ile devam edecek olursa Modern Batılı Kapitalist güçlerin hedefledikleri ticari, ekonomik ve siyasal sistemin en önemli ham maddesi olan petrolün yoğun ve bol olduğu Yakın Doğu ve Ortadoğu'da, hatta dünyanın diğer yerlerinde onların tasavvuruna göre kontrolü ve yönetiminin gerçekleşmesi mümkün olamazdı.

Bu gerçekliklerden yola çıkarak denilebilir ki Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli hesaplaşma noktası ve cephesi Osmanlıların başkentinin giriş kapısını oluşturan Çanakkale/Gelibolu cephesi olmuştur. Modern Batının en kudretli sanayi güçleri Osmanlıların denizden giriş kapısı olan Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'na tüm teknolojileri, silahları, topları ve gemileri yanında başta Avustralya ve Yeni Zelanda olmak üzere dünyanın dört bir yanından

topladıkları askerlerle dayanmıştı. Boğazı geçerek Türklerin ve Müslümanların payitahtı İstanbul'u ele geçirmek için tarihin en büyük saldırılarından birini gerçekleştirmişlerdir. Ancak Çanakkale'de 1915 yılında tarihin en büyük yenilgisini yaşadılar.

Osmanlılar, kuruluşlarından elli yıl kadar gibi kısa bir sürede XIV. yüzyılın ortalarında (1354) Süleyman Paşa ile Gelibolu'yu ele geçirerek İstanbul'un fethinden yüz yıl önce boğazın girişini ve Bizans İmparatorluğu'nun çevresini kontrolleri altına almışlardı. 1453'te İstanbul'u fethederek Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılan bir dünya devleti kurmuşlar ve 25 milyon km²'den daha geniş bir coğrafyayı kapsayan geniş bir coğrafyada farklı dil, din ve kültüre bağlı toplulukları yüzlerce yıl bir arada barış ve huzur içinde, kimseye muhtaç etmeden yaşatmışlardı. İstanbul'un fethiyle Avrupa büyük bir şok yaşadı ve Osmanlıların kontrolü dışındaki bölge ve denizlerden alternatif ticaret yolları, daha da önemlisi Osmanlıları arkadan kuşatma konusunda başta Kilise, Krallar ve Prensler dünyaya açılma konusunda büyük servetleri yeni dünyalar için seferber ettiler.

Tarihte elbette Osmanlıların kurduğu devlet gibi büyük devletler, hatta imparatorluklar kurulmuştu. Ancak Osmanlıların özgünlüğü, modern kapitalist Avrupa'nın tüm dünyayı etkilediği ve kontrol altında bulundurduğu "modern" dönemde, bu kadar uzun ömürlü ve bu kadar geniş bir coğrafyada, bu kadar farklı dil, din ve kültüre mensup toplulukları bir arada huzur ve barış içinde ve modern zamanlarda Avrupa'nın ve Batı'nın yükseliş dönemlerinde yaşatmış olmalarıdır.

Osmanlılar 1354'ten 1915 yılına gelene kadar, başta Gelibolu olmak üzere tüm Avrupa'da yönettikleri yerlerden geri çekilmeye başladıkları son dönemlere kadar, her eyalette, hatta her sancakta gayrimüslim nüfus çoğunluktaydı. Deyim yerindeyse beş yüzyıl gibi uzun bir dönemde Osmanlılar Avrupa'nın güneyi ve doğusunu kimsenin dinine, diline kültürüne baskı yapmadan, dokunmadan, değiştirmeden farklılıklara saygı temelinde, barış ve huzur içinde bir arada yaşattılar. Fakat modern dünyaya medeniyet getirdiklerini, insan hakları ve demokrasi konusunda öncülük ettiklerini iddia eden Avrupa ve Batılılar, gittikleri ve sömürgeleştirdikleri tüm coğrafyalardaki toplulukların başta dilleri olmak üzere her alanda hayatlarına ciddi müdahalelerde bulundular. Dahası, gittikleri yerlerde kendilerine direnenleri ortadan kaldırdılar, hayat hakkı bile tanımadılar. Dolayısıyla modern dünyada düşünen ve üreten beyinlerin Osmanlı tecrübesini keşfetmesi ve anlaması gerçekten çok önemlidir. Bu tecrübe anlaşılırsa, Osmanlı medeniyetinin farklılıklara saygı temelinde modern batının insan hak ve özgürlüklerinin çok ilerisinde bir uygulamanın en önemli laboratuvarı ve

tecrübesi olduğu ve bugün de bu tecrübeye tüm dünyanın ne kadar çok ihtiyacı olduğu fark edilecektir. Bu durum fark edildikçe Çanakkale 1915’in anlam ve önemi de bir o kadar daha iyi anlaşıp olacaktır.

Osmanlılar, Çanakkale’de 1915’te, batıların ürettiği modern kapitalizmin “kendi çıkarından başka bir çıkarı” dikkate almayan ve çıkarı önündeki her engeli bertaraf etmeyi temel amaç edinmiş olan anlayışını doğru bulmadığı için dünyada direnen en önemli millet olarak tarihe geçmiştir. Bu nedenle Çanakkale’deki direnişin ve imtihanın bir anlamı herkese “kendi inancı, değerleri, dili, kültürü ile milli bayrağı altında özgürce ve insanca bağımsız vatanında yaşamasını” temin etmektir. Tabii ki Çanakkale’nin bunun ötesinde her millet ve her coğrafya için ayrı anlamları vardır.

Çanakkale 1915, Müslümanlar ve Türkler için tarihe altın harflerle yazılmış bir destandır. Çanakkale, modern Türkiye’nin önsözüdür. Çanakkale Anadolu’nun tapusudur. Çanakkale ezanın, bayrağın ve vatanın anlam haritasıdır. Çanakkale Edirne’den Kars’a, İzmir’den Diyarbakır’a, Sinop’tan Hatay’a, Trabzon’dan Kilis’e tüm Türkiye’dir. Çanakkale ecdadın Müslüman Türk evladına ve gençliğine en önemli emanetidir, ebediyete kadar çiğnetmeyeceği namusudur.

Çanakkale, tüm bu coğrafyada yaşayan tüm Türk ve Müslüman çocukları tarafından iyi bilinmesi ve anlaşılması gereken bir destandır. Dahası, dünyanın mazlum milletlerinin tüm evlatları, özgürlük ve bağımsızlığa düşkün milletlerin çocukları tarafından çok iyi bilinmesi ve anlaşılması gereken bir destandır.

Bu amaca hizmet etmek ve katkı sağlamak için elinizdeki kitap istifadenize sunulmuştur. Bu kitabın temelini 4. Uluslararası Gelibolu Kongresi’nde sunulan tebliğler oluşturmaktadır. Daha önce bu satırların yazarının da yer aldığı Türkiye’de İstanbul ile Çanakkale’de ve Avustralya Canberra’da gerçekleştirilen 4 farklı Uluslararası Kongre düzenlendi. Bu kongrelerin gerçekleşmesinde ve bu eserin ortaya çıkmasında emeği geçen başta İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İbrahim Güran Yumuşak ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Halil İnalçık Tarih ve Toplum Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü Prof. Dr. Mehdi İlhan hocamız olmak üzere, katkı sağlayan tüm araştırmacılara ve akademisyenlere teşekkürü borç bilirim.

Prof. Dr. Mehmet BULUT

İstanbul, 2017

INTRODUCTION

The twentieth century started with the World War I in 1914. At the beginning, the Ottomans were out of this war. However, they took place in the center of this war. It is understood when the researches about the issue increase that the Ottomans could be the most important reason of this world war. Because the central powers of the Modern Western Capitalism, which opened up to the east and later on to the west since the middle of the 15th century and later on expanded to everywhere, defeated all countries and nations particularly in Asia, Africa and America and took them under control except the very old centers of civilizations, almost all Ottoman geography. However, the Ottomans succeeded to stand out against these Western powers and their system, which was exported to the world, by means of their adopted vision of world and civilization, values and philosophy, ethical, economic, social and political systems they created.

The nineteenth century had become a very long century. Particularly significant developments emerged in world trade and industry. The most important and immediate concern in front of the interest of the capitalist and global system, which they were building, was the Ottoman Empire, because it controlled the labor, capital and natural sources, particularly source of energy that were required for their new production that the central industrial powers of Modern West needed.

There was a world empire resisting for five hundred years in front of the Modern Western Capitalism. If it was needed to express more clearly, it was a huge obstacle in front of their economy and system, while entering into the twentieth century. This is because the recent researches reveal out that the most important issue of the World War I was the Ottoman Empire. It would not be possible to actualize the war in the Near East and Middle East, where there are intense and plenty of oil, which is the most important raw material of the commercial, economic and political system that the Modern Western Capitalist powers targeted, or even in any other part of the world, if the Ottomans continued with this magnitude, geography, power and strength.

Starting from this reality, it could be said that the most important payoff point and front of the World War I was Çanakkale/Gallipoli, which constituted the entrance of the Ottoman's Sublime Porte, capital of Turks and Muslims of

the world. The strongest industrial powers of the Modern West surrounded the Gallipoli Strait and Peninsula, which was the entrance door of Ottomans from the sea, with their technology, weapons, artillery and ships along with soldiers gathered from all quarters of the world, particularly Australia and New Zealand. They carried out one of the biggest attack of the history to seize the capital city of the Turks and Muslims by crossing the Bosphorus. However, they suffered the biggest defeat of the history in Çanakkale in 1915.

The Ottomans took under control of the entrance of the channel and surroundings of the Byzantine Empire a hundred years before the conquest of Istanbul by seizing the Gallipoli with Süleyman Pasha in the middle of the 14th century (1354) in a very short period like fifty years from the establishment of the state. By conquering Istanbul in 1453 they built a world empire expanding to Asia, Europe and Africa continents. They sustained societies from different language, religion and culture in a very wide geography including more than 25 million square kilometer in peace and tranquility. Great states like the Ottoman Empire were established in the history. Nevertheless, the authenticity of Ottomans and their significance were to sustain societies from different languages, religions and cultures in peace and tranquility in a “modern” period, which the Europe influenced, expanded and kept the whole world under control, for such a long time and in such a wide geography.

Non-Muslim population was majority in every province and district until the last period from 1345 to 1915, in which they started to lose ground in all Ottoman Europe and also in Gallipoli, where they were governing. If I may say so, the Ottomans sustained the south and west of the Europe in peace and tranquility for a long time like five hundred years without pressuring, changing and interfering with anybody’s religion, language and culture based upon respect to differences. However, the Western powers, who claims to bring civilization to the world and leading the world to the democracy and human rights, seriously intervened in the languages and lives of the societies in places they went and colonized. Moreover, they extinguished resistant people in places they went; they even didn’t let them live. Therefore, it is very important for politicians, researchers, thinkers and producing brains in modern world to understand and explore the Ottoman experience. If this experience is understood, it will be realized that the Ottoman civilization was the most important laboratory of a very progressive practice and experience, which was more advanced than the freedoms and human rights of modern west, based on respect to differences and how much

the world needs this experience. As this situation was realized, the meaning and importance of Çanakkale 1915 will be understood better.

The Ottomans passed into the history as a nation resisting to the world, since it did not approve the understanding of the modern capitalism created by western powers, which does not care “another interest different than its own” and aims to destroy any obstacle in front of it, in Çanakkale in 1915. Therefore, the meaning of the resistance and test in Çanakkale was ensuring to everybody to live with its own belief, values, language and culture in an independent country under its national flag freely and humanly. Of course, Çanakkale has different meanings for all nations and geography beyond this.

Çanakkale is an epic story, which was written to the history with golden letters for Turks and Muslims in 1915. Çanakkale is the preface of the modern Turkey. Canakkale is the title deed of Anatolia. Canakkale is the meaning map of the azan, flag and country. Çanakkale is the whole Turkey from Edirne to Kars, from İzmir to Diyarbakır, from Sinop to Hatay and from Trabzon to Kilis. Çanakkale is the most important trust of our ancestors to the Muslim Turkish son and to the youth; it is the purity, which will not be dishonored forever and ever.

Çanakkale is the epic story that should be known and understood very well by all Turkish and Muslim kids living in this geography. Moreover, it is also an epic story that should be known and understood very well by the sons of the oppressed nations of the world and sons of the nations, which are fond of their freedom and independence.

This book was presented to your exploitation for serving and contributing to this goal. The papers presented in the 4th International Gallipoli Congress constitute the base of this book. Four different International Congresses were held, where the writer of these lines participated in to all, in Istanbul and Çanakkale/Turkey, and in Canberra/Australia. I owe a debt of gratitude to all researchers and academics, particularly Prof. Dr. İbrahim Güran Yumuşak, who is the Dean of the Faculty of Business and Management of the Istanbul Sabahattin Zaim University and Prof. Dr. Mehdi İlhan, who is the Director of the Halil İnalcık Research Center for History, Humanities and Social Sciences in Istanbul Sabahattin Zaim University.

Prof. Dr. Mehmet BULUT

Istanbul, 2017

Introduction

Mehmet Mehdi İLHAN

This is the fourth international symposium of the series of Gallipoli Campaign 1915. The first and second ones were held at the Centre for Arab and Islamic Studies at the Australian National University, Canberra. The “First International Gallipoli Symposium: History, Art and Literature” held on 3rd of April 2008 included only five papers. The second symposium was held on 15-16 April 2009. Sixteen academics from Turkey, New Zealand, Canada and a number of universities across Australia presented papers in this two-day event. The audience of particularly the second symposium were academics from the universities across Australia. Both the participants and the audience of this second symposium apparently were experts in the field and therefore the papers presented and the questions asked after the sessions were very much illuminating. A number of papers presented at the first and second symposia were selected to form coherent themes and were edited in a volume entitled “Gallipoli: History, Memory and National Imagination.”¹ The third International Gallipoli Symposium was held in Istanbul on 20-21 April 2012. The proceedings of this symposium were edited and published in a volume entitled “Gallipoli: History, Legend and Memory.”² The purpose of these three international symposia as well as the fourth one was to bring together the Turkish and Western scholars and encourage them to cooperate². So far it has become apparent that through only an international cooperation of scholars Gallipoli Campaign of 1915 can fully be comprehended. It is clear that the documents and sources of the campaign are not only stored in the archives and libraries of Turkey, England, Australia, New Zealand, Canada, France, Russia or Germany, but also in the libraries and archives of the former colonies of Britain and France as well as those countries that were directly or indirectly involved in the campaign. It is also vital that the various aspects and perspectives of the campaign both prior to and after the campaign must be studied. Some of these aspects and perspectives were presented in this

1 İlhan, M.M.: “Introduction to Book ‘Gallipoli: History, Memory and National Imagination’” in Gallipoli: History, Memory and National Imagination. Edited by M.M. İlhan. Turkish Historical Society, Ankara 2014, p. 1.

2 İlhan, M.M.: “Introduction to Book ‘Gelibolu’” in Gelibolu, Tarih, Efsane ve Anı (Gallipoli: History, Legend and Memory). Edited by I.G. Yumuşak & M.M. İlhan. İstanbul Medeniyet University, İstanbul, 2013, p. 11.

Fourth International Gallipoli Symposium held in Istanbul on 15–18 March 2015. A number of papers presented in this symposium were selected and arranged in a thematic structure, and were edited for this volume. This Introduction mainly covers the papers presented in Turkish to address the English readers. The papers both in Turkish and English have abstracts for a quick reference.

Before the Gallipoli Campaign of 1915

Göktepe in his paper studied the demographic structure of the Peninsula with a particular reference to the non-Muslim population covering the period from 1831–1914. Such a study is vital to comprehend the drastic fall in the population of the Peninsula after the war. Gallipoli Peninsula according to Göktepe during the Classic Ottoman period besides Muslim Turks was populated with other ethnic groups such as Greeks, Armenian, Bulgarian and Jews. According to 1645 cadastral register of Gallipoli there were 1,200 Muslim, 400 Greek, 48 Armenian and more than 60 Jewish households living in the quarters of the city. Multiplying these figures by 5, the total population of the city of Gallipoli was around 8,500 in the seventeenth century. According to 1881/1882–1893 census that included women the total population of the sancak of Gallipoli was 89,229. Of this 25,605 were Muslims, 59,153 Greeks, 1,080 Armenians, 1,604 Jews, 1,674 Bulgarians and 113 the others. According to 1906/1907 censuses the figures were still in favour of non-Muslims: 25,955 Muslims, 64,604 Greeks, 1,133 Armenians, 2,336 Jews, 1,674 Bulgarians and 120 the others. According to 1831 population census 75% of population of the sancak of Gallipoli were non-Muslims mostly Greeks. By 1914 census the population of non-Muslims was still more than those of Muslims. In 1831 the Muslim population of the Peninsula was 24%. The Muslim population increased to 28% by 1893 and to 41% by 1914. Following the Gallipoli Campaign the population of the Peninsula fell drastically. What is vital in this fall is to work out the ratio of Muslims to non-Muslims. It is very likely that most of the Greeks prior to the start of the campaign either left for the mainland Greece or were forced to migrate to the interior provinces of Anatolia or were deported to the mainland Greece for security reasons. In fact according to The Sydney Morning Herald report, dated 6 February 1913, they would have posed a great threat to the Turks due to the fact that “as the Bulgarians were massing at Bulair (and) if Greek allies could land a force ‘on the western side of the peninsula’, the 50,000 Turkish troops between Gallipoli and Maidos would be ‘in a difficult position.’” Yet “a dispatch on 7 July 1913 (of The Sydney Morning Herald) reported that Ottoman troops treated Gallipoli’s

Greeks ‘with marked depravity’ as they ‘destroyed, looted, and burned all the Greek villages near Gallipoli.’”³ An internationally collaborative study – by the academics – of the archival documents and other sources both in Turkey and Greece might reveal the truth about these figures and claims.

The Ottomans were not only facing the problems of internal security on the Peninsula itself but also in Anatolia as it is clear from Erdoğan’s paper. Dilşen İnce Erdoğan in her paper has dealt with an important issue that is the internal security of Eastern and Western Anatolia; the two parts of Turkey with ethnic and cultural differences, yet with the same basic goal that is eliminating the enemy from the Anatolian soil. In doing so she has concentrated on the adverse activities of bandits and non-Muslims namely Greeks and Armenians while the Ottomans were busy fighting at Gallipoli and other fronts. She has basically focussed on the district of Aydın where the bandits were active both as good guys (so called efe or sosyal eşkiya/social bandit) and bad guys. The Western Anatolia was populated with nomad and half-nomad Turcoman as well as Turks, Greeks, Jews and Armenians – the latter having moved from Eastern Anatolia. Greeks, Armenians and Jews were controlling the economy of the country and therefore were often migrating to the areas with potential economic means. As the war started those Greeks living in Aydın and the vicinity moved further to west, the coastal line of the Aegean Sea for a better living. Yet surprisingly for the same purpose the Greeks living on the Aegean islands and even the main land Greece migrated to Western Anatolia. Greece on the one hand was encouraging the Greek settlements in Western Anatolia and the islands and on the other was supporting the bandits active on the islands. Stefanos Yerasimos (s. 36)⁴ claim that the Greeks joined the brigands to avoid joining the army. As the war started the gendarme, responsible from the security of the civilians against the bandits, were even sent to the front. This encouraged both Turkish and Greek bandits. The Greek bandits were also encouraged and supported by Greece and the Allies. Starting from 1912 the army deserters either joined the existing bandits or themselves formed one in Çeşme, Karaburun, Kilizman, Urla, Güzelbahçe and other costal towns in Western Anatolia. These bandits even acted as guides to the Greek brigands coming from the Aegean islands in confiscating

3 Williams, J. 2016: “The Ethnic Cleansing of Greeks from Gallipoli, April 1915” (an extract from Deutschland Uber Allah! The Germans and Gallipoli 1915; Australian Scholarly publishing). <https://quadrant.org.au/magazine/2013/04/the-ethnic-cleansing-of-greeks-from-gallipoli-april-1915/> accessed on 17.8.2016.

4 Yerasimos, S. 1995: Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu. (Trs. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları.

the property of the inhabitants and kidnapping the sons of rich in return for ransom. As the Gallipoli campaign started and the Ottomans allied with the Germans the activities of both Turkish and Greek bandits doubled in confiscating properties, robbery and kidnapping. The local Ottoman forces felt helpless. By 1916 the number of deserters from the army increased further and the bandits were out of total control. So the Ottomans on the one hand were confronting the enemy and on the other the civilians were suffering in the hands of bandits, brigands and robbers. Matthias Bjørnlund using Udenrigsministeriets Arkiver [UM, Archives of the Foreign Ministry,] and secondary sources mostly Western inserts that “bashibozuks”, alternatively called “Turkish gangs” or chetes in the reports, numbered 8–10,000 in the vilayet of Aydın alone, and according to Van der Zee they were financed and run by the state. Many of these gangs consisted of members of the SO (the Special Organization) and radicalized Muslim refugees from the Balkans or the Caucasus, the so-called muhadjirs, who plundered and murdered “as many of the hated Greeks as possible.” Also according to Bjørnlund CUP (Committee of Union and Progress) and government agencies like the Ministry of War, and the members of SO jointly either forced out thousands of Greeks living in Aegean littoral and Thrace or gave them a choice of converting into Islam. Alfred van der Zee, Danish consul at Smyrna, vilayet of Aydın (Smyrna) since 1910, was the main witness to these events. He was a Dutch⁵. Apparently the Turks hated the Greeks and all the Christians hated the Turks as Vahram Dadrian puts it bluntly and relates that on the day of declaration of Jihad in November 1914, there was a meeting held in Çorum “to which the city’s Greek and Armenian dignitaries were also invited. Those who spoke there insisted that there was no difference among Christians, regardless of their nationalities: they were all malicious enemies of the Turks.”⁶ Whatever may be the case the truth can only be reached through cooperative studies by objective academics capable of selecting and analysing the archival documents and all other primary sources of the countries involved in the campaign. I personally believe that history is more than a grandma’s tale. History should not be a piece of tool in the hands of amateurs and those academics incapable of interpreting or are deliberately

5 UM, 2-0355, “Konstantinopel/Istanbul, diplomatisk repræsentation. 1822–1920. Korrespondencesager vedr. Danske konsulater i Levanten 1864–1918,” pk. 27, “Upplysningar om danska konsultjäntarna och om d. vicekonsulars [illegible] 1911,” 12/1, 1911; Bjørnlund, M. 2008: “The 1914 cleansing of Aegean Greeks as a case of violent Turkification” in *Journal of Genocide Research*. 10(1), March: pp. 42–43.

6 Dadrian, V. 2003: *To the Desert: Pages from My Diary*. Princeton and London: Gomidas Institute, p 8. See Bjørnlund 2008 f.n. 54.

misinterpreting the documents, accounts of eye witnesses and evidences. Without non-biased documentation and evidences history is merely a piece of story put together for a layman to read and enjoy.

Gallipoli is at the cross roads along the Dardanelles and since the ancient times have been an important station and a port that the merchants, travellers as well as the invaders that could not do without either stopping over for a rest or passing through the city and its territory. In this respect the paper presented by Ayyıldız, who has chosen the Italian travellers as his subject matter, is of importance for the period prior to the Gallipoli campaign that is with regard to a good description of Gallipoli and the other towns along the Dardanelles. Turco-Italian relations date back to the 15th century and continued until the end of 19th century. The Italian travellers just like any other travellers had to pass through the Strait and by the city of Gallipoli in order to reach Istanbul. These travellers wrote their memoirs and gave the description of the fortresses and towns along the Strait, as well as the information on the commodities grown in the region, markets, and trade activities. Of these Giuseppe Rosaccio (1530-1620) in his *Il Mondo e le sue parti, cioè Europa, Affrica, Asia et America* (Verona 1596) points out that the Dardanelles is the key to the Ottoman Empire. Rossacio's *Viaggio da Venetia a Costantinopoli* (published 1598) is a vital article for the topography of Gallipoli Peninsula for he included a number of maps in his work and marked in detail all the stations (menzil) along the way. Likewise Giovanni Francesco Gemelli Careri (1651-1725)⁷ in his six-volume work entitled *Giro del Mondo* (A Voyage Around the World, published in London 1704 and 1745 in A & J. Churchill's *A Collection of Voyages and Travels*)⁸ touches upon the natural beauties, geographical structure and panorama of Gallipoli and then gives vital information for the merchants and sailors.

Soon after the Ottoman conquest of the Peninsula, Gallipoli became a meeting place for the Ottoman forces undertaking the campaigns against the Balkans, and the Gallipoli port for the Ottoman navy to sail into the Mediterranean. The open-air prayer areas (namazgah)⁹ were initially built to serve the soldiers to pray before setting out for the campaigns. They were also used by the civilians

7 According to Bülent Ayyıldız, Careri was born in 1648 and died on 25 July 1724.

8 Buccini, S. 2008: *Americas in Italian Literature and Culture, 1700-1815*. Penn State University Press, p. 18

9 For open areas and courtyards see <http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/45434.pdf> (The Use of Courtyards and Open Areas in the Ottoman Period in Istanbul by Gülhan Benli [chapter 32]; accessed on 26.8.2016.)

for Friday, 'Id and even the daily prayers¹⁰. It is very possible that the Turkish soldiers used them for prayer during the 1915 Campaign. Demiraslan's paper is about the well-known Azaplar Namazgahı (Open-air Prayer Area) located to the northeast of the Gallipoli town centre. The patron of the namazgah that dates back to 1407 was İskender bin Hacı Beşe and its architect was Aşık bin Süleyman of Ladik (the ancient Laodicea Pontica). The Ottoman marines prayed here before they sailed to the open seas. The other namazgah is at Bolayır built to serve the Ottoman soldiers crossing over to the Balkans. Demiraslan in this paper studies the architectural and artistic features of these namazgahs and their inscriptions comparing them with a number of other namazgahs such as those in Bursa and Sofia.

Yasemin Nemlioğlu Koca in her paper studies a variety of maps printed both in Turkey and Western countries. Some of these maps were used during the Gallipoli campaign and some others were drawn while the campaign was going on. These maps no doubt are of great importance particularly for the military historians, and may shed light both on the Naval and Land operations. Although some of these maps are ancient and have already been published, they can serve as a good source for those carrying out research on comparative study of the Gallipoli peninsula with reference to the pre and post Ottoman period. Murat Karataş has already studied and published the maps from Ottoman period relevant to the 1915 Campaign¹¹. There is no doubt many maps and charts were used both by the Allied and Central Powers. It would be an interesting contribution to the studies on the Gallipoli campaign to have an access to the German Archives as well as British and French Archives, and to study the maps relevant or used during the Gallipoli campaign.

Gülşah Eser in her paper with reference to The Times Newspaper gives a detailed information and impressions on the career and activities of Liman von Sanders (1885-22 August 1929) particularly with regard to his commandship and the role he played during the Gallipoli campaign and the Ottoman war at Palestine (1914-1918). His biography was published in The Times under the heading "General Von Sanders Gallipoli and Palestine."

10 Öney, Gönül, Lale Bulut, Şakir Çakmak, Ertan Daş, Aydoğan Demir, Yekta Demiralp, İnci Kuyulu, Rahmi H. Ünal: Early Ottoman Art: The Legacy of the Emirates, MWNF 2002.

11 Karataş, M. 2007: Haritalarla Çanakkale Savaşları: Gelibolu yarımadası kuzey bölgesi kara muharebeleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

The Grand Vizier Mahmut Şevket Paşa on 22 May 1913 officially invited Germany to send a military committee to reorganise the army. The Kaiser's choice was a military mission under the command of Liman von Sanders aged 57 then. The Ottoman Empire signed an agreement with Germany on 27 October 1913 and accredited Sanders with full authority over the Ottoman army. Few days later on 31 October The Times published an article entitled "German Military Mission to Turkey". According to The Times article entitled "The Ottoman Army Appointments" and dated 9 January 1914 Sanders then was appointed as the Commander in Chief of the 1st Ottoman Army Corps taking over the office from Cemal Paşa on 14 January and then was given the full authority to run the show at Gallipoli. Soon after exploring his responsibilities, he realised that he might face some confrontation from Ottoman officers. However shortly after Sanders' appointment The Times publishes an article entitled "Enver Paşa and the Germans" pointing to a dispute between the Germans and the Young Turks blaming each other for the failure of the 3rd Army's campaign in December 1914 at Sarıkamış; Enver Paşa blamed Sanders for the faulty plan while Sanders blamed Enver for the faulty execution. The Germans had encouraged the campaign as part of the plan to divert the Russian forces from the Caucasus while some of the senior Ottoman officials were against the campaign arguing that the harsh winter conditions of Sarıkamış could be the cause of failure¹². The dispute between Enver Paşa and Sanders is penned in The Times' another article entitled "Enver's Quarrel With Liman Paşa" where it is stated that none of the German officials were invited to a political banquet organised by Enver Paşa while all Ottoman state officials and the Grand Vizier were present. If they were invited and did not attend obviously would have meant they were boycotting Enver Paşa. The dispute grew further and irritated the public as according to a news report of The Times dated 4 May 1916 Sanders' house in Istanbul was bombed and Enver kept away from the public eye. Apparently Sanders was also critical of Enver Paşa and his advisor for the failure at Palestine arguing that the Ottomans had wasted their resources at Iran, Azerbaijan and Caucasus. Enver Paşa and his men protested. Sanders offered his resignation, but the Government in Germany refused to accept.

12 For the details of the campaign see Rogan, E: *The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914-1920*, Penguin 2016; Nikolski, General 2010: *Sarıkamış Harekatı 12-24 Aralık 1914*, İstanbul: Kariyer Yayınları, pp. 13-40.

Sanders' role and plan at Gallipoli is much more crucial. The naval attack of the Allies at Dardanelles and the 18th of March 1915 operation had ended in failure and therefore the Allies had to resort to the land operation. Enver Paşa formed a new army for the defence of the Strait and despite the former disputes Liman von Sanders was appointed as the Commander in chief and was charged with running the operations at Gallipoli. He resumed the duty at the Headquarter of the 3rd Army at Gallipoli. His first action was to change the defence plan drawn by Esat Paşa, the Commander of the 3rd Army. This was probably the start of another dispute. Sanders, according to Eser, positioned the Ottoman forces at the least or less likely places where the enemy would land instead of the strip of land along the shore between Ariburnu and Seddu'l-bahir as planned before by the Ottoman commanders. According to Carl Muhlmann, an officer of Sanders' staff at Gallipoli, Sanders saw Saros/Bolayır as the most likely place for landing, while Liman von Sanders in his post war book, *Five Years in Turkey*, states that Asian shores were his main concern followed by Seddu'l-bahir and Gaba Tepe and then Bolayır. Yet another German staff officer Colonel Hans Kannengiesser Asiatic shore and Bolayır were the two danger points, the former was crucial for cutting off the Ottoman supplies from Anatolia¹³. The fortresses Çanakkale and Kumkale on the Asiatic shore where the French had landed were not only built to control the Strait but also to accommodate the soldiers and receive the supplies from Anatolia. Although Sanders' plan did turn out to be as he expected, but by employing only a small unit on the strip of land along the shore between Ariburnu and Seddu'l-bahir gave birth to the national hero Mustafa Kemal who rushed to the defence of Ariburnu. According to Eser whereas The Times newspaper ends in praising Liman von Sanders as the hero who enabled the Ottomans to come out of the war victorious at Gallipoli.

Critical of Sanders' change of plans Erickson states the following information. The Turkish General Staff poured reinforcements into the Peninsula during the late winter and spring of 1915, and by the time of 18th of March naval attack the 5th and 11th Infantry Division into the area. Enver Paşa, aware of the approaching danger, ordered for the reconstruction of the commander

13 Muhlmann, C. 1927: *Der Kampf um die Dardanellen*. Oldenburg: G. Stalling, pp. 80-84; Sanders, O.L. von 1927: *Five Years in Turkey*. Annapolis, Md.: U.S. Naval Institute, pp. 59-60; Kannengiesser Pasa, Hans 1927: *The Campaign in Gallipoli*. London: Hutchinson, pp. 92-93. Cf. Travers, T. 2001: 'Liman von Sanders, "The Capture of Lieutenant Palmer, and Ottoman Anticipation of the Allied Landings at Gallipoli on 25 April 1915"' in *The Journal of Military History*, Vol. 65, No. 4 (Oct.), pp. 969-970.

arrangements for the defence of the Dardanelles and Peninsula. He also activated the new Ottoman Fifth Army on 24th of March and had Liman von Sanders appointed the command of this powerful force. Upon taking the command and arriving on 26th of March in Gallipoli, Liman von Sanders put all his energy into rectifying the deficiencies in the Ottoman army claiming in his memoirs that “his was the hand that saved the inept Turks from defeat.”¹⁴ Yet according to Erickson in fact Liman von Sanders’ exaggeration in his memoirs “concerning his own role have had a significant and long-lasting effect on the historiography of the campaign.” Erickson also believes “the defensive plans for the peninsula matured prior to Liman von Sanders’s arrival and without significant German assistance.”¹⁵

The Gallipoli Campaign of 1915: participants, heroes, naval and land operations, and aerial warfare.

Serez’ paper similar to Herwig’s¹⁶ also deals with German contribution to the Gallipoli Campaign and their losses. He points out that about 1,5000 German military personnel, soldiers and other officers participated in the Gallipoli campaign and the campaigns thereafter. Of these about 5,000 German officers and soldiers participated in the Gallipoli campaign. The management and administration was mostly in their hands. About 40% of the high officials at Gallipoli were Germans. The German military mission under the command of Liman von Sanders arrived in Istanbul on 14th of December 1913. Shortly after on 29th of March 1914, Ismail Enver Paşa, the Minister War, restricted the authority of German Military Mission due to their arbitrary activities. The Ottoman alliance with Germans was signed on 2nd of August and remained in force until 31st of January 1918.

A group of men of about 500 from various military and civil professions met at Berlin under the command of German admiral Ernst Adolf Julius Guido von Usedom and General Johannes Merten. They were given fake passports and IDs as workers and contractors of Bagdad-Berlin railway, whereas they were 26 military officers and 432 soldiers commissioned as the commandos for the defence of Dardanelles.

14 Sanders, O.L. von 1928: *Five Years in Turkey*. London: Bailliere, Tindall and Cox, pp. 53-54. Cf. Erickson E.J. 2001: “Strength against Weakness: Ottoman Military Effectiveness at Gallipoli, 1915” in *The Journal of Military History*. Vol. 65, No. 4 (Oct.), pp. 992-3.

15 Erickson 2001 pp. 998-9.

16 Herwig, H.H.: “Slaughter at Gallipoli: A German First-Hand Account April-May 1915” in this volume.

Friedrich (Fritz) Heinrich Bruno Julius Bronsart von Schellendorf formed a general staff made up of young and talented officers. The foremost duty of this general staff was to plan an effective military mobilisation that was missing during the Balkan Wars. During the preparation of this plan they were in constant touch with the German Military Staff, but the Ottoman officers were excluded of its details. The documents of this plan and correspondences were archived and were kept away from the Ottoman officers. This situation continued until the end of the Gallipoli campaign. Following the Mudros Armistice (30th of October 1918) these documents and correspondences were taken to Germany and refused to return them to Istanbul despite the Ottoman Government's official demand. Nothing is known of their fate.

The German losses at Gallipoli were 21 officers, 35 petty officers, 133 soldiers and 2 engineers. Also 336 German soldiers were killed on the board of "SMS Breslau" when it was sunk on 20th of January 1918.

Nesrin Ispova or Kiratli to use her Turkish name in her paper gives vital information on the question of Bulgaria joining the Central Powers, and the young Muslim lads of her village Ustina, where she was born. The youth of her village were recruited alongside the Bulgarians from other villages and were sent to the front where the former enemies were fighting side by side and carrying each other's news from front to their parents back at home. The war lasted four years and the losses of Ustina village were about 93. Of these 23 martyrs, 20 disabled and 50 fallen prisoners. The prisoners returning home brought with them plague that caused the death of almost another hundred. The total number of Bulgarian losses was 88,106. Of this 11,580 were Muslims: 9,604 Turks and 1,976 Pomaks.

According to 1880 statistic almost half of the population of Bulgaria were Muslims and Turks. This was mainly due to the Ottoman policy of forced settlements from Anatolia, conversion, migration of Tatar Turks from Crimea following 1853 Crimean war, and Pomaks, the natives of Bulgaria. Turcomans, Yörüks, Abazas and Circassians were also among the migrants. Following the 1912-1913 Balkan Wars and the Russian policy of Pan-Slavism, there was a drastic decline in the number of Muslims. The further decline in Muslim population came after the First World War. Both the Allies and the Central Powers were after Bulgaria to enter the war on their sides. In the spring of 1915 an agreement was reached in favour of Ottoman Empire following the initiative of Mustafa Kemal and Fethi Okyar. Bulgaria joined the Central Powers, opened its borders

for the German ammunition and supplies to pass through to the Ottoman lands and allowed its Muslim and Turkish citizens to travel to Gallipoli to join the Ottoman forces. Müftü Hasan Vehbi, in support of Ottoman army, collected two saddlebags of 5,000 gold coins, loaded them on a mule and personally took them to Fethi Okyar, the Ottoman ambassador in Sofia. Mustafa Kemal, then military attaché in Sofia, was very much impressed with the Müftü's action stating, "The Turks will never be defeated as long as there are dedicated hocas like this Mufti."

Bulgarian Muslims besides Macedonian and Dobruca fronts fought in a number of other fronts. Those who fought at Gallipoli were mostly martyred. Those survived were sent back home. Bulgarian authorities, hoping the survivors to remain in Turkey, were not so keen in finalising the paper works for their return as none of them had passports. The nationalists were alarmed of their return.

Akın and Erdemir's paper deal with the imams appointed to the Ottoman army units during the 1915 Gallipoli campaign. The paper is basically divided into three parts; an overview of the subject matter, the religious personages employed in the Ottoman army, and the role the imams played in motivating the soldiers during the campaign.

The appointment of imams and other religious personages in the army goes way back to about 1380, the time Sultan Murad I founded the Janissaries corps, and the tradition continued thereafter. Apparently the purpose was to meet the religious needs of the army corps and encourage them to fight vigorously without fear during the campaigns. Another importance that needs to be noted is that these imams were most probably fluent both in Arabic and Turkish. They preached the army corps no matter what their ethnic backgrounds were. This policy of Ottomans at the same time helped the Ottomans to keep the soldiers together no matter what ethnic background the members of the army corps were. A strong belief in Islam was the basic factor that brought together the youth of different ethnicities such as Arabs, Kurds and Circassians in the Ottoman Empire to fight side by side with the common enemy. The presence of Armenians most probably was due to the fact that they had been living side by side with the Muslims for centuries. According to Akın and Erdemir the Ottoman victory at Gallipoli was the outcome of strong belief in Islam. The Turks were armed with this strong belief and to back their thesis quote Lord Byron who argued that it was an honour for a soldier to fight shoulder to shoulder with the Turks who were fighting an army equipped with the most modern weapons; they were fighting

with a spirit filled with the love of their country. General Hamilton on the other hand is of opinion that the only way to break the spirit of the Turks and to defeat them is to distance them from their strong belief in Allah who is protecting them. Yet according to the authors the strong belief must be accompanied with careful planning, preparation and the fulfilment of the prerequisites that Islam requires before plunging into an adventure. Thereafter the authors deal with the method of appointments of the religious personages in the Ottoman army and their promotions and duties, ranks and salaries such as imams of a battalion, regiment, and corps and also mufti of the regiment and the Sheikh of the army [in Ottoman terms: Tabur (Battalion) İmamlığı, Alay (Regiment) İmamlığı, Ocak (Corps) İmamlığı, Gemi (Ship) İmamlığı; Alay (Regiment) Müftüsü and Ordu (Army) Şeyhi.]

Regarding Gallipoli campaign apart from the imams and müftüs already sent to the front along their units, va'izes (preachers) were sent from Istanbul to the various fronts on the Peninsula as well as to various mosques within the city of Istanbul to preach the soldiers in combat and the public in Istanbul in order to boost their morals.

These imams, müftüs and va'izes did not simply lead prayer and preach, but also held the Qur'an in one hand and sword in the other so as to lead and encourage the soldiers in attacks leading them to victory. An imam lead the prayer before his regiment went into battle and he then accompanied them in combat to boost their morale. Apart from preaching the imams would also lead the daily prayers, perform burial rituals and collect the belongings of the martyrs to return them to their families.¹⁷ Some of these religious personages fell martyred and some others returned home as veterans.

The naval attack was the most important phase of the Gallipoli campaign. Although the Ottomans apparently came out the victorious, they had to face and stop the most powerful joint armada of the Allies. Admiral de Robeck's flagship, Queen Elizabeth Battleship was the strongest vessel of British fleet bombarding the Ottoman fortresses and coastal defences along the Dardanelles. Esra Oğuzhan Yeşilova's paper is about the role of the Queen Elizabeth - the most powerful battleship of the British Royal Navy - in the naval attack based on the articles published in Scottish, Australian and English newspapers such as

17 <http://www.dailysabah.com/feature/2015/03/18/the-imam-of-the-71st-regiment-an-eyewitness-to-gallipoli> ("The imam of the 71st Regiment: An eyewitness to Gallipoli," Daily Sabah, March 18, 2015. accessed on 19.8.2016).

Aberdeen Evening Press, Newcastle Journal, and The Sydney Morning Herald. Vice Admiral Carden commanded the French and British ships including Queen Elizabeth until mid-March 1915. He was then taken ill on 15th of March and replaced the same day by Rear Admiral John de Robeck.

Gazanfer Sanlıtop's paper a biographical study of Lieutenant Mehmet Hilmi (Sanlıtop), a graduate of Manastır Military Academy (Idadi) in 1902, Istanbul Military College (Mekteb-i Harbiye) in 1905 and Artillery (Topçu) School in 1907. Following his graduation he was appointed to the 5th Division Headquarters of the 5th Army at Canakkale. On the 18th of April 1915 the Allies (British and French) started bombing the Strait. This was Mehmed Hilmi's first experience and the first battle that he participated in. Apparently beside strict discipline he had imposed on his soldiers through a constant training, he advised them to be ethical, honest, never to tell a lie, and maintain brotherhood with their soldier fellows. His efforts were fruitful and he became very sure of his soldiers' ethics and good behaviour. At the start of the War of Liberation he skilfully managed in disguise (as Mehmet Hilmi Efendi, a tradesman from Batum) to have a boat full of arms sailed to Trebizond to be used at the Eastern front. He joined the 9th Army Corps at the Eastern Front and fought the Armenians.

Işıl Tuna in her paper presents Mustafa Kemal's role at Gallipoli. She particularly stresses that prior to Gallipoli campaigns Mustafa Kemal had already studied and analysed a strategic plan for the defence of the Straits in case there is an attack on Bolayır and Gallipoli. This is when he was an operation officer of the Dardanelles (Akadeniz Boğazı) Corps later named Bolayır Corps. Apparently this idea of an advanced strategic plan occurred to him at the time when Enver Paşa grabbed an opportunity at the start of Second Balkan War and recaptured Edirne from the Bulgarians with an instant operation on 21st of July 1923. The Allies forced the Straits and Mustafa Kemal, upon insisting his posting to Gallipoli, was appointed as the Commander of the 19th Division of the 3rd Army Corps on 20th January 1915. Mustafa Kemal predicted that the enemy following the landing would target at Alçıtepe and Kocaçimen hills. He therefore, without losing any time, sent his forces to stop them. He was also the one who stopped the enemy at Arıburnu to advance any further. The other Ottoman commanders also believed that the region along Seddu'l-bahir-Kabatepe-Arıburnu-Maydos was the most critical contrary to Liman von Sanders' plan that is Bolayır isthmus and the Gulf of Saros. The Sunday 25 April 1915 operation was the turning point for the Ottomans. Had the Arıburnu and Conkbayır, and the Sarıbayır region fallen into

the hands of Anzacs, the Ottoman defences would have collapsed and the enemy would have reached Istanbul. The enemy lost 29,561 men within two to three weeks and the Ottoman losses of the 2nd Division were around 9,000 dead and wounded only on 18-19 May attack. The Ottoman victory at the I. Anafartalar on 6th of August 1915 was a turning point for Mustafa Kemal's career. He was promoted to the rank of colonel and was appointed as the Anafartalar Group Commander (Anafartalar Group Chief-of-Staff) on the 9th of August. Mustafa Kemal resigned from his post of Anafartalar Group Commander on the 10th of December 1915 and returned to his former post as the Commander of 16th Army Corps in Edirne. Harp Mecmuası (War Journal), one of the important publications during First World War, published the general description of the war including a photograph of Mustafa Kemal (Issue no. 2)¹⁸ and another photograph of Mustafa Kemal standing before a monument made of empty shells collected from Kireçtepe (Issue no. 4)¹⁹.

Gallipoli Campaign for the Turks is a campaign with many heroes. One of these heroes is Sergeant (Çavuş) Mehmet (1891-25 January 1972) of Kırşehir who despite having been wounded managed to defeat the enemy with a small contingent of 15-20 soldiers at Seddu'l-bahir-Kumkale landing on 19th of February 1915. Enver Paşa during his visit to the hospital awarded him with a war medal. Burgaç in his article gives detailed information on the Seddu'l-bahir landing and the heroism of Sergeant Mehmet. Mehmet was wounded during the fighting, but soon after his wounds were healed, he returned to the battlefield at Ariburnu and joined the 27th Regiment to fight against the enemy on 19th of May with utmost courage. He was wounded once more and had to return to hospital again. He once more returned to the front and this time joined the 19th Division under the command of lieutenant colonel Mustafa Kemal on 29th of May. Kemal this time charged him with the defence of Cesarettepe that was later named after him as 'Mehmet Çavuş Siperleri' (trenches) and a memorial was erected in his name soon after the British withdrew from Ariburnu. After the war was over the Algerians were the first and C.E.W. Bean was the second visitor to the memorial.

18 http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/say%C4%B1-2_web.pdf (Harp Mecmuası, Year 1, Nu. 2, dated December 1915, accessed on 25.6.2016.)

19 http://www.byegm.gov.tr/uploads/docs/say%C4%B1-4_web.pdf (Harp Mecmuası, Year 1, Nu. 4, dated December 1915, accessed on 25.6.2016).

Aerial warfare is an important part of the Gallipoli campaign. Reconnaissance aircraft, fighters, aircraft carrier, and balloons were used during the campaign. At the beginning of the campaign the Allies had more aircraft than the Ottomans had. Fesa Bey and Yusuf Kenan Bey had flying lessons in Paris from 1911 to 1912. The Ottomans as part of the deal bought two aircrafts from France in 1912. These aircraft had their first flight on 27 April 1912 at the commemoration of Sultan Mehmed Reşad's accession anniversary to the throne that took place at Okmeydanı then known as Hürriyet-i Ebediyye Square. The same year an aviation school was opened at Yeşilköy and started training students. At the start of war four aerodromes were opened at Gallipoli warzone and operate against the Allies; one between Çanakkale – Karacaören, the other between Çanakkale – Erenköy, the third at Gallipoli town and the fourth to the southwest of Galata waist. An agreement was also reached between the Ottomans and Germany for twenty aircraft that were to be deployed at the Gallipoli, Caucasus, Iraq and other fronts²⁰. Of these twenty aircrafts, seven arrived in July 1915, flown by the Ottoman pilots for about 650 km. non-stop from Hungary to Edirne. Four were brought to Turkey via sea and eight others were crashed either due to faulty motors or were shot by the enemy. These aircraft were mostly used for reconnaissance and surveillance. Only a few of them were used attacking the enemy using bombs, guns and nails. Apart from these the Ottomans used these aircraft throwing leaflets in Urdu targeting the Indian Muslims fighting side by side with the Anzac units cautioning them that they are waging war against their fellow Muslims, the Ottomans. Similar leaflets were thrown on to the French lines to caution the Muslims recruited from colonies of France in Africa. It is also crucial to point out that the Ottoman aircraft send back to the Headquarters the surveillance reports and photographs that recorded the withdrawal of the Allies.

Australian War Memorial no doubt is very rich in the number of documents including letters, reports, memoires, photographs, art works, medallions and all kinds of other materials such as weapons, and military equipment left over from the Gallipoli campaign. Although most of these have already been studied

20 According to Yıldırım (p. 201) Ottomans entered the First World War with five or six aircraft, but throughout the war they bought from Germans 290 aircraft of eighteen different types. For a detailed study of Ottoman aviation see Yıldırım, C. 2015: "Birinci Dünya Harbi Ekseninde Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Gücü," in 100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu Ulusal Sempozyum. Edited by Zekeriya Türkmen. 28-29 Nisan, İstanbul, pp. 197-239. Also see Holzhausen, R., 1982: "Birinci Dünya Harbinde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği" in Askeri Tarih Bülteni Eki. Nu. 14. Trs: Fahri Çeliker. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

and published by the Australian authors, very few of them have been evaluated from Turkish perspective. Apparently Akpınar and Kanalgı have evaluated a number of such documents and pointed out that the letters, memoirs and photographs of the Anzacs at the same time reflect the culture, customs and social conditions of the Middle East people. Akpınar and Kanalgı using diaries, letters and photographs reflecting military equipment and medical services as well as newspapers, concentrate on the issues such as the conditions of hospitals in Cairo and Aegean islands, naval and land operations, aviation, and vital issue such as the Allies propaganda to convince the Muslims from British colonies such as India and Sudan fighting along the British lines that they are fighting the Turks who are oppressors and tyrants suppressing the Greeks living on the Peninsula and along the Anatolian shores; confiscating their properties and forcing them to migrate to Greece.²¹ The authors surprisingly assert that the Allies were also using the Broken Hill incident as part of this propaganda.

After the Gallipoli Campaign of 1915

Sadigov's paper deals with the Russian refugees who were settled at the Gallipoli Peninsula and their memoirs. Following the Bolshevik Revolution, the supporters of Tsar reacted against the revolution and fought against the new Government for several years. However, they were defeated and were expelled from the country. About 150,000 Russians took refuge in Turkey and about 25,000 were settled at Gallipoli. Later these refugees left for Europe. Some of the refugees wrote their memoirs of Gallipoli days. Sadigov's paper is based on these memoirs and some other Russian documents. Çatalca near Istanbul was earmarked for the Don Cossacks of the White Army. The Gallipoli Peninsula was earmarked to the First Army Corps under the command of General Alexander Pavlovich Kutepov. The third camp was decided to be on the Limnos Island where Kuban and Terek Cossacks were settled. The ships boarded with 25,000 refugees arrived at Gallipoli on 22nd of November 1917. Of these 9,500 were military officers. Some of the refugees however were civilians. Apparently it was not possible to settle them in the city and therefore some of them were settled at

21 For the Allied propaganda in inciting the Colonial Muslims against the Ottomans and the Ottoman counter propaganda in British and French colonies calling the Muslims to wage war against the enemies of Islam see <http://www.britac.ac.uk/sites/default/files/01%20Rogan%201825.pdf> (Rogan, E. 2016: "Rival jihads: Islam and the Great War in the Middle East, 1914-1918," *Journal of the British Academy*, 4, 1-20. DOI 10.5871/jba/004.001 Posted 19 January 2016, The British Academy, pp. 1-20, accessed on 22.8.2016.)

a valley at distance of six kilometres to the city. The British who lost some of their soldiers bitten by the snakes had named this valley as “Rose and Death Valley”. The Russians later named the Valley as Golove Pole.

Art, Literature, Fiction and Cinema

As the war on the Peninsula was going on, the Ottoman Government arranged for a number of poets, artists and men of letters to visit the battlefronts. A committee of seventeen including storywriter Ömer Seyfettin, poet İbrahim Alaaddin, artist/painter İbrahim Çallı, and composer Yekta Bey left for Gallipoli on Sunday 11th of July 1915 at a time the fighting was very intense²². The poetry was penned while they were at the battlefronts. The committee then left Gallipoli on 22nd of July 1915. The ten-day visit had a great impact on their feelings and was reflected in their works. The Turkish novelists and poets of the following decades were inspired by their writings. As such Sema Uğurcan’s “Gallipoli Campaign Literature” is a comprehensive summary of these well-known poets, fiction and novel writers, covering three distinct periods; soon after the campaign, Republican period, and the Latest period. Of these Ömer Seyfettin, and Süleyman Nazif practiced short stories. Mehmet Âkif, Abdülhak Hâmid, Yahya Kemal, Mehmet Emin, and Ziya Gökalp wrote most well known poems. Gallipoli battles were the core of the novels written by the most well known authors of the Republican period such as Halide Edib, Yakup Kadri, Reşat Nuri, and Peyami Safa. They compared the life at the battlefront and home front. Halide Edip in her “İşildak’ın Rüyası” (İşildak’s Dream), the first story written on the Gallipoli campaign, published in Tanin on 11 December 1914, revives a Turkish cult through a dialogue between the wounded Lieutenant İşildak and Süleyman Şah who bitterly condemns the presence of foreign ships in his territory and the occupation of his domain. Süleyman Şah in Lieutenant’s dream heals his wound with a gentle touch as a token of strength to the fighting soldiers²³.

22 The Introduction to the second edition of İ. Alaaddin’s book *Çanakkale İzleri* (1932) includes the full list of those who visited the Gallipoli front. (Alaaddin’s book was first published in İstanbul: Marifet Matbaası 1926. According some other sources in 1922 – see Kirişçi, C.: “The Representation of Gallipoli in Turkish Literature: A Brief Overview” in *Gallipoli: History, Memory and National Imagination*. Edited by M.M. İlhan. Turkish Historical Society, Ankara 2014, p. 191, f.n. 12). For the list also see Köroğlu, E. 2007: *Ottoman Propaganda and Turkish Identity*, London: I.B. Tauris, pp. 82-83.

23 Aslan, P. 2012: “Türk Edebiyatında Fantastik Tür Açısından Farklı bir Durak: Halide Edip Adivar’ın Bazı Öykülerinde Milliyetçi “tayflar””, Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri, Adana, pp. 257-258.

The poets such as Haluk Nihat Pepeyi, Necmettin Halil Onan, and İbrahim Aleaddin Gövsa poeticise descriptive history of the Campaign and its spatial characteristics. Fazıl Hüsnü Dağlarca, the epic writer of the well-known Turkish victories, writes another epic for the Victory at Çanakkale. In the 1980s the interest on Çanakkale revives again. Mustafa Necati Sepetçioğlu, inspired by ‘I came, I saw, I conquered,’ the famous saying of Julius Caesar, wrote his well-known trilogy novel ‘Ve Çanakkale, Geldiler, Gördüler, Döndüler’ (And Çanakkale 1 They came, 2 They saw, 3 They returned) (published in 1990). The novel depicts economic (the manpower poverty), human (the exhaustion of Anatolian people) and administrative (difficulties involved in the state and the army management) miseries of the wartime respectively²⁴. Mehmet Niyazi’s apocalyptic Çanakkale Mahşeri (Çanakkale Apocalypse) is similar to Sepetçioğlu’s. Turgut Özakman’s Diriliş Çanakkale 1915 (Awakening Çanakkale 1915) tells the Gallipoli story based on documents. Buket Uzuner’s Uzun Beyaz Bulut Gelibolu (The Long White Cloud) (2001) is a postmodernist novel looks at the enemy through the eyes of ‘the other’, a humanistic approach.

The glorification of Çanakkale by the Turkish poets is worth noting: To Abdülhak Hâmid in his ‘İlham-ı Nusret’ (published on 27 December 1915) Çanakkale victory is a return to the age of miracles that is a gratification to the Prophet’s soldiers and a congratulation to the Sultan. To Mehmet Emin through Çanakkale the ancient Turkish history is revived, and the glorified Gallipoli is a new path to the pilgrimage. For Ziya Gökalp, through Çanakkale Turan has become a reality, and the Gallipoli victory is a liberation of a hundred nations suffering under the Tsar.

Ayşe Tomat in her paper presents a thorough study of the novel ‘Rana’ written by Osman Necmi Gürmen. She particularly concentrates on the events that took place during First World War and Gallipoli Campaign of 1915; not neglecting the Turkish War of Liberation. Rana, the heroine in the novel tells us the life story of her mother woven into the events running from 1905 to 1928: the collapse of Ottoman Empire and the rise of Modern Turkish State from ashes. The fall of a family is compared to the fall of an Empire: the pre-war, the war, and aftermath. The Ottoman Empire as the ‘Sick man’ is at the background while

24 Gürcan, M. – Johnson, R. 2016: The Gallipoli Campaign: The Turkish Perspective Oxford: Routledge; Sabanur Yılmaz’ paper in this volume entitled “Cephe Gerisinde Yaşanan Çanakkale Savaşı” gives a detailed account of Sepetçioğlu’s novel.

the life of Haşım Bey's family forms the centre of the fiction. Mustafa Kemal is not only the hero at Gallipoli, but also the one who leads the Turks to victory chasing the occupying Greek forces from Anatolia and laying the foundation of Modern Turkey. Haşım Bey inscribes Emine Rana's birthday inside the cover of the Qur'an that he reads. The date corresponds to Yıldız Assassination attempt on Abdulhamid II on Friday 21st of July 1905. The Armenian Revolutionary Federation organized the assassination plot. The Armenians were after laying the foundation of an Armenian state in Eastern Anatolia. They had the plot carried out by a European (Belgian) named Charles-Edward Joris in collaboration with Krisdapor Mikaelyan and Varm Shabuh Kendiryan of Arnavutköy²⁵. The bomb went off before Abdulhamid II reached his carriage because Şeyhu'l-Islam, unaware of the plot, had a chat with him for a few minutes and thus saved the Sultan's life. However, as the bomb went off 23 were killed and 58 were wounded²⁶. The events then follow; Abdulhamid is dethroned and sent to exile. The uprisings devastate the country and Haşım Bey and his family face troubled days just like the Empire is itself. 'The sick man' of Europe is at stake as the European powers had planned. The rebels raid Bab-ı Ali and kill Nazım Paşa, the Minister of War. The rebellions and fighting devastate Rana because her beloved uncle Salahaddin Efendi disappears in the midst of the Government circles plunged into disputes. The Allies declare war on Ottoman Empire; the failure of Allied fleet forcing its way through Dardanelles is followed by land operations. The residents of Haşım Bey's mansion, aware of hard days, stock food, although the prices have gone up sky high. Months after the good news comes: Mustafa Kemal has pushed the enemy back into the sea shattering their hopes of reaching Constantinople. However, soon after the enemy occupies Istanbul followed by a peace treaty. Meanwhile Salahaddin Efendi, Rana's uncle is back home and once more she is happy. Her happiness does not last long for soon after Salahaddin Efendi decides to join Mustafa Kemal's forces in Anatolia to fight for the Liberation. Mustafa Kemal once more pushes the enemy back to the sea and lays down the foundation of Turkish Republic. Rana meets Olga and through them the Islamic and Turkish culture is compared with that of the West. Rana is once more devastated when Olga gets married and goes away. As

25 <http://gizlenentarihimiz.blogspot.com.tr/2009/07/iiabdulhamide-yaplan-yildiz-suikasti.html> (II.Abdülhamid'e yapılan Yıldız Suikasti, accessed on 20.6.2016).

26 Selvi, H. 2014: Sultan'a Suikast: Sultan II. Abdulhamid'e Sunulan Bomba Hadisesi Fezlekesi, İstanbul: Büyük Şehir Belediyesi.

a remedy Rana marries a Kurd despite her father's objection. She is now happy, but heart broken because the couple are longing for a child. She visits doctors, hojas, and tombs of saints. Just as she is about to lose all hopes, she realizes that she is pregnant. However her happiness does not last long. During the last month of her pregnancy her husband Halil Bey receives a letter stating that he is expected in Ankara as the Member of Parliament for Siverek. Rana then just like the Ottoman Empire finds herself imprisoned into the darkness.

Sabanur Yılmaz' article deals with Mustafa Necati Sepetçioğlu's well known novel "They came, they saw and they returned." The novel is based on eyewitnesses and reliable sources. The novel was not limited to the Gallipoli Campaign, but was spread to a wider geographical area covering a wider picture of the campaign that is a panoramic view of both battle and home fronts. Therefore Sepetçioğlu's trilogy is a reflection of the author's imagination and fictitious ability based on the almost near-factual events. Although the historians cannot use these near-factual events as a source, they can penetrate into the hearts of the readers thirsty for the historical facts. For Sepetçioğlu the invaders are of no importance, but the high spirit of those soldiers who stop them. The Ottoman officers studying the military maps and taking the decisions, the imams preaching the youth and urging them to rush to the front, and the captains expected to return to their duties only a day after their weddings to save the country are the heroes of his novel. Mustafa Necati although inspired by Julius Caesar's famous saying "I came, I saw, I conquered" (Veni, Vidi, Vici), his novel's content is a reflection of an historical reckoning and the settlements of the past events. To him the people and the imams are far above the government in this reckoning and settling the account either of the past or present. To him Mustafa Kemal and the Turks are victorious in this campaign. The dance saloons are for the Westerners; they are not the places the Turks to be seen. The Turks walked to victory through reading Qur'an and constantly repeating the word of 'shahade' that is "There is no God, but Allah, and Muhammed is His Prophet." Mustafa Kemal and his soldiers were armed with this high spirit that served like steel armour.

Ece Yassitepe in her paper introduces the Martinican writer Raphaël Confiant's novel *Le Bataillon Créole*. The novel tells the story of five soldiers (Théodore, Ti Mano, Ferjule, Lucien and Rémilien of Créole Battalion) from Martinica (Martinique) and Guadeloupe, two of the French colonies located in

the Lesser Antilles in the eastern Caribbean Sea. These five soldiers – known as Créole, hence Créole Battalion – recruited into the French army were to defend France, their home country, against the Germans during First World War (1914–1918) at battles of Marne, the Somme, Verdun and Gallipoli. The Martinican Ti Mano and Ferjule who had even seen France for the first time in their life meet the entirely different people when they arrive at the Gallipoli Peninsula. They were to fight the Turks who have been introduced to them as wild and primitive. Yet just like the Anzacs these soldiers and their loved ones back at home will find out that they have fought and died for no real cause, perhaps for a glimpse of national consciousness.

Fulya Marmara's paper is a psychoanalytic study of Siegfried, Gaston and Alican Çavuş, the heroes of the novels written by Giraudoux²⁷, Anouilh and Buket Uzuner respectively. Her paper is also a critical approach to the traumatic impact of the war on the veterans and their families. The soldiers' loss of memory during the First World War and the search of a new identity are the main theme of the novels. The heroes' old identities and the new identities pose entirely opposite and extreme poles. The reader through the story of three heroes is awakened to the negative impact of the war and questions the superficial reasons, worthless values and human greed that have given rise to war.

Dalila Özbay's paper concentrates on Turkish artists and painters. Following the First World War and the collapse of Ottoman Empire these artists painted and portrayed not only the war that had a great impact on them, but also the culture and national values of Ottoman society. The war and its impact on the society as well as the feelings of respect and sympathy are well reflected in the paintings and portraits of these artists. These artists, who have had their education and training in Europe, followed the methods of European style arts and paintings. As such they came up with their own style through blending the European and Turkish styles. Thus they brought a different style and interpretation to Turkish art reflecting the trauma of war. Therefore, the culture and the styles of that time are clearly reflected in their paintings. In this respect İbrahim Çallı, Hüseyin Avni Lifji, Namık İsmail, Mehmed Ruhi Arel, Mehmed Sami Yetik, Hikmet Onat were such well-known artists.

27 Giraudoux is a subject matter of two other articles in this volume: Arzu Etensel Ildem, Jean Giraudoux's Gallipoli: A Representation of Continents in War; Ahmet Özkan, Aşk ve Savaş: İki Ateş Arasında Jean Giraudoux. Both Ildem and Özkan have approached Giraudoux from two different perspectives.

Kerime Yıldız in her paper has studied and approached the Australian films ‘Gallipoli’ and ‘The Water Diviner’ from Turkish perspective. She believes that these two films are attempts to justify Australia’s participation in the Gallipoli campaign and the unjustified occupation of the Peninsula. The films according to Yıldız certainly are not apologetic. The Anzacs were innocent and were deceived by the Imperialist powers. The Imperialist powers and their offshoots the Capitalist countries use the cinema and films to impose their own ideology on the countries they want to exploit. Worst of all through the cinema they rewrite history from their own perspective and in their own favour.

‘Gallipoli’ film is the story of the Vicious Imperialist British who have not only sacrificed their own youth in this unjustified war, but also sent the innocent Anzac youth to their death through telling them that the Turks are primitive savages. Behind the scene are the wicked and immoral Muslims. There is no enemy facing the Anzacs, but a machine gun shooting them non-stop.

‘The Water Diviner’ is a continuation of Peter Weir’s ‘Gallipoli.’²⁸ Four years after the Gallipoli Campaign is over, Australian farmer Joshua Connor’s (Russell Crowe) wife commits suicide grieving over her three sons reported deaths at Gallipoli. Connor, a person of mystical talent for ‘divining’ (identifying) underground water sources, soon after burying his wife, travels to the Ottoman lands to locate his three sons. While in Istanbul, Connor stays in a hotel run by Ayşe, a beautiful war widow, whose husband had fallen martyr at Gallipoli campaign. Connor saves Ayşe from her brother-in-law who forcibly wants to take her as a second wife and brutally beats her. Ayşe falls in love with her saviour notwithstanding that he is a Christian. Thus Yıldız comments further on the film. To her Hollywood films have a fixed rule and an agenda. The American or European soldier is not an occupier or abuser, but a saviour. For the American hero there is a local woman who falls in love with him. In other words the imprudent abused girl falls in love with her abuser. As such in this ‘master-slave relation’ – the so-called “Stockholm Syndrome” romantic fiction – the hero is acquitted but the other is despised and left behind in contempt.

The immorality of Turks is also repeated in ‘The Water Diviner’. The veil, belly dance and polygamy are not the only symbols of immorality. There is also an immoral scene in the movie; Sergeant Cemal’s (Cem Yılmaz) visit to a

28 For a review of the film see <https://www.wsws.org/en/articles/2015/02/14/crowe-f14.html> (“The Water Diviner: Russell Crowe’s contribution to the WWI centenary” by Richard Phillips accessed on 26.8.2016). Cf. <http://garryvictorhill.com.au/pdf/The%20Water%20Diviner.pdf> (The Water Diviner Reviewed by Garry Victor Hill, accessed on 26.8.2016).

brothel house accompanied by two other people. Ottoman dominion, the land of harem and prostitution, as depicted in the movie Gallipoli, is repeated and skilfully handled in 'The Water Diviner'. Then there is also a Turkish bath scene. Ayşe's remark 'All our decisions are based on fortune telling through coffee-ground readings' is an allusion to the ignorance of Ottoman society. An English officer telling Connor that the Greeks contrary to their advice occupied Western Anatolia is a cynical way of covering up that the British were behind scene.

Mehmet Kerem Özel's paper is a detailed study of Kumkale Memorial project that was supervised by the author himself. The project was originally commissioned by the OPET in 2014 as part of the 'Tarihe Saygı Projesi' (Respect to History Project) that had been undertaken by 2006. The memorial was due for the completion on the Centenary of Gallipoli campaign in 2015 had the OPET not suspended its support in December 2014. The Memorial still awaits completion.

Ümran Aslan article deals with the time and space allocated to the Gallipoli campaign or to use the Turkish term the Çanakkale Battles in the books so called 'History of Turkish Revolution and Kemalism' prescribed for the secondary schools. According to Aslan the content with regard to the campaign is deficient and the visual quality is not good enough. He therefore comes up with some suggestion for the improvement of the curriculum.

In concluding this Introduction it is clear that there is still more to be done on the Gallipoli campaign. The archives and libraries of the countries directly or indirectly participated in the campaign need to be explored for further documents and evidences. Both the documents and published material need to be collected and made available to the researchers and readers. Perhaps Dr. Acun's database might serve the purpose. As such Acun's paper is on the preliminary findings of the academic works carried out on the Gallipoli campaign through the Social Network Analyses. In doing this an 'info.-web-database has been created and the sources on the Gallipoli campaign with a reference index were listed on the system. The system includes 100 articles mostly published in the refereed International Periodicals or refereed International Conference Proceedings. About 2,100 reference data of these articles have also been put on the system. It is believed that the findings will serve as a good guide to the students and researches working on the Gallipoli campaign.

Canberra

September 2016

Bibliography

“II.Abdülhamid’e yapılan Yıldız Suikasti” <http://gizlenentarihimiz.blogspot.com.tr/2009/07/iiabdulhamide-yapilan-yldz-suikasti.html>.

Alaaddin, I. 1932: Çanakkale İzleri, (First published 1922).

Aslan, P. 2012: ‘Türk Edebiyatında Fantastik Tür Açısından Farklı bir Durak: Halide Edip Adıvar’ın Bazı Öykülerinde Milliyetçi “tayflar” in Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20–22 Ekim 2011) Bildirileri, Adana: 250–261.

Benli, G. ‘The Use of Courtyards and Open Areas in the Ottoman Period in Istanbul’ (chapter 32) <http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/45434.pdf>

Björnlund, M. 2008: “The 1914 cleansing of Aegean Greeks as a case of violent Turkification” in *Journal of Genocide Research* 10(1), March: 41–57.

Buccini, S. 2008: *Americas in Italian Literature and Culture, 1700–1815*, Pennsylvania.

Careri, G. F. G. 1699: *Giro del mondo*, Napoli.

Dadrian, V. 2003: *To the Desert: Pages from My Diary*. Princeton and London.

Daily Sabah, March 18, 2015: “The imam of the 71st Regiment: An eyewitness to Gallipoli”. <http://www.dailysabah.com/feature/2015/03/18/the-imam-of-the-71st-regiment-an-eyewitness-to-gallipoli>

Erickson, E. J. 2001: “Strength against Weakness: Ottoman Military Effectiveness at Gallipoli, 1915” in *The Journal of Military History*. Vol. 65, No. 4 (Oct.): 981–1011.

Gürcan, M. – Johnson, R. 2016: *The Gallipoli Campaign: The Turkish Perspective* Oxford.

Hill, G. V. (review): *The Water Diviner* <http://garryvictorhill.com.au/pdf/The%20Water%20Diviner.pdf>.

Holzhausen, R. 1982: “Birinci Dünya Harbinde Almanya’nın Türkiye’ye Sağladığı Hava Desteği” in *Askeri Tarih Bülteni* Eki. Nu. 14. (Trs: Fahri Çeliker) Ankara.

Ilhan, M. M. 2013: “Introduction to Book ‘Gelibolu’” in *Gelibolu, Tarih, Efsane ve Anı* (Gallipoli: History, Legend and Memory). Edited by I. G. Yumuşak & M. M. İlhan. İstanbul.

Ilhan, M. M. 2014: “Introduction to Book ‘Gallipoli: History, Memory and National Imagination’” in, *Gallipoli: History, Memory and National Imagination*. Edited by M. M. İlhan. Ankara.

Kannengiesser Paşa, H. 1927: *The Campaign in Gallipoli*. London.

Karataş, M. 2007: *Haritalarla Çanakkale Savaşları: Gelibolu yarımadası kuzey bölgesi kara muharebeleri*. Ankara.

Kirişçi, C. 2014: "The Representation of Gallipoli in Turkish Literature: A Brief Overview" in *Gallipoli: History, Memory and National Imagination*. Edited by M.M. İlhan, Ankara: 183-201.

Köroğlu, E. 2007: *Ottoman Propaganda and Turkish Identity*, London.

Muhlmann, C. 1917: *Der Kampf um die Dardanellen*. Oldenburg.

Nikolski, General 2010: *Sankamış Harekatı 12-24 Aralık 1914*, İstanbul: Kariyer Yayınları.

Öney, G. Lale Bulut, Şakir Çakmak, Ertan Daş, Aydoğan Demir, Yekta Demiralp, İnci Kuyulu, Rahmi H. Ünal 2002: *Early Ottoman Art: The Legacy of the Emirates*, MWNE

Philips, R. (review): "The Water Diviner: Russell Crowe's contribution to the WWI centenary" <https://www.wsws.org/en/articles/2015/02/14/crow-f14.html>.

Rogan, E. 2016: "Rival jihads: Islam and the Great War in the Middle East, 1914-1918" in *Journal of the British Academy*, 4, 1-20. DOI 10.5871/jba/004.001 Posted 19 January 2016, The British Academy: 1-20. <http://www.britac.ac.uk/sites/default/files/01%20Rogan%201825.pdf>

Rogan, E. 2016: *The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914-1920*, Penguin.

Rosaccio, G. 1596: *Il Mondo e le sue parti, cioè Europa, Affrica, Asia et America*, Verona.

Sanders, O.L. von 1927: *Five Years in Turkey*. Annapolis.

Selvi, H. 2014: *Sultan'a Suikast: Sultan II. Abdulhamid'e Sunulan Bomba Hadisesi Fezlekesi*, İstanbul.

Travers, T. 2001: "Liman von Sanders, "the Capture of Lieutenant Palmer, and Ottoman Anticipation of the Allied Landings at Gallipoli on 25 April 1915" in *The Journal of Military History*, Vol. 65, No. 4 (Oct.): 965-979.

Williams, J. 2016: "The Ethnic Cleansing of Greeks from Gallipoli, April 1915" [an extract from *Deutschland Über Allah! The Germans and Gallipoli 1915*] Australian Scholarly publishing. <https://quadrant.org.au/magazine/2013/04/the-ethnic-cleansing-of-greeks-from-gallipoli-april-1915/>

Yerasimos, S. 1995: *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, (Trs. Şirin Tekeli). İstanbul 1995.

I- ÇANAKKALE SAVAŞI ÖNCESİ
/ *BEFORE THE GALLIPOLI*
CAMPAIGN OF 1915

Gelibolu Sancağı'nın Demografik Yapısında Gayrimüslim Nüfus (1831-1914)

Non-Muslim Population In Demographic Characteristics Of Sanjak Of Gallipoli (1831-1914)

Kaya GÖKTEPE¹

Özet

Gelibolu ve çevresi, Osmanlıların Avrupa tarafında ilk fethettiği topraklardı. Burası askeri ehemmiyetten dolayı Osmanlı Klasik Dönemi'nde donanma merkezlerinin başında gelmekteydi ve idari açıdan bir sancak merkezi olarak varlık göstermekteydi. Bölge, Osmanlı Klasik Dönemi boyunca Osmanlı tebaasına mensup Müslüman Türklerin yanı sıra farklı birçok etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı muhit olarak ön plana çıkmaktaydı. XIX. Yüzyılın ilk yarısından itibaren sistematik şekilde yapılmaya başlanan nüfus sayımlarıyla bu durum daha somut olarak görülebilmektedir. Bu çerçevede 1830- 1914 arasındaki tarihsel süreç dikkate alındığında, 1831 tarihli sayımda ağırlıklı olarak Rumlardan oluşan gayrimüslim nüfus oranı %75'lere varmaktaydı. Gelibolu sancağı genelinde bilhassa Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudilerden oluşan gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfustan fazlalığı 1914 tarihli sayımda da halen devam etmekteydi.

Bu araştırmayla, Müslümanlarla birlikte Osmanlı toplumsal hayatını oluşturan gayrimüslim tebaanın aynı bölgede sorunsuz sayılabilecek düzeyde yaşamlarını idame ettirmeleri arşiv belgeleri ışığında analiz edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca XIX. yüzyıldan 1915 tarihli Çanakkale savaşlarının olduğu döneme kadar Müslümanlar dışındaki farklı dini ve etnik kimliklerin miktarlarına Gelibolu sancağı özelinde dikkat çekilmek istenilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu, Nüfus, Yerleşim, Müslüman, Gayrimüslim.

Giriş

Gelibolu yarımadasının bulunduğu bölge, tarihsel süreç içerisinde birçok devletin egemenliği altında bulunmuştur. Bulunduğu coğrafi konum itibarıyla Ege ve Marmara Denizi ile Avrupa ve Asya toprakları arasında bir kavşak noktasında bulunan yarımada, askeri ehemmiyetinden dolayı çeşitli dönemlerde en şiddetli savaşların merkezinde yer almıştır.

Gelibolu ve çevresi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa tarafında ilk fethettiği topraklar içerisinde yer aldığından devletin Rumeli'deki nüfus ve iskân politikalarının da başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bölgenin egemenlik altına alınmasıyla gelişen süreç, doğal olarak kendisini nüfus ve iskân politikalarında da hissettirmektedir. Devletin fethettiği topraklara Müslüman Türk nüfus iskân etmesiyle o topraklarda kalıcı olmayı hedefleyen bir politika geliştirmesi, Müslüman nüfusun bölgede miktarının artmasıyla sonuçlanmaktadır. Müslüman ve gayrimüslimlerin aynı bölgede güven ve huzur içinde ortaklaşa yaşamlarını idame ettirmeleri ise devletin tüm tebaayı kuşatıcı bir bakış açısıyla yönetmesiyle mümkün olmaktadır.

Osmanlı'da Müslüman ve gayrimüslim ayrımına dayalı sosyal sınıflar ve gruplar arasındaki ilişkilerde bir devamlılık söz konusudur. Sosyal ve ekonomik temelli ilişkiler, demografik durumu itibarıyla birçok etnik ve dini grubu bünyesinde barındıran Trakya ve Gelibolu civarında önemli bir soruna yol açmadan yüzyıllarca devam etmiştir. Bu durumun yaşanmasında devletin bakış açısının ve politikalarının önemli etkisi bulunmaktadır. Bilhassa gayrimüslim Osmanlı tebaasının vergilerini ödemek suretiyle iktisadi sorumluluklarını yerine getirmesi halinde Osmanlı topraklarında sıkıntısız şekilde yaşamlarını sürdürmesi, devletin sorumlulukları arasında yer almaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin Trakya ve Rumeli topraklarında egemenliğini genişletmesi, devletin tebaasına karşı görevlerinin artmasına yol açmıştır. Bunun yanında fetihlerle birlikte nüfus iskân politikasının devreye girmesi, daha önceden gayrimüslim bir yapılanmaya sahip bölgede ekonomik ve sosyal değişkenlerin çok boyutlu bir hal almasına neden olmuştur.

Osmanlı dönemi boyunca askeri ve ulaşım açısından önemli bir merkez olarak varlık gösteren Gelibolu sancağı, belirtilen dönemlerde Trakya'nın diğer yerleşim merkezleri gibi Müslüman ve gayrimüslimlerden müteşekkil

bir yapılanmaya sahiptir. Farklı dini ve etnik unsurları bünyesinde barındıran sancağın bu demografik görünümü, bölgede sosyoekonomik ve sosyokültürel etkileşimleri de beraberinde getirmektedir. Bu da doğal olarak Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirlerine karşı daha sağlıklı ilişki kurmalarına ve var olan ilişkilerini geliştirmelerine katkı sağlamaktadır.

1. Osmanlı İdari Yapısı İçerisinde Gelibolu

Gelibolu ve bölgesi Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde Avrupa taraflarında ilk fethettiği topraklar olarak dikkati çekmekteydi. Burada bulunan Çimpe kalesinin Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa tarafından alınmasından sonra Gelibolu'dan Tekirdağ'a kadar olan bölge kısa içerisinde feth edildi.²

Fetihten sonra Gelibolu, Osmanlı'nın Trakya ve Balkanlar'a yönelik akınlarda önemli bir hareket üssü oldu. Osmanlıların Balkanlar'daki ilerleyişi sırasında şehrin önemi daha da arttı. Süreç içerisinde ilk paşa sancağının merkezi konumuna geldi.³ Osmanlı'da Paşa makamının bulunduğu sancak, "Paşa Sancağı" olarak anılıyordu. Donanmanın hareket üssü konumunda ve devletin tam teşekküllü tersanesinin burada bulunması, donanma kumandanı kaptan paşanın Gelibolu'yu merkez edinmesinin en önemli nedenlerinden biriydi. Kaptan paşa, Gelibolu sancak beyi olarak da kabul edilmekteydi. Beylerbeyi hassına yakın bir hassa sahip olması itibarıyla sancak beyliği, diğer sancak beyleri arasında da önemli bir ayrıcalığa sahipti.⁴

Gelibolu sancağı, donanmadaki öneminden dolayı müstakil bir yapı göstermekle birlikte şekil itibarıyla Rumeli beylerbeyliğine bağlıydı, Rumeli Beylerbeyliğine bağlı sancaklar içerisinde eyaletin birinci sancak merkezi olarak dikkati çekmekteydi.⁵ XVI. Yüzyılın başında sancak; Gelibolu, Malkara, Keşan, Limni, Taşoz, Eceovası, İmroz ve Semadirek'ten oluşmaktaydı.⁶

2 İnalçık, H.: "Fatih'e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması". Çanakkale Tarihi. Cilt 1, Editör: Mustafa Demir. İstanbul: Değişim Yayınları 2008, s. 18-19.

3 İnalçık 2008, s. 24.

4 Bostan, İ. 2001: "Kapudan Paşa". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA). Cilt 24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 355.

5 Gökbilgin, M. T. 1952: XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar. İstanbul: Üçler Basımevi, s. 6-7.

6 Çelik, Ş.: "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Çanakkale ve Çevresinin Siyasi ve İdari Yapısı", Çanakkale Tarihi. Cilt 2, Editör: Mustafa Demir. İstanbul: Değişim Yayınları 2008, s. 635.

Osmanlılar'ın Ege denizine açılarak adaları ele geçirmeye başlamaları idari bazı meseleleri de beraberinde getirmişti. Donanmanın başına Barbaros Hayreddin Paşa'nın getirilmesinden sonra yeni bir idari düzenleme yapıldı. 1533 yılında Cezayir Beylerbeyliği kuruldu. Bu makam hem Kuzey Afrika hem de Ege adalarının idaresini içine alıyordu. 1568-1574 tarihli listelerde Cezâyir-i Bahr-i Sefid veya Kaptanpaşa eyaletinin idarî birimlere ayrıldığı görülmektedir. Bunlar; eyalet merkezi de olan Gelibolu, Eğriboz, Karlı - ili, İnebahtı, Rodos, Midilli, Sakız ve Cezâyir-i Mağrib idi.⁷

1600 tarihli Osmanlı tahrir defterine göre Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin merkezi olma durumunu koruyan Gelibolu sancağı, Evreşe, Limni, Taşoz adaları, Malkara, Harala, Abri, Keşan, İpsala ve Gümülcine nahiyelerini kapsamaktaydı.⁸

Gelibolu sancağı, XIX. yüzyılın ortalarına kadar Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin merkezi olarak varlık gösterdi. Osmanlı Devleti'nin 1831 yılında yeniden yapılandığı eyalet ve sancak taksimatına göre eyalet, Paşa sancağı Gelibolu olmak üzere; Kocaili, Suğla, Rodos ve Kıbrıs livalarından oluşmaktaydı.⁹

Tanzimat'tan sonra ise Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti sürekli yeni düzenlemelere sahne oldu. Bu sırada Biga merkez olmak üzere Rodos, Midilli, Sakız ve İstanköy adaları eyalete dâhil bulunuyordu. Ayrıca bir ara Kıbrıs adası da eyalete bağlandı.¹⁰ XIX. yüzyılın ilk yarısında Biga sancağında; Kal'a-i Sultaniye, Ezine, Çan, Balya, Lapseki, Biga ve Güvercinlik kazaları bulunuyordu.¹¹

Osmanlı Devleti'nde yüzyıllarca Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaleti içerisinde yer alan Gelibolu, Tanzimat sonrasında ise Edirne eyaleti içerisinde bir sancak olarak yer almaktaydı. Sancak; Keşan, Şarköy, Mürefte ve Eceabat kazalarından oluşmaktaydı. 1865'te buraya Şarköy, Evreşe, Enez, Ferecik, Gümülcine kazaları bağlıydı.¹² Bu dönemlerde idari sınırlar birçok defa değiştiğinden bazı kazalar bir dönem Tekirdağ sancağına bağlı kalmıştı. Tanzimat Dönemi'nde Keşan, İnöz ve

7 Şakiroğlu, M. H. 1993: "Cezayir-i Bahr-i Sefid", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA). Cilt 7, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 500.

8 İnalçık 2008, s. 24

9 Akbal, F.: "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus". Belleten Cilt15/Sayı 60 (Ankara1951), s. 621.

10 Şakiroğlu 1993, s. 501.

11 Korkmaz, Ş.: "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı". Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Yıllığı Sayı 3 (Çanakkale Mart 2005), s. 111.

12 Emecen, F. 1996: "Gelibolu". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 14, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 5.

Şarköy kazaları Gelibolu ve Tekirdağ sancakları arasında yer değiştirmişti. Önceleri Gelibolu'ya bağlı olan bu kazalar Tanzimat yıllarında Tekirdağ sancağına bağlı olarak kayıtlarda geçerken, daha sonraki süreçte artık Gelibolu sınırları içerisine görülmekteydi.¹³ Ayrıca XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren salnamelerde Tekirdağ sancağına bağlı görünen Malkara kazası da bu yüzyılın ortalarındaki kayıtlarda Gelibolu sancağı içerisinde yer almaktaydı.¹⁴ Gelibolu'ya mekân olarak yakın sayılabilecek Eceabat kazası da XIX. yüzyılın ikinci yarısında sık aralıklarla Kala-i Sultaniye ile Gelibolu sancakları arasında yer değiştirmektedir.¹⁵

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Edirne vilayet salnamelerinden elde edilen bilgilere göre Gelibolu'nun idari yapısında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. 1901 tarihli Edirne Vilayet Sınamesi'nde Gelibolu sancağı; Keşan, Şarköy, Mürefte, Eceabat kazalarından oluşmaktaydı.¹⁶ Cumhuriyet dönemine kadar sancak statüsünü devam ettiren Gelibolu, 1923 yılında vilayet olarak varlık göstermiş ve Gelibolu'ya Eceabat, Enez, İpsala, Keşan, Şarköy bağlanmıştı. 1926 yılında ise artık Çanakkale vilayetine bağlı kaza merkezi durumuna düşmüştü.¹⁷ Böylece Gelibolu, yüzyıllarca süren önemli bir eyalet ve sancak merkezi olma konumunu Cumhuriyet dönemiyle beraber idari olarak kaybetmiştir.

2. Nüfus Yapısı

Osmanlı'da nüfus politikaları, ekonomik ve sosyal yapının sağlıklı işlemesine ve sistemin devamına katkı sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında nüfusun ekonomik, sosyal, askeri ve diğer gayelere hizmet edilebilmesi için doğru olarak bilinmesi gerekmektedir. Osmanlı da nüfus, özellikle Klasik Dönemde ekonomik ve askeri amaçlara göre düzenlenen defterler vasıtasıyla belli ölçülerde bilinebilmektedir. Osmanlı'da nüfusun sayı ve niteliğine ilişkin daha güvenilir bilgilere ise ancak XIX.Yüzyılda yapılmaya başlanan nüfus sayımları ile ulaşılabilmektedir.

2.1. XV. – XVIII.Yüzyıllardaki Nüfus Durumu

Klasik Dönemde Osmanlı nüfusunun sayı ve niteliği hakkında en önemli bilgiyi ülkenin iktisadi imkânlarını tespit amacıyla yapılan tapu

13 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Cevdet Maliye (C. ML.), No: 261/10725, 07/S /1258.

14 BOA, Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.MKT.DV.) ,No: 18/57, 23/L/1265; BOA, Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD.), No: 401/5, 18/Ş/1278.

15 Korkmaz 2005, s. 115.

16 Salname-i Vilayet-i Edirne 1317, s. 248-265.

17 Emecen 1996, s. 5.

ve avarız sayımlarından tespit edilmektedir. Tapu defterleri XV ve XVI. yüzyıllarda fazla miktardadır. Avarız defterleri ise, daha çok XVII. yüzyıl hakkında bilgi verir.¹⁸ Bunun yanı sıra gayrimüslimlerden alınan vergileri gösteren cizye defterleri tapu tahrir defterlerinden farklı olarak sadece bu vergilere tabi nüfusla ilgili veriler içermektedir.¹⁹

Osmanlı sınırları içerisindeki nüfusla ilgili belirtilen defterlerden yola çıkarak Osmanlı sınırları içerisinde şehirlerin nüfusunun XVI. yüzyılın ikinci yarısında artış olduğunu gösteren önemli çalışmalar Ömer Lütfi Barkan tarafından hazırlanmıştır. Barkan'a göre, yüzyılın ilk yarısı ile ikinci yarısı arasındaki yaklaşık yarım yüzyıllık süre zarfında Osmanlı sınırları içerisinde nüfus artışı % 50'nin üzerindedir. Yine Barkan'ın araştırmasından yola çıkıldığında, bu dönemde toplam Osmanlı hane sayısının etnik dağılımının Müslümanlar % 58,6'sını Hristiyanlar % 41,1'ini ve Yahudilerde de % 0,18'ini oluşturuyordu. Ayrıca Rumeli bölgesinde toplam hanelerin yaklaşık % 20'si Müslümanlardan oluşmasına karşın Hristiyanların oranı % 79'du. Yahudilerin oranı ise daha sınırlı sayıda % 0,4 seviyesinde kalmıştı.²⁰

XVI.Yüzyılın ikinci yarısında iskân politikası sonucunda Anadolu'dan Rumeli'ye Müslüman Türk nüfusunun yerleştirilmesiyle demografik yapının Müslüman Türkler lehine geliştiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Bulgar, Bosna ve Arnavut köylüleri ile devlet kadrosunda bulunan gayrimüslimlerin de din değiştirmeleri nüfusu Müslümanlar lehine etkilemiştir.²¹

XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Rumeli kısmında nüfusun artışı bölgesel çalışmalar üzerinde de tespit edilmektedir. Bu durumu 16. yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin merkezi durumundaki Gelibolu üzerinde de görmek mümkündür.

18 Tabakoğlu, A. 2003:Türk İktisat Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 138.

19 Özel, O.:“Avarız ve Cizye Defterleri”. Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik. Editör: Halil İnalıcık ve Şevket Pamuk. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları 2000, s. 35.

20 Barkan, Ö. L.:“Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”. Türkiyat Mecmuası Cilt 10 (İstanbul 1953), s. 11.

21 Karpat, K.:“ Klasik Dönemde Nüfus” (çeviren: Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan). Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları 2002, s. 44.

Gelibolu'nun nüfus yapısı hakkındaki Klasik Dönemde en ayrıntılı bilgilere XV ve XVI. yüzyıllara ait tahrir defterlerinden ulaşılmaktadır. 1475 tarihli tahrir defterine göre Gelibolu'da otuz dokuz mahallede toplam 860 kadar Müslüman vardı. Otuz iki mahalleye dağılmış halde bulunan gayrimüslimler 184 ise haneden ibaretti. 1518 yılında Gelibolu nüfusunda bir artış yaşandığı görülmektedir. Müslüman 1100 hane, 250 mücerred (bekâr), gayrimüslim ise 206 hane, 56 mücerred (bekâr), 55 bive (dul kadın) olmak üzere toplam sivil nüfus 7000 civarına ulaşmıştı.²² Bu tarihte 1750 civarında ise askeri hizmetlerle mükellef kişi burada yaşamaktaydı. İstanbul'da tersanenin inşası ve donanma üssünün İstanbul'a nakli askeri zümrenin oranını % 15'e düşürmüştür. Nüfusta genel olarak azalma Haliç tersanesinin faaliyete geçmesiyle yaşanmıştır.²³

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ise Gelibolu, demografik ve fiziksel açıdan önemli bir gelişim göstermekteydi. 1567 yılında elli dördü Müslüman, altısı Hristiyan altmış mahalle bulunmaktaydı. Müslüman hane sayısı 1310'a, Hristiyan haneler ise 351'e çıkmıştı. Bununla birlikte Yahudiler 48 hane olarak şehirde yaşamaktaydı. Sivil nüfus bakımından şehir en kalabalık dönemine ulaşmıştı. Buna göre toplam nüfus 8000'i aşmıştı. XVII. yüzyılın ilk yarısında nüfus oranında bir azalma görülmektedir. Toplam nüfus bu sonuçlara bağlı olarak 5000'e indi.²⁴ Buna karşın Gelibolu'nun bazı köylerinde ise gelişme görülmekteydi. Mesela Maydos, Şehirköy gibi köyler nüfus yönünden kalabalıktı. Aynı şekilde Kale-i Sultaniye'nin gelişmesi de Gelibolu merkezinin gelişmesini menfi yönde etkilemiş olmalıdır.²⁵

XVII. yüzyılın ikinci yarısına doğru ticari faaliyetlerin gelişmesi sonucu Gelibolu'nun demografik ve fiziksel gerilemesi durdu. 1645 yılında Gelibolu mahallelerinde 1200 hane kadar Müslüman, 400 hane kadar Rum, 48 hane Ermeni ve altmıştan fazla hane de Yahudi yaşamaktaydı. Bu rakamlara göre toplam nüfus 7500–8000 civarına ulaşmıştı.²⁶

XVII. ve XVIII. yüzyıllar için Osmanlı genelinde olduğu gibi Gelibolu nüfusu hakkındaki bilgiler bazı kadı sicilleri ile sosyal yaşama ait seyyahların gözlemlerinden öteye gidememektedir. Osmanlı'nın diğer şehirlerinde olduğu

22 Emecen 1996, s. 2-3.

23 Sezgin, İ. 1998: XV. Ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü) , s. 34.

24 Emecen 1996, s. 3.

25 Sezgin 1998, s. 37.

26 Emecen 1996, s. 3-4.

gibi XVIII. yüzyılda Gelibolu için de güvenilir nüfus miktarı ve nüfusun niteliği hakkında sağlam verilere rastlanmamaktadır.

2.2. XIX. ve XX. Yüzyıllardaki Nüfus Durumu

Osmanlı'da esaslı şekilde nüfus sayımları ancak XIX. yüzyılda yapılmaya başlanmıştır. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Rusya ile savaşın sona ermesinden sonra 1831 tarihinde kapsamlı ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Sayımın ana gayesinin verginin kayda alınması olduğu belirtilmesine karşın gayri resmi olarak askerî gaye de güdülmekteydi. Bu kapsamda sayımda sadece erkek nüfus sayılmıştır.²⁷

Dönemin demografik özellikleri hakkında kanaat oluşturması açısından Osmanlı nüfus sayımları içerisinde 1831 sayımı, Osmanlı nüfusunun kesin sonuçlarını yansıtmaz. Ancak Osmanlı tebaasının üçte ikisini Müslüman, % 1'den azını Yahudi, gerisini de Hristiyan olarak kaydeder.²⁸ Bu sayımda Osmanlı'nın Rumeli taraflarının önemli ölçüde kayda geçtiği görülmesine karşın Anadolu ve özellikle Ortadoğu topraklarında nüfusun eksiksiz olarak kaydedilmediği anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılan bu nüfus sayımının Trakya bölgesinde sayım memurları tarafından ciddiyle yapıldığını söylemek mümkündür. 1831 tarihli sayım, Gelibolu özelinde tetkik edildiğinde Osmanlı'nın Trakya'da ve Batı Anadolu'da yer alan diğer şehirleri gibi Gelibolu sancağına bağlı yerleşim merkezlerinde gayrimüslim nüfusta artma eğilimi yaşandığı görülmektedir. Bu durum Gelibolu sancağı ve bağlı kazaların nüfus miktarı ve nüfusun dini-etnik dağılımını gösteren aşağıdaki tablodan izlenebilir.

27 Karal, E. Z. Tarih yok (t.y): Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları II. Baskı, s. 11.

28 Quataert, D. 2004: Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. İstanbul: Eren Yayınları, s. 906.

Tablo 1 Gelibolu Sancağı Kazalarının Nüfus Durumları ve Kaza Nüfuslarının Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergeleri (1831)

Dini Durum ve Nüfusun Niteliği		Gelibolu	Şarköy	Keşan	Evreşe	İnöz	Malkara	Sancak Toplam
Müslüman	Askerliğe Elverişli	964	259	260	246	76	193	1.998
	Elverişli Olmayan	2.715	703	563	399	198	1.318	5.896
	Asker Nüfusu	500	-	27	21	-	-	548
	Toplam	4.179	962	850	666	274	1.511	8.442
Reaya*	A'lâ	-	-	477	135	176	458	1.246
	Evsat	-	-	2.083	521	1.299	2.041	5.944
	Edna	-	-	11	17	75	23	126
	Toplam	4.298	4.894	2.571	673	1.550	2.522	16.508
	Vergiden muaf	2.315	2.858	1.986	283	777	1.488	9.707
	Reaya Toplamı	6.613	7.752	4.557	956	2.327	4.010	26.215
Kıpti		-	-	72	39	62	64	237
Diğer		-	-	-	-	-	-	-
Toplam Nüfus		10.792	8.714	5.479	1.661	2.663	5.585	34.894

Kaynak: Karal (t.y), s. 29-35, 195.

★ 1831 sayımında Gelibolu ve civarında reaya kavramı cizye vergisine mükellef gayrimüslimler için kullanılmıştır. Bu dönemde cizye vergisinde a'lâ kırk sekiz kuruş, evsat yirmi dört kuruş, edna ise on iki kuruş üzerinden kıymetlendirilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde 1831 tarihli sayımda Müslüman ve reaya ayırımına dayalı bir sayım metodunun uygulandığı görülmektedir. Sayımda Müslümanlar açısından askerliğe elverişli olup olmadığı temel kıstas olmuştur. Hristiyan tebaa “reaya” olarak gösterilmiş, Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar “reaya” adı altında toplanmıştır. Yahudiler ve Kıptiler ise ayrı olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.²⁹ Gelibolu sancağına bağlı kazalarda Müslüman ve reaya dışında kısmi de olsa Kıpti nüfusu tespit edilmesine karşın, Yahudi nüfusuna bu kayıtlarda rastlanmamıştır.

29 Karal (t.y), s. 17-18.

1831 tarihli sayımlar Gelibolu sancağı özelinde ele alındığında gayrimüslim ağırlıklı bir yapılanma dikkati çekmektedir. Bu çerçevede sancak genelinde Müslümanlar % 24 oranında iken, gayrimüslim reaya % 75, Kıpti nüfus ise % 1 civarında tespit edilmektedir.

Gelibolu sancağı, kazaları itibarıyla yukarıdaki tabloya göre incelendiğinde Gelibolu kazasının sancağın nüfus açısından en kalabalık merkezi olduğu hemen dikkati çekmektedir. Bu da XVI. Yüzyıldan beri önemli bir yerleşim merkezi olma işlevini halen koruduğunu göstermektedir. Diğer kazalara nazaran Gelibolu, Müslümanların en yoğun yaşadığı kaza durumundadır. Buna rağmen Müslüman nüfus oranı kazada % 40 oranını geçememektedir. Müslüman gayrimüslim ayrımı bakımından Gelibolu'ya benzer özellik taşıyan başka bir kaza ise nüfusu daha sınırlı olan Evreşe'dir. Kaza mekânsal olarak Gelibolu'ya yakınlık arz etmekte olup sancakta fiili askerlik görevini yapan Müslümanların ağırlıklı kısmı bu iki kazada bulunmaktadır. Nüfusun dini yapısı itibarıyla diğer kazalar Gelibolu ve Evreşe'ye göre kısmi farklılık göstermekte ve gayrimüslim nüfus oranları daha yüksek seyretmektedir. Bu kapsamda gayrimüslim nüfus oranları tablo 1'den hareketle sırasıyla; Şarköy'de % 89, İnöz'de (Enez) % 87 ve Malkara'da % 72 olarak gerçekleşmiştir.

1831 sayımı Gelibolu ve kazalarında, Müslümanlar açısından askerlik hizmeti esas alınarak yapılmıştır. Sayımdan elde edilen bilgilere göre Gelibolu sancağı bölgesindeki Müslüman nüfusun % 70'i askerliğe uygun olmayan, % 24 askerliğe uygun, % 6 civarında da bölgede fiilen askerlik görevini yapanlardan oluştuğu tespit edilmektedir. Fiilen askerlik görevini yapanların ağırlıklı kısmını Gelibolu kazasında yer alan donanma birliklerinin nüfusu oluşturmaktadır.

Sayımlarda gayrimüslimler için ise nüfusun cizye vergisine uygun olup olmadığı temel kıstas olarak göz önünde bulundurulmuştur. Cizye vergisi, Osmanlı Devleti'nin önemli vergi gelirleri içerisinde yer almaktaydı. XVII. Yüzyıla kadar hane üzerinden ve İslami kuralların öngördüğü düşük (edna), orta (evsat) ve yüksek (a'la) dereceler göz önünde bulundurulmaksızın tahsil edilmekteydi. XVII. Yüzyıla sonundaki düzenlemelerle cizye mükellefleri düşük (edna), orta (evsat) ve yüksek (a'la) olarak yeniden düzenlendi ve hane yerine gayrimüslim tebaanın yetişkin erkekleri üzerinden tahsil edilmeye başlandı.³⁰

30 Tabakoğlu, A. 1985: Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 137-138.

Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi mükellefi içerisinde gayrimüslim reayadan gelir durumuna göre alınmış olduğu cizye miktarları bu sınıfın sosyoekonomik durumu hakkında bir kanaat oluşturmaktadır. 1831 sayımına göre Gelibolu sancağına bağlı kazalar içerisinde Gelibolu kazası ile Şarköy kazası sayımı aynı memur tarafından yapılmış ve cizye vergileri ayrıntılı olarak kaydedilmemiştir. Buna karşın Keşan, Evreşe, İnöz ve Malkara kazalarında reayadan alınan cizye vergileri gelir durumuna göre düşük, orta ve yüksek olarak kaydedilmiştir.

Tablo 1'e göre Gelibolu sancağı genelinde reayadan alınan cizye vergisi dağılımına bakıldığında, sancak toplamında gayrimüslim erkek reayanın % 63'lük kısmının cizye vergisine tabi olduğu, geriye kalan kısmının ise çocuk, hasta, yaşlı ve din adamlarından oluştuğu için muaf tutulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Keşan, Evreşe, İnöz ve Malkara kazalarında gelir durumuna göre tahsil edilen cizye vergi oranları incelendiğinde, bu kazalardaki cizye vergileri % 17 yüksek (a'la), % 81 orta (evsat) ve % 2'de düşük (edna) olarak tahsil edilmekteydi. Oranlar, belirtilen kazalardaki gayrimüslim reaya sınıfının ağırlıklı olarak orta ve belirli bir oranda yüksek gelir grubunda yer aldığını göstermektedir.

Gayrimüslim reaya sınıfının gelir durumunun orta ve yüksek sayılabilecek durumda olması Gelibolu sancağının komşusu olan Tekirdağ için de geçerliydi. Tekirdağ kazasında bu oranlar % 19 yüksek (a'la), % 77 orta (evsat) ve % 4 düşük (edna) olarak tespit edilmiştir.³¹ Buradan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi konusunda hakkaniyetli davrandığı gerçeği de göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemde Trakya civarında yaşayan gayrimüslim reayanın gelir ve sermaye yapısının orta ve yüksek sayılabilecek durumda olduğu görülmektedir. Tablo 1'den hareketle elde edilen bütün bu sonuçlar bize, Gelibolu ve bölgesinde XIX. yüzyılın ilk yarısında gayrimüslim ağırlıklı bir demografik yapının hâkim olduğu ve ekonomik olarak da gayrimüslimlerin iyi sayılabilecek durumda bulundukları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde 1831'den sonraki nüfus sayımının 1844'te yapıldığı ancak sonuçları ayrıntılı olarak açıklanmadığı için Gelibolu nüfusuna ilişkin ayrıntılı verilere ulaşılamamıştır. Bütün bu olumsuzluklara karşı Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı sosyoekonomik yapısına ait bazı göstergeler açısından temettuat sayımlarından taşraya ait bazı veriler elde edilebilir. Temettuat sayımlarında şu ana

31 Göktepe, K. 2012: Tekirdağ Sancağı'nda Tarımsal Yapı 1840-1914. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 356.

kadar ortaya çıkan bilgi ve belgelerde Müslümanların ayrıntılı olarak yer almasına karşın gayrimüslim nüfusa ilişkin bilgi eksiklikleri söz konusudur. Yine de arşiv belgelerinden elde edilen çeşitli bilgilere göre kaybedilen topraklarda muhacir nüfus iskân işinin henüz yaygınlık kazanmadığı bu yüzyılın ortalarında, 1831 tarihli sayımdaki demografik durumun fazla bir değişikliğe uğramadan devam ettiği gözlenmektedir.

XIX. yüzyılın ortalarında yayımlanmayan 1844 sayımı sonuçlarına göre doğanların ve ölenlerin sayısının hesaplanmasından sonra yapılan nüfus tahminlerine dayanan sayıma 1877/1878'de rastlanmaktadır. Bu sayımda kaydedilen rakamlara göre Edirne vilayetine bağlı Gelibolu sancağının nüfusu 58.361'dir.³²

Osmanlı Devleti'nin nüfusu ile ilgili 1877-1878 yılları arasındaki nüfus ve bina sayıları dışında başka veri olmamasına rağmen bundan sonraki süreçte demografik yapı hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır. Bilhassa kadınların da ilk defa sayıldığı 1881/1882-1893 sayımının bunlar içerisinde ayrı bir yeri vardır.

32 Karpaz, K. 2010: Osmanlı Nüfusu 1830-1914. Çeviren: Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 247-257.

**Tablo 2 Gelibolu Sancağı ile Edirne Vilayeti ve Osmanlı Nüfusunun
Miktarı Etnik Dağılımı (1881/1882-1893)-(1906/1907)**

Etnik Dağılım	(1881/1882-1893)			1906/1907		
	Gelibolu Sancağı Toplamı	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı	Gelibolu Sancağı Toplamı	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı
Müslüman	25.605	434.366	12.587.137	25.955	618.604	15.508.753
Rum	59.153	267.220	2.332.197	64.604	340.908	2.823.063
Ermeni	1.080	16.642	1.001.465	1.133	26.144	1.031.708
Yahudi	1.604	13.717	184.006	2.336	23.839	253.435
Bulgar	1.674	102.245	817.801	1.674	119.476	761.530
Kıpti	-	-	3.153	-	3.386	16.470
Katolik	-	1.024	149.786	-	670	118.789
Protestan	-	279	36.238	-	203	52.485
Diğer	113	548	276.821	120	566	318.397
Toplam	89.229	836.041	17.388.604	95.822	1.133.796	20.884.630

Kaynak: Salname-i Vilayet-i Edirne 1309. Osmanlı genel nüfusu hakkında bkz. Karpas 2010, s. 260-262, 346-347.

Tablo 2’de yer alan veriler ışığında Gelibolu sancağı nüfusunun miktarı ve etnik dağılımı hakkında ayrıntılı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Tablodan hareketle Gelibolu, Edirne ve Osmanlı geneli karşılaştırıldığında farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda Osmanlı nüfusunun % 72,3’lük kısmı Müslümanlardan oluşurken, Rumlar % 13, Ermeniler % 5,8 ve Bulgarlar da % 4,7 oranında bir nüfusa sahipti. Edirne vilayeti genelinde Müslümanlar % 52, Rumlar % 32, Ermeniler % 2 ve Bulgarlar % 12, 2 oranına sahipti. Gelibolu sancağı genelinde ise Müslümanların oranı % 29 ile Edirne genelinden daha düşük seyretmekteydi, buna karşın gayrimüslimlerin oranı vilayet ortalamasının üstünde % 71 olarak gerçekleşmekteydi. Gayrimüslim nüfusun ağırlıklı kısmı ise Rum nüfusundan oluşmaktaydı. Gelibolu sancağı toplam nüfusunun bu dönemde % 66’sını Rum tebaası oluşturmaktaydı.

Gelibolu sancağına ilişkin 1309 tarihli Edirne vilayet salnamesinde sancağın demografik durumunu yansıtmaları açısından Müslümanlar ile gayrimüslimlerin hane yapıları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Buna göre sancak genelinde

6.457 hanede toplam 25.889 Müslüman, 13.831 hanede toplamda 64.029 gayrimüslim tebaanın yaşadığı ve genel toplam olarak 20.288 hanede 89.918 kişinin yaşadığı belirtilmektedir.³³ 1310 tarihli salnameye göre ise sancağın toplam nüfusu 91.900'e çıkmıştır. Kazalar itibarıyla nüfus ise; Gelibolu 28.537, Eceabat 10.537, Keşan 23.107, Şarköy 12.969 ve Mürefte 16.750'dir.³⁴

Hicri 1309 tarihli Edirne Vilayet Salnamesi verilerinden yola çıkarak Müslümanlar ile gayrimüslimlerin hane büyüklükleri hakkında bir kanaate varmak mümkündür. Bu çerçevede Müslüman hanelerde ortalama olarak bir hanede 4.09 yaşarken, gayrimüslim hanelerde bu durum 4,62 olarak gerçekleşmiştir. Sancak genelinde ise ortalama hane büyüklüğü 4.43 olarak tespit edilmektedir. Gayrimüslim hanelerin aile büyüklüklerinin Müslümanlardan yüksek seyretmesi Gelibolu'ya has bir durum olarak görülmemelidir. Nitekim Gelibolu'ya komşu bir sancak olan Tekirdağ'ın durumuna tarihsel olarak bakıldığında, ailelerdeki çocuk sayısı ve hane büyüklüğü bakımından gayrimüslim tebaanın Müslümanlardan daha fazla çocuk ve hane büyüklüğüne sahip olduğu görülmektedir.

Gelibolu nüfusu özellikle merkez kaza itibarıyla göz önüne alındığında ise 1831 sayımlarındaki gibi kazalar arasında demografik farklılıkların devam ettiği görülmektedir. Bu kapsamda Gelibolu merkez kazasının nüfus oranları içerisinde Müslüman nüfus diğer kazalara nazaran her ne kadar yüksek seyretse de yine de gayrimüslim nüfusun altında yer almaktadır. 1894 yılı Edirne vilayet salnamesine göre merkez kazanın nüfusu 28.537 kişidir. Bu sayının yaklaşık 10.000 Müslüman, gerisi Rum ağırlıklı olmak üzere Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktaydı.³⁵

XIX. Yüzyılın sonuna doğru elde edilen bu istatistikî veriler 1831 ile karşılaştırıldığında ise, aradan geçen altmış yıllık süre zarfında Müslüman nüfusun oranı Gelibolu kaza genelinde yaklaşık % 40'dan % 35'lere gerilemişti. Süreç içerisinde bir sahil yerleşim yeri olan Gelibolu kazasının Müslüman oranı düşmesine karşın sancak genelinde kısmi de olsa Müslüman oranının artması, belli bir miktar Müslüman nüfusun ziraata elverişli iç kazalara yerleştirildiğini göstermektedir. Bu durum 1831 sayımlarıyla 1890'lı yılların başındaki sayımların kazalar itibarıyla incelenmesinde Keşan kazası ölçeğinde de açık bir şekilde görülmektedir. 1831'de 5.479 erkek nüfustan ibaret Keşan kazasının bu süre içerisindeki nüfusu 23.107'ye ulaşmıştı.

33 Salname-i Vilayet-i Edirne 1309, s. 330.

34 Salname-i Vilayet-i Edirne 1310, s. 624.

35 Salname-i Vilayet-i Edirne 1310, s. 623-624.

1881/1882- 1893 arasındaki dönemde Gelibolu sancağına bağlı kazaların nüfusu ve etnik dağılımı 1831 tarihli nüfus verileri mukayese edildiğinde hem gayrimüslim hem de Müslüman nüfus sayısında artış görülmektedir. Nüfus artışı gayrimüslim nüfusta daha sınırlı olmasına karşın Müslüman nüfusta daha önemli sayılabilecek boyutlara ulaşmaktaydı. Bu da kaybedilen topraklarda gelen Müslümanların bölgede iskân edilmesine işaret etmektedir. İskânla yerleştirilen Müslüman ahalî daha çok kırsal bölgeye yerleştirilmeye başlandığından ve bu ahalinin başlıca ekonomik uğraşısı ziraat olduğundan doğal olarak bölgenin zirai üretimi de olumlu şekilde etkilenmekteydi.

Gelibolu sancağının demografik özellikleri genel olarak 1831 sayım sonuçları ile karşılaştırıldığında, 1831’de tespit edilen demografik durum ile paralellik dikkati çekmektedir. Bu dönemde kaybedilen topraklarda bölgeye Müslüman göçü yaşanmasına karşın iskân politikasının henüz bölgenin demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmedeği görülmektedir.

Osmanlı nüfus ve iskân politikalarında XIX.Yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başları oldukça hareketli bir dönemi ihtiva etmektedir. Bu dönemlerdeki demografik değişimleri Trakya’da açıkça görmek mümkündür. Tablo 2’de görüldüğü gibi 1893-1906 arasındaki kısa süre zarfında Edirne vilayetinin nüfusunda yaklaşık olarak % 25’lik bir artış söz konusudur. Bu artış ağırlıklı olarak Müslüman nüfusta gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti’nde zorunlu göçler yoluyla ortaya çıkan nüfus hareketleri 1893 verilerine göre bugünkü Türkiye Trakya’sı topraklarının yaklaşık olarak % 40’ı Müslümanlardan oluşmaktayken, 1906 yılında bu oran % 45’e çıkmıştır. Türkiye Trakya’sındaki nüfus artışlarında ise asıl dikkati çeken yıllar 1893-1906 arasındır. On beş yıllık süre zarfında bölgedeki Müslüman nüfusunda % 35 civarında artış yaşanmıştı. Türkiye Trakya’sında yaşanan fiili duruma nazaran bu topraklarda yer alan Gelibolu sancağının durumu Trakya’nın genel görünümünden farklılık arz etmiştir. Nitekim belirtilen dönemde sancakta Müslüman nüfus artışının fazla yaşanmadığı sayım neticelerinden anlaşılmaktadır. Gayrimüslim nüfusta ise kısmi bir artış söz konusudur. Gelibolu bölgesine muhacir göçünün daha yoğun bir şekilde yaşandığı dönemin 1907-1914 arası olduğu verilerden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablo 1907-1914 arasındaki bu demografik hareketliliği göstermektedir.

Tablo 3 Gelibolu Sancağı ile Edirne Vilayeti ve Osmanlı Nüfusunun Miktarı Etnik Dağılımı (1914)

Kaza	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi	Bulgar	Diğer	Toplam
Gelibolu	8.220	16.137	1.190	2.576	-	-	28.123
Keşan	15.221	15.371	51	1	-	-	30.644
İpsala	11.296	7.007	-	-	-	-	18.303
Şarköy	5.604	11.009	-	-	-	-	16.613
Mürefte	2.730	14.146	-	-	-	-	16.876
İnöz	5.523	3.509	-	-	234	-	9.266
Eceabad	7.391	10.292	5	3	21	-	17.712
Gelibolu Sancak	55.985	77.471	1246	2580	255	-	137.537
Edirne Vilayeti	360.417	224.459	19.725	22.515	2.502	1476	631.094
Osmanlı Geneli	15.044.846	1.729.738	1.161.169	187.073	14.908	382282	18.520.016

Kaynak: Karpat 2010, s. 346-401.

Tablo 3'te yer alan 1914 sayım dökümleri tetkik edildiğinde bazı toprak kayıplarıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin yedi yıllık süreçte yaklaşık olarak % 22 nüfus kaybettiği, bu oranın Edirne'de vilayetinde % 55'leri aştığı tespit edilmektedir. 1914 sayımları dini bakımdan irdelendiğinde Osmanlı genelinde nüfusun % 81'inin Müslüman, geri kalanının da gayrimüslimlerden oluştuğu, bu oranın Edirne Vilayetinde % 57 Müslüman ve % 33 gayrimüslim şeklinde tezahür ettiği, Gelibolu'da ise Edirne ve Osmanlı geneli ile benzerlik göstermeyen bir nüfus yapılanmasının olduğu ve sancak genelinde % 41 Müslüman, % 59 gayrimüslim nüfusun var olduğu görülmektedir. Gayrimüslim etnik yapısı itibarıyla toplam sancak nüfusunun % 56'sı Rum, % 2'si Yahudi ve % 1 ise Ermeni'lerden oluşmaktadır.

Nüfus sayımları ışığında sancağın durumu 1831-1914 yılları arasında süreç olarak göz önüne alınırsa 1831 yılında % 24 olan Müslüman nüfus oranı 1893'lerde % 28'e, 1914 yılında ise ancak % 41'e çıkabilmiştir. Müslüman nüfusta artışı yol açan dönem 1907-1914 olarak görülmektedir. Bu kısa süre içerisinde sancak genelinde Müslüman nüfus artışı % 100'ün üzerinde gerçekleşmiştir. Şüphesiz Müslüman nüfus artışında kaybedilen topraklarda gelenlerin bölgeye yerleştirilmesinin önemli payı vardır. Müslüman nüfus artışı kazalar itibarıyla incelendiğinde durum daha da farklılaşmaktadır. Özellikle Marmara sahilinde yer

alan kazalarda Müslüman nüfus artışı oldukça sınırlıdır. Buna karşın Müslüman nüfusunun daha iç kesimlerde yer alan Keşan, İpsala gibi kazalarda yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Böylece zorunlu göçler yoluyla gelen Müslüman muhacirler sahillerden ziyade tarıma açılmamış iç kesimlere iskân edilerek tarım sektörüne yönlendirilmeye çalışılmıştı.

Gelibolu sancağı genelinin nüfus yapısı ele alınırken merkez kaza incelendiğinde 1831-1914 sürecinde Gelibolu kaza nüfusunda önemli bir artış yaşanmadığı ve Müslüman gayrimüslim ayrımına dayalı nüfusun dini durumunda yapısal bir değişiklik oluşmadığı görülmektedir. Belirtilen dönemde sancağın diğer kazalarında Müslüman nüfus eksenli belirgin bir değişim ve dönüşüm yaşanmasına karşın sahil kazalarında böyle bir durumun söz konusu olmamasını Osmanlı nüfus iskân politikaları çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Gelibolu ve çevresi için nüfus ve yerleşim açısından kritik olan başka bir dönem Çanakkale savaşları ile Birinci Dünya savaşının olduğu dönemdir. Savaşlar nedeniyle şehrin ve çevresinin tahrip edilmesi ve artan can kayıpları, Osmanlı Devleti'ni radikal kararlar almaya sevk etmişti. Bu kapsamda bir kısım Keşan ve Gelibolu sahil ahalisinin daha iç kesimlerdeki Malkara ve Hayrabolu'ya, geri kalanının da Tekirdağ yoluyla Anadolu'ya nakli sağlanmıştı.³⁶ Anadolu taraflarında ise ağırlıklı olarak Balıkesir'in sahil kazalarına iskân edilmeye çalışılmıştı.³⁷ Bütün yaşanan süreç dikkate alındığında, Çanakkale Savaşlarıyla birlikte ortaya çıkan savaş hali ve olağanüstü şartlar, doğal olarak Cumhuriyet'e girerken Gelibolu'nun gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.

3. Yerleşim

Gelibolu ve çevresi, tarıma elverişli alanları, limanı ve boğazı ile Marmara'yı kontrol etme noktasında önemli bir yerleşim merkezi ve askeri kontrol noktası olarak dikkati çekmiştir. Gelibolu ve çevresinin yerleşim açısından gelişimi, Osmanlı öncesinde olduğu gibi Osmanlı tarihi boyunca da askeri ve deniz ulaşımı eksenli olarak yüzyıllarca devam etmiştir.

Osmanlı hâkimiyetinde şehirde her ne kadar Müslümanlarla gayrimüslimlerin bazı mahallelerde bir arada yaşadığı görülse de genellikle ayrı mahallelerde yaşamaktaydılar ve şehrin ana unsurunu Müslüman Türkler meydana getirmekteydi. Şehrin dış mahallelerinde ise ağırlıklı olarak gayrimüslimler

36 BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR), No: 68/35, 19/Za/1334.

37 BOA, DH.ŞFR, No: 52/755,06/C/1333; BOA, DH.ŞFR, No: 53/143, 13/B/1333.

yaşamaktaydı.³⁸ Gelibolu şehir nüfusunda Müslümanlar içerisinde askeri sınıfın varlığı da dikkat çekicidir. Gerek Adalar'da gerekse Rumeli'deki kazalarda kadılık görevinde bulunanlar fazla sayıdadır. Ayrıca Gelibolu'nun bazı Müslüman mahallelerinde Ermeni ve Yahudilerin de evleri mevcuttu.³⁹

Gelibolu şehrinde iktisadi faaliyetler de yoğun bir şekilde yapılmaktaydı. Liman ve gümrük, iktisadi faaliyetler içerisinde önemli yer tutmaktaydı. Bunun yanında tersane ve dokumacılıkta mühim idi. Tuzlalar, kiremit imalatı, donanma için peksimet imalı Gelibolu'nun iktisadi faaliyetleri arasında sayılabilir. Şehirde bulunan bedesten, kervansaraylar ve dükkânlar ile esnaf zümresi de iktisadi faaliyetin canlılığının göstergelerindedir. Şehirde yapılan iktisadi faaliyetler kır yerleşimine kadar uzanmıştı. Özellikle yelken bezi, şehrin yanı sıra köylerdeki tezgâhlarda da dokunuyordu.⁴⁰

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönem'den itibaren ekonominin temeli ziraata dayanmaktaydı. Kırsal yerleşim etrafında gerçekleşen zirai üretimin ağırlıklı kısmını ise hububat oluşturmaktadır. Geçimlik esasına dayanan hububat üretimi, Osmanlı'da ağırlıklı olarak Müslüman reayanın ekonomik uğraşydı ve bu durumun Gelibolu için de geçerliliğini koruduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da diğer bir zirai ekonomik faaliyet kolu da bağcılık ve meyvecilikti. Bağcılık hususunda Hristiyan bağ sahipleri üzümleri şaraba çevirme noktasında özgürdü. Devlet tarafından gayrimüslim reayanın kendi ihtiyaçları için üzümlerden içki yapmalarına müsaade edilirdi.⁴¹ Bunun yanı sıra Gelibolu' da yaşayan gayrimüslimlerin ihtiyaçtan fazla içki üretip bunu dışarıya sattıkları da vaki idi. İçki üretim ve satımı sadece Gelibolu şehir merkezinde yaşayan gayrimüslimlerin yaptığı bir iş olmayıp Gelibolu kazası köylerinde yaşayan gayrimüslimlerce de yapılmaktaydı.⁴²

Osmanlı Klasik Dönemi'nden itibaren önemli bir değişikliğe uğramadan gelen ve kendi kendine yeterli bir nitelik gösteren kırsal yerleşim, XIX. yüzyıldan itibaren Müslüman göçmen iskânı girişimleriyle nüfus açısından daha kalabalık bir nitelik kazanmıştı.⁴³

38 Sezgin 1998, 241.

39 Emecen 1996, s. 4.

40 Sezgin 1998, 241.

41 Faroqhi, S. 2006: Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı. Çeviren: Emine Sonnur Özcan. Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 73.

42 Sezgin 1998, s. 234.

43 Keyder, Ç.: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?". Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım. Editör: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2009, s. 7.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Trakya bölgesine ve Gelibolu taraflarına Müslüman göçmen iskânı girişimlerinin başlaması gayrimüslim ağırlıklı yerleşim merkezlerindeki değişimleri beraberinde getirmeye başlamıştı. Nitekim devlet, başında sancak mutasarrıfının bulunduğu “Muhacirûn Komisyonları” vasıtasıyla durumu kontrolünde yürütmeye çalışmıştı.⁴⁴

Muhacir yerleştirme hadisesinde Osmanlı genelinde olduğu gibi Trakya ve Gelibolu özelinde belli başlı ölçütler bulunmaktaydı. Bunların başında, daha önceden işlenmemiş topraklar veya daha önceden ekilip biçilmiş fakat herhangi bir şekilde ahalisinin toprağı terk etmiş olduğu topraklar geliyordu. Dolayısıyla gayrimüslimlerin yerleşmiş olduğu topraklara el konularak buralara Müslümanların yerleştirilmesi durumu söz konusu değildi.⁴⁵ Bölgede iskân politikalarında dikkati çeken bir diğer husus da, çiftlik arazilerine göçmen nüfus iskân edilmesidir. Devletin bundan amacı da, hedeflenen düzeyde işlenmemiş geniş çiftlik arazilerindeki üretimin artmasını sağlamak ve buraların emek talebine cevap verebilmek olmalıdır.⁴⁶

Bölgede Müslüman iskânında dikkati çeken yerlerin başında Trakya’nın iç kesimlerindeki kazalar gelmekteydi. Bunlar içerisinde Malkara, Çorlu ve Hayrabolu, Lüleburgaz gibi kazaların yanı sıra Keşan, İpsala gibi Gelibolu’ya bağlı kazalar yer almaktaydı.

Müslüman göçmenlerin büyük kitleler hâlinde gelişinin yavaşladığı dönemde devlet, bunu daha dikkatli yönlendirmeye çalışmıştır. Hicri 1304 yılındaki bir iradeye göre Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin Edirne ile İstanbul arasında iskânları istenmiştir.⁴⁷ Devletin iskân işinde almış olduğu bu karar sonrası Trakya’da ve Gelibolu’da Müslüman nüfusta belirgin bir artış yaşandığı görülmektedir. Nüfus sayım sonuçları göz önüne alındığında, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman nüfusun uygun kırsal alanlara yerleştirilmesi yaygınlık kazanmasına karşın incelenen dönem olan 1831-1914 arasında Gelibolu civarında bunun yansımaları daha çok 1907-1914 arasındadır. Netice itibarıyla İstatistikî verilerden elde edilen bilgiler, Gelibolu gibi gayrimüslim ağırlıklı şehir merkezlerinin bu dönemlerde kırsal yerleşim birimleri kadar fazla değişim ve dönüşüme uğramadığını göstermektedir.

44 Salname-i Vilayet-i Edirne 1316, s. 208.

45 BOA, A. MKT. MVL, No: 129/4, 18/Z/1277.

46 BOA, Mühimme Kalemi Evrakı, No: 263/68, 28/Za/1279; BOA, A. MKT. NZD., No: 406/16, 7/N/1278; BOA, İradeler Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), No: 211/166, 25/C/1336; BOA, DH. MKT, No: 2815/90, 27/R/1327.

47 Çelik, G. “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”, Divan 1999/1 Sayı (İstanbul 1999), s. 102.

4. Müslüman ve Gayrimüslim Sosyal Sınıflar Arasındaki İlişkiler

Osmanlı toplumsal örgütlenmesi herhangi bir sosyal grup, sınıf tercihinde bulunmadan toplumun bütününe varlığını ve gelişimini teminat altına almaya çalışan kapsamlı bir sistem olarak varlık göstermektedir.⁴⁸

Osmanlı toplumsal yapısı, Selçuklu toplumsal organizasyonundaki gibi yerleşim açısından yerleşik-göçebe, yönetim bakımından idareci (askerî)-tebaa(reaya), hukuki açıdan hür-köle ve dinî bakımdan Müslim-gayrimüslim ayırımına tabidir. Bu ayırım da değişmez esaslara bağlı bir yapılanmayı ifade etmez.

Tanzimat süreci bilindiği gibi Müslüman ve gayrimüslim ayırımına dayalı Osmanlı toplumsal yapısında önemli değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmişti. Özellikle devlet dışı arenanın büyümesinin yol açtığı toplumsal değişikliklerin en önemlisi, Rumların ve Ermenilerin büyük oranda Yahudiler ve bir dereceye kadar Müslümanlar pahasına yükselerek öne çıkmasıydı.⁴⁹

Gayrimüslim sınıfın sosyoekonomik durumunun gelişmesiyle Gelibolu ve civarındaki gayrimüslimler, Osmanlı genelinde olduğu gibi dış ilişkileri ve ticari başarıları sebebiyle belirli bir sermayeye ve ekonomik güce ulaşmaya başlamıştı. Nitekim Tanzimat'tan önce gayrimüslimlerin Trakya'da tarım sektöründe büyük üretici olarak çiftlik işletmeleri içerisinde fazla bir varlığı görülmezken, yüzyılın ikinci yarsında artık ticari yatırımları dışında piyasaya yönelik olarak çiftlik sahibi olmaya başlamışlardı. Hatta Trakya civarında çiftlik sahiplerinin çoğunluğunu oluşturan Müslüman yönetici sınıfı içerisinde birçok kimsenin gayrimüslimlerden borç aldıkları veya çiftliklerini onlara devrettikleri görülmektedir.⁵⁰

Osmanlı'da Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında ilişkilerini iyisayılacak düzeyde devam etmesi devlet tarafından arzu edilen bir durumdu. Bazı münferit hadiselerin ortaya çıkması halinde ise bir devlet politikası olarak merkez teşkilatı doğrudan olaylara müdahil olarak sorunları önlemeye çalışmaktaydı. Bu duruma örnek teşkil etmesi açısından 1911'li yıllarda Gayrimüslimlerin yoğun yaşadığı şehirlerde Rumlar ile Yunan ticaret gemileri aleyhinde Müslümanlar tarafından boykot uygulaması yaşanırken, durumu haber alan merkezi idarenin mani olmaya

48 Çelik, G. 2003: Gebze (Sosyo – Ekonomik Bir İnceleme) 16 – 19.Yüzyıl. Cilt 1. Gebze: Gebze Belediyesi Kültür Yayınları, s. 4.

49 Kasaba, R. 2005: Dünya, İmparatorluk ve Toplum. İstanbul: Kitap Yayınları, s. 135.

50 BOA, A. MKT, No: 133/34, 06/B /1264; BOA, DH. MKT, No: 2065/72, 05/Ş/1311; BOA, DH. MKT, No: 865/51, 14/R/1322.

çalıştığı ve Gelibolu ile Aydın'da sorunu çözdüğü görülmekteydi.⁵¹ Diğer taraftan aynı dönemde Gelibolu Rum Cemaati Meclisi'ne merkezi idare tarafından çeşitli tahriratlar yazılarak tebaanın Müslümanlara karşı söz ve ifadelerinde daha dikkatli davranmaları istenilmiş ve nihayetinde bunda başarı elde edilebilmişti.⁵²

Gelibolu'da gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında aynı bölgede yüzyıllarca ortak toplumsal yaşamın temin edilmesinde devletin büyük katkısı bulunmaktadır. Bunda devlet organları içerisinde gayrimüslimlere de yer verilmesinin payının olduğu görülmektedir. Nitekim taşrada önemli bir kurum olan kadılık müessesesi bünyesinde, terekelerin şer'iyye sicillerine kaydedilmesi işlemiyle görevli heyet içerisinde Tekirdağ ve Gelibolu taraflarında gayrimüslim kökenli kişiler de bulunmaktaydı. Bütün bu hususların yanı sıra salnamelerde elde edilen bilgilere göre Gelibolu sancağı ve kazalarında Tanzimat sonrasındaki süreçte taşrada önemli karar organları olan kaza ve sancak idare meclislerinde Rum, Ermeni ve Yahudi cemaat liderleri daimi üye olarak aktif şekilde temsil edilmekteydiler.⁵³ Ayrıca Gelibolu sancağı içerisinde yer almış ve nüfus yapısı itibarıyla gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Keşan, Şarköy, Mürefte ve Malkara kaymakamlıklarını çeşitli zamanlarda gayrimüslim kökenli kişilerin idare ettikleri tespit edilmekteydi.⁵⁴

Osmanlı Devleti bir politika olarak yüzyıllarca gayrimüslim tebaasının ihtiyaçlarını giderme hususunda azami özen göstermiştir. Bu kapsamda gayrimüslim tebaanın eğitim ve din ihtiyaçları dikkate alınarak kendi inançları doğrultusunda yaşamalarına müsaade edilmiş, dini yapılarının bakım, onarım ve eksiklerinin giderilmesi için yardımcı olunmaya çalışılmıştı. Bu durum Gelibolu için de aynı şekilde geçerliliğini korumaktaydı. Nitekim Gelibolu'da gayrimüslim din adamlarından ve dini kurumlardan vergi alınmamış, dini ve eğitim amaçlı metropolitlik binası, okul gibi yerler için ücretsiz arsa tahsis yapılmış ve ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan gayrimüslimler için Gelibolu civarında toplanacak yardımlar hususunda gayrimüslim din adamlarına kolaylık gösterilmesi

51 BOA, DH. MKT, No: 2896/65,23/B /1327; BOA, DH. MKT, No: 2905/70, 03/Ş/1327

52 BOA, DH. MKT, No: 2213/114, 12/S/1317.

53 BOA, Yıldız Hususi Maruzat, No: 262/30, 08/Z/1309; Salname-i Vilayet-i Edirne 1317, s. 241-245; Salname-i Vilayet-i Edirne 1310, s. 219-220.

54 Keşan kazası kaymakamı Vartan Efendi hakkında bkz. BOA, DH. MKT, No: 1877/111, 09/Ra/1309; Mürefte kazası kaymakamı Agop Efendi hakkında bkz. BOA, DH. MKT, No:1795/40, 13/Ca/1308; Malkara kazası kaymakamı Yorgi Efendi hakkında bkz. BOA, İ. DH, No: 1480/1328/Ra-43, 23/Ra/1328.

noktasında yerel yöneticilere çeşitli zamanlarda talimatlar gönderilmişti.⁵⁵ Osmanlı idaresi, devlet imkânları ölçüsünde gayrimüslimlere yardım ederken, bölgedeki gayrimüslimlerin de gerek reaya gerekse de dini yöneticiler düzeyinde Müslümanlara çeşitli sosyal ve insani yardımlarına rastlanılmaktaydı.⁵⁶

Gelibolu bölgesinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler sosyal sınıflar arasındaki ilişkinin sağlıklı yürütmesinde devletin desteğinin yanı sıra bölgede yaşayan grupların da bu topraklara aidiyet duygusuyla bağlı kalmalarının katkısı olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede Çanakkale savaşlarının yaşandığı olağanüstü şartlarda savaşın olumsuz tesirlerinden etkilenilmemesi için Osmanlı Devleti kendi isteği ile Gelibolu'dan göç etmek isteyen gayrimüslimlere yardımcı olacağını belirtse de ilk başta buna önemli bir talep gelmediği arşiv belgelerinde görülmektedir.⁵⁷ Yine başka bir örnekte, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale savaşıyla birlikte olağanüstü çatışmalara girmesinden sonra Gelibolu metropoliti Ayayorgi Kilisesi'nde bazı devlet yetkililerinin de katıldığı bir törende, zor koşullarda gayrimüslim tebaaya yapılan yardımlardan dolayı teşekkür ederek, ordu ve padişahın savaşlardan muzaffer olması için dua etmekteydi.⁵⁸ Bu tür örnekler, savaş döneminde dahi Müslüman ve gayrimüslim sosyal sınıfların bölgede birlikte yaşama kültürünü kaybetmediklerini, nihayetinde "Osmanlılık" bilincinin halen canlılığını koruduğunu göstermektedir.

Sonuç

Gelibolu, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçtiği ilk toprak olması ve stratejik önemi nedeniyle önemli bir hareket üssü ve yerleşim merkezi olarak varlık göstermiştir. XVI. yüzyılda fetihlerle Kuzey Afrika ve Ege adalarının Osmanlı toprağı haline gelmesiyle başlayan süreç, buraların idaresini içine alan Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaletinin kurulmasına ve Gelibolu'nun da yüzyıllarca bu eyaletin merkez sancağı olmasına yol açmıştır. Osmanlı Klasik Dönemi'nde Müslüman ağırlıklı bir yapılanma gösteren Gelibolu, Tanzimat süreciyle birlikte

55 BOA, Sadaret Mühimme (A. DVN. MHM.), No: 10/14, 10/R/1269; BOA, Dâhiliye Muberat-ı Umumiye (DH. MUI), No: 81/15, 13/Ra/1328; BOA, Maaruf Mektûbi Kalemî, (MEMKT), No: 1173/87, 04/Ş/1329; BOA, Dahiliye Mütenevvia (DH. MTV.), No: 38/54, 17/N/1331.

56 İnöz metropoliti ve yanında bulunan heyetin Gelibolu'da bulunan muhacirlere iâşe yardımları hakkında bkz. BOA, Dâhiliye Asayiş Kalemî (DH. AYŞ.), No: 23/24, 04/M/1338.

57 BOA, Dâhiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS.), No:22/15, 26/C/1332.

58 BOA, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Üçüncü Şube, (DH. 3. Şb.), No: 3/30, 17/S/1333.

Edirne eyaleti ve daha sonra vilayeti içerisinde bir sancak olarak varlığını Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam ettirmiştir.

Gelibolu'nun idari olarak sancak haline gelmesi ve statüsünü devam ettirmesi, şüphesiz nüfus ve yerleşim açısından da bölgenin gelişimine katkı sağlamıştır. Fetih sonrasında nüfus ve iskân politikalarının devlet tarafından bir bütünlük içerisinde uygulanması, buralara Türk ve Müslüman nüfus iskân edilmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Klasik Dönemi boyunca Gelibolu'nun nüfus yapısına genel olarak bakıldığında XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Müslüman ağırlıklı bu demografik tablo rahatlıkla görülebilmektedir.

Osmanlı' da Klasik Dönem'den sonra XIX. yüzyıl ekonomik, sosyal, siyasi, askeri ve hukuki alanda önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıl olarak dikkati çekmektedir. Nüfus ve demografik yapı da doğal olarak ortaya çıkan fiili durumlardan etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile geliştirdiği çeşitli uluslar arası ilişkiler ve ticari imtiyazlar XIX. yüzyılda dışarı ile teması daha yoğun olan Batı Anadolu ve Trakya'da sahile yakın merkezlerdeki gayrimüslim nüfus artışını beraberinde getirmiştir. Gayrimüslim nüfusun artış gösterdiği yerlerden birisi de Batı Anadolu ve Trakya'nın diğer sahil merkezleri ile birçok ortak özelliğe sahip Gelibolu sancağı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde daha çok askeri ve ekonomik gayelerle yapılan ilk sistematik sayılabilecek nüfus sayımı olan 1831 tarihli sayım Gelibolu ve kazaları özelinde tetkik edildiğinde Müslüman nüfus oranının sancak genelinde % 25 civarında, ağırlıklı olarak Rumlardan oluşan gayrimüslimlerin ise % 75 dolaylarında olduğu anlaşılmıştır. Gerek Gelibolu merkez kazasının gerekse de sancağa bağlı diğer kazaların Müslüman nüfusları süreç içerisinde zorunlu göçler yoluyla gelenlerin bölgeye iskân edilmesiyle belli bir miktar artsa da, XIX. yüzyılın sonlarında gayrimüslim nüfusun % 70'ler civarında varlığını halen koruduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Kafkasya'da toprak kaybetmesiyle başlayan zorunlu göç süreci, Trakya ve Anadolu taraflarında Müslüman nüfus artışını beraberinde getirmiştir. Gelibolu sancağının demografik özelliklerini süreç olarak yansıtması açısından 1831 ve 1893 sayım sonuçları karşılaştırıldığında, 1831'de tespit edilen Müslüman ve gayrimüslim ayrımına dayalı demografik durumun, yüzyılın sonlarındaki genel nüfus hareketlerine rağmen 1831 verileri ile

benzerlikleri dikkati çekmiştir. Dolayısıyla bu dönemde kaybedilen topraklardan Trakya topraklarına önemli miktarda Müslüman göçü yaşanmasına karşın bunun ilk başta Gelibolu sancağında fazla bir karşılık bulmadığı görülmüştür.

Çanakkale savaşlarının merkezinde yer alan Gelibolu sancağında gayrimüslimlerin Müslümanlara göre oransal bakımından azalması 1907 ve sonrasındaki sayımlarda tespit edilebilmiştir. Bu dönemde bölgede Müslüman nüfus iskânına rağmen 1914 sayımlarında gayrimüslimlerin oranı halen yaklaşık olarak % 60'a tekabül etmekteydi. Gayrimüslim nüfusun Gelibolu ve civarında ağırlığını kaybetmesi ise Çanakkale savaşlarından sonraki dönemde gerçekleşmektedir. Ayrıca gayrimüslimlerin ticaret ve zanaat faaliyetlerindeki başarıları dikkate alındığında, daha sonraki süreçte gayrimüslimlerin göç etmesiyle ticaret ve zanaat sektörlerinde kalan boşlukların Müslümanlar tarafından doldurulduğunu söylemek ise güçtür.

Bu araştırmayla, dini ve etnik yapısı itibarıyla farklı kültürlü ve demografik yapıya sahip bir sosyal dokuya sahip olan Gelibolu sancağında, 1831-1914 yılları arasında Müslümanlar ile gayrimüslimlerin genellikle farklı mahallelerde yaşadığı ancak bunun kesin bir kural olmadığı, sosyal sınıflar ve gruplar arasında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin canlılığını koruduğu görülmüştür. Netice itibarıyla, savaş ortamının tüm olumsuz koşullarına rağmen Gelibolu'nun, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin şehrin asli unsurları olarak birlikte yaşama kültürünü kaybetmedikleri Osmanlı Rumeli ve Trakya şehirlerinin tipik bir örneğini oluşturduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

Cevdet Maliye (C. ML.), No: 261/10725.

Dâhiliye Asayiş Kalemî (DH. AYŞ.), No: 23/24.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Üçüncü Şube, (DH. 3. Şb.), No: 3/30.

Dâhiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS.), No:22/15.

Dâhiliye Mubemat-ı Umumiye (DH. MUI.), No: 81/15.

Dâhiliye Mütenevvia (DH. MTV.), No: 38/54.

Dâhiliye Nezaretî Şifre Kalemî (DH.ŞFR), No: 68/35, 52/755, 53/143.

İradeler Dâhiliye, (İ. DH.), No: 1480/1328/Ra-43.

İradeler Meclis-i Vâlâ, (İ. MVL.), No: 211/166.

Maaruf Mektûbî Kalemî, (MFMKT.), No: 1173/87.

Sadaret Dâhili Mektûbat Kalemî, (DH. MKT.), No: 2065/72, 865/51, 2896/65, 2905/70, 2213/114, 1877/111, 1795/40, 2815/90.

Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.MKT.DV.),No: 18/57.

Sadaret Meclis-i Vâlâ, (A. MKT. MVL.), No: 129/4.

Sadâret Mektûbî Kalemî, (A. MKT.), No: 133/34.

Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı, (A. MKT. MHM.) No: 263/68, 10/14.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD.), No: 401/5, 406/16.

Yıldız Hususi Marûzat, No: 262/30 .

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Edirne 1309.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1310.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1316.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1317.

Kitaplar ve Tezler

- Çelik, Gülfettin. 2003: Gebze (Sosyo – Ekonomik Bir İnceleme) 16 – 19. Yüzyıl. Cilt 1. Gebze.
- Faroqhi, Suraiya. 2006: Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı. Çeviren: Emine Sonnur Özcan Ankara.
- Gökbilgin, M. Tayyip. 1952: XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar. İstanbul.
- Göktepe, Kaya. 2012: Tekirdağ Sancağı'nda Tarımsal Yapı 1840-1914. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü). İstanbul.
- Karal, Enver Ziya. (t.y): Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831. II. Baskı. Ankara.
- Karpat, Kemal. 2010: Osmanlı Nüfusu 1830-1914. Çeviren: Bahar Tırnakçı. İstanbul.
- Kasaba, Reşat. 2005: Dünya, İmparatorluk ve Toplum. İstanbul.
- Quataert, Donald. 2004: Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. İstanbul.
- Sezgin, İbrahim. 1998: XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü). İstanbul.
- Tabakoğlu, Ahmet. 1985: Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi. İstanbul.
- Tabakoğlu, Ahmet. 2006: Türk İktisat Tarihi. İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Akbal, Fazıla: “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”. Belleten Cilt 15/ Sayı 60 (Ankara 1951).

Barkan, Ömer Lütfi: “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”. Türkiyat Mecmuası Cilt 10 (İstanbul 1953).

Bostan, İdris. 2001: “Kapudan Paşa”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 24, Ankara.

Çelik, Gülfettin. “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”. Divan 1999/1 Sayı 6 (İstanbul 1999).

Çelik, Şenol: “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Çanakkale ve Çevresinin Siyasi ve İdari Yapısı”, Çanakkale Tarihi. Cilt 2, Editör: Mustafa Demir. İstanbul 2008.

Emecen, Feridun. 1996: “Gelibolu”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt: 14, Ankara.

İnalcık, Halil. “Fatih’e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik

Karşılaşması”. Çanakkale Tarihi. Cilt 1, Editör: Mustafa Demir. İstanbul 2008.

Karpat, Kemal: “Klasik Dönemde Nüfus” (çeviren: Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan). Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus. Ankara 2002.

Keyder, Çağlar: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”. Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım. Editör: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak. İstanbul 2009.

Korkmaz, Şerif: “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdari ve Nüfus Yapısı”. Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Yıllığı Sayı 3 (Çanakkale Mart 2005).

Özel, Oktay: “Avarız ve Cizye Defterleri”. Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik. Editör: Halil İnalcık ve Şevket Pamuk. Ankara 2000.

Şakiroğlu, Mahmut H. 1993: “Cezayir-i Bahr-i Sefid”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 7, Ankara.

Çanakkale Savaşları Arifesinde Anadolu’da İç Güvenlik Sorunlarına Genel Bakış: Batı Ve Doğu Anadolu Örneği

A General View On The Security Problem In Anatolia At The Eve Of The Gallipoli: Cases Of Western and Eastern Anatolia

Dilşen İnce ERDOĞAN¹

Özet

Osmanlı Devleti’nin XX. yüzyılın başından itibaren içinde bulunduğu savaşlar, büyük toprak ve insan kayıplarına neden olmuştur. Bu kayıplar devletin sadece siyasi ve ekonomik açıdan değil sosyal ve kültürel açıdan da çöküşünü hızlandırmıştır. Yüzyıla damgasını vuran devletlerin çöküşüne ya da yeni devletlerin kuruluşuna neden olan Batılıların değimi ile Büyük Savaşa giden yolda Osmanlı Devleti’nin karşılaştığı en büyük problemlerin başında ekonomik iflasa bağlı olarak da gelişen iç güvenlik sorunu olmuştur.

Büyük Savaşın 1914 yılında başlamış ve Osmanlı Devleti bu savaşta İttifak Devletlerinin safında yer almış ve farklı cephelerde savaşılmaya başlamıştır. Bu savaş esnasında Türk kuvvetleri müttefiklerinin istekleri doğrultusunda açmış olduğu cephelerde savaşırken tek bir cephede sadece kendi anayurdunu savunmak için mücadele etmiştir ki o cephe de Çanakkale’dir. Türk kuvvetlerinin bu mücadelede sadece savaşan askerler olarak değil, insanlık adına da tarihe adını altın harflerle yazdırdığı bilinen bir gerçektir.

Hazırlanacak olan bildiride bu destansı mücadeleye giden süreçte Osmanlı Devleti’nin karşı karşıya kaldığı iç güvenlik sorunlarının nedenleri ve bu nedenlere bağlı olarak doğan sonuçları ele alınacaktır. Batı Anadolu ve Doğu Anadolu olmak üzere iki farklı bölge seçilmiştir. Bu bölgeler bilindiği üzere farklı etnik yapıları bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca farklı coğrafi özelliklere sahiptirler doğal olarak bu farklılıklardan doğan kendilerine özgü güvenlik sorunlarına sahiptirler. Bildiri de bölgesel farklılıklardan meydana gelen özel sorunların yanında devletin

bu çöküş sürecinde sahip olduğu genel nedenler dolayı ortaya çıkan güvenlik sorunlarına da yer verilecektir.

Sunulacak olan bildiride Başbakanlık Osmanlı Arşivinden ve National Archives'dan temin edilen belgelerden ve raporlardan yararlanılacaktır.

Giriş

Annales Ekolü temsilcilerinden Fernand Braudel toplumun mekansal olarak veya toplumun mekan aracılığı ile incelenmesi gerektiğini belirtirken, Lucien Febvre insanları yaşadıkları çevre ile değerlendirmek gerektiği üzerinde durur². Toplumların yaşam biçimlerinin kendine özgü coğrafyaya bağlı olarak geliştiğini ve değiştiğini unutmamak gerekmektedir. Doğa şartları genelde toplumların yaşam biçimlerini etkilediği gibi özelde de ekonomik hayatlarını, yerleşim merkezlerini hatta psikolojilerini ve fizyolojilerini de etkiler. Örneğin deniz kenarında yaşayanlar ile dağlık alanlarda yaşayanlar arasında düşünme biçimi ve duyuş tarzı farklıdır³. Tarihi olayların seyrini etkileyen mekan ne kadar önemliyse zaman da o kadar önemlidir. Geçmiş, hal ve gelecek kavramlarını kapsayan bir olgu olan zaman, tarihi olaylar değerlendirirken mutlaka göz önünde tutulması gereken bir kavramdır⁴. Çalışmada mekan Doğu ve Batı Anadolu, zaman I. Dünya Savaşı öncesi 1910-1914 olarak belirlenmiştir. Sonuçta benzer zaman aralığında fakat farklı mekanlarda yaşanan olayların tarihe nasıl yön verdiği devletin güvenlik boyutu başlığı altında ele alınarak değerlendirilecektir.

I. Çanakkale Savaşları Arifesinde Batı Anadolu'da İç Güvenlik Sorunu

İnsanlar yaşadıkları ortama zaman içinde uyum sağlar, uyum sağlama süreci ne kadar kısa ve engelsiz olursa kendilerini o kadar mutlu ve güvende hisederler. Çevresel koşullar bu uyum sürecini etkileyen en önemli belirleyicidir. Çevresel koşullar, sadece insan üzerinde değil, ekonomik ve toplumsal yapı üzerinde de etkili olmuş ve farklılaşma sağlamıştır. Çevresel ve iklimsel koşullardan doğan farklılıklar Osmanlı coğrafyasında yaşayan Batı ve Doğu Anadolu insanını da etkilemiştir. Coğrafi özellikleri göz önünde tutulduğunda Batı ve Doğu Anadolu'nun demografik, sosyal ve ekonomik yapılanması farklı olmuştur.

Batı Anadolu, Ege Denizi boyunca dağların denize dik uzandığı verimli ovalara sahip bir bölgedir⁵. Bu durum hem kıyının girinti çıkıntılı olmasına hem de deniz etkisinin iç kesimlere kadar uzanıp iklimin ılımanlaşmasına neden

2 Erol Türkmentekin, Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Kitapevi, İstanbul 2004, s.4-5.

3 Emel Kefeli, "Coğrafya Merkezli Okuma", Turkish Studies, Vol:4/1 (Winter 2009), s.427.

4 Abdurrahman Dinç, "Tarih Yazımında Coğrafyanın Önemi", Türkiye'de Tarih Yazımı, Ed:Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013, s.542.

5 Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın, Kitap Yay., İstanbul 2007, s.24-25.

olmaktadır. Dik uzanan sıradağlar arasında verimli çökük ovalar bulunmaktadır⁶. Bölgenin ılıman iklimi, verimli ve geniş ovaları insanların yerleşme yeri olarak bölgeyi tercih etmesini sağlamış bu nedenle bölge sürekli göç almıştır. Bu bölümde makro ölçekte Batı Anadolu örnekleme mikro ölçekte ise Aydın vilayeti üzerinde iç güvenlik sorunları hakkında yapılan incelemeler değerlendirilecektir.

Türkiye'nin bugünkü idari teşkilat ve taksimatının temeli, 1867 Vilayet Nizamnamesine dayanmaktadır. 1850 ile 1867 yılları arasında İzmir Eyaleti diye anılan Aydın Eyaleti de 1867 Vilayet Nizamnamesiyle Aydın Vilayeti adını almış ve eyalet Aydın, Saruhan, Menteşe ve İzmir sancaklarından oluşmuştur. Bu dönemde Aydın Sancağına bağlı yerleşim birimleri; Aydın merkez olmak üzere, Nazilli, Bozdoğan, Söke ve Çine'dir⁷. 1908'de ise vilayetin sancakları Aydın, İzmir, Menteşe, Denizli'den meydana gelmektedir. XIX. yüzyıl boyunca Aydın sancağının idari yapısının sürekli olarak değişim göstermesi demografik verilere ulaşımı zorlaştırmıştır. XX. yüzyılın başlarında da Osmanlı Devleti'nin başta Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşına girişi demografik yapıda değişikliklere neden olmuştur.

Bölgede göçebe ve yarı göçebe halde yaşayan Türklerin, yanında Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerde bulunmaktadır. Rumların, savaşlar nedeni ile güvenli yer arayışları, iyi yaşam koşulları elde etme istekleri Batı Anadolu'ya özellikle kıyı bölgelere göç etmelerine neden olmuştur. Yunanistan ve Ege Adalarından da Rumların Batı Anadolu'ya göç ettikleri bilinmektedir. Bu göçlerin ardında siyasi beklentilerin ve çıkarların olduğu da unutulmamalıdır. Büyük Yunanistan hülyalarının gerçekleşmesi için Batı Anadolu'da Rum nüfusun fazlalığına ihtiyaç duyulmakta bu durum da göçleri tetiklemektedir. Batı Anadolu'da sadece Rum göçlerinden bahsetmek mümkün değildir. Özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan

6 Ege Bölgesi Ekonomik ve Sosyal Durum Raporu, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü Raporu, Ankara, 2003, s.3-10.

7 Aysun Sanbey Haykiran, 1867 düzenlemesiyle Denizli sancağı ilga edilerek Menteşe Sancağına bağlanmıştır. 1868'de Denizli kaza olarak Aydın'a bağlanarak Aydın- Denizli Sancağı olarak anılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise Menteşe Sancağı müstakil hale getirmiştir. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006, s. 26. Hasan Fehmi Paşa Hicri: 10 Haziran 1309 (Miladi: 22.06.1893) tarihinde Abdurrahman Paşa'nın yerine Aydın Vilayeti valiliğine atanmıştı. Bu görevde üç yıl yakın kaldıktan sonra Selanik valiliğine atandı. Bkz: Ayten Can Tunali "Hasan Fehmi Paşa'nın Eğitim- Öğretim Alanında Çalışmaları", Aydın Ticaret Odası Dergisi, Sayı:2007/ 25, s.36-39.

Ermenilerin de daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmek adına Batı Anadolu'ya göç ettiği bilinmektedir. Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler bölgede ekonomiye yön veren gruplar arasında yer almıştır⁸.

Ele alınan dönemde Batı Anadolu'da toplum düzenini bozan en önemli neden eşkıyâlık hareketleridir. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren var olan eşkıyâlık, toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bozuk siyasi ve ekonomik yapı nedeni ile kişilerin mallarına el koyma, hayatlarına kast etme eğilimi olarak tanımlanan ve insanların birlikte yaşamak zorunda kaldığı bir tür faaliyettir⁹. Bu faaliyetleri gerçekleştiren eşkıyâ ise, “dağda, kırdâ, yol kesen hırsız, azgın, habis, fesatçı, kanun tanımaz ve ahlaksız” insan anlamına gelmektedir ve çoğulu şakidir¹⁰. Ayrıca Osmanlı da celali, eşirra, harami, haramzade, türedi, haydut da eşkıyâlık yapanlara verilen adlar olarak kullanılmıştır. Hobswan ise eşkıyâlık kavramını, “özgürlük”, eşkıyâyı ise “dağların efendileri” olarak tanımlamıştır¹¹. Hukuksal açıdan eşkıyâlığı tanımladığımız da ise “Mal zapt etmek, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak veya yakarak tahrip ederek, adam öldürerek, yollarda ve kırlarda soygunculuk yaparak, adam kaçırarak, bu fiilerden dolayı tutuklanmış ve hapis edilmiş iken, kaçan ve silahlı olarak dolaşarak emniyeti veya asayişî kişisel ya da toplu olarak tehdit ve ihlal etmek”¹² demektir. Ekonomistler için eşkıyâlık “... kapitalizm öncesi üretim ve sınıf ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir direnme ve muhalefet hareketi olarak”, sosyologlar için ise; “...kırsal kesimdeki sınıf kavgasının en keskin biçimlerinden biri yada bir toplumsal protesto olayı, bir patlama” olarak değerlendirilmektedir¹³.

Batı Anadolu'da eşkıyâ kavramı yanında efelik kavramı da yer almaktadır. Efelik bazı özellikleri nedeni ile “sosyal eşkıyâ” olarak tanımlanmaktadır. Sosyal eşkıyâ işgalci yabancılara, zenginlere geleneksel düzeni bozanlara karşı güçsüzün yanında olandır. Sosyal eşkıyâların amacı haksızlıkları düzeltip adaleti sağlamak, zenginin yoksulu, güçlünün güçsüzü ezmesinin önüne geçmektir¹⁴. Bazı tarihçiler

8 Gerasimos Augustinos, Küçük Asya Rumları, 19.Yüzyılda İnanç-Cemaat- Etnisite, Ankara, 1997, s.101-104.

9 Mehmet Emin Üner, Aşiret, Eşkıyâ ve Devlet, Yalın Yay., İstanbul, 2009, s. 67.

10 Şemseddin Sami, Kamus-i Türki, Çağrı Yay., 2001; Ali Bardakoglu, “Eşkıyâ”, İslam Ansiklopedisi, XI, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995; Sabri Yetkin, Batı Anadolu'daki Eşkıyâlık Olaylarının Yapısal Bir İncelemesi (XIX. yüzyılın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına), (Yayınlanmış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1995, s.9.

11 Eric J. Hobsbawm, Eşkıyâlar, Çev: Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, s.7-9.

12 Türk Hukuk Lügatı, Ankara, 1944, s.132-133; Sabri Yetkin, a.g.e., s.7.

13 Mehmet Bayrak, Eşkıyâlık ve Eşkıyâ Türküleri, Ankara, 1985, s.64.

14 Eric J. Hobsbawm, a.g.e., s.24-26.

tarafından efelik olarak kavramı ile eş değer görülen sosyal eşkıyâlık anlayışında ortak nokta devlet otoritesine başkaldırıdır. Devlet, bu ayrımı yapmadan her ikisini de kendi gücünü karşı yapılan eylem olarak kabul eder. Halbuki sosyal eşkıyâlar halk arasında kahraman olarak nitelendirilirler ve adlarına türküler yakılır¹⁵. Farklı eşkıyâlık çeşitlerinde de bahsetmek mümkündür. Bu konuda yapılacak olan araştırmalar incelendiğinde leventlerin eşkıyâlıkları, aşiret eşkıyâlıkları, aileler arasında adi suçlardan dolayı düşmanlığın meydana gelmesi ve tarafların giderek eşkıyâlığa başlamaları, kişisel ve toplu eşkıyâlık olayları şeklinde belirtebiliriz¹⁶.

Devlet- eşkıyâ ilişkisi incelendiğinde her zaman her iki kurumun birbirleri ile karşı karşıya oldukları görülmüştür. Kemal Tahir bu ilişki üzerine “Eşkıyâlık çoğu zaman devletin görevini göremediği yerlerde görülür ve iki türdür. Devlet ya haksızlıkları önleyemez yada eşkıyâları alt edemez” der. Yaşar Kemal ise bu ilişkiyi “ Eşkıyâ ile devlet her zaman karşı karşıya olmuşlardır. Ama bazen de devlet eşkıyâyı halk üzerinde baskı aracı olarak kullanmıştır. Bazı zamanlarda da eşkıyâ devlete arkasını dayanmış o da devleti kendi çıkarları için kullanmıştır” demektedir¹⁷.

Eşkıyâlığın oluşumunda en büyük etken devlet mekanizmasındaki zayıflamadır. Devlet yönetiminin zayıflaması da yasaların uygulanmaz hale gelmesine neden olur. Bu durum adalet sistemini etkisi altına alınca devlet, toplum içinde güven ve asayiş temin edemez ve halk devlete karşı olan güvenini yitirir. Devlete karşı güvenini yitiren halk, ailesini, toprağını koruyacak ve yaşadığı yerde huzuru sağlayacak yeni güçlerin arayışına başlar. Bu durum hak arayışlarını, başkaldırıları ve ayaklanmaları beraberinde getirir. Devletin yerel yönetimleri yeni egemenlerin eline geçer¹⁸. Zaman içinde egemenler, kendi çıkarları doğrultusunda, halkın beklentilerine cevap vermeden, onları belli bir refah seviyesine ulaştırmayı düşünmeden, küçük devletçikler gibiymişçesine hareket ederler. Bu durum, devletin sadece zayıflamasını değil parçalanmasını da

15 Olcay Pullukçu Yapucu, Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın, Kitap Yay., İstanbul, 2007, s.174.

16 Mustafa Öztürk, “XVIII.Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları”, Belleten, C.LIV, S.211, Ankara 1991, s.963-986. Ayrıca bkz. Fahrettin Tızlak, “XVIII.Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkiyalık Hareketleri”, Belleten, LVII/220, Ankara 1994, s.751-780.

17 Sabri Yetkin, a.g.e., s.14.

18 Dilşen İnce Erdoğan, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Aydın Vilayetinde Bazı Eşkiyalık Olayları”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, XXII/1, Ocak-2012, Elazığ, s.246-247.

beraberinde getirir. Sonuç olarak, devlet mekanizmasının zayıfladığı, savaş öncesi ve sonrası dönemlerde eşkıyâ çetelerinin artması doğaldır¹⁹.

Devletin ekonomik bakımdan çöküş içinde olduğu dönemler de eşkıyâlığın ortaya çıkması için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Eşkıyâlığın olduğu ve yayıldığı bölgede asayiş sorunun yaşanması üretim ilişkilerini etkilemekte ve malının alınacağını ve malını pazara götürüp satamayacağını bilen köylü tarlasını ekmemektedir. Sonuçta ortaya iki sorun çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; tarlasını ekmeyen, üretmeyen ve malını satmayan köylünün, çalıştırarak iş gücüne ihtiyacı yoktur. İkincisi ise; ekim ve satış yapmadığından dolayı vergi de vermemektedir. Sonuç olarak; “asayişsizliğin artması devletin harcama kapılarını arttıracak, devletin yapmak zorunda olduğu yatırımlar kısıllacak, hazine devamlı olarak zarar görecektir. Devlet eşkıyâlığı bastırmak için kullandığı güvenlik güçlerinin sayısı, askeri malzemenin miktarını mecburen arttıracak, bu nedenle de harcamaları yükselecektir. Alınacak olan tedbirlerin yerine getirilmesi mali açığı artıracak, devlet bu açığı kapatmak için sürekli olarak dışarıdan yardım alacak bu durum ekonominin düzelmesi yerine daha da kötüye gitmesine neden olacaktır”²⁰.

Eşkıyâlığın oluşumu, devletin ülkeyi yönetim gücü ve ekonomik yapısının sağlamlığı ile ne kadar bağlantılı ise, ülkenin coğrafi yapısının ve ikliminin de o kadar ilgilidir. Braudel eşkıyâlık ve coğrafya etkileşimi konusunda, “Eşkıyâ dağ insanıdır. Dağ engeldir ve aynı zamanda bir sığınak, bir özgür insanlar ülkesi ve kural dışı yaşama yeridir”²¹ demektedir. Ulaşımın zorluğu, bölgenin ormanlarla kaplı olması eşkıyâların dağlarda yaşamasını daha da elverişli hale getirmektedir. Jandarma ve polis gücünden saklanmak eşkıyâlar için sadece dağları değil bataklıkları, ormanları, nehir ağzlarını da yaşamaları için elverişli kılmaktadır. Bu şartlar düşünüldüğünde Batı Anadolu’nun eşkıyâlık için uygun bir bölge olduğunu söylemek gerekir²².

Aydın Vilayetinde nüfus bakımından Türklerden sonra gelen Rumlar arasında, Yunanistan tarafından uygulamaya konulan propaganda faaliyetleri etkili olmuştur. Bu etki Yunanistan tarafından Midilli, Sakız ve Sisam adalarının işgal edilmesinden sonra artarak devam etmiştir. Rum eşkıyâ adalara yerleşmiş

19 Sabri Yetkin, a.g.e., s.13; ayrıca bkz; Eric Hobsbawn, a.g.e., s. 16.

20 Eric J. Hobsbawn, a.g.e., s.44.

21 Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), I, İstanbul, 1989, s.11.

22 Cihan Özgün, “Aydın Sancağında Eşkıyâlık Hareketleri”, Osmanlıdan Günümüze Eşkıyâlık ve Terör, Ed: Osman Köse, Samsun, 2009, s. 133-134.

ve Yunanistan tarafından desteklenmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren asayişsizliğin başını alıp gittiği XX. yüzyılın başlarında artarak devam ettiği ve sınır güvenliğinin olmadığı bu ortamda Rum eşkıyâ kolaylıkla Anadolu sahillerine ulaşmış ve bölgede yaşayan yerli Rumların da desteğini almıştır Rum eşkıyâ tarafından gerçekleştirilen soygun, kaçakçılık, yağma olayları artarak devam etti özellikle savaş yıllarında artmıştır²³. Balkan Savaşları sonrasında göçmen Türklerin Anadolu'ya yerleştirilmeleri, Rumların faaliyetlerini arttırmalarına neden olmuştur. Yerasimos, Balkan Savaşları sırasında Rumların askere gitmemek için çetelere katıldığını kabul ederken, çete kurma konusunda Rumların milliyetçilik duygularının mı yoksa orduya duyulan nefretin mi etkili olduğunu tartışmak gerektiğini belirtmektedir. Hatta kaçak Rumların ailelerini korumak amacı ile köylerinin çevresinde yaşamaya başladıklarını bu durumun doğal olarak çeteleri meydana getirdiğini söylemektedir ²⁴.

Aydın Vilayeti dâhilinde de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra eşkıyâlık hareketlerinin artmış, Ödemiş, Tire, Bayındır, Nazilli, Çine ve Milas bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Aydın Vilayeti'nde demiryolları bölgedeki tarım ve ticareti geliştirmişse de bölge gelirinin ve toprak dağılımının eşitsizliği, bölgenin sürekli göç alması ve buna bağlı olarak Rum nüfusundaki artış ve Rumların giderek ayrıcalıklı bir konuma gelmeleri, Düyun-u Umumiye ve reji uygulamaları vilayette yaşanan asayişsizliğin kaynağı olan eşkıyâlığın zaman içinde artmasına neden olmuştur²⁵. Vilayetin özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her alanda değişen ve gelişen dinamikleri sosyal yapıda huzursuzlukları ortaya çıkarmış ve halk bu huzursuzluğun ve asayişsizliğin nedeni olarak devleti görmüştür. Böylece ekonomi dışı kalan ve çeteciliğin potansiyel kaynağını oluşturan nüfus, haksızlığın suçlusu ve huzursuzluğun nedeni olarak gördüğü devlete ve onun uzantısı olan yerel yöneticilere karşı ayaklanmıştır²⁶.

XX. yüzyılın başlarında da Aydın vilayetinde huzurdan ve devlet otoritesinden bahsetmek mümkün değildi. Nedenler değişmemişti fakat şartlar XIX. yüzyılın son yarısına göre daha da ağırlaşmıştı. Bölgenin en korkulan eşkıyâsı olan Çakırcalı'nın hala ortadan kaldırılamayıp, 1911'de Trablusgarp Savaşı, 1912-1913'de Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın yarattığı sorunlar Batı Anadolu'da eşkıyâlık faaliyetlerinin doruk noktasına ulaşmasına neden olmuştu.

23 Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, a.g.e., s.190-191.

24 Stefanos Yerasimos, s.36.

25 Dilşen İnce Erdoğan, a.g.m., s.247.

26 Sabri Yetkin, a.g.e., s.

Tarlalar işlenemez hale gelmiş, yabancı sermeye ve gayri müslimler her geçen gün imtiyaz alanlarını geliştirmişti. Savaş yıllarında asker alımlarının artması bölgede eşkiyâyı takip için görevlendirilen jandarmaların dahi cepheye sevk edilmesine neden olmuş ve halkın can ve mal güvenliğini sağlamak daha da zorlaşmıştı. Bu durum sadece yerli halktan eşkiyâlık yapanları değil, dış güçlerden özellikle de Yunanistan'dan ve onun hamilerinden destek gören Rum eşkiyâları daha da cesaretlendirmişti. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından Trablusgarp Savaşı'na kadar Rum eşkiyânın bölgede fazla etkili olduğu söylenemez, çünkü bu dönemde Çakırcalı ve kızanları Rum eşkiyâyı sindirmişlerdi. Fakat Trablusgarp Savaşı sonrası Rodos ve Oniki Ada'nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesi Rumları rahatlatmış ve adalardan Ege kıyılarına geçişi kolaylaştırmıştı. Rum eşkiyâlar, Sisam Adası üzerinden Kuşadası sahillerine ulaşmakta ve bütün vilayete yayılmaktaydılar, fakat iç bölgelere doğru gidildikçe etkilerinin azaldığı görülmüştür. Örneğin, Sisam Adası'ndan Rumların Söke ve civarına geldikleri, bu kişilerin Rum Çanlı karyeli şaki Yoran Nikola idaresindeki çete ile işbirliği yaparak hayvan kaçakçılığı yaptığı bölge halkının da bu durumdan şikâyet ettiği Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Şikâyetlerin artmasına üzerine çetenin takibine başlanmış çete reisi Nikola ile arkadaşlarından Kostantin ve İnmayon(?) ölü olarak ele geçirilmiş, diğerleri ise firar etmişleridir²⁷. Bu dönemde Çakırcalı Mehmet Efe ve kızanlarının Rum eşkiyâ üzerindeki etkisi olayların azalmasına neden olmuşsa da Çakırcalı'nın öldürülmesi ile birlikte kıyı bölgelerinde yerleşmiş olan Rum eşkiyâ faaliyetlerinde artış olduğu gözlenmiştir. Balkan Savaşları sonrasında Rum eşkiyânın bölgedeki etkisi daha da şiddetli, organize ve baskıcı olmuştur. Bunun bir nedeni de Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nin savaşan taraf olmaları ve savaş esnasında deniz yollarının güvenliğini sağlanamamasıdır²⁸. Bu durum Rum eşkiyânın, Yunanistan'dan destek aldığı açık ifadesidir. Hatta Rum eşkiyâ bir gün bölgenin Yunanistan ile birleşeceği inanmakta ve ona göre

27 BOA, DH.EUM.3.ŞB, 17/20, 1332.

28 Berber, 1990. Bu dönemde bilinen en ünlü Rum çetesi Kaptan Aleko'dur. Aleko, Manisa'nın Hacıhaliller köyünde yaşanan bir öldürme olayı sonrasında Yunanistan'a kaçmış, 1911 yılının Kasım ayında da vilayete dönmüştür. Geldiğinde yanına Bulgar ve Rumları da alarak bir çete kurmuş ve hemen ardından Manisa'da Kakkalzâde İbrahim Efendi'nin oğlunu dağa kaldırarak fide istemişlerdi. Yapılan sıkı takip sonucunda çetenin kılavuzu yakalanmış ve sorguya çekilmiştir. Yapılan sorgulama sonucunda çetenin saklandığı mağaranın yeri belirlenmiş ve etrafı sanılarak çete reisi Aleko ile iki Bulgar ve bir Rum teslim olmuşlardır. Manisa Ceza Mahkemesi tarafından verilen idam cezası ile ilgili irade-i seniye çıkınca 16 Haziran 1913 tarihinde suçlular Manisa Hükümet Konağı meydanında asılarak idam edilmişlerdir. Bu konuda ayrıca bkz: Ahenk, 27 Mayıs 1913; Ahenk, 17 Haziran 1913.

hareket etmektedir²⁹. Dağlar eşkıyâ çeteleri ile dolmuş ve bu çeteler devletin bölgedeki hâkimiyetini yok etmişti. Halkı idare eden de, sorgulayan da, soyan da çetelerdi Yetkin, 1996)³⁰.

1912 yılından itibaren Osmanlı ordusunda görev yapan askerlerin birliklerinden ayrılarak çeteler teşkil ettikleri de bilinmektedir. Devlet karşı karşıya kaldığı ekonomik buhranlar nedeni ile cephedeki askerinin karnını doyuramadığı gibi, eşkıyâyı takip ile görevlendirilen subayına da ne maaş verebiliyor ne de silah temin edebiliyordu. Devlet her ne kadar askerden kaçmaları önlemeye ve daha sonra da bu asker kaçaklarını yakalamaya çalışsa da başarılı olamadı. Asker kaçaklarının meydana gelen çeteler genellikle Çeşme, Karaburun, Kilizman, Urla, Güzelbahçe ve vilâyetin diğer sahil kasabalarına baskınlar düzenleyerek soygun yapıyor, adam kaçıracak fidye istiyorlardı. Devletin bölgede güvenliği sağlayamayınca 1912 yılının Şubat ayında bir ilan yayımlanmış ve bu ilanda gayr-ı müslim erlerden bakaya kalmış ya da yolda firar etmiş olanların yalnız bir kereye mahsus olmak üzere haklarında işlem yapılmayacağı, nakdi bedel vermek isteyenlerin bedellerinin kabul edileceği bu durumda olanların bağlı bulundukları redif taburlar merkezlerine başvurmaları istenmişti. Fakat verilen bu ilanın pek etkili olmadığı görüldü, çünkü hala gayri müslim askeri firariler tarafından işlenen suçlar devam etti. Görülen o dur ki Osmanlı Devleti'nin yaptığı çağrılar etkili olmadı ve silahları ile birlikten firar eden asker kaçakları çeteler kurmaya devam ettiler. Ayrıca bu firariler adalardan gelen Rum eşkıyâya da kılavuzluk yaptılar³¹.

Bölgede iç güvenlik sorunları devam ederken ve devlet bu durum karşısında çaresiz kalmışken Balkan Savaşı başlamış ve Osmanlı Devleti daha seferberliğini tamamlamadan kendini savaşın içinde bulmuştu. Bu dönemde özellikle kıyı bölgesinde iç güvenliğin mutlak olarak sağlanması gerekliliği sorunu bir defa daha gündeme geldi. Bu nedenle ilk olarak Aydın vilâyet merkezi İzmir'de, daha

29 Olcay Pullukçu Yapucu, a.g.e, s.125. Bölgede dolaşan Rum eşkıyânın Efzun elbisesi giydiği görülmüştür. Bunun iki nedeni vardır. Bu nedenlerden ilki Rumların, bölgenin Yunanistan ile birleşeceği inancı taşımaları, ikincisi de Aydın ve İzmir çevresinde dolaşan efelere karşı bir alternatif oluşturmak istemeleridir.

30 Sabri Yetkin, Ege'de Eşkıyâlık, s..Dönemin en ünlü çetesi Çakırcalı Mehmet çetesidir. Çakırcalı Mehmet'e bağlı olan taslak çetelerde bulunmaktadır. Bunlar, Yemen'den kaçan eski asker Kara Ali çetesi ve Hacı İlyasoğlu Çolak çetesidir. Çakırcalı babası Ahmet'i öldüren Boşnak Hasan Çavuş'tan öç almak adına dağa çıkmıştır.

31 Engin Berber, 1990. Gayr-i müslimler arasında askerden kaçmaları önlemek için devlet 5 Ağustos ve 13 Eylül 1913'de genelge göndererek asker kaçaklarının yakalanmasına özen gösterilmesini istedi.

sonra da 1913 yılının Haziran ayında bütün vilâyette sıkıyönetim ilan edildi ve bu konuda Divan-ı Harpler sorumluluk üstlendiler.

1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer alması ile eşkıyâlık faaliyetleri hem Rumlar hem de Türkler arasında bir kat daha artmıştı. Savaş yıllarında Rum ve Türk eşkıyânın çıkardığı birçok gasp, soygun, adam kaçırma olaylarına rastlamak mümkündür. Örneğin, Aydın Vilayeti'ne, İzmir'den Çeşme'ye gelen bir arabanın Urla'nın Gülbâğçe mevkiinde durdurularak yaklaşık otuz kadar Rum şakîsi tarafından çevrildiği yolculardan birisinin dört yerinden yaralandığı ve bir İslâm kadınının da parmağındaki yüzükler kama ile çıkarılmak suretiyle gasp edildiği bildirilmiştir. Bir hafta içinde aynı mevki de yine bir İslâmın katl ve bölgede otlayan sürülerden koyunların gasb edildiği ve arabaların soyulduğu haberlerinin alındığı, fakat Rum eşkıyânın bir türlü yakalanamadığı bu nedenle İzmir'le Çeşme arasındaki ulaşımın sekteye girdiği vilayete bildirilmiş ve derhal eşkıyânın yakalanması istenmiştir³². Bölgede Rum eşkıyânın müdahil olduğu bir başka olay da Söke civarında vukuu bulmuştur. Dâhiliye Nezaretinden, Aydın vilâyetine 15 Ocak 1919(1335) tarihinde yazılan bir yazıda Söke'nin Buran karyesinden Akköy'e gitmekte olan 174. Alayın altıncı bölük kumandan vekili mülâzım Sıdkı Efendi'nin şehîd edildiği ve bununla hayvanının başıboş olarak karakola gelmesinden anlaşıldığı belirtilmiş, bu durum üzerine eşkıyâyı takip etmek için derhal bir müfreze gönderilmiştir. Göreve çıkan müfreze eşkıyâ ateşine maruz kalmış ve müfreze kumandanı çavuş yaralanmış, fakat buna rağmen eşkıyâ takip edilmiştir. Nezarete gönderilen yazıda eşkıyânın Rum olduğu belirtilmektedir³³ I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Osmanlı ordusunda firarlar daha da artmıştır. Bu başıboş askerler asayişin ve sosyal düzenin bozulmasındaki önemli etkilerden biridir. Aydın Vilayetinde de askerden firar edenlerin çete kurdukları ya da mevcut çetelere katıldıkları bilinmektedir. 1916 yılının 23 Eylülünde asker firarilerinden meydana gelen bir çete Aydın ve Çine'de evleri basmış, para ve eşyaları gasp etmişlerdir. Çete derhal takip edilmiş ve eşkıyâlardan biri ölü ikisi de diri olarak ele geçirilmiş diğerlerinin ise takibine devam edilmiştir³⁴. Ekim ayında asker firarilerinin neden olduğu olaylar artarak devam etmiş ve bunlara hapisneden firar edenler de eklenmiştir. Örneğin Çine kazasının Hacı Araplar karyesine gelerek iki kişinin eşyasını gasp ederek kaçan Ali ve Mustafa namlarındaki şakiler, yine aynı kazada bazı değirmenleri basmıştır.

32 BOA, DH.ŞFR, 95/4, 1335.

33 BOA, DH.ŞFR, 95/1, 1335.

34 BOA, DH.EUM.3.ŞB, 15/92, 1332.

Halkı tehdit eden beş eşkiyalardan üçü diri olarak yakalanmış diğerleri de takip edilmiştir³⁵. 1916 yılının son ayında asker kaçaklarının sayılarında büyük bir artış gözlenmiştir. Başboş asker firarilerinden Mustafa ve Hüseyin oğlu Mahmud, Soma kazasından Ali oğlu Şerif'in yolunu keserek onun ve yolcuların parasını gasp etmişler³⁶ ve bir başka asker firarisi Göbeli oğlu Mustafa da iki kişiyi öldürerek parasını almıştı. Yol güvenliğinin yok olduğu bu bölgede asayişin sağlanması için gezici müfrezler eşkiyâyı takibe gönderilmiş ve bu takip sonucu da Mustafa, Mahmud sağ olarak tutuklanmıştır. Ayrıca Kuşadası ve civarında eşkiyalık yapan Kel Mehmed çetesi üyelerinden Kömürcü Hacı oğlu Hasan da ele geçirilmiştir. Ayrıca Aydın Vilayet'inden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan Aralık 1916 tarihli yazıda da özellikle Bergama, Aydın, Soma ve Kuşadası'nda meydana gelen gasp, adam kaçırmaya olaylarından bahsedilmiş ve olaylarının faillerinin asker kaçakları olduğu belirtilmiştir. Askerden kaçanlar özellikle bölgedeki çeteler ile işbirliği yapmakta ve bu tür suç teşkil eden olaylara karışmaktadırlar³⁷.

Aydın Vilayetinde ulaşım ve haberleşme hatlarının yetersizliği bölgede eşkiyalık olaylarının arkasında yatan bir başka neden karşımıza çıkmaktadır. Devletin gücünün tam anlamı ile his edilebilmesi ve asayişin temini için haberleşme olanaklarının yeterli olması gerekmektedir. Hâlbuki 1907 yılına gelindiğinde hala vilayetin en büyük kazaları olan Nazilli, Tire, Ödemiş ile doğrudan haberleşme imkânına sahip değildi. Tek bir telden oluşan telgraf hattı ile İzmir üzerinden haberleşme yapılmaktadır. Bu durumda özellikle eşkiyanın takibi konusunda gecikmelere neden olmakta ve eşkiyâ ile mücadelede başarısız olunmakta idi. Bununla birlikte bölge yeterli ulaşım olanaklarından da yoksundu. Karayollarının önemi bilinse de maddi imkânsızlıklar nedeni ile kaynak bulunamamaktaydı. Buna

35 BOA, DH.EUM.3.ŞB, 16/6, 1332. Aynı belgede “Geçende Tire hapishânesini delerek firar iden mahbusinden katil Piriştineli Hamid'in meyten ve rüfekasından İmam oğlu İsmail'in de hayyen ele geçirildiği Kırkağaç kazasında Ramiz Bey'in çiftliğini basarak Mücahir oğlu Ahmed namında birini cerh ve üç hayvanını ahz ü gasb ile firar iden ve hakkında ahz ü girift müzekkeresi sâdır olan Çalık oğlu Emin'in bi'l-müşademe meyten istisâl idildiği” bildirilmiştir.

36 BOA, DH.EUM.3.ŞB, 17/27, 1335.

37 BOA, DH.EUM.3.ŞB, 17/21, 1332. “Bergama'nın Kınık nahiyesinden asker firarisi İbrahim oğlu Hasan'ın mavzer tüfengiyle müsellaah olduğu halde Manisa'nın Palamut nahiyesi takib müfrezesi tarafından bilmüşademe meyten elde idildiği, iki aydan beri Soma kazasının bazı karyelerinde müsellaahen yol keserek yolcuların para ve eşyalarını gasb iden Ali oğlu Şerif'in tutulduğu, Kuşadası havalisinde icrâ-yı şakâvet iden Kel Ahmed çetesi efrâdından Kömürcü oğlu Hasan'ın ele geçirildiği, Gördes kazasından Hacı Hakkı Bey'in çiftliğine gelerek ortakçısının para ve eşyasını gasb idin Çolak oğlu Süleyman, Gezyan oğlu Ali, Dede Mustafa Musa ve Nurullah namlarındaki eşhâsin der-dest idildikleri berâ-iy ma'lumat marizdir.”.

karşılık devlet yabancı sermayenin desteği ile İzmir- Aydın daha sonra da İzmir-Kasaba demiryolunun yapımı desteklemiştir. Askerin ve malın yani güvenliğin sağlanması ve ticaretin gelişmesi için bölgede demiryollarının yapımına önem verilmiştir³⁸.

38 Nedim Atilla, İzmir Demiryolları, İBB Kent Kitaplığı Yay., İzmir, 2002.

XVI. ve XIX.Yüzyıllardan Örneklerle İtalyan Seyyahların Gözünde ve İtalyan Gezi Edebiyatında Gelibolu

“Gallipoli” In the eye of the Italian travellers and in Italian travel literature With examples from XVI. to XIX. centuries

Bülent AYYILDIZ¹

Özet

Gelibolu yarımadası Eski Yunan ve Roma uygarlıklarından beri, tarih boyunca İstanbul’a geçiş için tercih edilen en önemli ulaşım yollarından biridir. Bu sayede, pek çok seyyahın ziyaret ettiği ve hakkında –uzun veya kısa- bir şeyler kaleme aldığı bir coğrafi yer olma özelliğini de kazanmıştır.

Türklerle yüzyıllara dayanan ilişkileri boyunca İtalyanlar için deniz yolunu, özellikle de Gelibolu’yu kullanarak İstanbul’a ulaşmak bir gelenek haline gelmiştir. Türk-İtalyan ilişkilerinin giderek yoğunlaşmaya başladığı XV.Yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar pek çok İtalyan seyyah İstanbul’a ve doğuya yaptıkları yolculukları esnasında Gelibolu’yu görme ve tanıma imkânı bulmuşlardır. Bu yolcuları anlattıkları eserlerinde Gelibolu’nun nitelik ile niceliklerine yer vermişlerdir.

XVI. yüzyılın başlarında Giuseppe Rosaccio Perdenone; XVII. yüzyılda Giovan Battista de Burgo; yine XVII. yüzyılda Giovanni Francesco Gemelli Careri; XVIII. yüzyılda Domenico Sestini ve çağdaşı olan Giovan Battista Casti; XIX. yüzyılda ünlü İstanbul kitabının yazarı Edmondo de Amicis gibi kültür ve düşünce adamları, eserlerinde Gelibolu’ya yer veren İtalyan seyyahlardır.

Bu çalışmanın amacı, söz konusu seyyahların İtalyanca kaleme almış oldukları seyahatnamelerden faydalanarak, Gelibolu’yu anlatmak ve Gelibolu’nun

1 İtalyan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi, Ankara

bir yabancı gözüyle, özellikle de yakın ilişkilerin olduğu, kâh savaşılan kâh dost olunan, İtalyan gözüyle, nasıl anlatıldığını incelemektir.

İtalyan seyyahların Gelibolu ile ilgili seyahatnamelerinde verdikleri bilgilerin karşılaştırılması yapılacak ve yüzyıllar boyunca Gelibolu'nun geçirdiği değişime genel bir bakışla -bir yabancı, bir İtalyan, gözüyle- tanıklık edilecektir. Seyahatlerini gerçekleştirdikleri yüzyıllardaki Gelibolu ile ilgili çok değerli bilgileri birinci elden aktaran, güzel tasvirler ve önemli ayrıntılar içeren bu seyahatnameleri yazan ve değişik dünyaları tanıma arzusu ile yola çıkan bu gezginler sayesinde Gelibolu'nun farklı bir yönden incelenmesi planlanmaktadır. Zira Gelibolu, sadece bir geçiş noktası, bir sınır bölgesi değil, sahip olduğu tarihi ve eski çağlara kadar uzana kökleri ile İtalyan seyyahların ilgisini çeken bir yer olagelmıştır.

Giriş

Gelibolu yarımadası Eski Yunan ve Roma uygarlıklarından beri, tarih boyunca İstanbul'a geçiş için tercih edilen en önemli ulaşım yollarından biri olagelmıştır. Bu sayede, pek çok seyyahın ziyaret ettiği ve hakkında -uzun veya kısa- bir şeyler kaleme aldığı bir coğrafi yer olma özelliğini de kazanmıştır. Türkan Polatçı, Gelibolu'nun bu tarihi ve coğrafi önemini şu sözlerle anlatır:

“Tarih boyunca Avrupa ve Anadolu arasında önemli bir güzergâh noktası olduğu gibi doğal korunaklı limanı, boğazdan Marmara'ya geçişte ve dolayısıyla İstanbul'a ulaşma yolunda son büyük istasyon olan XIV. yüzyıldan beri Osmanlı idaresinde bulunan Gelibolu da seyyahların dikkatini çekmiştir”²

Türklerle yüzyıllara dayanan ilişkileri boyunca İtalyanlar için deniz yolunu, özellikle de Gelibolu'yu kullanarak İstanbul'a ulaşmak bir gelenek haline gelmiştir. Türk-İtalyan ilişkilerinin giderek yoğunlaşmaya başladığı XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar pek çok İtalyan seyyah İstanbul'a ve doğuya yaptıkları yolculukları esnasında Gelibolu'yu görme ve tanıma imkânı bulmuşlardır. Bu yolcuları anlattıkları eserlerinde Gelibolu'nun nitelik ile niceliklerine yer vermişlerdir.

XVI. yüzyılın başlarında Giuseppe Rosaccio Perdenone; XVII. yüzyılda Giovan Battista de Burgo; yine XVII. yüzyılda Giovanni Francesco Gemelli Careri; XVIII. yüzyılda Domenico Sestini ve çağdaşı olan Giovan Battista Casti; XIX. yüzyılda ünlü İstanbul kitabının yazarı Edmondo de Amicis gibi kültür ve düşünce adamları, eserlerinde Gelibolu'ya yer veren İtalyan seyyahlardır.

Türkler ile İtalyanlar arasındaki ilişkiler çok eski dönemlere dayanmakla birlikte, siyasal, diplomatik, ticari, kültürel ve sosyal olmak üzere, pek çok farklı alanda varlık gösterir. Ancak, özellikle tarih yazımı ve tarih yazıcılığı açısından Türklerin ve Türklere dair her şeyin İtalya'da özel bir yeri vardır: yüzyıllar boyunca cose de' Turchi -Türklere dair meseleler- ilgilye karşılanmıştır.³ Buna istinaden görülmektedir ki, doğuya ve özellikle Türk topraklarına seyahat eden gezginlerin, bu seyahatleri tesadüfî değil, bilakis tamamıyla bilinçlidir. Bu seyahatler de iz bırakan yerlerden biri de Gelibolu'dur.

2 Polatçı, T.: “Avrupalı Seyyahların İzinde: XVI. Yüzyılda Gelibolu”, Uluslararası Gelibolu Sempozyumu Bildiri Kitabı, Editör: Prof. Dr. Ramazan Gülendamlı, Gelibolu 2013, s. 240.

3 Soykut, M.: “Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları”. Doğu-Batı, 20/2, (Ankara 2002), s. 43.

Türkiye ve İtalya arasındaki ilişkiler üzerine pek çok farklı çalışması bulunan Şerafettin Turan'ın da belirttiği şekilde:

“Türkiye-İtalya ilişkileri çerçevesinde denilebilir ki Bizans tarihçilerinden sonra Türkleri Avrupa'ya tanıtmada konusunda İtalyanlar büyük rol oynamışlardır. Bu tanıma ve tanıtmamanın gerçekleri ne ölçüde yansıttığı tartışılabilir. [...] Ancak gerek Türkiye gerekse İtalya açısından önemli olan, ülkeler arasındaki ilişkilerin Selçuklular döneminden günümüze süreklilik göstermesi ticari alış-veriş gibi güçlü bir temele dayanması, giderek çok boyutluluk kazanması, kaçınılmaz olan savaş dönemlerinde bile tümüyle kesilmemesi ve bütün bu nedenlerle de derin etkiler doğurmuş olmasıdır.”⁴

Ortaçağda ve sonrasında İtalyanları seyahat etmeye yönelten iki temel neden vardır: din ve ticaret.⁵ Daha sonraki dönemlerde bu iki nedene, bir üçüncü olarak bilime ve bilgiye/bilmeye yönelik duyulan açlık, merak ve tutku eklenmiştir. Bu nedenle ilk İtalyan seyyahların, pek çok diğer ulusta da olduğu şekilde, misyoner din adamları ve tüccarlar olduğu görülür.

Bu misyoner ve tüccarların yolculuklarının ardından veya yolculukları esnasında kaleme almaya başladıkları ve gezi yazısı olarak nitelendirilen seyahatnameler genel özellikleri bakımından yedi ayrı sınıfa ayrılabilir: pratik anlatımlardan oluşan ve tüccarlar ile profesyonel yolcular için düzenlenmiş gezi rehberleri; çoğunlukla mektup tarzında yazılmış diplomatik raporlar ve yazışmalar; keşif gezilerinin anlatımları; tüccarların seyahat raporları; aydınların, rahiplerin ve misyonerlerin seyahatlerini anlattıkları eserler; serüven düşkünlerinin ve maceracıların kaleme aldıkları ve ilk turistlerin seyahatlerini dile getirdikleri seyahatnameler olarak sıralanabilir.⁶

İtalyan ve dünya edebiyatının en önemli şairlerinden Dante Alighieri insanın bilme duygusunu ve bu duygudan kaynaklı seyahat arzusunu şöyle dile getirir: “Aslınızı düşünün isterseniz, hayvanlar gibi yaşamak için dünyaya gelmediniz, erdem ve bilgi peşinde koşmak göreviniz.”⁷ İtalyan seyyahlar da büyük şairlerinin

4 Turan, Ş. 1990, Türkiye-İtalya ilişkileri, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine, İstanbul: Metis Yayınları, s. 16 ve 17.

5 Amat, P. 1874: Bibliografia dei viaggiatori italiani, Roma: Salviucci, s.V.

6 Özkan, N.: “Pietro della Valle, Osmanlı Topraklarında Bir İtalyan Gezgin”. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46/1, (Ankara 2006), s. 2, 3, 4.

7 Dante, A. 2002: İlahi Komedy, Cehennem, XXVI. kanto, çev. Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Yayınları, s. 258.

ününe yakışır şekilde dünyanın her bir yanında, pek çok farklı ülkeyi dolaşmış ve değişik kültürleri, halkları tanımışlardır.

Batılı gezginlerin, özellikle de İtalyanların, doğuya gitme sebeplerinin başında, doğuyu bir ticaret kaynağı olarak görmeleri, ötekinin yaşadığı zengin bir ülkeye ulaşma arzuları vardır; Hristiyanlığın doğduğu topraklar olduğu içinse bir anlamda kökenlere dönüş niteliği de taşır. “Doğu hem ötekinin yaşadığı zengin ülke, hem de İsa’nın doğduğu, Hristiyanlığı yaydığı ve Romalılar tarafından çarmıha gerildiği kutsal topraklardır. Doğu’ya gitmek batılılar için kendi kaynaklarına dönüş olarak görülmüştür.”⁸ Diğer bir deyişle doğuya seyahat bir nevi kökenlere yolculuk olarak, kimlik arayışının bir yansıması olarak görülmektedir. Doğunun batılılar için önemi, Batının kendini tanımlamasında ortaya çıkar: “Batılılar ne derlerse desinler, Doğu Batı’nın oluşumunda başat bir rol oynamıştır. Batı kendisini Doğu’nun karşıtı olarak görerek benliğini bulmuştur.”⁹

Bu farklı niteliklerdeki seyahatlerin kaleme alınışlarında, belli biçim ve biçem özellikleri ayırt edilebilir. Genel itibariyle; “Seyahatname yazarı gezgin genellikle ben anlatıcı olarak okurun karşısına çıkar.”¹⁰ Ayrıca, “Gezginler kendilerinde önce gelenlerin betimledikleri anıtları görmeye ve anıttaki değişiklikleri saptamaya özen gösterirler.”¹¹ Diğer bir deyişle seyyahların sözü ettikleri konular benzer olmakla birlikte, birbirleriyle rekabet halindedirler: birinin gözden kaçırdığını, yakalayıp yeni bir şeyler sunma tutkusu ve arzusu göze çarpar.

Tüm bu tanımlamalara ve yaklaşımlara koşut bir şekilde, Gelibolu’ya eserlerinde yer veren belli başlı İtalyan seyyahlar Giuseppe Rosaccio, Giovanni Francesco Gemelli Careri, Domenico Sestini, Giambattista Casti ve Edmondo de Amicis’tir.

XVI. Yüzyıl-Giuseppe Rosaccio da Pordenone Örneği

XVI. yüzyılın önemli İtalyan seyyahlarından Giuseppe Rosaccio, 1530 yılında İtalya’nın Pordenone bölgesinde dünyaya gelir ve bu nedenle, kendisi Giuseppe Rosaccio da Pordenone olarak anılır. “Da Pordenone” takısı, Rosaccio’nun ününü göstermesi açısından oldukça önemlidir zira bu takı, yörenin kendi tanıtımı için büyük bir önem arz etmektedir. Yöre halkı onu sahiplenmekte,

8 İldem, A.E.: “Bir Yazın Türü olarak Doğu Seyahatnameleri”. Littera, Cilt 21, (Ankara 2007), s. 2.

9 İldem 2007 s. 2.

10 İldem 2007 s. 3, s. 4.

11 İldem 2007 s. 2, s. 3.

kendilerinden olduğunu anlatmak için özellikle bu takıyı kullanmaktadırlar.¹² 1620 yılında hayata gözlerini yuman İtalyan seyyah Rossaccio, hayatını kazanmak için doktorluk ve coğrafyacılık yapar. Kozmoloji ile ilgili, her ne kadar, çok başarılı ve özgün eserler vermemiş olsa da, coğrafya ve kozmoloji ile ilgili yazmış olduğu eserler büyük beğeni toplar ve bu eserlerin pek çok sefer yeni baskıları yapılır ve Rosaccio bu sayede büyük bir üne kavuşur.

Giuseppe Rosaccio'nun 1596 yılında Verona'da yayınlanan *Il Mondo e le sue parti, cioè Europa, Affrica, Asia et America* (Dünya ve Yerleşimleri: Avrupa, Afrika, Asya ve Amerika) eseri kendisinin coğrafyacı ve seyyah olarak adının duyulmasını sağlar. Adından anlaşılacağı üzere, Rosaccio XVI. yüzyılda dünyanın genel bir görünümünü anlatmış ve bu anlatımları oldukça detaylı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Rosaccio'nun Gelibolu ile ilgili olarak verdiği bilgiler eserin ilk bölümü olan Avrupa başlığında yer alır ve İtalyan coğrafyacı Gelibolu ile ilgili olarak şunları yazar:

“Haue al suo ponente il golfo di Caridia, e al Levante il Canale di Costantinopoli, nella cui strettezza (che si cihama propriamente Elesponto, [...]) sono i Dardanelli stimati, le chiave dell'Impero Turesco, piu' sopra si vede Gallipoli. Quindi si allarga il mare e fa quasi una pancia.”¹³

Ayrıca, Rosaccio'nun her ne kadar Gelibolu'dan söz etmese de, Venedik'ten İstanbul'a yapmış olduğu ziyareti anlattığı, (her ne kadar bu ziyaretin gerçekleştirilmesi ile ilgili kaynaklar da noksanlık olsa da) 1598 tarihli, *Viaggio da Venetia a Costantinopoli* (Venedik'ten İstanbul'a Seyahat) adlı eseri İtalyan ve Türk gezi edebiyatı açısından oldukça önemlidir, zira Rosaccio eserini dönemin haritaları ile zenginleştirmiş ve yol üstündeki her durağı ayrıntılı şekilde betimlemiştir.

XVI. ve XVII. yüzyılda Gelibolu, coğrafi konumuyla, hem de ticari olarak oldukça önemli bir yerleşim yeri olmakla birlikte, kimi zaman İstanbul'a ve kimi zaman ise Ege Deniz'ine geçişte çift yönlü bir duraklama noktası olarak

12 Tıpkı Vinci kasabasının Leonardo da Vinci ile ünlenmesi ve Vincililerin onu benimseyerek kasaba ahalince önemli bir değer haline getirmelerinde olduğu gibi.

13 Rosaccio, G.. 1596: *Il Mondo e le sue parti, cioè Europa, Affrica, Asia et America*, Verona, s. 158; “Kontrolü altında Caridia Körfezi ve doğuda İstanbul kanalı vardır, bu dar yer (adı tam olarak Elesponto'dur, [...]) Çanakkale Boğazı'dır, Türk İmparatorluğu'nun anahtarıdır ve daha yukarı da Gelibolu gözüktür. Böylece, deniz genişler ve neredeyse göbek şeklinde bir çıkıntı çizer.”

kullanılması nedeniyle pek çok seyahatnamede de ilgiyle bahsedilen bir yer olagelmıştır.¹⁴ Rosaccio da eserinde Gelibolu'dan ilgiyle bahsetmiş ve burayı İstanbul'a seyahat için temel yolculuk güzergâhlarından biri olarak görmüştür.

XVII.Yüzyıl- Giovanni Francesco Gemelli Careri Örneği

XVI.yüzyıldan sonra imparatorluk yolunda önemli adımlar atan ve genişleme gösteren Osmanlı devletini ziyaret eden İtalyan seyyahların sayısı artmış, bu seyyahlar her iki ulus arasında XIV.yüzyıldan başlayarak gelişen ilişkilerin kültürel yönünün gelişmesine bir ivme kazandırmışlardır. Zira iki devlet arasında var olan ticaretin artmasıyla, aradaki dilsel iletişimin ve yazılı kültürel öğelerin de değeri artmış, birbirini anlama yolunda yapılan sözlük ve rehber çalışmalarında önemli gelişmeler yaşanmıştır.

XVII. yüzyılda İtalyan seyyah profilinde önemli bir değişiklik meydana gelir: İtalyan seyyahlar arasında misyoner din adamlarının ve tüccarların rolü artık azalmış ve dünyayı görme, tanıma, bilgi edinme gibi nedenlerle seyahat edenlerin sayıları büyük bir artış göstermiş ve seyyahların çoğunluğunu oluşturmuşlardır.¹⁵

XVII. yüzyılda, Gelibolu ile ilgili izlenimlerini anlatan, İtalyan seyyah Giovanni Francesco Gemelli Careri, 1648 yılında Rodicena'da dünyaya geldi. Eğitimini Napoli'de tamamladı ve 1670 yılında in utroque iure¹⁶ ile mezun oldu. 1685 yılında Calabria Krallığı'ndaki idari görevinden ayrılarak Calabria Krallığı dışına, -Fransa, İngiltere, Hollanda ve Almanya'ya- altı ay süren bir seyahat gerçekleştirdi. Bu seyahatleri sırasında Avrupa kültürünü yakından tanıma ve öğrenme fırsatı buldu. Avrupa kültürünü tanımasıyla, doğuya olan ilgisi arttı ve kendisi için bir merak unsuruna dönüştü. Farklı ülkelere gerçekleştirdiği bu seyahatlerin ardından Türklerle birebir temas içinde oldu: 1686 yılında Macaristan'da Türklerle karşı savaştı ve yaralandı. Seyahat etmeye, ötekini tanımaya olan tutkusunu ve yaşadığı deneyimlerini yazmayı ihmal etmedi.

Yaşadığı tüm bu deneyimleri üç farklı eserde kaleme aldı: 1689 yılında Napoli'de yayınlanan *Relazione delle compagnie d'ungheria* (Macar Ordugâhlarının Raporu), 1693 yılında yine Napoli'de yayınlanan *Viaggi per*

14 Polatçı, T: "Avrupalı Seyyahların İzinde: XVI.Yüzyılda Gelibolu", Uluslararası Gelibolu Sempozyumu Bildiri Kitabı, Editör: Prof. Dr. Ramazan Gülendamlı, Gelibolu 2013, s. 241.

15 Amat, P 1874: *Bibliografia dei viaggiatori italiani*, Roma: Salviucci, s. IX.

16 in utroque iure: Hem Katolik Kilisesi Hukuku hem de Roma Hukuku alanında diploma sahibi olmak.

l'Europa (Avrupa'ya Seyahatler) ve 1699 ve 1700 yılında Napoli'de iki kez peş peşe baskı yapan Giro del Mondo (Dünya Seyahati). Dünya seyahatini anlattığı altı ciltlik Giro del Mondo, onun Avrupa'da tanınmasını ve ün kazanmasını sağladı: bu eser ilk basıldığı andan itibaren büyük bir ilgi gördü ve 1719 yılında Fransızcaya, 1732'de İngilizceye tercümesi yapıldı. Careri, tutkusu ve arzusu neticesinde, büyük olasılıkla, kara yoluyla dünya turu gerçekleştiren ilk kişidir. Giovanni Francesco Gemelli Careri, 1724 yılının 25 Temmuzunda Napoli'de hayata gözlerini yumdu.

Gemelli Careri'nin altı ciltlik anıtsal eserinin pek çok yerinde Gelibolu ile ilgili gözlemler yer alır. Örneğin:

“In fine, arrivammo in Gallipoli, Citta' 30 miglia discosta da' due Castelli. Ammirai molto i prodigi di natura, in passando per questo canale; imperocche' tal fiata e' stretto tre miglia; altrove si dilata dieci; e nella maggior larghezza trenta.”¹⁷

Gelibolu'nun doğal güzellikleri anlatan gezginin, daha sonra tüm tüccarları ve denizcileri ilgilendiren bilgiler verdiği görülür. Kendisi de bir seyyah olan Careri böylelikle eserini okuyanlara ve kendisinden sonra o toprakları ziyaret edecek olan kişilere yol göstermeyi amaçlamaktadır. Careri, daha sonrasında, Gelibolu'nun coğrafi yapısı ve şehrin görünümü ile ilgili de bilgiler verir:

“Gallipoli, in lingua Turhesca Gebbole (a gradi 42. d'elevazione Polo) e' Citta' di tre miglia di circuito, situata sul terreno di Romelia verso Occidente. Non e' serrata da mura; e lu sue case sebbene basse, sono pero' fabbricate di pietra viva, ed hanno buoni, e dilettevoli giardini.”¹⁸

Gemelli Gelibolu'ya ilişkin ilk görüşlerini yazdıktan sonra, bölgedeki tarım ürünleri ile ilgili bilgiler de verir. Bu yaklaşım, Gemelli'nin sadece bir seyahatname yazarı olmadığını, halkın arasına karışıp, pazarlarda dolaşarak her şeyi ilk elden öğrenmek isteyen bir gezgin olduğunu gösterir. Örneğin;

17 Careri, G. F. G. 1699: Giro del mondo, Napoli: Stamperia di Giuseppe Roselli, s. 233; “Sonunda Gelibolu'ya vardık, iki kale arasında otuz kilometrelik bir şehir. Bu kanal boyunca ilerlerken doğasının mucizelerine hayran kaldım; öğrendim ki bu açıklık üç kilometre genişliğinde, bazı kısımlarda ise on kilometre ve en geniş yerinde otuz kilometre.”

18 Careri 1699 s. 235; “Gelibolu, Türkçede Gebbole, Rumeli topraklarının batısına doğru uzanan üç kilometrelik bir şehirdir. Surlarla çevrili değildir ve evler basık olmasına karşın, güçlü taşlardan yapılmıştır, güzel ve bakımlı bahçeleri vardır. Tepenin üzerinde bütün limanı kontrol eden eski bir kale vardır.”

“Abbonda Gallipoli di grano, vini, e frutta; particolarmente d’ottimi melloni d’inverno. [...] Il Bazar della Citta’ e’ molto grande, e piu’ abbondante dell’Alessandrino.”¹⁹

Görüldüğü gibi Gemelli Careri, eserinde pek çok farklı yönden Gelibolu’dan söz etmektedir. Ancak Careri’nin eserleriyle ilgili önemli noktalardan biri sadece gördüklerini ve bu seyahatlerle ilgili olarak yaşadıklarını değil, bazı koşullarda görmek istediklerini ve görmeyi arzuladıklarını, diğer bir deyişle kendi hayal gücünün ürünlerini yazdığıdır. Lakin Gelibolu ile ilgili yazılanlarda bu şüphe geçersiz kalmaktadır zira kendinden önceki ve sonraki seyyahların eserlerinde benzer nitelikte bilgiler Careri’nin anlattıklarıyla koşutluk göstermektedir.

XVII. yüzyılda Gelibolu ile ilgili bilgiler veren bir diğer İtalyan seyyah ise Giovanni Battista de Burgo’dur. Ancak, de Burgo hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Aslen İrlanda kökenli bir ailenin oğludur ve rahiplik, diğer bir deyişle misyonerlik yaptığı bilinmekle beraber, hayatına ilişkin diğer malumatlar oldukça azdır. Hakkında her ne kadar çok az bilgi olsa da, İtalyanca olarak kaleme aldığı *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa e Europa del Turco* (Asya, Afrika ve Avrupa’da Beş Yıl Boyunca Seyahat) adlı eseri günümüze kadar ulaşmıştır. 1689 yılında Milano’da yayınlanan eserinde de Burgo²⁰, yapmış olduğu yolculuklarda kendisine garip gelen şeyleri, mucizeleri, yerel kıyafetleri, yöresel yemekleri anlatır. Bunun yanı sıra gezdiği yerlerin coğrafi özelliklerinden de bahseder. Gezdiği yerlerden biri de Gelibolu’dur. De Burgo, Gelibolu ile ilgili olarak da şu satırları kaleme alır:

“Gallipoli e’ citta’ reggia in Romelia, sedia degli Imperadori Greci, & Turchi altre volte: fara di 1200 case e casali: vi e’ un castello vecchio fabbricarò dagli cristiani. Qui sempre risiede un Papasso Greco Console per tutta la cristianita’, e parla ogni lingua.”²¹

19 Careri 1699 s. 236; “Gelibolu, buğday, şarap ve meyve açısından zengindir; özellikle en güzel kış kavunları buradadır. [...] şehrin pazarı oldukça büyüktür, hatta Alessandrino’dan daha bol çeşit vardır.”

20 19 Amat, P. 1874 s. 123.

21 De Burgo, G. 1686: *Viaggi di cinque anni in Asia, Africa e Europa del Turco*, Milano: Stampe dell’Agnelli, s. 347; “Gelibolu, Rumeli’nin krallar şehri, farklı dönemlerde Yunan ve Türk imparatorlarının yerleşimi; 1200 evden mütevellit: hristiyanların yaptığı bir kale var. Bu kalede, mütemadiyen, tüm hristiyanları temsilen ve konsolosluk işlemlerini yapan bir Rum papaz bulunur ve her dili konuşur.”

Görüldüğü gibi, de Burgo, Gelibolu'nun sadece geçerken uğranılacak bir duraklama noktası olmadığını, tarihte pek çok uygarlığa ev sahipliği yaptığını ve kralların şehri olduğunu anlatır: de Burgo'nun ziyaret ettiği -ya da en azından eserini kaleme aldığı dönemde- Gelibolu'nun kozmopolit bir yapıda ve farklı uluslardan insanların buluşma noktası olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

XVIII.Yüzyıl: Domenico Sestini ve Giambattista Casti Örnekleri

XVIII. yüzyıl İtalyan kültürünün önemli simalarından biri olan rahip, seyyah ve nümismat Domenico Sestini 10 Ağustos 1750 tarihinde Floransa'da doğdu ve 82 yaşındayken, 18 Haziran 1832'de doğduğu şehirde hayata veda etti. Devlet adamlığı, rahiplik ve nümismat olmasının yanı sıra, iyi bir diplomat ve seyyah olarak tanındı. Yapmış olduğu seyahatleri boyunca Malta, İzmir ve İstanbul'u ziyaret eden rahip Sestini, Kyzikos (Balıkesir), İznik ve Bursa'yı da görme imkânına erişmiştir.²² Domenico Sestini, 1807 yılında basılan *Viaggi e Opuscoli Diversi* (Seyahatler ve Diğer Risaleler) adlı eserinde Gelibolu'dan söz eder ve şöyle der:

“Ognun sa la celebra' di Gallipoli, citta' della Tracia, e la quale fu fatta edificare da Caligola, con prenderne il suo nome di Caligulae-polis; e la quale vien detta Ghelibe' dai Turchi [...]”²³

Domenico Sestini, Gelibolu'nun tarihsel kökenini ve ismini anlattıktan sonra, kendisinin orayı ziyaret ettiği dönemdeki, diğer bir deyişle 1700lerin sonundaki önemini ve konumunu anlatır:

“Gallipoli e' ridotto un luogo di esilio per li Grandi Visiri, allorche' vengono disgraziati.”²⁴

Görüldüğü gibi Sestini, Gelibolu'yu sadece tarihi yönünden değil, kendi yaşadığı dönemdeki güncel konumuyla ve özellikleriyle de inceler. Bu yaklaşımda etkili olan nokta, seyyahların kendinden önce, o yöreyi ziyaret edenlerden farklı ve daha çok ilgi uyandıracak bilgiler verme isteğidir.

22 21 Amat, P. 1874 s. 84.

23 Sestini, D. 1807: *Viaggi e opuscoli diversi*, Berlin: Appresso Carlo Quien, s. 76, 77; “Herkes Trakya şehri Gelibolu'nun ününü bilir ve şehrin ismini aldığı -Caligulae-polis- Caligulatarafından inşa edildiğini de; ve buraya Türkler tarafından Ghelibe denir.[...]”

24 Sestini 1807 s. 77; “Şimdilerde Gelibolu, sadrazamlar için bir sürgün yeri olmuştur, öyle ki buraya istenmeyen kişiler gelirler.”

XVIII. yüzyılda Gelibolu ile ilgili izlenimlerini yazan diğer bir İtalyan seyyah olan Giambattista Casti, 29 Ağustos 1724 yılında, orta İtalya'nın Viterbo bölgesinde dünyaya geldi ve 6 Şubat 1801 tarihinde Paris'te hayata veda etti. Seyyah olarak kariyerine 1759 yılında burjuva ailelerinin desteği ile bilgi edinmek ve yaptığı seyahatlerde kendisine patronaj olan burjuva ailelere tanınırlık ve bilinirlikler sağlamak amacıyla başladı. Avrupa'nın pek çok yerine, 1776 ve 1780 yılları arasında aralıksız olarak seyahatler gerçekleştirdi. Edindiği bu kültür birikimini ve dünya görüşünü yazdığı farklı türde eserlerde okuyuculara sunma imkânı yakaladı. Pek çok farklı edebiyat eseri de kaleme alan Giambattista Casti, edebi kişiliği sayesinde diğer pek çok seyyahтан biçem olarak ayrılır. Zira yazdığı librettoların büyük bir çoğunluğu edebi çevrelerde beğeni toplamıştır.²⁵

Giambattista Casti Viyana'da bulunduğu dönemde Türklere karşı girişilen savaş hazırlıklarından faydalanarak 1783 yılından beri aklının bir köşesinde tuttuğu yolculuğu gerçekleştirmek üzere yola koyuldu. Bunun sonucunda, 1788 yılının 30 Haziranında Venedik'e ulaştı ve baylos Foscarini ile birlikte İstanbul'a bir yolculuk gerçekleştirdi.²⁶ 11 Mart 1789'da bir yıllık bir seyahatin ve konaklamanın ardından Venedik'e döndü. Yapmış olduğu bu yolculuk ile ilgili gözlemlerini 1802 yılında *Relazione di un mio viaggio fatto da Venezia a Costantinopoli* (Venedik'ten İstanbul'a Yaptığım Bir Yolculuğun Raporu) adıyla yayınladı. Bu eserinde Casti Gelibolu'ya da yer verir ve şunları kaydeder:

“I Dardanelli sono quattro cattivi castelli; due situati all'imboccatura del canale, e due più addentro gli uni dirimpetto agli altri, ove il canale più si restringe, di modo che le navi, che v'imboccano devono necessariamente passare sotto il tiro de' loro cannoni.[...] Vi sono per verità dalla parte del canale molti cannoni per impedirne all'occorrenza il passaggio;”²⁷

25 Wolfgang Goethe, Stendhal, Ugo Foscolo gibi pek çok yazar ve edebiyat adamı, Giambattista Casti'nin edebiyat yeteneğini vurgulamış ve hakkında olumlu eleştiriler yapmışlardır.

26 24 Amat, P. 1874 s. 85.

27 Casti, C. 1822: *Relazione di un mio viaggio fatto da Venezia a Costantinopoli*, Milano: Batelli e Fanfani, s. 2; “Gelibolu dört tane bakımsız kaleden oluşur; bunların ikisi kanalın ağzında ve diğer ikisi de daha içeride, hepsi karşı karşıyadırlar, kanalın daraldığı yerde, öyle ki kanaldan içeri girenler zorunlu olarak onların [Türklerin] topraklarının atışları altından geçmek zorundadırlar.[...] Gerçekten de kanalda gereklilik durumunda geçişi engellemek için pek çok top vardır.”

Nihayetinde, Giambattista Casti seyahati ile ilgili her ne kadar kısa bir eser vermiş olsa da, İstanbul'a geçişte önemli bir coğrafi bölge olan Gelibolu'yu anlatmayı da ihmal etmemiştir.

XIX. Yüzyıl: Edmondo De Amicis Örneği

XIX.Yüzyıl İtalyan seyyahlarından,Türkiye'de de oldukça tanınan Edmondo de Amicis, 1846 yılında Oneglia'da dünyaya geldi ve 1908 yılında hayata gözlerini yumdu.Yalnızca bir seyyah olarak değil, yetkin bir edebiyatçı olarak da eser veren de Amicis, ülkemizde daha çok İstanbul ve Çocuk Kalbi adlı kitapları ile tanındı. De Amicis, İstanbul'u anlattığı seyahatnamesinin dışında, beş farklı seyahatname daha kaleme almakla birlikte, onlarca edebi eser vermiştir.

Bu edebiyat adamı yönüyle Edmondo de Amicis, kendinden önceki ve sonraki gezi yazarlarından ayrılır: onun anlatımında daha yoğun bir şiirsellik, vurgulu bir duygusallık,sözcük seçimlerinde belirgin bir biçim arayışı göze çarpar. Eski seyyahlarda var olan görüleni anlatma isteği, yerini görüleni en güzel şekilde anlatma arzusuna dönüşmüştür. Askeri kariyerini terk edip, kendini görmeye, bilmeye ve öğrenmeye adanarak, roman, öykü ve şiir türünde eserler kaleme almıştır. De Amicis, 1871-1879 yılları arasında beş ayrı seyahatname yayınladı: İspanya, Hollanda, Londra, Fas ve İstanbul'a yaptığı seyahatleri ayrıntılarıyla anlatır. İstanbul ile ilgili yazmış olduğu eserinde, Gelibolu hakkında kısa olsa da oldukça etkileyici olan bazı şairane tanımlamalar yapar:

“ [...] di là dal mar di Marmara, lo stretto dei Dardanelli, che luccica come un sottile nastro d'argento; oltre i Dardanelli un vago bagliore bianco, ch'è il mare Egeo e una curva oscura che è la riva della Troade;”²⁸

Sonuç

Sonuç olarak, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan bu dönemde, incelenen bazı İtalyan seyyahların eserlerine bakıldığında, Gelibolu yabancıların dikkatini çeken bir coğrafi yerleşimdir.

İtalyan seyyahları Gelibolu'yu görmeyi ve anlatmayı iten nedenlerin başında ise antik Yunan ve Roma kökenlerini arama, ticaret arzusu ve misyonerlik

28 25 De Amicis, E. 1888, Costantinopoli, Milano:Treves, s. 232;“ [...] orada, Marmara Denizi'nden, ince gümüş bir şerit gibi Çanakkale boğazı ışıldar, Çanakkale boğazının ötesinde beyaz gezgin bir parıltı, işte Ege Denizi ve karanlık bir eğri Biga yarımadasının kıyısı.”

faaliyetlerinin ağır bastığı görülmektedir. Zira bazı seyyahlar şehirdeki yapıların üzerinde kalan eski yunanca yazılardan bahsederken, bazıları da eski Yunan eserlerinin bölgenin yapısına etkilerinden; bazıları yöredeki pazarların büyüklüğünden ve içerisinde satılan ürünlerin çeşitliliğinden; bazıları ise tarım ürünlerinin, özellikle üzümün, kalitesinden ve üzümden üretilen şarabın ticaret için faydasından bahsetmektedirler. İncelenen her bir seyyahın, Gelibolu'yu benzer şekilde anlatmakla birlikte, birbirlerini tekrar etmedikleri görülmüş ve verdikleri bilgilerde koştuluklar belirlenmiştir.

Nihayetinde, İtalyan seyahatnamelerinde Gelibolu'nun önemli bir yer tuttuğu ve seyyahlar tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı görülmüştür.

Kaynakça

- Turan, Ş. 1990: Türkiye-İtalya İlişkileri, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine, İstanbul.
- Özkan, N.: "Pietro della Valle, Osmanlı Topraklarında Bir İtalyan Gezgin". Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 46/1, (Ankara 2006), s. 2, 3, 4.
- İldem, A.E.: "Bir Yazın Türü olarak Doğu Seyahatnameleri". Littera, Cilt 21, (Ankara 2007), s. 1-11.
- Soykut, M.: "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları". Doğu-Batı, 20/2, (Ankara 2002), s. 43.
- Dante, A. 2002: İlahi Komedi, çev. Rekin Teksoy, İstanbul.
- Careri, G. F. G. 1699: Giro del mondo, Napoli.
- Sestini, D. 1807: Viaggi e opuscoli diversi, Berlin.
- De Burgo, G. 1686: Viaggi di cinque anni in Asia, Africa e Europa del Turco, Milano.
- Rosaccio, G.. 1596: Il Mondo e le sue parti, cioè Europa, Affrica, Asia et America, Verona.
- Polatçı, T.: "Avrupalı Seyyahların İzinde: XVI.Yüzyılda Gelibolu", Uluslararası Gelibolu Sempozyumu Bildiri Kitabı, Editör: Prof. Dr. Ramazan Gülemdam, Gelibolu 2013, s. 240, s. 241.
- Amat, P. 1874: Bibliografi dei viaggiatori italiani, Roma.
- Casti, C. 1822: Relazione di un mio viaggio fatto da Venezia a Costantinopoli, Milano.
- De Amicis, E. 1888, Costantinopoli, Milano: Treves.

Açık Havada İbadet ve Mekân İlişkisi- Gelibolu Namazgâhları

Outdoor Worship and Location Relationship - Gelibolu Open Air Prayer Places

Deniz DEMİRARSLAN¹

Özet

Açık havada namaz kılmak için düzenlenmiş ibadet mekânları olarak tanımlanan namazgâhlar İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren yapılmıştır. İslamiyet'te ilk namazgâh aynı zamanda ilk cami olarak da kabul edilen Hz. Peygamber'in evinin avlusunda yapılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ise en güzel ve önemli namazgâh örneklerini görmekteyiz. Türk- İslam kültüründe ise daha çok yolcuların kullanması amacıyla üstü açık mescitler şeklinde yapılan namazgâhlar mihraplı ve minberli, çeşmeli, çeşmeli ve mihrap taşlı ve musalla taşlı namazgâhlar olarak dört farklı tipte inşa edilmiştir. Arabistan, Kuzey Afrika, Asya, Avrupa ve Anadolu coğrafyasında çok sayıda namazgâh yer almaktadır. Sadece İstanbul'da 131 namazgâh bulunmaktadır. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde ise sayısız namazgâh yer almaktadır. İstanbul Okmeydanı, Atmeydanı ve Rumelihisarı Toplarönü namazgâhları, Bursa Umur Bey Namazgâhı, Safranbolu Namazgâhı, Üsküdar Ali Ağa Namazgâhı, Samsun Vezirköprü Köprülü Mehmed Paşa Namazgâhı, Konya Musalla Namazgâhı önemli namazgâhlardır. Tasavvuf kültürü ve Mevlevihane, türbeler (Saruca Paşa, Hallac-ı Mansur türbeleri vb.) ve camilerden (Gazi Süleyman Paşa, Yazıcızade, Kadı İskelesi Camii vb.) oluşan dini mimari eserler ile ün yapmış Gelibolu şehrindeki bir diğer önemli dini mimari eser türü de açık hava ibadet mekânları olan namazgâhlardır. Azaplar (Azepler) Namazgâh'ı en bilinen namazgâhtır. Mihraplı ve minberli namazgâh tipinde inşa edilen Gelibolu Azaplar Namazgâh'ı 1407 yılında Hacı Paşaoğlu İskender Bey tarafından inşa edilmiştir. Sefere çıkan deniz erlerinin namaz kılmaları için yaptırılmıştır. Bir diğer namazgâh ise Bolayır beldesinde yer alan Namaztepe yazıttır. Bu yazıt ise Türklerin Avrupa kıyısına geçişte namaz kıldıkları yerdir. Her iki namazgâh hakkında tarihi ve mimari özelliklerinin incelendiği yazılı kaynaklar ise oldukça azdır.

1 Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli

Bu çalışmada dini mimari eserler açısından önemli eserler barındıran Gelibolu şehrinde yer alan Azaplar (Azepler) Namazgâhı ile Namaztepe Yazıtı'nın mimari, mekânsal ve sanatsal özellikleri incelenecek ve bir mimari künye oluşturulacaktır. Bu namazgâhların Gelibolu ve yöresinin tarihi, kültürel, ekonomik gelişimine katkılarının incelenmesiyle önemli bir kaynak oluşturulması amaçlanmaktadır.

1. Açık Havada İbadet ve Mekân İlişkisinin Kurulması ve Namazgâhlar

Mimari mekân, insanın gereksinimlerine uygun şekilde düzenlenmiş, algılayabileceği biçimde sınırlandırılmış uzay parçasıdır. İnsanın mekânı tanımlayabilmesi için de bu mekânın algılanabilir sınırlarının bulunması gerekir. Ancak insan beyni tarafından kolaylıkla algılanabilen bu sınırlar her zaman net ve kesin olmayabilir. Bu sınırlar mekânı tam kapalı bir hacim olarak kapatmasa da çoğu zaman mekânı tam olarak tanımlamaya yetebilmektedir. Bazen bir zemin, bazen dikey bir düzlem bazen de sadece bir dikili taş mekânı tanımlamak için yeterli olabilmektedir².

İslam dininde temel ibadetlerden biri olan namaz ibadetinin yerine getirilmesinde de kapalı mekân şartı bulunmamaktadır. İslam dini ibadetlerin yerine getiriliş koşullarında kolaylık sağlanmasını öngörmekle birlikte namaz ibadetinin de yerine getirilmesinde düzenlenmiş bir çevre yeterli olabilmektedir. Dolayısıyla cami, mescit gibi dini yapıların inşasının yanı sıra bazen sadece temiz bir zemin ve bir seccade namaz ibadetinin yerine getirilmesinde yeterli olabilmektedir. Namazgâhlar da açık havada namaz ibadetini yerine getiren insanların mekân ve ibadet ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gelişim gösteren dini mekân oluşumlarıdır.

Namazgâh sözcüğü dilimize Farsça'dan geçmiş olan bir sözcük olup; açık havada namaz kılmaya mahsus yer anlamındadır³. Daha detaylı bir tanım yapacak olursak; namazgâh açık havada namaz kılmak üzere yapılmış ve kible yönünde mihrap yerine bir dikili taş bulunan düzenlenmiş meydan, bir çeşit üstü açık mescittir. Namazgâhlar daha çok seyahatlerde yolcuların dinlenme ve ibadet ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilmiştir. Acun ve İbrahimgil'de eserlerinde⁴

2 Demirarslan, D. 2006: İç Mimarlık Öğrencileri için Mekân Tasarımına Giriş, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınevi, s. 28.

3 <http://www.tdk.gov.tr>, 30.01.2015.

4 Acun, H., İbrahimgil, M. 2002: Kosova- Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık cami) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.2.

namazgâhı savaş sırasında ordu komutanı ve ordunun ileri gelenlerinin, barış sırasında ise sefere gidenlerin namaz kıldıkları minberi ve mihrabı bulunan üstü ve çevresi açık, bir açık hava camisi olarak tanımlanmaktadır. Tiryaki eserinde⁵ Arap ve İran mimarisinde açık havada namaz kılmak için yapılmış mimari eserlere musallâ adı verildiğini ve musallâ mimarisinin özellikle İran'da görülen eyvanlı musallâ mimarisinin Türk mimarisinde yer alan namazgâhlardan farklılıklar gösterdiğini belirtmektedir. Yine Tiryaki'nin eserinde⁶ açık havada secde edilecek yer manasında secdegâh sözcüğünün de kullanıldığı belirtilmektedir.

Türk mimarisinde genellikle kervansaray yollarında ve mesire yerlerinde yapılan küçük namazgâhların yanı sıra ordugâh namazgâhı olarak yapılmış büyük namazgâhlar da bulunmaktadır. Türkiye'nin ve Osmanlı'nın hüküm sürdüğü birçok yerde çok sayıda namazgâha rastlamak mümkündür. İstanbul'da tespit edilmiş 131 adet namazgâh bulunmaktadır.^{7, 8} Abdullah Ağa, Abdülaziz Efendi, Adile Sultan, Alemdağ, Anadoluhisarı, Yakupağa, Topkapı Sarayı, Yıldız Sarayı, Okmeydanı namazgâhları bunlardan sadece birkaçıdır. Sofya ve Prizren namazgâhları da Balkanlarda yer alan önemli namazgâh örneklerindendir. 1455'te inşa edilen ve Kırık Cami ismiyle günümüzde bilinen Prizren'deki Fatih Sultan Mehmed Namazgâhı burada inşa edilmiş ilk Osmanlı eseridir (Resim-1). Sofya'daki namazgâh da Fatih Sultan Mehmed dönemi eseri olup; günümüzde Roma Duvarı (Roman Wall) ismiyle anılmakta ve böylelikle Osmanlı'nın izlerinin yok edilmesi amaçlanmaktadır (Resim- 2).

5 Tiryaki, Y. : “Namazgâhlar Üzerine Bir Ön Çalışma: Mihraplı ve Minberli Namazgâhlar” (editör: Oktay Belli, Belma Barış Kurtel). 60. Yaşma Sinan Genim'e Armağan Makaleler. Ege yayınları. İstanbul 2005, s. 621-633.

6 Tiryaki 2005 s. 621.

7 Tiryaki, Y. 2010: İstanbul'un 100 Namazgâhı, İstanbul: İ.B.B. Kültür A.Ş. Yayını, s. 12.

8 Derman, U. 1975: Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar), Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 298.

Resim-1: Prizren Fatih Sultan Mehmed
Namazgâhı- Kırık Camii *

Resim-2: Sofya Namazgâhı
(Roma Duvarı) **

2. Namazgâhların Mimari Özellikleri

Namazgâhların İslam mimarisindeki genel özelliklerine bakacak olursak; İslam geleneklerine göre açık havada namaz kılmak üzere namazgâhlar bir çeşme veya kuyu ile birlikte inşa edilir ya da daha önceden var olan bir çeşmenin yanına inşa edilirdi. Namazgâhlarda namaz kılınan alan toprak zeminden bir ya da birkaç basamak ile ayrılır ve bir açık mekân haline dönüştürülürdü. Bu alan kimi zaman sütre⁹ görevi gören bir duvar veya benzeri bir öge ile çevrelenirdi. Kible yönünün belirlenmesi için de bir mihrap taşı ilave edilirdi. Bazı namazgâhlarda ise minare ve müezzin mahfili gibi gelişmiş mimari özellikler de vardır. Namazgâhların inşa edildikleri yere, işleve ya da inşa tarzına göre sınıflandırıldıklarını görmekteyiz (Tablo-1).

9 Sütre: Namaz kılarken kible yönünde duvar ve benzeri perde olmadığında; önden geçenlerin namazı bozmasını engellemek için yapılan bölücü eleman.

* (<http://04prizren.com/listing/the-broken-mosque-namazgah/>, 16.11.2014).

** (<http://www.sofia-guide.com/attraction/roman-wall-sofia/> 16.11.2014).

Tablo-1: Namazgâhların sınıflandırılması¹⁰

Namazgâhlar		
İnşa edildikleri yere göre	İşleve göre	İnşa tarzına göre
Menzil ³	Teferrüc***	Mihraplı- minberli namazgâhlar
Meydan	Mesire	Çeşmeli namazgâhlar
Mesire	Cuma	
Musallâ	Musallâ	Fevkâni 5namazgâh çeşmeleri
		Bir çeşme yanına inşa edilen namazgâhlar ve kible taşları
		Musalla taşlı namazgâhlar

Mimari açıdan konuyu ele alacak olursak; inşa tarzına göre sınıflandırma dikkatimizi çekmektedir. Bu sınıflandırmaya göre; mihraplı ve minberli namazgâhlar kalabalık kitlelerin namaz kılmalarına olanak sağlayan bayram, Cuma ve teravîh namazlarının kılındığı ordugâh tipinde büyük ölçekli namazgâhlardır. İstanbul Atmeydanı, Gelibolu Azaplar (Azepler) namazgâhları, Divriği Namazgâhı, Mardin Emîrüddin Külliyesi Namazgâhı, Eski Malatya Namazgâhı ile Prizren Fatih Sultan Mehmed Namazgâhı bu grupta yer almaktadır.

Bir yüzü çeşmeli namazgâhlar özellikle menzillerde inşa edilmiştir. Namazgâhın bir yüzünde mihrap diğer yüzünde ise çeşme bulunur. Namaz kılınan yer toprak seviyesinden bir seki ile yükseltilmiş olup; bazı örneklerde sütre de bulunmaktadır. Fevkâni namazgâh çeşmeleri ise genellikle meydan çeşmeleri şeklinde yapılmıştır. Kible yönünü belirleyen bir namazgâh taşı bulunur. Çeşme yanına inşa edilen namazgâh alanları ve kible taşları ise bir çeşme yakınına kible taşı ilavesiyle oluşturulan namazgâh alanlarıdır. Zemin bir seki ile belirlenmiştir. Bazı örneklerde sütre de yapılmıştır. Bu tür namazgâhların bilhassa İstanbul'da çok sayıda örneği bulunmaktadır. Bir diğer namazgâh tipi ise musalla taşlı namazgâhlardır. Bu namazgâhlar musalla taşının hemen yanında yerleştirilmiş bir mihrap taşından ibarettir.

Namazgâhların bir mekân haline dönüşmesinde zemin, sütre, çeşme, kuyu, mihrap ve mihrap taşı önemli mekân öğeleridir. Zemin bazen toprak, çimen bazen de taştır. Mekân oluşumu düzenlenmiş bir zemin ile başlamaktadır. Mekân algısının oluşumu için bazı örneklerde sadece bir taş yeterli olmaktadır. Bu

10 Tiryaki 2010 s. 12.

*** Teferrüc: Seyir etmek.

çalışmada incelenmekte olan Gelibolu Azaplar (Azepler) Namazgâhı ile Bolayır Namaztepe Namazgâhları bu namazgâh sınıflandırmaları içerisinde önemli yere sahip olup; gerek mekânsal ve mimari özellikleri ile gerekse de tarihi özellikleri ile Gelibolu yarımadasının önemli tarihi eserleri arasında yer almaktadırlar.

3. Gelibolu Azaplar (Azepler) Namazgâhı

Tarihi M.Ö 12. yüzyıla dayanan Gelibolu şehri özellikle Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Avrupa kıtasına geçişin sağlanması açısından önemli bir konuma sahip olmuştur. 1354 yılında Şehzade Gazi Süleyman Paşa'nın Gelibolu'yu fethetmesi ile Türkler Rumeli topraklarına ayak basmıştır. Osmanlı egemenliğinde Gelibolu şehri 20. yüzyıla dek tersaneleri, yelken bezi imalathaneleri ve peksimethaneleri ile İmparatorluğun donanma merkezi ve önemli eyaletlerinden biri olmuştur¹¹.

Gelibolu ilçesinde günümüzde çok sayıda tarihi eser bulunmaktadır. Buhuri Camii (Kadı İskelesi Camii), Gazi Süleyman Paşa Camii (Büyük Camii), Yazıcızâde Camii, Bolayır Gazi Süleyman Paşa Camii, Mevlevihane, Şengül Hamamı, Saruca Paşa Hamamı, Saruca Paşa Türbesi, Sinan Paşa Türbesi, Hallac-ı Mansur Türbesi, Bolayır Gazi Süleyman Paşa Türbesi, Azaplar (Azepler) Namazgâhı ile Bolayır Namaztepe yazıtı bu önemli eserlerden sadece birkaçıdır.

Gelibolu'nun Çanakkale Boğazı'na hakim Fener mevkiinde tortul kayalardan oluşan Fener tepesi üzerinde 1407 yılında Beşe oğlu İskender tarafından inşa edilen Gelibolu Azaplar Namazgâhı donanma erlerinin sefere çıkmadan önce namaz kıldıkları ve ibadetlerini yerine getirdikleri önemli bir namazgâhtır (Resim- 5). Ayverdi'nin eserinde¹² belirtmiş olduğu üzere bu namazgâh sefere çıkan donanmaya ait azeblerin namaz kılıp Allah'ın lütfuna nail olmak dualarını ettikleri yerdir. Fetret devri eseridir. Bursa Umur Bey Namazgâhı'na benzemekle birlikte çok daha görkemli ve detaylıdır (Resim- 3). Mihraplı ve minberli namazgâhlar grubunda yer almaktadır.

11 Demirarslan, D.:“Mekan Tasarım Özellikleri Açısından Gelibolu Mevlevihanesi”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi (72) 2014 (Ankara, 2014), s.51.

12 Ayverdi, E. H. 1972: Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806- 855 (1403-1451), İstanbul: İstanbul Fetih cemiyeti İstanbul Enstitüsü No:65, s.166.

Resim 3: Bursa Umur Bey Namazgâhı.¹³

Bu namazgâhın Azaplar ya da Azepler namazgâhı ismiyle anılmasının en önemli sebebi Osmanlı'da Azap veya Azap olarak isimlendirilen çoğunlukla garnizon askeri olarak görev yapan bir askeri birimdir. Azaplar Osmanlı ordusunun Anadolu'daki yaya askerlerinin çoğunluğunu oluşturmaları ve yerleşim birimlerinin güvenliğinin sağlanması, kalelerin savunulması gibi görevleri yerine getirirlerdi. Ayrıca donanmada deniz azapları da bulunmaktaydı. Gelibolu'daki bu namazgâh da bir ordu namazgâhı olması ve azapların sefere çıkmadan önce ibadetlerini yaptıkları yer olması açısından önem taşımaktadır.

Yaklaşık olarak 10.00 m x 12.50 m.'lik bir alanda dikdörtgen planda inşa edilen namazgâhın etrafı küfeki taşları ile çevrilerek dış ortamdan ayrılmış ve bir mekân algısı oluşturulmuştur. Sütne görevi gören kible duvarı da mekân algısını güçlendirmektedir. Kible duvarı uzunluğu 8.19 m., yüksekliği ise 3.85 m.'dir, ön yüzü mermer kaplama, yan ve arka yüzeyi ise taştır. Ayverdi'nin 1968 tarihli rölöve çizimlerinde¹⁴ ve Akmaydalı'nın rölöve çizimlerinde¹⁵ bu namazgâhın tüm ölçüleri görülebilmektedir (Resim-4). Namazgâhın uç kısmında 3.97 m x 3.47 m. boyutlarında ve 40 cm. yüksekliğinde tuğla döşemeli bir seki yer almaktadır. Müezzinler mahfili olarak sonradan eklendiği yazılı kaynaklarda yer almaktadır.^{16, 17} Bu sekinin sol tarafında, mihrabın aksında mermer söveli, üzeri dilimli ve yazılı, rumi oymalı alınlıklı 0,95m (temiz genişlik)- 1.54m (sövelerle

13 (http://wowturkey.com/t.php?p=/tr92/SametTUNA_IM000720.jpg, 14.11.2014).

14 Ayverdi 1972 s.166.

15 <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/459/Akmaydal%C4%B1.pdf?sequence=1>, Hüdavendigâr Akmaydalı, 01,02.2015, s.124.

16 <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/459/Akmaydal%C4%B1.pdf?sequence=1>, Hüdavendigâr Akmaydalı, 01,02.2015, s.124.

17 Tiryaki 2005 s. 625.

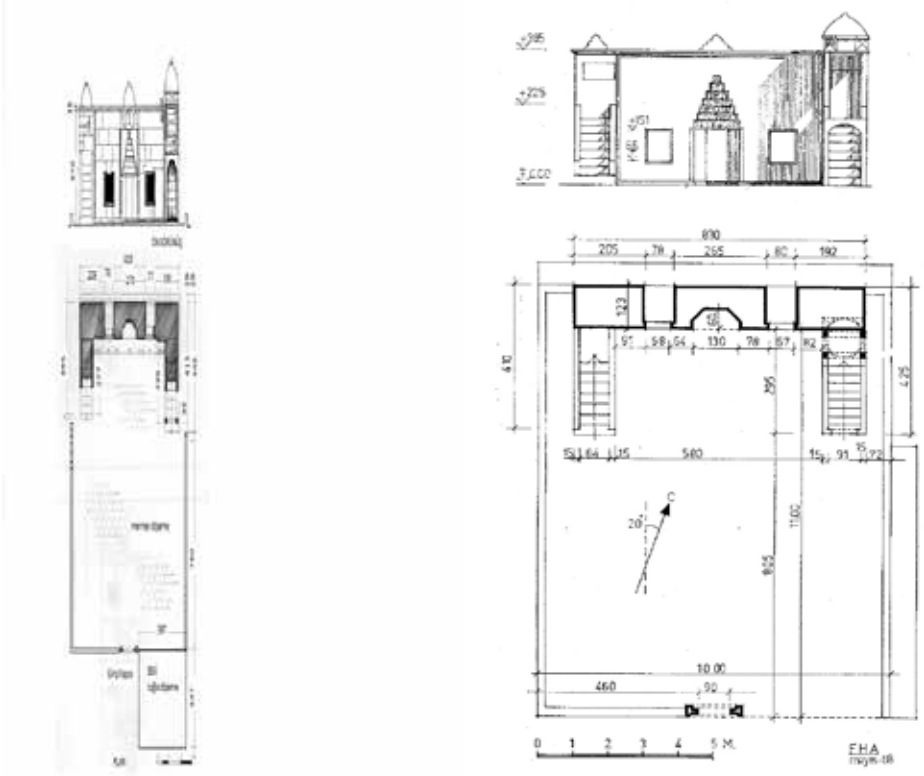
birlikte genişlik) x 1.50 m boyutlarında giriş kapısı yer almaktadır (Resim- 7). Bu mermer kapı, sövenin üzerinde yer alan dilimli ve önü arkası kitabeli alınlığın üzerinde belirtildiği üzere Ladikli Süleyman oğlu Aşık tarafından yapılmıştır.¹⁸ Alınlığın genişliği 1.50 m., yüksekliği, 0.75 m.dir. Namazgâhın ana alanının zemini ise mermerdir (Resim- 8). Yaklaşık 1.20 m. kalınlığındaki kible duvarının sağ köşesinde yer alan minber de külahlı olarak inşa edilmiştir. Mihrabın sol yanındaki minber ise külahsızdır. Minberin üzerinde kelime-i tevhid yer alır ve Arapça inşa kitabesi iki satır olup, minber külahının arkasındadır.¹⁹ Minbere 7 rıhtlı merdiven ile çıkılmakta ve mermerden bir giriş ile minber vurgulanmaktadır (Resim- 9). Kible duvarının orta aksında mihrap yer almakta ve mihrabın sol yanında da mihrap duvarına çıkan minare görevi gören 7 rıhtlı merdiven yer almaktadır. Mihrabın sol ve sağ yanında her biri yaklaşık 77 cm. genişlikte olan ve Çanakkale Boğazı'na bakan birer pencere boşluğu bulunmaktadır. Ayverdi eserinde²⁰ bu pencerelerin azeplerin denizi görerek Allah'a sığınmalarını temin için yapılmış olduğunu belirtmektedir (Resim- 9). Akmaydalı eserinde²¹ namazgâhın etrafını çevreleyen korkuluk duvarlarının doğu ve batı yönlerinde eskiden minberlerin yanından devam ettiğini ve mihrap duvarına saplandığını belirtmektedir.

18 Ayverdi 1972 s. 166.

19 Tiryaqi 2005 625.

20 Ayverdi 1972 s.166.

21 <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/459/Akmaydal%C4%B1.pdf?sequence=1>, Hüdavendigâr Akmaydalı, 01,02.2015, s.124.

Resim 4: Solda Akmaydalı'nın 22 ve sağda Ayverdi'nin ²³ eserlerinde yer alan Gelibolu Azaplar Namazgâhı rölöve çalışmaları.

22 <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/459/Akmaydal%C4%B1.pdf?sequence=1>, Hüdavendigar Akmaydalı, 01,02.2015, s.124.

23 Ayverdi 1972 s. 166.

Resim 5: Gelibolu Azaplar (Azepler) Namazgâhı'nın 20.Yüzyıl başındaki durumu.²⁴

Resim 6: Gelibolu Azaplar (Azepler) Namazgâhı genel görünüm.²⁵

Resim 7: Gelibolu Azaplar (Azepler) Namazgâhı kible duvarı ve giriş kapısı içerden görünüm.²⁶

24 <http://levantineheritage.com/gallipoli.htm>, erişim tarihi: 02.02.2015.

25 Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

26 Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

Resim 8: Minber, minber külâhı ve mihrap.²⁷

Resim 9: Kible duvarı mihrap üzerindeki ters lale motifleri, taç, ve pencere detayı.²⁸

Mihrap duvarının üzerinde biri mihrabın tam üzerinde diğeri ise sol tarafta yer alan merdivenin üzerinde olmak üzere iki adet taç bulunmaktadır. Mihrabın üzerinde yer alan tacın altında duvar yüzeyindeki taşın üzerine oyma tekniği ile işlenmiş ters yüz lale motifleri bulunmaktadır (Resim- 9). Mihrap ise 0.60 m. derinliğinde, köşeleri sütunlu, yaşmağı 7 sıra zarif istalâktitlidir (Resim- 8).²⁹ Mihrap duvarının sol yanındaki merdiven minber merdiveninden daha dar yapılmıştır. Ayverdi eserinde ³⁰ namazgâhın mihrap yönünün güney doğuya 20 ° olduğunu oysa ki 35 °- 36° derece olması gerektiğini belirtmiştir.

Sultan Abdülaziz'in 1863 yılındaki Gelibolu- Çanakkale gezisi sırasında namazgâhın bulunduğu tepede otağını kurduğu, Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa'nın türbesini de ziyaret ettiği ve Bolayır'da namaz kıldığını bilinmektedir.³¹

27 Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

28 Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

29 İstalâktit: Sarkıt.

30 Ayverdi 1972 s.168.

31 Korkmaz, Ş.:“ Osmanlı Sultanlarının Gelibolu ve Çanakkale Gezileri”.A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED) 47 (Erzurum, 2012), s.315.

4. Bolayır Namaztepe Yazıtı

Bolayır şehri Gelibolu yarımadasının kıstağı olarak adlandırılan en dar yerinde kurulmuş olup; tarihi M.Ö.300'lü yıllara dek dayanmaktadır. Günümüzde Gelibolu ilçesinin beldelerindendir. Saroz Körfezi ile Marmara Denizi arasında bir tepe üzerine kurulmuş Gazi Süleyman Paşa türbesi ve Namık Kemal'in mezarı ile ün yapmış bir yerleşim yeridir. Çimpe Kalesi de bu belde sınırları içinde yer almaktadır. Çimpe Kalesi Osmanlı'nın Avrupa topraklarına geçtiği ve o tarihten sonra bir Avrupa İmparatorluğu oluşunda önemli köprü görevi oluşturmuş tarihi bir kaledir. Yapılış tarihi ve kimler tarafından yapıldığı ise bilinmemektedir. Belgelerde kalenin adı Cinbi, ya da Çinpi olarak da geçer.³²

Bolayır'ın bir diğer önemli tarihi eseri ise Namaztepe Yazıtı'dır. Namaztepe denilen yer Marmara Denizi'nin Çanakkale Boğazı girişini çok iyi bir şekilde gören bir tepe oluşumunun üzerinde yer alır. Bu yazıt bilinen anlatımlarında Türk'lerin Avrupa kıyasına geçişlerinde namaz kıldıkları yerdir. Namaztepe, Gazi Süleyman Paşa'nın Çimpe Kalesi'ni fethettikten sonra ilk şükran namazını kıldığı tepedir. Çimpe Kalesi'nden yaklaşık 2 km. mesafede olan bu tepede üzeri sonradan kâğır bir örtü ile kapatılmış ilk bakışta mezar taşı görünümünde olan bir yazıt bulunmaktadır. Namazgâh mihrabı görevi gören bu yazıtın üzerinde Rumî 1329, Hicrî 1331 tarihi yer almaktadır ve kabartma kitabeler bulunmaktadır.

Mermerden bir kaide üzerine yerleştirilmiş olan bu anıtın ön yüzünde üstten iki dilimli bir niş oluşturulmuştur. Nişin üzerinde yer alan yatay kartuşta Kullemâ dahale aleyhe Zekeriyaü'l-mihrâb 1331 yazmaktadır. Bu yazıdan da bu taşın mihrap görevi gördüğü anlaşılmaktadır. Taşın diğer yüzünün üst yarısı ise eş boyutlu iki çerçeveye bölünmüştür. Bu çerçevelerin içinde diagonal kartuşlar içerisinde kabartma yazılar yazılmıştır. Üst çerçevede Şehzade Süleyman Paşa'nın ilk Rumiline geçüb tımar kıldığı yerdir, Müretteb alay ibaresi yazmaktadır. Taşın en ilgi çekici noktalarından birisi de üzerinde yer alan ay- yıldız kabartmasıdır. Bu kabartmanın altında yer alan kartuşta Uşak Redif Taburu Hatırası yazılmıştır (Resim- 10).

32 İnalçık, H. 2009: Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.49.

Uysal ve Türker 33 eserlerinde bu namazgâh yazıtının İkinci Balkan Savaşı sırasında ya da sonrasında Müretteb Alayı bünyesinde bulunan Uşak Redif Taburu adına Mülazım İsmail tarafından dikildiğini belirtmektedirler. Yukarıda da belirtildiği üzere bu bilgi yazıt üzerindeki kitabelerde de yer almaktadır.

Namazgâh mimarisinin incelenmesinde çok çeşitli sınıflandırmalar görmekle birlikte genellikle bir çeşme, kuyu gibi su öğelerinin yakınında, ya da kervan yolları üzerinde belirli kurallara göre namazgâhların inşa edilmiş olduğunu görmekteyiz. Sadece bir kible taşından ibaret olup; tarihi açıdan büyük önem arz eden namazgâhlara da rastlamaktayız. Namaztepe Yazıtı olarak bilinen bu namazgâh Türklerin Avrupa kıtasına ilk adım attıkları yerde ilk namaz kıldıkları yer olma açısından büyük önem taşımakla beraber, sadece kible taşından oluşan namazgâh örneklerine Topkapı Sarayı, Yıldız Sarayı namazgâhlarında da rastlamaktayız. Bazı kible taşları ise çeşme, kuyu gibi su öğelerinin yanına inşa edilmiş ancak, zaman içinde yol yapımı, çevre düzenlemesi gibi sebeplerle yerlerinden alınarak başka yerlere konulduklarından sadece kible taşları günümüze ulaşabilmiştir. Örneğin, İstanbul Kuyubaşı namazgâhı bu şekildedir.

İlgisizlik yüzünden oldukça bakımsız kalan Namaztepe Yazıtı ise tarihi önemi tartışılmaz eserlerden birisidir (Resim- 10). Ayrıca yazıtı koruma amaçlı sonradan inşa edilen kâgir örtü de yazıtın tarihi ve mimari özelliklerine estetik açıdan ters düşmektedir. Çevre düzenlemesi yoktur (Resim- 11). Yöre halkı tarafından yağmur duası yapılan yer olarak bilinmektedir.³⁴

33 Uysal, A.O., Türker Çaylak, A. 2007: “Çanakkale İli Ortaçağ Ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları” A.O.UYSAL- A.ÇAYLAK TÜRKER, “Çanakkale İli Ortaçağ Ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları”, 24. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı (29 Mayıs- 3 Haziran 2006, Çanakkale), Ankara, s.118.

34 Uysal, O. 2010: “Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2009 Yılı Çalışmaları” Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler genel Müdürlüğü 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt, İstanbul 24-28 Mayıs 2010, s. 177.

Resim 10: Namaztepe Yazıtı ön ve arka yüzleri.⁶

Resim 11 : Namaztepe Yazıtı genel görünüm.⁷

Çanakkale Boğazı Dördüncü Alay Kumandanı Mehmet Emin Bey 1910-1911 yılları arasında yazmış olduğu Gelibolu Hatıratı isimli eserinde³⁵ Namaztepe Yazıtı'nın önemini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

“Ya Osmanlı kahramanlarının en nâmdârı olan Şehzâde Gazî Süleyman Paşa ise dünyânın en müstesnâ mevkî’inde zînetsâz olan bir dağın kenâr-ı dâmânına yüz sürerek revân olan bir deryânın sâhil-i letâfetine ittiği zaman o mânia-ı tabîyyeyi [Ukbe bin Nâfî] gibi maksad-ı mukaddesenin icrâsına hâ’il görmemiş; üç beş ağaç dalından vücûda getirdiği bir vâsita-i kerâmete teslim-i nefis itmiş; denizi yarmış, bir taraftan diğer tarafa geçmiş; bu taht-ı revân-ı bahrî ise öyle orduyu değil, bir kaç kahramandan mürekkeb bir gayret-i mücessemeyi nâkil idi. Güyâ ki şehzâdenin o yârân-ı celâdeti, Bahr-i Muhît-i Atlasîyi yarıp geçemeyen mücâhidîn-i arabın ervâh-ı mahşûresi idi. İşte hazret-i şehzâde dünyâda hayâlî bile tüyleri ürberdecek böyle bir ulviyyet-i sarfeyi temsîl eylemiştir.

Gazî nâmdâr bununla da kanaât itmemiş; İspanya’ya geçübde vesâit-i nakliyatını kendi askerinin eliyle yakdıktan sonra maiyyet-i efrâdını etrafına toplayan, [önünüz düşman bî amân, arkanız ric’atınıza mâni’ bir deryâ-ı ummandır. Allah yolundan başka gidilecek bir şâhrâh-ı necât kalmadı!] nutk-ı mütecellidânesini îrâd eyleyen bir gazanfer-i müşhidinden ef’âline senâhân idecek bir asr-ı kahramânî daha ibrâz eylemiştir. Hazret-i Gazî, asr-ı kerâmet-i irfânı olan o bir iki salı orada paraladıktan sonra o harâbezâr zemîne dökülmüş olan mürüvvetmendân-ı ilâhîyi etrafına toplamış; evellallâh yolunu aramışlar; mihrâb-ı cihâd ve fazîlet olan [Namaz Tepe]’ye çıkmışlar; dîvân-ı hakka durduktan sonra

35 canakkalearastirmalari.comu.edu.tr/images/form/.../dosya_843290.pdf, 01.10.2014.

meslek-i mücâhidânelerinde devam itmişlerdir. Bu fırka-i hakperestâneyi orada görenler, İspanya' da terk-i cân ve cihân eyleyen [Târik bin Ziyâd] maiyyet-i kahramanlarının şühedâ-ı zevî'l hayâtı zan iderler. Şehzâde-i Gazî işte bu 'azimet-i fîtrında bir sâhib-i mâlikdir.

[Namaz Tepe] de işte böyle bir feyiz-i gazânın mazhar-ı tecelliyâtı olmuş bir mevki'-i mübârek. [Namaz Tepe]'yi uzakdan temâşâ idenler pâyına yüz süren bir deryâ-ı pürhurûşa karşı yükselmiş yükselmiş de kefenbedûş-ı şehâdet olarak kendine takrîb itmek isteyen bir hizb-i kalîl-i mücâhidîne âlem-i bâlâdan Allah yolunu gösteriyor kıyâs iderler.

Silsile-i vekayî'-i 'âlem başdan başa araştırılsın? İslâmiyet'e , insâniyete, Osmanlı padişahları, Osmanlı şehzâdeleri, Osmanlı ulemâsı kadar hizmet itmiş kim var ise gösterilsin!.. Ya eclâf, o mücâhidlerin, o kahramanların meâsir-i gazâsını hıfz ve ihyâ ile mükellef değil midir? Namaz Tepe, bizim andımızda, mübârekdir; mukaddesdir; muhteremdir.

Mübârekdir: Çünkü ziyâ-i hakikat ve medeniyetin kabiliyyât-ı füyûzâtı bu noktadan tenvîr eylemiştir.

Mukaddesdir: Çünkü bu millet kılınçlarının iltima'ndan husûle getirdikleri şâhrâh-ı münevverde yürüye, yürüye Viyana surlarına kadar ancak bu noktadan vâsıl olabilmışlerdir.

Muhteremdir: Çünkü insâniyetin muhtâç olduğu saâdetserây-ı medeniyeti işte bu mübârek topraklarda bu noktadan îtibâren vücûda getirdiler.

Namaz Tepe'ye, o nokta-i fûtûhâtâ mücâhidîn-i evvelîn maksad-ı mukaddesleri ile mütenâsip, altundan, yakutdan bir mihrâb, bir namazgâh vücûda getirilse, etrafına çekilecek şebeke-i cevahirin parmaklıkları elmasdan, inciden dökülse icrâdır; çünkü o tepe, Osmanlılar'a âid şân ve şehâmet meydânlarının evvelîn-i bâb-ı azîmetidir. Milletin meftûr olduğu şecâyâ-ı kader şînâsiden me'mûldur ki, Namaz Tepe, medeniyet ve ma'rifetin îâne-i i'cazkârisiyle bugün birer serây-ı ihtîşâm halini alan merâkib-i bahriyye cihâna karşı da bir matâf-i ihtirâm sûretini iktisâb eylesün! Oraya hiç olmaz ise mermerden masnû' bir mihrâb vaz' idilsin!"

5. Sonuç ve Tartışma

Gelibolu gerek ilkçağlarda barındırdığı uygarlıklar, gerek Bizans Dönemi'ndeki konumu gerekse de Osmanlı Dönemi'ndeki tarihi ve sosyo-

ekonomik yeri itibariyle önemli bir tarihi şehirdir. Gelibolu şehrinin tarihi ve sosyo-ekonomik özellikleri sadece şehir ile sınırlı kalmamış tüm yarımada yayılmıştır.

Namazgâhlar ise tarihimizde ve günlük yaşamımızda önemli yere sahip; ancak günümüzde varlıkları unutulmaya yüz tutmuş önemli mimari eserlerdir. Artık inşa edilmeyen bu önemli mimari eserlerin varlığını günlük yaşamımızda farkında olmadan devam ettirmekteyiz. Türkiye'nin hemen her şehrinde namazgâh mahallesi, namazgâh sokağı, namazgâh durağı ismiyle anılan yerlere rastlanılmaktadır. Ya da Okmeydanı, Selamiçeşme, Ayrılıkçeşmesi gibi İstanbul'un önemli semtlerinin aslında bir zamanlar namazgâh yerleri oluşunun belki farkında bile değiliz.

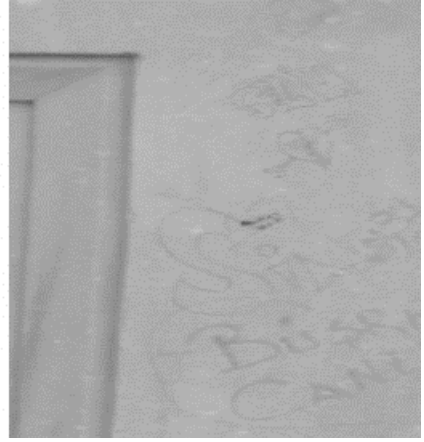
Ancak Osmanlı toprakları içinde farklı türlerde inşa edilmiş bu namazgâhlardan ikisi vardır ki tarihimiz açısından büyük önem taşımaktadır. Gelibolu Türklerin Avrupa kıtasına ilk ayak bastıkları yer olma özelliğindedir. Gelibolu ayrıca Osmanlı donanması ve ordusunun önemli bir merkezidir. Gelibolu Azaplar (Azepler) Namazgâhı ise Osmanlı askerlerinin sefere çıkmadan önce ibadet ettikleri yer olma özelliğini taşıdığından önemlidir. Bolayır Namaztepe Yazıtı ise Türklerin Avrupa'ya ilk ayak bastıklarında ilk namaz kıldıkları yerdir. Belki de bu basit ama anlamı büyük yazıt Osmanlı'da yapılmış tüm namazgâhlardan daha büyük bir önem arz etmektedir.

Bu namazgâhların günümüzdeki durumlarına baktığımızda Gelibolu Azaplar Namazgâhı'nın turistik açıdan bilindiği, Gelibolu'nun tasavvuf ve din turizmi açısından önemli uğrak yerlerinden birisi olduğu görülmekle birlikte, bayramlarda teravih namazları da burada kılınmaktadır. Ancak, bakımsız, korunaksız hali ve üzerinde yer alan vandalist etkiler göze çarpmaktadır (Resim-13). Ayrıca namazgâhın önemini ve mimari özelliklerini gölgede bırakan hiç de estetik olmayan elektrik direği, çöp kovası, tabela, aydınlatma öğeleri vb. çevre öğeleri oldukça düşündürücüdür (Resim -12). 2014 yılının Ekim ayında Balıkesir Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Gelibolu Belediyesi ile birlikte namazgâhın onarım çalışmaları başlatılmış olup; halen daha bu çalışmalar devam etmektedir.³⁶ Tarihi namazgâh ve çevresi tarihi yapının özgün çizgilerini bastırmayan bir tasarıma göre düzenlenmeli, aşırı tasarımdan kaçınılmalıdır.

36 http://www.zaman.com.tr/bolge-haberleri_geliboludaki-tarihi-namazgah-restore-edilecek_2250413.html, 04.02.2015.

Resim 12: Gelibolu Azaplar Namazgâhı'nın düzensiz durumu ve 2014 ekim ayında başlayan restorasyon çalışmaları sonrasında Şubat 2015'deki durumu.³⁷

Resim 13: Gelibolu Azaplar Namazgâhı'nın üzerinde yer alan vandalist etkiler.³⁸

Türklerin Avrupa kıtasına adım attıklarında ilk namaz kıldıkları yer olan Namaztepe Yazıtı ise Gelibolu'nun tarihi turistik yerleri arasında pek bilinmemektedir. Ulaşımının zor, bilgilendirme ve yönlendirmelerin ise eksik olduğu görülmektedir. Çevre düzenlemesi olmayıp; halihazırda mevcut olan düzenlemelerin de gerekli koşulları sağlamadığı aşikardır.

Her iki namazgâhın da tarihsel, kültürel ve turizm potansiyeli açısından ele alınarak korunması, tanıtılması ve sürdürülebilirliğin sağlanarak gelecek kuşaklara aktarılması önemle ve aciliyetle gerekmektedir.

37 Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

38 Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

Kaynakça

- Acun, H., İbrahimgil, M. 2002: Kosova- Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık camii) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı, Ankara.
- Ayverdi, E. H. 1972: Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451), İstanbul.
- Demirarslan, D. 2006: İç Mimarlık Öğrencileri için Mekân Tasarımına Giriş, Kocaeli.
- Demirarslan, D.: "Mekan Tasarım Özellikleri Açısından Gelibolu Mevlevihanesi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi (72) 2014 (Ankara, 2014), s.43-57.
- Derman, U. 1975: Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar), Ankara.
- İnalçık, H. 2009: Devlet-i Âliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, İstanbul.
- Korkmaz, Ş.: " Osmanlı Sultanlarının Gelibolu ve Çanakkale Gezileri". A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED) 47 (Erzurum, 2012), s.303-318.
- Tiryaki, Y. 2005: "Namazgâhlar Üzerine Bir Ön Çalışma: Mihraplı ve Minberli Namazgâhlar" (editör: Oktay Belli, Belma Barış Kurtel). 60.Yaşına Sinan Genim'e Armağan Makaleler. İstanbul 2005, s. 621-633.
- Tiryaki, Y. 2010: İstanbul'un 100 Namazgâhı, İstanbul.
- Uysal, A.O., Türker Çaylak, A. 2007: "Çanakkale İli Ortaçağ Ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları" A.O.UYSAL- A.ÇAYLAK TÜRKER, "Çanakkale İli Ortaçağ Ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları", 24. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı (29 Mayıs- 3 Haziran 2006, Çanakkale), Ankara.
- Uysal, O. 2010: "Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2009 Yılı Çalışmaları" Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler genel Müdürlüğü 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt, İstanbul 24-28 Mayıs 2010.
- [http:// www.tdk.gov.tr](http://www.tdk.gov.tr), 30.01.2015.
- http://wowturkey.com/t.php?p=/tr92/SametTUNA_IM000720.jpg, 14.11.2014.
<http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/459/Akmaydal%C4%B1.pdf?sequence=1>, Hüdavendigar Akmaydalı, 01,02.2015, s.124.
- <http://04prizren.com/listing/the-broken-mosque-namazgah/>, 16.11.2014.
- <http://www.sofia-guide.com/attraction/roman-wall-sofia/> 16.11.2014.
- http://wowturkey.com/t.php?p=/tr92/SametTUNA_IM000720.jpg, 14.11.2014.

- <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/459/Akmaydal%C4%B1.pdf?sequence=1>, Hüdavendigâr Akmaydalı, 01.02.2015.
- www.envanter.gov.tr/files/belge/A24ASR1_1204.pdf, Yusuf Açıoğlu, 04.01.2015.
- <http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/03/cimpe-kalesi.html>, 03.02.2015.
- canakkalearastirmalari.comu.edu.tr/images/form/.../dosya_843290.pdf, 01.10.2014.
- http://www.zaman.com.tr/bolge-haberleri_geliboludaki-tarihi-namazgah-restore-edilecek_2250413.html, 04.02.2015.
- <http://levantineheritage.com/gallipoli.htm>, 02.02.2015.(Footnotes)
- (<http://04prizren.com/listing/the-broken-mosque-namazgah/>, 16.11.2014).
- (<http://www.sofia-guide.com/attraction/roman-wall-sofia/> 16.11.2014).
- Menzil:Yolculukta dinlenmek amacıyla durulan yer, konak.
- Teferrüc: Seyir etmek.
- Fevkâni: Eğimli bölgelerde kurulmuş ibadethanelere (özellikle camiler için kullanılan bir terimdir) fevkâni denir. Yükseltilmiş, yüksekte olan anlamındadır. Aynı zamanda üst katı olan yer anlamında da kullanılır.
- www.envanter.gov.tr/files/belge/A24ASR1_1204.pdf, Yusuf Açıoğlu, 04.01.2015.
- <http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/03/cimpe-kalesi.html>, 03.02.2015.

Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Haritaları

Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Maps

Yasemin Nemlioğlu KOCA¹

Özet

Tarih boyunca devletler, denizlere egemen olma durumlarına göre dünya siyaset ve kamuoyunda etkinliklerini arttırmıştır. Türk Tarihi de bu açıdan benzer özellikler taşımakta ve denizcilik tarihinin araştırılmasında yazılı kaynaklardan biri olan haritalar çalışmalara kaynak sağlamaktadır. Haritalar, dönemlerinin siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal değerlerini aktarmalarının yanı sıra estetik ve kültürel özelliklerini de yansıtır. Bu kapsamda iki kıtayı birleştiren konumuyla Çanakkale, Anadolu'nun, Marmara Denizi'nin ve Karadeniz'in kapısı olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir ve birçok tarihi haritaya konu olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk deniz üssü olarak Gelibolu'nun seçilmesiyle Çanakkale, denizlerdeki faaliyetlerde her dönem önemli yere sahip olmuş ve sonrasında da Başkent İstanbul'a yakınlığı nedeniyle ayrı bir önem kazanmıştır. Çanakkale bu konumuyla ve şehrsel dokusuyla birçok tarihi haritada yer almaktadır ve bu haritalarda şehrin ve çevresinin zaman içerisinde değişimleri de tespit edilmektedir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın en önemli cephesi olan Çanakkale için üretilen deniz ve kara haritaları dönemin savaşlarına ışık tutmaktadır. Bu çalışmada, farklı dönemlerden seçilen haritalar incelenerek kaynaklar arasında ilişki kurulmuş, özellikle Çanakkale Savaşları sırasında üretilen haritalar tanıtılmıştır.

Çanakkale'nin Tarihi Coğrafyası

Biga ve Gelibolu Yarımadalları üzerinde, Çanakkale Boğazı'nın iki kıyısında yer alan Çanakkale, antik çağlardan bu yana Avrupa ile Asya arasında geçiş noktası konumundadır. Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı'yla birlikte Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan bir su yoludur. Uzunluğu kuş uçuşu yaklaşık 70 km. olan boğazın en dar yeri 1250 m. ile Çanakkale - Kilitbahir; en geniş yeri 7500 m. ile Erenköy Koyu - Tenger Dere arasındır. Boğazda derinlik ortalama 50 - 60 m. olup, en derin yeri Çanakkale - Kilitbahir hattında 106 m.dir. Boğazda birbirine ters yönlü Akdeniz - Karadeniz akıntıları ve K (yıldız) ve KD (poyraz) yönlü egemen rüzgârlar görülür. Bu özellikleriyle Çanakkale Boğazı, dünyanın en önemli iki iç denizi olan Karadeniz ve Akdeniz'i İstanbul Boğazı'yla birlikte birbirine bağlar. Dolayısıyla Çanakkale dünya deniz ticaretinin ana güzergâhının üzerinde bulunması nedeniyle her dönem ekonomik ve siyasi çatışmaların odağındadır. Tarihte ilk dünya savaşı olarak kabul edilen Troia Savaşları (M.Ö. 12-13. yy.), Akdeniz ve Karadeniz'in merkez olduğu dünyanın egemenliği için yapıldı. Tarihin Babası Herodotos'un (M.Ö. 490-425), tarihin başlangıcı olarak Troia Savaşları'nı seçmesi bu durumu vurgulamaktadır.² Bu savaştan 3000 yıl sonra, I. Dünya Savaşı'nın (1914-1918) en önemli savaşının Çanakkale'de olması, dünya tarihinin şekillenmesinde bu bölgenin jeopolitik ve jeostratejik öneminin bir sonucudur. Tüm bu özellikleri ve konumuyla Çanakkale, tarihi belge sayılan birçok haritaya konu olmuştur.

Çanakkale Konum Haritası

Çanakkale adını, Asya kıyısında Sultan II. Mehmed tarafından yaptırılan Kale-i Sultaniye'nin (Çimenlik Kalesi-1462) yapısından ve bölgedeki seramik faaliyetlerinden alsa da, Çanakkale adı 19.yy. başlarından itibaren kullanılmaya başlamıştır. Bölgenin adı tarihi kaynaklarda Dardanos, Dardanelles, Dardania, Dardanium, Troas, Troia, İlios, İlium, İlion olarak geçmektedir. Çanakkale'nin ilk yerleşimlerine bakıldığında M.Ö. 4000 yıllarında boğazın Asya yakasında bugünkü Kepez çevresinde olduğu görülmektedir. Bu bölgeye ilk olarak verilen Dardanos adı, efsanelere göre Zeus'un ve Elektra'nın oğlu Dardanos'tan gelmektedir. Daha sonraki dönemlerde Traklar ve Yunan kolonileri tarafından ele geçirilen bölgeye, dar giriş-pontus girişi (Karadeniz) veya Helle'nin Denizi anlamına gelen Hellespont denilmeye başlamıştır.³ Ancak Hellespont adı daha çok Çanakkale Boğazı için kullanılmıştır. M.Ö. 3000 yıllarında ise efsanelere göre Dardanos'un torunu Tros, bugünkü Tevfikiye Köyü çevresinde kendi adını verdiği Troia şehrini kurdu. Bronz Çağı'nın (M.Ö. 3000-1200) en önemli şehir devletinden biri olan Troia'nın, Mezopotamya, Suriye ve Doğu Akdeniz'in diğer şehirleriyle ticari ilişkileri olduğu ve dönemin deniz ticaretini yönlendirdiği bilinmektedir. Anadolu üretici toplumu Hititler'in dışarıya açılan kapısı olan Troia, en parlak çağını VI. dönemde (M.Ö.1800-1250) yaşadı. Kolonizasyonu genişletmeye çalışan Yunanlar'ın bu dönemde Troia ile savaşıması rastlantı değildir. Troia Savaşları, bilinen dünyanın en önemli jeopolitik alanı olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın kontrolü, dolayısıyla Anadolu'nun kontrolü için yapılan savaşlardır.⁴ Çeşitli nedenlerle yıkılan ve tahrip olan Troia şehri, M.Ö. 3000 ile milat yılları arasında 9 kez yeniden inşa edilmiş, en son haliyle ise İlium-İlion adını almıştır. Daha sonra ise M.Ö. 7. yy'da Yunan denizci devletlerinin kontrolüne geçen Çanakkale, M.Ö. 5. yy'da Attika Delos Birliği'nin üyesi olarak Atina yönetimi altına girdi, Peloponnisiakos Savaşı'nda (M.Ö. 411) Atina donanmasına liman hizmeti verdi.⁵ Aynı yüzyılda Yunanistan seferinde Persler'in egemenliğine giren Çanakkale Boğazı'nın iki kıyısı, Pers Kralı I. Hşayarşa'nın (M.Ö. 519-465) Asya'dan Avrupa'ya geçmek için kurdurduğu köprüyle bağlandı.

3 Bell, Robert E.: Women of Classical Mythology: A Biographical Dictionary, Oxford University Press, New York 1993

4 Cline, Eric H.: The Trojan War: A Very Short Introduction, Oxford University Press, New York 2013

5 Yavuz, Mehmet Fatih: "İlkçağda Gelibolu Yarımadası", Çanakkale Savaşları Tarihi I, Yayına Hazırlayan: Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 419-446.

Makedonya kralı olan III. Aleksandros (M.Ö. 356) ise doğuya doğru başlattığı büyük seferinde, Anadolu'ya geçmek için yine Çanakkale Boğazı'nı kullandı. Helenistik dönem sonrasında M.Ö. 2. yy'da boğaza Romalılar egemen oldu ve Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması (395) ile Çanakkale Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu'nda kaldı. Bizans İmparatorluğu'nun Karadeniz ticaretine de egemen olması, İpek ve Baharat Yolları'ndan yapılan ticaretin gelişmesiyle, İstanbul'un ve dolayısıyla başkenti koruyan Çanakkale Boğazı'nın önemi arttı ve Çanakkale kontrol, liman ve geçit merkezi haline geldi. Haçlı Seferleri sırasında, II. (1147-1149) ve III. (1189-1192) Haçlı Seferi'nde Alman ordusunun Anadolu'ya ve Filistin'e Çanakkale'den geçtiği bilinmektedir. 1204 yılında şehri Venedikliler, 1235 yılında tekrar Bizanslılar ve son olarak da 1354 yılında Osmanlılar ele geçirdi.⁶

Osmanlıların kuruluş yılları itibariyle Batı'ya yönelme siyasetinde Çanakkale Boğazı kilit nokta oldu ve ana amaç olan Konstantinopolis'in fethinde merkez duruma geldi. Bizans İmparatoru VI. Kantakouzenos, müttefiki olan Gazi Süleyman Paşa'ya (1300? - 1360?) Tzympe (Çimpe, Umurbeyli) kalesinde geçici olarak yerleşme izni verdi (1352). Sonrasında Gazi Süleyman Paşa bu kaleden çıkmayıp Trakya'da yerleşti ve Bizanslılardan Gallipoli'nin (Gelibolu) alınmasıyla (1354) Çanakkale Boğazı Osmanlılar tarafından kontrol edilmeye başlandı. Sultan I. Beyazıt (1360-1403) Gelibolu'da bir tersane kurarak (1391) Osmanlı Devleti'nin ilk deniz üssünü oluşturdu ve ilk kaptan-ı deryası Saruca Paşa'yı Boğaz Muhafızlığı Komutanı olarak atadı.⁷ Tersane ve deniz üssünün kurulmasıyla bunların çevresinde ilk Türk mahalleleri ortaya çıktı. Bu dönemde İspanya Kralı III. Enrique (1379 -1406) tarafından Türk hükümdarı Timur'a elçi olarak görevlendirilen Ruy Gonzales de Clavijo, 1401'de geldiği Gelibolu'da büyük bir tersane, kale ve rıhtımlar olduğunu, kalede askeri birliklerin olduğunu, limandaki köprüünün ucunda üç katlı bir kule bulunduğunu ve bu kulenin limanı koruduğunu belirtmiştir.⁸ İstanbul'un Osmanlı Devleti'ne katılmasından

6 Demirkent, Işın: Haçlı Seferleri Tarihi, Yayına Hazırlayan: Ebru Altan, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2007

7 İnalçık, Halil: "Fatih'e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması", Çanakkale Tarihi, C.I, Değişim Yayınları, İstanbul 2008.

8 De Clavijo, Ruy Gonzales: La Embajada A Tamorlán (Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat), Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, Nakışlar Yayıncılık, No:5, İstanbul 1975, s.311.

sonra ise Sultan II. Mehmed (1432-1481) tarafından başkentini koruması ve boğazların kontrolünün sağlanması amacıyla Çanakkale Boğazı'nın iki yakasına, Anadolu tarafında Kal'a-i Sultaniye (Çimenlik Kalesi-1462) ve Gelibolu yarımadası tarafında Kilidü'l-Bahr kaleleri yaptırıldı (1462). Sultan II. Mehmed dönemi tarihçisi Tursun Bey "...Ve Ak deniz tarafında Gelibolu altında, Ece ovası demekle ma'rûf bir kısuk yirde, bu akar denizün iki tarafına, birbirine mukabil (i) ki kal'a yaptırdı. Birine Kilidü'l-bahr ve birine Sultaniye ad virdi. Boğaz kesen tertibince bunlara da mehib toplar kurdı ki, Ak deniz tarafından dahı icazetsüz kuş uçurmazlar." sözleriyle bu kalelerin inşasını anlatır.⁹ Bu kaleler dönem haritalarının da başlıca unsurudur. Sultan I. Süleyman (Kanuni,1494-1566) döneminde merkez Gelibolu olmak üzere Çanakkale, Sakız, Rodos, İnebahtı, Midilli, Eğriboz, Karliili, Kocaeli ve Kuzey Afrika topraklarının eklenmesiyle Kaptanpaşa ya da Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti kuruldu (1534). Daha sonra ise boğazın 2 hat boyunca (Sultaniye Kalesi-Kilidbahir Kalesi ve Kum Kale-Seddülbahir Kalesi arası hatlar) korunması amacıyla IV. Mehmed (1642-1693) döneminde boğaz girişinde Kumkale ve Seddülbahir Kaleleri yaptırıldı (1659).¹⁰ Sultan I. Abdülaziz (1830 -1876) dönemine kadar Gelibolu'nun merkez olma durumu, Boğaz Muhafızlığı'nın Çanakkale'ye alınması ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin kurulmasıyla son buldu (1867).¹¹

XVII. yy. itibariyle Çanakkale, eyalet merkezi olarak yerleşim, ticari, askeri, mimari ve kültürel olarak gelişmiştir. Bu dönemde İstanbul'a ulaşımında merkez noktada olması nedeniyle şehre ve boğaza çeşitli kaynaklarda özellikle yer verilmekte, çizilen haritalarda da ayrıntılı olarak gösterilmektedir. Sultan IV. Mehmed'in Çanakkale Boğazı gezisine (1659) Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın maiyetinde katılan Evliya Çelebi şehir hakkında önemli bilgiler verir. Kumkale ve Seddülbahir Kaleleri'nin yapılışını ve özelliklerini abartarak anlatır¹²

9 Tursun Bey: Târîh-i Ebü'l-Feth, Yayına Hazırlayan: Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977, s.75.

10 Dağgözü, İbrahim Başak: "15-18.Yüzyıllarda Çanakkale Boğazı'nı Koruyan Büyük Askeri Yapılar ve Bataryaları", YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, İstanbul 2007, s. 22-43.

11 Sezen, Tahir: Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, No:21, Ankara 2006, s.108.

12 Evliya Çelebi: Seyahatname, Süleymaniye Kütüphanesi (Pertev Paşa No:458), İstanbul 17.yy.; Seyahatname, Yayına Hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, C.5., s.160.

ve padişah için boğaz girişinde ve kalelerde düzenlenen merasim ve şenliklerden¹³ bahseder. Kaptan Paşa Eyaleti'nin hassının 885.000 akçe olduğunu ve buraya bağlı 11 sancak bulunduğunu, Gelibolu'nun Kaptan Paşa Eyaleti'nin merkezi ve tersane, cami, medreseleri ve binalarıyla büyük bir şehir olduğunu, Biga Sancağı'nın hassının ise 213.088 akçe olduğunu belirtir.¹⁴ Bolayır'dan Kavak'a gelen Evliya Çelebi, geçmiş dönemlerde Saroz Körfezi'yle Marmara Denizi'nin Kavak mevkiinde birleştirilmeye çalışıldığını, ancak vazgeçildiğini aktarır.¹⁵ Yine aynı dönemde Osmanlı topraklarına gelen Fransız gezgin Jean de Thevenot Çanakkale'nin tarihi bir yer ve İstanbul'a açılan bir kapı olduğunu¹⁶, Sieur du Loir Çanakkale'deki kale ve askeri birliklerin Osmanlı için önemini¹⁷ açıklar. Joseph Pitton de Tournefort ise gezilerini anlattığı kitabının çeşitli bölümlerinde Çanakkale'yi oldukça ayrıntılı açıklayarak tarihinden, Troia Savaşları'ndan, yerel halkından, geçim kaynaklarından bahseder ve Gelibolu'nun, Kilidbahir, Sultaniye, Seddülbahir ve Kumkale'nin çizimlerini yapar.¹⁸ Polonyalı Kont Edward Raczynski 1814'de Türkiye'ye yaptığı seyahatinde geldiği Çanakkale'de, halkın geçim kaynağını oluşturan Lâpseki'deki üzüm bağlarından, Çanakkale'deki tüccarlardan, Abidos harabelerinde bir tekkenin bulunduğundan, İstanbul ile Yunanistan, Mısır ve Suriye arasındaki ticarette Çanakkale Boğazı'nın öneminden ve Troia'nın tarihinden bahseder.¹⁹

20. yy. itibarıyla ise Çanakkale, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan yararlanma amaçları doğrultusunda dikkat çeken bir alan haline geldi. Rusya'nın Türk Boğazları üzerinden sıcak denizlere inme siyaseti, İngiliz

13 Evliya Çelebi, age., s.157.

14 Evliya Çelebi, age., s.153-161.

15 Evliya Çelebi, age., s.167.

16 De Thévenot, Jean: Relation D'un Voyage Fâit Au Levant, Publisher: Thomas Joly, Paris 1664;Yayına Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, Thévenot Seyahatnâmesi, Çeviren: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

17 Sieur du Loir, Les Voyages du Sieur du Loir En Turquie 1639, Publisher: François et Gervais Clouzier, Paris 1654, s.206, 209.

18 De Tournefort, Joseph Pitton: Relation D'un Voyage du Levant, Publisher: La Compagnie, Paris 1718;Yayına Hazırlayan:Stefanos Yerasimos, Tournefort Seyahatnâmesi, Çeviren: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

19 Raczynski, Edward: Dziennik Podrozy do Turcyi Odbyty w Roku MDCCCXIV Przez Edwarda Raczynskiego, Wrocław 1821; 1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat, Çeviren: Kemal Turan, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980, s.80-113-158.

ve Fransızların sömürgelerine giden yolda rekabetlerini Osmanlı topraklarına üzerinden yürütmeleri, Avrupa’da yalnız kalan Almanların Osmanlı’nın jeopolitik gücünden yararlanmak istemeleri bu durumun nedenleri arasındadır. I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Osmanlı Devleti, tüm devletlerin çabasıyla savaşa dâhil edildi ve savaşın en önemli cephesi aslında başkent İstanbul’u savunmak amacıyla açılan Çanakkale Cephesi oldu. Çanakkale Savaşları (18 Mart 1915 – 9 Ocak 1916) sonunda kazanılan Çanakkale Zaferi, Avrupa’nın Hasta Adam olarak tanımladığı Osmanlı Devleti’nin uzun bir aradan sonra kazandığı ilk büyük zaferdi. Kurtuluş Savaşı’nı başlatılmasında ve kazanılmasında halkı güçlendiren ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda etki yaratan bu savaşlar kültürel tarihimizin de önemli bir parçası olarak yerini aldı. Bu dönemden günümüze ulaşan her türlü kaynak dönemin şartlarını ve olayların gelişimini açıklayabilmemiz adına önemli tarihi belgelerdir.

Çanakkale Haritaları

1-Başlık: Sawley Abbey Haritası

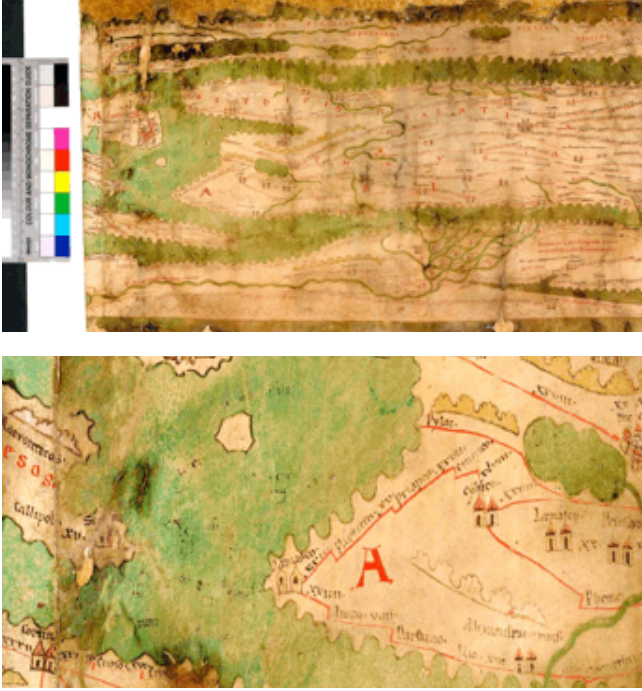
Haritacı - Yayıncı: Henry of Mainz - Honorius Augustodunensis

Boyut: 31,5 x 22,5 cm.

Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Imago Mundi - Durham - 1110?

Kayıt No - Kayıt Yeri: MS 66, Part 1- Corpus Christi College, Cambridge - İngiltere

Keşiş Honorius Augustodunensis (1080-1154?) tarafından hazırlanan kozmografya kitabında Yunan efsaneleri, III. Alexandros'un seferleri ve İncil'den yararlanılarak coğrafi bilgi ve görsel öğeler yer almaktadır.²⁰ Kitapta 12. yy'da keşiş Mainz'li Henry tarafından, daha önceki örneklerden yararlanılarak çizildiği düşünülen dünya haritası, günümüze ulaşan en eski İngiliz dünya haritasıdır.²¹ Coğrafi öğelerin çarpıtılarak aktarıldığı, doğunun kuzeyde yer aldığı haritada Akdeniz merkez olarak seçilmiş ve bilinen dünya merkezin çevresinde gösterilmiştir. İngilizce düzenlenen haritada pusula, ölçek ve lejand bulunmamaktadır. Haritada büyük şehirler Roma, Constantinopol (İstanbul), Kartago (Kartaca), Babel (Babil), Jerusalem (Kudüs) ve Alexandria (İskenderiye) özel simgelerle çizilmiştir. Haritanın orta bölümünde kale şeklinde bir yapı ile Troia ve Hellespont (Çanakkale Boğazı) gösterilmiştir. Harita şehrin en eski çizimlerinden biri olması nedeniyle önemli bir kaynaktır.

- 20 Harvey, P.D.A: "Mathew Paris's Map of Palestine". Thirteenth Century England VIII: Proceedings of the Durham Conference 1999, Ed: Michael Prestwich, Richard Britnell, Robin Frame. Boydell Press, Suffolk 2001, s.173
- 21 "The Sawley Map from the Imago Mundi by Honorius Augustodunensis". Pen and Parchment: Drawing in the Middle Ages, Ed: Melanie Holcomb, Metropolitan Museum of Art, New York 2009, s.110-112

2-Başlık: Tabulae Peutingerianae-Segmentum IX

Haritacı - Yayıncı: ? - ?

Boyut: 34 x 674,5 cm.

Eserin Adı - Yapılış Tarihi: Tabulae Peutingerianae - 4-5.yy.

Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Colmar - 13.yy.

Kayıt No - Kayıt Yeri: Vindobonensis 324 - Österreichische National Bibliothek, Wien -Avusturya

Haritanın 13.yy'da Alman bir keşiş tarafından, daha önceki örneklerinden yararlanılarak çizildiği düşünülmektedir. Konrad Celtis tarafından 1497'de bulunan bu çizim, Celtis'in ölümünden sonra Konrad Peutinger'e geçti. 1591'de Abraham Ortelius tarafından ilk kez basımı yapıldı ve Peutinger'in adıyla anılmaya başladı. Sonraki yıllarda da birçok kez basımı yapılan ve çeşitli eserlerde yer alan harita, Roma İmparatorluğu'nu gösteren günümüze ulaşan en iyi örnektir.²² Şehirlerin gösterimi ve kuruluş tarihlerinden yola çıkarak harita 4.yy'a tarihlendirilmektedir.²³ Latince düzenlenen harita, imparatorlukta yolları gösteren bir itinerarium yani yol haritasıdır. Coğrafi öğelerin çarpıtılarak aktarıldığı batı-doğu doğrultusundaki haritada pusula, ölçek ve lejand bulunmamaktadır. Haritada 3 büyük şehir Roma, Constantinopolis (İstanbul) ve Antiochia (Antakya) özel simgelerle çizilmiştir. Haritanın IX. Bölümünde Çanakkale, Ceronesos (Gelibolu Yarımadası) ve Asya tarafı olarak gösterilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nda Callipoli (Gelibolu) ve Sestos (Kilid Bahir Kalesi); Asya tarafında ise Parium (Karabiga), Lamasco (Lâpseki), Auido (Çimenlik Kalesi), Dardano (Çanakkale), Alexandria Troas (Eski İstanbul-Uluköy)²⁴, İlio (Troia) ve Assos adlarıyla belirtilen yerleşmelerdir. Ayrıca İda (Kaz) Dağları haritada sıradağlar şeklinde gösterilmiştir. Boğaz girişinde çok sayıda küçük nokta halinde Ege Adaları adlarıyla verilmiştir. Harita şehrin en eski ayrıntılı çizimi olması nedeniyle önemli bir kaynaktır.

22 Talbert, Richard J.A.: Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered, Cambridge University Press, New York 2010.

23 Levi, Mario-Annalina: Itineraria Picta: Contributo Allo Studio Della Tabula Peutingeriana, Bretschneider Press, Rome 1967.

24 Çanakkale'deki Alexandria Troas ören yeri, halk arasında Eski İstanbul adıyla tanınır. Yakınındaki Kestanbol kaplıcasının adının, Yunanca Palaia Konstantinópolis'ten (Eski Konstantinopolis) geldiği düşünülmektedir.

3-Başlık: Sultaniye ve Kilidbahir Kaleleri

Haritacı - Yayıncı: Piri Reis - ?

Boyut: 21 x 33 cm

Yapılış Tarihi: H.932/M.1526²⁵

Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Kitab-ı Bahriye, v.38b - İstanbul - 17.yy.

Kayıt No - Kayıt Yeri: TY06605 - İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul -Türkiye

Piri Reis'in (1470?-1554) Kitab-ı Bahriye eseri, Ege ve Akdeniz kıyıları hakkındaki coğrafi özellikleri ve bu alanlara ait haritaları içermektedir. Kitap aslen bir deniz kılavuzu ve bir tür olarak seyahatnamedir. Piri Reis'in 1521'de hazırladığı ilk kitabından ve 1526'da genişleterek hazırladığı ikinci kitabından, özellikle vefatından sonraki yıllarda çok sayıda nüshasının yapıldığı sanılmaktadır.

25 Bu makalede haritanın yapılış tarihi olarak Kitab-ı Bahriye'nin ilk hazırlanış tarihi alınmıştır.

Bu nüshalarda çok sayıda farklı çizimde Çanakkale haritası bulunmaktadır.²⁶ 17. yy. nüshasında Türkçe olarak Arap harfleriyle düzenlenen haritanın üst bölümünde haritanın adı ve gösterdiği alanlar ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Haritada doğu ve batıda olmak üzere 1/300.000'e²⁷ denk gelen 2 ölçek, kerteriz çizgileri ve merkezde 32'li tam pusula bulunmaktadır. Kuleler, surlar, gemiler ve yer şekilleri gibi öğelerin sanatsal çizimiyle bir portolan özelliği göstermektedir. Çanakkale, boğazın iki kıyısındaki yerleşmeleriyle kuzey-güney doğrultusunda çizilmiştir. Boğazın girişinde kuzeyde (İmroz Adası-Gökçeada), güneyde (Bozcaada) ve (Eşek Adaları) gösterilmiştir. Haritada Maydos (Eceabat), Soğanderesi, Baba Yusuf (?), Eceovası, Kirteburnu, Nağraburnu, Kepezburnu, Yenişehirburnu, Kertaburnu (Geyikli) adlarıyla ve yer şekilleriyle çizilmiştir. Özellikle iki büyük yapı, (Sultaniye -Çimenlik Kalesi) ve (Kilid Bahir Kalesi) evleri, surları, cami ve yapılarıyla kalabalık bir şehir görünümü vermektedir. Ayrıca boğaz boyunca koylarda 3 kalyon, 3 kadirga ve 3 çektiri resmedilmiştir. En eski Türkçe harita olması ve Kitab-ı Bahriye'nin tüm dünyada önemli bir kaynak olarak kabul edilmesi açısından önemlidir.

- 26 Çanakkale haritası bulunan Kitab-ı Bahriye Nüshaları: İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (No: H642); İstanbul-Süleymaniye Kütüphanesi, (No: Ayasofya 2612); İstanbul-Nuruosmaniye Kütüphanesi, (No: 2997); İstanbul-Deniz Müzesi Kütüphanesi (No: 988-989-990); İstanbul-İBB Atatürk Kitaplığı (No: Muallim Cevdet 0-30); Baltimore-Walters Art Galery, (No: MS.W.658); Dresden Universitäts Bibliothek, (No: MS.cb.389); Berlin Staatsbibliothek, (No: Diez A.57, MS.4133); Soucek, Svat: Khalili Portolan Atlas: A Facsimile Edition, I. B. Tauris Limited, 1992
- 27 Haritadaki ölçekte Türk deniz milinin kullanıldığı düşünülmektedir. 1 Türk Deniz Mili = 1895 m.

4-Başlık: The Hellespont

Haritacı - Yayıncı: George Sandys - William Barrett

Boyut: 10,5 x 15,5 cm

Yapılış Tarihi: 1615

Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: A Relation of a Journey Begun an Dom.1610, s. 24. - London - 1615

Kayıt No - Kayıt Yeri: 134187 - Bibliothèque Municipale de Lyon, Lyon - Fransa

İngiliz gezgin ve şair George Sandys (1577-1644) Türkiye'ye 1610-1615 yılları arasında yaptığı gezisinde Çanakkale'den geçerek İstanbul'a gitmiştir.²⁸ Çanakkale haritasının bulunduğu eseri 1615 yılında William Barrett tarafından ilk kez basılmıştır ve sonra da birçok baskısı yapılmıştır.²⁹ İngilizce olarak düzenlenen harita doğu-batı doğrultusunda çizilmiştir ve alt bölümünde Çanakkale'ye ait yerleşimlerin açıklaması yer almaktadır. Haritada ölçek ve lejand bulunmazken, batıda 8'li tam pusula bulunmaktadır. Boğaz boyunca yerleşimler Latince-Yunanca adlarıyla birlikte kaleler, evler, camiler, yel değirmenleri, yer şekilleri ve ağaçlıklarla gösterilmiştir. Yükselti ve eğimler kabartma yöntemiyle gösterilmiştir. Hellespont (Çanakkale Boğazı) iki kıyıyı ayırarak The Thracian Chersenosus (Gelibolu Yarımadası) Part of The Lesser Asia (Küçük Asya) olarak çizilmiştir. İmbrus (Gökçeada), Old Troy (Troia), Mayto (Eceabat), Zembenit (Akbaş Limanı), Callipolis (Gelibolu), Tenedos (Bozcaada), Cape Janizary (Yenişehir Burnu), Ruines of Alexandria (Eski İstanbul-Uluköy) haritada adlarıyla gösterilen yerleşimlerdir. Mount İda (Kaz Dağları) ve dağlardan kaynaklarını alan Simois (Dümrek Çayı)-Scamander (Kara Menderes Çayı) ve Saroz Körfezi'ne dökülen Melas Flu (Kavak Dere) çizilmiştir. Boğazın iki kıyısında yanındaki evleriyle çizilen iki büyük kale Sestos (Kilid Bahir Kalesi) ve Abydos (Çimenlik Kalesi)

28 Ellison, James: "George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the Seventeenth Century", Ed: W. Brown Patterson, Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies, Vol. 36, No. 1 (Spring 2004), University of Chicago Press, p. 118-120.

29 Haritanın Washington D.C.-Library of Congress'de (No: DS47.S2 1615, DS47.S2 1621, DS47.S2 1673), Los Angeles-University of California Libraries'de (No: 2877381), Durham-Duke University Library'de (No: N2377 702), London-University College of London Library'de (No: 910121), New York-Yeshiva University Museum'da (No: 1634879) nüshaları bulunmaktadır.

görülmektedir. Ayrıca haritanın batı tarafında Procenesus (Marmara Adası) ve Propontis (Marmara Denizi) gösterilmiştir. Harita, zengin görselliğiyle ve ters basımı (güney-kuzey) nedeniyle önemli bir kaynaktır.

5-Başlık: Veve de L'Hellespont et de La Propontide

Haritacı - Yayıncı: Guillaume Joseph Grelot - Damien Foucault

Boyut: 33,5 x 50 cm.

Yapılış Tarihi: 1680

Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople - Paris - 1680

Kayıt No - Kayıt Yeri: A3542-6 - Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg - Almanya

Fransız ressam ve gezgin Grelot (1630-1680) 1672'de geldiği Türkiye'deki gözlemlerini Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople (İstanbul Seyahatnamesi) adlı eserinde anlatır ve şehirlerin çizimlerini yapar.³⁰ Sonraki yıllarda kitabın birçok baskısı yapılmıştır.³¹

30 Grelot, Guillaume Joseph; Relation Nouvelle D'un Voyage De Constantinople, Publisher: Damien Foucault, Paris 1680; İstanbul Seyahatnamesi, Yayıncı: Alaattin Eser, Çeviren: Maide Selen, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1998.

31 Haritanın İstanbul-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde (No: CLIII.4.IV), Paris-Bibliothèque Nationale de France'da (No: GEFF-5171, GEFF-891), Lausanne-Bibliothèque Cantonale et Universitaire Lausanne'da (No:2C.1239) ve pek çok kurumda nüshaları bulunmaktadır.

Çanakkale, kaleleri, iskeleleri, evleri, dini yapıları, tarım alanları, akarsuları ve yel değirmenleri gibi öğelerin sanatsal çizimiyle oldukça ayrıntılıdır. Fransızca olarak düzenlenen haritada, şehre boğazın güneybatı girişinden bakış egemendir. L’Hellespont olarak belirtilen Çanakkale Boğazı dönem haritalarında projeksiyon noktası olarak seçilmiştir ve en iyi Çanakkale görünümünü sağlar. Ölçek ve lejand bulunmayan haritada boğaz girişinde tek yönlü küçük pusula yer almaktadır. Yükselti ve eğimler kabartma yöntemiyle gösterilmiştir. Les Dardanelles (Çanakkale), Gallipoli (Gelibolu), Lampsace (Lâpseki), Ruines de Troye (Troia), Cap Sigée (Kum Burnu) yerleşimleri adlarıyla gösterilmiştir. Eserde Chasteau Neuf D’Europe (Seddül Bahir), Chasteau Neuf D’Asia (Kum Kale), Çimenlik Kalesi ve Kilid Bahir Kalesi sanatsal bir çizimle yüksek surlarla çevrili olarak evleri, binaları, müstemlatı, depoları ve bahçeleriyle büyük yapılar olarak ayrıntılı verilmiştir. Ayrıca Le Simois (Dümrek Çayı) ev Le Scamandre (Kara Menderes Çayı) ve Mont İda (Kaz Dağları) adları verilerek çizilmiştir. Arka planda ise Mer de Marmara (Marmara Denizi) gerisinde Isle de Marmara (Marmara Adaları), Le Monte Olympe de Bitinie (Uludağ) ve Bursa, Constantinople (İstanbul) gösterilmiştir. Boğazda çizilen savaş halindeki kalyonlar dikkat çekmektedir. Bu kalyonların Venedik Donanması’na ait oldukları düşünülmektedir. Grelot’ nun Türkiye’ye geliş tarihi göze alındığında Osmanlı-Venedik Savaşları (1645-69) henüz bitmiştir. Grelot, çizimde Venedik Donanması’nın Çanakkale Boğazı’nı abluka altına almasını canlandırmak istemiştir.

6-Başlık: Carte de l'Entree du Canal des Dardanelles

Haritacı - Yayıncı: Jean Arrivet - Jacques Nicolas Bellin

Boyut: 27 x 24 cm

Yapılış Tarihi: 1764

Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Le Petit Atlas Maritime - Paris - 1764

Kayıt No - Kayıt Yeri: GE DD-2987 - Bibliothèque Nationale de France, Paris - Fransa

Fransız donanmasında mühendis ve haritacı olan Jacques Nicolas Bellin (1703-1772), 5 ciltten oluşan Le Petit Atlas Maritime (Küçük Denizcilik Atlası) kitabını 1764'te hazırlayarak basar. Atlasta dünyanın önemli liman şehirlerini içeren 581 harita bulunmaktadır ve döneminin en iyi çalışmasıdır. Fransızca olarak düzenlenen haritanın sol üst bölümünde haritanın adı ve 1/175.000'e denk gelen lieue ile verilen çizgi ölçek yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda çizilen haritanın orta kesimde 16'lı tam pusula bulunmaktadır. Haritada boğaz boyunca derinlikler ve akıntı yönü verilmiştir, yükselti ve eğimler kabartma yöntemiyle gösterilmiştir. Çanakkale Boğazı, Avrupa ve Asya arasında Canal des Dardanelles adıyla çizilmiştir. Boğaz boyunca yerleşimlerden daha çok yer şekilleri, değirmen, burun ve koylar gösterilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nda Maita (Eceabat), Rade de Cyprès (Servî Limanı), Cap Greo (İlyas Burnu), Pointe des Pesquiers (Nağra Burnu), Pointe des Barbières (Kepez Burnu), Point du Janissaire (Yenişehir Burnu) belirtilen alanlardır. Ayrıca Fontaine (Dümrek Çayı) ve Ruisseau (Kara Menderes Çayı) adları verilerek çizilmiştir. Eserde Chateau Neuf d'Europe (Seddül Bahir) ve Chateau Neuf d'Asia (Kum Kale), Chateau des Dardanelles (Çimenlik Kalesi) ve Chateau de Dardanelles (Kilid Bahir Kalesi) çevresindeki yerleşimleriyle büyük yapılar olarak ayrıntılı verilmiştir. Batıda iki kalenin arası Entrée des Dardanelles (Çanakkale Boğazı Girişi) olarak gösterilmiştir. Harita, geç dönem portolanı olması nedeniyle önemli bir kaynaktır.

7-Başlık: Helespont ou Detroit des Dardanelles

Haritacı - Yayıncı: Francois Joseph Maire - Artaria Comp

Boyut: 30 x 64 cm

Yapılış Tarihi: 1788

Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Carte des Limites des Trois Empires ou Theatre de la Guerre - Vienne - 1788

Kayıt No - Kayıt Yeri: Palat. Carte mil.9/2 - Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Firenze - İtalya

Fransız asıllı coğrafyacı, haritacı ve mühendis Francois Joseph Maire (1738-?) Wien'de haritalar üretmiştir. Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı (1787-1792) sırasında hazırladığı haritalarını 1788'de bir kitap halinde yayındı. Kitap Constantinople (İstanbul), Hellespont (Çanakkale), Krim (Kırım), Dniepr (Dinyeper Havzası), Albanie (Arnavutluk), Montenegro-Raguse (Karadağ ve Dubrovnik Kıyıları), Temeschwar (Temeşvar) haritalarını içermektedir. Bu haritalardan biri olan Çanakkale haritası tek yaprak olarak çeşitli tarihlerde basılmıştır.³² Fransızca olarak düzenlenen haritanın sağ alt bölümünde haritanın adı ve yapım bilgileri ve 1/170.000 denk gelen, lieue ve toise³³ ile verilen çizgi ölçek yer almaktadır. Batı-doğu doğrultusunda çizilen haritada üst sağ kesimde 8'li tam pusula bulunmaktadır. Haritanın alt bölümünde haritada numaralandırılarak gösterilen Çanakkale Boğazı'nın 4 büyük kalesinin mimari planları verilmiştir. Yükselti ve eğimler tarama yöntemiyle gösterilmiştir. Çanakkale Boğazı, P.tie D'Europe (Avrupa) ve P.tie D'Asie (Asya) arasında Détroit des Dardanelles ve

32 Haritanın Praha-Národní Knihovna České Republiky'de (No: 2009103145854), Madrid-Biblioteca Nacional de España'da (No: 495.1), Jerusalem-Hebrew University of Jerusalem Libraries'de (No: A191959) nüshaları bulunmaktadır.

33 Fransız ölçü birimi, 1 lieue = 4828 m. 1812'ye kadar kullanılan Fransız ölçü birimi, 1 toise = 1949 m.

Canal de St. George adlarıyla çizilmiştir. Boğaz boyunca yerleşimler antik ve Türkçe adlarıyla yer şekilleri, değirmen, fener, iskele, tuzla, çeşme ve akarsularıyla birlikte gösterilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nın kuzey kıyıları tehlikeli kıyılar olarak belirtilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nda Panagia (Saroz Adaları), Plaiar (Bolayır), Gallipoli (Gelibolu), Bair Keui (Bayırköy), Fondoukli (Fındıklı Köyü), Bergase (Burgaz), Yalova, Maito (Eceabat), Soan Dere (Soğandere), Kritia (Kirta-Alçıtepe), Chiaur Keui (Hisar Köy), Bornabachi (Pınarbaşı), Rene Keui (Erenköy-İntepe), Eusbek (Özbek Köyü), Lamsaki (Lâpseki), Chardahi (Çardak), Kamaris (Kemer) belirtilen yerleşimlerdir. Ayrıca Simois Rivière (Dümrek Çayı), Scamandre Rivière (Kara Menderes Çayı), Mont İda (Kaz Dağları) ve Isle de Lapins (Tavşan Adaları) adları verilerek çizilmiştir. Eserde Nouveau Chateau D'Europe (Seddül Bahir) ve Nouveau Chateau D'Asia'nın (Kum Kale) 1658'de yapıldığı açıklanarak, Chateau des Dardanelles en Asia-Abidos (Çimenlik Kalesi) ve Chateau de Europe-Sestos (Kilid Bahir Kalesi) sanatsal bir çizimle yüksek surlarla çevrili olarak evleri, binaları, müstemilatı, depoları ve bahçeleriyle büyük yapılar olarak ayrıntılı verilmiştir. Harita, yerleşimlerin Türkçe adlarının verilmesi ve ayrıntılı gösterimi nedeniyle önemli bir kaynaktır.

8-Başlık: The Hellespont, The Thracian Chersonesus

Haritacı - Yayıncı: Jean Denis Barbié du Bocage - Joseph Mawman

Boyut: 21,5 x 32 cm.

Yapılış Tarihi: 1798

Bulunduğu Eser - Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: The Travels of Anacharsis - London - 1817

Kayıt No - Kayıt Yeri: M.98-103 - Williams's Library, London - İngiltere

Fransız coğrafyacı ve haritacı Bocage'ın (1760-1825) en önemli eseri Yunan filozof Anacharsis'in gezilerinin anlatıldığı eserdir. Kitapta gezilerin geçtiği alanların haritaları Bocage tarafından çizilmiştir. Eser çeşitli dillerde basılmıştır. Kitapta yer alan Çanakkale haritası bu nüshada İngilizce hazırlanmıştır. İngiliz mili, Fransız toise, olimpiik stadia ve pythian stadia olarak verilen ölçek 1/500.000'e denk gelmektedir.³⁴ Haritanın sol üst bölümünde haritanın ve haritacının adı, bulunduğu eser ve yapım yılı ve orta bölümünde 4'lü tam pusula bulunmaktadır. Yükselti izohips ve taramalarla ve akarsular kıvrımlı çizgilerle gösterilmiştir. Ayrıca bölgede bulunan maden yataklarının yerleri, antik yerleşmeler, mezarlar ve Troia Savaşları'na ait olduğu düşünülen alanlar gösterilmiştir. Hellespont (Çanakkale Boğazı), Propontis (Marmara Denizi) ve Ægean (Ege Denizi) arasında ayrıntılı olarak antik adlı yerleşimleriyle çizilmiştir. Thracian Chersenosus'da (Gelibolu Yarımadası) Melas veya Cardia Gulf (Saroz Körfezi), Lamponia Islands (Saroz Adaları), Cardia (Bakla Burnu), Alopecconesus (Suğla Koyu), Sestos (Kilid Bahir Kalesi), Madytus (Eceabat), Crithote (Kirte-Alçıtepe), Flæus (Seddül Bahir Kalesi), Æolium Pr. (İlyas Burnu) verilmiştir. Troas olarak belirtilen Asya tarafında ise Tenedos (Bozcaada), Lagussæ ve Didymæ Islands (Eşek ve Tavşan Adaları), İlium (Troia), Sigeum Pr. (Kum Burnu), Achilleum (Kum Kale), Dardanus (Çanakkale), Abidos (Çimenlik Kalesi), Lampsakus (Lâpseki), Parium-Priapus (Karabiga) adlarıyla belirtilen yerlerdir. Ayrıca akarsulardan Granicus (Bıça Çayı), Practus (Burgaz Çayı), Rhodus (Kocaçay), Melas (Kavakdere), Scamander (Kara Menderes Çayı), Simois (Dümrek Çayı) ve Mount İda (Kaz Dağları) gösterilen yer şekilleridir. Harita yerleşmelerin antik adlarının verilmesi ve bilgileriyle önemli bir kaynaktır.

34 Ölçekte 1 İngiliz mili = 1609,3 m.; 1 Olimpiik stadia = 176 m.; 1 pythian stadia = 148,1 m.

9-Başlık: Bahr-i Sefid Boğazı

Haritacı - Yayıncı: ? - Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi

Boyut: 95 x 36 cm

Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Matbaa-i Bahriye - İstanbul - R. 1294/M. 1878-79

Kayıt No - Kayıt Yeri: 445/38, 12304-20 - İstanbul Deniz Müzesi, İstanbul - Türkiye

Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın emri, Miralay Hikmet Bey ve Yüzbaşı Süleyman Nutki'nin çabalarıyla 1897'de Kasımpaşa Tersane-i Amire içinde Deniz Müzesi kuruldu.³⁵ Nazır Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa kendisi için hazırlanan Karadeniz ve Marmara Sahilleri Atlası'nı müzeye hediye etmiştir. Taş baskı yöntemiyle 22 pafta olarak hazırlanan atlas, Karadeniz ve Marmara kıyılarındaki şehirlere ait 21 harita ve lejand sayfasını içermektedir. Haritanın sağ üst bölümünde adı ve 1/100.000'e denk gelen Türk mili olarak verildiği belirtilen çizgi ölçek yer almaktadır. Koordinat sistemi bulunmayan haritada, boğazın girişi, ortası ve çıkışında 3 adet manyetik ve coğrafi kuzeyi birlikte gösteren 4'lü tam pusula çizilmiştir. Arap harfleriyle Türkçe olarak hazırlanan haritada Çanakkale Boğazı, Bahr-i Sefid (Akdeniz) Boğazı olarak adlandırılmıştır. Haritada boğaz kıyısı boyunca tüm şehir, kasaba ve köyler adlarıyla verilirken, tarama yöntemiyle sert ve yumuşak eğimler, akarsu vadileri, falezler gösterilmiştir. Haritada iç kesimlere ait bilgilere yer verilmezken kıyı alanlarında derinlikler rakamlarla, iskele ve liman yerleri ile, akıntılar ile, kumluk alanlar (.) ile ve kayalıkklar (+) ile gösterilmiştir. Büyük yerleşim alanları olarak (Galata), (Lâpseki), (Çanakkale), (Kilid Bahir Kalesi), (Erenköy), (Kum Kale), (Seddül Bahir Kalesi), (Gelibolu), (Maydos-Eceabat) verilmiştir. Boğazın girişinde (Bozcaada) ve (Eşek Adaları) iskele ve yerleşimleriyle ayrıntılı gösterilmiştir. Haritadaki açıklamalarda boğazda hâkim rüzgârların sapma dereceleri ve esiş doğrultuları, kerteriz noktalarının görülme değerleri, boğazdaki fenerlerin çalışma düzenekleri, akıntıların akış yönleri ve kuvvetleri verilmiştir. Bu özellikleriyle harita bir deniz haritası geç dönem bir portolandır.

10-Başlık: Rumeli-i Şahane Haritası

Haritacı - Yayıncı: ? - Erkan-ı Harbiye

Boyut: 75 x 66 cm

Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi Beşinci Fen Şûbesi Matbaası - İstanbul - R.1317/M.1901-1902

Kayıt No - Kayıt Yeri: 9806/460 - İstanbul Deniz Müzesi, İstanbul - Türkiye

1876 yılında Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Erkan-ı Harbiye 7 şubeden oluşmaktaydı ve bu şubelerden fen şubesi özellikle haritacılık alanında bilimsel çalışmaların yapılmasına olanak sağlamıştır. Erkan-ı Harbiye'de kurulan

matbaada ise 1900 yılların başından itibaren orduda kullanılmak üzere çeşitli ölçeklerde çok sayıda harita üretilmiş ve basılmıştır. Matbaada basılan Rumeli-i Şahane Haritası, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarını gösteren aynı ölçülerdeki 20 haritadan oluşan bir atlasır.³⁶ Bu haritalardan biri olan Çanakkale haritası Çanakkale Boğazı'nın güneybatı girişini ve Gökçeada'yı gösteren önemli bir tarihi belgedir. Haritanın sağ üst bölümünde adı, yapıış tarihi, 1/210.000 olarak verilen kesir ölçek-çizgi ölçek ve ayrıntılı bir lejand bulunmaktadır. Ayrıca kesir ölçek için 1 cm.in 2100 m.yi gösterdiğini belirten bir açıklama yapılmıştır. Koordinat sistemi kullanılan haritada, pusula bulunmamasına rağmen enlem ve boylamlar gösterilmiştir. Arap harfleriyle Türkçe olarak hazırlanan haritada Çanakkale Boğazı, Bahr-i Sefid (Akdeniz) ve Gelibolu Boğazı olarak adlandırılmıştır. Haritada Gelibolu ve Biga Yarımadaı boyunca tüm şehir, kasaba ve köyler adlarıyla verilirken, yollar ayrıntılı gösterilmiştir. Haritada çizilen izohipsler, sert ve yumuşak eğimler, akarsu vadileri, falezler Çanakkale'nin coğrafi ve topografik yapısına ilişkin tarihi veriler olarak kabul edilebilir. Büyük yerleşim alanları olarak (Lâpseki), (Burgos-Burgaz), (Sultaniye -Çimenlik Kalesi), (Kilid Bahir Kalesi), (Erenköy), (Kum Kale), (Gelibolu), (Maydos-Eceabat) verilmiştir. Boğazın girişinde (İmroz Adası-Gökçeada) iskele ve yerleşimleriyle ayrıntılı gösterilmiştir. Harita Çanakkale'nin 20. yy'ın başlarındaki yapısını ve yerleşme özelliklerini göstermesi, ordu haritalarında kullanılan bilimsel tekniğin Avrupa düzeyinde olduğunu göstermesi açısından önemli bir kaynaktır.

11-Başlık: Çanakkale Boğazı Haritası

Haritacı - Yayıncı: Mehmed Şevki Paşa (Korgeneral Mehmed Şevki Ölçer)

Boyut: 60 x 50 cm.

Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaası - İstanbul - R.1328/M.1912-1913

Kayıt No - Kayıt Yeri: G7432.G1 S65VII.1- Australian War Memorial Museum, Canberra - Avustralya

Erkan-ı Harbiye, Balkan Savaşları sırasındaki bilgi eksikliği gidermek üzere devlet topraklarının 1/50.000-1/40.000-1/25.000'lik haritalarını üretmeye başladı. Daha sonraki yıllarda bu haritalardan yararlanarak 1/5000 ölçekli haritalar da üretildi.³⁷ Mehmed Şevket Paşa'nın teknik ölçümleri ve raporları doğrultusunda oldukça ayrıntılı hazırlanan 61 paftadan oluşan Çanakkale atlasında, savaş sırasındaki ölçümler, harekât düzeni, şehitlik ve itilaf devletlerine ait bilgileri de içermektedir.³⁸ Bu atlasla öncülük eden 1/50.000'lik bu haritada, Çanakkale Savaşı sırasında V. Ordu Komutanı olarak görev alan Mareşal Liman Von Sanders'a ait imza ve notlar yer almaktadır. Haritanın 1915'te Osmanlı birlikleriyle çatışmalar sırasında İngilizler tarafından ele geçirildiği düşünülmektedir. Ölçek, lejand ve pusulanın bulunmadığı haritada enlem ve boylamlar gösterilmiştir. Arap harfleriyle Türkçe olarak hazırlanan haritaya Liman Von Sanders'ın anlaması için Latin harfli el yazısıyla açıklamalar, yer isimleri ve harekât bilgileri eklenmiştir. Çanakkale Boğazı, Bahr-i Sefid (Akdeniz) olarak adlandırılmıştır. Haritada Gelibolu ve Biga Yarımadaı boyunca tüm şehir, kasaba ve köyler adlarıyla verilirken yükseltiler renklendirilerek izohipslerle gösterilmiştir. Haritanın üzerine sonradan kırmızı renkli kalemle eklenmiş olduğu anlaşılan Osmanlı birliklerinin mevzileri ve savunma alanları görülmektedir. Saroz Körfezi, Kavak, Bolayer (Bolayır), Gallipoli (Gelibolu), Kara Burgaz, Fındıklı, Galata, Bergas (Burgaz), Bair Keui (Bayırköy), Anafirtınai Kebir (Büyük Anafarta), Bachschi Koy (Bahçeköy), Akbash (Akbaş), Koolja Dere (Kocadere), Arı Burnu, Kum Tepe, Kaba Tepe, Damlar, Bairam (Bayram), Maidos (Eceabat), Kilidul Bachir (Kilid Bahir Kalesi), Kirtte (Alçıtepe),

37 Bu haritaların nüshalarından çeşitli ölçek ve boyutlarda 49 adet harita İstanbul Deniz Müzesi arşivinde, İstanbul-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde (No: CXL 109, No: CXL 11020) tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Türk Deniz Müzesi Harita Kataloğu, Dz.K.K.lığı Basımevi, Ankara, 2001.

38 Ölçer, Mehmet Şevki: Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve Türk Haritacılık Tarihi(1919 yılına kadar), Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980.

Morto Limanı (Seddül Bahir Kalesi), Nagara (Nağra Burnu), Tschanak Kala (Çanakkale), Dardanos (Kepez), Eren Köy (İntepe), Kısıl Keschili (Kızıl Keçili), Karanlık Limanı, Halilile (Halileli), Tefkiye, Kum Kala (Kum Kale), Kum Burnu, Yeni Köy, Pınar Baschi (Pınarbaşı), Hamidie (Hamidiye), Ezine ve Tenedos (Bozcada) Latin harfleriyle adları belirtilen önemli yerlerdir. Harita Çanakkale Savaşı sırasında kullanılan haritalardan biridir ve Osmanlı birliklerinin harekât özelliklerini göstermesi açısından önemli bir kaynaktır.

12-Başlık: Çanakkale Pulları

Haritacı - Yayıncı: ? - Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü

Boyut: 28 x 39 mm.

Basıldığı Yer - Baskı Tarihi: Österreichische Staatsdruckerei, Wien - 1916

I. Dünya Savaşı sırasında tüm aksaklıklara rağmen sürdürülen posta hizmetleri için bastırılan pullar savaşın etkilerinin izlenebildiği belgelerdir. Osmanlı postasında ilk resimli posta pulu 1914 yılında Bradbury Wilkinson Matbaası-İngiltere’de basıldı. Londra Baskısı Posta Pulları olarak anılan 17 puldan oluşan bu serinin nakışları mimar Muzaffer Bey, süslemeleri hattat Mehmed Bey tarafından yapılmıştır.³⁹ Çanakkale Zaferi’nden sonra ise ülke genelinde yarattığı olumlu etki posta pullarına da yansımıştır. 1915’ten sonra çıkarılan posta pulları üzerinde Çanakkale Savaşı’nı ve Çanakkale bölgesini gösteren resim, kompozisyon, haritalar ve Sultan V. Mehmed Reşad’ın (1844-1918) portresine yer verilmiş, aynı pullar 1918 yılında çıkarılan çeşitli serilerde sürşarj edilerek kullanılmaya devam edilmiştir.⁴⁰ Avusturya Devlet Matbaası’nda basılan Viyana Serisi olarak adlandırılan bu pullar çeşitli renklerde ve konularda, propaganda

39 Sözen, Metin-Dülgerler, Osman Nuri: Mîmar Muzaffer’in Eserleri, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ankara 1978.

40 Sürşarj (ing. surcharge) bir posta pulunun üzerine ikinci bir baskı işlemi yapılarak pulun üzerinde basılı bulunan değer değiştirilmesidir.

amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca bu tarihe kadar olan pullardaki ay-yıldızda 6 köşeli yıldız kullanılırken, bu tarihten sonrakilerde 5 köşeli yıldız kullanılmıştır. Örnek olarak alınan 1 kuruş ve 10 para değerindeki pullarda Sultan V. Mehmed Reşad'ın portresi ve Çanakkale Haritası bulunmaktadır. Çanakkale haritası bulunan pulun üzerinde, gönderildiği Galata Postanesi'nin R. 24 Mart 1334/ M. 24 Mart 1918 tarihli damgası bulunmaktadır. Sultan V. Mehmed Reşad'ın portresinin bulunduğu pulda ise haritanın altında Çanakkale Boğazı, haritada ise Adalar Denizi (Ege Denizi), Gelibolu, Lâpseki, Eceabat, Çanakkale, Sultaniye Kalesi, Asya Osmanlısı yazmaktadır ve boğaz boyunca önemli yerleşmelerin adları verilmiştir. Her iki pulda da üst bölümde sanatsal bir çerçeve içinde Osmanlı Postaları başlığı vardır. Bu pullar, uzun yıllardır savaşlarda yenik düşen Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Savaşı'nda başarılı olmasının yarattığı sosyo-kültürel ve siyasi etkilerin bir örneği olması açısından önemli bir kaynaktır.

Sonuç

Haritalar şehrin mimari, kültürel ve coğrafi yapısını gösterirlerken yapıldıkları dönemlerin değerlerini de yansıtır. Çanakkale'nin betimlendiği çok sayıda görsel belge üretilmiştir ki, bu konuda yapılan araştırmada birçok harita tespit edilmiştir ve bu çalışmada bunlardan bazıları tanıtılmıştır. Çeşitli tarihlerde yapılan bu haritalarda şehrin ana yapıları (Kaleler, camiler, medreseler, mezarlıklar, askeri alanlar, yerleşim alanları vb.), ve topografik yapı görülmektedir. Bu haritalar ulusal tarihimizin ve kültürel birikimimizin birer parçasıdır ve belgeler üzerinde yapılacak çalışmalar ve elde edilecek bilgilerin yorumlanmasıyla Çanakkale'deki kazı, yenileme ya da koruma çalışmalarına katkı sağlanabilir. Türkiye'nin en önemli kültür ve savaş alanlarından biri olan Çanakkale'nin gösterildiği haritaların bir araya getirilmesi ve bilgilerinin yer aldığı bir eserin oluşturulması bu değerlerin geleceğe aktarılması açısından önemli bir kaynak oluşturacaktır.

Kaynakça

Bell, R.E., 1993: *Women of Classical Mythology: A Biographical Dictionary*, New York: Oxford University Press.

Cline, E.H., 2013: *The Trojan War: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press.

Dağgözü, İ.B., 2007: “15-18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazı’nı Koruyan Büyük Askeri Yapılar ve Bataryaları”, *YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, İstanbul: s. 22-43.

De Clavijo, R.G., 1975: *La Embajada A Tamorlán (Timur Devrinde Semerkand’a Seyahat)*, Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Nakışlar Yayıncılık, No:5, s.311.

De Thévenot, J.: *Relation D’un Voyage Fâit Au Levant*, Publisher: Thomas Joly, Paris 1664; Thévenot Seyahatnâmesi, 2009: Yayına Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, Çeviren: Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi.

De Tournefort, J.P.: *Relation D’un Voyage du Levant*, Publisher: La Compagnie, Paris 1718; Tournefort Seyahatnamesi, 2005: Yayına Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, Çeviren: Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Demirkent, I., 2007: *Haçlı Seferleri Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Ebru Altan, İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Ellison, J., 2004: “George Sandys: Travel, Colonialism and Tolerance in the Seventeenth Century”, Ed: W. Brown Patterson, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 36, No. 1 (Spring), University of Chicago Press, p. 118-120.

Evliya Çelebi, 17. yy: *Seyahatname*, Süleymaniye Kütüphanesi (Pertev Paşa No:458), İstanbul; *Seyahatname*, 2003: Yayına Hazırlayan: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, C.5., s. 153-157-160-161-167.

Grelot, G.J.: *Relation Nouvelle D’un Voyage De Constantinople*, Publisher: Damien Foucault, Paris 1680; İstanbul Seyahatnamesi, 1998: Yayına Hazırlayan: Alaattin Eser, Çeviren: Maide Selen, İstanbul: Pera Turizm Yayınları.

Harvey, P.D.A. 2001: “Mathew Paris’s Map of Palestine”. *Thirteenth Century England VIII: Proceedings of the Durham Conference 1999*, Ed: Michael Prestwich, Richard Britnell, Robin Frame, Suffolk: Boydell Press, s.173.

Herodotos, 2002: *Herodot Tarihi*, Çeviren: Mümtelim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalçık, H., 2008: “Fatih’e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması”, *Çanakkale Tarihi*, C.I, İstanbul: Değişim Yayınları.

Levi, M.A. 1967: *Itineraria Picta: Contributo Allo Studio Della Tabula Peutingeriana*, Rome: Bretschneider Press.

Ölçer, M. Ş..1980: Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve Türk Haritacılık Tarihi(1919 yılına kadar), Ankara: Harita Genel Müdürlüğü.

Raczynski, E.: Dziennik Podrozy do Turcyi Odbytey W Roku MDCCCXIV Przez Edwarda Raczynskiego, Wroclaw 1821; 1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat, 1980: Çeviren: Kemal Turan, İstanbul: Kervan Kitapçılık, s.80-113-158.

Sezen, T.. 2006: Osmanlı Yer Adları, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, No:21, s.108.

Sieur du Loir, 1654: Les Voyages du Sieur du Loir En Turquie 1639, Publisher: François et Gervais Clouzier, Paris: s.206, 209.

Sözen, M.-Dülgerler, O. N.. 1978: Mimar Muzaffer'in Eserleri, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ankara.

Talbert, R.J.A. 2010: Rome's World: The Peutinger Map Reconsidered, New York: Cambridge University Press.

"The Sawley Map from the Imago Mundi by Honorius Augustodunensis". Pen and Parchment: Drawing in the Middle Ages, 2009: Ed: Melanie Holcomb, New York: Metropolitan Museum of Art, s.110-112.

Tursun Bey. 1977: Târîh-i Ebü'l-Feth, Yayına Hazırlayan: Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası, s.75.

Türk Deniz Müzesi Harita Kataloğu, 2001: Ankara: Dz.K.K.lığı Basımevi.

Yavuz, M. F., 2008: "İlkçağda Gelibolu Yarımadası", Çanakkale Savaşları Tarihi I, Yayına Hazırlayan: Mustafa Demir, İstanbul: Değişim Yayınları, s. 419-446.

Otto Liman Von Sanders'e Dair İzlenimler: The Times Gazetesi Örneği

Impressions About Otto Liman Von Sanders: Example Of The Times Newspaper

Gülşah ESER¹

Osmanlı Devleti'nde ordunun modernizasyon çalışmalarında, 20. yüzyılla birlikte Alman subayların etkisinin önemli oranda hissedilmeye başladığı dikkati çekmektedir. Başlangıçta öğretmenlik, danışmanlık v.b. görevlerle orduda aktif rol alan bu subayların akabinde üst düzey komutanlık görevlerine getirildiği de olmuştur. Bunlar arasında Otto Liman von Sanders önemli bir yere sahiptir. Liman Paşa adıyla da anılan bu general Osmanlı Devleti'nin müracaatı üzerine, Kayzer (Kaiser) II. Wilhelm tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilecek askerî heyetin başkanı olarak görevlendirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması kariyerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş, özellikle de Çanakkale'yi savunan 5. Ordu'nun komutanlık görevinin kendisine verilmesi bu kariyerini güçlendirmiştir. Savaşın son yılında komutayı tamamen devralan Liman von Sanders yenilgiye uğratılmış ve ardından bir savaş suçlusı sayılmıştır. Daha sonra ordudan emekli olmuş ve 1929 yılında Münih'te hayata veda etmiştir.

Bu çalışmada, İngiliz basınından The Times Gazetesi örnek alınarak Liman von Sanders'in Çanakkale Cephesi'ndeki rolü ile I. Dünya Savaşı süreci ve sonrasında onun hayatına dair izlenimlere yer verilmeye çalışılacaktır.

Giriş

Liman von Sanders'in Çanakkale'yi savunan 5. Ordu'nun komutanı olması hasebiyle Çanakkale Savaşları'ndaki rolü hem ulusal hem de uluslararası basın açısından önem arz etmektedir. Özellikle İngiliz basınından The Times, Sanders hakkında ayrıntılı bilgi ve izlenimlere yer vermiştir. Bu bilgi ve izlenimlere geçmeden önce The Times'ın İngiliz basınındaki yeri ve önemine değinmek gerekir.

The Times'ın İngiliz Basınındaki Yeri ve Önemi

İngiliz basınının en önemli ve en eski gazetelerinden biri olan The Times, John Walter tarafından 1 Ocak 1785 tarihinde kurulmuştur.² Bu gazetenin kuruluş amaçlarıyla ilgili farklı görüşler olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, bir basımevi sahibi olan Walter'ın devrim niteliğinde yeni bir dizgi sürecinin reklamını yapmak için bir pazarlama aracı olarak gazeteyi yayınlamaya başladığı üzerinedir.³ Diğer görüş ise, Walter'ın bir basımevi sahibi ya da bir başka deyişle bir basımcı olarak ilk aşamadaki planının kitap ve broşür basmak olduğu fakat 1784 yılının yaz aylarına gelindiğinde bir arkadaşının tavsiyesiyle günlük bir gazete basmaya karar verdiği şeklindedir. Yayın hayatına The Daily Universal Register adıyla başlayan gazete kendini şöyle tanımlıyordu: "Gününün belgesi, her tür bilginin sadık defteri; herhangi bir konuya saplanıp kalmamalı; aksine, her damağa yönelik bir şeyler içermelidir."⁴ Birkaç sene The Daily Universal Register adıyla devam eden gazetenin 1 Ocak 1788 tarihinde yayınlanan 940. sayısı The Times adı altında basılmıştır.⁵

2 The Times, 5 Aralık 1934, "A History of The Times", s. 14. Ayrıca bkz.: Bellido, Jose; Bowrey, Kathy: "From the Author to the Proprietor: Newspaper Copyright and The Times (1842-1956)", Journal of Media Law. 2014, Vol. 6 Issue 2, p. 208.

3 Üstek, Melike: "Türk Basını ile İngiliz Basınının Tekelleşme ve Sahiplik Kavramları Altında İncelenmesi ve Karşılaştırması", Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 19.

4 Walker, Martin: Basının Gücü, Çeviren: Gülten Şen, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999, s. 39.

5 Gümüşel, Günseli: "The Times Gazetesine Göre Tanzimat Dönemi 1838-1878", Hacettepe Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 13; Şahin, Enis: "İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Samsun 1908-1925), Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1. Kitap, Yayına Hazırlayan (Editör): Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları, Samsun 2006, s. 199.

19. yüzyıl boyunca bu gazetede birbiri arkasına kıymetli editörler çalışmış ve gazetenin şöhretini kuvvetlendirmişlerdir.⁶ Özellikle dünyada önemli gelişmelerin ve büyük savaşların yaşandığı 20. yüzyılda ise The Times, İngiliz basınında önemini korumuştur. İngiltere’de haber ajanslarının dış haberler servislerinin yanı sıra bazı gazetelerin de başka memleketlerdeki gazetelere havadis, makale, resim ve karikatür verdikleri bilinmektedir. The Times bu tür gazetelerin en önemlilerindendir. Haber servisi olarak dış haberlerin bir kısmını hariçteki gazetelere yollamıştır.⁷

The Times’ın haber ağı, genel olarak yayınlandığı her dönemde okuyucuyu bilgilendirme konusunda önemli bir işlev görmüştür. 20. yüzyılda görülen iki büyük savaştan biri olan I. Dünya Savaşı’nda da süreç okunmaya çalışılmış ve savaşın gidişatıyla ilgili haberler sıklıkla verilmiştir. Ancak Martin Walker Powers of the press [Basının Gücü] adlı eserinde, I. Dünya Savaşı’nın The Times’ın en kötü günleri olduğunu, beceriksizce yapılan yeni sansür anlaşmalarına neredeyse hevesle razı olduğunu nakledilmektedir. Walker’a göre, Fransızların sınır savaşlarında verdikleri 250.000 kişilik kayıp okurlara hiç duyurulmamıştı ve Rus müttefiklerin Tannenberg’te yaşadıkları feci yenildi de altı ay sonra haber verilmişti.⁸ Aylar boyunca hiç eleştiride bulunmadığı için The Times’ın hükümetin bir organı gibi görüldüğü düşüncesi de vardı.⁹ Yine de savaş dönemi değerlendirildiğinde İngiltere’nin kendi müttefikleriyle ilgili kayıp ya da yenilgileri ülke basınında duyurmaması anlaşılabilmektedir. Her ne kadar sansüre uğrayan yayınlar yapsa da, The Times sadece savaşla ilgili haber yapmakla yetinmemiş, savaşın figüranları hakkında da yer yer dikkat çekici bilgiler vermeye çalışmıştır ki bu durum döneme ait arşiv açısından değer arz etmektedir. Savaşın ana figüranlarından biri de Alman General Otto Liman von Sanders’tir. İlginçtir ki, Sanders’in biyografisine dair ayrıntılı bilgi veren başlıca kaynaklardan biri olarak The Times dikkati çekmektedir.

Otto Liman von Sanders’in Hayatı (1855-1929)

Otto Liman 1855’te Pomeranya’da¹⁰ dünyaya gelmiştir ve bir asilzade olan

6 İngiliz Basını, British Information Service, London 1961, s. 13.

7 İngiliz Basını 1961, s. 35.

8 Walker 1999, s. 55.

9 A.y.

10 Pomeranya, Güney Baltık kıyılarında Polonya’nın batısını ve Almanya’nın doğusunu kaplayan alana verilen isim.

Carl Leonhard Liman'ın oğludur.¹¹ Askerlik kariyerinde bir hafif süvari alayına ve süvari tugayına komuta ettikten sonra 1911'de Kassel'deki 22. Tümen'in komutanlığına atanmıştır.¹² Alman ordusundaki kariyerinin sonlandığı 1913 yılında ise onu 1914-18 yıllarındaki büyük savaşta ana figür yapan olaylar silsilesi başlamıştır.¹³ I. Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı ordusunda önemli görevlerde bulunmuş ve ülkemizde beş yıl kalmıştır. Savaşın kaybedilmesi üzerine savaş suçlusu olduğu gerekçesiyle Malta'da İngiliz yetkililer tarafından birkaç ay tutuklu bırakılmış ve daha sonra salıverilmiştir.¹⁴ 22 Ağustos 1929'da ise Münih'te yaşamı son bulmuştur.

Sanders'in ölümünden dört gün sonra The Times'ta bir ölüm ilanı verilmiş ve bu ilanda General Von Sanders Gallipoli and Palestine [General Von Sanders Gelibolu ve Filistin] başlığı kullanılarak biyografisine de değinilmiştir. İngiliz basınına göre, büyük ölçüde Türk savunmasından sorumlu ve son seferini Filistin'e gerçekleştiren Sanders, Gelibolu'daki savaşın uzun günleriyle hatırlanmaktadır.¹⁵

Liman von Sanders'in Türkiye'ye Gelmesinden Önceki Aşamalar

The Times, Sanders'in Osmanlı ordusunda görev yapmasından önceki süreci ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. O dönemde Türk İmparatorluğu diye bahsettikleri Osmanlı Devleti'nin toprak olarak küçüldüğünün ve içerden Genç Türkler¹⁶ ile tehdit edilmekte olduğunun altını çizmiştir. Çok zayıf düşmüş ve sakatları olan Osmanlı Ordusu Trablusgarp ve Balkan Savaşları neticesinde

11 http://www.gaestebuecher-schloss-neubeuern.de/biografien/Liman_Otto.pdf (21.02.2015).

12 Sanders, Türkiye'de Beş Yıl adlı eserinde 1913 yılında Kassel'deki 22. Tümen'e komuta ettiğini şu sözlerle belirtmiştir: "O tarihte, Alman ordusundaki en yaşlı tümen kumandanlarından biri olarak, Kassel'deki 22. Tümen'e kumanda ediyordum." Sanders, Liman von: Türkiye'de Beş Yıl, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 7.

13 The Times, 26 Ağustos 1929, "Obituary-General von Sanders Gallipoli and Palestine", s. 14.

14 The Times, 26 Ağustos 1929, "Obituary-General von Sanders Gallipoli and Palestine", s. 14.

15 A.y.

16 Genç Türkler ya da bir başka deyişle Jön Türkler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mardin, Şerif: Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

bozulmuş ve parçalanmıştır.¹⁷ İngilizlere göre bu dönemde Türkiye'nin¹⁸ dışarıda birkaç dostu vardır. Bunlardan biri de Almanya'dır ve Bağdat Demiryolu Projesi bu devlete verilmiştir. Bunun yanı sıra Kayzer II. Wilhelm (1859-1941)¹⁹, 300 milyon Müslümanın dünyada dağınık bir şekilde yaşadığını belirterek Alman İmparatorluğu'nun her zaman onların dostu olacağı mesajını vermiştir. Askeri açıdan ise otuz yıldır ordunun Alman uzmanlar tarafından eğitildiğine dikkat çekilmektedir. The Times'ta bu şartlar altında sadrazamın bir Alman askeri heyetini çağdırtmak istediği belirtilmiştir ki bu süreç Sadrazam Mahmut Şevket Paşa (23 Ocak 1913-11 Haziran 1913) dönemine denk gelmektedir. Bu askeri heyetle birlikte, Alman subayları ordudaki her teşekkülün başına yerleştirerek model bir ordu oluşturulması planlanmıştır.²⁰

The Times'ın da üzerinde durduğu gibi Türk ordusunun yeniden teşkilatlandırılması için Sadrazam Mahmut Şevket Paşa Almanya'yı tercih etmiş²¹ ve 22 Mayıs 1913'te bir askeri heyetin gönderilmesi Almanya'ya resmen önerilmiştir.²² 15 Haziran'da Askeri Kabine'nin bir yazısıyla Liman von Sanders'e Alman Askeri Misyonu'nun başkanı olarak Türkiye'ye gitmeye istekli olup olmadığı sorulmuş ve kendisi bu görevi tereddütsüz kabul etmiştir.²³ Esasen, İstanbul'a Liman von Sanders'i gönderme fikrinin Kayzer'in şahsi seçimi olduğu bilinmektedir.

Osmanlı Hükümeti ile Alman Generali arasında 27 Ekim 1913'te beş yıl süreli bir sözleşme imzalanarak Liman von Sanders'e Osmanlı ordusu üzerinde

17 The Times, 26 Ağustos 1929, "Obituary-General von Sanders Gallipoli and Palestine", s. 14.

18 Osmanlı Devleti yerine Turkey [Türkiye] ifadesi kullanılmıştır.

19 Kayzer II. Wilhelm ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Hull, Isabel V.: The Entourage of Kaiser Wilhelm II 1888-1918, Cambridge University Press, 1982; Aykar, Hakan: "Bismarck ve II. Wilhelm'in Osmanlı Üzerine Düşünceleri", Muğla Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2003.

20 The Times, 26 Ağustos 1929, "Obituary-General von Sanders Gallipoli and Palestine", s. 14.

21 Mühlman, Carl: Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Notları, Çeviren: Sedat Umran, Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 10.

22 Wallach, Jehuda L.: Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Çeviren: Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, Ankara 1985, s. 111.

23 Sanders 2014, s. 7-8.

geniş yetkiler verilmiştir.²⁴ 31 Ekim’de The Times, Sanders hakkında bilgiyi German Military Mission to Turkey [Türkiye İçin Alman Askeri Heyeti] başlıklı bir haberle duyurmuş; haberde Alman heyetin başı olan Korgeneral Liman von Sanders’in 57 yaşında ve Kassel’deki 22. Tümen’in komutanı olduğu belirtilmiştir. Sanders’in piyade sınıfından süvari sınıfına geçtiği, uzun ve çeşitli deneyimlerinin olduğu da altı çizilen noktalar arasındadır.²⁵ Yine 29 Kasım 1913 tarihli bir haberde Sanders’in Türkiye’ye geleceği ve 1. Kolordu’nun komutasını devralacağını belirtilmektedir.²⁶

Aylarca süren müzakerelerin ve imzalanan sözleşmenin ardından 9 Aralık’ta Kayzer, Askeri Misyon için seçilmiş subayların ilk grubu ile birlikte Sanders’i Postdam’daki Yeni Saray’da kabul etmiştir.²⁷ Sanders, Aralık 1914’te İstanbul’a gelmiş ve Ocak 1914’te de Alman ordusundaki süvari generalliğinden eş zamanlı olarak Türk ordusunda mareşal ve başmüfettişlik görevine atanmıştır.

Liman Von Sanders Türkiye’de

10 Aralık 1913 Çarşamba günü The Times’ta yer alan haberde Sanders’in yanında 5 veya 6 subayıyla birlikte²⁸ 14 Aralık Pazar günü Türkiye’ye gelmelerinin beklendiği belirtilmiştir. The Times’a göre Sanders’in askeri heyetin başı sıfatıyla Türkiye’ye gelmesi gerek Fransızlar ve Ruslar gerekse birçok Türk politikacı

24 Uçarol, Rifat: Siyasi Tarih (1789-2010), Der Yayınları, İstanbul 2010, s. 539.

25 The Times, 31 Ekim 1913, “German Military Mission to Turkey”, s. 7.

26 The Times, 29 Kasım 1913, “German Military Mission to Turkey”, s. 7.

27 Sanders 2014, s. 9.

28 Stanford J. Shaw’a göre, Otto Liman Von Sanders’e kurulmakta olan muhtelif orduların ve kolorduların kurmay subayı olmanın yanı sıra Osmanlı Harp Akademisi’nin modernizasyonunda ve güçlendirilmesinde danışmanlık yapmak üzere tutulmuş 20 Prusyalı ve Bavyeralı kurmay subayı eşlik ediyordu. Shaw, Standford J.: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş, TTK, Ankara 2014, s. 116. Carl Mühlman ise, Sanders’in askeri heyetinin 41 subayı kapsadığını ve ilk etapta Sanders’le birlikte 10 subayın İstanbul’a geldiğini nakletmektedir. Mühlman 1998, s. 10. Sanders ise Almanya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan sözleşmeye göre gönderilecek olan subay sayısını 42 olarak belirtmiştir. Sanders 2014, s. 9. 1914 yazına gelindiğinde ise, Otto Liman von Sanders’in komutasındaki bu misyon yaklaşık 30 subay ve 40 askerden oluşmaktaydı. Erickson, Edward J.: Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu, Çeviren: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 31.

için hayret verici bir durumdur.²⁹ Onlara göre haber nasıl olduğu bilinmez bir şekilde hemen yayılmıştır ve Türk hükümetinin fazla aceleci bir karar aldığı konuşulmaktadır.³⁰

Sanders ve ekibi 14 Aralık 1913 Pazar günü İstanbul'a ayak basmışlar ve bir törenle karşılanmışlardır.³¹ Sanders anılarında o günü şu sözlerle anlatmaktadır:

“14 Aralık sabahı İstanbul'a vardık. Sirkeci istasyonunda, bizi gümbür gümbür bir askeri bando ve itfaiye alayının tören bölümü karşıladı. Onların güzide bir birlik olduğunu, daha sonra Çanakkale Savaşı'nda gördüm.”³²

Sanders ve ekibinin İstanbul'a varışları ve karşılaşmaları İngiliz basınında yankı uyandırmıştır. General Liman von Sanders ile birlikte birkaç Alman subayının 14 Aralık 1913 tarihi itibarıyla İstanbul'a geldikleri, İzzet Paşa'nın [Ahmet İzzet Furgaç] makamında diğer Türk komutanlarla birlikte konuştukları basına yansımıştır. Habere göre; İngiliz, Fransız ve Rus elçileri peş peşe Sadrazam Said

29 “Osmanlı Hükümeti ile Liman von Sanders arasında yapılan söz konusu sözleşmenin ve bununla, geniş yetkilerle bir Alman generalinin İstanbul ve Karadeniz Boğazı'ndaki birliklere komutan olarak atandığının öğrenilmesi Rusya'da endişe ve tepkilere yol açtı. Rusya, bu duruma karşı, İngiltere ve Fransa ile birlikte derhal harekete geçmek istedi. İngiltere, Osmanlı donanmasındaki yeri ve etkisi dolayısıyla, buna önce yanaşmak istemediyse de, Almanya'nın bölgede ve Osmanlı Devleti üzerinde etkisinin çoğaldığını gördüğünden buna razı oldu. Bunun üzerine Rusya, İngiltere ve Fransa, bölgede dengenin kendi aleyhlerine bozulduğunu belirterek, Almanya ve Osmanlı Devleti'nden Askeri Heyetle ilgili sözleşmenin değiştirilmesini istemeye başladılar. Böylece, yeni Alman Askeri Heyeti'nin Osmanlı Devleti hizmetine girmesi ve yetkileri, devletlerarası bir sorun haline aldı.” Uçarol 2010, s. 539-540.

30 The Times, 10 Aralık 1913, “The Constantinople Command”, s. 7.

31 Stanford J. Shaw, Otto Liman von Sanders'in 3 Ocak 1914'te Heyet-i Islah'ın başı ve İstanbul Garnizonu olan Osmanlı Birinci Ordusunun Komutanı olarak İstanbul'a geldiğini nakletmektedir. Shaw 2014, s. 116.

32 Sanders 2014, s. 9-10. Erdem Karaca; Liman Paşa ve heyetini; Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ve müsteşarı Fuat Paşa, 1. Kolordu Kumandan Vekili Cemal Bey, 1. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi, Polis Umum Müdürü Bedri Bey ve Almanya Sefareti görevlilerinin karşıladığını nakletmektedir. Bkz.: Karaca, Erdem: “Türk Basınında Alman Askeri Islahat Heyeti Meselesi (1913-1914)”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (Kış 2011), Cilt 5, Sayı 9, s. 207.

Halim Paşa'ya [1864-1917]³³ başvurarak Sanders'in resmi pozisyonu (yetkileri) hakkında bilgi istemişlerdir. Sadrazam ise o gün için açıklama yapmamış, açıklamanın pazartesi günü yapılacağı konusunda ilgililere söz vermiştir.³⁴

The Times'da 16 Aralık'ta çıkan bir haberde 1. Kolordu Komutanı olarak Liman Paşa'nın görevinin daha çok eğitimle ilgili olduğu, Türk Harbiye Nazırı'nın altında görev yapacağı ayrıca İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın onun komutasında olmayacağı hususları belirtilmiştir.³⁵ 30 Aralık 1913 tarihli bir haberde ise Alman Askeri Heyeti'nin Türkiye'de olması konusuna değinilirken, Sanders'in 1. Kolordu'yu yönetmekte olduğunun ve bunun politik açıdan Osmanlı subaylarının müdahalelerini engellemek anlamına geldiğinin altı çizilmiştir. Alman general ve ekibinin başkentte olması Türkiye'nin politik istikrarının garantisi olarak nitelendirilmiştir.³⁶ Oysa Sanders anılarında İngiltere, Fransa ve Rusya sefirlerinin, bir Alman generalinin İstanbul'da en yüksek mevkide bulunmasının doğru olmadığını vurguladıklarını belirtmiş ve bunun karşısında Said Halim Paşa'nın kolorduların başına kimin getirileceği konusunun Türkiye'nin bileceği bir iş olduğunu yanıtını verdiğini nakletmiştir.³⁷

1914 yılına gelindiğinde, 9 Ocak'ta The Ottoman Army Appointments başlıklı yazıda ordudaki görevlerle ilgili olarak Liman von Sanders'in 1. Kolordu'ya atandığı haberi verilmiştir.³⁸ Türkiye'ye gelişinin ilk haftasında İstanbul'daki 1. Kolordu'nun komutasını Cemal Paşa'dan³⁹ devralan Sanders 14 Ocak 1914'te⁴⁰ Türk ordusunda Alman ordusuna göre daha üst rütbeye sahip olacağından

33 Said Halim Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Bostan, M. Hanefi: "Said Halim Paşa'nın Hayatı", Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986; Ağırman, Ferhat: "Yaşadığı Dönem Işığında Said Halim Paşa ve Düşünceleri", Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

34 The Times, 15 Aralık 1913, "The Constantinople Command", s. 8.

35 The Times, 16 Aralık 1913, "Powers of Liman Pasha", s. 7.

36 The Times, 30 Aralık 1913, "The German Military Mission", s. 5.

37 Sanders 2014, s. 12.

38 The Times, 9 Ocak 1914 "The Ottoman Army Appointments", s. 5.

39 Cemal Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Artuç, Nevzat: Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı, TTK, Ankara 2008; Soku, Ziya Şakir: Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat, Enver, Cemal Paşalar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.

40 Bu tarihte Alman ordusunda (vaktinden önce) süvari orgeneralliğine terfi etmişti. Bkz.: Sanders 2014, s. 11-13.

meraşal rütbesine sahip olmuş, 1. Kolordu komutanlığı görevinden ayrılarak Türk ordusunun başmüfettişliğine tayin edilmiştir.⁴¹

16 Ocak'ta The Times bu konuyu Liman Pasha's Appointment başlığıyla duyurmuştur. Buna göre yerel basının duyduğu kadarıyla Liman Paşa Osmanlı Ordusunda birinci feriklik olan mareşal rütbesine yükseltilmişti. Osmanlı Harbiye Nazırı ve Alman hükümeti arasındaki antlaşmanın şartları gereği Alman subaylar Osmanlı ordusunda kendi ülkelerindeki rütbelerinden daha üst seviyede olmalıydı. Liman von Sanders'in açıkladığı kadarıyla Osmanlı ordusunda kısa bir süre sonra rütbesi yükselecek ve 1. Ordu heyetinde başmüfettişliğe atanmış olacaktı.⁴²

Belirtmek gerekir ki, The Times'ta onun komutanlık görevine hemen başlamadığı ve öncelikle görevini iyi anlamak yolunda çaba sarfettiği dile getirilmektedir.⁴³ Türk ordusunun örgütlenmesini köklü inşası ise zıtlıklar olmadan başarılmamıştır. The Times'a göre içerideki Türk yetkililer ve dışarıdaki ordu her zaman iş birliği içinde bulunmaya pek hevesli değildi. Yabancı diplomatik temsilciler onun çalışmasını üstü kapalı bir ilgiyle izlemişlerdi ve nadiren onun telakkileri [anlayışları] Alman Büyükelçilikleriyle bile anlaşmazlığa düşmüştü. Ancak mevcut koşullara rağmen Sanders'in başarısının büyük bir mertebeye ulaştığının altı çizilmekteydi.⁴⁴

Liman von Sanders ve Alman yüksek komuta kademesinin diğer subaylarına verilen görev ve yetkilerle ordudaki yapılanma süreci yeni bir döneme girmiştir. Ancak zaman geçtikçe, uzun yıllardan beri süren ve Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında savaşa girme sürecine kadar getiren iki devlet arasındaki dostluğun yavaş yavaş bozulmaya başladığı İngiliz basını tarafından dile getirilmeye başlanmıştır.

1915 yılının Ocak ayının sonlarına gelindiğinde, İngilizler Almanlarla Türklerin aralarının açıldığını nakletmeye başladılar. The Times, Atina'dan 24 Ocak 1915'te bildirilen bir haberi ertesi gün Enver Pasha and The Germans başlığıyla özetle şöyle aktarmıştır: İstanbul'dan alınan rapora göre Genç Türkler

41 Sanders 2014, s. 14.

42 The Times, 16 Ocak 1914, "Liman Pasha's Appointment", s. 49.

43 The Times, 26 Ağustos 1929, "Obituary-General von Sanders Gallipoli and Palestine", s. 14.

44 A.y.

ve onların Alman müttefikleri arasındaki dostluk soğumakta ve karşılıklı şikayet meydana gelmektedir. Kafkaslardaki bozgun için her bir taraf diğerini sorumlu tutup suçlamaktadır. Enver Paşa seferin planının Liman von Sanders Paşa tarafından kusurlu bir şekilde tasarlandığını söylemektedir. İkinci iddia ise planın kötü bir şekilde Enver Paşa tarafından yürütüldüğü üzerinedir.⁴⁵ Konuyla ilgili olarak Liman von Sanders ise 13 Aralık 1917 tarihli raporunda şunları nakletmektedir:

“III. Ordu’nun (kumandanı Enver Paşa, Erkân-i Harbiye reisi Tümgeneral von Bronsart) 1914 Aralık ayı başlarında, mevcudu iyi kıtalar olmak üzere, tahminen 90000 kişi idi.

Bu kuvvetler, sınıra yakın, Hasankale civarında dağlarda, iyi bir müdafaa mevziinde idiler ve Rusların kuvvetleri de hiç bir vechile bunlara üstün değildi.

Benim ısrarla muhalefetime ve temennilerime bakmaksızın, Sarıkamış-Kars’a karşı taarruza girildi; Türk ordusu, şayet, dağ geçitlerini aşmağa muvaffak olsa idi dahi, Türklerin elinde muhasara için ağır toplar bulunmadığından, Kars hiçbir suretle zabtedilemezdi.

İki kolordu ile sol kanattan, yiyeceği hiç bir surette temin edilmemiş olarak, tamamiyle karla kapalı olan dağ yolları ve patikalardan geçerken, her bir kolordunun ayrı ayrı yenilmesine sebep oldu. Cephede (önden) taarruz ettirilen üçüncü kolordu da başarısız bir şekilde savaşmıştı. Bu 90 bin kişiden resmî kayıtlara göre ancak 12000 kişi kurtulabilmiş ve bunlar da çok perişan bir halde geri dönmüşlerdi.

Kalanları ise ya şehit düşmüş, ya açlıktan, soğuktan ölmüş, veya esir olmuştu.

Bu (Sarıkamış) taarruzunu haklı çıkarmak yolunda her hangi bir sebebi Harp Tarihi hiçbir zaman tesbit edemeyecektir.”⁴⁶

Türkiye’de Beş Yıl adlı eserinde ise Sanders, bu durumu şu sözlerle özetlemektedir:

“Enver Paşa harita üstünde bana, 3. Ordu ile yapmak niyetinde olduğu harekâtı kabataslak anlattı. Rusları ana yolda 11. Kolordu ile cepheden oyalamak istiyordu. Bu arada 9. ve 10. Kolordular, dağlardan yapacakları birçok gün sürecek

45 The Times, 25 Ocak 1915, “Enver Pasha and The Germans”, s. 7.

46 Kurat, Akdes Nimet: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerinin Raporları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 28, Ankara, 1966, s. 18-19.

bir soldan çevirme ile Sarıkamış civarında Rusların yanına ve arkasına sarkacaktı. Sonra 3. Ordu Kars'ı alacaktı. Ben birkaç gün önce, büyük karargâhtaki bir Alman subayından, planlanan soldan çevirmeyi duymuştum ve nasıl uygulanacağı ihtimalini araştırmıştım. Harekâtın, tamamen imkânsız olmasa da çok zor olacağı sonucuna varmıştım. Söz konusu yollar, haritadan gördüğüme ve sair kaynaklardan öğrendiğime göre, ekseriyetle yüksek sırtlardan geçen dar dağ yolları veya patikalardı. Şimdi muhtemelen hepsi karla kaplanmıştı. Türklerin ellerindeki vasıtalarla cephanе takviyesini ve yürüyüş sırasında yiyecek iklimini nasıl yapacakları, düşünülmesi gereken başlı başına bir meseleydi.

Görevim olduğu üzere, Enver Paşa'nın dikkatini bu büyük mahzurlar üzerine çektim; fakat o, her şeyin düşünüldüğünü ve bütün yolların durumunun belirlendiğini veya belirleneceğini iddia etti. Görüşmemizin sonunda, tamamen fantastik, ama dikkate değer fikirler öne sürdü. Bana, daha sonra Afganistan üzerinden Hindistan'a yürümek niyetinde olduğunu söyledi. Sonra da veda etti.”⁴⁷

Alman yüksek komuta kademesinin subaylarından von Bronsart ise Enver Paşa hakkında şunları nakletmektedir:

“...Enver Paşa'nın, memleketin içinde maruz kaldığı ağır siyasî muhalefetlere karşı koyarak Alman Erkân-ı Harbiyesinin ileriye matuf tedbirlerini gerçekleştirmek hususundaki dur bilmiyen faaliyeti ve gayreti sayesinde ki, Türk ordusunun yıkılmasının şimdiye kadar önü alınmıştır.

Buna bakmaksızın Enver Paşa'nın gerek Türklerden ve gerekse Almanlardan bir çok muhalifi vardı ve bunlar onun yerine “daha yumuşak” birinin getirilmesi için Enver'i düşürmeğe çalışıyorlardı. Fakat bahis konusu olan (kimselerden) hiç biri hiçbir veçhile onun yerine lâıyk değildir. Türkiye’de onun gibi çalışkan, gayretli ve teşkilâtçı olan başka hiç bir kimse yoktur; üstelik (Enver Paşa) içten kanaat getirmek suretiyle Alman dostudur.”⁴⁸

Alman General von Bronsart'ın ifadelerine rağmen, The Times'ta yer alan 4 Ağustos 1915 tarihli bir haber düşündürücüdür. Enver's Quarrel With Liman Pasha [Enver'in Liman Paşa ile Çekişmesi] başlıklı bu habere göre, Enver Paşa tarafından verilen politik yemekte sadrazam başta olmak üzere devlet erkânı hazır bulunmuştur. Ancak Enver Paşa ile Liman Paşa arasındaki anlaşmazlıktan dolayı hiçbir Alman bu toplantıya çağrılmamıştır.⁴⁹

47 Sanders 2014, s. 60.

48 Kurat 1966, s. 28.

49 The Times, 4 Ağustos 1915, “Enver's Quarrel with Liman Pasha”, s. 6.

Alman General von Seeckt ise Türkiye'nin Yıkılmasının Sebepleri başlıklı 4 Kasım 1918 tarihli raporunda Liman von Sanders ile ayrıntılı bilgi vermiştir. Seeckt'e göre, Sanders'in şahsiyeti Almanya'da yeteri kadar bilinmekteydi ve en iyi elemanlar bile onun kumandası altında bulunmaktan dehşet duymuşlardı. Çanakkale Savaşları'na gelince devrin matbuatı, bu müdafaayı onun için bir başarı olarak kaydetmişti. Yine de Seeckt tarafından şu hususun da altını çizilmektedir:⁵⁰

“Liman von Sanders inatçı (sturer) bir taarruza, (inatçı) bir müdafaada bulunmak suretiyle ödevini yerine getirmiştir; fakat kafasında bellediği görüşe inatçı bir şekilde bağlanmış olmakla, hakikî zaferi elden kaçırmıştır. Askerî yığınakları sevk ve idaredeki ve işe teminindeki kabiliyetsizlikleri, herkese karşı hastalık derecesine kadar varan itimsizliği (vehmi), kendisine verilen, işten anlayan Alman elemanlarının yardımı sayesinde, Türk Ordusu eninde sonunda muvaffak olmuştur; fakat bu (Ordu) Çanakkale savaşlarından bir harabe halinde çıkmıştır.”

Çanakkale Savaşları'ndan sonraki süreçte de Sanders ile ilgili bir haber dikkati çekmektedir. The Times'ta geçen 4 Mayıs 1916 tarihli bir haberde Sanders'in İstanbul'daki evinin bombalandığı ve Almanya'nın konuyu incelemek üzere Berlin'den murahhas gönderdiği nakledilmiştir. Enver Paşa'nın olduğu yerin bilinmediği ve halkın içerisinde de gözükmeyeceği habere eklenenler arasındadır.⁵¹

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Liman von Sanders'in Sina ve Filistin Cephesi'ndeki Osmanlı ordusunun komutasını aldığı bilinmektedir. Ancak Çanakkale Cephesi'nde elde edilen başarının aksine bu cephede beklenen sonuç elde edilememiştir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan yaklaşık bir ay kadar sonra The Times'ın 26 Kasım 1918 tarihli yayınladığı bir haberde Liman von Sanders'e dair izlenimlere yer verilmiştir. Haberin yazarı İngilizlerin karşısındaki Alman ve Türk ordularına komuta eden Liman von Sanders'i görmek gibi ilginç bir şansı olduğunu belirtmektedir. İzlenimlerine göre General Sanders, İngilizleri cesur ve kahraman düşmanlar olarak bulmaktadır. Mart ayında Filistin'deki ordunun komutasını aldığını söyleyen Sanders, İngilizlerin ilerleyişi karşısındaki mukavemetini tamamlamak konusunda Ağustos'ta bütün ümidini kaybettiğini dile getirmiştir. Filistin'deki Türk kuvvetlerinin oldukça zayıf olduğunu belirten Sanders, kıyıdaki 7. ve

50 Kurat 1966, s. 71-72.

51 The Times, 4 Mayıs 1916, “Turkey from Within”, s. 7.

8. orduların durumlarının iyi olmadığını da eklemiştir. Türk taburlarında en fazla 180 adam vardır ve Filistin'deki orduyla birlikte 6 alman taburu oldukça küçültülmüştür. Alman bölüklerinin çoğu ise uzun irtibat hatlarında kullanılmıştır. General Sanders İngilizlerin hava filosu büyük atraksiyonlarını yaptığında büyük süvariler kısmında 1200 atlı adamın olduğunu söylemiştir. İngilizlerin havadaki üstünlüğünün onlar için çok büyük bir avantaj olduğunu da eklemiştir. Sanders'e göre Türkler hazır kaynaklarını Azerbaycan, İran ve Kafkaslara yollamışlar; Enver Paşa ve danışmanları Alman Generalin protestolarını geçersiz saymışlar; bunun üzerine Liman von Sanders istifa etmek istemiş ama Alman hükümeti bu istifayı kabul etmemiştir.⁵²

Liman von Sanders ve Çanakkale Savaşı

Liman von Sanders'in I. Dünya Savaşı'nda başarı gösterdiği en önemli cephe olarak Çanakkale Cephesi karşımıza çıkmaktadır. Sanders anılarında, 1915 yılının başlarında genel dikkatin daha çok Çanakkale Boğazı'na çevrilmeye başladığının altını çizmiştir. Düşman kuvvetleri ile ilgili haberler Atina üzerinden gelmiştir ve Sanders'e göre İngiliz-Fransız filosunun İstanbul istikametinde bir yarma hareketi yapması mümkün görünmüştür.⁵³ İngilizler ise, Çanakkale'nin savunmasının zorlu olduğu ve gerçeği yadsımak dışında hiçbir şey kazanılmadığını basında dile getirmişlerdir.⁵⁴

İtilaf Devletleri'ne ait Birleşik Filo'nun Şubat ayından başlayarak Çanakkale Boğazı'nda yaptıkları deniz operasyonları 18 Mart 1915'te beklentilerinin aksine hezimetle sonuçlanmıştır ve asıl savaş bundan sonra karada devam edecektir. Mart ayının sonlarına gelindiğinde, Sanders'e Çanakkale Boğazı'nda teşkil edilecek 5. Ordu'nun komutasını alması sorulmuş ve kendisi bu durumu şu sözlerle özetlemiştir:

“Enver Paşa, 24 Mart günü öğleden sonra geç vakitte, o gelene kadar büromda kalmamı telefonla rica etti. Kısa süre sonra geldi ve bana, Çanakkale Boğazı'nda yeni teşkil edilecek olan 5. Ordu'nun kumandasını üstlenmeye hazır olup olmadığını sordu. Hemen kabul ettim, ama kaybedilecek zaman olmadığı için, orda bulunan birliklerin süratle takviye edilmeleri gerektiği hususuna dikkatini çektim.”⁵⁵

52 The Times, 26 Kasım 1918, “Liman von Sanders on Gallipoli”, s. 5.

53 Sanders 2014, s. 73.

54 The Times, 22 Şubat 1915, “Dardanelles Attacked”, s. 6.

55 Sanders 2014, s. 87.

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'nı geçme girişimi Enver Paşa'nın boğazı doğrudan savunacak yeni bir ordu kurmasına neden olmuş ve bu ordunun başına da Liman von Sanders atanmıştır. Sanders, 26 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da 3. Kolordu Karargâhında göreve başlamış ve ilk esnada 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa tarafından daha önce uygulanmaya konulmuş olan savunma planını uygun görmeyerek değiştirmiştir. Liman Paşa, Çanakkale'ye gelmeden önce Türk komutanları, eldeki birliklerinin en büyük kısmını Arıburnu ile Seddülbahr arasındaki İtilaf kuvvetlerinin karaya çıkabileceği kıyı, kumsal ve oralara yakın yerlere toplamasına rağmen Liman Paşa kıyı savunması yerine İtilaf kuvvetlerinin içerilere çekilerek imha edilmesinden yana olmuştur.⁵⁶ Sanders'in askerlerin önemli bir bölümünü düşmanın hiç çıkmayacağı ya da göstermelik olarak çıkacağı yerlere yerleştirmesi nedeniyle çıkarmanın ilk iki gününde düşman saldırılarına karşı koyma işi 9. ve 19. Tümenlere düşmüştür.⁵⁷ Bu esnada, Mustafa Kemal'in 20 Ocak 1915'te komutanlığına atandığı 19. Tümen de⁵⁸ 5. Orduya bağlı olarak Eceabat-Bigali yakınlarında 3. Kolordu ihtiyatında tutulmak üzere görevlendirilmiştir. Böylelikle 25 Nisan'da İtilaf Devletleri'nin Gelibolu'nun altı yerine birden çıkartma yapması ve esas çıkartma yerinin Arıburnu Bölgesi olması Mustafa Kemal'in yıldızının parlamasına neden olmuştur.⁵⁹

Mayıs ayına gelindiğinde, The Times, Çanakkale'deki durumla ilgili bilgilendirme yapmakta ve Alman basınına yakından takip etmekteydi. İstanbul'dan gelen telgraflar aracılığıyla verilen haberlerle 5. Ordu'nun Alman Komutanı General Liman von Sanders'in Gelibolu'daki güçleri mağlup ettiği ve böylelikle Alman basınının çok stress yapmayı bıraktığı basına yansımıştır. Osmanlıları zafere bir Alman generalinin götürdüğü bilgisinin Alman sevinci ve memnuniyetini arttırdığı da eklenenler arasındadır. Basın zafere doğru gidildiğini nakletse de Mayıs ve Haziran ayı boyunca da muharebeler bütün şiddetiyle devam etmiştir.

56 Atabey, Figen: Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi, TTK, Ankara 2014, s. 210-211.

57 Gök, Bilal: "Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları (Çanakkale Zaferinin 99.Yıldönümü Anısına)", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Kars 2014, s. 128.

58 Bkz.: Kocatürk, Utkan: Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 34.

59 Akça, Bayram: "Mustafa Kemal'in Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları'nın Yeri", Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Atatürk'ün Doğumunun 125.Yılı ve Cumhuriyetimizin 83.Yılı Özel Sayısı, s. 109.

Temmuz 1915'te Sanders'e dair yazılanlardan belki de en ilgi çekici olanı O'nun yaralanmasıdır. İngiliz basınından alınan bilgiye göre; Çanakkale Boğazı'ndaki son savaşlardan birinde Sanders, yüksek Alman komuta kademesinin diğer subaylarıyla birlikte Türk askerlerini cesaretlendirmek için Türk siperlerini gezerken yaralanmıştır.⁶⁰

8 Ağustos 1915 tarihine gelindiğinde gece 21.45'te 5. Ordu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders'in emriyle Anafartalar Grubu komutanlığına Mustafa Kemal getirilmiş ve kendisine 9 Ağustos günü fecirle taarruza geçme emri verilmiştir.⁶¹ Bu olayı Sanders anılarında şöyle anlatmaktadır:

“8 Ağustos sabahı gün doğmadan önce, Saros Kolordusu'na emredilen Büyük Anafarta istikametindeki hücum için yığınak bölgesine atla yalnız gittim. Fakat orada hiçbir birliği bulamadım. Nihayet, bana ileri karakol mevzilerini aradığımı bildiren 7. Tümen'in kurmay subayını gördüm. Ondan, onun ve 12. Tümen'in büyük bir kısmının çok geride ve ancak yaklaşmakta olduklarını, bu nedenle o sabah hiç hücum edilemeyeceğini öğrendim. Bunun üzerine, hücumun o akşam güneş battıktan sonra başlamasını emrettim. Gece hücumunun avantajı, düşman gemilerinin ateşinin karanlık nedeniyle büyük bir zarar vermeyecek olmasıydı.

Akşama doğru, Binbaşı Willmer'den 16. Kolordu birliklerinin hâlâ benim emrettiğim yığınak mıntikasına gelmediklerini öğrendim. Kolordu kumandanı olan generalden hesap sorduğum zaman, yorgun askerlerin durumunun henüz hücumu müsaade etmediği cevabını aldım.

Daha o akşam, Anafarta kesimindeki bütün birliklerin kumandasını, Arıburnu Cephesi'nde en kuzeyde bulunan 19. Tümen Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey'e verdim.”⁶²

Diğer bir kaynakta ise şu ifadeler geçmektedir:

“İlk askeri başarısını Trablusgarp'ta gösteren Mustafa Kemal, sorumluluk ve görevden zevk duyan bir komutan özelliğine sahipti. Daha 25 Nisan sabahı 19. Tümen ile ve hiçbir yerden emir almaksızın kendiliğinden muharebeye müdahale ederek düşmanı sahile kadar püskürtmüş ve bundan sonra üç ay süre ile kırılmaz bir azimle devamlı düşman saldırılarına karşı koymuştu. Ona tam anlamıyla güvenilebilirdi.”⁶³

60 The Times, 7 Temmuz 1915, “Liman Pasha Wounded”, s. 7.

61 Bkz.: Kocatürk 1999, s. 56.

62 Sanders 2014, s. 121.

63 Çanakkale Hatıraları, Yayına hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2002, 2. Cilt, s. 83.

The Times’a göre, büyük savaşın fevranındaki Türk ordusu on iki ay öncesine kıyasla farklı bir örgütlenmedeydi ve Sanders hareketsiz görünen önceki dönemden sonra Çanakkale Boğazı’ndaki 5. Ordunun komutanlığı görevinde kendisini bulmuştu. İtilaf Devletleri’nin hamlelerine rağmen Sanders ve onun Türk askerleri gerçekten savaşı kısaltacak hamleyi bertaraf etmişler ve başarmışlardı. Onların başarılarının itibarı büyük oranda Liman von Sanders’e verilmeliydi. Çanakkale savaşıyla heybetli düşmanlarının gözünde saygınlık kazanmıştı.⁶⁴

64 The Times, 26 Ağustos 1929, “Obituary-General von Sanders Gallipoli and Palestine”, s. 14.

Sonuç

Otto Liman von Sanders ya da bir başka deyişle Liman Paşa Almanya'daki askerî kariyerine oranla Türkiye'de daha üst komuta kademelerinde görev yapmış bir generaldir. I. Dünya Savaşı süreci onun askerlik kariyerinin zirvesi olmuş; özellikle Osmanlı ordusundaki görev ve yetkilerinden dolayı hem ulusal hem de uluslararası basın tarafından yakından takip edilmiştir. Henüz Osmanlı ordusunda göreve başlamadan dahi İngiliz basını kendisi hakkında ayrıntılı bilgiler vererek Türkiye'ye geleceği tarih de dahil olmak üzere bir çok ayrıntıyı okuyucuyla paylaşmıştır. Türkiye'ye gelişinin yankıları, ordudaki görev ve sorumlulukları, savaşın gidişatındaki rolü ve önemi sürekli olarak İngiliz basını tarafından dile getirilmiştir. Bütün bunların yanı sıra Enver Paşa ile aralarında olduğu varsayılan çekişmeler de haber konusu yapılmış, bu durum Sanders'le yapılan bir röportajla desteklenmiş ve dikkat çekici olarak bu konuyla ilgili taraflardan herhangi birinin yanında ise yer alınmamıştır.

Liman von Sanders'le yapılan görüşmeleri sütunlarına taşıyan The Times, generalin İngilizleri cesur ve kahraman düşmanlar olarak gördüklerini nakletmiştir. Özellikle İngilizlerin hava kuvvetlerindeki üstünlüğünün Limon von Sanders tarafından kabul edilmesi bu kabulle birlikte başarılarını perçinleştirdikleri izlenimini vermektedir. Bunun yanı sıra The Times Çanakkale'de elde edilen zaferi büyük oranda Liman von Sanders'e mâl etmiş ve onun bu savaşta elde ettiği prestijle heybetli diye nitelendirdikleri düşmanlarının gözünde saygınlık kazandığını da ifade etmiştir.

Sonuçta, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önceki süreçte Türkiye'ye gelen Liman von Sanders burada beş yıl kadar görev yapmış ve bu süre içerisinde Çanakkale Cephesi'nde elde ettiği başarı iz bırakmıştır. İngilizlere göre Sanders, Gelibolu'daki savaşın uzun günleriyle hatırlanmaktadır.

Kaynakça

Kitap Ve Makaleler

Akça, Bayram: “Mustafa Kemal’in Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları’nın Yeri”, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, s. 107-114.

Artuç, Nevzat: Cemal Paşa Askeri ve Siyasi Hayatı, TTK, Ankara 2008.

Atabey, Figen: Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi, TTK, Ankara 2014, s. 210-211.

Bellido, Jose; Bowrey, Kathy: From the Author to the Proprietor: Newspaper Copyright and The Times (1842-1956), Journal of Media Law. 2014, Vol. 6 Issue 2, p 206-233.

Erickson, Edward J.: Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu, Çeviren: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

Gök, Bilal: “Çanakkale Deniz ve Kara Savaşları: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları (Çanakkale Zaferinin 99.Yıldönümü Anısına)”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Kars 2014, s. 117-145.

Hull, Isabel V.: The Entourage of Kaiser Wilhelm II 1888-1918, Cambridge University Press, 1982.

Karaca, Erdem: “Türk Basınında Alman Askeri İslahat Heyeti Meselesi (1913-1914)”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (Kış 2011), Cilt 5, Sayı 9, s. 203-212.

Kocatürk, Utkan: Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999

Kurat, Akdes Nimet: Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerinin Raporları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 28, Ankara, 1966.

Mardin, Şerif: Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Mühlman, Carl: Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Notları, Çeviren: Sedat Umran, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.

Sanders, Liman von: Türkiye’de Beş Yıl, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

Shaw, Standford J.: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş, TTK, Ankara 2014.

Soku, Ziya Şakir: Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat, Enver, Cemal Paşalar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.

Şahin, Enis: “İngiliz The Times Gazetesi’ne Göre Samsun 1908-1925), Geçmişten

Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1. Kitap, Yayına Hazırlayan (Editör): Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı Yayınları, Samsun 2006.

Uçarol, Rifat: Siyasi Tarih (1789-2010), Der Yayınları, İstanbul 2010.

Wallach, Jehuda L.: Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Çeviren: Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, Ankara 1985.

Walker, Martin: Basının Gücü, Çeviren: Gülden Şen, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999.

_____ Çanakkale Hatıraları, 2. Cilt, Yayına hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2002.

_____ İngiliz Basını, British Information Service, London 1961, s. 13.

Tezler

Ağırman, Ferhat: “Yaşadığı Dönem Işığında Said Halim Paşa ve Düşünceleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

Aykar, Hakan: “Bismarck ve II. Wilhelm’in Osmanlı Üzerine Düşünceleri”, Muğla Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2003.

Bostan, M. Hanefi: “Said Halim Paşa’nın Hayatı”, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986.

Gümüşel, Günseli: “The Times Gazetesine Göre Tanzimat Dönemi 1838-1878”, Hacettepe Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

Üstek, Melike: “Türk Basını ile İngiliz Basınının Tekelleşme ve Sahiplik Kavramları Altında İncelenmesi ve Karşılaştırması”, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Gazeteler

The Times, 31 Ekim 1913, “German Military Mission to Turkey”

The Times, 29 Kasım 1913, “German Military Mission to Turkey”.

The Times, 10 Aralık 1913, “The Constantinople Command”.

The Times, 15 Aralık 1913, “The Constantinople Command”.

The Times, 16 Aralık 1913, “Powers of Liman Pasha”.

The Times, 30 Aralık 1913, “The German Military Mission”.

The Times, 9 Ocak 1914, “The Ottoman Army Appointments”.

The Times, 16 Ocak 1914, “Liman Pasha’s Appointment”.

The Times, 22 Şubat 1915, “Dardanelles Attacked”.

The Times, 25 Ocak 1915, “Enver Pasha and The Germans”.

The Times, 3 Mayıs 1915, “Through German Eyes-Turkish Victories”.

The Times, 7 Temmuz 1915, “Liman Pasha Wounded”.

The Times, 4 Ağustos 1915, “Enver’s Quarrel With Liman Pasha”.

The Times, 4 Mayıs 1916, “Turkey from Within”.

The Times, 26 Kasım 1918, “Liman von Sanders on Gallipoli”.

The Times, 26 Ağustos 1929, “Obituary-General von Sanders Gallipoli and Palestine”.

The Times, 5 Aralık 1934, “A History of The Times”.

İnternet Kaynakları

[Http://www.gaestebuecher-schloss-neubeuern.de/biografien/Liman_Otto.pdf](http://www.gaestebuecher-schloss-neubeuern.de/biografien/Liman_Otto.pdf)
(21.02.2015).

II- ÇANAKKALE SAVAŞI:
Savaşa Katılanlar, Kahramanlar,
Kara, Deniz ve Hava Muharebeleri /
THE GALLIPOLI CAMPAIGN OF
1915: Participants, Heroes, Naval and Land
Operations, and Aerial Warfare

Broken Hill Attack 1915 – Revisited: A Battle Fought for Gallipoli on Australian Soil

Prof. Dr. Mehmet Mehdi Ilhan¹

Abstract

On a Friday morning, the New Year's Day of 1915, two Afghans attacked a train carrying 1200 picnickers from Broken Hill. The inhabitants of the town had only recently bidden farewell to its volunteers to Egypt where they were to be trained and protect the Suez Canal. These forces were then sent to Gallipoli to fight the Ottomans to Europe to fight along the British forces at the Western Front. The two men – first identified as Turks but later identified as Afghans – killed two men and a seventeen year-old girl, and wounded some picnickers. They were then hunted down and killed within a couple of hours by the police and the armed volunteers from the town.

The Australian media interpreted this attack, to a modern term a terrorist attack on Australian soil, as a retaliation for the Allies fighting the Turks, and continued this line whenever radicalised Muslims killed Australians or Christians in Europe or elsewhere. This incident at Broken Hill will be revisited and analysed in the light of newspapers published in Broken Hill as well as the feature articles written about the attack in newspapers of our days and online.

¹ Australian National University, Canberra & Istanbul Sabahattin Zaim University. I would like to thank Dr Brendan Whyte, Assistant Curator of Maps at the National Library of Australia (NLA) for reading this article and making substantial correction and valuable suggestions.

Introduction

The Battle of Broken Hill, although it occurred over a hundred years ago, is kept alive, most probably for political reasons, both by in Turkey and Australia. It has been subject matter of artists such as Muhsin Kut, who migrated to Sydney in 1969. He painted the entire story, entitled “Battle of Broken Hill”, exhibiting it at the Aladdin Galley, Elizabeth Bay in 1974. According to the Sydney Morning Herald his “paintings are a dramatic and stark record of his compassion for his lonely and patriotic countrymen.”² The approach to the incident at times is objective and at times misinterpreted as a conspiracy theory. Both Turkish and Australian academics are aware that the perpetrators were of Afghan origin. Yet to make the story an interesting and appealing one, they are called either Turkish terrorists or heroes who took up arms on Australian soil against civilians or soldiers³. In Australian perspective they are the Turks who attacked the MU Order of Oddfellows’ picnic train packed with 1200 civilians, women and children, from Broken Hill to Silverton. The Turkish perspective is much more interesting and told in a number of contradictory versions. Basically the perpetrators are two Sydney-based Turkish ice-cream vendors from the city of Maraş, a city in southeastern Anatolia famous for its ice-cream, who arm themselves and blow up a train carrying ANZACs to fight at Gallipoli; they kill hundreds of soldiers before they fall martyrs.⁴ This in fact was how the story was related to me when I first arrived in Australia in 2003 except that the attack had taken place in Broken Hill. I never took much interest in the story until Dr. Brendan Whyte sent me the letters of Gül Muhammed and Abdullah for translation.⁵ However to be fair and objective there are a number of Turkish and Australian websites that relate the story in a version very close to actually what happened, although each still

2 Frizell, H. 1974: “The Battle of Broken Hill,” The Sydney Morning Herald – Sep 9, p. 4.

3 For misinterpretations of the story that were developed in Turkey and a fair approach to the Broken Hill attack see Saltık, E. 2013: “Avustralya’yı Savaşa İngilizler mi Soktu?” in Yedikita, Mart, pp. 66-71.

4 Akyol, A.: Broken Hill Olayı <http://www.ahmetakyol.net/broken-hill-olayi/> accessed on 27 January 2015; <http://vadetamam.blogspot.com/2014/05/broken-hills-savasi.html#.VMdwjGSUd04> accessed on 27 January 2015

5 Dr. Brendan Whyte, then in Melbourne, is now Assistant Curator of Maps at the NLA. I am grateful to him for sending me the two letters and photos. Likewise I would like to thank Jenny Camilleri and gratefully acknowledge Broken Hill City Archives for the photos and images published in this paper.

interprets it from their own perspectives⁶.

Broken Hill Attack

Silver ore was discovered in far western NSW by Charles Rasp in 1883. The Broken Hill Propriety Company was founded in 1885, and from a few tents the town of Broken Hill developed rapidly. In 1888, almost five years after Rasp pegged the first mineral lease, the population of the town reached 11,000 people. By 1907 Broken Hill was NSW's second largest town after Sydney, with 35,000 people in 1915, the year the Broken Hill attack took place.⁷

Although the Broken Hill attackers were an Afghan and an Indian, and at times referred to as Afghans, they were identified as Turks probably due to their flying the Turkish flag over the ice cream cart they used to transport their weaponry to the ambush site. Due to Britain's declaration of war on Turkey on 5 November 1914, the locals were familiar with the so-called strange flag, and therefore the Turks were targeted as the murderers. The news of the murderous Turks must have travelled so fast that the Germans interpreted the attack as an act of heroism of their allies, the Turks, only few weeks later. "A German newspaper in Freiberg carried the following item":

"We are pleased to report the success of our arms at Broken Hill, a seaport town on the west coast of Australia. A party of troops fired on Australian troops being transported to the front by rail. The enemy lost 40 killed and 70 injured. The total loss of Turks was two dead. The capture of Broken Hill leads the way to Canberra, the strongly fortified capital of Australia"⁸

6 Broken Hill – Gallipoli 1915 (Broken Hill Katliamı) <http://www.gallipoli-1915.org/broken.hill.htm> accessed on 11 November 2016; Mike Dash, *The Battle of Broken Hill*, <http://www.smithsonianmag.com/history/the-battle-of-broken-hill-113650077/?no-ist> accessed on 6 November 2016.

7 Town excursion notes – Friday 23 April 2010 www.aicomos.com/wp-content/uploads/Histoic-Townships-Excursion-Notes.doc accessed on 27 January 2015. For the development of Broken Hill see Rainbird, P. 2003: "Representing Nation, Dividing Community: The Broken Hill War Memorial, New South Wales, Australia," *World Archaeology*, Vol. 35, No. 1, *The Social Commemoration of Warfare* (Jun.), pp. 24–25.

8 Nicholas Shakespeare, "When Jihad Came to the Australian Back" in *Newsweek* <http://europe.newsweek.com/how-jihad-went-australian-outback-272619?rm=eu> accessed on 24 December 2016. The same item appeared in a Turkish newspaper Hodges, D.: *The Battle of Broken Hill (Third World Islamic Immigration imperils Australia)* <http://www.wwwnews.net/story.php?id=267> accessed on 27 January 2015. Gwendoline is doubtful whether this was an official statement from Berlin. See Garrulous Gwendoline, *The Battle of Broken Hill – New Year's Day 1915*, <https://garrulousgwendoline.wordpress.com/2016/04/09/the-battle-of-broken-hill-new-years-day-1915/> accessed on 25 December 2016.

Although this German version of the story was fictitious (apparently it originated as a parody in a Sydney weekly, the *Bulletin*), within a short time spread all over Australia and New Zealand. According to Whyte “this obvious satire seemed to be taken seriously in some quarters, the newspapers began to reprint the invented hyperbole as a true example of Germany’s propagandistic mendacity.”⁹ This obvious satire was taken seriously and, along with a brief account of the attack on picnic train, was published in a dozen newspapers first in Australia and then New Zealand, and even English and American newspapers. The story continued to be reprinted as if it were a factual account of German propaganda, even in Broken Hill, as late as 1951¹⁰.

Conspiracy theories also developed around the Battle of Broken Hill. It was speculated that the British either took the advantage of the incident or they were behind the attack in order to flame hatred against the Turks and thus increase the number of conscriptions from Australia of which Britain was badly in need.¹¹ Apparently the recruitment into the Australian Imperial Force doubled following the attack on 1 January 1915.¹² According to an article entitled “Men for the Front: More Departures” in the *Barrier Daily Truth*, (Thursday 14 January), 28 men volunteered and joined the Barrier Boys’ Brigade at 6:30 pm on 13 January “en route for Murphettville”. They were requested to bring evidence of their parents’ consent, as they were not of age. They boarded the train and departed at night¹³.

The terrorists used 48 cartridges during the attack on the picnic train. The attack was the first or rather only terrorist attack of the First World War on

9 Whyte, Brendan 2016: “Propaganda Eats itself: The *Bulletin* and the Battle of Broken Hill,” in *Sabretache*, vol. LVII, no. 3, September, p. 50.

10 For the list of newspapers and quotes from a number of them including *Barrier Miner* and *Barrier Daily Truth* see Whyte 2016, pp. 50–57

11 Yilmazer, T.: *Geliboluyu Anlamak*, http://www.geliboluyuanlamak.com/363_derin-nefret-anzaklari-canakkale-savasi-na-sokan-komplonun-hikayesi-omer-ertur-ismail-bilgin.html accessed on 27 January 2015, cf. Ertur, Ö. 2005: *A Prelude to Gallipoli: The Battle of Broken Hill 1915 (Derin Nefret: Anzakları Çanakkale Savaşı’na Sokan Komplonun Hikayesi)*, Istanbul.

12 Commonwealth War Graves Commission Newsletter, January 2013, www.cwgr.org

13 Although the article is entitled “Men for the Front”, it is not clear whether they were accepted into the army since they were not of age. However, for a list of boy soldiers listed on the Roll of Honour for the First World War see Australian War Memorial: Boy soldiers on the Roll of Honour for the First World War, <https://www.awm.gov.au/encyclopedia/boysoldiers/first/> accessed on 25 December 2016

Australian soil and Alma Cowie was the first victim¹⁴ for the Australians to raise their voice just like Haron Monis' attack on the Lindt Café in Sydney's Martin Place on 15 December 2014. The attack likewise swiftly encouraged the Anzacs to retaliate at least on the Ottoman soil as one of the young Victorian Anzac wrote to the people of Broken Hill "I can tell you we will be letting the Turks know there will be more to shoot at than a picnic train."¹⁵ The attack inflamed Australia: "The Sydney Morning Herald's six-deck headline shouted "The fight with the Turks"... The Melbourne Argus was equally as shrill: «Turks Attack Train» which was actually a bald statement of fact. Three days after the attack, 11 enemy aliens were arrested in Broken Hill and sent to Adelaide for incarceration in the Torrens Island Concentration Camp."¹⁶

Long before the Broken Hill attack the relations between the Afghans and the local teamsters had deteriorated. The cameleers had taken the jobs that the teamsters believed rightly belonged to them and therefore they never welcomed the Afghans. Therefore probably due to only not this but also to cultural differences as well as for the fact that camels could not be kept in town in an era of horse transport, the Afghans had founded their own distinct communities know as "ghantowns." By the time the First World War started the relationship was already very tense. The local Barrier Miner had been campaigning to drive the cameleers out of Broken Hill district. Soon after the outbreak of the war, Gül Muhammed, one of the Broken Hill attackers who had formerly served in the Ottoman army, wrote to the Ottoman Sultan to reenlist and surprisingly received a positive reply encouraging him to fight for the Sultan, although without specifying how, from wherever he was. Gül then must have then encouraged Molla Abdullah, the other attacker, to join forces in a fight against the Australians.¹⁷ As such Nicholas Shakespeare in his novella *Oddfellows*, based on the Battle of Broken Hill, called the attack "an act of Holy War and part of jihad."¹⁸ However, Shakespeare's approach is simply for literary and dramatic purposing.

14 Murphy, D.: Broken Hill, New Year's Day, 1915 was Australia's first terrorist attack <http://www.smh.com.au/nsw/broken-hill-new-years-day-1915-was-australias-first-terrorist-attack-20141014-115weh.html> accessed on 6 November 2016

15 Murphy, D.: Broken Hill...

16 Murphy, D.: Broken Hill...

17 Dash, M.: The Battle of Broken Hill, <http://www.smithsonianmag.com/history/the-battle-of-broken-hill-113650077/?no-ist> accessed on 6 November 2016.

18 Debelle, P.: A jihadist attack on picnickers in Broken Hill brought WW1 home <http://www.adelaidenow.com.au/news/south-australia/a-jihadist-attack-on-picnickers-in-broken-hill-brought-ww1-home/story-fni6uo1m-1227172982998> accessed on 25 January 2015.

The Battle of Broken Hill based on the Reports of Local Newspapers

The Barrier Miner¹⁹, local newspaper, was the one that basically covered the Broken Hill attack on the very same days as the events and coronial inquests took place in the court, starting from Friday 1 January to Tuesday 12 January 1915. Another local newspaper Barrier Daily Truth²⁰ also covered the whole events with some interpretations. For a clearer picture of the attack rather than a battle I have summarized and reinterpreted the events with reference to some other newspaper and secondary sources. I have also studied Barrier Daily Truth and rephrased the articles that might throw light on the background of the events. In doing this I very much hope to reveal the whole picture in summary to the readers and ease their minds from conspiracy theories.

The Attack²¹

It was Friday morning, the New Year's Day of 1915, the First World War had just broken out and Australia had only recently bidden farewell to its volunteers to Egypt for training to fight along the British forces at Gallipoli and the Western Front. About 1200 picnickers of Broken Hill have boarded 40 ore trucks of a train. The train would take them to attend the annual Manchester Unity Picnic at Silverton, a small town 25 kilometres North West of Broken Hill built by miners. The train left Broken Hill at 10 a.m. and about 20 minutes later two men, later identified as Turks or Afghans, attacked the train firing about 20 or 30 shots.²² They killed two men and a seventeen year-old girl, and wounded some picnickers. Mr A. E. Millard who was riding a bicycle along the tracks was also hit by a bullet and died spontaneously.

The train was taken little further and stopped at the Silverton Tramway Company's reservoir, where there was telephonic communication with Broken Hill. A call was made to Broken Hill to summon medical assistance and alert the police to the attack. The bodies of the three victims were left at the pumping station at the reservoir and the train headed back to Broken Hill. On the way they met the motorcars of Dr Moulden and others who had responded to the call. Some of the wounded were moved to the motorcars and both the motorcars and the train shortly after arrived at Broken Hill.

19 Barrier Miner can be accessed on the Internet and also at the NLA.

20 I am grateful to the Staff of NLA, for allowing me to have access to the copy of Barrier Daily Truth.

21 Barrier Miner, Friday 1 January 1915, p. 2 <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45309452> accessed on 26 January 2015. Barrier Daily Truth, Saturday 2 January 1915.

22 According to Barrier Daily Truth 2 January (p. 1) 40-50 shots and 4 January, about 60 to 70 were fired.

Inspector Miller, who was alarmed by the telephone call from the pumping station immediately mobilised a force of police to the scene. The police communicated with Lieutenant Resch, who then dispatched all available men connected with military forces²³. They all pursued the two Afghans/Turks, who after attacking the train have moved off east towards Broken Hill, on their way shooting another man²⁴ and then took cover in the ridge of white jagged rocks only few hundred meters to the west of the Cable Hotel²⁵. The civilians, mainly members of rifle clubs, and members of citizen forces also armed with guns and rifles rushed to the rocks. They joined over thirty men with rifles and guns under the direction of Inspector Miller and Lieutenant Resch spread out on the adjoining hills and encircled the enemy pouring hot fire on them. The two Turks/Afghans returned fire, but without effect despite the facts that the range was short and the attacking parties in some cases exposed themselves. Obviously

23 "Colour-sergeant Williams, of the 82nd Infantry, has supplied the following list of the members of the military forces who took part in the fight: —

Lieutenants Anderson, Shepherd, J. M'Carthy, Color-sergeants Williams, Tester, Sergeants Bishop, Nettle, Petney, Reid, Price, Main, Corporals Roland, Matthew, Com-ley, Jefferys, Lance-corporals Davies Harris, Riley, Privates Purcell, Lean, Richards, M'Leeney, Braithwaite, Anderson, Kenworthy, Day, Hayes, Gibson, Battle, Wickham, Ash-wood, Hoare, Bevan, Jones, Shore, Curnow, Wallace, Hanley, Ju...Shelley, Partington, Collicot, ...Murray, Dowd, Chenhall ... Arthur, Brad... Camp..." See Barrier Miner (Broken Hill, NSW: 1888 - 1954), Friday 1 January 1915, p. 2. According to Barrier Miner (Wednesday 6 January), some British forces also joined the besiegers. See A Reporter Visits, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45310185> accessed on 28 January 2015. For and incomplete list see also Barrier Daily Truth, 4 January 1915.

24 According to the newspaper [Barrier Miner, Friday 1 January 1915, p. 2] report "The Turks, after their attack on the train, moved off towards the west of Broken Hill, and were followed by their armed pursuers... After shooting another man on their way" and also "On their way across to their rocky stronghold, the Turks knocked at the door of a house near the Allandale Hotel. The resident opened the door and some words passed between him and the Turks. Then one of them raised his rifle, and without warning fired point blank, the bullet going through the victim's body."

25 According to the newspaper [Barrier Miner, Friday 1 January 1915, p. 2] report "When the police cars reached a point near the Cable Hotel, Sergeant Gibson saw two men amongst the white quartz rocks on a hill. Not suspecting that they were the enemy, Sergeant Gibson was about to make inquiries of them, when suddenly they opened fire on the car. Mounted Constable Mills was struck by two bullets at the outset, and then the firing commenced on both sides." According to another account of Barrier Miner (Friday 8 January 1915, p. 4) "Sergeant Gibson and Sergeant Dimond procured two motor cars and with 10 policemen they went to the Frieberg Hotel, and from there, to West Broken Hill, near the scene of the tragedy. They then preceded West Camel camp an about 250 yards past the camp they saw two men leaving West camp going in a northerly direction; they were dressed in turbans and khaki coats and carried rifles. As Sergeant Dimond was about to pull up his car, the two men knelt down and fired at them. The police fired back. Constable Mills was wounded twice during the exchange of fire. The exchange of fire continued for a considerable time." According to Barrier Daily Truth, 7 January, Cable Hotel after the attack became a focal point and made more business than before.

the two Turks/Afghans were not professional shooters despite the claim that one of them had served in Ottoman army.²⁶ Eager men from the town constantly reinforced the attacking party of Broken Hill, determined to leave no work for the hangman. The battle lasted almost two hours. One of the men was found dead shot through the head and the other one alive, but motionless with several wounds. Although the latter was taken to the Hospital, he died several hours later²⁷.

Comments: According to the reports in Barrier Daily Truth, January 5, the “Turks” prior to the attack had approached a number of Afghans to join them in their venture. The Afghans warned them against such an attempt and even informed the police. Yet according to another contradictory report of January 6, based on the statement of Mr Box and his close acquaintances a lady and her daughter married to a cameleer, the Indians were not aware of what the “Turks” were up to. However, according to the same report a man named Kiduram (in Barrier Miner spelt as Kodaram and in similar report of Barrier Daily Truth, January 7, spelt as Khadram²⁸) – a compatriot of Indians and a frequent interpreter in the court despite the fact he did not speak very good English – had some feelings that the two “Turks” were up to something evil, but had the general impression that they were going shooting. Although Kiduram at 9:30 a.m. on January 1, rushed to the police station just after the “Turks” started, the Police formed the impression that his “story was one of the frequent alarms raised from the camp.” According to Barrier Daily Truth, January 7, “Had Khadram spoken better English, the result might had been different. The “Turks” might had been caught; before the tragedy, or they might not.” The Afghans attacked the train after 10:20 a.m. and the battle according to Barrier Miner (Wednesday 6 January) lasted another two hours²⁹. By the time Gül Muhammed³⁰, was admitted to the

26 According to Barrier Daily Truth, Monday 4 January, “... the Turks were not novices with rifles. Their shooting at short range was certainly not good, ...”

27 See War in Broken Hill: Attack on a picnic train <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45309452> accessed on 26 January 2015.

28 According to Khadram’s statement to the Police “Abdulla was out for vengeance on account of the court case [as he was fined for slaughtering animals without a certificate by the local sanitary inspector.] ... to get (his) money’s worth out of the infidels.” Although Khadram immediately rushed to the police, it was too late for an action. The news of Broken Hill attack must have travelled very fast for in this same report it is stated: “By the way, a Turkish spy, boasting the name of Abdulla, has just been arrested in Egypt.” See Barrier Daily Truth, 7 January.

29 A Reporter Visits, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45310185> accessed on 28 January 2015.

30 The name is spelt in a number of ways as Gool Mohamed Gul Mahomet. I preferred to use the Turkish form throughout the article.

District Hospital it was 1:30 p.m.³¹. The report about the incident most probably was prepared within an hour and then the newspaper published it by evening. The next report was on Monday 4 January 1915, that is, three days later. One would expect the reports to include certain other matters related to the incidents such as the opinions of the Afghans in the town. Also by the time the incident was over it was the time for Friday prayers and one would expect that the crowd would attack the mosque in retaliation.³² However according to the *Barrier Miner* there was an attack on the Afghan camp, but the police stopped the crowd. The mob then attacked the German club on Delamore Street. According to *Barrier Daily Truth* 2 and 14 January, a crowd of 1000 pushed down the club's galvanized iron fence, threw stones at its windows, and then entered the premises and set the building on fire.³³

Dispute over the Burial of the Bodies of Perpetrators³⁴

The two perpetrators were Gül Muhammed and Molla 'Abdullah, two cameleers who had migrated to Australia. According to the *Barrier Miner*, the police authorities disposed of their bodies, either cremated or buried in an unknown location. Although word got around that they were buried at the gaol reserve, Inspector Miller did not confirm this. The police in fact refused to give any further information other than assuring the public that they were definitely not buried in Broken Hill's Muslim cemetery. However, it appears that the authorities first intended to have them buried in the Muslim cemetery. According to the report there were two graves dug on Saturday, the day following the attack, in a corner of the Muslim cemetery; a crowd of people objected, threatening that the bodies of the perpetrators would be dug up again if they were buried in any part of the cemetery, being sacred ground. The Afghans also came to know of it and bitterly objected, arguing that the two perpetrators had acted contrary to the Islamic law in killing innocent civilians. It is also clear from reports that they also refused to perform prayers for them. Therefore, the digging

31 New Year's Tragedy, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45310235> accessed on 28 January 2015.

32 On the history of Broken Hill Mosque/Afghan Mosque constructed in 1887 and the Cameleers see Broken Hill Mosque, <http://www.environment.nsw.gov.au/heritageapp/ViewHeritageItemDetails.aspx?ID=5051563> accessed on 26 December 2016.

33 See *Barrier Daily Truth* 14 January for a full description and an inquiry into the cause of fire that ended in no one being identified. And also the witness who had been "stationed in Broken Hill for about four months" could identify no one that set the club on fire.

34 *Barrier Miner*, Monday 4 January 1915, p. 2 <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45309928> accessed on 28 January 2015.

of the two graves was left incomplete³⁵. I also believe, any other Muslims basically for two reasons never used these two half-dug graves: the graves were dug in a northwest by southeast direction, and the fact they were dug for the two sinners. According to the Islamic law a deceased Muslim in Broken Hill cemetery should face the Kiblah laid down on the right shoulder in a grave dug north by south direction. The fact that there were only few Muslims buried in the Broken Hill Muslim cemetery is an indication that the Afghans at the time were still of the first generation Muslims that have arrived in Broken Hill and therefore were not integrated into the Australian community as yet.

Comments: Although according to the Barrier Miner (Monday 4 January 1915, p. 2), the Muslims in Broken Hill refused the burial ground to the two Afghans arguing that they had committed sin by attacking and killing the innocent civilians, it is not clear whether their refusal was due to their religiosity or out of fear. If the Afghans of Broken Hill were aware of the true meaning of jihad they were right to refuse. However, then it could equally be argued that these two Afghans – who apparently were religious, one an imam and the other a devout Muslim who claims that he had served in the Ottoman army and wanted to become a martyr – would not have attacked the civilians³⁶. Instead one would have expected, as the Bulletin's satiric version of the story jokingly suggested, they should have attacked a train carrying soldiers if they believed their fight was for the sake of jihad, or the Sultan's call to jihad.

The Scene of Battle³⁷

The premeditated attack, the scene of battle, and the exchange of fire between the Afghans and their killing were covered by the local newspaper, Barrier Miner, basing its information on a reporter visiting the battlegrounds, the police enquiries, inquests and the testimonies of witnesses at the inquest. The inquest was simple and was based on the testimonies of police, medical personnel, and a number of witnesses all providing incidental and circumstantial evidence about the perpetrators and the victims.

35 Assassins' Bodies, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45309928> accessed on 28 January 2015

36 Assassins' Bodies, ...

37 Barrier Miner, Wednesday 6 p. 2 & Thursday 7 January 1915, p. 1 <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45310185>; <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45310235> accessed on 28 January 2015.

Perpetrators: Gül Muhammed and Molla ‘Abdullah both were residents of Broken Hill. Gül Padişah Muhammed (c.1875–1915), an Afridi tribesman was from mountainous Tirah region of Afghanistan. He arrived in Australia in his early youth and most probably worked as cameleer³⁸ and then went back to his home country. While back at home, he enlisted in the Ottoman army four times and received Sultan’s ferman³⁹. However the ferman found on Gül Muhammed was sent to Adelaide for translation was then introduced at the court and a translation was published in the Barrier Daily Truth on 13 January⁴⁰. He returned back to Australia in 1912 and first started working in the silver-mines until the war commenced, and then became an ice-cream vendor⁴¹. He lived in a room rented from an Assyrian in Argent-lane, Broken Hill; some time after the war commenced, he went outback and went for a trip with a camel team trading from Tarrawingee; he returned to Broken Hill between three to four weeks before the attack⁴².

Molla ‘Abdullah (c.1855–1915), a camel driver and a learned man, was known to the Australians as an imam as he was leading the prayer for the Afghans at the local ‘Ghantown’ either always or whenever there was no one else to lead the prayer. He had arrived in South Australia around 1890, and had been working at Broken Hill since 1899. A sanitary inspector fined him twice for illegally slaughtering animals and prosecuted him⁴³.

38 For cameleers working in Australia see Philip Jones, P. & Anna Kenny 2007:

Australia’s Muslim Cameleers: Pioneers of the Inland, 1860s–1930s. Paperback–December.

39 The word used in Gül’s letter is hukm meaning order, decree and commandment in Ottoman Turkish. The word hukm here may well mean an Ottoman ferman.

40 According to the translation of the ferman Gül sent an application to enlist in Ottoman Empire and received a reply of acceptance.

“The application for enlistment read:-

I hope you will accept me as the member of the Turkish Army, which I will serve by the will of God and be true to H. M. the Sultan of Turkey, and to my country, and will to the best of my ability fight there in. (Signed) Gool Arnah Mohammed, (dated) October 2nd 328.

Accepted (Signature of endorsing official). Witnesses (several with seals attached to signatures).

The official reply to the above was as follows:-

We have accepted your requested to be a member of Turkish army, and the will of God will help you to be a true member of the Turkish army, and to fight only for the Sultan.”

41 Mahomed, Gool Badsha (1875–1915) by Christine Stevens, <http://adb.anu.edu.au/biography/mahomed-gool-badsha-13288> accessed on 27 January 2015. This article was published in Australian Dictionary of Biography, Supplementary Volume, (MUP), 2005.

42 Inquest on the Turks, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45310395> accessed on 28 January 2015.

43 Abdullah, Mullah (1855–1915) by Christine Stevens, <http://adb.anu.edu.au/biography/abdullah-mullah-12763> accessed on 26 January 2015. This article was published in Australian Dictionary of Biography, Supplementary volume, (MUP), 2005.

Apparently Gül Muhammed and Molla ‘Abdullah were close friends, together smoking ganja (gungha: marijuana or cannabis), a fairly common practice in parts of Afghanistan and northwestern Pakistan. In fact someone at the North Camel Camp had told Kodaram, one of the witnesses at the court, that on the morning of 1 January (that day) Molla “‘Abdullah had been smoking gungha, and had gone away into the bush with his gun.”⁴⁴ Also according to Barrier Daily Truth, 4 January, Gül Muhammed “was [an] absolute slave to drug ... and was not in his right senses” when he committed the crime⁴⁵. It is very probable that he was the one who persuaded the old man Molla ‘Abdulla “to join him in the murderous venture. There is not a vestige of evidence that the plan was pre-arranged and a concerted plot, and it appears to have emanated from the two Turks alone, with Gool Mahomet the ring leader.”

Molla ‘Abdullah at the time of attack was sixty years old and Gül Muhammed was forty. They were well known and respected in the town. They were frequent customers at the shop of a Mr. Pincombe, “making all kinds of purchases. Mullah [i.e. Molla] was often given credit, and was always found to be honest.”

The sources cite very insignificant incidents that could possibly have motivated Gül Muhammed and Molla ‘Abdullah to attack the picnic train. Gül Muhammed had claimed that he had served in the Ottoman army and therefore was known as a Turk. In fact the Barrier Miner (Wednesday 6 January 1915) refers to the perpetrators as “the Turk and his (Hindoo) companion.”⁴⁶ At the break of First World War the British silver-mine where Gül was working laid him off after all contracts with the German smelters were cancelled. Sultan Reşad Mehmed V (r. 1909–1918) had already made a call for jihad against the Entente in mid-November 1914, as the Ottomans had entered the war on the side of Germany and Austria-Hungary in late October⁴⁷. The Australian forces were already mobilized and the Anzacs were going to land at Gallipoli in a few months time. Molla ‘Abdullah was also a voluntary butcher slaughtering animals for halal food consumption. An Irishman called Cornelius Brosnan, who was the

44 Inquest on the Turks, ...

45 According to Mr. Lord Gariques’ statement the effect of “gangha or Indian hemp, which is in common use among the Turks and Afghans ..., on its slaves is far worse than smoking of opium.” (Barrier Daily Truth, 6 January).

46 A Reporter Visits, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45310185> accessed on 28 January 2015.

47 Just Wars, Holy Wars, and Jihads: Christian, Jewish, and Muslim Encounters and Exchanges, edited by Sohail H. Hashmi (Oxford and New York: Oxford University Press, 2012), p. 298.

local sanitary inspector, refused to give him, or cancelled his certificate, and then tracked him down and fined him twice. Now and then Anglo-Saxon boys were ridiculing and chasing Molla down the street throwing stones at him whenever he hobbled by them. He never retaliated and the police failed to act despite his complaints⁴⁸ as the Sydney Morning Herald reported only shortly after the attack on 4th of January 1915.⁴⁹ These surely could not be valid reasons for a molla and so called a veteran (gazi) to plan an attack on civilians. But apparently they were and this is very clear from the reports in the Barrier Miner (Thursday, 7 January 1915, p. 1). Considering that Gül had returned from Tarrawingee between three to four weeks previously, we are faced with a puzzle, since the sources state that the perpetrators apparently were planning to attack the train at least five weeks before the incident took place, that is, sometime mid-November, and Gül enquired about cartridges from Pincombe's shop five weeks before and bought them three weeks before the incident. Also according to Mr. J. Dolman, an assistant in Mr. Pincombe's shop, Gül Muhammed was contemplating the attack, as he was talking of war, specifically referring to the Gurkhas' bravery fighting in Europe. Despite all this he concealed his grudge and managed to buy from Mr Pincombe's shop first eighty, and then another ten cartridges for a Schneider rifle. Apparently Mr Pincombe was the only shop keeper who had cartridges for a Schneider, and these cartridges had been there for ten to twelve years and no one had enquired for them ever before. The perpetrators had another rifle and the sources are silent on not only where the perpetrators got the rifles particularly the Schneider, but also where the bullets came from for that other rifle⁵⁰.

Comments⁵¹: According to the report on 6 January the battle between the Turk [and his companion] and their killers lasted nearly two hours. If this is the case then the Afghans were using their bullets with care or the killers were cautious in their siege to avoid further casualties. Because the Afghans only had ninety bullets and they had already used thirty according to Barrier Miner or fifty according to Barrier Daily Truth (2 January), the remaining sixty bullets plus the bullets of the other gun should not last that long since there was a continuous exchange of fire. Apart from this the report states that there was an exchange of fire between the enemy that is the Afghans and Sergeant Dimond for half an hour

48 Outback Jihad: How World War One came to Broken Hill by Nicholas Shakespeare, <http://www.themonthly.com.au/issue/2014/november/1414760400/nicholas-shakespeare/outback-jihad> accessed 6 February 2015.

49 D. Murphy, ...

50 New Year's Tragedy, ...

51 Barrier Miner, Wednesday 6 January 1915, p. 2

with an assumption that he was hit because he had not taken good cover. The two Afghans then most probably already used most of their remaining bullets during this half an hour exchange of fire. The reports however are contradictory. If the following statement of Barrier Miner (6 January) is correct then the perpetrators would have been killed within a short time or the firing squad aimed to capture them alive:

“But for two facts the Turk and his Hindoo companion might have held the crowd at bay for longer than the two hours they did do so. In the first place they frequently stood up above the top line of rocks and were easy targets for the time, and in the second place the shots on the inner side of their defense showed that they had been attacked from the rear.”

There were also British forces in Broken Hill and they also participated in the siege of the two Afghan perpetrators. Therefore the Afghans were facing a small army of experienced fighters and surprisingly the siege lasted nearly two hours.

The report also uses the phrase “the Turk and his [Hindoo] companion” indicating that the leading perpetrator was Gül Muhammed who allegedly served in Ottoman army and therefore was known as a Turk. In another part of the report it is stated that there were already few Turks in Broken Hill. How far this claim is true is questionable. According to the Census of 3rd of April 1911 reported in an official letter of the Commonwealth of Bureau and Statistics and Census dated 11th November 1914, there were 223 males and 143 females a total of 366 persons from Ottoman lands living in Australia. They were mostly Armenians, Assyrians, Jews, Greeks and Georgians, and only few of them were Muslims. At the start of First World War Australia declared war on Turkey on 6th November 1914. Turkish born residences were declared as enemy aliens and were put under surveillance. They were all required to fill in Aliens Registration form, John Mahomet being one of the few Muslim Turks who filled the form⁵².

Comments⁵³: It appears that Gül Muhammed and Molla ‘Abdulah were well known in the town and most probably were respected by the people of Broken Hill, as they were frequent customers of Mr Pincombe and therefore

52 Letters from the Chief General Staff (NAA: MP16, 1915/3/1508, p. 7 and p. 3) and the form used by John Mahomett to register as an alien under the War Precautions (Aliens Registration) Regulations, 18 October 1916 (NAA: MT269/1, VIC/TURKEY/MAHOMETT JOHN, p.16). Cf. <http://uncommonlives.naa.gov.au/muslim-journeys/arrivals/turks.aspx> accessed on 26 August 2015. I would like to thank NLA and NAA for the copies of these documents.

53 Barrier Miner, Thursday 7 January 1915, p. 1

were not suspected of carrying such an atrocity as the seller of cartridges did not have any suspicion and sold him ninety cartridges. If Gül Muhammed had not bought any cartridges before, then he should have been suspect, but apparently not. The frequent customers of Mr Pincombe neither Gül Muhammed nor Molla ‘Abdullah had ever asked for ammunition before. They were found trustworthy and were always given credit. We have no proof whether Mr Pincombe, his son and their assistant were questioned on Sunday or Saturday. Obviously the police could have had access to anyone at any time in a town as small as Broken Hill. However, Mr Pincombe telephoned the Police letting them know that the cartridges were bought from his shop. The enquiry was left to Monday and Mr Pincombe provided full report.

It should further be noted the perpetrators should have been suspected in advance because according Mr J. Dolman, who is an assistant in Mr Pincombe’s shop, Gül Muhammed was talking of war specifically referring to the Gurka’s bravery fighting in Europe. The Gurka’s also fought the Turks at Gallipoli.

It is also a surprise and should be questioned that if Mr Pincombe was the only shopkeeper who had the cartridges for a Sniper and these cartridges had been there for ten to twelve years and no one enquired them ever before, then where did the perpetrators got a Sniper that was not used in the town. Apparently they had another type of gun. Then one should ask where did the bullets came from for the other rifle.

The Inquests on the Victims⁵⁴

The inquest on the victims took place on Thursday 7 January 1915 by the coroner (Mr. C. F. Butler, S.M.). No legal gentleman represented the victims.

On Thursday 7 January the coroner took the evidence on the four victims and left the inquest on the bodies of two Turks/Afghans to a later date.

“The four victims were:

Alma M. (Priscilla) Cowie, Railway Town.

Albert (Alfred) Elvin Millard, Railway Town.

William John Shaw, West Broken Hill.

James Craig, West Broken Hill.”

Fully qualified medical practitioners examined the bodies of these four victims either on spot or in hospital:

54 Barrier Miner, Thursday 7 January 1915, p. 2; Barrier Daily Truth, 8 January 1915

Melville Birks had examined 67-year-old James Craig in hospital. The victim died later afternoon from bullet wounds in the hipbone and the abdominal cavity (cf. Barrier Daily Truth, 8 January)

Archibald B. Nairn had examined William John Shaw at about 11 o'clock on Friday morning at the pumping house at the Silverton Tram-way Company's Dam. The victim died from an expanding bullet that had caused a 2 inch long wound in the victim's back. "The cause of the death was shock caused by the wound."

Owen Meredith Moulden examined the bodies of Albert Elvin Millard and Alma M. Cowie at about 1:30 p.m. at a spot three miles out on the railway line from Railway Town. Both victims were already dead when he arrived there. Miss Cowie "was in a truck ... and had died from a large gaping wound in the front of her skull". Millard also found dead was wounded in the back and had several ribs broken.

John Coe, a railway guard in the employ of the Silverton Tramway Company, was one of the witnesses at the Inquest. He testified that he left Sulphide Street at 10:20 a.m. in charge of a train with a picnic party. At about 1½ mile from the Railway Town station he saw two dark men wearing turbans in the Umberumberka pipeline trench at a distance of 40 to 50 yards from the rails were shooting with rifles in their hand aiming at the train. He also "saw a horse in a light cart a few yards from the trench; on it was what at first looked like a red flag". They continued firing until the train passed. Coe applied the brakes and stopped at about 850 yards away from the men. Some people had got out of the train, but he ordered them back and the train went on as the men were still shooting. The train stopped at about three-quarters of a mile further. Several people were wounded. Elsegood, an assistant guard, ran about half a mile to the company's private telephone at the pumping station. He raised the alarm in the city; and about 10 minutes to 11 the relief train arrived with men with rifles; doctors and other people then followed.

There were a number of other witnesses in the court. Mary Wilkes standing at the door of her residence on 1 January at 9:45 a.m. saw an ice-cream cart with a red flag on a corner on the Silverton Road and two men in light-coloured clothes walking about. She went in and got some opera glasses to look for the men, but could not see them. Just then she heard shouts and screams, and rifle shots. The train pulled up a few yards (as opposed to Coe's claim 850 yards). Before this she also saw the two men fired four shots at a cycling man who then

fell on a crouching position. She then lost the sight of the men round the hill, but soon after saw them again (down) the hill coming from the cart making their way for Rocky Hill on which Mr Campbell was shot. They passed 200 yards of her. They were dark and wore turbans.

Jane Beaumont, a resident of Cobalt-street, Railway Town is another witness whose testament is equally interesting. Beaumont testified that Alfred Elton Millard, an employee on pipe track work, resided in her home. He left her house at 10.20 a.m. on 1 January on his bicycle going to the pipe track to repair a leak. The witness next saw his body in the coffin at the undertaker's. He was single.

Edward John Glasson was the witness who testified William John Shaw's death. Glasson heard about a dozen shots and thought that one of the bullets hit Shaw who was sitting opposite to him. Mr. Shaw died in about a quarter of an hour from a big wound in his back. The witness also saw a bullet struck against the leg of the young girl he was with, and bruised her skin, but did not cut it. Glasson also testified that the men in the trench wore turbans; a white cart with a bay horse was a few yards away; a red flag was flying on the cart with some device on it. Likewise Alice Shaw, William John's wife, testified that her husband fell in her arms after he was shot and died instantly after shouting two times "I'm shot."

Joseph James Perkins, manager for Jabez Wright, testified that he received the body of deceased A. E. Millard from the Hospital with a bullet wound on the middle back of his body.

Charles Ashton Oliver, a grocer residing in Morgan-lane, Broken Hill, also a passenger on the picnic train, testified that he saw a white cart with a light bay horse in it, and two dark skinned men lying in the pipe track trench with rifles shooting at the train. He witnessed that Alma Cowie was shot bleeding from her mouth. He also testified that Miss Kavanagh was also shot.

Clarence Oliver O'Brien, a mill hand at the South mine, who was on the M.U. picnic train on 1 January, testified that he saw a wound in the top of Miss Cowie's head as she fell in his arms after being shot and died about 45 minutes later. He also testified that he saw two dark men and the white cart with a flag on it.

William Cowie testified that the deceased, Alma Priscilla Cowie, was his daughter; she was 17 years of age in March last, and was born in Broken Hill.

May Shirff Khan a widow and stepdaughter of the late James Craig resided

with him at West Broken Hill about 100 yards from the Cable Hotel. She testified that at about 11 o'clock a.m. on 1 January, the deceased was standing at the door of their house cutting wood. When she heard shots coming from the direction of the white rocks opposite the Cable Hotel and falling around the house, she asked her father to get inside. But as he continued talking to her few minutes he was shot. She carried him inside and telephoned to Dr Bartley who attended him. However he died at about 3 o'clock in the afternoon, the same day, in the hospital as George Gordon Wondle Dally testified. Although not clarified or testified it is possible that James Craig was shot by the perpetrators or by a stray bullet that might have come out of one of the guns of the squad. Barrier Daily Truth's report of 4 and 8 January is similar to that of Barrier Miner with an exception that Craig, as he was carrying a bundle in and talking to his daughter for a few minutes, was picked up from the rocks. Yet it should be noted that Barrier Daily Truth two days earlier on 2 January reported that Craig who lived near Cable Hotel, when he saw the Turks approaching he ran inside his home, but "they came to the door and shot him."

Frederick E. Wenzel, a journalist residing in Wolfram-street, was also on the excursion train. He testified that he saw distinctly the men who fired on the train from the pipe track trench. He afterwards saw the bodies of the men who were shot near the Cable Hotel and testified that they were the same men. He knew that one of them was Molla 'Abdullah, a butcher, who had been fined in the court recently. He came to know that the other man was called Gül Muhammed.

The Coroner's verdict was as follows:

I find that the said Alma Priscilla Cowie, William John Shaw, Alfred Elton Millard, and James Craig, at Broken Hill, in the State of New South Wales, on 1 January 1915 died from shock, the result of gun-shot wounds feloniously and maliciously inflicted on them on the same day by Gül Muhammed and Molla 'Abdullah, since deceased.

Comment [Victims and Coronial Inquests]: There is not much to comment on the inquests. In short the inquest on the victims took place on Thursday 7 January 1915 by the coroner (Mr. C. F. Butler, S.M.) and inquest on the Turks/Afghans was postponed to another day. Apparently no legal gentleman represented any of the victims or the perpetrators.

The court held the inquest in the best possible way leaving no space for any criticism or doubts. Fully qualified practitioners (Owen Meredith Moulden,

Archibald B. Nairn, and Melville Birks) examined the four victims (Alma M. Priscilla Cowie, Albert Alfred Elvin Millard, William John Shaw, and James Craig) either on spot or in hospital. According to both practitioners and witnesses the victims all had died from bullet wounds.

The verdict was that all four victims were killed by the gunshots fired by Gül Muhammed and Molla 'Abdullah.

Inquest of the Turks⁵⁵

Inquest on the Turks was left to last and it took two days, Friday 8 January and Tuesday 12 January⁵⁶. Meanwhile the bodies of the perpetrators must have been buried in an unknown ground or cremated.

Inspector Miller acting on behalf of the police conducted the inquiry. On the press table there were a long knife in a sheath, the rifles, bandoliers, and several revolver bullets.

Apart from the witnesses there were surprisingly very few persons in the court and most probably no Afghans.

Melville Birks, medical practitioner and surgeon superintendent of the Broken Hill and District Hospital, testified that Gül Muhammed was admitted to the hospital at about 1:30 p.m. suffering from small-bore rifle bullet wounds on his chest, neck, forearm, left hand fingers, and left thigh. He died shortly afterwards from shock⁵⁷.

The only Muslim who testified in the court was Kodaram who lived in the North Camel Camp. He took oath according to Islamic creed. He had just returned from a trip on Christmas Eve. On the New Year's Day in the afternoon in the company of Inspector Miller and Lieutenant Resch he had gone to the Hospital where he had seen Molla 'Abdullah's body in the morgue and that of Gül Muhammed in a bed⁵⁸. He knew both Gül Muhammed and Molla 'Abdullah. Molla 'Abdullah used to live in the North Camp, but did not know whether Gül

55 Barrier Miner, Friday 8 January 1915, p. 4 <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45310395> accessed on 28 January 2015; Barrier Daily Truth, 9 January 1915

56 The inquest of the Turks according to Barrier Daily Truth, 8 January, started at 2:30 p.m. on Friday 8 January.

57 According to Barrier Daily Truth of 2 January Gül Muhammed, the unidentified assassin, was shot through legs, shoulder and groin, and the first finger of the right hand. He did not speak before he died in hospital at 3 o'clock (in the afternoon). Yet according to the same paper dated 9 January, "the fingers of the left hand were lacerated. There were bullets through both thighs."

58 Yet Barrier Daily Truth on 2 January reports that the name of second assassin is not yet known and the police would be pleased if some one could identify him.

Muhammed did. He had not seen them on the morning of 1 January. However, someone had told him that day ‘Abdullah had been smoking gungha,⁵⁹ and had gone into the bush with his gun. Kodaram had seen Senior-Constable on Monday and had told him about ‘Abdullah going into the bush. Kodaram had not seen previously the rifles, belts, cartridges etc. produced in the court.

Apparently Kodaram⁶⁰ is the only Afghan Muslim who had testified on the perpetrators, but the information he had given is not first hand. It is also strange that he is not sure where Gül Muhammed lived since the number of cameleers was not great and most probably they all knew each other.

The other witnesses mostly were those who had testified in the proceedings of the victims and therefore the information overlaps.

Charles E. Oliver, grocer residing in Morgan-lane, Broken Hill, testified that he was on the picnic train on 1 January. He saw “an ice cream cart, on which flew a Turkish flag” and two dark men firing at the train several times. He saw Miss Cowie who was behind him shot, Miss Kavanagh, beside him, wounded⁶¹, and Mrs Crocker, seated opposite him, shot in the jaw.

Edward John Glasson, mill hand residing in Cornish-street, Railway Town, was another passenger on the picnic train on New Year’s Day. He likewise saw an ice cream cart and a bay horse, and two dark men, wearing turbans, “lying in the Umberumberka pipe track trench” firing at the train. One of the bullets entered the body of Mr Shaw, who died after quarter of an hour.

Mary Wilkes, married woman, residing at West Broken Hill, not far from the railway line, also saw a white cart with a red flag on it, and two dark men firing on the train. They also fired on a man on bicycle heading towards Silverton. They then went towards West Broken Hill.

Frederick Edward Wenzel, journalist attached to the staff of “Barrier Daily Truth” (cf. 9 January), residing in Wolfram-street, repeated his yesterday’s evidence regarding the men who fired on the train. Afterwards he testified that he joined the attacking parties; “in a rocky outcrop behind the hotel he saw two men; he

59 Gunga or ganja and ganga means marijuana (a term originated in India). Marijuana is made from dried leaves of the hemp plant and smoked in a cigarette.

60 “Kodaram is a Village in Vadgam Taluka in Banas Kantha District of Gujarat State, India. It is located 32 km towards South from District headquarters Palanpur. 18 KM from Vadgam. 96 KM from State capital Gandhinagar.” See <http://www.onefivefive.com/india/villages/Banas-Kantha/Vadgam/Kodaram> accessed on 5 February 2015.

61 According to Barrier Daily Truth 2 January, Miss Kavanagh was not shot by a bullet but was hit by a bone from the shattered skull of Miss Cowie.

was informed that one was dead and the other wounded; they were similarly dressed, and similar in appearance to the men who fired on the train, and witness had no doubt that they were the same; the flag produced was identical with the one the witness saw on the ice cream cart, where the men fired on the train.”

William Francis Dimond, sergeant of police, stationed at Broken Hill, testified that at about 10.30 a.m. on 1 January, he received a telephone message at the Central Police Station, stating that the M.U. picnic train had been shot at by two armed men near the cemetery, and that there were several passengers killed and wounded. And about 250 yards past the West Camel camp, they saw two men leaving. Sergeant Gibson and Sergeant William Francis Dimond procured two motorcars and with 10 policemen they went to the Frieberg Hotel, and from there they went to West Broken Hill, near the scene of the tragedy. They then preceded West camp going in a northerly direction; they were dressed in turbans and khaki coats and carried rifles. As Sergeant Dimond was about to pull up his car, the two men knelt down and fired at them. The police fired back. Constable Mills was wounded twice, in the buttock and the thigh, during the exchange of fire. The exchange of fire continued for a considerable time.

Sergeant Dimond’s testament can be complemented by Mrs Willis’ statement that appeared in Barrier Daily Truth on 2 January. According to Mrs Willis – who had earlier seen a cart with a red flag and two men near the railway line as the train passed and also a man on a bicycle fell/shot – the two men proceeded in the direction of Afghan camp and to her horror they passed by her daughter and a friend of hers within short range of the men whom she later came to know were murderers. “Fortunately, however, the girls were not attacked.” It could not be argued that the murderers felt sorry for the two girls as they had earlier according to Barrier Daily Truth had fired three shots that whizzed over the heads of children before they had arrived at the rear of Cable Hotel. Is it possible they had saved their bullets for the attacking party?

The police and volunteers from civilians formed an attacking party within only three quarters of an hour. They stormed the hill where the perpetrators had taken refuge behind the rocks. Molla ‘Abdullah was dead and Gül Muhammed was taken to hospital wounded from his right hand with a handkerchief tied around it. Although some people said that the victims waved the flag of truce, Inspector Miller claimed it was not so.

Sergeant Dimond produced the rifle and cartridge belts that he found on the body of the victims. The cartridges of one belt fitted the long rifle, of the

Mauser pattern (small-bore rifle), found next to Gül Muhammed, and of the other belt fitted the Snider found near Molla ‘Abdullah. A sheath knife found on Molla ‘Abdullah, and a black bag containing documents in foreign language (Ottoman Turkish) found on Gül Muhammed were also produced at the court.

Sergeant Dimond’s testament can also be complemented with the Barrier Daily Truth dated 2 January: Senior Constable Grigor informed a representative of “Barrier Daily Truth” that one of the Turks loaded his rifle and as he was about to fire he fell mortally wounded. Constable Grigor almost immediately visited the scene and recovered the rifle, which was of the Sydney pattern. Sergeant-major Clarke recovered the other rifle from the other Turk who was “in the act of firing when, a bullet splinted the butt, and then ended his career, as the butt was saturated with blood.” The gun “was of the English pattern of 1882.”

Frank Rahim Bughush, a Bombay Hawker, testified that he knew Gül Muhammed for fifteen years and told the court that he served in Turkish army several times and therefore was known as a Turk although he was an Afridi. According to Bughush the last time Gül Muhammed served in Ottoman army was about eighteen months or two years ago. He further testified that he wore European clothes and rented a room from an Assyrian in Argent Lane

The documents described by Sergeant Dimond found on Gül Muhammed and the letters found two days later on the battle scene, near the rocks, were handed over to Captain Hardie of the military to be taken to Adelaide for interpretation. Captain Hardie was requested to attend the court on Tuesday morning 12 January. Also according to Barrier Daily Truth, 7 January, the documents were found on Monday, two days later.

Comments [The Inquest on the Perpetrators and Evidences]⁶². The most important evidence, the two letters, was presented on Tuesday 12 January. However, there were two other important pieces of evidences presented at the court, a white handkerchief with blood on it, and a little black bag containing documents written or printed in a foreign language. Both belonged to Gül Muhammed. Barrier Miner gives no other information on the documents found in the black bag. The white handkerchief however, poses a problem.

The handkerchief was found tied round Gül Muhammed’s right hand. Whereas according to the report given by Melville Birks, medical practitioner, when Gül Muhammed was admitted to the hospital he had bullet wounds on

62 Barrier Miner, Friday 8 January 1915, p. 4; Barrier Daily Truth, 13 January 915

his chest, neck, right forearm, left hand fingers, and left thigh. The handkerchief therefore most probably was tied round his left hand. Inspector Miller said he brought this piece of evidence out because some people said they thought they saw a flag of truce waved; but that was not so. However, in the light of these evidence it is very likely that Gül Muhammed actually waved the flag of truce, but as the firing continued he had the fingers of his left hand lacerated. He then gave up hope and tied the handkerchief of truce round his fingers⁶³.

The other witnesses mostly are those who have testified in the inquests on the victims and therefore the information overlaps.

Charles E. Oliver, grocer, residing in Morgan-lane, Broken Hill, and Edward John Glasson, mill hand, residing in Cornish-street, Railway Town, were the two passenger on the picnic train who testified that they saw an ice cream cart and a bay horse, and two dark men, wearing turbans, “lying in the Umberumberka pipe track trench” firing at the train. Likewise Frederick Edward Wenzel, journalist, residing in Wolfram-street, repeated his yesterday’s evidence regarding the men who fired on the train. He also testified that he joined the attacking parties and saw the same men in a rocky outcrop behind the hotel and was informed that one was dead and the other wounded. These men were similarly dressed and were similar in appearance to those who were firing at the train in the morning and the flag produced was similar to the one on the ice cream cart.

Two Letters Found after Three Days of the Attack⁶⁴

“James Patrick Lyons, miner, residing at North Broken Hill, said he saw the documents produced (the confessions); he found them planted under the north end of a firm rock where the men were firing; by men he referred to the deceased; both papers were in an envelope together; he found the papers on Monday, 4 January (also according to Barrier Daily Truth, 3 January); he went out to the scene of the fight, and was rooting about in the dust; the papers were almost completely covered; he took the papers to the police station, and gave them to Inspector Miller; there were bloodstains on the envelope when he found it. (Lyons, however, did not explain why he visited the white rocks on Monday 4 January and not on Saturday or Sunday.)

63 Inquest on the Turks, ...

64 Barrier Miner, Tuesday 12 January 1915, p 2 <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/45310954> accessed on 28 January 2015; Barrier Daily Truth, 13 January 1915 includes translations of the two letters and Gül Muhammed’s application to the Ottoman Army

John L. Hardie, captain in the permanent military forces and D.A.A.G. of the 4th Military District, stated that on 5 January, in Broken Hill, he received the two documents, marked A and B, from Inspector Miller; he took the papers to Adelaide, and obtained an interpretation, which he tendered, together with a statutory declaration by the interpreter (the interpretations were marked exhibit 1); he produced a further document, the translation of part of which was attached; part was an application for enlistment in the Turkish army, part was a private letter; further documents were copies of extracts from the Koran and a priest's visiting card."

Mr Butler cross-examined Inspector Miller at the court. The outcome was that Gül Muhammed was an Afghan, but the Mahommedans recognised the Sultan as the head of their religion. Gül Muhammed was a warlike and very religious man. The case seemed to be one of the Muslim fanaticisms. It was certain that the men were not Turks, at least not by birth, but were naturalised. This statement was rejected since there was no evidence. In India the Mahommedans frequently come out and kill the Christians.

Mr Butler also asked Captain Hardie whether the letters were written by one hand. He answered "No, sir; they were in different handwritings"

Mr. Butler recorded the following verdict: —

"I find that the deceased Gool Badsha Mahomed and Mullah Abdullah, at Broken Hill, in the State of New South Wales, on the 1st day of January 1915, died from shock due to gun-shot wounds were inflicted upon them on the same day by some person to me unknown. I further find that gun-shot wounds inflicted by such un-known person or persons in self-defence, and the shooting which inflicted such wounds was justifiable and under the circumstances disclosed." What they left behind was simply two rifles,⁶⁵ a knife, a ferman, and two letters. The two letters that throw light on the purpose of attack since then have been the point of controversy.

65 I am grateful to Jenny Camilleri for letting me know that the rifles are stored in the Police Historical Museum in Sydney.

The Translation of Gül Muhammed's letter⁶⁶

In the name of Allah, the Most Merciful, the Most Compassionate. There is no god, but Allah (and) Muhammed is Allah's Messenger.

I am poor and humble servant of the Sultan, the commander of the believers. My name is Gul Badshah Muhammed Afghan Afridi. In the reign of Sultan 'Abdulhamid, I have visited his kingdom four times to fight for the sake of becoming a martyr [or I went four times to the country of Sultan 'Abdu'l-Hamid⁶⁷ for fighting to become a martyr]. At the time (On the day) that I was humble servant of Sultan 'Abdu'l-Reşid,⁶⁸ I was blessed and honored with an edict (hukm – decree, order, commandment – ferman) signed and sealed by his honorable seal. It is now in my waist belt. You will find it there if (at) some point artillery (lit. cannon) and rifle bullets have not destroyed it. We killed you people, and our/my life is also (sacrificed) for the honor of our religion, and our/my life is (sacrificed) in the service of Allah as combatants (mujahidin), special to the rule of the Sultan, the commander of believers. I have no enmity with anyone nor do I have (a personal) benefit (in this fight). We did not inform any one (on this matter). Allah is only witnessing that ... we two men, without informing any one on this issue (carried out this act). And we swear on the Noble Qur'an that no one other than two of us know anything about this (that we are here). We both pray that peace in Islam may reach you all.

Written by my own pen Mala (Molla) 'Abdullah only

(for) Gul Badshah Muhammed Afridi.

The Translation of Molla 'Abdullah's letter

....Yehu?

We are poor, wretched, and humble servant sinners (in the eyes) of Allah, hopeful of His beneficent mercy. I am traditionally wretched foreigner (lit. away from home) in this country. Mala (Molla) was added to my name for lenience. One day Inspector blamed me for no means. And the second time when it

66 I have retranslated both letters with the help of existing ones sent to me by Dr. Whyte and Dr. Aly Zaman, a former graduate student at the Centre for Arab and Islamic Studies, ANU. I have also checked and corrected the final version against the translation by Dr Muhammad Fahim of İstanbul Sabahattin Zaim University. I would like to thank them all. According to Dr Fahim the letters are in Urdu and Molla 'Abdullah was poorly educated. His level of education was no more than a third grade modern day primary school student.

67 Sultan Abdu'l-Hamid ruled from 31 August 1876 to 27 April 1909.

68 Sultan Reşad (Mehmed V) ruled from 27 April 1909 to 3 July 1918.

happened I pleaded for a favor, but he did not listen. As I was sitting angry, this man Gul Muhammed Badshah came to me. We conversed and revealed to each other our conditions and circumstances. I was happy and felt very joyful for Allah has accepted my request (prayer) that we die as combatting martyrs in the path of Allah. I have no enmity against anyone. I have acted (against you?) in the name of my religion/faith only and by means of the decree of the Sultan and that of Qur'an. If I were to kill my (personal) enemy, it would have been the inspector, but I have none. I swear to Allah (Khuda) and on the Noble Qur'an that in doing this (action), I have informed no one.

(Signed) only Mala 'Abdullah

The two letters prior they were sent to Adelaide for an official translation, an Afghan or Indian, most probably Kodaram, was asked to make a rough translation of them into English. These rough translations that differ greatly from the official ones, but overall with same meaning, most probably are the ones published in *Kerang New Times* (Friday 8 January 1915, p. 2)⁶⁹. The copies of the two letters in Urdu and their official translations can be accessed on the Internet. The translation of the two letters and Gül Muhammed's application to enlist in Ottoman army and the official reply were also published word by word in *Barrier Daily Truth*, 13 January.

Although according to Captain Hardie's statement the letters were of different handwritings, Molla 'Abdullah makes it clear that he himself wrote Gül Muhammed's letter and naturally he must have also written his own letter. However, an expert can make a forensic comparison. Gül Muhammed in his letter claims that he visited Ottoman land four times during the reign of Sultan Abdulhamid II (1876-1909), and states that he fought in the Ottoman army. His claim that he received an order (ferman) from Sultan Reşad (Mehmed V – 1909-1918) might mean that following the reply from Sultan to his letter to join the Ottoman army, he went to the Ottoman land a fifth time and probably participated in the First Balkan War of 1912, but not the Second, if he returned back to Australia in 1912. At the time he was 36 or 37 years old⁷⁰. This however can only be verified if we have an access to the original ferman. On the other hand if the date given in the translation of Gül Muhammed's application to

69 *Kerang New Times*, <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/91974415> accessed on 19 January 2015.

70 Christine Stevens: Mahomed, Gool Badsha (1875-1915), ...

enlist in the Ottoman army and the reply he received on 15 October 1912 [corresponding to 2 Teşrinievvel/October (1)328 of Mali71 calendar] published in Barrier Daily Truth (13 January), is correct then he must have participated in the Second Balkan War and returned to Australia sometime at the end of 1913 at the conclusion of the war following the Istanbul peace treaty signed between Ottoman Empire and Bulgaria on 29 September 1913. This date will also confirm his claim in his letter that he received an order (ferman) from Sultan Reşad and also Frank Rahim Bughush's statement that Gül Muhammed served in the Ottoman army eighteen months or two years previously, that is, in 1913.

Both Gül Muhammed and Molla 'Abdullah in their letters make it clear that they had no grudge against anyone and that their fight as combatants (mujahidin) was simply to fall martyrs in the path of God. However neither firing on the civilians nor the joined armed forces of attacking party of Broken Hill hunting them down can be justified.

The Broken Hill attack, also called the Battle of Broken Hill, an incident that happened over one hundred years ago, is kept alive through the media and commemoration.⁷² The relatives of the victims criticized the Department of Veterans' Affairs for not including in its Centenary of Anzac commemorations.⁷³ The Broken Hill attack, despite a distance of a century, was identified with Lindt Chocolate Café hostage crisis at Martin Place, Sydney, on 15–16 December 2014 as mentioned earlier. Haron Monis, the culprit, was gunned down and one of his victims, Katrina Dawson, was identified with Alma Cowie.⁷⁴ The Broken Hill attack has also been identified with Islam on the occasion of other Muslim-instigated attacks such as the September 11 attack on the World Trade Center in the US in 2001, Muslim Chechens blowing up a bus and detonating explosives at the central train station in the Russian city of Volgograd in December 2013

71 Mali calendar, although in use since 1677, became an official calendar of Ottoman Empire during the reign of Sultan Selim III in 1789 A.D. Cf. <http://www.oriold.uzh.ch/maliyya.html>

72 Breen, J.: Broken Hill remembers victims of 1915 attack by gunmen brandishing Turkish flag (ABC) <https://au.news.yahoo.com/a/25886862/broken-hill-remembers-victims-of-1915-attack-by-gunmen-brandishing-turkish-flag/> accessed on 19 January 2015.

73 Drewitt-Smith, A.: Relative of man killed in Battle of Broken Hill, angry it won't be commemorated <http://www.abc.net.au/news/2014-12-09/battle-of-broken-hill/5953956> accessed on 25 January 2015.

74 Durie, M.: From Broken Hill to Martin Place: Individual Jihad Comes to Australia, 1915 to 2015, <http://www.icjs-online.org/index.php?article=5681> accessed on 26 January 2015.

killing 34.⁷⁵ The Broken Hill attack has also been associated with ISIS; and Turkey is blamed for the atrocities they committed as if the First World War has never ended.⁷⁶ The most important fact is that although the perpetrators were Afghans they were and still are mostly addressed in feature articles as “Turks” and as such similar speculations continue to this day.⁷⁷

Apart from a number of articles there are too many sites both in English and in Turkish on Broken Hill attack on the Internet. Most of these sites hardly reflect what actually happened at Broken Hill. Some sites correlate Broken Hill attack with recent terrorist attacks. Some other sites interpret the attack with conspiracy theories. Such approaches cannot be justified. The local newspapers have covered the attack and the battle between the local police and the inquests. A close study of these newspapers clearly indicates that the attack actually happened as described. The Mali date given in Barrier Daily Truth (13 January) as I have already explained confirms Gül Padişah’s claim that he visited to the Ottoman land and also received the Sultan’s ferman. Access to the original ferman to be compared with the Ottoman fermans of the time will no doubt certify his claim and leave no room for conspiracy theories. A close and forensic study of the letters that were discovered three days later likewise will confirm that letters were not forgery and were written by the same person contrary to Captain Hardie’s claim that they were in different handwritings. I already said that hunting down the assassins could not have been justified for I believe that they would have easily been captured alive since they stood no chance of winning the fight against a strong force of the police and the armed volunteers, and the fact that they had already used most their bullets and therefore were bound to run out of the remaining ammunition. Had they been captured alive, bearing in mind they had raised a white handkerchief, would have given us a chance to find out what motives they had in attacking the civilians and whether they were sincere in claiming that they had no grudge against anyone.

75 Folkes, N. H.: The Battle of Broken Hill – Islam’s gift to Australia <http://www.nick-folkes.com/2014/01/01/the-battle-of-broken-hill-islams-gift-to-australia/> accessed on 13 February 2015.

76 Diamadis, P.: History repeating: from the Battle of Broken Hill to the sands of Syria <http://theconversation.com/history-repeating-from-the-battle-of-broken-hill-to-the-sands-of-syria-32146> accessed on 25 January 2015. N. H. Folkes, ...

77 Battle of Broken Hill: Turks Attack on the Picnic Train <http://www.brokenhillaustralia.com.au/about-broken-hill/local-factbook/turk-s-attack-on-the-picnic-train/> accessed on 13 January 2015.

Bibliography

Akyol, Ahmet: Broken Hill Olayı <http://www.ahmetakyol.net/broken-hill-olayi/> accessed on 27 January 2015.

Breen, Jacqueline: Broken Hill remembers victims of 1915 attack by gunmen brandishing Turkish flag (ABC) <https://au.news.yahoo.com/a/25886862/broken-hill-remembers-victims-of-1915-attack-by-gunmen-brandishing-turkish-flag/> accessed on 19 January 2015.

Dash, Mike: The Battle of Broken Hill, <http://www.smithsonianmag.com/history/the-battle-of-broken-hill-113650077/?no-ist> accessed on 6 November 2016.

Debelle, Penelope: A jihadist attack on picnickers in Broken Hill brought WW1 home <http://www.adelaidenow.com.au/news/south-australia/a-jihadist-attack-on-picnickers-in-broken-hill-brought-ww1-home/story-fni6uo1m-1227172982998> accessed on 25 January 2015.

Diamadis, Panayiotis :History repeating: from the Battle of Broken Hill to the sands of Syria <http://theconversation.com/history-repeating-from-the-battle-of-broken-hill-to-the-sands-of-syria-32146> accessed on 25 January 2015.

Drewitt-Smith, Ainslie: Relative of man killed in Battle of Broken Hill, angry it won't be commemorated <http://www.abc.net.au/news/2014-12-09/battle-of-broken-hill/5953956> accessed on 25 January 2015.

Durie, Mark: From Broken Hill to Martin Place: Individual Jihad Comes to Australia, 1915 to 2015, <http://www.icjs-online.org/index.php?article=5681> accessed on 26 January 2015.

Ertur, Ömer 2005: A Prelude to Gallipoli: The Battle of Broken Hill 1915 (Derin Nefret: Anzakları Çanakkale Savaşı'na Sokan Komplonun Hikayesi), Istanbul.

Folkes, Nick: The Battle of Broken Hill – Islam's gift to Australia. <http://www.nick-folkes.com/2014/01/01/the-battle-of-broken-hill-islams-gift-to-australia/> accessed on 25 January 2015.

Frizell, Helen 1974: "The Battle of Broken Hill," The Sydney Morning Herald – Sep 9, p. 4.

Gwendoline, Garrulous: The Battle of Broken Hill – New Year's Day 1915, <https://garrulousgwendoline.wordpress.com/2016/04/09/the-battle-of-broken-hill-new-years-day-1915/> accessed on 25 December 2016.

Hashmi, Sohail H. (editor) 2012: Just Wars, Holy Wars, and Jihads: Christian, Jewish, and Muslim Encounters and Exchanges, Oxford and New York: Oxford University Press.

Hodges, Darrin: The Battle of Broken Hill (Third World Islamic Immigration imperils

Australia) <http://www.wvnews.net/story.php?id=267> accessed on 27 January 2015.

Jones, Philip & Anna Kenny 2007: *Australia's Muslim Cameleers: Pioneers of the Inland, 1860s-1930s*. Paperback-December.

Murphy, Damien: Broken Hill, New Year's Day, 1915 was Australia's first terrorist attack <http://www.smh.com.au/nsw/broken-hill-new-years-day-1915-was-australias-first-terrorist-attack-20141014-115weh.html> accessed on 6 November 2016.

Rainbird, Paul 2003: "Representing Nation, Dividing Community: The Broken Hill War Memorial, New South Wales, Australia," *World Archaeology*, vol. 35, no. 1, The Social Commemoration of Warfare (Jun.), pp. 22-34.

Saltık, Ekrem 2013: "Avustralya'yı Savaş İngilizler mi Soktu?" in *Yedikita*, Mart, pp. 66-71.

Shakespeare, Nicholas: Outback Jihad: How World War One came to Broken Hill <http://www.themonthly.com.au/issue/2014/november/1414760400/nicholas-shakespeare/outback-jihad> accessed on 6 February 2015.

Stevens, Christine: Abdullah, Mullah (1855-1915), <http://adb.anu.edu.au/biography/abdullah-mullah-12763> accessed on 26 January 2015.

Stevens, Christine: Mahomed, Gool Badsha (1875-1915), <http://adb.anu.edu.au/biography/mahomed-gool-badsha-13288> accessed on 27 January 2015.

Whyte, Brendan 2016: "The Propaganda Eats itself: The Bulletin and the Battle of Broken Hill," in *Sebratache*, vol. LVII, no. 3, September, pp. 48-57.

Yilmazer, Tuncay: Geliboluyu Anlamak, http://www.geliboluyuanlamak.com/363_derin-nefret-anzaklari-canakkale-savasi-na-sokan-komplonun-hikayesi-omer-ertur-ismail-bilgin.html accessed on 27 January 2015.

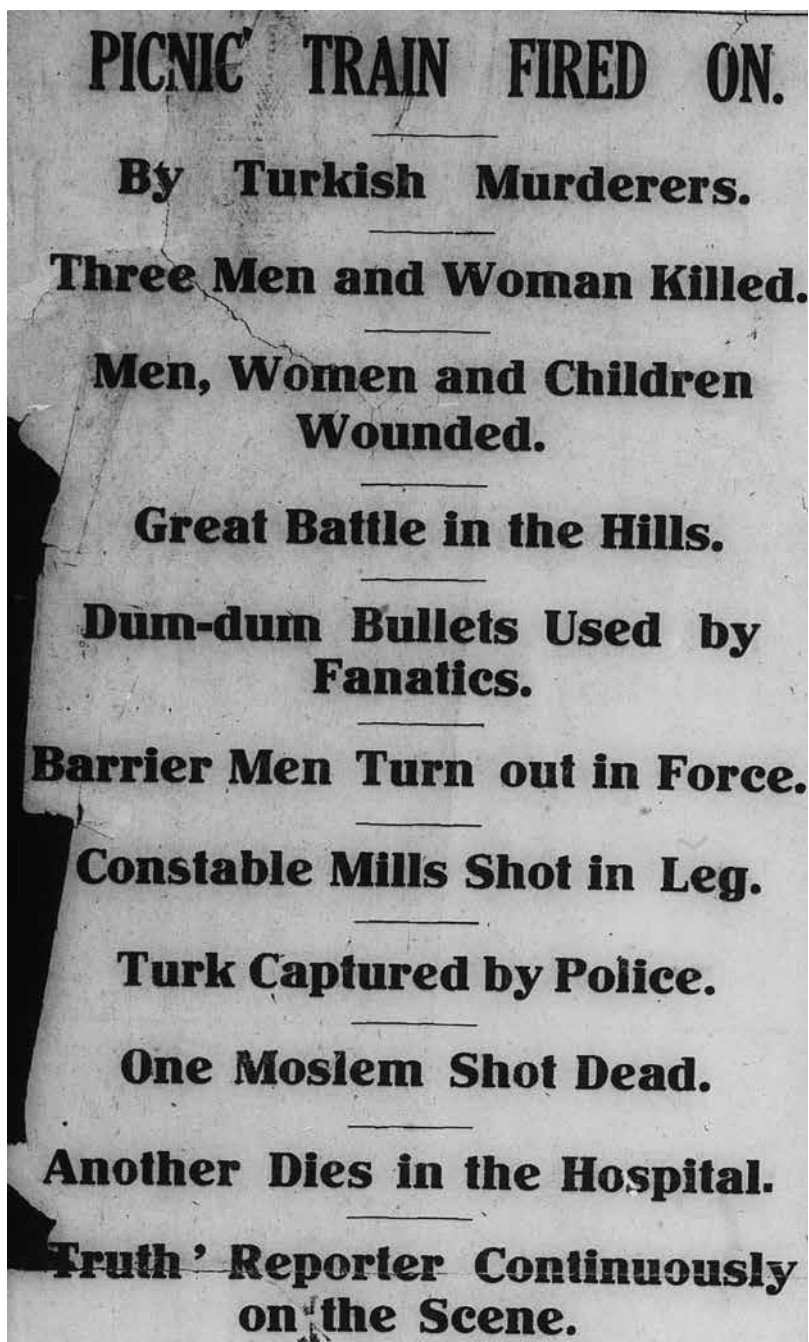

Image 1. Barrier Daily Truth, Saturday January 2, 1915

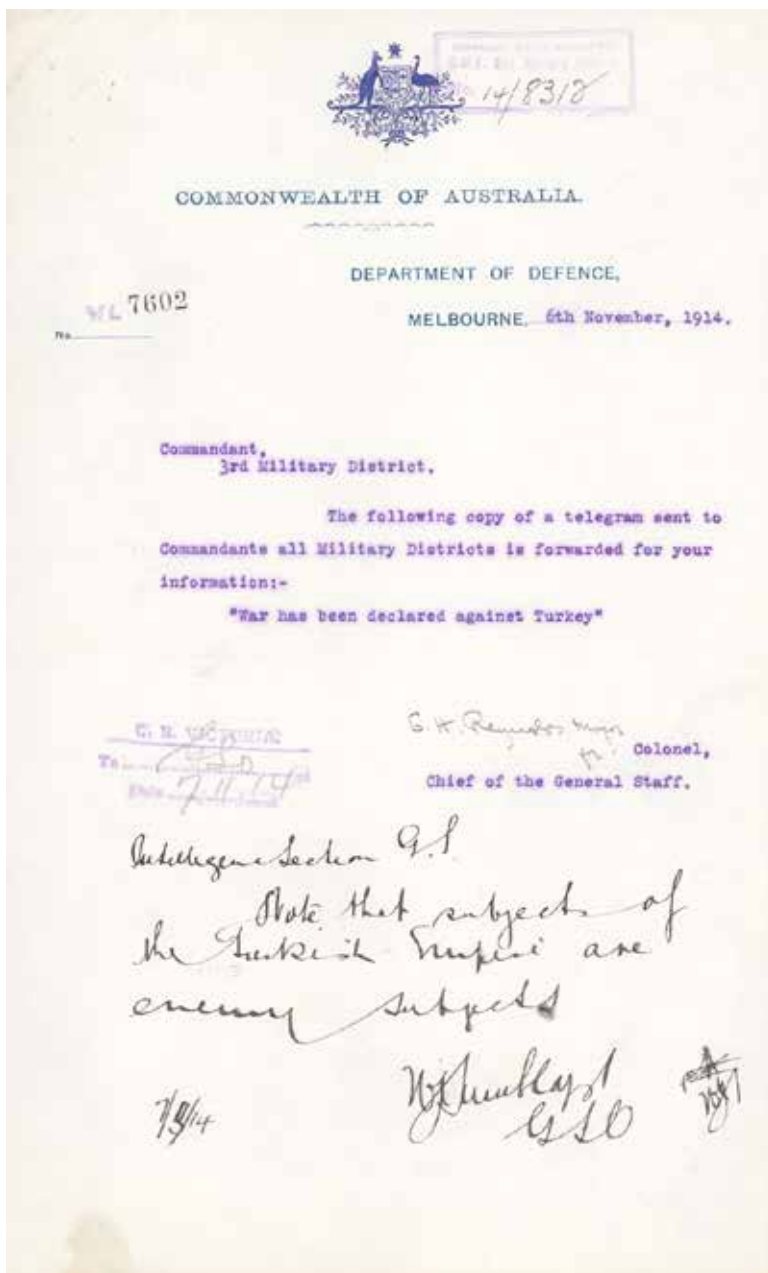

Image 2: Australia declared war against Turkey and Turks as enemy subjects

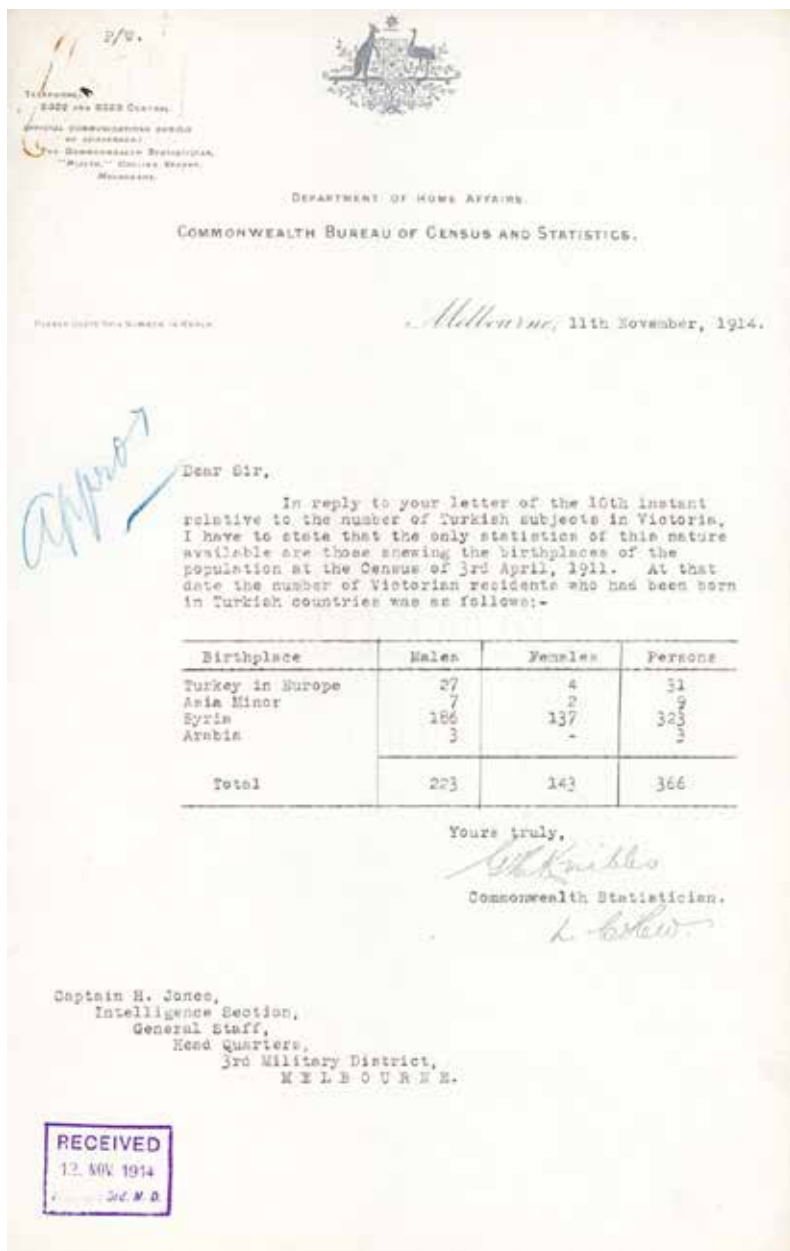

Image 3: Turkish Subject in Australia 1911

THE WAR PRECAUTIONS (ALIENS REGISTRATION) REGULATIONS 1916.

Form of Application for Registration.

This form is to be filled up in duplicate, and the Alien is to attend in person, with the duplicate forms, before the member of the Police Force in charge of the Police Station nearest to his usual place of abode.

Name (in full) John Mahomet
 Nationality Turkey Sex Male
 Birthplace Constantinople Date of birth 1884
 Place of residence* 35 Colindale Avenue
 Place of business (if any) 35 Colindale Avenue
 Occupation Fishmonger
 Date of entry to Commonwealth 1908

*If a member of a ship's crew, state name of ship, port at which voyage commenced, and port to which bound.

Personal Description.

Height 5 ft 8 inches Colour of eyes Blue
 Colour of hair Grey Notable marks Nil
 Remarks—

Let thumb print be made in order
 (signature to be made in presence
 of Alien Registration Officer)

Date of application 18th October 1916

Signature of Alien

(THIS SPACE FOR OFFICE USE ONLY.)

Certificate No. 49 Issued on 18th October 1916

Remarks—

Signature of Alien
 Registration Officer

Police Station Colindale

Image 4: John Mahomet's form for application for registration

Image 5: MU Picnic Train after the Attack

Image 6: Riflemen of Broken Hill

Image 7: Broken Hill Riflemen returning from their 1st Battle with Turks

Image 8:Visitors to the Battle Scene the day after the Shooting

Image 9:Turks Armament and Turkish Flag

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اِنَّ اللّٰهَ عَظِیْمٌ
 اے میرے عزیز ترین سلطنتی امیر اور امین کا ہوں میرا نام گل بادشاہ محمد ہے اوقاتِ آفریدی
 سلطانِ خیر الحیدر کی وقت سے چار و تیر ہزار کی ملک کو گیا ہوں لڑائی کی واسطہ شہید
 بیٹوں کو اور وقتِ غلام کو سلطانِ جسد الرشید سے حکم اور مہر مبارک دست خط مبارک
 غلام کو سخت دیا تھا اب میری پاس بن کر میں اور جو کچھ توپ پلہ مانتہ وق کی
 گولیاں سے خراب نہ ہوا تو تلو گولیاں بھی بگاڑی تلو گولیاں کو اور اپنی جان بھی وقت میں
 اپنے دین کو غیرت سے اور میرا جان کی سبب اللہ جو محمد بن خلیفہ حکم سلطان امیر المعین
 اور میرا کہ سے دشمن ہوں اور ناسے۔ مصلحت کیا کسی چیز نہ کر خدا واحد شاید
 والہ پلہ شمشیر ہم دوا دی نہ تیر کسی چیز نہیں کیا ایس بات کا ہندو تو قسم قرآن شریف کا
 جو کہ تہا ہی اگر بیکرا خیا کہتے ہیں ہماری دولوں کی طرف سے تمام اسلام کو سلا مویک پوچی البتہ

نعلم جو دلع اللہ

گل بادشاہ محمد آفریدی

LETTER SIGNED GOOL BADSHA MAHOMED AFRIDI.

Image 10: Gül Muhammed's Letter (for translation see the text)

Gallipoli Campaign through the Lens of the Times Newspaper

F. Begum YILDIZELİ¹

Abstract

‘Traveller! Report at Sparta that we are lying in our post’²

‘The Message of Gallipoli’, the Times, 28 August 1916

Undoubtedly, the legacy that Gallipoli campaign left to the contracting countries was substantial. Oral defined the campaign as ‘the whole First World War in a cup of tea’ by stating that ‘ships, submarines, mines, planes, war on the soil, balloons—almost everything humankind used in war was used’³ during the war in Dardanelles. On this basis, it is vital to examine the roles of the newspapers, which kept the connection between the Home and the War Front as well as directing the public opinion. In that respect, the roles of the Times played were vital with regards to British war propaganda as well as informing the public throughout the war. In editorials, published on 29 and 31 July 1914, Wickham Steed, the Times’ Chief Editor, argued that the British Empire should enter World War I.⁴ Furthermore, the Times occasionally attacked the government, mainly Lord Kitchener, W. Churchill and Lloyd George, reported the debates in the Houses of Parliament and also included lists of those killed in action or who died of wounds while covering the main events in the battlefield. For instance, on 13 October 1915, the criticism of the Times on Churchill can be considered as a call to the British public in a duty, ‘In the Dardanelles affair in particular a megalomaniac politician risked the fate of our Army in France and sacrificed thousands of lives to no purpose.’⁵

1 University of Exeter, Exeter

2 ‘The Message of Gallipoli’, to the editor of the Times, 28 August 1916.

3 Oral, H.: Gallipoli 1915: Through Turkish Eyes. Istanbul: Bahçeşehir University Press, 2012.

4 Ferguson, N.: The Pity of War. London: Basic Books, 1999, p. 217

5 The Times, 13 October 1915.

Currently, in the 100th anniversary of Gallipoli Campaign, the Times offers the readers the accounts of the war day by day. Therefore, this paper will try to examine the representation of the Gallipoli campaign through the lens of the Times archive. The analysis of the process will be generally based on the articles of pivotal events, reports from the war correspondents and the letters to the editors from the public in order to illuminate the necessity of the newspaper. This said, this study will also seek to find possible answers to the questions how the Times covered Gallipoli campaign and to what extent it dominated the British wartime propaganda.

Since its foundation in 1785, the Times is one of the leading national newspapers in Great Britain. From eighteenth century until today, there is little doubt that the Times and related publications have the extensive significance in journalism and press. This said, it can be argued that this estimation is based on its witnesses of wars, revolutions, uprisings and vision of the socio-economic changes of the British governments in domestic politics throughout the eighteenth and nineteenth centuries. Nonetheless, it comes clear that the essentially of the newspaper articles and reports were more conspicuous particularly during the World Wars. In that respect, World War I (WWI) or the Great War can also be defined as the first total war, which mobilised the masses without fighting in the troops. Seen in this light, the newspapers were the tools of the society to involve in the war fronts. Undoubtedly, the legacy that Gallipoli campaign left to the contracting countries was substantial. Oral defined the campaign as ‘the whole First World War in a cup of tea’ by stating that ‘ships, submarines, mines, planes, war on the soil, balloons—almost everything humankind used in war was used’⁶ during the war in Dardanelles. In that respect, the roles of the Times played were vital with regards to British war propaganda as well as informing the public throughout the war. Today in 2015, in the 100th anniversary of Gallipoli Campaign, the Times offers the readers the accounts of the war day by day. Therefore, this paper will try to examine the representation of the Gallipoli campaign through the lens of the Times newspaper online archive. The analysis of the process will be generally based on the articles of pivotal events of the conflict, reports from the war correspondents and the letters of the readers to the

6 Oral, H.: Gallipoli 1915: Through Turkish Eyes. Istanbul: Bahçeşehir University Press, 2012 cited in http://www.slate.com/articles/news_and_politics/american_military_history/2013/11/the_battle_of_gallipoli_winston_churchill_mustafa_kemal_and_the_battle_that.html accessed on 12.11.2014

editors from the public in order to illuminate the necessity of the newspaper. This said, this study will also seek to find possible answers to the questions how the Times covered Gallipoli campaign and to what extent it dominated the British wartime propaganda.

As Buckam in 1930 defines the two angles of influence of the Times on societies both nationally and internationally, 'For more than a century, the Times is a World Institution of vast power and influence. To Foreign Countries, it has been the voice of Great Britain; to the empire and the dominions of the Mother Country.'⁷ He further suggested that the Times 'has never lost its character for judicial impartiality' and 'at no period has been the mere instrument of Government, party, clique or faction.' Nevertheless, it should also be noted there were times that the newspaper led by the editors' perceptions and political point of views. When, for example Larkin argued that John Delane who become the editor of the Times in 1841 'brought its zenith of influence through his ability to make and maintain social contacts and control editorial policy.'⁸ On this basis, the 'turbulent' relationship between the Times and Palmerston ended with the promise of Delane's support to liberal policies and eventually the Prime Minister converted his ally from the Morning Chronicle to the Times.⁹ More to the point, Larkin argued that 'some 19th-century commentators accused The Times of being swayed by the mood of the public rather than swaying it, and diverging from its editorial policy in order to meet the public's desire'.¹⁰ Indeed, the Times was obliged to take up a position against the Daily News' reports of Bulgarian Agitation which substantially awoke the public attention. Prior to beginning of the Great War in 1914, one-penny paper journalism was at stake and it was not expected to reduce the price of the Times. Nonetheless, the Times opposed the war-trade for a while, it eventually came out with an announcement on 11 March 1914 that, 'On and after Monday next, 16 March 1914, the Times newspaper including the Financial section, will be sold at one penny per copy

7 Bowman, W. D.: *The Story of the Times*. London: George Routledge & Sons Ltd., 1931, p. 1.

8 Larkin, B. W., 'The Times and the Bulgarian Massacres', unpublished PhD thesis, April 2009, faculty of Wesleyan University, p. 38

9 For further information Fenton, L.: *Palmerston and the Times, Foreign Policy, the Press and Public Opinion in the Mid-Victorian Britain*. London: I.B Tauris Co & Ltd., 2012, pp. 88-89.

10 Larkin 2009 p. 42.

in Great Britain and Ireland, and at Three Pence copy on the Continent.’¹¹ This decision, arguably, a revolution within the public opinion and meant that the newspaper reached every region of the British society. Alfred Charles William Harmsworth, 1st Viscount Northcliffe who had the vast influence on public opinion, ‘saw the international crisis, which sent the sale of the times to nearly 300.000, as calling for the exercise of his political powers by helping to organize victory in the war that he had so long believed Germany to be planning.’¹² In editorials, published on 29 and 31 July 1914, Wickham Steed, the Times’ Chief Editor, argued that the British Empire should enter World War I.¹³ On 5 August 1914, official British declaration of war published and the day was marked as ‘the momentous in the history of all times.’¹⁴ Furthermore, the message of the article was explicit and promising with regards to patriotic and religious meanings. As it suggested, ‘We go into it “united, calm, resolute and trusting in God.” That is the mood in which our fathers fought and won. That is the mood, in which we, the true sons will fight today with the humble but firm hope that in a just and righteous cause “the only giver of all victory” will bless our arms.’¹⁵

Throughout the war, there is little doubt that the Gallipoli Campaign or the war in Dardanelles, which took place between 24 April 1915 and 9 January 1916, was one of the touchstones of the Great War. The main aim of the campaign was to seize the control of the straits, which were substantially vital for military cooperation for the Entente Powers. The idea was originally promoted by Winston Churchill, First Lord of Admiralty, who aimed to attack ‘the weakest’ enemy and eventually use its strategic position. In a statement to the Dardanelles Commissioners, he pointed out that ‘When at the end of August I formed the opinion that our diplomacy would fail to keep Turkey from joining our enemies; I immediately began to make enquiries from the War Office about the possibility of such an operation... I was perfectly well aware that the right and obvious method of putting a British fleet into the Marmara was an amphibious attack on

11 The history of the Times, the 150th Anniversary and Beyond 1912-19148, part I, Chapters I-XII 1912-1920. London: The Office of the Times printing house square, 1952, p. 152.

12 The history of the Times, the 150th Anniversary and Beyond 1912-1914, part I, p. 155.

13 Ferguson 1999 p. 217

14 ‘The Declaration of War’, the Times, 5 August 1914, pg.7; Issue 40595.

15 ‘The Declaration of War’, the Times, 5 August 1914, pg.7; Issue 40595.

the Gallipoli Peninsula...'¹⁶ The British government was so confident of success, and so contemptuous of Turkish fighting abilities, that it did not envisage having to send any troops ashore on the Gallipoli peninsula.¹⁷ More to the point, it can be argued that the Times was also sanguine for the results at the beginning of the campaign. In an article on 1 March 1915, 'The news from the Dardanelles is extremely favourable and encouraging, though we may reserve jubilation until the difficult operation is complete... We have every reason to hope and believe that the task of forcing the Dardanelles, which the Allied fleets have so admirably begun, will be carried out successfully.'¹⁸ Another extract from 26 April clearly showed that each attack from Turkish side created immense reactions in the Times. It was stated by a special correspondent that, 'The days of the Turk in Europe are numbered, and no one will deny that he is dying hard and game. It came as a disagreeable shock to many to read on the morning of 19 March that two British battleships and one French had been sunk into the Dardanelles whilst several others had been hit and damaged.'¹⁹

Throughout the Gallipoli campaign, the Times systematically informed the public with the maps from the war fronts, included details of the German and Turkish military forces, announced the British and commonwealth deaths, published the letters from the front and gave the full accounts of the Houses of Commons debates. Furthermore, the messages for the Times Fund for Sick and Wounded called the British public in a duty to support the war from the home front in the columns each day. At the beginning of the campaign, it was a special committee with the British Red Cross Society and the order of St. John in the Near East-the Dardanelles, Egypt and Malta.²⁰ The Fund increased £3952 on 26 April and £1.201.349 in total.²¹ This said, following the end of

16 Churchill, W.: Statement to the Dardanelles Commissioners, PRO Cab 19/28 cited in Miller, G.: Straits British policy towards the Ottoman Empire and the origins of the Dardanelles campaign, Hull: The University of Hull Press, 1997, p. 344.

17 Cited in <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/gallipoli.htm> accessed on 13 February 2014.

18 'Forcing the Dardanelles', the Times, 01 March 1915, pg. 9; Issue 40790.

19 'The Narrows Key', the Times, 26 April 1915, pg. 7; issue 40838.

20 'The Times Fund', the Times, 26 April 1915, pg.3; Issue 40838.

21 'The Times Fund', the Times, 26 April 1915, pg.3; Issue 40838.

the campaign, it was a call and desire for £5 million until 31 December 1916.²² In that respect, it is fair to state that the weight of the reports of the Times was clearly received and transformed into a massive assistance to the British army. Beyond the economic aspects of the campaign, the articles as to the unity of the British Empire were also high and crucial for the British policymakers. For this purpose, the Times occasionally published an Empire Day Edition. For instance on 22 May 1915, it was reported that ‘The Empire Day edition comes at an opportune moment this year. Empire Day should utterly remove any tendency towards any pessimism or weariness that may be abroad among the people of Great Britain...It is in this spirit that our Correspondents in various parts of the Empire write. They describe the efforts that the Dominion peoples have made to fit themselves to take part in that great emergency.’²³ Seen in this light, following the sending the New Zealanders and Australians to the Dardanelles front, many articles highlighted ‘one people and one flag’ within the British Empire.²⁴ More to the point, as was stated in article titled ‘a call to the empire’ on 29 June 1915, ‘There is much in the letter from our Australian correspondent which we publish today that is an opportune as it is interesting. The people of Australia, he tells us, have received with a natural pride messages from the King and from the Imperial government praising the gallantry of their troops in the Dardanelles. “Men who never displayed public emotion “before are proud, and say so, to be Australians this day.” With his pride has come an added consciousness of responsibility.’²⁵ From this perspective, keeping the public hope and trust to the British army as well as the government high was essential by the newspapers. In that respect, most of the London Press agreed with the author of the history of the Times, which ‘their task was to sustain the morale of the nation in mortal combat’, distinguishing this from ‘fair criticism of the government of the day.’²⁶

This said, the question naturally arises, therefore, as to the reflection of the Times on the government and policymakers of the Dardanelles campaign.

22 ‘The Times Fund, Steady in Progress’, the Times, 04 January 1916, pg.4; Issue 41054.

23 ‘The Empire at War’, the Times, 22 May 1915, pg. 17; Issue: 40861.

24 ‘One people and One Flag’, the Times, 30 April 1915, pg. 11; Issue: 40842.

25 ‘A call to the Empire’, the Times, 29 June 1915, pg. 9; Issue: 40893.

26 Badsey, S.: *The British Army in Battle and Its Image 1914–1918*. London: British Library Cataloguing-in-Publication-Data, 2009, p. 18 cited in the History of the Times vol. IV. P. 218

There is little doubt that the expectation as to a short victory was substantially high. Notwithstanding, there were also calming and protective articles for the ministry published as was on 5 March 1915, 'The attack on the Dardanelles is making such satisfactory progress that many heads have been perhaps a little turned by the Admiralty announcements. It was not the fault of the Admiralty, whose statements are strictly uncoloured and confined to a guarded of facts. We think the operation has possibly heated the imagination of the public, and stimulated ever-present tendency to see in every fresh success an easy road to the victory.'²⁷ On the other hand, the circumstances began to change against the H. Asquith's ministry. Beyond the failures in British military at the front, the uncertainty as to the censorship of the newspapers was a question. In a House of Commons meeting on 22 April 1915, he further stated that, 'I can assure my hon. Friend that is the policy of both Admiralty and War Office to publish fully all news, whether favourable or adverse, except in the case of overriding military considerations. Subject only to that condition, I think that there should be the fullest disclosure of all that is being done by both Navy and Army.'²⁸ By the same token, Churchill legitimized his duty in a speech at Dundee on 5 June 1915. The Times defined the speech as 'largely a call for optimism and action' and Churchill himself as 'the jolly good fellow.'²⁹ As the war progressed, the Times occasionally began to attack the government, mainly Lord Kitchener, W. Churchill and H. Asquith as the Prime Minister, reported the debates in the Houses of Parliament and also included lists of those killed in action or who died of wounds while covering the main events in the battlefield. For instance, on 13 October 1915, the criticism of the Times on Churchill can be considered as a call the British public in a duty against one politicians' desire, 'In the Dardanelles affair in particular a megalomaniac politician risked the fate of our Army in France and sacrificed thousands of lives to no purpose.'³⁰ It should also be noted the scholarship on Churchill and his strategy on Gallipoli campaign largely convinced that Churchill

27 'The Dardanelles and After', the Times, 5 March 1915, pg. 9; Issue: 40794.

28 Hansard Parliamentary Debates, HC Deb 22 April 1915 vol. 71 cc400-1 accessed via <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1915/apr/22/press-censorship> on 13 February 2015.

29 'Mr. Churchill on his work', The Times, 07 June 1915, pg. 12, Issue; 40874.

30 The Times, 13 October 1915.

was in a hurry to have the victory in a short time.³¹ Following the reactions, W. Churchill resigned on 11 November 1915 and the Times announced that 'Mr. Churchill had resigned his office of Chancellor of the Duchy of the Lancaster and has placed himself at the disposal of the military authorities and his regiment being now in France.'³² Moreover, the Times assessed that 'Mr. Churchill said all he could, and said it very fairly: but at some future time there will be others to be heard before the picture is complete.' following his speech on 15 November.³³

The war in Dardanelles in the eyes of the British Home Front proceeded with the newspaper articles with regards to heroisms of the Allied powers, particularly Australian, New Zealander and British soldiers. While a fifteen minutes fight portrayed on the advance of the genius strategies of the Australian soldiers,³⁴ in an extract from 4 September again stated that 'We speak of them all- Australians, New Zealanders, and Indians-as our man. These are ours as much as those who have gone out from among us-as consciousness of the race, as proud of our traditions, as resolute to maintain our country. When we all think how we have raised to the height so arduous an enterprise we find no words that can express our pride with them.

'Ferct erd astra virtus.'³⁵ More to the point, in an article from 21 November compared the Trafalgar War in 1805 and the Gallipoli campaign and urged that the British public should stand firm against the naval 'fiasco' in Dardanelles.³⁶

It is also necessary to consider for this paper how the Turkish and German side were represented for the information of the British society. For instance, the Times correspondent in the Balkan Peninsula reported that 'the Turks calling up every available man' and 'the bravery and enthusiasm of the Turkish officers and soldiers is every day more apparent.'³⁷ 'Through German Eyes' articles were

31 For a detailed account of the debate; Rasor, E. L.: Winston S. Churchill 1874-1965, A Comprehensive historiography and Annotated Bibliography. USA: Greenwood Press, 2000, p. 238.

32 'Mr. Churchill resigns-Offer to serve in the Field', the Times, 13 November 1915, p. 9; Issue: 41011.

33 'Mr. Churchill's Statement', the Times, 16 November 1915, pg. 9; Issue: 41013.

34 'Australian Heroism', the Times, 04 October 1915, pg. 4, Issue; 40976.

35 'Heroism in Gallipoli', the Times, 04 September 1915, pg. 7, Issue; 40951.

36 '1805 and 1915, A Trafalgar Day Comparison', the Times, 21 October 1915, pg. 8; Issue; 40991.

37 'Turks calling up every available man', the Times, 01 May 1915, pg. 8, Issue; 40843.

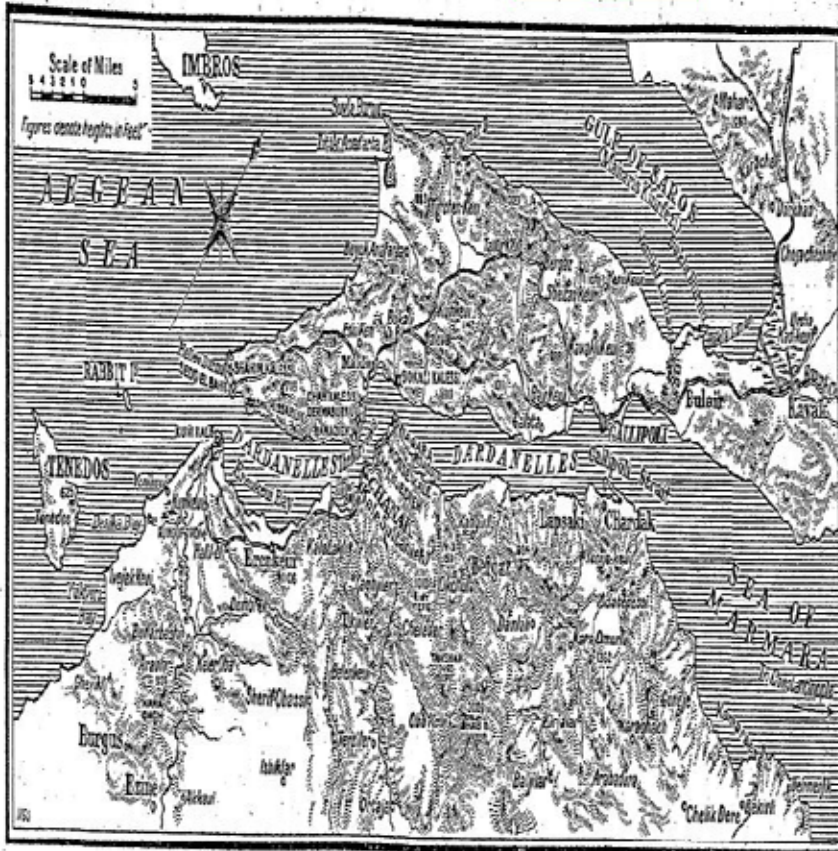
also systematically informed the public opinion and gave details of the plans of Central Powers. According to the Times correspondent on 11 December, 'The whole result of the Dardanelles war thus far was that Germany accomplished great things but this "was not victory."'38

To sum up, there is little doubt that outcome of the Gallipoli campaign was beyond the considerations for the nations of British Empire and the policymakers. Needless to say, the Times was one of most prominent brigades between the British Home Front and the war troops with Daily Mail. Along with the patriotic discourses of the editors, the readers called in a duty to assist the British army and navy with the Times Fund and act as a one nation with the other people of the British Empire. In other words, the main goal was also the unity between all parts of the society regardless of their political boundaries against the enemies. Above all, there is a clear sense that the Times succeeded in completing his task on swaying the British public opinion. Finally, it would be fair to state an extract to the editor of the Times at the end of the war on 29 December 1915 which can be considered as an thankfulness of the Times reader, 'As time goes on, and the eyes of our people are being slowly but surely opened to the intense seriousness of this life and death struggle in which we are locked with Germany, this war to the knife, in which one or other must bite the dust, the nation is beginning to feel the boundless debt of gratitude of which it owes to the Times for its persistent courage in stating the unvarnished truth with regard to the progress of the war and our past deplorable shortcomings, which have been so clearly and so bravely expressed... mactō esto virtute (a blessing power)'39

38 'Through German Eyes', the Times, 11 December 1915, pg. 7, Issue; 41035.

39 'The Times and the war, to the editor of the Times', the Times, 29 December 1915, pg. 9, Issue; 41049.

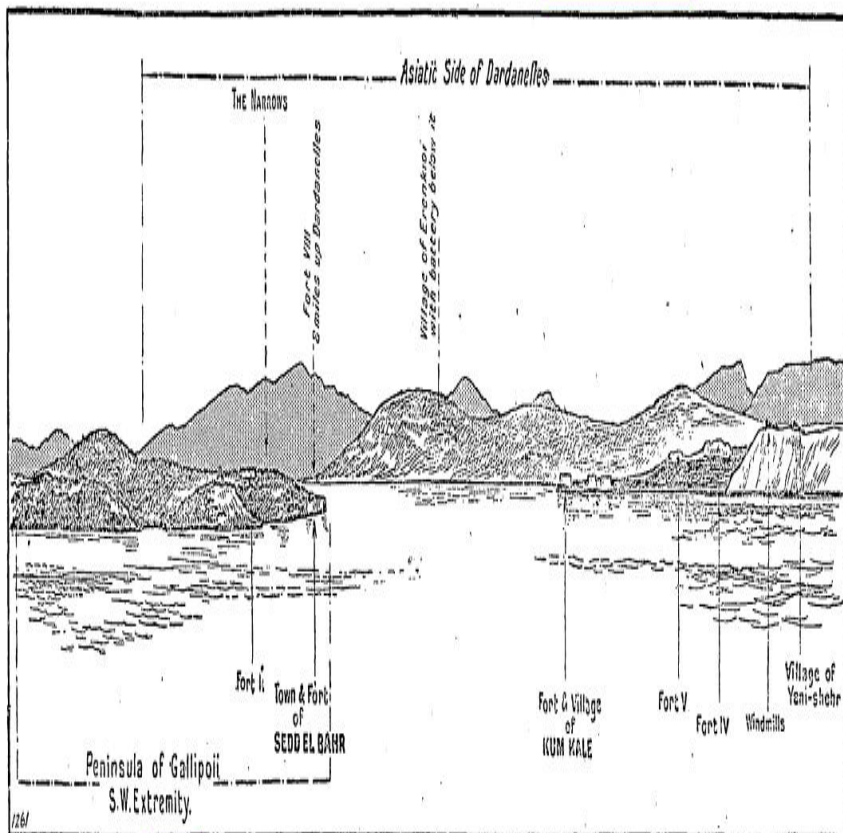
THE ALLIED ATTACK ON THE DARDANELLES

The Straits of the Dardanelles, which lead from the Mediterranean into the Sea of Marmara, separate Europe from Asia. The breadth, averaging about two miles, varies from 1,600 yards at its narrowest part to four miles at its widest. At the western entrance, a distance of two miles separates the forts at Cape Helles, or Sidiel Bahr, on the European side, and Kum Kale on the Asiatic. There are also herculean fortifications along the straits, particularly at the narrowest part between Kilit Bahr and Kale Sultani, some 12 miles from the entrance, the total length of the straits being 35 miles. The European coast is generally high and steep-to, while that of Asia, less steep, is bordered by shoals and sandbanks. The anchorage of Nigara Bay is on the Asiatic side, just beyond the narrowest part of the straits, and here the Turkish Fleet usually lies at anchor. Almost opposite this anchorage is Gallipoli, on the European side, and just beyond, to the north-east, is the isthmus of Bulair, between the Sea of Marmara and the Gulf of Saros. The key on the gulf side of the isthmus is known as Yedikli Liman. From this isthmus to Cape Helles, forming the European shore of the Dardanelles, is the Gallipoli peninsula, which was known in ancient times as the Chersonese.

'The allied Attack on the Dardanelles', the Times, 22 February 1915.

A NAVAL OFFICER'S SKETCH OF THE DARDANELLES.

The general attack on the **Anchorage** has been resumed. On Sunday large forces were landed, under cover of the Allied Fleet, at various points on the Gallipoli Peninsula, which forms the European boundary of the Straits.

Our picture of the entrance to the Dardanelles, which is from a sketch by a naval officer engaged in the operations, shows Seddel Bahr, on the European shore, and Kum Kale, with Yenishche, on the Asiatic shore. The position of The Narrows, up the Straits, is indicated by an arrow.

The Times, 27 April 1915.

Have You Helped the Wounded?

**SOME
FACTS
ABOUT
OUR
WORK
ABROAD**

1,000 Motor Ambulances, Cars, Lorries, Cycles, Repair Wagons, and Motor Sump-Kitchens at work, and

£200,000 is required for their upkeep for 12 months.

5,000 Surgeons, Nurses, Stretcher Bearer, Hospital Orderlies, Motor Drivers, etc., sent out.

6 Motor Launches, Steam Pickets, and Lighters sent to **France**, and **Port of Call**.

4 Hospital Trains running in **France** and **Belgium**.

15 Hospitals established in **France**, **Mediterranean**, and **Egypt**.

6 Post Stations in **France** for wounded men en route.

2 Convalescent Homes in **Egypt**.

'OUR DAY'

THE BRITISH RED CROSS SOCIETY

AND

ORDER OF ST. JOHN

appeal to you to send all you can spare—a postal order or a cheque—to the Chairman, 99 Room, 83, Pall Mall, London, S.W.

**SEND THE CHEQUE OR
POSTAL ORDER TO-DAY**

TO-DAY

**is Your Day to Help Our Sick and
Wounded Soldiers at the Front.**

**SOME
FACTS
ABOUT
OUR
WORK
ABROAD**

£140,000 worth of Hospital and Medical Stores sent to **France**, **Belgium**, **Mediterranean**, **Egypt**, **East Africa**, **West Africa**, **Northern Rhodesia**, **China**, **Port of Call**, and **Port of Call**.

£120,000 worth of goods for the wounded, including

1,500,000 articles of clothing distributed

12 Store Depots for Hospital Comdants, etc., established in **France**, **Mediterranean**, **Egypt**, and **Port of Call**.

1,200 Pallets of Food sent each week to Prisoners of War in **Germany**.

12,123 hours of information about Missing and Wounded Men and Prisoners-of-War collected and communicated to relatives.

A Great Christmas Appeal

**The Finest
Christmas
Gift of all.**

THERE is no finer or more acceptable gift which you can send to our brave fellows on service than one of these hats. The following are very urgently needed :—

new beds for the British
army in the French
barracks at £450
each, plus £100 for the
equipment.

new beds for the home
camps at £300-£600
each. Loan on appli-
cation.

250,000 to cover process liabilities and to provide for immediate extensions.

£10,000 for work among our
people in Egypt, the Sudan,
Sudan, and India.

There may be assumed in accordance with the width of domain, and also may

M.C.A. is Military, Naval, Commercial or Hospital centers. Contributions can be named in memory of friends or relatives (for

Huts may be named in accordance with the wish of donors, and gifts may be acknowledged for any plant of the Y.M.C.A. in Military, Naval, Convalescent or Hospital centers. Classroom buildings can be named in memory of friends or relatives fallen in the war.

TO PROVIDE

100 NEW Y.M.C.A. HUTS

As a Christmas Gift to our Brave Troops.

CHRISTMAS is almost here, and again hundreds of thousands of our brave soldiers will spend it away from home—many of them in one of the Y.M.C.A. huts scattered along the firing line in France and the *Desert* in Egypt, Malin, Salomina, India, and the Home Camps.

But the number of these buildings is far too small to provide for more than a fragment of our vast armies in the field. To meet the immediate and pressing calls for assistance which are daily being received from each of these groups

theaters of war, the National Council of the Y.M.C.A. earnestly appeal to the British Public to give another hundred new Y.M.C.A. buildings before Christmas!

Can you realize what it means to our gallant soldiers to have one of these buildings in their midst—often within a few hundred yards of the firing line itself? As they come out of the dripping trenches, along roads often knee deep in snow and slush, their first thoughts are of the Y.M.C.A., where in warmth and shelter they can forget for

While the better handiwork of war, such a building is very much more than a place of physical refreshment and social good; it becomes for them a veritable home from home—a piece of the Motherland itself.

How many thousands of our readers have received letters from absent friends abroad written on Y.M.C.A. paper?

With a winter of exceptional severity already upon us the need is urgent. To be of real service, the buildings must be put in hand at once—the workers are ready.

Will you give the First
of these Huts to-day?

POST THIS TO-DAY.

To Capt. R. L. BARNES,
13, Russell Square,
London, W.C.1.

I have pleasure in endorsing £_____ towards
the good work of the F.M.C.A. for the
troops.

Name _____
Address _____

Bibliography

- Badsey, S. 2009: *The British Army in Battle and Its Image 1914–1918*. London.
- Bowman, W. D. 1931: *The Story of the Times*. London.
- Churchill, W.: *Statement to the Dardanelles Commissioners*, PRO Cab 19/28
- Fenton, L. 2012: *Palmerston and the Times, Foreign Policy, the Press and Public Opinion in the Mid-Victorian Britain*. London.
- Ferguson, N. 1999: *The Pity of War*. London
- Hansard Parliamentary Debates:
- HC Deb 22 April 1915 vol. 71 cc400–1 accessed via <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1915/apr/22/press-censorship>
- Larkin, B. W. 2009: *The Times and the Bulgarian Massacres*, unpublished PhD thesis, Wesleyan University.
- Miller, G. 1997: *Straits British policy towards the Ottoman Empire and the origins of the Dardanelles campaign*, Hull.
- Oral, H.: *Gallipoli 1915 2012: Through Turkish Eyes*. Istanbul
- Rasor, E. L. 2000: *Winston S. Churchill 1874–1965, A Comprehensive historiography and Annotated Bibliography*. USA.
- The history of the Times, 1952: the 150th Anniversary and Beyond 1912–19148, part I, Chapters I–XII 1912–1920. London.
- The Times Digital Archive:
- The Declaration of War', 5 August 1914.
- 'Forcing the Dardanelles', 01 March 1915.
- 'The Dardanelles and After', 5 March 1915.
- 'The Narrows Key', 26 April 1915.
- 'The Times Fund', 26 April 1915.
- 'The Times Fund', 26 April 1915.
- 'One people and One Flag', 30 April 1915.
- 'Turks calling up every available man', 01 May 1915.
- 'The Empire at War', 22 May 1915.
- 'Mr. Churchill on his work', 07 June 1915.

'A call to the Empire', 29 June 1915.

'Heroism in Gallipoli', 04 September 1915.

'Australian Heroism', 04 October 1915.

The Times, 13 October 1915.

'1805 and 1915, A Trafalgar Day Comparison', 21 October 1915.

'Mr. Churchill resigns—Offer to serve in the Field', 13 November 1915.

'Mr. Churchill's Statement', 16 November 1915.

'Through German Eyes', 11 December 1915.

'The Times and the war, to the editor of the Times', 29 December 1915,

'The Times Fund, Steady in Progress', 04 January 1916

'The Message of Gallipoli, to the editor of the Times', 28 August 1916.

http://www.slate.com/articles/news_and_politics/american_military_history/2013/11/the_battle_of_gallipoli_winston_churchill_mustafa_kemal_and_the_battle_that.html ("It's Like the Whole First World War in a Cup of Tea"; accessed on 13 February 2015)

<http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/gallipoli.htm> ('Battles: the Gallipoli Campaign'; accessed on 13 February 2014).

Slaughter at Gallipoli: A German First-Hand Account April-May 1915

Holger H. HERWIG¹

Abstract

The non-Turkish story of Gallipoli 1915 is mainly a British one, beginning with Winston Churchill's *World Crisis* in 1923. The role of the 32,000 German soldiers and of the German Mediterranean Squadron is often raised, but mostly tangentially. The near suicidal Turkish-German counterattacks of May 1915 are rarely analyzed. This is in part due to a slender archival base: the German military Mission at Istanbul burned its files in late 1918; Allied air raids in 1945 destroyed Otto Liman von Sanders' Papers; and Colmar v. d. Goltz-Pascha's Papers at Freiburg are nearly void on his command of Turkish First Army in 1915.

Nor do published works help much. Liman von Sander's 1920 memoir, *Fünf Jahre Türkei*, penned on Malta from memory while awaiting war crimes trial, the semi-official *Krieg in Türkischen Gewässer* by Hermann Lorey (1928-38) and *Kampf um die Dardanellen* (19227) by Liman von Sanders' former adjutant, Carl Mühlmann, all glance over the desperate "face of battle" in May 1915. This state of affairs found some remedy with the collapse of the German Democratic Republic in 1989, when 3,000 army files thought to have been lost, but actually in Russian capture, were opened to research. One of these is a stunning letter of 20 May 1915 that then Captain Mühlmann sent to his parents—while the fighting was "still fresh in my mind" and for "my future use." He had been appointed chief staff officer for a newly formed Ottoman southern group (IX and IV Division) tasked with attacking Allied forces at Helles.

Mühlmann's detailed, hand-written thirty legal pages of brutal battle span the period between 25 April and 12 June 1915. They shed incredible light on the vicious fighting especially at Seddul Bahir, on the lethality of the British naval bombardment, on the chaos of battle, on the lack of training for night fighting, and on the failure of Ottoman leadership—but especially on the bravery and

1 University of Calgary

tenacity of the common soldier. The document gives us what the memoirs of senior commanders and the official histories do not—a gripping account of the climactic battles at Gallipoli. I have found that bottom-up approach useful in my four decades of historical writing. To date, I have shared parts of the letter only with my colleague, Tim Travers, to help him with his article on “The Ottoman Crisis at Gallipoli in May 1915” in *War in History* 8 (2001):72–86. It is my wish to make it accessible to a broad international audience at the 4th International Symposium at Gallipoli on the 100th anniversary of that epic battle.

The German contribution to the Ottoman defence at the Dardanelles² in 1915 has come to comprise both myth and legend. As late as 1996, the Bundeswehr’s Military History Research Office (MGFA) concluded that the Turkish ability to fight off the Allied assaults in 1915 was ‘basically and inevitably dependent on Germany’s military, financial, technical, material, and administrative support’. Specifically, the 32,000 soldiers and sailors of the Reich’s Military Mission and Mediterranean Squadron as well as Berlin’s lavish gold subsidies kept Turkey in the game.³ Postwar memoirs and romanticized accounts of highly professional German officers leading heroic Turks into battle to fend off the combined might of Great Britain and its Empire further added to this mythmaking.⁴

Part of the mystery surrounding the German contribution to the Dardanelles campaign is due to the slender documentary basis available to scholars. To begin with, the German Military Mission at Istanbul burned its files in late 1918, thus destroying a critical piece of evidence. Second, Marshal Otto Liman von Sanders wrote his memoirs, *Fünf Jahre Türkei*, on Malta in 1919 from memory

2 Turkish historians refer to this as the ‘Çanakkale campaign’ while Anglo-Saxon scholars prefer the term ‘Gallipoli campaign.’

3 Petter, W. 1968: ‘Dokumentation zur deutsch-türkischen Zusammenarbeit im Ersten Weltkrieg.’ Ms. Freiburg: Militärgeschichtliches Forschungsamt, p. 3. The standard German work remains Trumpener, U. 1968: *Germany and the Ottoman Empire 1914–1918*. Princeton: Princeton University Press.

4 For a Turkish rebuttal, see Uyar, M.: ‘Brothers in arms: Turkish officers in the Çanakkale (Dardanelles) Campaign’. Conference Paper, ‘Gallipoli in Retrospect 90 Years on’, Onsekiz Mart University International Conference, Çanakkale, April 2005.

and the anecdotal accounts of his staff while awaiting an Allied war crimes trial.⁵ The German official histories of the Dardanelles campaign, *Der Kampf um die Dardanellen* (1927) and *Der Krieg in Türkischen Gewässer* (1928-1938), offer little succour as they glanced over the desperate 'face of battle' in April-May 1915. Allied air raids on the Potsdam Army Archive (Reichsarchiv) in April 1945 destroyed Liman von Sanders' Personal Papers, while Colmar Baron von der Goltz-Paşa's Papers at the Federal Military Archive at Freiburg are virtually void on his command of Ottoman First Army in 1915.⁶

This state of affairs found some remedy with the collapse of the German Democratic Republic in 1989-90, when 3,000 army files thought to have been destroyed had, in fact, survived the war and been stored first by the Russian and then by the East German military. Among these was a stunning thirty-page letter of 20 May 1915 that then Captain Carl Mühlmann, the future semi-official historian of the German Dardanelles campaign, had sent to his parents while the fighting was still 'fresh in my mind' and for 'my future use'.⁷ He, along with Captain Erich R. Prigge, had been appointed chief staff officers to the newly formed Ottoman Southern Group tasked with attacking Allied forces at Helles. Mühlmann's letter covered the fighting between 25 April and 12 June 1915, of what he called 'the suicide mass assaults of the Allied landings'. It details the vicious fighting especially at Helles and Seddülbahir (Sedd el Bahr), the lethality of the Allied naval bombardments, the chaos of battle, the Turkish Army's lack of training for night fighting, the failure of Ottoman leadership, and especially the bravery and tenacity of the Anatolian Turkish common soldier. Mühlmann made

-
- 5 Liman von Sanders, O. 1920: *Fünf Jahre Türkei*. Berlin: August Scherl. Works by his staff officers and associates include Kannengiesser Pasha, H. 1927: *The Campaign in Gallipoli*. London: Hutchinson; Prigge, E.R. 1916: *Der Kampf um die Dardanellen*. Weimar: G. Kiepenheuer; and Pomiankowski, J. 1928: *Der Zusammenbruch des Osmanischen Reiches. Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges*. Zurich, Leipzig and Vienna: Amalthea.
 - 6 A recent biography by Krethlow, C.A. 2012: *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, offers little that is new on the Gallipoli campaign.
 - 7 Carl Mühlmann to his parents, 20 May 1915. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg, RH 60 Kriegsgeschichtliche Forschungsanstalt des Heeres, W10-51475 (hereafter cited as Mühlmann Letter). I provided a translation of this document to my colleague Tim Travers for his book, *Gallipoli 1915*, as well as for his article 'The Ottoman crisis of 1915' (see Bibliography).

no use whatsoever of this personal letter when in 1927 he penned the German history of the Dardanelles campaign for the Reichsarchiv.⁸

★

★

★

The German presence at the Porte both before the outbreak of war in 1914 and during the first few years of the conflict has been depicted especially by Anglo-Saxon scholars as a model of allied cooperation and steadfastness ('brothers in arms'). In fact, it defies description in terms of its complexity and internecine squabbling. At the top of the pyramid stood Ambassador Hans Baron von Wangenheim, along with his military attaché Colonel Erich von Leipzig, and his naval attaché Lieutenant-Commander Hans Humann, who together should have directed Berlin's affairs at Istanbul. Instead, they were hounded and harassed at every step by the headstrong and undiplomatic chief of the German Military Mission (the 'Askerî Heyet'), Liman von Sanders. The Prussian general (and Turkish marshal) had by the end of 1914 burned his bridges not only with the German Ambassador, but also with the Ottoman Vice-Generalissimo Enver Paşa and his German chief-of-staff, General Fritz Bronsart von Schellendorff. By late 1914, Enver and Liman, although they worked in the same building, were no longer on speaking terms and it was widely rumoured that the Prussian general had challenged the Ottoman war minister to a duel over command authority in the Turkish Army. More, Liman von Sanders had managed to alienate Field Marshal von der Goltz, Kaiser Wilhelm II's personal representative at the Porte, and Rear Admiral Wilhelm Souchon, head of the German Mediterranean Squadron.⁹ Liman's refusal to appoint any German officers to his general staff at Gallipoli (Gelibolu) did not endear him to his Prussian army colleagues. Nor did the fact that most German officers knew no Turkish enhance German-Ottoman military efficiency. General Hans von Seeckt, Bronsart von Schellendorff's successor as Chief of Staff of the Ottoman Army and the man who would become the architect of the German Reichswehr in the 1920s, called Liman, the self-styled

8 Mühlmann, C. 1927: *Der Kampf um die Dardanellen 1915*. Oldenburg and Berlin: Gerhard Stalling.

9 See Bihl, W. 1975: *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*. Vol. I. Vienna, Cologne and Graz: Hermann Böhlau Nachf., pp. 51-52; Trumpener 1968 pp. 69, 72, 82, 106; Krethlow 2012 pp. 482-83. Sketches of the major German officers have been penned by Trumpener, U.: 'German officers in the Ottoman Empire, 1880-1918' in *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte Beiheft I* (Berlin 1975), pp. 30ff.

‘Lion of Gallipoli’, the ‘most unfortunate choice’ to head the Military Mission to Turkey. ‘Not found to be fit to command an army corps in Germany, he was supposed to take command of the rebuilding of the entire Turkish Army’.¹⁰

Captain Mühlmann witnessed the testy relationships at Istanbul—both between the Germans and the Ottomans and within the German camp—firsthand. When he was released from service as Liman von Sanders’s personal adjutant at the end of April 1915, he poured out his feelings in the letter to his parents.

Oh, dear father and mother, you do not know how difficult the last one and a half years with L[iman] were. I could not have survived had I not such a pleasant disposition: these eternal fights with the War Minister, the Ambassador, [Chief of Staff] Bronsart; the eternal conflicts with the daughters of member of the Mil[itary] Mission; [Liman’s] nervousness in cars and on horseback; his endless demands for food and accommodations in this truly uncultivated land.¹¹

Most likely, what held the Berlin-Istanbul connection together were Berlin’s loans of 100 million Goldmark in November 1914 and 80 million Goldmark in April 1915, as well as a (never-secure) stream of war supplies such as weapons, munitions, trucks, aircraft, uniforms, boots, medical supplies, and radio equipment, some of it smuggled down the Danube River through Romania in beer barrels.¹²

The German-Ottoman acrimony was mainly laid to rest by the Allied naval bombardment of the outer forts of the Dardanelles Strait facing the Aegean Sea in February 1915, for it alarmed not only the Young Turk government at Istanbul but also its German military and naval advisors. For a month, before the main Anglo-French naval assaults on 18 March 1915 with 14 British and four French battleships, the Germans worked feverishly to stiffen Turkish defences. Most well remembered General Helmuth von Moltke the Elder’s assessment of a possible defence of the Dardanelles after his visit in 1836: ‘If the artillery at the Dardanelles is well sited, then I think that no hostile fleet in the world ought to

10 Seeckt’s report of 4 November 1918. Cited in Kurat A.N.: ‘Die Berichte der deutschen Generale Liman von Sanders, Bronsart und Hans von Seeckt über die militärische Lage der Türkei während des ersten Weltkrieges’ in *Cultura Turcica* 2 (Paris 1976), p. 96.

11 Liman Letter p. 6.

12 Bihl 1975 pp. 54–55.

dare sail up the Strait'.¹³ A hastily dispatched Special Naval Command of 700 men under (retired) Admiral Guido von Usedom upgraded the coastal artillery at the Dardanelles through the deployment in ten forts and batteries of 80 ancient and modern guns, including 15-cm field howitzers as well as 15-cm rapid-fire guns dismantled from Turkish warships and emplaced near the Dardanelles forts. Rear Admiral Souchon, chief of the German Mediterranean Squadron consisting of the battle-cruiser SMS Goeben (renamed Sultan Yavuz Selim) and the light cruiser SMS Breslau (renamed Midilli), dispatched not only 1,700 sailors, but also his entire stock of mines to Usedom to lay nine fields in the Dardanelles waterway—26 Carbon mines parallel to the coast in the Eren Keui Bay area and 17 across the Bay itself. The two German admirals secretly dispatched several elderly Ottoman warships to assist the coastal forces in repelling the expected invasion: Messudjé, Haireddin Barbarossa (exKurfürst Friedrich Wilhelm) and Torgut Reiß (exWeissenburg) off Çanakkale, Kepez Point and Nagara Point. Just before British Vice-Admiral John M. De Robeck's attack, they released 41 machine guns and German sailors to man them to the Dardanelles. Finally, they sank a 30-metre deep anti-submarine net at Nagara—the very spot where conquerors from Xerxes to Alexander the Great to Friedrich Barbarossa had crossed the Hellespont—to block the egress of any Allied submarine into the Sea of Marmara.¹⁴ Vain as ever, Liman in his memoirs refused to give any credit to the German naval effort at the Dardanelles.¹⁵

Once the Allied invasion began, Liman von Sanders, who had been German military advisor to the Porte before the war, happily accepted War Minister Enver Paşa's offer to command a special Dardanelles defence group, formally named Ottoman Fifth Army and composed of six infantry divisions of 84,000 men, to be sited on both sides of the Dardanelles. Against Liman's virulent objection, Field Marshal von der Goltz received command of Liman's old First Army at Istanbul, comprising seven infantry divisions of 100,000 men, to repel possible Greek or Bulgarian attacks on the capital, the Bosphorus, Smyrna, and the Ottoman Black Sea coast. Hundreds of German engineers rushed to Istanbul as civilian 'advisors'. But since neutral Bulgaria or hostile Serbia oftentimes blocked passage

13 Moltke, H. von. 1841: Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839. Berlin: E.S. Mittler, p. 55.

14 Pomiankowski 1928 p. 112.

15 Liman von Sanders 1920 pp. 91-92.

for resupply down the Danube, the Germans in Turkey were forced to make do with (upgraded) existing local weapons and repairs facilities.

Vice Admiral de Robeck's massive naval assault on the Strait on 18 March was repelled in part by Souchon's mines, one line of which Usedom had cleverly transferred to a mixed German-Ottoman crew on the minelayer *Nusrat* and which accounted for the destruction of the British battleships *HMS Irresistible* and *HMS Ocean* as well as the French battleship *Bouvet*. After what de Robeck termed this 'disaster' at sea, Sir Ian Hamilton, the Commander-in-Chief, Mediterranean Expeditionary Force, switched his operational design to amphibious assaults by four infantry divisions designed to roll up the German-Turkish defences from Helles, Morto Bay and Kabatepe in the direction of the Kilid Bahr plateau.

This, in turn, brought about reassessment by both Ottoman and German commanders. Liman von Sanders's great fear was that the Allies would land 'at the root of the Dardanelles', that is, the land tip south of Gallipoli, thereby cutting Fifth Army off from resupply, and then advancing on Field Marshal von der Goltz's First Army at Istanbul to force an Ottoman surrender. Liman was also concerned with a secondary Allied assault in the Bay of Saros and at Bulair (Bolayir), which could well capture the narrow neck of the isthmus. Moreover, he was unhappy with Enver Paşa's 'cordon system' of defending all possible landing sites continuously and simultaneously with thin lines of infantry. He proposed an alternate strategy: to secure only the most obvious landing sites for the Allies with small observation and screening forces; to keep three mobile ready reserves in the interior of the peninsula; and to attack only once the Allies' main landing points (Helles and Bulair) had been discerned.¹⁶ The objective was simple: to throw the attackers 'back into the sea'.

The Allied assault came in the early hours of 25 April 1915 at seven sites. Most critical were those of the 30,000-man strong Australian-New Zealand Army Corps (ANZAC) under the command of General Sir William Birdwood, which was landed at the wrong spot on Ari Burnu Beach (Kabatepe) and just barely managed to cling to the heights above the beach; and those of the 17,000-man strong British 29th Division at Cape Helles under General Aylmer Hunter-

16 Liman von Sanders 1920 p. 82; Pomiankowski 1928 p. 129; and Neulen, H.W. 1991: *Feldgrau in Jerusalem. Das Levantekorps des kaiserlichen Deutschland*. Munich: Universitas, p. 81.

Weston, some of which were forced to return to their ships after vicious fighting. General Albert d'Amade's French Corps Expéditionnaire d'Orient landed near Kumkale on the Asiatic side of the Dardanelles, but its 16,000 soldiers were quickly driven off Ottoman soil by 26 August through almost suicidal night bayonet attacks.¹⁷ They were then shipped to support the British right wing at Helles. Four other Allied landings took hold. Nowhere were Liman's forces able to hurl the invaders 'back into the sea'.

Desperate Ottoman counterattacks especially by 57th Infantry Regiment of Lieutenant-Colonel Mustafa Kemal Bey's 19th Division resulted in roughly 9,000 to 12,000 casualties. At Istanbul, Field Marshal von der Goltz panicked on 1 May and accused the Ottomans of not having done enough to repel the Allied attacks.¹⁸ General Liman von Sanders remained calm and informed Enver Paşa that Fifth Army would mount night attacks at Seddülbahir and Kabatepe. His Fifth Army was reinforced by four infantry divisions. In March it also received three of the six German aircraft sent out in crates by Berlin.

The task of driving the Allies 'back into the sea' fell to the newly formed Ottoman Southern Group (9th and 4th Divisions), commanded first by Lieutenant-Colonel Hans von Sodenstern and then by Colonel Erich Weber. Carl Mühlmann was appointed not only chief staff officer of the Southern Group, but also Liman von Sanders's personal adjutant and tasked with organizing Ottoman counterattacks around Seddülbahir. His account therefore is unique in showing the near collapse of the Turkish front and the difficulty of the Gallipoli defence from the German-Ottoman perspective.

★

★

★

On Sunday, 25 April 1915, Captain Carl Mühlmann awoke to the sound of gunfire. He rode on horseback to Bulair over harsh territory that his colleague, Colonel Hans Kannengiesser commanding 9th Division, called 'a desolate, chalky, hilly land, barren, fissured, cleft, with precipitous gorges, steep rock ledges, rocky boulders, that rises as high as 300 meters and then falls back to the coast in steep slopes'.¹⁹ No sooner had Mühlmann settled into a comfortable lounge chair on the heights overlooking Bulair, than all Hell broke loose. The Allied

17 Prigge 1916 p. 38.

18 See Travers, T.: 'The Ottoman crisis of May 1915 at Gallipoli' in *War in History* 8 (Thousand Oaks, U.S.A. 2001), pp. 75-76.

19 Kannengiesser 1927 p. 50.

naval bombardment—and especially the 15-in shells of the dreadnought HMS Queen Elizabeth—coming from three sea-sides around the tip of the Gallipoli Peninsula soon enveloped the fort at Bulair in a cloud of dust and reduced it to rubble. ‘One imagines that after these heavy naval bombardments nothing can be left intact, but when one inspects the site later on, the damage is not as great as first imagined—unless the shell struck its target directly’. Brave words from a staff officer! But Mühlmann had to concede that ‘the moral effect [of the bombardment] was truly overwhelming’.²⁰

For two days the terrible shelling continued. Amidst what Mühlmann called ‘a hurricane of steel,’ Allied and Ottoman soldiers clashed viciously in the chalky, dry dongas of Helles. Enjoying a numerical superiority of 12,000 men, the Allies pressed the attack. By the evening of 26 April, Sodenstern’s 9th Division had been decimated: Regiments 25 and 26 had each lost 2,000 fighters. Mustafa Kemal, promoted colonel and still in command of 19th Division, launched a final suicidal assault against the British enemy. It was man against man, bayonet against bayonet. The heather-covered ground, in Mühlmann’s words, ‘in many places was coloured red’ with blood.²¹ Then, suddenly, on the morning of the 27th, the enemy fleet headed for the open sea. Mühlmann had quickly discerned that the British transport fleet in the Gulf of Saros was only ‘bluff’; the real invasions were at Cape Helles and Kumkale.

Captain Mühlmann, a cavalry officer, yearned for action. Instead, Liman von Sanders, moving to Maidos in order to be equidistant from the two most threatening landing sites at Kabatepe and Seddülbahir, left the young cavalry officer behind as his personal deputy. Mühlmann was crushed. Lieutenant-Colonel von Sodenstern came to the rescue. Newly appointed commander of the Ottoman Southern Group, he selected Captain Mühlmann as his chief staff officer. From this point on, Mühlmann’s letter is critical for the historian as a badly needed counterpoise to Allied accounts of the Çanakkale fighting—especially since Turkish officers kept neither diaries nor war logs.

The two German commanders took stock of the situation. They decided upon a series of desperate night attacks on the Allied positions. The reason for these nocturnal ventures was simple: the Anglo-French naval bombardments. While Allied accounts tend to downplay the effectiveness of especially the British

20 Mühlmann Letter pp. 1-4.

21 Mühlmann 1927 pp. 103-04.

naval shelling, Mühlmann captured its ferocity at Seddülbahir on the morning of 29 April: 'Everywhere, large earth craters had been thrown up and bloody corpses (some with their heads cut off) lay in between. While we looked at this full of compassion, [we] had the feeling of just how insidious this modern war is'. The enemy shelling was not only frightening, but also accurate and lethal. Again, Mühlmann attested to this. He spotted a 'tethered balloon, which, high above us, guided the fire of the ships at Kabatepe as well as at Seddülbahir'. After hiding for hours in some scrub brush and a deep ravine (nullah), the German captain was able to continue his inspection tour. But then, "the cannonade began anew. This time a flyer directed the fire—not by telegraph like the tethered balloon, but rather by a series of circles flown over the target'.²² There was nothing to do but to wait for darkness until the flyer had disappeared.

The carnage was frightful: some Ottoman battalions sustained 30 percent casualties. Finally at his observation platform at Helles, Mühlmann again described the 'superb enemy fire'. Seeking cover 'in no more than a hole in the ground', the German could only look on helplessly as 'the heavy shells roared into our vicinity'. HMS Agamemnon's 12-inch shells 'covered us with stones and dirt, while the explosive flew over our hole'. Though shooting indirectly, the British fire process was 'impressively accurate':

[T]he entire peninsula is divided into quadrants, each 1 kilometre long, 1 kilometre wide; these quadrants are again subdivided into certain areas, each marked with a number; and [targets are] reported to the fleet by tethered balloons—[for example,] enemy column in B III 6—and thus an area of 100 square metres is fired upon and decimated in the shortest possible time by countless rapid-fire guns.

Succour was found by seeking shelter in 'even the smallest defile' and by moving 'only in the smallest groups'.²³

The first desperate Ottoman night attack on 1–2 May at Helles by 18,000 men failed to drive the enemy 'back into the sea'. Losses were severe. It was desperate hand-to-hand fighting with bayonet and rifle butt. Few prisoners were taken on either side. Captain Mühlmann demanded rest for his blooded troops. Liman von Sanders, under pressure from Istanbul, ordered the offensive renewed on the evening of 2 May. It was pre-empted by British General Hunter-Weston's

22 Mühlmann Letter pp 8–10.

23 Ibid. p. 10.

own offensive with 29th Division. And by the late arrival of two new Turkish batteries, undaunted, Liman von Sanders ordered a third night attack for 3–4 May. Lieutenant-Colonel von Sodenstern this time had under his command the elite 15th Division, rushed to the front and ordered to attack without rest and reorganization.

Captain Mühlmann now detected yet another pernicious Royal Navy innovation—apart from tethered balloons and daring flyers—namely, bright electric searchlights. Initially content with lighting up Ottoman positions with flares and rockets, the big battleships now scoured the land with electric searchlights. At Seddülbahir on the night of 2–3 May, Mühlmann saw to his ‘disgust’ that the capital ships’ lights ‘lit the entire area up as bright as day; nothing could move unobserved in this powerful circle of light’. Cleverly, the enemy criss-crossed its searchlights from both the Dardanelles Strait and the Aegean Sea. The result was that much of the peninsula was lit up in 100-metre-wide strips. ‘There was no chance of evading or breaking out’.²⁴ The troops could only hide in deep gullies. And wherever they attempted to advance or even to break out, the warships’ fire was devastating. On the Hassirlik slopes east of Helles, Mühlmann observed that ‘the troops suffered great numbers of casualties’ due to enfilading naval fire.

Worse was to be observed. Captain Mühlmann quickly became despondent about the lack of preparation for modern industrial war on the part of an Ottoman senior officer corps that had just fought two Balkan Wars (1912–13). His pen dripped with sarcasm. ‘It is incredible what levels of talent the senior Turkish officers can attain what it comes to disappearing’. Instead of advancing silently according to pre-determined plans, the officers allowed the skirmish line to ‘run up and down in all directions, yelling like Jews in a synagogue’. Divisional and even regimental commanders ‘were nowhere to be seen’.²⁵

Dawn on 4 May revealed wild disorganization of the Ottoman Southern Group. As he ran up to the front at Hassirlik, Mühlmann was shocked. ‘A horrible confusion! Thick lines of skirmishers were streaming backwards; on the other side, new skirmish lines were again assaulting the slope; all with wild shouts of Allah.’ Officers were few and far apart. Leadership had been lost. The Turkish soldiers ‘all screamed at me excitedly: one showed me his wounds; another

24 Ibid. p. 16.

25 Ibid. p. 17

wanted to charge forward; the next backward'. The morning's low point for the German captain came when a group of Turkish soldiers excitedly informed him that they had captured a British machine-gun company. 'With a certain degree of surprise, but also anger I recognized the so-called [32] Englishmen as the gunners of the [eight] machine guns that the Breslau had given us'. They had been seized, beaten and held prisoner 'because of the uncertainty of their uniform'. Mühlmann's timely intervention saved them from greater harm.²⁶ It was the chaos of the Çanakkale campaign in microcosm.

On the other hand, Captain Mühlmann developed a grudging admiration for the Turkish common soldier, the Porte's 'raw human material', as he put it. The 'Ashker', as the Germans called the Ottoman soldiers, displayed courage, no fear of death, love of the fatherland, and faith in Allah. The men were rushed to the front at Gallipoli without proper training or equipment; many arrived without even extra clothing, blankets or knapsacks, and only after days' long marches on little more than bread and olives. At the front, their diet, in the words of German Lieutenant Vinzenz Müller, consisted of at best 'coarse corn bread and olives'; all too often, the nutritious olives were substituted for with 'foul reeking little fish, preserved in crates or barrels with wet, fine sand'. Rags often served as shoes, and sandbags that arrived from Istanbul were used not to buttress the front trenches, but rather to repair kit. Malnutrition, most German officers noted, was commonplace. Resupply was rudimentary; one lived 'from hand to mouth'. The nearest railhead was five days' march (160 kilometres) north of Maidos at Uzunköprü in Thrace. Trucks were unknown in Fifth Army. Supplies could be hauled over land only by ox carts, camel columns and mules. Heavy equipment had to be brought down from Istanbul by lighters through the Sea of Marmara.²⁷ The heavy and shrapnel artillery shells, especially, were woefully inadequate; more than half failed to detonate when fired. Rescue for the critical Ottoman shortage of quality shells came in the form of the German naval Captain Waldemar Pieper. Under his direction, 780 German munitions engineers and skilled workers directed the labours of 15,000 Turkish ammunition workers—the largest contingent being women—to upgrade and to enhance production in the country's ²⁷ munitions factories. This workforce is all the more remarkable

26 Ibid. p. 17; Kannengiesser 1927 p. 133.

27 Mühlmann Letter p. 11; Liman von Sanders 1920 pp. 96–97; Prigge 1916 p. 66; Kannengiesser 1927 pp. 148–49.

when one keeps in mind that all the other Turkish factories in 1915 employed only 14,000 workers.²⁸

As chief staff officer, Mühlmann felt what he called ‘a huge responsibility’ for the slaughter occurred by the three nights of bayonet assault on Allied positions around Krithia. Roughly 15,000 ‘Ashker’ were casualties; 15th Division, hastily despatched south from the capital, alone sustained 4,000 casualties (or 60 percent of strength). ‘Blow fell upon blow’, Mühlmann recorded, ‘and every new situation brought me physical pain’. His entire staff consisted of an Ottoman adjutant and two officer cadets who acted mainly as translators for an army of 30,000 men. British aircraft by day bombed his tiny headquarters hut; British battleships by night first lit up and then shelled those quarters.²⁹ Liman von Sanders’ operational design of driving the enemy ‘back into the sea’ by wild bayonet charges unsupported by artillery had failed miserably at great cost.

Like a good staff officer, Carl Mühlmann rationally reassessed the situation. First and foremost, the Ottoman assaults had been blown apart by the decimating British naval gunfire from three sides. ‘The generally accepted notion is that had it not been for the fleet’, he ruefully wrote, ‘the enemy would have been sent packing long ago’.³⁰ Second, the lack of military training in general, and of night training in particular, had handicapped the desperate assaults. Third, the offensives had been driven forward helter-skelter, without proper artillery preparation and without coordination. Fourth, the vast differences in the quality of Ottoman divisions had often resulted in gains again surrendered as flanking units failed to keep pace with the better attacking units. ‘So much blood so needlessly spilt’ was Mühlmann’s terse comment.³¹ Fifth, and perhaps most importantly, Ottoman senior military leaders had failed to prepare their troops for modern industrial warfare. The result was depressing and the cost was human life, as Mühlmann discovered on a last tour of his sector in the eastern Helles region:

A horrible field of corpses contaminated the air . . . partly in an advanced state of decomposition. The defensive works were miserable, without any system and utterly inadequate. The communication trenches were filled with corpses,

28 Petter 1968 pp. 125–26; Neulen 1991 p. 84; Pomiankowski 1928 p. 132.

29 Mühlmann Letter pp. 14–16.

30 Ibid. p. 11.

31 Ibid. p. 20.

so that I, and all reinforcements, had to go to the front over open terrain. . . . Ammunition crates and other pieces of war material lay everywhere. There were no latrines, so that heaps of faecal matter further fouled the air. The furthest frontal trench, that is, the one in the firing line, was not even deep enough for kneeling sharpshooters.³²

Captain Mühlmann could express nothing but great admiration for the Ottoman soldiers that endured this kind of warfare without complaint.

★

★

★

What to do? Chaos rather than consensus reigned in the German-Ottoman camp. War Minister Enver Paşa demanded that the attacks at Helles and Seddülbahr be renewed at once in order to maintain morale at Istanbul. Fearing that the vital heights behind Alçıtepe (Achi Baba) could not be held against the Allied storm, General Liman von Sanders as well as Admiral von Usedom began at least to contemplate a gradual withdrawal to more defensible lines northeast of Krithia. The reason for their growing pessimism was to be found with the Ottoman Southern Group. Colonel Halil Bey, commanding Turkish 7th Division, reported that his soldiers were exhausted in the extreme; that his losses had been beyond belief; and that most of his officers had perished in the three days of fighting. Battalions were led by officer cadets, companies by sergeants, and units mixed up almost beyond recognition.³³ Worse, for the ‘hawks’ in the German-Ottoman camp, the fiery Lieutenant-Colonel von Sodenstern had to be relieved due to severe knee damage. His replacement was Colonel Erich Weber along with his chief of staff, Major Perrinet von Thauvenay.

On 4 May Mühlmann and his replacement at once got into an argument over what to do with eight battalions of reserves that had just arrived: the captain wanted to throw them into the fight with 9th Division on the Ottoman right wing; the major wanted to site them at Achi Baba as a last line of defence. Weber initially sided with Mühlmann, but during the Allied attacks of 6–8 May, the ‘pessimistic’ Thauvenay again wanted to retreat, this time as far as Soğanlidere, which was even behind Achi Baba! Weber began to waver. Mühlmann was outraged. He demanded to know why “all the front areas purchased with so much blood [15,000 casualties] were to be surrendered . . . where every step

32 Ibid. p. 25.

33 Travers 2001 p. 101.

of land surrendered was a loss for our troops and a gain for the enemy?’³⁴ The captain now found an unexpected ally in Admiral von Usedom, who feared that a withdrawal as far north as Soğanlıdere would mean surrender of the most important Dardanelles forts; indeed, even of the Strait itself.

This potentially fatal crisis in the German–Ottoman camp was resolved by Captain Mühlmann in a most unorthodox manner: he went behind the backs of Weber and Thauvenay to inform one of Liman von Sanders’s aides of what was happening to morale and leadership with the Southern Group. Unsurprisingly, the ‘Lion of Gallipoli’ was not amused by talk of retreat. He ordered the front to be held at all cost in its present position, and then he sacked Thauvenay in such a curt manner that Mühlmann feared it might damage the Reich’s reputation at the Porte. And having graciously promoted Weber to the rank of major-general as commander of the Asian side of the Strait early in 1915, Liman von Sanders now fired him as a result of the brouhaha with Mühlmann and Thauvenay.

On 8 May, upon reflection, Captain Carl Mühlmann surmised that the ‘very calm, reasonable’ Weber, a man ‘not prone to pessimism’, had simply been worn down by Thauvenay’s ‘countless cries of despair and dismal evaluations of our situation, to the point where he, too, saw our situation as desperate’. Mühlmann then penned what may well serve as the epitaph of the Çanakkale campaign: ‘Regardless of how badly off one is, the enemy is worse off’. The ‘watchword’ of the day was simple: ‘Perseverance’.³⁵

‘Perseverance’ in May 1915 meant the abandonment of the war of manoeuvre in favour of position warfare [Stellungskrieg]; seven months of meaningless trench warfare. As Carl Mühlmann would later write, ‘The Turks were not strong enough to hurl the invaders back into the sea; the English [sic] were not able to seize the dominating heights from the defenders’.³⁶ A stalemate, much like that after the Battle of the Marne in the West in 1914, had developed. And just as after the Marne, both sides at Çanakkale dug in, determined not to surrender an inch of barren land, ‘cost what it may’, as Liman von Sanders put it.³⁷ But unlike the Western Front, where the expanse of land allowed strategic retreats and thus gave the system its ‘elasticity’, at Gallipoli the narrowness of the

34 Mühlmann Letter p.224

35 Ibid. 24.

36 Mühlmann 1927 p. 123.

37 Ibid. p. 126.

peninsula and the commanding locations of its heights allowed for no innovative operational concept. Loss of Achi Baba or of the Sari Bair Ridge, for example, would have translated into abandonment of the Dardanelles forts and of the Strait for the Ottomans, and likely in the capture of the capital.

Of course, ‘position warfare’ did not mean the abandonment of all offensive actions. One has to think only of the ill-advised Ottoman attack at Ari Burnu on 19 May. Enver Paşa had decided against all advice to assault the Allied lines with 5th and 19th Divisions already at Gallipoli, and with 2nd and 16th Divisions rushed to the front from Istanbul—42,000 men in all. In thick waves, and on a narrow front, the men went over the top at dawn without any artillery ‘softening’ of enemy lines. The British had been warned of the attack by flyers. The result was a predictable slaughter: by nightfall, some 9,000 ‘Ashker’ lay dead or wounded between the two front lines. It was to be the most costly failure of Turkish forces during the entire campaign. In the words of one Turkish historian, ‘The 2nd Division literally evaporated as an effective fighting force’³⁸. Nor did trench warfare mean the end of the war at sea: most spectacularly, on 13 May German Lieutenant Rudolph Firlé, commanding the Turkish Torpedo boat *Muavenet-i Milliye*, sank the British battleship *HMS Goliath* in Morto Bay; twelve days later his colleague, Lieutenant Otto Hersing, commander of *U-21*, torpedoed *HMS Triumph* off Kabatepe, and on 27 May *HMS Majestic* at Seddülbahir. But after the Allied failure to take the heights of Achi Baba early in May 1915, the drama of Gallipoli was never the same. The ‘what-might-have-been’ of history remains hidden to scholars.

Captain Carl Mühlmann, badly wounded by a British flyer’s bomb, was rewarded for his service at Çanakkale by being promoted to the rank of major and awarded the Iron cross, First Class, as well as the Turkish Medal of Bravery (*İmtiaz*).

How did the Ottomans survive Çanakkale? The historian Tim Travers in his book *Gallipoli 1915* has cogently listed the reasons. Morale: it was their land that had been invaded and their state and families that were threatened. Geography: the Ottomans by and large held the high ground, which made for better artillery locations and observation at higher elevations than the Allies. Tenacity: when Mustafa Kemal famously asked his men not to attack but to die for their country,

38 Uyar 2005 p. 14. Also Mühlmann 1927 p. 135.

they did so repeatedly in incredible human wave attacks with the bayonet. Defence: the Ottoman defensive system of artillery, machine guns, rifles, hand grenades, and trenches presaged the new firepower revolution (that was also being developed on the Western front). As Carl von Clausewitz had tirelessly put it in *On War*, 'defence is simply the stronger form of war'.³⁹ Commanders: in German officers such as Otto Liman von Sanders, Carl Mühlmann, Hans Kannengiesser, Guido von Usedom, and their Turkish counterparts Mustafa Kemal, Kazim Bey, Esat Paşa, Halil Bey, the Germans and Ottomans, in the words of historian Travers, 'possessed better high commanders than the Allies'.⁴⁰ Technology: Liman von Sanders and his staff quickly noted that the compass bearing on British maps was two points out, and that the Royal Navy's flat trajectory, armour piercing shells made support of land operations difficult; by moving his own front lines as close as possible to the Allied front lines, Liman deprived the Allies of their greatest advantage in technology—naval gun fire.⁴¹

★

★

★

What, then, is the value of the Mühlmann letter to historians of the Çanakkale campaign? First and foremost, it lays bare the serious crisis in the German-Ottoman High Command in April-May 1915, one usually overlooked in Allied accounts of the battle. Sodenstern, Weber and Thauvenay came perilously close to abandoning the heights of Achi Baba during the three Battles of Krithia, and thereby surrendering the Strait and its forts to the Allies. Fortunately, the Allies had no inkling of how close to collapse the enemy camp was. Second, Mühlmann destroys the myth of German-Ottoman harmony ('band of brothers') and reveals the deep animosity especially between Liman von Sanders and Enver Paşa. Third, the captain's document shows the secondary role that German officers played in the defence of the Gallipoli Peninsula; the heavy lifting was done by done by tenacious Turkish fighters under equally tenacious Turkish field commanders. Fourth, the German reveals clearly that at Gallipoli tactics trumped strategy. The narrow isthmus allowed neither flanking operations nor elastic defences in depth; in the final analysis, the entire Çanakkale campaign came down to brutal frontal attacks with bayonets and rifle butts. The tragedy for the Allies (and for the Ottomans) was that they failed to accept that stalemate had been reached by

39 Clausewitz, C. von. 1976: *On War*. Princeton: Princeton University Press, p. 380.

40 Travers 2011 p. 176.

41 Ibid. p. 164.

mid-May 1915, and that they therefore dragged on the monotonous, mutual, mass slaughter for another seven months. The Mehmetts and the Johnnies, in the words of Mustafa Kemal's famous 1934 speech in the Meclis, paid a dear price for that lack of strategic acumen.

The German Navy in its war games of April 1938 wrote a final footnote to the Gallipoli campaign. Admiral Erich Raeder held up the 1915 Dardanelles undertaking as 'a prime example of the classical diversion' strategy, whereby an amphibious assault by even an inferior force at an unexpected spot could exert 'strategic results of major proportions' due to the element of surprise. He had in mind especially such an assault in the Mediterranean Sea in conjunction with either Italy or Japan. It was dreaming in continents, but it showed clearly that 'Gallipoli' still held a major attraction to the Germans two decades later.⁴²

42 Raeder's concluding remarks on the war game, 12 April 1938. Cited in Salewski, M.: 'Selbstverständnis und historisches Bewusstsein der deutschen Kriegsmarine' in *Die Deutschen und die See. Studien zur deutschen Marinegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Edited by Jürgen Elvert and Stefan Lippert. Stuttgart 1998, pp. 180–81.

Bibliography:

- Bihl, W. 1975: Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte. Vienna, Cologne and Graz.
- Kannengiesser, H. 1927: The Campaign in Gallipoli. London.
- Krethlow, C.A. 2012: Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha. Paderborn.
- Kurat, A.N. 1965: 'Die Berichte der deutschen Generale Liman von Sanders, Bronsart und Hans von Seeckt über die militärische Lage der Türkei während des ersten Weltkrieges' *Cultura Turcica* 2: 69-103.
- Liman von Sanders, O. 1920: Fünf Jahre Türkei. Berlin.
- Moltke, H. 1841: Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839. Berlin.
- Mühlmann, C. 1927: Der Kampf um die Dardanellen 1915. Oldenburg and Berlin.
- Neulen, H.W. 1991: Feldgrau in Jerusalem. Das Levantekorps des kaiserlichen Deutschland. Munich.
- Petter, W. 1996: 'Dokumentation zur deutsch-türkischen Zusammenarbeit im Ersten Weltkrieg'. Freiburg.
- Pomiankowski, J. 1928: Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches. Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges. Zurich, Leipzig and Vienna.
- Prigge, E.R. 1916: Der Kampf um die Dardanellen. Weimar.
- Salewski, M. 1998: 'Selbstverständnis und historisches Bewusstsein der deutschen Kriegsmarine' in J. Elvert and S. Lippert (eds.), *Die Deutschen und die See. Studien zur deutschen Marinegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Stuttgart.
- Travers, T. 2002: Gallipoli 1915. Stroud U.K. and Charleston U.S.A.
- 2001: 'The Ottoman Crisis of May 1915 at Gallipoli' *War in History* 8: 72-86.
- Trumpener, U. 1968: *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*. Princeton.
- 1975: 'German Officers in the Ottoman Empire, 1880-1918' *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte*
- Beiheft I: 30ff.
- Uyar, M. 2005: 'Brothers in Arms: Turkish Officers in the Çanakkale (Dardanelles) Campaign' Onsekiz Mart University International Conference paper. Çanakkale.

Australian Chaplains at Gallipoli: Role, impact and influence

Daniel REYNAUD - Larisa MILER¹

Abstract

This study of the role, impact and influence of Australian chaplains during the Gallipoli campaign identifies the formal and informal roles played by chaplains, and how their work was perceived and received by the men they served. It challenges a popular view, sometimes articulated in publications, that the Australian soldier was indifferent to spiritual things and to the work of the chaplains. Instead it shows how chaplains played a vital role in providing a host of support services which could greatly impact soldier morale and emotional wellbeing. The myth that Australian soldiers were not particularly religious is nuanced by a demonstration that many soldiers took their faith seriously, and the ministrations of the chaplains benefitted the troops. It also demonstrates that the calibre of the individual chaplain was key to ensuring the success or otherwise of their role in maintaining the spiritual mission and morale of the troops, and shows in what specific ways chaplains could most impact the soldiers under their care.

Introduction: The Role of AIF Chaplains

The role of chaplains in the newly-raised Australian Imperial Force was adapted from the British military tradition, which had evolved over time though it remained un-codified. Unlike the UK, whose State-based Anglican and Presbyterian religions dominated the chaplaincy; Australia had no official religion, so each brigade was allocated four chaplains, roughly in proportion to the religious affiliations of the general population. Hence each brigade received two Anglicans, one Roman Catholic, and one Presbyterian or Methodist, the appointees being clergy selected by their own denominations.² In some cases a representative of other small sects such as Baptists, Congregationalists, or The Salvation Army, was appointed instead of the second Anglican.

1 Avondale College of Higher Education, NSW Australia

2 Gladwin, M. 2013: Captains of the Soul: a history of Australian Army chaplains. Newport NSW: Big Sky, p. 34

Padres, as chaplains were popularly named, were intended to look after their own flock across the brigade, but in practice each became associated with a particular battalion within the brigade. Out of the line, soldiers could attend the compulsory Sunday Church Parade of the brigade chaplain of their choice, but more often circumstances meant that a chaplain had to serve the spiritual needs of men of a variety of denominational affiliations.

The chaplains tended to be older and better educated than the soldiers, but chaplaincy for many was their first experience of interacting with large groups of men who had little religious sentiment, experience or inclination. Soldiers often considered chaplains 'as an example of that Australian habit of paying lip-service to religion, of pretending that religion mattered here. When the chaplains first met their men they often received a profound shock.... Many idealistic young clergymen ... were not sure exactly what to do – and there was no one to tell them.'³

There was no handbook or job description for chaplains, but their function had formal and informal roles established by convention. They were expected to run divine services at compulsory, hence often unpopular, Sunday parades, as well as additional voluntary church services on Sunday, with Holy Communion according to their confession. In battle, chaplains at the front were to work alongside the battalion doctor at the aid post, helping with the wounded. After battle, their task was to visit the wounded and bury the dead with the appropriate rites, and often they shared the task of writing to the families of those killed. As a matter of course, chaplains were not expected to be in the front lines, and ordinarily were not to be exposed to enemy fire. Apart from these particular duties, they provided general spiritual and moral guidance to the soldiers.

Informally, roles as social organisers accrued to chaplains, as they had more free time than battalion officers weighed down with the administrative burdens of command. They were often elected president of the officers' mess, and appointed entertainments officer, responsible for the provision of wholesome recreation and diversions to the men, helping to maintain morale and building a moral framework justifying the conflict to engender commitment in the men. To do this they needed to radiate optimism, especially in the face of hardships and heavy casualties.⁴

3 Gullett, H.S. 1944: *The AIF in Sinai and Palestine*. Sydney: Angus & Robertson, p. 551

4 Madigan, E. 2011: *Faith Under Fire: Anglican Army Chaplains and the Great War*. London: Palgrave Macmillan, pp. 99–114, 116–117

While some chaplains worried that these tasks would interfere with their spiritual role, others saw them as a means of winning the trust of the men.⁵ Battalion commanders often gave chaplains the tedious task of censoring the men's letters home. Some chaplains objected, but the men often preferred this to having their letters read by an officer responsible for discipline. One church newspaper in 1914 shrewdly observed of the chaplain's role, 'Just where the work in detail will begin and end is difficult to say, but it is certain what may be called the compulsory duties are fairly onerous, and the optional duties have no limit.'⁶

In a freshly-raised army, inexperience was common among both officers and chaplains and roles had to be worked out in practice. Much depended on the relationship between battalion commander and chaplain, and in many cases unsympathetic officers or unsuitable chaplains made for a dysfunctional partnership. Officers could make a chaplain's task difficult by ensuring that battalion tasks were scheduled just when the chaplain attempted to hold religious services.

A chaplain had an even bigger challenge gaining acceptance from ordinary soldiers, who viewed them as officers, as non-combatants, and as religious, three qualities often distained by secular, egalitarian Australian men, who characteristically viewed religion as being effeminate, overly moralistic and out-of-touch with practical real life. The Australian concept of manliness was largely divorced from religion.⁷ However, while a study of British chaplains considered that the institution of chaplains was generally unpopular, a recent study of Australian chaplaincy notes the 'positive relationship between chaplains and the AIF' showing that 'there is a substantial body of evidence for the AIF's appreciation of their chaplains' pastoral and social concern.'⁸

Despite this, the Anzac legend has maintained a distinctly secular flavour, and pioneer Anzac historian Bill Gammage 'concluded that the Australian soldier was

5 Gladwin 2013 p. 84

6 War Cry, 3 October 1914, p. 9. *Italics in original.*

7 Crotty, M. 2001: *Making the Australian Male: Middle-class masculinity 1870-1920*. Melbourne: MUP, p. 6; see Madigan 2001 pp. 127-134 for a more detailed account of factors affecting chaplaincy popularity.

8 Madigan 2001 pp.151- 152; Gladwin 2013 p. 75

indifferent to religion' from his reading of Anzac diaries and letters.⁹ However, there are a good many statements of religious sentiment in the personal papers of Anzacs, a number of which are actually quoted by Gammage,¹⁰ while the present writer has found that more than half of the Anzac diaries he has read make comments of a religious nature. One chaplain, initially stunned by soldierly foul language, later reported that when it came to religion, 'the Australian soldier is a "hypocrite" or perhaps to put it more mildly, a "camouflage artist,"' arguing that soldiers were more religious than they made out to be.¹¹ A study of religiosity among British and American Great War soldiers shows great similarities in character to the AIF,¹² suggesting that the Anzacs were not distinctively more secular than their Anglophone counterparts, despite American culture generally being regarded as more overtly religious.

Chaplains and Soldiers: August 1914 to 24 April 1915

By the time the Anzacs landed at Gallipoli in the early hours of 25 April 1915, chaplains and their units had had several months to become acquainted. Chaplains were appointed to battalions in training in Australia, forming the first tentative relationships with officers and men. The sea voyage to Egypt allowed chaplains to establish themselves, as the more enterprising led out successfully in diversions for the bored ship-bound soldiers. The months in Egypt also permitted the nature of the relationships to be developed further. Again, the better chaplains like Walter Dexter, the Anglican chaplain of 5th Battalion in the 2nd Brigade, William McKenzie, Salvation Army, 4th Battalion, Frederick Miles, Baptist, 6th Battalion, and Andrew Gillison, Presbyterian, 14th Battalion, earned

-
- 9 Gammage, B. 1974: *The broken years: Australian soldiers in the Great War*. Canberra: Australian National University, p. xiv; McKernan, M. 1980: *Australian churches at war: Attitudes and activities of the major churches 1914-1918*. Sydney & Canberra: Catholic Theology Faculty and Australian War Memorial, p. 134
- 10 See Gammage 1974 pp.108, 119, 150, 156, 157, 187, 211, 220, and also Linder, R. 2000: *The long tragedy: Australian Evangelical Christians and the Great War, 1914-1918*. Adelaide: Open Book, p. 14, and note 15 on p. 17
- 11 Blackwood, D. 'Experiences of Revd Donald B. Blackwood, M.C., M.A. ThSchol. as a chaplain with the AIF, October 1915 to February 1919, and impressions gained as a chaplain.' AWM 1 DRL 619
- 12 See Schweitzer, R. 2003: *The Cross and the Trenches: Religious faith and doubt among British and American Great War soldiers*. Westport CT & London: Praeger, and Madigan 2001 pp. 195-196

the respect of the soldiers by accompanying them on route marches and tough training exercises, while less attuned chaplains played tourist around Egypt's many fascinating sites of religious and classical history, earning the derogatory nickname of 'Cook's tourists,' after the well-known travel agency.¹³

But chaplains were also the organisers of sports competitions, concerts and popular lectures, which provided welcome relief from training, and helped divert at least some of the troops from the corrupting influences of the back streets of Cairo. Drawing on their higher standard of education, their sermons and lectures helped educate the men about the biblical and classical history of their surrounds. Even while sailing to Gallipoli, ship services focussed on the travels of St Paul and the Trojan wars that had taken place in those very waters and shores.

Formal Chaplaincy Roles at Gallipoli

The circumstances at Gallipoli were unique, changing the way in which chaplains carried out their duties. The narrow beachhead established by the British forces meant that there was no absolutely safe place to be, thus largely removing the distinction between front line and rear. Chaplains, alongside the higher command, had no choice but to operate under similar circumstances of risk and hardship as the soldiers. And being constantly on the move from the beach hospitals to the trenches on the ridges meant that padres could be more exposed to fire than troops garrisoning the trenches. One chaplain built a dugout that 'adjoined the biggest wire entanglement system opposite the enemy; it could not be farther advanced in the front line.' Putting himself at the forefront impressed the soldiers with his courage.¹⁴

However, as the seriously wounded were evacuated to Lemnos and Alexandria for treatment, many battalion chaplains were reassigned away from Gallipoli to work in the hospitals, while during the course of the campaign other padres succumbed to endemic illnesses or combat stress, removing them from duty. Those who remained on the peninsula had to make up the gap by caring for multiple units. Hence the chaplains at Gallipoli were almost always stretched to the limit, and even beyond, in trying to fulfil their duties.

Virtually no chaplains came ashore in the first few weeks of the campaign. As non-combatants, they were ordered to stay on their ships, where their task was

13 McKernan 1980 pp. 135-136

14 War Cry, 6 March 1937, p. 3

to help with the wounded evacuated from the beach. This presented them with challenges enough. Walter Dexter, himself an experienced and twice-decorated war veteran from his pre-clergy days, wrote of treating the wounded,

I wanted to bubble and cry and take them in my arms and sooth them, for their nerves were all racked as well as their actual wounds. Instead I joked with them and made them laugh, and gave them cigarettes to smoke while I pulled the hard bandage from the wounds. The grateful looks on their faces as the wounds were freshly dressed were something to remember.¹⁵

Tending the wounded, both on Gallipoli, and in the various hospitals on ships and ashore, was a key role for the chaplains, and their sensitive work was important in improving morale and helping soldiers to deal with the traumas of their wounds. One chaplain joked with a soldier who had a bullet 'right through both cheeks of "where he sits down"', leaving four holes, asking how he would answer young ladies who wanted to see returned soldiers' battle scars. Soldiers listening on found this very funny.¹⁶

Only one padre, Father John Fahey, 11th Battalion, participated in the landings on 25 April 1915, and he experienced many dramatic moments in the first three weeks of the landings. The men on either side of him was killed on the beach, his clothing and equipment were repeatedly pierced by shrapnel, and twice he was half-buried by shell explosions, while on two other occasions objects in his hands were shot away.¹⁷ Fahey was a hardy priest, used to rough living on the Western Australian gold fields, and he adapted well to the conditions at Gallipoli, which won him great respect from the men.

As the first chaplains filtered ashore in early May, the potential to begin Sunday services emerged. However, the military situation did not permit it, for the line was still unstable. A few services were held in late May, but it was not until June that the trenches settled into something of a routine as both sides ceased their major attacks and regathered their strength. A diarist wrote in late June, 'Church services are held everywhere but the more secluded spots are of course chosen. Most of our chaplains have now gone back to Alexandria to attend the sick.'¹⁸

15 Dexter, W. Diary, 26 April 1915, Australian War Memorial PR 284

16 Dexter, Diary, 28 April 1915

17 McKernan, M. 1986: *Padre: Australian Chaplains in Gallipoli and France*. Sydney: Allen & Unwin, pp. 50-51

18 Richards, T. Diary, 27 June 1915, AWM 2DRL 786

William McKenzie, the 4th Battalion chaplain, came ashore on 10 May, and cared for the 1st Brigade, as the other chaplains only came ashore in early June. On 23 May, he held his first church services, moving through the trenches and reading to the men in small groups, with a song service in the evening. An observer wrote,

Sunday after the bombing and noise it was very quiet about sunset and it was a wonderful sight. I watched it from a lookout and at the same time a Salvation Army Padre from Sydney was having a sort of small church behind the trenches on the side of a hill. It was great to hear the singing in the quiet of the evening with such a beautiful and peaceful sunset.¹⁹

A soldier recorded his first church service by another padre on the same day,

Went to Communion service at 7am this morning – [illegible], self and Gordon Crocker and about 20 or more – held in a little hollow of the hills – with the music of bullets for accompaniment ‘Peace and good will towards men’ what does it mean – kneeling there with the solemn words of the Chaplain – with death all around. One worries how God works it out.²⁰

A surprising number of men recorded attending church services on Gallipoli – surprising given the secular reputation of the Anzacs and the fact that compulsory church parades could not often be held; hence attendance at the majority of Gallipoli services was voluntary. The number of men participating in these services indicates that there was a reasonable degree of personal commitment to church attendance among the soldiers. ‘I have just come in from Church where the huge attendance sang splendidly,’ wrote one soldier. ‘The parson put up a decent show too and I came away quite relieved and cheerful.’²¹ Another soldier repeatedly undertook a long and steep uphill hike from his station at the beach hospital to 11am services at Russell’s Top.²²

Padre Dexter recorded ‘quite a crowd’ emerging for a 9.30am service in the trenches, although initially they ‘did not feel inclined to come but after the singing started, every possible man rolled up.’ This was followed by Holy Communion, held in a tunnel just 70 yards from the Turkish lines. ‘I felt myself back in old Christian days to the primitive Christianity when Holy Communion

19 Flockart, R. Letter, 28 May 1915, AWM 1DRL 296

20 Coulter, J. Diary, 23 May 1915, AWM 1DRL 218

21 Richards, 5 September 1915

22 Millard, R. Diary, 26 September 1915, 17 October 1915, AWM 1DRL 499

was celebrated in the Catacombs,' he noted. 'The only thing out of place was the thump of the shells on the roof of the tunnel. This the early Christians did not get.'²³ One battalion commander observed, 'On Sunday afternoons, a little after four, you would see the Padre coming down Shrapnel Valley, singing "Jesus, Lover of My Soul" and the lads coming out of the dug-outs like rabbits out of burrows and following him. When he got them into a comparatively sheltered corner he proceeded to lead them in a short Sunday afternoon service.'²⁴ Brigadier General John Forsyth of the 2nd Brigade recalled being drawn from his dugout by the sound of 'one of the Church's grand old hymns' over the din of battle from a distant trench. He 'beheld some thousands of men grouped along the hillside'. He felt 'that the roar of the guns went in majestic but terrible harmony with the sound of that grand old hymn.'²⁵

A soldier wrote to his mother, 'We had a Church parade today, a voluntary show which was awfully well attended. The men sitting outside their dug outs ready to jump in if anything happened along. The padre was very good and we had the usual accompaniment of rifle fire and a few guns.'²⁶ Many soldiers commented on the incongruity of holding church services on a battlefield, where the spectacular view over the sea, especially at dusk when services were often held, the trench setting, the sound of gunfire during services to the Prince of Peace, and the constant threat of shrapnel shells overhead could create a strangely awesome and almost mystical experience at times. A diary records of one, 'it was a very impressive service. The Dean [of Sydney, Albert Talbot] was in full regalia and the communicants knelt out in the open air, the hymn singing sounded very solemn and impressive. It must have carried to the Turkish trenches.'²⁷ A soldier wrote of another as, the strangest I have ever attended.... [W]e commenced in the half light to sing the same old hymns which we have loved and sung so often – the minister leading off and the congregation joining in and from where I sat could be seen the beach and the sea beyond with a hospital ship lying off the land

23 Dexter, 1 August 1915

24 Austin, R. 2007: *The Fighting Fourth: A history of Sydney's 4th Battalion, 1914–1919*. McCrae Vic: Slouch Hat, p. 90

25 Bond, J. 1919: *The Army that went with the Boys: A record of Salvation Army work with the Australian Imperial Force*. Melbourne: Salvation Army, p. 112

26 Flockart, Letter to mother, 14 June 1915

27 McAnulty, C. Diary, 4 July 1915, AWM 1DRL 422

and stealing over the smooth bluish grey waters the sinister dark shapes of two destroyers on patrol duty.²⁸

Chaplain McKenzie wrote of one service which seemed almost surreal:

as we sang the familiar Hymn 'Jesus, Lover of my soul, let me to Thy bosom fly' the strains of the grand helpful prayer wafted down and around the valley and was taken up by men on all sides, who were engaged on duty. The sentries standing on guard at the mouths of the trenches nearby with bayonets fixed likewise joined in the refrain and while we were singing 'Plenteous grace with Thee is found' a platoon of armed warriors marched right past us to take up their position in the support trenches and they too marched on singing 'let the healing stream abound, make and keep me pure within'. Men realise as never before that the most manly thing to do is to worship and glorify God.²⁹

Many men recorded enjoying the services, both the preaching and the singing, and their diaries sometimes noted the subject of the sermon. Some attributed the interest in spiritual things as a consequence of their dangerous circumstances. 'I have never seen these men listen as they have done this day,' wrote one soldier, notwithstanding their outward apparent callousness, these rough-hewn men have an undercurrent of thought which is only brought to the top on occasions such as this, when, more than anywhere else, they are brought face to face with the stern fact that 'we know not what a day or an hour may bring forth.' We sang 'Jesus Lover of my Soul' with even more fervour than we did the first Hymn.³⁰

Yet others simply seemed to enjoy the services in their own right, rather than as insurance against the afterlife should they be killed. 'Finished the day off by going to Church and enjoyed the service very much,' wrote one. 'Lt Col McPhee conducts a nice church service at 7pm a few songs after,' commented another.³¹

With the scarcity of chaplains at Gallipoli, those present ran multiple services throughout the day. Chaplains took services for whoever was at hand, and Australian troops sometimes had British Army chaplains running services

28 Evans, W. Diary, 17 October 1915, AWM 2DRL 14

29 McKenzie, W. Letter, 2 August 1915, AWM PR85 815

30 Cameron, W. Diary, 6 June 1915, AWM 1DRL 185

31 Godlee, F. Diary, 26 September 1915, AWM PR 1507; Adams, A. Diary, 20 June 1915, AWM 1DRL 4

for them. These chaplains were often noted with approval, though one diarist was put out by one who spoke in 'that weird, unnaturally, pathetic voice and drawls in such an artificial way that makes one think that religion is after all only a professional stunt as it is served out to us.' Two weeks later he wrote again of the same preacher, 'He is easily one of the old, old school; makes the sermon, in fact the whole service, as dull and melancholy as possible with the supreme idea that one's awful past and fear for the future punishment will bring them nearer the Church and God.' He considered it a medieval approach to religion, with no relevance to modern people.³² Another soldier complained of a 'Church service this morning by a chaplain whom I do not know. He did not preach a very good sermon and most of his remarks were inaudible.' Other chaplains failed even more miserably through terrible judgement in their choice of message. One lost the respect of his audience when he foolishly attempted to argue 'that it was not so very dangerous fighting. That there were almost as many dangers in times of peace with trains, cars and orange peels of all things.'³³

There were chaplains whose lack of courage, commitment, physical fitness and social adaptability marked them out as failures. Chaplain Walter Dexter, one of the AIFs most durable chaplains who maintained a voluminous and remarkably frank diary (with many instances of Anzac cowardice and misbehaviour recorded alongside the heroics), vented his opinion on padres who were too unfit, intolerant or inflexible to be effective.³⁴ Chaplain John Cope, when reassigned to Gallipoli from the Egyptian hospitals, failed to live up to his name, being convinced that he would be killed, and his Gallipoli letters show that he was clearly rattled, though he was there only during the relatively quiet month of December. His nervous conduct during 'creepy' night-time funerals must have done little to win the respect of the men.³⁵

But a skilful chaplain could impress. The soldier who disparaged the drawling English padre wrote of another service, 'After tea Colonel Green, our "padre" came along and talked to us for a while; it was I suppose really a sermon but the pill was well concealed. He spoke of this place in connection with the

32 Richards, 12 September 1915, 26 September 1915

33 Kerr, G. 2000: *Private wars: personal records of the Anzacs in the Great War*. Melbourne: Oxford University Press, 2000, p. 147

34 Dexter, 14 September 1915, 16 September 1915

35 Cope, J. Letters, 6 December 1915, 8 December 1915, 13 December 1915, AWM PR 490

Bible and the journeys of St Paul.³⁶ Other chaplains preached on the importance of spiritual obedience to small duties over the large heroics, or the need for personal purity and innocence, or the need to live up to the good name that they had won themselves on Gallipoli. One padre boldly attacked, 'the "Australia for the Australians" mob' as 'awfully swelled-headed' while 'belittling, foolishly, those of the Tommy.' The diarist approved of this, saying that 'it raised considerable discussion amongst the boys, but it will do them quite a lot of good as we are hardly broad-minded and fair enough to our opponents or even our friends.'³⁷

While there was some denominational friction, rivalry and exclusivity, more evident in base camps than on Gallipoli, most chaplains made an effort to make services as inclusive as possible. On a hospital ship, a Roman Catholic padre of Belgian origin 'held a nondescript kind of service for all denominations. It consisted of two hymns, and address and the Lord's Prayer so no one could feel that there was any insidious attempt to undermine his religious principles.' Unfortunately, the 'very tuneless piano' and the priest's singing made the hymns 'particularly painful'.³⁸

Despite the best efforts of the overworked padres, there were units which had no access to services, and soldiers recorded their disappointment at the lack. One soldier wrote on 13 June that they had not had a service since late April, which had been run on a ship by a Roman Catholic Christian Brother who was an enlisted man, not a chaplain. That same man ran a service that evening after dark under Turkish shellfire for a good sized crowd.³⁹ Another soldier accepted what he considered to be the 'impossibilities' of running front line services, which he had 'never seen or heard of,' yet bemoaned, 'but I did think we would be visited by Ministers in the trenches sometimes; but still I think I get as much satisfaction out of my own conscientious religion as I would if there were a Minister here.'⁴⁰ On other occasions, commanding officers held services in the absence of a padre. One brigadier offered a homily in lieu of a sermon, which he did not feel qualified to deliver. A listening officer judged it 'the best address I have ever heard on any similar parade.'⁴¹

36 Muir, F. Diary, 3 October, 1915, 25 November 1915, AWM 2DRL 316

37 Hawkins, S. Diary, 13 June 1915, AWM PR 4711; Richards, 11 July 1915, 19 December 1915; Turnbull, J. Diary, 26 December 1915, AWM PR 91 15

38 Millard, 4 July 1915

39 Richards, 13 June 1915

40 Hunter, R. Letter, 6 October 1915, AWM 1DRL 367

41 McCrae, G. Diary, 3 October 1915, AWM 1DRL 427

The danger of shellfire was present at virtually all services. A service in June graphically illustrates the risks taken by men to attend. Although it was held after dark for added security, a shell knocked over a few men at the start. None was injured and the service continued. More shells burst overhead during the singing, and one man was wounded. 'The Church service was held spell-bound and silent for the few minutes that the above drama was being enacted,' a participant wrote. By the end of the service, five men had been wounded. 'Bad enough in all truth but still an astoundingly small total considering the number of shells and the crowd of men who came out from the dust and smoke unharmed, like the appearance of the wonders produced by Aladdin's lamp in the moving pictures.' The next day, he reflected in wonder, 'As I sit here in my private dug-out writing room, I cannot help thinking what a remarkable church service it was last night and how it was that only five men were struck down under the circumstances. "A Miracle"'.⁴² Many services were held under sporadic shelling, though some found that around 4pm was the best time for services, when firing slackened as the Turkish evening meal was served. At times, no shelling occurred during services, offering a welcome relief, while other services were curtailed by shell fire.⁴³

There were still many soldiers who had reservations about the chaplains, but they never resented the burial services they conducted. Formal funerals were a great comfort to many men in dealing with the death of mates, as well as to their families at home. No matter how irreligious the Anzacs might have been, 'there was never indifference to the burial of the dead,' and the funeral services conducted by chaplains were quite often well-attended when circumstances permitted.⁴⁴ The chaplains were also involved with collecting the personal effects of the dead, recording them and ensuring that they were returned to the next of kin, as well as writing official letters to families of the deceased. This work could involve them in risky behaviour. A newly-arrived chaplain in mufti recorded overhearing two soldiers discussing the chaplains, unaware that he was one himself.

The padre was moving about in full view of the enemy, and was a very conspicuous figure. Chaplain Wray had a notebook and pencil in his hand, being

42 Richards, 13 June 1915, 14 June 1915

43 Reynaud, D. 2015: *The Man the Anzacs Revered: William 'Fighting Mac' McKenzie, Anzac Chaplain*. Warburton Vic: Signs Publishing, p. 103; Dexter, 6 June 1915; Gammage, J. *Diary*, 20 June 1915, AWM PR82 50

44 Gladwin 2013 p.81

evidently busy with the work of keeping a check of the names of the dead, and a list of their personal effects. Some men were waiting under cover, and I heard one say to another, as they looked back at the padre busy with his care for the wounded and the dead. 'I'll tell you who've done _____ good work here, these _____ parsons!'⁴⁵

One soldier noted that even though it was difficult to recover the bodies and conduct a proper funeral, 'the Padre pretty well always [had] something said at the graveside, when the bodies [were] covered over.'⁴⁶ However, conducting a burial service was no easy task. Due to the dangers, most of the burial parties were conducted at night. 'We get away about 11 pm and back to our dug-outs any time from 2:30 to 8 am, according to the work to be done,' wrote one padre.⁴⁷ Chaplain McKenzie described the first burials he held at Gallipoli, two weeks after the initial landings:

I am kept very busy conducting burial services for the dead around here. Alas! I am kept much too busy in this line. I have had some thrilling experiences and had three narrow squeaks. Once a bullet grazed the top of my head, another my right ear, and afterwards I got nearly smothered with earth by the explosion of a big shell that fell four feet from me....Some of the bodies of those killed a fortnight ago are now being found and brought in for burial. It was very gratifying to find our colonel's body...after it had lain out for a full fortnight. We buried it at 9 p.m. after dark, as it lay in an exposed position. I had to kneel down and keep my head and body in a crouching attitude while reading the burial service. Hundreds of bullets swept over us while this was going on.⁴⁸

In just ten days, he buried around 170 men. Another soldier's account notes burial services under a very heavy shellfire at Lone Pine. It was 'marvellous', almost a miracle, if there were a few or no casualties during the services.⁴⁹

While in theory chaplains were supposed to bury their co-religionists, in practice burials were carried out by whoever was available, even across the

45 Merrington, E. Diary, undated entry, AWM File 3DRL 3237

46 Raws, R. Diary, 10 October 1915, AWM 2DRL 481

47 Gillison, A. Diary, undated entry, AWM PR 86028

48 Gladwin 2013 p. 43.

49 Jones, A. 2005. *Corporal Jones' war: the diary of an ANZAC*. Edited by S.M. Scott. Perth, W.A.: Black Swan Press, p. 75; Reynolds, H. Diary, 10 May 1915, AWM PR

great Protestant–Catholic divide, making an effort to conduct services that were acceptable to all. The compromises made chaplains uneasy, but they were aware of the need for tolerance given the situation. Both Catholic and Protestant chaplains ministered to Jewish soldiers, living and dead, and their efforts were accepted in good faith.⁵⁰ Their commitment to their work could reach extremes. Padre McKenzie buried about 450 men in the three weeks after the Battle of Lone Pine in August 1915, leaving him exhausted. ‘My experiences of the first week are beyond telling,’ he wrote:

I was worked to a frazzle for days and nights. I was in great pain from neuritis – all my reserved strength was used up and I could hardly crawl around except in pain and with sheer force of will and the aid of a stout stick. The officers urged me to go away, but I was determined to “stick it” and see it through until the regiment was relieved.⁵¹

Chaplains risked their own lives while engaging in these services, but the knowledge that their spiritual guardians fully shared their risks provided the soldiers with a sense of comfort and hope they desperately needed when death was ever present.

Informal Chaplaincy Roles at Gallipoli

The lack of a rear sector made it difficult to rest troops, or provide them with canteens and entertainments, responsibilities which normally would have fallen to the chaplains. Under the trying circumstances, the padres did their best to offer what social services could be managed on the peninsula. Those who spent time on Lemnos often staged sports events and concerts as a means of providing restorative rest for the soldiers. However, often the most effective part of a chaplain’s role was simple participation in the everyday life of the soldiers, and the efforts made by padres to ease the soldiers’ lot. One chaplain won extra appreciation not just for his services, but also for being ‘a real bonzer, he comes from Victoria and goes about in shorts just the same as us.’ His work in tidying and maintaining the graves of fallen soldiers was also deeply appreciated.⁵²

Padre Dexter held a service one Sunday then joined an informal football match as a ball was kicked from one hillside to another. ‘The Chaplain made

50 Gillison, undated entry; McKenzie, W. Letter, 2 August 1915, AWM PR85 815

51 McKenzie 6 August 1915

52 Hetherington, J. Diary, 7 November 1915, AWM PR 3795

up for his lack of knowledge of the game, by using his weight and it was very funny to watch him,' wrote an observer. Playing football on the Sabbath may not have impressed strict churchgoers in Australia, 'but at wartime these things do not count.' Indeed, rather the opposite, incidents like this and his occasional surreptitious beer with the men merely added to Dexter's influence and effectiveness.⁵³ When it snowed in late November, Dexter cancelled services but started multiple snowball fights with everyone from members of G.H.Q. to cooks, finishing the day with a football match in a tunnel! 'It kept the men in good humour and made them warm,' he noted.⁵⁴ It was a brilliant piece of morale building, for the icy conditions made life miserable and affected the men's spirits.

One soldier recorded having 'yarns' with his padre, Father Murphy. When Murphy was evacuated with shell wounds, the soldier wrote of his replacement, 'Father Clune takes over the 5th Brigade, went to Confession & Communion today to him, not as nice as Father Murphy. He only left Australia in October.' Clearly, Murphy's battle experience and longer relationship made a difference in how he related to the men.⁵⁵ Chaplains who moved regularly through the trenches, stopping to socialise with groups of men, were almost always appreciated.

Many chaplains helped out informally wherever they could. Stretcher bearers and parties carrying bundles of supplies or the large and clumsy water cans up from the beach appreciated it when a chaplain like McKenzie grabbed a load and helped it over a difficult stretch. McKenzie was also liable to carry a man's pack just to give him a spell. One night, he cut steps into a steep and difficult part of the track in order to make movement easier for the men.⁵⁶ These additional tasks added to the formal work load, for funerals often took up much of the night. A typical day's work was often around 18 hours, much of it physically as well as emotionally arduous, hiking up and down the steep hills, helping to dig and fill graves, and dealing with the traumas of the dead and wounded far more frequently than would the common soldier.⁵⁷

53 Hampton, R. Diary, 6 June 1915, AWM 3DRL 2310; Dexter, 28 August 1915

54 Dexter, 28 November 1915

55 Berg, W. Diary, 12 December 1915, AWM 2DRL 442

56 War Cry, 13 November 1915; War Cry, 19 February 1916; Ah Kow, A. 1949. William McKenzie M.C., O.B.E., O.F. Anzac Padre. London: Salvationist Publishing, p. 39; War Cry, 20 February 1937, p. 3

57 Other Protestant Denominations Senior chaplain report, August 1914–October 1917, AWM 4 6/4/1

Chaplains on rotation through Lemnos made a habit of buying up supplies of eggs, chocolates, matches, cigarettes, tinned foods and other treats to eke out the often monotonous diet of the soldiers. They also made efforts to supply the men with letter writing paper and envelopes, which meant that family in Australia received mail from their soldiers. One chaplain was concerned over the morale of men who never received mail, so he initiated a campaign for people in Australia to write to unnamed soldiers. Anticipating perhaps 100 letters a post, by the end of the Gallipoli campaign he was distributing thousands of 'To a Lonely Soldier' letters, adding enormously to his workload.⁵⁸ Padres wrote hundreds of letters to families of the wounded and dead, and answered many letters of enquiry from anxious relatives whose menfolk had neglected their own letter writing.

However, perhaps the most dramatic informal role of chaplains involved tending the wounded under fire. The example of Gillison is characteristic of a number who made a name for themselves for their courage in rescuing the wounded from No-Man's-Land. 'Gillison refused to take shelter, feeling bullet-proof,' wrote a friend of this legendary chaplain. 'He was a very popular padre, combining personal charm with boundless energy and fearlessness to the point of recklessness.' He also noted that 'Gillison was a frequent visitor to the trenches, and lived among the boys of his battalion. If a man was wounded, he was often the first to reach him, and apply first-aid, even before the stretcher-bearers could arrive.'⁵⁹ The senior chaplain, Colonel James Green, once 'shouted very vigorously' to Gillison, to take cover in a less exposed position, not knowing who he was. Gillison ignored him and continued his work in full view of the Turks, while a soldier said to Green; 'It is no use, Padre, you can save your breath. He is a chap who fears no bullet.'⁶⁰ One soldier wrote: 'Everywhere we hear Chaplain Gillison spoken of in terms of praise for his efforts to cheer the men under hardship and when wounded, and for his bravery in going anywhere under fire, especially during the first week or two here when danger and death lurked everywhere. He is the "whitest" man I have known.'⁶¹ On 22 August, Gillison and two others ventured into No-Man's-Land at Hill ⁶⁰ against strong advice to succour a man crying out in distress. Gillison and one of his comrades were mortally wounded, Gillison succumbing to his agonising chest wound several

58 McKenzie, W. Letter, 5 September 1915, AWM PR84 150

59 Merrington, p 95

60 Spectator, 22 October 1915

61 Guppy, A. Diary, 23 May 1915, AWM 3DRL 1545

hours later. His reputation was such that a new chaplain was still hearing awe-inspiring stories of him in late December, a full four months later.⁶²

Other chaplains also exposed themselves to enemy fire. While the official station of a chaplain during an attack was the regimental aid post, Padre McKenzie followed behind the attacking companies at Lone Pine on 6 August, and in the trenches piled high with bodies he began sorting the living from the dead while the fighting swirled around him. 'That was the reason your church parades were so tremendously popular,' recalled some old soldiers in 1937. 'We were all ready to listen to the preacher who was not afraid to die with us.'⁶³

It comes as no surprise that the soldiers began idolizing the padres, circulating myths which valorised them. One soldier reported a story doing the rounds, of Gillison being sniped while tending a wounded man in Shrapnel Gully. Eventually, he took off his Red Cross armband, picked up a rifle and disappeared in the scrub. He returned later, throwing the rifle down, picking up his Red Cross badge again and continuing with his work. The soldier wrote, 'He got his man. He was a crack rifle shot.' The same diarist claimed that an Italian chaplain led an attack on the initial landings when all other officers were killed.⁶⁴ Both stories belong to the realm of myth: Gillison never took up a gun, and there were no Italian Catholic chaplains in the AIF at Gallipoli. Similarly, McKenzie was credited with leading attacks in battles, almost winning a Victoria Cross, starting the riots that burned down the brothels of the Wazir district in Cairo in April 1915, and other unlikely deeds. A journalist wrote of McKenzie, "The men tell such strange stories of his heroism [...] but these brave fellows love him with a strange wonderful love."⁶⁵ But a close study of the myths surrounding McKenzie reveals that these claims have no sound basis.⁶⁶ Dexter overtly deflated myths about chaplains by writing that, 'Stories are told about myself and a couple of other chaplains leading charges on the first day here, which of course is piffle.' Chaplain Green explained the soldiers' tendency to exaggerate, 'The men greatly appreciate the work of the chaplain, and are overgenerous in their estimates.

62 Cope, J. Letter, 6 December 1915, AWM PR 490

63 War Cry, February 20, 1937, p. 3

64 Turnbull, J. Diary. No date. AWM PR91 15

65 Reynaud, D. 2010. *Faith of the Anzacs*. Sydney: It Is Written Oceania, p. 15.

66 Reynaud, D.: "The legend of William McKenzie" in Lucas, 2:7 (Sydney 2014), pp. 7-36

If you carry a fellow's rifle to help, or some such thing as that you "have led a charge".⁶⁷

In the end, the myths were only a reflection of the respect that the men on the battlefield developed for their chaplains, and the way that the padre embodied a friend, father, counsellor, spiritual figure and most importantly, hero.

Conclusions: Impact and Influence

Perhaps no formal role in the AIF was so thinly staffed as the chaplaincy. Padres were never numerous at the best of times, and the conditions at Gallipoli, Lemnos and Egypt spread them even thinner. Despite being few in number, they had a key role to play in the well-being of the AIF, and according to their capacity, were able to make a contribution out of proportion with their numbers. There were chaplains at Gallipoli who evaded responsibility and sought a quick exit from the peninsula. But what is striking is how many chaplains won the undying respect of the men through their devotion to duty, courage, cheerfulness and willingness to go the extra mile. Respect for their official positions as clergy also grew when chaplains treated all men as equals and took a non-sectarian approach to their ministry.

A few testimonies, in addition to those already quoted, demonstrate the important place that an effective chaplain could occupy in the hearts and minds of the men. One soldier wrote, 'Colonel McPhee turned up yesterday after a few month's absence. He is the padre (Protestant) who was with us on the 'Ionian', and is a real good sort, so we persuaded him to hold a special church parade for our Battalion this morning. It was the largest church parade that has been held on this Peninsula I should think.'⁶⁸ It is striking to read of soldiers requesting a church service, something that does not form part of the clichéd Anzac legend.

'Chaplain Gillison was idolised,' wrote one soldier, while another added, 'the sorrow of Officers and men at the death of Chaplain Gillison was deep and widespread. The Brigadier General, afterward Commandant of the entire AIF, wrote "He was the best loved man in the entire Brigade."⁶⁹ The official battalion history noted,

67 Reynaud 2010 p. 7.

68 Leane, B. Diary, 21 November 1915, AWM 1DRL 412

69 Merrington, p. 307; Wanliss, N. 1929: The History of the Fourteenth Battalion, A.I.F Melbourne: The 14th Battalion and the 4th Brigade Association, Melbourne, p. 72

He had a most engaging personality, and was the most popular man in the 4th Brigade. A man of exceptional courage, his kindness had endeared him to all ranks, and his death on an errand of mercy sent a cold chill through the hearts of the whole battalion. There was not any personal incident in the whole campaign which caused a greater sensation or gave rise to more sincere regret in the battalion.⁷⁰

Of Padre McKenzie, a soldier reported, 'He spares no labour or weariness of body, mind or spirit to make the dear fellows happy and comfortable as circumstances will permit.'⁷¹ A diarist considered him one of 'the two outstanding personalities' on the peninsula, alongside General Birdwood.⁷² Decades later others recalled, 'Your endurance was simply astounding, and your courage and consecrated audacity amazed the bravest of the boys,' while another claimed that his entertainments at Lemnos saved many soldiers from insanity or jail.⁷³

Padre Bennett had two poems written about his work by his commanding officer, one an affectionate tribute to 'TP' – Bennett's initials, but also an abbreviation of 'the padre', and the second poem a moving account of Holy Communion celebrated in the trenches of Gallipoli.⁷⁴

This study shows how chaplains played a vital role in providing a host of support services which could greatly impact soldier morale and emotional wellbeing. The myth that Australian soldiers were not particularly religious is nuanced by a demonstration that many soldiers took their faith seriously, and the ministrations of the chaplains benefitted the troops, even among those of little or no faith. The creation of mythic stories around chaplains indicates the respect in which many padres were held. It also demonstrates that the calibre of the individual chaplain was key to ensuring the success or otherwise of their role in maintaining the spiritual mission and morale of the troops, and shows in what specific ways chaplains could most impact the soldiers under their care.

70 Wanliss 1929 p. 72

71 Ah Kow 1949 p. 39

72 Barwick, A. Diary, 12 September 1915–28 March 1916, pp. 41–42, MLMSS 1493, Mitchell Library, State Library of New South Wales

73 War Cry, 20 February 1937, 3; Reveille, 1 March 1933, p. 8.

74 Bennett, T. Diary, undated. AWM PRMF 15

Bibliography

- Ah Kow, A. 1949: William McKenzie M.C., O.B.E., O.F. Anzac Padre. London
- Austin, R. 2007: *The Fighting Fourth: A history of Sydney's 4th Battalion, 1914-1919*. McCrae Vic.
- Bond, J. 1919: *The Army that went with the Boys: A record of Salvation Army work with the Australian Imperial Force*. Melbourne.
- Crotty, M. 2001: *Making the Australian Male: Middle-class masculinity 1870-1920*. Melbourne.
- Gammage, B. 1974: *The broken years: Australian soldiers in the Great War*. Canberra.
- Gladwin, M. 2013: *Captains of the Soul: a history of Australian Army chaplains*. Newport NSW.
- Gullett, H. 1944: *The AIF in Sinai and Palestine*. Sydney.
- Jones, A. 2005: *Corporal Jones' war: the diary of an Anzac*. Edited by S. Scott. Perth, W.A.
- Kerr, G. 2000: *Private wars: personal records of the Anzacs in the Great War*. Melbourne.
- Linder, R. 2000: *The long tragedy: Australian Evangelical Christians and the Great War, 1914-1918*. Adelaide.
- Madigan, E. 2011: *Faith under Fire: Anglican Army Chaplains and the Great War*. London.
- McKernan, M. 1980: *Australian churches at war: Attitudes and activities of the major churches 1914-1918*. Sydney & Canberra.
- McKernan, M. 1980: *Padre: Australian Chaplains in Gallipoli and France*. Sydney.
- Reynaud, D. 2010. *Faith of the Anzacs*. Sydney.
- : 'The legend of William McKenzie' Lucas 2:7: 7-36
- , 2015: *The Man the Anzacs Revered: William 'Fighting Mac' McKenzie, Anzac Chaplain*. Warburton Vic.
- Schweitzer, R. 2003: *The Cross and the Trenches: Religious faith and doubt among British and American Great War soldiers*. Westport CT & London.
- Wanliss, N. 1929: *The History of the Fourteenth Battalion, A.I.F*. Melbourne.

Çanakkale Muharebelerinde Alay İmamları *Guild Imams in the Battles of Çanakkale*

Abdullah AKIN - LOKMAN ERDEMİR¹

Özet

Türk ve dünya tarihine Çanakkale Muharebeleri olarak geçen ve tarihte benzeri az olan bu hadise, 28 Temmuz 1914'te başlayan ve 1918 Ekim sonunda biten Birinci Dünya Savaşı'nın özel ve önemli bir faslıdır.²

Osmanlı Devleti de ilan ettiği seferberlik (2 Ağustos 1914) ile birlikte askeri hazırlıklara başlamış bu çerçevede birliklere imam ve müftüler tayin etmiştir.³ Bu usul Yeniçeri Ocağı'nda Ocak İmamı olarak başlamış, daha sonra kurulan tüm ordularda devam etmiştir. Bu kişilerin vazifesi ise askerin, cephede dinî ihtiyaçlarının yerine getirilmesinin yanında taarruz öncesi ve sırasında gayretini artırıcı telkinlerde bulunmaktan ibaret olagelmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Alay İmamları, Şehitlik, Gazilik, Dini Değer

1 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Çanakkale

2 Aydemir, Şevket S. 1969: Tek Adam Mustafa Kemal, İstanbul: II, s. 231.

3 Koral, N. [ve öte.], 1985: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, Ankara: X, s. 203.

Çanakkale savaşında bir alayımızın tüm subayları.
Necmettin Özçelik Koleksiyonu

Giriş

“Hepiniz birden Allah’ın ipine sımsıkı sarılın, sakın ayrılıp bölünmeyin”⁴ diyen İlahi Kelam’dan ve “Birlikte rahmet, ayrılıkta azap vardır”⁵ buyuran Peygamber’in sözünden ilham alan, bu aziz vatanın her köşesinden meslek, meşrep, mezhep ve etnik kökenine bakmaksızın koşup gelen insanların Çanakkale’de gösterdikleri kahramanlıklar dillere destan olmuştur.

Biraz sonra öleceğini bilerek ateşe atılan askerin gösterdiği gayret ve azim, sadece bazı askerî imkân ve kabiliyetlerle izah edilemez. Vatan sevgisi, galibiyete inanç ve her şeyden önemlisi askerin sahip olduğu manevî değerler göz ardı edilmemelidir. Çanakkale’de, bir milletin ve onun temsil ettiği medeniyetin nurunu söndürmek için gelmiş düşmana karşı duran askerlerin en önemli teşvik unsuru ise bin yılı aşkın müntesibi olduğu İslam olmuştur.

Savaşın İslam düşüncesi içerisinde kişiler için önemi, sonuçları açısından elde edilecek manevi ödül ve karşılıklarıdır. Manevi olarak savaş sonrası elde edilebilecek iki makam şehitlik ve gaziliktir.⁶ Şehitliğin cennette peygamberlerden sonra en yüksek merteye olduğu ve birçok nimetle ödüllendirilecekleri Kuran-ı Kerim⁷ ve Hz. Peygamber’in sözlerinde⁸ yer almaktadır. Ayrıca birçok şair ve

4 Ali İmran Suresi, 103. Ayet.

5 Keşfül-Hafa, I, s. 333.

6 Tevbe Suresi, 52. 111. Ayetler.

7 Hadid Suresi, 19. Ayet; Ayrıca bkz. Nisa Suresi, 74. Ayet.

8 Buhârî, Cihad, 5: 21; Müslim, İmâret, 108, 109, (1877); Tirmîzî, Fedâilu’l-Cihad, 13, (1643); Nesâî, Cihad, 30, 6, 32.

yazarın edebi eserlerinde de Çanakkale savaşı gibi bir milletin kendi vatanlarını savunması sonucu ulaşılan şehitlik ve gazilik destansı bir dille övülmüştür.⁹

Bu sebepten Türk askeri için harpte canını, kanını, hayatını feda etmek büyük bir mükâfattır.¹⁰ Asker, cepheye gözünü kırpmadan, canını feda ederken, halk da var gücüyle ordusunu desteklemiş, tüm bir millet, tek yürek, tek yumruk olduğunu göstermiştir. Analar, evlatlarını savaşa gönderirlerken ‘şehit anası olmak’ sevinci ile göndermişlerdir. Hiçbir millette olmayan bu manevi kuvvet Türklerde vardır. Bunun tezahürleri Çanakkale Savaşı’nda da görülmüş, zaferi kazandıran asıl ruh bu olmuştur.

Lord Byron o günleri şöyle dile getirir: “Bir asker için mutluluk denen bir şey varsa, Türklerle omuz-omuz savaşılmaktadır diyebilirim. Fakir insanlardı; buğday kırıgından yapılmış çorba, en önemli yemekleriydi. Sağlıksız su içerlerdi; çamur barınaklarında yatarlardı; fakat en modern silah ve araçlarla donanmış düşmanlarına karşı aslanlar gibi savaşırlardı. Bu insanların kalplerinde sadece ve sadece ulvi bir vatan sevgisi vardı. Ölüme onlar kadar gülümseyerek giden bir millet ferdi daha görmedim”.¹¹

İngiliz generali Hamilton, ise not defterine şu bilgileri kaydetmekten kendini alamamıştır:

“Evet, insan ruhunu yenmek gerçekten mümkün olmuyor. Dünyada hiçbir ordu bu kadar ayakta kalamaz. Sadece bugün binsekizyüz şarapnel attık: on binlerce piyade mermisi yaktık. Aylardan beri gece gündüz savaş gemilerimiz mevzilerini bombalıyorlar. Son derece hırpalanmış Türkleri, koruyan Cenab-ı Allah’larından ayırmak için ne yapılabilir!..”¹²

Görüldüğü üzere Çanakkale’de kaynakları, araçları, silah ve cephaneleri bol ve tükenmez bir düşman ordusuna karşı, tek bir mermiye varıncaya kadar bütün araçlarını idare ile kullanmak gibi acı bir yokluk içinde bulunan Türk ordusu çarpışmıştır. Maddi vasıtaları bu kadar nispetli olan bu iki ordunun 8,5 ay devam eden çarpışması sonunda Türk Ordusu, önce manevi değerlerinden aldığı

9 Sezen, A. 2010: “Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Savaşlarıyla İlgili Bilişsel Algı ve Yorumlama Biçimleri”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, İstanbul: X/2, s. 182.

10 Şanlıtop G. 2006: Çanakkale Geçilmedi (Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey), GOA Yayınları, İstanbul: s. 121.

11 Kocabaş, S. 2009: 1915 Çanakkale Savaşları, İstanbul: s. 141.

12 Niyazi, M., 1998: Çanakkale Mahşeri, Ötüken Neşriyat, İstanbul: s. 514.

güçle, sonra da silahı ve süngüsüyle dur demesini bilmiş, vatanı ve Türk milletinin özgürlüğü için canını feda etmekten çekinmemiştir.¹³

Ancak işin manevi boyutu denilince, çalışmadan, tüm aklın erdiği tedbirler alınmadan gerekli başarının elde edileceği anlaşılmamalıdır. Bu tür kadercilik anlayışı İslam dinini ve onun Peygamberini yanlış anlamaktan kaynaklanmaktadır. Allah sadece çalışana, emek sarf edene emeklerinin karşılığını verir. Çünkü O: “İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır”¹⁴ demektedir.

Giriş mahiyetindeki bu bilgiler ışığında makalemizde –şu ana kadar yapılmış çok kıymetli çalışmalar yanında– Kara ve deniz kuvvetlerinde askerleri dinî konularda aydınlatan, morallerini yüksek tutmak ve harp esnasında onlara cesaret vermek için görev yapan ve cephelerde de çok büyük yararlılıklar gösteren imam ve müftüleri konu olarak işlemeye çalıştık. Çalışmamızın amacı salt bir tarih aktarımı değildir. Ancak makalede konu bütünlüğü göz önünde bulundurulduğundan, manevi değerler ve olaylar mümkün olduğunca tarihi süreç içerisinde değerlendirilmiştir.

Alay İmamlığının Tarihçesi

Arapça emm Öne geçmek, sevk ve idare etmek kökünden gelen ve Kur'an-ı Kerim'in yedi yerinde müfred, beş yerinde de cemi' olarak geçen imam kelimesi,¹⁵ terim olarak “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” ve devlet başkanı anlamlarını taşır.¹⁶

Osmanlı Devleti'yle birlikte Müslüman topluma hizmet veren kadrolar içinde en geniş yeri işgal eden imamlık müessesesi, hizmet sahaları itibarıyla de çeşitlilik göstermiştir. Toplum örgütlenmesinde mahalle imamı ayrı bir konuma sahip olmakla beraber, sivil ve askerî kesimlerde hizmet vermek üzere özel ve resmî kimlikleri içinde de imamlar geniş bir kitle oluştururlar.¹⁷

- 13 Yadsıman, Hakkı Ş. 1993: “Dünkü Düşmanlık Bugünkü Dostluk Kaynağı: Çanakkale Savaşları”, Diyanet İlmi Dergi, Ekim – Kasım – Aralık, Cilt 29, Sayı: 4, s. 115.
- 14 Necm Suresi, 53. Ayet.
- 15 Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mu'cemü'l-Müfrehes li el-fâzi'l-Kur'an, s. 80-81.
- 16 Şamseddin Sâmî, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317, I, s. 162.
- 17 Mahalle imamı hakkında geniş bilgi için bkz. İnalçık H. 1993: Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, İstanbul: s. 50-51, 52; Çetin O. 1994: “1660'da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI/6, s. 35-40; Kazıcı Z. “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”, İslam Medeniyeti Mecmuası, V/3, C. Evvel 1402, s. 29-35; Ortaylı İ. 1974: Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler, Ankara: s. 109; Küçükkaşcı Mustafa S., “İmam Maddesi”, DİA, XXII, s. 178.

İmamlar, padişah beratı ile hizmete alındıklarından Osmanlı devlet sisteminde askerîden sayılmaktaydılar. Bunlar arasında orduda hizmet görmekte olanlar önemli bir yer tutar. İmamlar sivil hayatta görev yaptıkları yere göre birtakım isimler aldıkları gibi, askeriyede de dini vazifeleri öğretmek için Tabur¹⁸ İmamlığı, Alay¹⁹ İmamlığı,²⁰ Ocak İmamlığı,²¹ Gemi İmamlığı,²² Alay Müftüsü²³ ve Ordu Şeyhi²⁴ gibi isimler almışlardır.

Bu usul Yeniçeri Ocağı'nda Ocak İmamı olarak başlamış, daha sonra kurulan tüm ordularda devam etmiştir. Yeniçeri Ocağı bölük imamlarının başında İmâm-ı Hazret-i Ağa, Ağa İmamı veya Ocak İmamı denilen Büyük İmam vardı. O, bölük imamlarını zaman zaman bir araya getirip bilgilendirir, yeni donanımlara ulaştırırdı.

Bu makama, ocaktan yetişen, Orta Camii'ndeki müderristen ders alan, Ağa Kapısı Camii'nin beş müezzininden en yetkilisi tayin edilirdi. Ocak imamı bu camide namaz kıldırır ve seferlere yeniçeri ağasıyla beraber katılırdı. Yine onunla birlikte ayda bir defa sadrazamı ziyarete gider, bayramlarda da padişahın muayede merasiminde bulunurdu.²⁵

Yeniçeri Ortaları'nda (bölükler) ciddi hocalar görev yapardı. Hocalar yalnızca dini anlamda değil, dünyevi anlamda da yeniçeri ocağına mensup askerleri eğitir, yetiştirirdi. Her birini İlâh-i Kelimetullah hedefine kilitler, İslâm Dini'ni yüceltme amacıyla bütünlerdi. O devirlerde her yeniçeri öncelikli

18 Tabur kelimesi, Macarcadan Osmanlı askeri terminolojisine girmiştir. Kaynaklarda bazen tabur, bazen de istabur şeklinde geçer. Tabur bugün askeri örgütlenmede dört bölükten oluşan askeri birliği ifade eder. Pal Fodor, "Tabur Maddesi", DİA, XXXIX, s. 335-336.

19 "Kalabalık, cemaat, gürüh" anlamındaki Grekçe allagiondan gelen ve daha Bizans'la temastan önce Selçuklu Devleti'nde kullanılan alay kelimesinin Osmanlı teşrifatında yaygın bir kullanım alanı vardır. XIX. yüzyıldan itibaren de askeri bir birliği ifade etmiştir. Bk. Kazıcı, Z., "Alay İmamı", DİA, II, s. 348.

20 Pakalın, M. Z. 1993: Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB. İstanbul: I, s. 46.

21 Uzunçarşılı, İsmail H. 1994: Osmanlı Devletinde Kapıkulu Ocakları, Ankara: s. 232.

22 Pakalın, 1993 s. 663.

23 Pakalın, 1993 s. 46.

24 Pakalın, 1993 s. 729.

25 Ülker Mustafa B. 1999: "Askeri İmamlar", Tarih ve Medeniyet Dergisi, 6 /61, s. 61.

hedefini belirlemiş sağlam bir Müslüman ve amaçları doğrultusunda ölümü göze almış sağlam bir askerdir.

Bölük yahut tabur imamları savaşlarda askeri yüreklendirici konuşmalar yapar, müjdeleyici ayetlerle yürekleri zafere ayarlarlardı.

III. Selim'in kurduğu Nizâm-ı Cedîd ordusunda uygulanmak üzere hazırlanan Levent Çiftliği Kanunnâmesi'ne göre "Her saf (tabur) için bir mektep açılacak, buralarda her gün Kur'ân-ı Kerîm ve ilmiyal dersleri verilecek, neferlerin (erlerin) beş vakit namazı cemaatle kılmaları için her safı birer imam tayin edilecek ve Birgivî Risâlesi okunacaktır."

Böylece ordu içinde Tabur İmamı geleneği başlamış oldu. Tabur İmamı, terfi ettiğinde Alay Müftüsü unvanı alırdı.²⁶

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından az önce, her biri 150 kişiden oluşmak üzere elli bir bölük halinde kurulan Eşkinci Ocağı'nın her bölümüne bir imam tayin edilmesine karar verilmiştir (12 Haziran 1826). Bunlar, eratin vakit namazlarını kıldırmaktan başka dinî eğitimleriyle de meşgul olacaklardı. Tayinleri ise Şeyhülislâmlık tarafından yapılacaktı. Hizmet süreleri beş yıl olup bu süre sonunda çeşitli yerlere kadı olarak tayinleri mümkün olabilecekti.²⁷

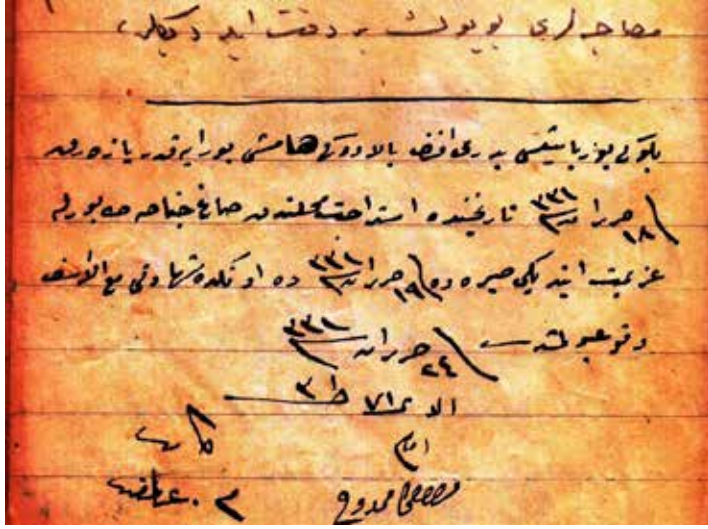
Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra da kurulan yeni ordu teşkilâtında (Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye) mansûre alayları²⁸ ve taburları²⁹ içinde imamlara özel bir önem verilmiştir. Özellikle, en az on beş yaşında olmak kaydıyla acemi kışlalarında eğitilmek üzere askerliğe kabul edilen gençlerin dinî

26 Özcan, A. "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye", DİA, III, s. 457.

27 BA, HH, nr. 48112'den nakleden, Beydilli, K. "İmam Maddesi", DİA, XXII, s. 182.

28 Alay, askerî terim olarak, Asâkir-i Mansûre'nin kurulmasından sonra tabur ile liva arasında ordunun belli bir bölümü için kullanılmış ve bugün de hâlâ kullanılmaktadır. Piyadelerin sekizer bölüklü üçer taburu, süvarilerin beşer bölümü, topçuların ise dörder toplu altışar bataryası birer alay kabul edilmişti. Alayın en büyük âmiri miralaydı. Kazıcı, Z. "Alay İmamı", DİA, II, s. 347.

29 1827 Temmuzunda tertip yerini "tabur"a, saf ise "bölük"e terk etmiş, bu terimler varlıklarını günümüze kadar korumuştur. Bk. Özcan, A. "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye", DİA, III, s. 457.

Bedri Bey'in Şahadetine Dair Alay Müftüsü Mustafa Memduh'fendi'nin Notu:

"Bölüğün yüzbaşısı Bedri Efendi yukandaki hamîşi buraya kadar yazarak, 1 Temmuz 1915 tarihinde istirahat mahallinden sağ cenaha taburla azimet ettiği sırada, 2 Temmuz 1915'te onun da şahadeti maalesef vuku bulmuştur. 7 Temmuz 1915."

71. Alay 3. Tabur

İmam

Kâtip

Mustafa Memduh

M. Atıf

Teğmen İbrahim Naci, Allahısınarladık (Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehidin Günlüğü), haz. Lokman Erdemir-Seyit Ahmet Silay, Çanakkale 2013, s.137.]

eğitimlerinin sağlanmasında imamlar önemli görevler ifa etmiştir.³⁰ İmamların askerleri eğitmelerinde faydalanabilmeleri için dinî meselelerde bir el kitabı olan ve İmamzâde Esad Efendi tarafından kaleme alınan Dürr-i Yekta çok sayıda basılarak dağıtılmıştır.³¹

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye alaylarının birinci taburlarında görev yapan alay imamları, din hizmetlerini yürütüp ahlâkî bilgiler veren, cemaate namaz kıldırان, cenaze işleriyle ilgilenen özel üniformalı askerî memurlardı ve görev yaptıkları birliğin her türlü dinî işlerinden sorumluydular.

Askerî imamlar için önceleri ayda 30 kuruş maaş öngörülmüşken bu paranın geçinmek için yetersizliği dolayısıyla buna 1826 Ekiminde kisve-bahâ adı altında

30 BA, Kanûnnâme-i Askerî Defteri, nr. 6, s. 9-10'dan nakleden, Beydilli, K. DİA, XXII, s. 182.

31 Bk. Beydilli, K. 1995: Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826), İstanbul: s. 305, 329-331, 405.

Alay Müftüsü Mustafa Memduh Efendi, kollarında rütbelerini belirten resmi kıyafetli askeri imam, müftüler ve diğer arkadaşları ile.

Lokman Erdemir, Özel Resim Koleksiyonu

30 kuruş zam yapıldı. Ayrıca kendilerine devlet tarafından uygun bir elbise verilmesi de kararlaştırıldı.

Protokolde yüzbaşidan önce kolağasından sonra gelen alay imamları terfi ederek alay müftüsü olurlardı. Alay müftüleri Osmanlı askerî teşkilâtında askerin maneviyatını yükseltmek için onlara dinî bilgiler ve zaman zaman vaazlar vermek, bazen de teçhiz ve tekfin işleriyle ilgilenmekle görevli askerî memurdu. Alay müftüsü protokolde binbaşidan önce gelirdi. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar alay müftülüğü varlığını korumuştur.

Bir de Tanzimat'tan sonra kaldırılan Ordu Şeyhleri var ki, normal zamanda askerin dinî eğitim ve davranışını kontrol eder, savaş zamanında ise askerin moralini yükseltirlerdi.

Mansûre taburları için ilk aşamada 100 kadar imam tayin edilmiştir. Daha sonra topçu ve arabacı sınıflarının ilâvesiyle yeniden Örgütlenen piyadelerin 100 kişilik sekiz bölükten oluşan her yeni taburuna yalnızca dört imam tayininin kararlaştırılması ile (1827) imam sayısı yarıya indirilmiştir.³² Bahriye teşkilâtında

32 “Muallem Bostâniyân-ı Hâssa Ocağı”nın 31 Mart 1827 tarihli nizamnâmesinde belirtildiğine göre, eskiden görevli olan imamlar yeni nizama göre her safa (bölük) yeniden tayin edilecek ve bunlar yetmezse ocağın hâfız-ı kütübü tarafından imtihanla dışarıdan din görevlisi seçilecekti. İmamlar namazların cemaatle kılınmasını sağlayacak, hâfız-ı kütübdan ders okuyacak, buna ilâve olarak da askerlere günde birer kere Kur'ân-ı Kerîm ve ilmiyal dersleri vereceklerdi. Bu hizmetlerin yürütülmesine bütün zâbitler dikkat göstereceklerdi. Ülker, a.g.m., s. 61; Kazıcı, “Alay İmamı”, DİA, II, s. 348.

görevli olan gemi imamlarının vazifeleri ise harp gemilerinde namaz kıldırmak, askerlere dinî ve ahlâkî bilgiler vermek ve maneviyatlarını yükseltmekti. Alay imamları gibi ulemâdan seçilen gemi imamları da cübbe giyer, sarık sararlardı; kollarında sınıflarını gösteren sırma şeritler bulunurdu.³³

1828'de süvari birliklerinin teşkilâtlandırılmasında 400 askerden oluşan her müfrezeeye bir imam tahsis edilmiştir.³⁴ Piyade ve süvari birliklerindeki imam sayısı daha sonraki yıllarda da azalma göstererek 1838'de her tabura bir imama kadar inmiştir. Bu tarihte tabur imamlarının maaşı ayda 160, dört taburun oluşturduğu alayların başimamlarının ise 500 kuruşa yükseltilmiş, hizmet sonunda yapılan imtihanlarda başarılı olan başimamların müderris, tabur imamlarının ise kadı olarak tayin edilebilecekleri kararlaştırılmıştır.

Ordunun teknik sınıflarındaki imam sayısı daha az tutulmuştur. Mevcudu 3600 olan topçulara dört imam ve 2000 kişiyi bulan arabacılara iki imam düşmekteydi. 1871'de alay imamları içinden imtihanla alay müftüleri seçilmesi ve bunlara İstanbul müderrisliği unvanı tevcih edilmesi kararı alınmış, Şeyhülislâmın da onayı ile bu kadro tahsisi gerçekleştirilmiştir.³⁵

XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren askerî imamlar için düzenli eğitim görmüş olma şartının sıkı bir şekilde arandığı görülmektedir. 1281 (1864) tarihli Eimme Nizâmnâmesi, tabur imamlarının alay imamı unvanıyla tayinlerini ve hitabete mezun olacakların yeterliliğinin yoklanmasını öngörmekteydi.

Son olarak Çanakkale Muharebelerinden kısa bir süre önce 4 Cemâziyelevvel 1332 / 18 Mart 1330 (31 Mart 1914)'te "Alay ve Tabûr İmamlarının Vezâif-i Tedrîsiyyeleri Hakkında Nizâmnâme" adı ile yayımlanan bir nizamnameden bahsetmek istiyoruz. Bu nizamnameye göre alay ve tabur imamları tabûr mekteplerinin müdüridirler. (Md. 1) Alay ve tabûr imamları, kıt'alarının umûm efradında Türkçe okuyup yazma, hesap öğretecekler ve efrad-ı müslimiyyeye de akâid-i dîniyye ta'lîm eyleyeceklerdir. (Md. 2)

Ayrıca İmamlara Dârümuallimîn'in ibtidâiye kısmından mezun olmaları şartı getirilmiştir. Mevcut imamlar, adı geçen mektebin ders programı dâhilinde imtihana tâbi tutularak bu şartı haiz olmayanların bir yıl müddetle sözü edilen mekteplerde eğitilmesi için izin verilecek ve bu süre sonunda yapılacak imtihanla başarılı olamayanlar arasında emeklilik hakkını almış olanlar emekliliğe sevk

33 Ülker, 1999 s. 61.

34 BA, MAD, nr. 9002, s. 107'den nakleden, Beydilli, K. DİA, XXII, s. 183.

35 BA, İrade-Dahiliye, nr. 43592'den nakleden, Beydilli, K. DİA, XXII, s. 183.

21. Alay 1. Tabur Subayları

edilecektir. Bu hakkı elde edemeyenlerin ise askeri imamlık hizmetiyle ilişkileri kesilecektir. (Md. 3) Medresetü'l-Vâizîn'den mezun olanlar bu uygulamanın dışında tutulmuştur. (Md. 6)³⁶

Çanakkale Muharebelerinde Alay İmamları

Yukarıda genişçe anlatmaya çalıştığımız kara ve deniz kuvvetlerinde askerleri dinî konularda aydınlatan, morallerini yüksek tutmak ve harp esnasında onlara cesaret vermek için görev yapan alay imamları ve müftüleri, cephelerde çok büyük yararlılıklar göstermiştir.

Ayrıca, cephede imam ve müftüler yanında, askerin şecaatini artırmak, yapılan işin de büyüklüğünü anlatmak üzere İstanbul'un ileri gelen hoca efendileri cepheye gönderilmiştir. Bunlar cephede birlikler arasında bir program dâhilinde dolaştırılarak vazifelerini yapmaları sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti, cephenin dışında da, özellikle Çanakkale Muharebelerinde halkın maneviyatını artırmak, devletin içinde bulunduğu şartların önemini belletmek için İstanbul'da vâizler görevlendirmiştir. İstanbul'da, Meşihat Dairesi Ders Vekâleti'nde ilmi heyet oluşturulmuş, camilerde bu heyet tarafından seçilen kişilere her hafta vaaz ettirilmiştir.

36 “Alay ve Tabûr İmamlarının Vezâif-i Tedrîsiyyeleri Hakkında Nizâm-nâme”
Numara: 196, Düstur, Tertib-i sâni, C. 6. Sh. 332-333, 14 Zilhicce 1331/24
Zilhicce 1332 - 1 Teşrin-i sâni 1329/13 Teşrin-i evvel 1330. (Takvim-i vekâyî ile
neşr ve ilân: 7 Cemâd-ı ulâ 1332 21 Mart 1330-Numara: 1776).

Seçilen kişilerin isimleri ve vaaz edecekleri camiler gazetelerde duyurulmuştur. Seçilen bu limlerin vaazının yeterli gelmeyeceği dūřuncesi ile olsa gerek ki, Meřihat Dairesi, Medresetü'l-vâizîn dördüncü sınıf talebelerinden vaaz ve nasihat etmeye liyakati olanlardan bir kısmını bazı İstanbul camilerinde vaaz vermek üzere görevlendirmiştir.³⁷

Bu kişilerden biri de Beyazıt Dersiâmlarından Hüseyin Hilmi Efendi'dir. Hüseyin Hilmi Efendi 26 ve 7. Tümenlerde askerin yaptığı işin önemini ve âlem-i İslâm için ifade ettiği anlamı anlatmıştır.³⁸ Cepheye gönderilen vaizlerden biri de, Fatih Dersiâmlarından Hüseyin Mahir Efendi'dir.³⁹

Muharebeler sırasında askere telkinde bulunan orduda görevli din adamları, gerektiğinde ellerine silah almaktan çekinmemiş, dūřmana hücum katılmışlardır. Bir kısmı gazilik mertebesine ulaşırken bir kısmı da şehit olmuştur. Bu kahramanlardan cepheye yaralanarak tedavisi için İstanbul'a getirilen bir gazi imamın sözleri bu hakikatin tespiti adına büyük önem arz etmektedir:

“Biz her zaman olduğu gibi kahraman yavrularımızın arasında ifâ-yı vazife ediyorduk. Onlarda teşvik ve teşcî' edilmeye hiçbir ihtiyaç yok idi... Dūřman üzerine arslanlar gibi hücum ediyorlar, boğuşuyorlar hiçbir zaman hiçbir şeyden ürkmüyorlardı.

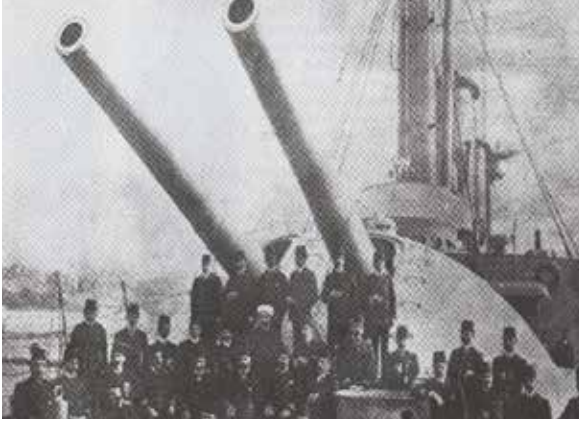
Yükselen “Allah Allah...” sedasından başka bir şey işitilmiyordu. Bu öyle ruhanî ve ulvi bir an idi ki, bunun karşısında, yapacak hiçbir vazifesi olmayarak, bizden bir kelime-i teşvik ve teşcî' bile beklemeyen er oğlu erler arasında dolaşmak zâid bir şey gibi geldi. Bende hemen orada boş bulduğum bir silaha sarılarak hücumu iştirak ettim. Bir müddet dövüştüm ve nihayet sağ tarafımdan bir kurşunla mecrûh oldum...”⁴⁰

37 “Mevâiz-i Diniye” Sabah 13 Mart 1331 [26 Mart 1915].

38 alışlar, İ. 1997: On Yıllık Savaşın Günlüğü: Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları, haz. İsmet Görgülı, İstanbul: s. 112.

39 Mehmet Fasih, 1997: Kanlısirt Günlüğü: Mehmed Fasih Bey'in Çanakkale Anıları, haz. Murat ulcu. İstanbul: s.77-78.

40 “Gaziler Arasında”Tanin, 17 Mayıs 1331 [30 Mayıs 1915].

Barbaros Hayreddin zırhlısında görevli personelin gemi imamı ile beraber çekilmiş bir fotoğrafı. Ülker, agm., s. 62.

Çanakkale Savaşı'nın en yoğun yaşandığı günlerden olan 8 Ağustos 1915 günü, Çanakkale Boğazı'nda bir İngiliz denizaltısının batırdığı Barbaros Hayreddin zırhlısında verilen şehitlerden biri de, gemi imamı Dadaylı Süleymanoğlu Mehmed Efendi idi.⁴¹

Çanakkale savaşlarında 73. Alay müftüsü Ali Rızâ Efendi çarpışmaların en fazla kızıştığı an, askeri düşmana karşı cesaretlendirirken, makineli tüfek ateşiyle şehitlik mertebesine ulaşmıştı.

97. Alay müftüsü İsmail Hakkı Efendi de yine Çanakkale'de birliğinin başında şehit olan din görevlilerinden biri idi.

En kanlı muharebelerin geçtiği Kerevizdere bölgesinde görev yapan 42. Piyade Alayı'nın müftüsü, çarpışmaların en fazla şiddetlendiği ve subayların çoğunun şehit olduğu bir anda alayın başına geçerek askerleri hücumla kaldırmış ve düşmana geçit vermemiştir.⁴²

3. Kolordu Komutanı Esat Paşa da hatıratında tabur imamlarının ellerinde Kur'an olduğu halde askerin önünde ilerlediğini belirtmektedir.⁴³ Tabur imamlarından askerin önünde muharebelere iştiraki ve sonra işgal edilen siperlerin geri alınışı ile ilgili bir başka hadise ise Tanin Gazetesi muhabiri tarafından şöyle anlatılmaktadır:⁴⁴

41 Harp Mecmuası, sayı 19, s.43.

42 Ülker, 1999 s. 62.

43 Esat Paşa (Bülkat), 1973: Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları, İstanbul: s. 100.

44 "Muhâbir-i Mahsusamızdan "Çanakkale Mektupları", Tanin, 29 Haziran 1331 [8 Temmuz 1915].

Şehitler için cenaze namazı kılınırken

“30 Haziran 1915: Önceki gün sonuçlanmış sanılan muharebe, dün yine bütün şiddetiyle devam etti. İngilizler öğleden sonra saat biri yirmi geçe Arıburnu’nda sağ tarafımıza karşı şiddetle tecavüz ettiler ve bu hücumu bir taraftan himaye etmek diğer taraftan da umûmî göstermek için bütün cephede şiddetli bir ateş açtılar. Fakat birliklerimiz İngiliz hücumunun ilerlemesini beklemeye lüzum görmeyerek derhal karşı koydular. Bir elinde kılıcı, diğer elinde Kur’ân-ı Kerîm olduğu halde tekbîr ve tehlîl (Kelime-i Tevhid) ile ileri atılan tabur imamı düşmanın birkaç adım ilerlemeye muvaffak olan askerlerini kovduktan sonra ileri siperlerden ikisine girdiler.”

Cephede imamların asker üzerindeki bu etkisi ve muharebelerde ifâ ettiği vazife müttefik askerlerinin hatıralarında da yerini almıştır. Deniz çavuşu F.W. Johnston Türk imamlarının “Allah! Allah! Allah!” diye bağırdıklarını, bu seslerin kendisinde bir ürküntü meydana getirdiğini nakletmektedir.⁴⁵

Bir süre 9.Tümen’in komutanlığını üstlenen, yaralanarak cephe gerisine alınan Alman komutan Albay Hans Kannengiesser de cephede imamların rolünü ve hücum öncesi yapılanları hatıratına kaydetmiştir. O, taburun hücumundan önce Alay imamının obüs toplarının sesleri arasında askere hitap ettiğini belirtmektedir. Kannengiesser Paşa bu hitabın önemli bir etkisinin olduğunu belirttikten sonra “Bu gibi kötü durumlarda bir Hristiyan olarak, keşke bir telkin de bana verilmiş olsaydı.” diyecektir. Paşa sözlerini “Alay imamı, pratik bir insandı. Hele, tüm subaylar ve hatta tabur komutanı şehit olmuşsa, insanları oldukça fazla duygulandırıyor ve iyice etkiliyordu.” ifadeleri ile bitirecek ve Çanakkale’de alınan zaferin ardındaki bir gerçeği açıkça belirtecektir.⁴⁶

45 Nigel Steel, Peter Hart, 1996: Gelibolu:Yenilginin Destanı, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: s.151.

46 Hans Kannengiesser, 2009: Çanakkale’de Türklerle Beraber (Bir Alman Subayının Gözü İle Çanakkale) Timaş Yayınları, İstanbul: s. 144.

125. Piyade alay siperleri ve alay müftüsü

Cephede görevlerini hakkı ile yapmaya çalışan imamlar taburlarında şehit olan kardeşleri için Kur’ân-ı Kerîm ve mevlîd-i şerif okumuşlardır. Okutulan bir mevlîd-i şerifteki sükûnet ve askerdeki zafere olan inanç ve metânet Tanin Gazetesi muhabirinin dikkatine takılmıştır. Muhabirin “Dikkat ettim, aralarında elinden, kolundan, hatta alnından yaralılar da var. Muharebeden henüz çıkmışlar. Birkaç gün istirahattan sonra belki yine geri dönecekler. Fakat bütün simalar pür vakar, ruhlar dinin cenâh-ı himâyesinde hakîki bir teselli bulmuş. Tehlîl ve tekbîr sesleri arasında kuvve-i maneviyeleri yükselmiş...” ifadeleri askerin içinde bulunduğu ruh halini de ortaya koymaktadır.⁴⁷

İmam ve müftüler, cephede gösterdikleri bu kahramanlıklara fazla ehemmiyet vermeyeceklerdir. Zira yapılan bu iş o kadar büyütülecek bir durum da değildir. Onların yerinde kim olsa aynısını yapar, gerektiğinde eline silahı alır, düşmana hücum ederdi. Burada önemli olan vatan ve milletin selameti idi.

Bu şuur içinde bulunan alay imamları muharebe meydanlarında elinden Kur’ân’ı, dilinde ise duayı bırakmamışlardır. Neticede cephede Mehmetçik ile yeri geldiğinde omuz omuza muharebe eden imam ve müftüler kendilerine düşen vazifeyi en iyi şekilde yapmışlardır.

Kaynakça

Arslan, Hasan, “Çanakkale Zaferi: Dini Duygu Düşünce ve Şuur”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Güz 2011/2(2) ss. 115-135.

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal, İstanbul, 1969.

Ayten, Ali, Psikoloji ve Din, Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri, İstanbul 2006.

Beydilli, Kemal, “İmam Maddesi”, DİA, Cilt 22, s. 181.

Beydilli, Kemal, Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826), İstanbul 1995.

Çetin, Osman, “1660’da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 6, 1994 ss. 35-40.

Hurç, Ramazan, “Çanakkale Savaşlarının Manevi Yönü”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ 1999, Sayı 4, ss. 61-95.

İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1993,

Kazıcı, Ziya, “Alay İmanı”, DİA, Cilt 2, s. 347.

Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri, İslam Medeniyeti Mecmuası, Cilt 5, Sayı 3, C. Evvel 1402, ss. 29-35.

Kıvrıncık, Emir, Cepheye Giden Yol, İstanbul 2008.

Kocabaş, Süleyman, 1915 Çanakkale Savaşları, İstanbul 2009.

Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, “İmam Maddesi”, DİA, Cilt 22, s. 178.

Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mu’cemü’l-Müfrehes li el-fâzi’l-Kur’an.

Niyazi, Mehmet, Çanakkale Mahşeri, Birinci Baskı, İstanbul 1998.

Ortaylı, İlber, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, Ankara 1974.

Özcan, Abdülkadir, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye”, DİA, Cilt 3, s. 457.

Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1993.

Sezen, Abdulvahid, “Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Savaşlarıyla İlgili Bilişsel Algı ve Yorumlama Biçimleri”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2010, Cilt 10, ss. 175-201.

Şamseddin Sâmî, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317, Cilt I.

Şanlıtop, Gazanfer, Çanakkale Geçilmedi (Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey), İstanbul 2006,

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinde Kapıkulu Ocakları, Ankara, 1944.

Ülker, Mustafa Birol, “Askeri İmamlar”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, yıl:6/sayı:61.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, haz. Necmi Koral...[ve öte.], Ankara 1985.

Yadsıman, Hakkı Şah, “Dünkü Düşmanlık Bugünkü Dostluk Kaynağı: Çanakkale Savaşları”, Diyanet İlmi Dergi , Ekim - Kasım - Aralık 1993, Cilt 29, Sayı: 4, ss. 109-120.

Çanakkale Deniz Savaşı'nda Queen Elizabeth Savaş Gemisi Taarruzlarının İngiltere ve Avustralya Basınındaki Akisleri

Esra Oğuzhan YEŞİLOVA¹

Özet

Çanakkale Deniz Savaşı, I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri Birleşik Filo donanmasının Çanakkale Boğazı'nda yaptığı taarruzlardır. İlk harekât, 19 Şubat 1915 günü başlatılmış olup Queen Elizabeth savaş gemisi donanmanın en güçlü gemisi olarak ilk grupta yer almıştır. 19 Şubat 1915 ile 18 Mart 1915 tarihleri arasında süren deniz harekâtının sonunda hasar alarak ayrılan Queen Elizabeth savaş gemisi, bakım yapılarak II. Dünya Savaşı'nda da kullanılmıştır.

Çalışmamızın amacı Çanakkale Deniz Savaşı'nda Queen Elizabeth savaş gemisinin faaliyetlerini İngiliz basını üzerinden ele almaktır. Bu amaçla çalışmamızda Çanakkale Deniz Savaşları'na yön veren Queen Elizabeth savaş gemisinin taarruzları İskoçya, İngiltere ve Avustralya gazetelerindeki yankıları İskoçya'dan Aberdeen Evening Press ve İngiltere'den Newcastle Journal ve Avustralya'dan Sydney Morning Herald gazetelerinde yer alan haberler üzerinden aktarılacaktır. Araştırmamızdaki bilgilere literatür ve basın taraması ile ulaşılmış olup, ilk bölümde Çanakkale Deniz Savaşı hakkında bilgi verilecek, ikinci bölümde Queen Elizabeth gemisinin özellikleri ve taarruzları, üçüncü bölümde de basında yer alan haberleri aktarılacaktır.

Giriş

Çanakkale Savaşları, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarını paylaşmak üzere anlaşılan İngiltere liderliğinde, Fransa, Rusya ve Avusturalya'nın da katılımı ile gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya tarafında yer alan Osmanlı İmparatorluğu, Çanakkale Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde bölgeyi müdafaa etmiştir. Yapılan plan doğrultusunda Çanakkale Boğazı, iki devletin gemilerinden oluşan büyük bir donanmayla geçilecek ve İstanbul işgal edilecekti. 1914 yılı Kasım ayında fiilen başlayan ilk harekâtın ardından ilk ciddi deniz harekâtı 19 Şubat 1915 tarihinde başlamış ve 18 Mart 1915'te Türkler'in zaferi ile sonuçlanmıştır. Kara harekâtı ise 25 Nisan 1915 tarihinde başlamış, İtilaf güçleri, Türk Ordusu karşısında hiçbir ciddi ilerleme sağlayamayıp 9 Ocak 1916'da geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Çanakkale Deniz Savaşı

Çanakkale Cephesi, Rusya'ya doğrudan yardım etme olanağının olması, Osmanlı'nın Süveyş Kanalı'na taarruzunun önlenmesi, Hint deniz yolundaki Osmanlı baskısının ortadan kalkması, İstanbul'a ulaşarak Osmanlı'nın doğrudan savaştan çekilmesini sağlaması² bakımından önem taşıdığından İngiltere başta olmak üzere Fransa ve Rusya'nın desteği ile açılmıştır.

İlk bombardıman 3 Kasım 1914 sabahı filonun Boğaz girişindeki tabyalara ateş etmesi ile başlamıştır. Queen Elizabeth zırhlısının yer almadığı ve toplam 28 parçadan oluşan donanma ile³ sadece 17 dakika süren bu harekât gösteri amaçlı olup 19 Şubat tarihine kadar etkili bir saldırı yapılmamıştır. Ertuğrul ve Orhaniye bataryaları 4 mermi atmış ancak Seddülbahir'de bir cephanelik isabet almış 5 subay ve 100'e yakın asker şehit olmuştur.⁴

19 Şubat-18 Mart tarihleri arasında gerçekleşecek harekât planı, İngiliz Savaş Bakanı Kitchener, İngiliz Donanma Komutanı Amiral Fisher, Denizcilik Bakanı Winston Churchill, Müttefik filo başkomutanı Amiral Carden ile yapılan görüşmeler sonucunda 13 Ocak 1915'de savaş konseyine sunularak

2 Gölbaşı, Yavuz. 2014: Çanakkale Deniz Savaşları. İstanbul: OkuryazarYayınevi, s. 69.

3 Mirliva, Sedat. 2007: Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi. Ankara: Phoenix Yayınları, s. 129.

4 Şimşek, Erdoğan, 2012: Belgelerle Çanakkale Deniz Savaşları. İstanbul: A&D Yayınları, s. 23.

kabul edilmiştir.⁵ İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan filoya Amiral Carden'in komuta etmesine, yardımcılığına Amiral John de Roebeck'in getirilmesine karar verilmiştir.

Çanakkale Deniz Savaşı'nda; Queen Elizabeth, Inflexible, Lord Nelson, Agamemnon, Triumph, Swiftsure, Cornwallis, Irresistible, Canopus, Albion, Ocean, Vengeance, Majestic, Prince George isimli İngiliz savaş gemileri görev alırken bu gemilerin çoğu 305'lik on topa ve 152'lik on iki topa sahiptiler. Fransız savaş gemileri ise Suffren, Bouvet, Gaulois ve Charlemagne olup bunlar da 305'lik toplarıyla istihkâmları tahrip görevindeydiler.⁶

Rusya ise dört bacalı Askold adlı hafif kruvazör ile donanmaya katkıda bulunmuştur. Ayrıca Arc Royal uçak gemisi, Dartmouth, Amethyst, Dublin gibi kruvazörler ve muhripler, denizaltı ve tekneler de İtilaf devletlerinin hizmetinde bulunmuştur.⁷ Çanakkale Boğazı'nı mayından temizlemek üzere şalopa, sahil kayıkları, küçük gezinti yatları ve römorkörlerden oluşan filo da görev almıştır. Filo gemilerinden Queen Elizabeth ve Inflexible dışındaki savaş gemileri eski olmakla birlikte Queen Elizabeth, filonun en güçlü gemisi olarak dünyanın kömür yerine akaryakıt ile çalışan ilk zırhlısı gemisidir.

Osmanlı tarafında ise Boğaz'ı savunma görevi Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na verilmiş olup savunmanın, Boğaz'a döşenen mayın hatları ve kara topçu bataryaları ile gerçekleşmesi düşünülmektedir. Seferberliğin ilan edildiği 2 Ağustos'tan 18 Mart harekâtına kadar farklı zamanlarda Boğaz'a 11 mayın hattı döşenmiş, toplam 403 mayın kullanılmıştır.⁸ Mustafa Kemal Atatürk Yarbay olarak, Tümen komutanı olarak Esat Paşa Çanakkale'de görev almıştır.

Boğaz'ın Anadolu ve Avrupa yakasında Dardanos, Kepez, Mesudiye, Seddülbahir, Namazgâh, Kumburnu, İntepe ve diğer bölgelerde topçu bataryaları kısa ve orta menzilli olup mayın engellerini korumak ve Çanakkale Boğaz'ına girecek savaş gemilerini durdurmak amacındaydı.

Çanakkale Deniz Savaşları'nda ilk taarruz 19 Şubat'ta yapılmıştır. Bu harekâtta Amiral Carden önderliğinde birinci grupta; Inflexible, Agamemnon

5 Gölbaşı 2014 s. 66.

6 Vedel, Emile. 2007: Çanakkale'de Fransız Donanması. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 21.

7 Gölbaşı 2014s. 66.

8 Gölbaşı 2014s. 73.

ve Queen Elizabeth; ikinci grupta Amiral de Robeck'in sancak gemisi olan Vengeance, Cornwallis, Triumph, Albion ve Irresistible; üçüncü grupta ise Fransız Amiral Guaprette'nin sancak gemisi olan Suffren, Bouvet, Charlemagne ve Bouvet zırhlıları ile yedi mayın arama tarama gemisi yer almıştır.⁹

Enver Paşa'nın da bizzat Çanakkale'de hazır bulunduğu harekât sabah saat 10.00'da ilk olarak Orhaniye, Kumkale ve Seddülbahir ve Ertuğrul tabyaları ateş altına alınarak başlamış ve Triumph, Suffren, Cornwallis, Vengeance, Gaulois, Inflexible zırhlıları ilk gün atış yapmıştır.¹⁰

Amiral Carden'in emri ile müttefik filo 17.30'a doğru çekilmiş, Orhaniye ve Ertuğrul tabyaları 38 mermi ile karşı koymuştur. Kumkale ve Seddülbahir ise top menzillerinin kısa oluşu nedeni ile atış yapmadığından en çok hasar burada olmuştur. Tabya ve toplar ciddi hasar görmüş, iki subay, iki er şehit ve on bir yaralı olmuştur. 11 Yedi buçuk saat süren bu muharebede Türk tabyalarına 1000 mermi atılmasına rağmen can kaybı fazla olmamıştır.¹² Harekât ertesi günü sona ermiş ve havanın bozulması ile taarruzlar 25 Şubat'a kadar askıya alınmıştır.

25 Şubat sabah 10.00'da başlayan harekâta Queen Elizabeth, Agamemnon, Lord Nelson, Irresistible, Golyat, Vengeance, Cornwallis, Suffren, Charlemagne, Gaulois, Triumph, Albion zırhlısı ve zırhlı kruvazörleri katılmıştır.¹³ Sabahtan akşama kadar süren atışlarda Kumkale, Seddülbahir, Ertuğrul, Orhaniye tabyaları büyük oranda tahrip edilmiş, düşman mermileri Türk topraklarını kullanılamaz hale getirmiştir. Gün sonunda Amiral Carden, Boğaz girişinde mayın taraması emri vermiştir.¹⁴

19-25 Şubat tarihleri arasında yapılan taarruzlar sonucunda tabyalar tahrip edilmiştir. Buna rağmen Osmanlı'nın az sayıda mühimmatı olması sebebi ile İtilaf donanmasını zarara uğratabilecek isabetli atışlar yapmıştır. 27 Şubat tarihinde Çanakkale Değirmen burnu arasına Mehmetçik tarafından Alman yapımı 53 mayından oluşan 10. mayın hattı kurulmuştur.¹⁵ Olumsuz hava şartları sebebi ile 1 Mart'a kadar taarruz gerçekleştirilmemiştir.

9 Atabey, Figen. 2014: Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi. Ankara: TTK Yayınları, s. 74.

10 Gölbaşı 2014s. 76.

11 Gölbaşı 2014 s. 76.

12 Atabey 2014 s. 77.

13 Mirliva 2007 s. 146.

14 Gölbaşı 2014 s. 77.

15 Gölbaşı 2014s. 78.

25 Şubat taarruzu ile Boğaz girişindeki tabyalar susturulmuş ve İtilaf donanmasının Boğaz'a girişi kolaylaşmıştır. Amiral Carden planının birinci kısmını başarı ile geçen filo, Mart ayında Boğaz'ın iç kısımlarına ilerleyip başarısını pekiştirmek niyetinde olduğundan 26 Şubat'ta Queen Elizabeth, Majestic ve Albion zırhlıları Dardanos, İntepe tabyalarını ateş altına almış günün sonunda Erenköy ve Kumkale köyleri harap olmuştur.¹⁶

Kumkale ve Yenişehir köylerini yangın yerine çeviren Birleşik Filo 1 Mart'ta Kumkale'ye 400 kişilik Fransız birliğiyle çıkartma yapmıştır. Kumkale'de siperlerde olan 64. Piyade Alayı'nın bir bölümü saldırıyı ağır kayıplar verdirerek püskürtmüş, çok az bir bölümü kıyıdaki teknelere ulaşabilmiştir.¹⁷ 7 Mart 1915'e kadar birkaç zırhlı Boğaz'a giriş yaparak tahribata devam etmiş ancak çok fazla kayıp ve tahribat yaşanmamıştır. Geceleri de hafif savaş gemileri himayesinde mayın tarama gemileri çalışmıştır.

Savaş gemileri Karanlık Liman çevresine kadar ilerlemiş, buradan Dardanos, Rumeli Mecidiyesi ve Anadolu Hamidiyesi gibi tabyaları ateş altına almıştır. Bu süreçte seyyar obüs bataryalarının varlığı ve ayrıca oluşturulan sahte bataryalar düşmana hedef şaşırtmış, Türk topçusu ateşle cevap vermiştir. Lord Nelson, savaş gemisinin komutanı dâhil yaralanmış, Agamemnon'da büyük bir delik açılmıştır. İngiliz kruvazörü Darthmouth, bataryaları bombardımana tutmuş, mermilerden beşi Bolayır köyüne düşmüştür. Mehmetçik 4 şehit, on iki yaralı vermiş, 750 top mermisi müttefikten atılmıştır. Ayrıca 7 Mart gecesi de elde kalan 26 mayınla 11. mayın hattı döşenmiştir.¹⁸

8 Mart'ta ise İngiliz gemileri Irresistible, Cornwallis, Canopus, Vengeance ve Queen Elizabeth'ten oluşan donanma Erenköy ve Mecidiye bataryasını bombalamış, ertesi gün Albion, Prince George ve Irresistible savaş gemileri Menderes Köprüsü ve deniz araçlarının tahribinde bulunmuş ve Seddülbahir çevresini bombalamıştır.¹⁹

10-11 Mart'ta Bolayır bölgesi bombardıman edilmiş, Boğaz'da mayın arama tarama faaliyetinde bulunulmuş, donanma 1880 civarında top mermisi kullanmıştır. 11 Mart'ı 12 Mart'a bağlayan gece Boğaz'da mayın aranmış

16 Atabey 2014 s. 77.

17 Prigge, Erich R. 2011: Çanakkale Savaşı Günlüğü. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 42.

18 Gölbaşı 2014s. 81-82.

19 Gölbaşı 2014s. 87.

ancak Türk kıyı topçu bataryalarının etkili ateşi ile engellenmiştir.²⁰ 13 Mart'ta donanmanın yanı sıra hem keşif hem denizaltılar kullanılmıştır. Türk topçusunun gece devam eden mücadelesinde 974 top mermisi atılmış ve İngilizlere ait üç mayın tarama gemisi batırılmıştır. Müttefik donanması 27 ölü, 43 yaralı vermiştir ve bunların çoğu Ametheyst Kruvazöründen olmuştur.²¹

16 Mart tarihinde sağlık sorunları nedeniyle Amiral Carden görevini bırakmak zorunda kalıp Londra'ya dönmek zorunda kalmış yerine yardımcısı Amiral John Michael de Robeck geçmiş ve Amiral Carden'in planını uygulamaya devam etmiş ve büyük taarruz gününü 18 Mart olarak belirlemiştir.

17 Mart'ı 18 Mart'a bağlayan gece Amiral de Robeck başkanlığında tüm komutanlar toplanarak son çalışmalar yapılmış ve hava şartlarının uygun olduğuna ilişkin raporgelmiştir. Mayın tarama gemisi gece saat 22.00'den 18 Mart saat 02.00'ye kadar Boğaz'ın Akyarlar'a kadar olan kesiminde İngiliz Arc Royal gemisi ile mayın aramış ve bölgenin temiz olduğuna dair rapor da ortaya çıkınca 18 Mart taarruzu konusunda müttefikler için engel kalmamıştır.²² Perşembe sabahı Türk ve Alman uçaklarının yaptığı keşif neticesinde müttefiklerin taarruz için hazırladıklarını görmüş ve hemen rapor edilmiştir.

Müttefikler üç grup halinde hareket etmekte olup birinci grupta; Queen Elizabeth, Lord Nelson, Inflexible, Agamemnon, Majestic, Triumph yer almaktaydı ve bu grubun hedefi en önde Boğaz'a girerek uzak mesafeden atış almaktı. İkinci grupta; Amiral Guepratte komutasında Fransız gemileri Bouvet, Gaulois, Charlemagne ve Suffren bulunmakta ve bunlara ek olarak Swiftsure, Prince George gemileri yer alıp bu grubun görevi Osmanlı merkez tahkimatını imha etmekte. Üçüncü grup ise Ocean, Albion, Irresistible ve Vengeance zırhlılarından oluşup bu üçüncü grubun görevi zamanı geldiğinde ikinci grubun yerini almaktı.²³ Bunun haricinde muhripler hafif kruvazörler, mayın tarayıcıları, uçak gemisi ve küçük büyük onlarca gemi bulunmaktaydı.

11.30'da Çanakkale ve çevresi üzerinde büyük çaplı mermi sağanağı başlamış, Türk bataryaları da karşılık vermiştir. Öğleden sona saat 2'de Fransız zırhlısı Bouvet, Hamidiye Tabyası'ndan ateşlenen iki 35,5 cm'lik mermiye hedef olmuş bu da Bouvet'in tüm ekip ile batmasına sebep olmuştur.²⁴

20 Gölbaşı 2014s. 87.

21 Gölbaşı 2014s. 87.

22 Gölbaşı 2014s. 92-93.

23 Gölbaşı2014s. 95.

24 Prigge 2011s. 43.

18 Mart'ta 11.30'da Queen Elizabeth (beş adet 381'lik, on altı adet 152'lik, on iki adet 76'lık top), Lord Nelson (tam donanımlı Agamemnon gibi) ve Inflexible (8 adet 305'lik ve on altı adet 52'lik) savaş gemileri Çanakkale Kilitbahir kalelerinin beş esaslı istihkâmını ağır top ateşine tutmak üzere Boğaz'ın 13 bin metre uzaklarına gelip mevzilenmiştir. Yardımcı kuvvet olarak Suffren (altı adet 252'lik, on dört adet 76'lık ve Prince George (dört adet 305'lik, on iki adet 152'lik ve on altı 76'lık top) gemileri bulunmaktaydı. Bunların görevi öncekileri sahra bataryalarına karşı korumaktan ibaretti.²⁵

Ateşe başlar başlamaz sabah 11.40'da kaleler karşılık vermeye başlamış, Mecidiye, Namazgâh ve Dardanos bataryaları tüm toplarını kullandıkları halde Asya yakasında bulunan Hamidiye yalnız üç topunu kullanmakta ve Avrupa sahilindeki Hamidiye tabyası ise asla karşılık vermemekteydi. Fakat özellikle Queen Elizabeth zırhlısının ateşi kuvvetli olup, bütün mermileri hedefe isabet etmekteydi. Öğleyin Anadolu yakasındaki Hamidiye istihkâmında bir patlama meydana gelmiş ve Çanakkale şehri yanmaya başlamıştır.²⁶

Saat 12.15'de kalelerin daha yakından dövülebilecek kadar hasar verildiğine kanaat getirilerek birinci savaş gemileri grubunun 4 bin metre ilerisinde ve atış sahaları kenarında büyük istihkâmların civarında mevcut ikinci derecedeki bataryalarla harp etmekle beraber aynı büyük istihkâmlara saldırı düzenlemek üzere ikinci bir grup olarak Suffren (dört adet 305'lik, on adet 162'lik, sekiz adet onluk top), Bouvet (iki adet 305'lik, iki adet 274'lük, sekiz adet 138'lik ve sekiz adet onluk), Gaulois (dört adet 305'lik, on adet 134'lük ve sekiz adet onluk top) ve Charlemagne'dan oluşan Fransız deniz bölüğü kılavuzluk görevi yapmıştır.²⁷

Queen Elizabeth'ten verilen işaret üzerine dört Fransız zırhlısının askerleri top başına koşmuştur. Suffren ile Bouvet Anadolu sahili boyunca, Gaulois ile Charlemagne da Avrupa sahilini takip ederek Amiral Guépratte'nin başlamak için seçtiği ateşe en ziyade maruz kalan mevkide birbirlerinin yerini almaları gerekecekti.²⁸

Çatışma sırasında 4 obüs mermisiyle yaralanan İngiliz savaş gemisi Irresistible saf dışı kalarak akıntı ile Dardanos Koyu'na sürüklenmiştir.²⁹ Fransız filosundan

25 Vedel 2007s. 53.

26 Vedel 2007 s. 54-55.

27 Vedel 2007s. 55.

28 Vedel 2007s. 55.

29 Prigge 2011s. 44.

Gaulois ve Suffren savaş gemileri ciddi olarak hasara uğramış, Bouvet batmış, yalnızca Charlemagne kalmıştır. İngiliz filosundan Irresistible, Ocean mayına çarparak batmış, yeni gemi Inflexible ağır hasar almıştır. Büyük zırhlıların oluşturduğu hattaki savaş gemilerinden Queen Elizabeth'e birkaç kez mermi isabet etmiştir. Agamemnon zırhlısı da aldığı hasarlardan dolayı çekilmek zorunda kalmıştır.

Atılan mermilerden biri Inflexible'in pruva direğine isabet ederek yangına sebep olmuş, ikinci mermi geminin taretlerinden birini parçalamıştır. İki dakika sonra ise üç mermi birden güverteye isabet etmiş ve kontrol kulesi devrilmiştir. Atış kontrol subayı Yarbay Werner ve yardımcısı ağır yaralanmış ardından gelen isabetli atış ile pruva çanaklığı gemiden uçmuştur.³⁰

Hamidiye Tabyası, Queen Elizabeth'in 38 cm çapında olan 80 mermisine hedef olmuş 20 kişi yaşamını yitirmiş ve az sayıda yaralı ortaya çıkmıştır.³¹ Agamemnon, Rumeli Mecidiyesi'ne, Lord Nelson Namazgah Tabyası'na ve Inflexible ise Rumeli Hamidiyesi'ne mermi yağdırmıştır.³²

Bu günün bilançosu ise müttefikler askerden 1270 ölü, 650 yaralı asker bulunmaktadır. Sadece Dardanos'a 4000 üzerinde top mermisi atılmıştır. Mehmetçik 22 şehit, 52 yaralı vermiş, Almanlar ise 3 ölü, 14 yaralı vermiştir.³³ 18 Mart 1915 Çanakkale zaferinin elde edilmesinde Türk askerinin olağanüstü mücadelesi, mayın ve topların beraber kullanılması, az sayıda silah, top ile yıkıcı atışlar yapılması önemli olmuştur.

Queen Elizabeth Savaş Gemisi

Çanakkale Deniz Savaşı'nda amiral gemi olarak büyük rol üstlenen Queen Elizabeth zırhlısı Portsmouth tersanesinde yapılarak Ocak 1915'de tamamlanmış ve 3.014.103 pounda mal olmuştur. Geminin bir bordasındaki toplarıyla tek seferde gerçekleştirdiği atışta mermi ağırlığı 7.442 kilograma ulaşmaktaydı.³⁴ Queen Elizabeth ilk top atışlarını Çanakkale üzerinde gerçekleştirirken kraliyet donanmasının göz bebeği olan bu gemi Amiral Carden'in emrinde olacak şekilde filoda yer almıştır.

30 Gölbaşı 2014s. 97.

31 Prigge 2011s. 44.

32 Gölbaşı 2014s. 96.

33 Gölbaşı s. 114-115.

34 Sedat 2007s. 122.

Gemi 19 Şubat harekâtına katılmış ancak ilk taarruzu 25 Şubat'ta yakın mesafeden bombardıman yaparak başlatmıştır. Agammemnon zırhlısı ateşleri ile beraber Ertuğrul, Seddülbahir, Orhaniye tabyalarını tamamen harap etmiş, Kumkale'de iki top sağlam kalmıştır.³⁵ 26 Şubat sabah erken saatlerde Majestic ve Albion ile Dardanos ve İntepe tabyalarına ateş açmıştır.³⁶ 4 Mart'ta Kabatepe önünden Kilitbahir'i bombardıman eden Queen Elizabeth'in attığı 36 mermi hafif hasar yapmıştır. 5 Mart'ta iç tabyalara yönelen donanma ile Queen Elizabeth gemisi Kabatepe açıklarında demirlemiş ve Rumeli Mecidiye Tabyası'nı aşırma atışı ile top ateşine tutmuştur. Boğaz girişinde savunma görevinde bulunan Barbaros Hayrettin zırhlısı tarafından bacasından isabet aldığından ateşi kesmek zorunda kalmıştır.³⁷ Ertesi gün ve 8 Mart tarihlerinde gemi atışa devam ettiyse de Barbaros zırhlısının karşılık vermesi ile ilerleyememiştir.

17 Mart'ta gemide yapılan toplantı ile 18 Mart taarruz planı hazırlanmış ve sabah saatlerinde Çanakkale Boğazı önlerine diğer gemilerle Amiral de Robeck'in içinde bulunduğu Queen Elizabeth de ulaşmıştır. Saat 11.45'te zırhlının attığı mermilerden biri, Çanakkale'ye düşerek yangın çıkarmış, saat 12.00 itibari ile Müstahkem Mevki'nin muhabere santralının tahrip edilmesi ile Genel Karargâh ile istihkâmlar arasında irtibat kesilmiştir. 12.20 sularında Queen Elizabeth zırhlısından atılan mermilerden biri Çimenlik'te cephaneye diğeri Hamidiye Kışlası'na isabet ederek tahribata sebep olmuştur.³⁸ 18 Mart taarruzlarında Queen Elizabeth zarar görmüş, ön bacasında kocaman delik açılmış, mermi vinçleri parçalanmış ve top ambarı hasara uğramıştır.³⁹

Queen Elizabeth, 18 Mart akşam saatlerinde diğer gemilerin batması neticesinde ortada kalan mürettebatı toplamak görevi ile mayınlardan zarar görmeden çekilmiştir. 18 Mart'ın ardından Amiral de Roebeck tarafından gemilerin güçlendirilerek yeni taarruz yapılması gündeme gelmişse de Savaş Konseyi kara, hava ve denizden yeni bir harekâtın yapılmasına karar vermiştir.

3. Çanakkale Deniz Savaşı'nda Queen Elizabeth Savaş Gemisi Taarruzlarının İngiliz ve Avustralya Basınındaki Akisleri

35 Atabey 2014 s. 80.

36 Atabey 2014s. 80.

37 Atabey 2014s. 90.

38 Atabey 2014 s. 90.

39 Gölbaşı 2014s. 97.

Çanakkale Deniz savaşları İngiliz basınında günlük olarak savaştan gelen bilgiler, yapılan resmi açıklamalar, görgü tanıklarının yorumları ve muhabirlerin izlenimleri doğrultusunda aktarılmıştır. Gazete haberlerinde İngiliz halkını yaşanan olumsuzluklar hakkında karamsarlığa sürüklememek için özellikle savaşın son günlerindeki kayıplar geç verilmiştir. Deniz savaşının 18 Mart'ta alınan yenilgi ile sonuçlanması üzerine savaşa daha güçlü şekilde devam edileceği yönünde gazetede çıkan haberler de bunu doğrulamaktadır.

Savaşın ilk günleri gazetelerde, Çanakkale Boğazı'nı, Osmanlı İmparatorluğu tabyalarını, donanmada görev alacak kişileri, donanma gemilerini tanıttı haberler verilmiş ardından savaşın gidişatı konu edilmiştir.

Queen Elizabeth'in teknik detayları New Castle Journal 1 Mart 1915 tarihli haberde verilmiştir. Poursmouth'da üretildiği belirtilen geminin filonun en güçlü gemisi olup, yakıt olarak mazot kullanıldığı, 27500 tonaja sahip olup, 25 knot hızla gidebildiği, 15 inch ölçüsünde 8 adet top taşıma kapasitesine sahip olup bunları 28 mil öteden bir ton ağırlığında top fırlatma özelliğine sahip olduğu belirtilmiştir.⁴⁰

İlk gün itibari ile savaş hakkındaki gelişmeler de gazete sayfalarına taşınmış aynı gazetenin 1 Mart 1915 tarihli haberinde hava şartlarının iyiye gitmeye başlaması ile Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible, Gaulois A, B, C ve D kıyılarını sürekli olarak bombalamaya başladığı haber edilmiştir. Haberde; A kıyısının karşı taarruzu sonucu bir top Agemmemnon gemisine denk gelmesi ile üç askerin ölü beşinin ağır yaralı olduğu belirtilmiştir. Irresistible ve Gaulois'in, C ve D kıyılarına ateş açarken Queen Elizabeth'in A kıyısına yoğunlaşarak saat 11.30'da silahları bıraktığı da haberde yer almıştır.⁴¹

Aynı gazetenin 2 Mart 1915 tarihli nüshasında yer alan “Savaş Haberleri” başlıklı haberde İngiltere'nin en büyük, güçlü ve geniş savaş gemisi olarak tanıtılan Queen Elizabeth dört adet torpil kovanı bulundugunu, geminin saldırılara karşı güçlü zırhlı koruma kemerinin dışında ayrıca hava saldırısına karşı da koruma özelliklerine sahip olduğunu, 25 knot hızla gidebildiğini sadece mazot kullanıldığını haber olarak vermiştir.⁴²

40 New Castle Journal. 1 Mart 1915. “Savaş Haberleri”

41 New Castle Journal. 1 Mart 1915. “Savaş Haberleri”

42 New Castle Journal. 2 Mart 1915. “Savaş Haberleri”

Gazetenin 3 Mart 1915 tarihli haberinde savaşta yer alan gemilerin ne kadar zamandır kullanıldığı belirtilmiştir. Örneğin Majestic gemisinin 20 yaşında olduğu, Queen Elizabeth gemisinin henüz tamamlandığını ve Kraliyet Deniz Ordusu'ndan Amiral Howe'un gemide görevlendirildiği belirtilmiştir.⁴³

Savaşın ilerleyen günlerinde verilen haberler cepheden gelen bilgiler, gözlemcilerden alınan haberler ve resmi açıklamalar ile oluşturulmuştur. New Castle Journal'ın 10 Mart 1915 tarihli haberde 7 Mart tarihinde başlayan bombardımanın şiddetlendiği, filonun İntepe tepelerinde ateş edip aynı şekilde karşılık bulduğu ve saat 3'de ateşin kesilerek İntepe'nin sessizleştiği belirtilmiştir.⁴⁴

Gazetenin 8 Mart 1915 tarihli sayısında savaşa dair geniş çaplı haber verilmiştir. Haberde Queen Elizabeth'in 5 Mart 1915 tarihinde Boğazdaki savunmaya karşılık verdiği ve bu taarruzun Inflexible ve Prince George tarafından desteklendiği belirtilmiştir. Queen Elizabeth'in 29 mermi ile L kıyısında bulunan en güçlü ve ağır silahların bulunduğu cephaneliğin havaya uçurulup diğer iki kıyının ağır yara alması habere konu olmuştur. Ertesi gün saat 9.00'da Queen Elizabeth'in önderlik ettiği filo Saros Körfezi'ne girdiği ve derhal Türk bataryalarına ateş açtığı da belirtilmiştir.⁴⁵

9 Mart 1915 tarihli Aberdeen Evening Press gazetesinde İngiliz gemileri Boğazı bombalıyor başlıklı haberde; Çanakkaleye yönelik operasyonlar olumlu hava şartları sebebi ile ilerlediği belirtilmiştir.⁴⁶ Aynı gazetenin 8 Mart 1915 tarihli Çanakkale Bombardımanı başlıklı haberde Queen Elizabeth gemisinin Saros Körfezi'ni bombardımanından sonra Fransız mayın tarayıcılarının çalıştığı belirtilmiştir.⁴⁷

New Castle Journal'ın 8 Mart 1915 tarihli gazetesinin haberinde başlık "Cephanelikler Patlatıldı, Tabyalar Sessizliğe Büründü" ile verilmiştir. Operasyonlar sırasında filonun başarılı olduğu ve Queen Elizabeth'in bu başarıda büyük payı olduğu kale, cephanelik ve karargâhın bombalandığı belirtilmektedir.⁴⁸

43 New Castle Journal.1 Mart 1915. "Savaş Haberleri"

44 New Castle Journal.10 Mart 1915. "Savaş Haberleri"

45 New Castle Journal.08 Mart 1915. "H.M.S. Queen Elizabeth İyi İş Çıkardı"

46 Aberdeen Evening Press, 9 Mart 1915. "İngiliz Gemileri Boğazı Bombalıyor"

47 Aberdeen Evening Press, 8 Mart 1915. "Çanakkale Bombardımanı"

48 New Castle Journal.08 Mart 1915. "Cephanelikler Patlatıldı, Tabyalar Sessizliğe Büründü"

New Castle Journal 15 Mart 1915 tarihli gazetesinin “Queen Elizabeth Bataryaları Yok ediyor” başlıklı haberinde; Queen Elizabeth gemisi Saros Körfezi’nde konumlandığı ve çapraz ateş ile kıyıdaki bataryaları ve askeri binaları yok ettiği, gece boyunca Türkler ile müttefik kuvvetler arasında sert çatışma devam ettiği belirtilmiştir. Kumkale’den gönderilen Türk taburunun Fransız müttefik gemileri tarafından dağıtıldığı da ifade edilmiştir.⁴⁹

20 Mart 1915 tarihli “Çanakkale Bombardmanı” başlıklı haberde London Daily Mail muhabiri, Queen Elizabeth gemisi olduğunu düşündüğü savaş gemisi tarafından Çanak’ta cephaneliğin patlatıldığını yazmıştır. Cephanelikten havalanan beyaz hava bulutunun yayılarak dağıldığını ve yükseğe ulaştığı belirtilirken saat 2.45’de en çarpıcı çatışmanın Kilitbahir Koyu cephaneliğine merminin denk gelmesi ile olarak belirtilmiştir.⁵⁰

Aynı gazetesinin 22 Mart 1915 tarihli haberde İstanbul’dan yapılan resmi açıklamaya yer verilerek Bouvet’in iki ağır bomba ile vurulduğu ve beş el bombasının Queen Elizabeth’e dört tanesinin de Inflexible’a denk geldiği belirtilmiştir. Türkler’in tarafında ise uzak mesafe topunun hasar aldığı ve yaklaşık yirmi asker öldürüldüğü belirtilmiştir.⁵¹

Gazetesinin 20 Mart 1915 tarihli sayısında Irresistible, Ocean ve Bouvet gemisinin mayın sebebi ile batması ve gemide bulunan asker kaybı ile ilgili bilgi verilmiştir. Saat 10.45’de Queen Elizabeth, Inflexible, Agamemnon ve Lord Nelson J, L, T, U ve V tabyalarını, Triumph ve Prince George zırhlılarının ise F, E ve H bataryalarını bombaladığı Türkler’in de yoğun ateş açtığı yazılmıştır.⁵²

Avustralya basını Çanakkale savaşlarını yakından takip etmiş kendi muhabirlerini bölgeye yönlendirmiş ve diğer önde gelen İngiliz gazeteleri ile irtibat sağlayarak haberlerini oluşturmuştur. Sydney Morning Herald, Argus, Advertiser, Mercury, Northern Territory Times gazetelerinde yer almıştır. Sydney Morning Herald 20 Şubat tarihinde 19 Şubat tarihindeki kısa taarruz hakkında haber yer almış sabah 09.15’te Ertuğrul, Seddülbahir, Kumkale, Orhaniye tabyalarının bombalandığı belirtilmiştir.⁵³

49 New Castle Journal.15 Mart 1915. “Queen Elizabeth Bataryaları Yok Ediyor”

50 New Castle Journal.20 Mart 1915. “Çanakkale Bombardmanı”

51 New Castle Journal.22 Mart 1915. “Türk Raporu”

52 New Castle Journal.20 Mart 1915. “Cephanelikler Bombalandı”

53 Sydney Morning Herald, 20 Şubat 1915. “Savaş”

Savaşın sonlarına doğru kayıplar da Sydney Morning Herald sayfalarında yer almış, 25 Mart 1915 tarihli gazetenin haberinde Sufren ve Gaulois'nin ağır hasar aldığı belirtilmiştir.⁵⁴Sydney Morning Herald gazetesi Queen Elizabeth zırhlısının26 Şubat'ta Boğaz'a diğer iki zırhlı ile birlikte girdiğini haber etmiştir.⁵⁵

SONUÇ

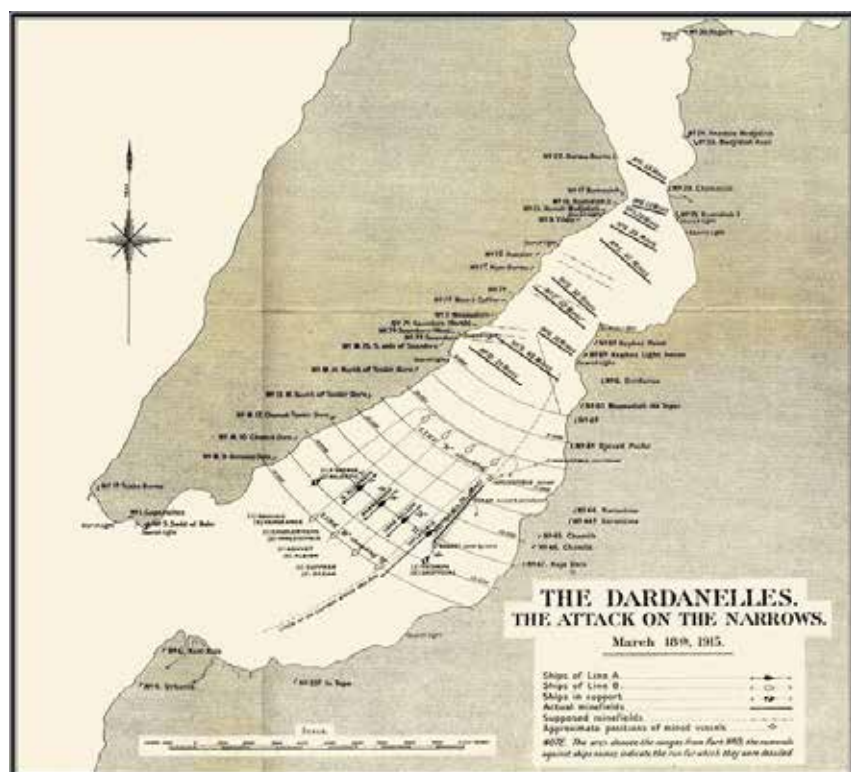
Queen Elizabeth zırhlısı Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı cephelerinden Çanakkale Deniz Savaşı'nda kullanılmıştır. İngiltere Kraliyet Donanması tarafından yaptırılan bu savaş gemisi dönemin en yüksek maliyetli gemisi olup son teknoloji ile üretilmiştir. İngilizler'in Çanakkale Cephesi açma konusundaki ısrarı ve bu cepheye gönderdiği güçlü donanma ile bu konudaki ısrarı anlaşılmaktadır. Savaşın amiral gemisi olan Queen Elizabeth Deniz Savaşları'na yön veren Amiral Carden tarafından yönetilmiştir.

Çanakkale Deniz Savaşları 19 Şubat-18 Mart tarihleri arasında gerçekleşmiş ve asıl mücadele 18 Mart tarihinde gerçekleşmiştir. Savaş hakkında haberler Türk basınında olduğu kadar yurtdışı basınında yer bulmuştur. Çalışmamızda donanmanın en güçlü gemisi olan Queen Elizabeth'in İngiliz ve Avustralya basınında yer aldığı haberler incelenerek sonuca ulaşılmıştır. Bu kapsamda gazeteler incelendiğinde gerek İngiliz, gerek İskoçya, gerekse Avustralya basını savaşın ilk günleri birbirleri ile irtibat halinde olarak, gazete muhabirlerini bölgeye göndererek, görgü tanıklarının aktardıklarını haber yaparak, resmi bildirimleri yayımlayıp yorumlayarak kamuoyunu bilgilendirmiştir.

Mücadelenin ilk günleri gelişmeler günü gününe ve eksiksiz aktarılırken, sonlarına doğru özellikle 18 Mart ve sonrasındaki kayıplar uzun süre kamuoyu ile paylaşılmamıştır. Aksine savaşı kazanmaya dair umutları arttırıcı ifadeler ile 18 Mart sonrasında donanmanın daha güçlü şekilde devam edeceği yolunda haberler yapılmıştır. Savaşta kayıpların aktarılması ve yenilginin sebepleri 25 Nisan 1915 Kara Harekâtı'nın başlaması ve 09 Ocak 1916'da tek bir müttefik askerinin Çanakkale'de kalmaması ile kamuoyu ile paylaşılmıştır.

54 Sydney Morning Herald, 25 Mart 1915. "Savaş, Çanakkale"

55 Sydney Morning Herald, 27 Şubat 1915. "Gallipoli"

N.

or Clerk.

IEWAR

STERN

ND HOW
D.

A historical
last French
the modern
e to the end
was. It is
technical in
state of dis-
and the

truth, and
d why they
they were
not success

the of relief
of the most
be following

gust.

on with any
the French
these come
between the
case on the
Bosnia, the
Prison-Yul
the essential
ful, being
the, not only
by General
it might be

done in the
by retaining
the of Gen-
erated, and
a badge of
ed then be-
ing in fact
ed out by a
a somewhat
time, but it
a very bad
ed this was
e concerned
a brilliant
the captured

by Turkey.
The enemy
abandoned
from this
side and an
up approach
would also
strong was
to hold the

THE DARDANELLES.

HONOUR FOR THE FRENCH FLEET.

ATTACKS TO BE PRESSED ON.

BRITISH ADMIRALTY'S STATEMENT.

Paris, Saturday.

The following communique has been issued to-day by the French Ministry of Marine:—

Information that has come to the Ministry of Marine emphasises the important and brilliant part taken by the French division in the bombardment of the Dardanelles on March 18.

The honour of attacking the forts of the Narrows at close range was assigned to our own cruisers. They performed their task with a vigour which met with the high appreciation of the British sailors.

In a telegraphic account, Rear-Admiral Guépratte says that the honour of the flag was fully upheld, even though dearly purchased by the loss of the *Requet*. The number of survivors of the cruiser is 64.

The casualties on the other ships are very slight.

—Exchange Special.

TRIBUTE TO FRENCH SQUADRON.

Admiral de Robeck has telegraphed to the Admiralty as follows:—

I desire to bring to the notice of your Lordship the splendid behaviour of the French squadron. Their heavy loss leaves them quite undiminished. They were led into close action by Rear-Admiral Guépratte with the greatest gallantry.—Press Association Wire Special.

Paris, Saturday.

The following official communique is issued by the Ministry of Marine:—

M. Victor Augé, Minister of Marine, has sent to Admiral Guépratte, Commander of the French division in the Dardanelles, a telegram expressing to him and asking him to transmit to the officers and sailors under his command, his congratulations and those of the Government for their courage. The telegram goes on to express the Minister's condolences for the glories heroically suffered, and his absolute faith in the final success, which is assured by the energy and efforts of the commanders and crews.—Exchange.

ATTEMPT TO BE RENEWED.

Paris, Sunday.

A Council of Admirals, held on board the French cruiser *Requet*, is reported to have decided to make a fresh general attack on the Dardanelles fort very shortly.—Barker.

ADMIRALTY STATEMENT.

PAVING THE WAY.

Athens, Friday (delayed).

A telegram received here regarding the operations at the Dardanelles states that, according to a British officer, the aim of yesterday's bombardment, which lasted six hours, was to pave the way for forcing the passage of the Narrows, between Gallipoli and Chanak.

Two thousand shells were fired, but there was no idea yesterday of carrying the enterprise through to completion. This was the first general attack, and the Turks replied with a violent and continued fire.

The following information has been received here regarding the damaged warships.—The French battleship *Dardanos* struck a mine with her bows, but the damage is so slight that the repairs will take only a few days. She has left the Dardanelles, and is anchored off the island of Tenedos.

The battle cruiser *Tulouise* was struck by a shell on the bow and has left the Straits surrounded by two cruisers. Besides that, a shell exploding on her deck, killed some 30 men and wounded many others.

In the four large monitors of the defence are stated to have been killed or wounded, and the four themselves are described as having suffered great damage.

The Allied squadron maintained the Straits this morning, and at 5.30 again opened a violent bombardment, which was still proceeding when the last message was dispatched.—Press Association Wire Special.

BOMBARDMENT RENEWED.

Tenedos, Saturday.

Six battleships maintained the Straits today, but, on account of the bad weather, were unable to pursue the operations with the energy displayed yesterday.

In the afternoon a British destroyer took a number of bodies from the hospital ship and conveyed them to sea, where they were assigned to the deep with full naval honours. At the same time all the vessels of the Allied squadron lowered their flags to half mast.—Press Association Wire Special.

THE KAISER'S CONCERN.

Amsterdam, Saturday.

The Kaiser received Djavid Bey in Berlin, yesterday, when the question of the Dardanelles was exhaustively discussed.

In a newspaper interview, Djavid Bey stated that the Kaiser was much concerned about the possible fate of Constantinople, not only because of the tremendous political consequences which would be brought about by the fall of the city, but also on account of the prospect which the forcing of the Dardanelles would bring to Odessa. The German Emperor is quoted as saying, "We cannot afford Odessa to become another Hamburg."—Exchange.

TURKISH CONFIDENCE.

Yenik, Friday.

Hali Bey, the President of the Turkish Chamber, interviewed by a correspondent of the *As Sitt*, said: "The attack on the Dardanelles leaves in cold in Constantinople, as in all Turkey. The fact that the combined British and French fleets, after 25 days' hard bombardment, have gained no success, affords a sufficient guarantee that the technical equipment of the forts and the conduct of the defence are excellent, and that the bombardment will continue to be unsuccessful to the end."—Press Association Wire Special.

THE POSITION AT RHYMNA.

TO-DAY'S
C

Ferling

The Times says: overcome the defence. The result: pushed, jammed, and still more ships achieved. The two hope the most form in naval warfare. military out, but it a battleship will struggle and had no of defeating them forced at all by it only possible to put made the full position along this to pay the price, a

Kaynakça

- Çanakkale Boğaz Komutanlığı. 2008: Çanakkale Deniz Savaşları 1915, İstanbul.
- Esenkaya, Ahmet. 2013: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Çanakkale Cephesi'nde 19 Mart- 24 Nisan 1915 Günleri. Yıl: 11, Sayı: 14.
- Prigge, Erich. 2011: Çanakkale Savaşı Günlüğü, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karal, E. Ziya. 2011: Osmanlı Tarihi. IX. Cilt: İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı, Ankara.
- Nalcioğlu, Ulusoy Belkıs. 2005: "Çanakkale Deniz Savaşlarının Türk Ve Dünya Basımına Yansımaları", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, ss.63-70.
- Sedad, Mirliya. 2008: Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Zaferi, İstanbul.
- Şimşek, Erdoğan, 2012: Belgelerle Çanakkale Deniz Savaşları. İstanbul.
- Taşkıran, Cemalettin. 2007: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı. Sayı: 73, Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tuncoku, Mete. 2007: Çanakkale 1915: Ankara.
- Udenno, Victor. 2009: Gelibolu Denizden Saldırı. Ankara.
- Veled, Emile. 2007: Çanakkale'de Fransız Donanması, İstanbul.
- Aberdeen Evening Press Journal. 19 Şubat-18 Mart.
- Newcastle Journal. 19 Şubat-18 Mart.
- Sydney Morning Herald. 19 Şubat-18 Mart.

“Baionette ou canon, en avant la Légion!” The Battle of Gallipoli through the eyes of a British foreign legionnaire

José Maurício Saldanha ÁLVAREZ¹

Abstract

“At the same time an attack was launched by the Australian and New Zealand corps from the Anzac position and a strong offensive was delivered from Cape Helles in the direction of Krithia. In this latter action French troops played a prominent part and showed to high advantage their usual gallantry and fine fighting qualities.”

Lord Kitchener’s Official Report as Minister of War, 9 August 1915.

In this essay we analyze the Battle of Gallipoli using the autobiographical account of the British sergeant A.R. Cooper, who fought in the French Foreign Legion. To account for this report, we will employ the concept of narrator, W. Benjamin. When analyzing the notion of battle and culture employ the Battle (2003), from John A. Lynn and Michel Goya *Sous le Feu. La mort comme hypothèse de travail* (2014). In historiographical operation that presides over this writing we were inspired by the Roman Livy, whose work on the 2nd Punic War, (218 -201 BC), *The War with Hannibal*, outlines from a wide panel of the conflict to a close-up of the battle by inserting the individual look. As happened to Fabrice del Dongo, character of the novel *La Chartreuse de Parme* (1839), from the French novelist, Henry Marie Beyle-Stendhal, who participated in the Battle of Waterloo (1815), whose gaze over the battle was fragmentary and incomplete by narrating what he saw before his eyes. Secondly, we present the notion that the Gallipolis theater of operations was uniquely modern in the First World War, and the birthplace of modern Turkey. The volume of information disseminated in the time of the battle, plus the amount of the means employed, all the fighters, producing a doxa, an personal opinion, providing the legionary Cooper, a glimpse of consistent contenders and its objectives in the fight. Finally, we conclude that, unlike Fabrizio del Dongo, the view that Cooper features of

Gallipoli is consistent and follows a principle of otherness; although British, from his childhood Cooper spoke his first words in Arabic, and in his youth, more Turkish than English; because of this experience, refused to accept the antagonist vision drawn up by Allied propaganda as an ignorant robot. Cooper presents the Turkish soldier as another self, a human character who fought bravely to defend their homeland.

Introduction

Gallipoli was a unique, multiple, varied and multilingual battle. There is a Gallipoli of the Australians, a Gallipoli of the New Zealanders and another of the Maoris. There is a Gallipoli of the British, a Gallipoli of the French, a Gallipoli of the Foreign Legion and another of the Zouaves. There is a Gallipoli of the Senegalese, the Martiniquans, the Ghurkhas and the Newfoundlanders. There is a Gallipoli of the Egyptian labourers, and there is a Gallipoli of the Turks, which is known as the Battle of Çanakkale in honour of the naval victory won near Çanakkale, in the Dardanelles.² The modern Turkish nation was born from this battle, and its importance in the imagination of that country is immeasurable.³ Reflecting on the myths that surround battles such as Gallipoli, Hynes noted that such battles are imaginable and appropriable and that “the soldier’s tale, in its infinite variety, tells the whole story.”⁴ This article analyses the Battle of Gallipoli. The analysis employs as its source the writings of a British soldier who enlisted in the French Foreign Legion, Sergeant A. R. Cooper. In two publications, *Twelve years in the Foreign Legion* and *Born to fight*, Cooper narrated his experiences and acts during the Battle of Gallipoli. Cooper joined the Bataillon de Légion at the age of 16. On embarkation, the battalion numbered a thousand men. At the end of the battle, it had been reduced to two men remaining from the original contingent. One of these men was Cooper.

Previous to Gallipoli, the battles fought on the Western Front, in 1914, were between Europeans. At Gallipoli, the war became global, involving soldiers from different continents, of multiple nationalities and of various religions. The exceptional nature of this battle led the commander of the Allied expeditionary troops, British general Ian Hamilton to state that the soldiers “of France and of the King” were engaged in an “adventure unprecedented in modern war.”⁵ The modern industrial war, however, became a war where a mass of men each, individualizing, prepares its personal narratives. George Mosse considers that the

2 Fewster, K. – Basarin, V. Basarin, H. H. 2003. *Gallipoli: the Turkish Story*. 2nd. Edition, Allen and Unwin, Crowns Nest, P. 7-8.

3 Erickson, E. J. 2004: *Ordered to Die: a History of the Ottoman Army in the First World War*. Westport: Greenwood publishing group, p. 76.

4 Hynes, S. 1998: *The soldier’s tales: Bearing Witness in Modern war*, London, Penguin Books, 159.

5 Sanders, L.V. 2012: *Five years in Turkey*. Uckfield, The Naval and Military Press. Digital version converted and published in 2012 by Andrew UK Limited, p. 65.

First World War “saw the birth of the Myth of the War experience” and was fuelled by the unselfish desire of young soldiers who, like Cooper, enlisted as volunteers for combat in the Dardanelles in a pursuit of personal regeneration and treated the war as a sporting event.⁶

World war

The European war began on 3 August 1914 with a powerful German advance that pushed the Allies to the vicinity of Paris⁷. The counteroffensive unleashed by General Joffre in September stopped the invaders. Both armies, exhausted and unable to return to the war of movement, halted and began to dig trenches⁸. Meanwhile, on the Eastern Front, the German Army, after defeating the tsarist army at Tannenberg, left the Russians on the verge of collapse and desperately in need of weapons and supplies. These weapons and supplies could not arrive because the Baltic Sea was blocked by the German navy, which caused the Western Allies to pursue an alternative strategy: a diversionary movement outside the European continent⁹. In a meeting on 25 November 1914, Sir Winston Churchill presented a proposal for an attack on the Dardanelles. He ordered Admiral Carden to prepare plans for an attack. With these plans in his possession on 15 January 1915, Churchill persuaded the War Council to agree with an expedition to the straits.

Because the strategic alliance between the German Empire and the Ottoman Turks threatened the British transport links with India, the Abadan oil fields and the vital Suez Canal, it was urgent to take political and military action.¹⁰ On 17 December 1914, Great Britain rejected the suzerainty of the Ottoman Empire over Egypt and transformed it into a British protectorate.¹¹ The invasion of the Dardanelles would be a strategic blow capable of removing the

6 Mosse, G. L. 1990: *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of World Wars*, Oxford: Oxford University Press, p. 10 .

7 Joll, J. 1973: *Europe since 1870*: 4ed, London: Harper's and Row, 196.

8 Jeremy Black, 2005. *Introduction to global military history. 1775 to present day*. London & New York, Routledge p. 92.

9 Julie D'Andurain, RHDA, *Le General Gouroud, chef du Corps Expedicionaire des Dardanelles em 1915*, p. 46.

10 Mansfield, `2003. *A history of the middle east*. 2ed. London & New York p. 149.

11 François Cochet, *L'armée d'Orient, des expériences combattantes loin de Verdun*, *Cahiers de la Méditerranée*. [En ligne], 81 | 2010, mis en ligne le 15 juin 2011, consulté le 30 août 2013. URL : <http://cdlm.revues.org/549892>, p. 92.

Ottoman Empire from the war, changing the course of the conflict and perhaps shortening it.¹² However, poorly planned and questionably as well as hesitantly executed, the operation would be remembered as a glorious fiasco for the allies. It was, however, a resounding success for the Turkish army.¹³

Ottoman Empire

Although supported by Great Britain, which viewed the survival of the Ottoman Empire as favourable to its interests on the route to India.¹⁴ Turkey began the 20th century weakened by political instability. In 1908, a coup d'état by the Turkish army restored the 1876 constitution and the parliament.¹⁵ Concerned by foreign threats of territorial division of the empire (such as the Italian invasion of Libya, in 1911),¹⁶ a group of young officers whose origins were in enlightened social sectors initiated a complex program of progressive reforms whose ultimate objective was the restoration of Ottoman glory and pan-Islamic supremacy.¹⁷ In international relations, an important Turkish political-military faction viewed with profound sympathy the alliance with England, a country that commanded the seas and was allied with the Russian Empire and the French Republic.¹⁸ Conversely, another faction was inclined toward the German Empire, which invested in the construction of railroads and sent a military mission that garnered prestige within the army.¹⁹ In November 1914, the Ottoman Empire found itself absorbed by the vortex that Mansfield termed Christian Europe's civil war, allying itself with the Central Powers of Germany and Austria-Hungary against France, England and Russia.²⁰

12 Ericson E.J. 2004 p. 101.

13 Williamson R. M. - Millet, A.R. 1996. Military innovation in the interwar period. Cambridge: Cambridge University Press p. 52.

14 Mansfield 2004 p. 131.

15 Towson, D. The New Penguin Dictionary of History, 1789-1945, London, Penguin Books P. 3.

16 McMeekin, S. ,2010, The Berlin-Baghdad express: The ottoman empire and German's bid for world power. Harvard: Harvard University Press. P. 80.

17 Kadioglu. A. 1998. The paradox of Turkish nationalism, in Kedourie, S. (ed.) Turkey: Identity Democracy, Politics. London & New York, Frank Cass Publishers p. 180.

18 Moorehead, A. 1977. Gallipoli, Ware: Wodsworth Editions p. 12.

19 Yorulmaz, N. 2014. Arming the Sultan: German arms, trade and personal diplomacy in the Ottoman Empire before World War I, London & New York p. 60.

20 Mansfield, 2003 p. 149.

French presence

On the Western Front, the British Expeditionary Force followed the dictates of French military policy in the continental conflict with the German Empire.²¹ In the operation conducted in the Dardanelles, the British were determined to assume the leading role because the French interest was great and the country had presented itself in the previous decades as the protector of Christian minorities.²² While France prepared a landing corps,²³ it negotiated with Great Britain the future spheres of influence in the region, established the preliminary accords of what would become the Sykes-Picot Agreement.²⁴ The French Corps Expéditionnaire d'Orient, consisted of a colonial brigade composed of the 4th and 6th Colonial Battalions and of the 176th Infantry Regiment recruited in the French cities of Pau, Rouen and Montpellier. In addition, there were the 1st Regiment de Marche d'Afrique, which consisted of a battalion of the 4th Zouaves and another detached from the 3rd Zouaves and the 1st Battalion of the Legion as well as soldiers from Martinique and Senegal and the soldiers of this colony were Muslim.²⁵

Naval expedition

Gallipoli was the first joint naval operation of the First World War. The planning of the allied landing was poorly coordinated, and the naval forces had to improvise a means to land the troops.²⁶ Churchill was convinced that the Turkish resistance would cease after the bombardment of the forts. However, others anticipated the landing of ground forces, the number of which is not known for certain. On 19 February, Admiral Carden sent a joint fleet to bombard the Turkish artillery positions, which destroyed the forts of Sedd el Bahr and Kumkale.²⁷ On 17 March, Carden was replaced by Admiral John de Robeck,

21 Krause, J. 2013. Early trench tactics in the French Army, Ashgate Publishing Limited, Farnham, England, p. 25.

22 Mansfield 2003 p.156.

23 Christopher, A. 1981. The climax of French colonial expansion, 1914-1924. Stanford p. 36.

24 P. Mansfield 2003 p. 156.

25 Dépêche No. 2608, I, 11, du 1er Février 1915., Le Ministre de la Guerre prescrive la formation d'un Regiment de Marche d'Afrique. P.13. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6216902r/f13.image>, Memoire des Hommes, ECPAD.

26 Vego, M. 2009: Operational Warfare at Sea: Theory and Practice. New York, p. 7.

27 Hart, P. 2011: Gallipoli, Oxford & New York, p. 24.

whose concern was the Turkish mobile artillery in the south of the peninsula.²⁸

On 18 March 1915, the allied squadron entered the strait, aiming for the coastal batteries.²⁹ However, when the warships of the French squadron were manoeuvring in Erenköy Bay, they collided with mines, suffering enormous losses.³⁰ When the terrestrial phase commenced, General Ian Hamilton was designated to command the British Expeditionary Corps on 12 March 1915. This force consisted of British troops and a corps of the Australian and New Zealand Army known as ANZAC (Australia and New Zealand Army Corps), which was commanded by General Birdwood.³¹ Faced with the threat of invasion in Gallipoli, on 25 March, Enver Pasha formed the 5th Army and sent it to defend the Dardanelles under the command of the German general Liman von Sanders.³²

Landings

On 25 April, facing severe Turkish opposition, English troops landed on Cape Helles, whereas ANZAC troops landed on Gaba Tepe, away from the intended site.³³ Because the terrain interspersed with cliffs and ravines facilitated the defence, the operation proceeded poorly. However, thanks to the boldness of the attackers, important positions were captured, but at a high cost in terms of lives. The Turkish counterattack under the command of Mustafa Kemal stabilised the front. The third attack occurred at Kumkale, whereas a diversionary fourth landing occurred in the Gulf of Xeros, near Bulair.³⁴ Admiral de Robeck anticipated that these positions “would be the most difficult to capture” because

28 Marder, A. 2014: From the Dreadnoughts to Scapa Flow. Volume II. The war years: The eve of Jutland. 1914–1916. Barnsley, p. 245.

29 Oral, H. 2007: Gallipoli, 1915: through Turkish eyes. Istanbul, p. 12.

30 Sir John de Robeck. Landings dispatches. Second Supplement of London Gazette, March 24, 1915 .

31 Hart, Peter. 2011, p. 47.

32 Von Sanders, 2011, p. 57.

33 Sir John de Robeck. Landings dispatches. Second Supplement of London Gazette, 13 August of 1915.

34 <http://www.naval-history.net/WW1Battle1503Dardanelles2.htm#29214-29217>. 2, july, 1915. Gallipoli Campaign, Landings Army Dispatches. Dated 20 may 1915.

the Turkish defence was well structured and the flanks guarded.³⁵ Because the means of landing were precarious, the Allies sent an old ship, the River Clyde, to run aground on the beach, thus enabling the troops to descend through the openings on its sides toward the beach. During the manoeuvre, the troops drew accurate fire from rifle, pom-pom, and machine guns.³⁶

The Legion at Gallipoli: The battle viewed by Cooper

Legionnaire A. R. Cooper was born on 28 February 1899. His father enjoyed solid relations in Ottoman Turkey. However, the restless and turbulent character of the young man led his father to send him to England, although attempts to educate him failed. Cooper's last option was to become a naval ship's boy. In Algeria, after a drinking binge, Cooper concealed his age of 15 and one-half years and enlisted in the Foreign Legion on 8 October 1914. In February 1915, Cooper volunteered for the Dardanelles campaign, joining the Legion's Battalion de Marche. Because of the threat of German submarines, the convoy of French troops that departed from Malta sailed in a complete blackout. "While we were in camp at Mudros, British troopships kept coming into the harbour and we learnt at last that we were going to the Dardanelles."³⁷

Given that one of its objectives was to impede the Turks from employing their artillery against the Allied fleet and the land positions on Cape Helles, the French landing on the Asian coast on 25 April seems to have been more than a diversionary operation. On the orders of Colonel Rueff, the initial attack was successful but failed to take control of Yeni-shehr because of the combative 3rd Division commanded by Colonel Nicolai.³⁸ During the night of the 25th into the 26th, after suffering furious Turkish counterattacks, the Allied command determined to re-embark the French troops because they were required them to support the British.³⁹ On the 27th, the 1st Regiment de Marche d'Afrique (which consisted of legionnaires and Zouaves), singing *La Marseillaise*, landed on Sedd el Bahr alongside the River Clyde, whose hull was visible at night. "The

35 Sir John de Robeck. Landings dispatches. Second Supplement of London Gazette, 13 August of 1915.

36 Sir John de Robeck. Landings Dispatches. Second Supplement of London Gazette, 13 August of 1915.

37 Cooper 1969, p. 75.

38 ftp://ftp.bnf.fr/623/N6234064_PDF_1_-1DM.pdf Historique du batallion de Legion du 1er regiment de marche de l'Afrique p. 10.

39 Cooper 1933, p. 43.

sea was full of dead bodies. The English had cleared the way and our landing was without incident, but very soon the Turks start to shell from Fort Chanak. It was my first experience of shell-fire and I did not like it very much.”⁴⁰

Cooper and the Legion’s battalion continued marching “in a straight line, moving forward, while listening to the Allied artillery firing on Krithia. The terrain was full of decomposing cadavers, war equipment, body parts, and ammunition. Cooper’s battalion was positioned at a critical point on the front line, which was situated on Morto Bay. On this initial journey, the losses of the Legion’s battalion numbered eight officers and 180 men.⁴¹ At 8:00 the following day, the offensive began with the Zouave and Legion battalions advancing. The men were weighed down under their regulation equipment and carried 300 cartridges, digging tools and tents.⁴² At the time, the Legion was a highly competitive troop relative to the others, such as the Zouaves. In Cooper’s account, the myth of Gallipoli does not exist. The battle, like any other, is but one in the life of a legionnaire. He neither distorts nor embellishes it, and he does not boast of himself, preferring to praise his comrades and the enemy. It is a dramatised narrative that describes the horror of war from the viewpoint of a professional.

During the first large-scale attack in which Cooper participated, the legionnaires assumed the position to the right of the line, at the point that was farthest from the sea. “That day we started marching and in the afternoon (the 29th) the real fighting began. We were holding the right of the line furthest from the sea with the British on our left. It was chiefly hand to hand bayonet fighting and we were up against what seemed to be an inexhaustible force of Turks. It was terrible to see the way our men were slaughtered. We lost about half of the battalion and three-quarters of our officers were killed.”⁴³

Seeking to reach Krithia, the Legion’s battalion and that of the Zouaves paid a high price when they entered the Kereves Dere Ravine at 16:00. After reaching the location, both units were targeted of intense Turkish counterattacks. The Legion soon realised that it faced a determined enemy, “protected by an

40 Cooper 1933 p. 43.

41 Cooper 1933, p. 44.

42 ftp://ftp.bnf.fr/623/N6234064_PDF_1_-1DM.pdf Historique du batallion de Legion du 1er regiment de marche de l’Afrique p. 11.

43 Cooper 1933, p. 44.

impressive network of uncut wire and excellent artillery support.”⁴⁴ However, the French artillery, which was armed with 75, 105 and 155 mm cannon, had not yet landed, and the Franco-British ships, positioned far away and lacking effective communication, were unable to provide adequate covering fire to the Légion and the Zouaves, whose ammunition was soon exhausted. The legionnaires faced the Turkish infantry described as “rude soldiers worthy opponents of the infantry soldiers in Africa. The fights are very violent and Turkish soldiers face bravely. Their resistance is stubborn and it is at the cost of terrible fighting that allied forces manage to create a bridgehead to a depth of five kilometres of the coastline.”⁴⁵ Gradually, under increased fire and incessant Turkish pressure, the French troops lost ground. Finally, at nightfall, the front was stabilised between the elevations of 260 and 300 m. In the meantime, the Turkish artillery at Achi Baba and in Asia incessantly bombarded the French positions.

On 1 May, at 19:00, the Turks attacked as a group, ready to push the French out to sea. However, their momentum was halted by machine-gun fire. After the position changed hands several times, the Turks retreated to reform. At dawn, they attacked, causing heavy losses to the defenders, whose ranks dwindled with each attack. “The fighting went on day after day, getting fiercer and fiercer. On May 1st, Captain Rousseau was wounded. He got a bullet through his arm. Although this might not have been serious for another man, his constitution had been undermined by service in China where he had taken to opium smoking and he died of that wound.” According to the Battalion’s *Journal de Marche*, (Marching Diary) during the attack, the Turks, on seeing that the French defensive fire was losing intensity, persisted with more force. When Captain Rousseau was killed, the command of the 1st Company passed to Sergeant-Chef Léon, who repelled the attacks. Then, the battalion, reduced to a handful of legionnaires, was called on to recapture the neighbouring trenches that the Senegalese had lost to the enemy.⁴⁶

44 <http://amalep.free.fr/le/histoire/grande-guerre/orient/8-c-2-dardanelles.htm>. “protégé par un impressionnant réseau de barbelés intacts et un excellent soutien d’artillerie”.

45 <http://amalep.free.fr/le/histoire/grande-guerre/orient/8-c-2-dardanelles.htm>. “rudes soldats, adversaires dignes de ces soldats de l’infanterie d’Afrique. Les combats sont très violents et les soldats turcs font face avec vaillance. Leur résistance est opiniâtre et ce n’est qu’au prix de terribles combats que les forces alliées parviennent à créer une tête de pont d’un kilomètre de profondeur sur cinq kilomètres de littoral”.

46 <http://amalep.free.fr/le/histoire/grande-guerre/orient/8-c-2-dardanelles.htm>.

A new Turkish attack, preceded by assault units, strongly pressured the trenches of the legionnaires and Zouaves of the Regiment de Marche d'Afrique. When the French units counterattacked and left the safety of the trenches to breathe some fresh air, a severe bombardment caught them in the open field. Then, new waves of troops were launched against them. The French line faltered before the weight of losses caused by the continuous Turkish pressure. "Almost all the officers fell – says the *Journal de Marche* – Lieutenant Colonel Foulon and the battalion chiefs Benoit, Franchot and Geay are wounded. All the captains are wounded, except for Captain Squinet, who assumed command of the regiment." At the end of 2 May, the battalion of the Legion had been reduced to less than 400 men.⁴⁷

On 6 May, Lieutenants Roger and Hamburger arrived to replace fallen men but were wounded within only a few hours. The command of 1st Company returned to Staff Sergeant Léon. The unit retreated and attempted to reorganise in the depleted rearguard of Gallipoli. Cooper remembered in that moment that "We had now no officers left of the battalion. He got a Légion d'Honneur for his courage and efficiency that deserved it. He was in command of the battalion just over a month until he was wounded himself on June 4th. He was a little, wiry man, incredibly brave and had the respect of all men who fought under him."⁴⁸ On the Foreign Legion's website, the records faithfully repeat the statement made by Cooper: "For the Legion, the results are also heavy: the battalion was decimated. Controlled by l'Adjudant-chef Leon, he lost all his officers and companies are reduced to a skeleton. The battalion lost count a hundred men still valid."⁴⁹

While in the Kereves Dere Ravine theatre of operations an enormous number of dead and wounded littered the land under the pale light of the moon, the Turkish attack was renewed. Meanwhile, the colonial brigade received reinforcements of three recently landed companies of the Legion that intervened and thanks to repeated bayonet charges, regained control of the situation.

47 ftp://ftp.bnf.fr/623/N6234064_PDF_1_-1DM.pdf Historique du batallion de legion du 1er regiment de marcha de l'Afrique p.,13.

48 Cooper1933 p. 45.

49 <http://amalep.free.fr/le/histoire/grande-guerre/orient/8-c-2-dardanelles.htm>.
"Pour la Légion, le bilan est lourd également: le Bataillon est décimé. Commandé par l'Adjudant-chef Léon, il a perdu tous ses officiers et ses compagnies sont réduites à l'état de squelette. Le bataillon ne compte plus qu'une centaine d'hommes encore valides."

However, at approximately 1:00 am, the Turks attacked three consecutive times using new contingents that, advancing in closed ranks, made the situation critical for the defenders. On May 9, the French troops received the order to withdraw their weapons because their losses had reached an intolerable level. The same circumstances were experienced by British troops in approximately December 1915. The Legion received orders to withdraw their weapons and reform near the Vermesh spring. Because of the careful movement that weary units had to perform, the withdrawal operation was risky.⁵⁰ The legionnaires were exhausted because of the extreme combat conditions. The Legion's battalion had been in action since 28 April without rest or hot food and with little ammunition. The men were exhausted, sleepless, and in permanent shock because of the incessant alerts. The poor medical care that afflicted the British and Australians was also suffered by the French, whose wounded from these arduous fights often arrived at the hospitals in Tunisia and Algeria with the same dressing received on the battlefield.⁵¹ Perhaps for this reason, after 10 days of combat, numerous wounded men refused to leave their comrades in the trenches located on the plateau that dominated Kereves Dere, which was target of the Turkish artillery in Achi Baba and Asia.⁵² Although they were in battle against a common enemy, the intense rivalry between the Zouaves and the legionnaires persisted. Cooper explained as follows:

“The Legion had been very upset because the Flag of the Régiment de Marche was given to the 3rd Zouave to carry. But during the third day's fighting in the Dardanelles the Turkish captured it from them. We were determined to get it back and we made a special, unauthorized attack in order to recover it. We did so, but it was impossible, during the fighting, to get it back to our lines and so, it was buried. It was a fortnight before we were able to return for it, then the Flag of the Regiment was unearthed and brought back in triumph by the soldiers of the Legion. Afterwards General d'Amade gave orders that the Legion should carry the regiment's flag.”⁵³

50 ftp://ftp.bnf.fr/623/N6234064_PDF_1_-1DM.pdf Journal de Marche de la Légion Étrangère, p. 60.

51 ftp://ftp.bnf.fr/623/N6234064_PDF_1_-1DM.pdf Journal de Marche de la Légion Étrangère p. 13.

52 ftp://ftp.bnf.fr/623/N6234064_PDF_1_-1DM.pdf Journal de Marche de la Légion Étrangère p. 16.

53 Cooper 1933 p. 45.

Zouaves and legionnaires in the Ravine of Death

From 1 June, the Legion's battalion had been placed in reserve, guarding the dangerous sector of the Kereves Dere Ravine. On 4 June, the battalion attacked at noon, receiving the support of French artillery, whose "155 mm long and 155 mm short were not far from us. Shells from the 155 mm short could be seen with the naked eye rising steeply and then, when they reached the limit of their climb, whistling almost vertically into the Turkish trenches."⁵⁴ The attack began with the sun high in the sky, and Lieutenant Léon "led the last twenty Legionnaires of the original landing party over the top, with bayonets fixed". Under fire from Turkish machine guns, the grenade and bayonet troops conquered a terrain that they managed to hold. On 21 June, "the 175th infantry and the Colonial Regiment" was chosen by the general to attack the Haricot Redoubt with the legionnaires. "I was with the Seven Originals, as we now called ourselves, waiting to go over the top."⁵⁵ On 22 June, Turkish attacks killed nearly all of the unit's officers.

On 17 July, the battalion received a reinforcement of 250 legionnaires from Lemnos. Like the officers, the replacement troops were soon annihilated because the Legion's battalion, which was entrenched in a ravine on the front line, was the target of Ottoman artillery and snipers. The legionnaires nicknamed their position the Ravine of Death, which was divided between the Turks, who occupied the high ground, and the Legion on the lower part. Well positioned, the Turkish snipers had their weapons trained on the only passage available to the legionnaires. "We stood in single file to leap into the ravine. The leading man jumped – and tumbled with a bullet in his head. The second, third and fourth were sacrificed to Turkish marksmen in the same mad way, going down like so many clay pigeons. I was the fifth in the line. Clutching my rifle and praying to Lucy, my guardian angel, I broke the pattern by diving head first over the edge instead of jumping. A bullet clipped half the heel of my up flung right boot as I hit the ground. Scrambling for cover, I yelled upwards: 'Don't all jump. Keep changing. Some dive, some jump.' Others joined me and we commenced rapid fire at the snipers. There were no more casualties in the descent of the ravine."⁵⁶

The Turkish defence of the French sector of Kereves Dere, which was shared between the Zouaves and the legionnaires, exacted a high price on the

54 Cooper 1969 p. 90-91.

55 Cooper 1969 p. 91.

56 Cooper. 1969 p. 81.

Regiment de Marche d'Afrique. Exhausted by the continuous fighting, an Italian legionnaire who had relatives in Asia Minor invited Cooper to desert because he spoke Turkish and Greek. The attempt failed, and Cooper, eaten through by remorse, wrote, "to salve my own conscience, I determined to do all I could for the Legion and afterwards I was always volunteering for any extra or dangerous mission."⁵⁷

Faits divers

In legionnaire Cooper's account, we find common events, some funny, others macabre. When the legionnaires were at the front approximately eight kilometres from the V-shaped bay, on the right flank of the English expeditionary corps and north of Cape Helles, the Turkish bombardment was constant. Cooper became accustomed to this routine and, frequently, he would visit the English lines to exchange articles with his compatriots. These articles were varied, including uniform buttons for cans of food. Because they were in substantial need of cigarettes, several legionnaires crawled up to the dead Turkish soldiers and seized their tobacco. In a night-time incursion, Cooper seized a large quantity of tobacco from the pocket of an enemy soldier who had been dead for so long that the tobacco was rotten. On returning to his trench, he made a cigarette. However, the first puffs made him ill. With a macabre spirit, he prepared some twenty cigarettes and distributed them to comrades, who were overjoyed and began to smoke. Such were the conditions under which the men lived. Smoking in the trenches of the Ravine of Death could be a deadly habit. "I sat in a hole and lighted a cigarette. Legionnaire Evin, who was facing me, rose to get a light. He had taken a pace or two towards me when a sniper hit him in the back of the head with a bullet that came out in the centre of his forehead."⁵⁸ On another occasion, Cooper recalls that the company's cook, who was a former chef at the Hotel Meurice in Paris, was an Austrian who was posing as a Swiss. "One day he was making soup when a shell killed a legionnaire named Keller. A great piece of his flesh was thrown into the stockpot. The Austrian simply cut it up and cooked it into the soup. Rations was neither plentiful nor palatable and we all ate that soup which tasted of pork, with a relish. When, afterwards, he told us what he had done many of the men were sickened."⁵⁹

57 Cooper. 1936 p. 45.

58 Cooper. 1969 p. 45.

59 Cooper, 1936 p. 51.

The enemy is my other self

During the First World War, bayonet charges were a common practice, and French doctrine preached the celebrated *élan* that led the bayonet soldier to be ready to attack and defeat his enemy.⁶⁰ “In the night of Sunday, 2nd May two Turkish divisions, the 7th and 9th again launched an assault on our positions and were repulsed.” Although the enemy was located over a kilometre from his trenches, General D’Amade ordered a bayonet attack. As could be expected, the losses were tremendous. According to some, the French commander was replaced because of nervous exhaustion. Others suggest that he was replaced was because of the costly bayonet charges. The Legion website disputes both arguments and claims that D’Amade was replaced because of his notorious “*désaccord avec Sir Ian Hamilton*”.⁶¹

In Cooper’s narrative, the Turks are described as combatants worthy of respect and admiration. One day, Cooper was standing guard at the headquarters of General d’Amade. “Turkish prisoners were brought in and I got into conversation with some of them. General d’Amade walked in and was obviously astonished to hear one of his soldiers talking fluent Turkish. He gave me a look of deepest suspicion and turning to one of his officers, said: ‘Have that man relieved at once. My work at the Headquarters lasted just fourteen hours.’” When referring to the enemy commander, he did so respectfully: “Mutafa Kemal Pacha was in command of the Turkish Division facing our lines. There were a few German officers among those under his command.”⁶²

On 24 May, the famous truce was agreed upon between the Turkish and Allied commands, which lasted from 7:20 to 16:30, a period during which both sides buried their dead. “The Turks are very good fighters and clean fighters, but they are far from clean in other respects. They never attempted to bury their dead and the stench from the bodies lying about was horrible. In fact, in May, there was an armistice to allow both sides to bury the dead as the smell made the trenches uninhabitable.”⁶³ Clausewitz wrote that war was “an intense human

60 Goya, M. 2014: *L’Invention de la guerre moderne. Du pantallón roge au char d’assaut.* (The Invention of modern warfare. From the pantallón roge of the tank 1871-1918). Paris, Éditions Tallandier, p. 63.

61 <http://amalep.free.fr/lc/histoire/grande-guerre/orient/8-c-2-dardanelles.htm>

62 Cooper 1933 p. 52.

63 Cooper 1933 p. 52.

experience”, and occasionally, it was necessary to resort to something stronger than the esprit de corps to lead men to the brink of death and the indescribable.⁶⁴ Cooper reported that “On June 21st we attacked again. Rum was being issued by this time – no ordinary rum either. Our men were fighting mad. I killed three Turks myself that day. We used to cut off the heads of the Turks we killed to show them to our officers.”⁶⁵ At times, the religious issue arose tragically. An Algerian legionnaire named Mahmoud, customarily avoided shooting at the Turks, who were his brothers in the Islamic faith. One day, after battle, a formation was held. Lieutenant Falcon, company commander, looking the legionnaires firmly in the eyes and carrying a revolver behind his back, stopped in front of Mahmoud, who was to Cooper’s right. In cold blood, he pointed the gun at Mahmoud and fired a shot into his head. Then, the lieutenant turned to the company: “During the action undertaken today,” he said, “Mahmoud was found hiding. This is what anyone will get if he is found doing the same during the battle.”⁶⁶ Contemporary studies show that religious formation inhibited, through history, the participation of men in combat.⁶⁷

Last of a thousand: Conclusion

For Cooper, the Dardanelles Campaign ended when he received injury and left the front line. “That day I was rolling a cigarette when a tiny splinter of shell, not bigger than a pin’s head, went into my finger. I did not even feel it and did not know I was hit until I saw the cigarette paper turn red with blood. That night I was wounded in the wrist; three veins were cut and I lost a lot of blood.” (...) A first-aid man gave a big grin as he grasped my arm. “That’s the end of the Dardanelles for you.”⁶⁸ Transported by ship to Tunisia, Cooper was hospitalised in Bizerte in a clean hospital.

Cooper’s account recalled years after the fact what was indescribable or difficult to remember, and according to Walter Benjamin, it was poor in experiences

64 Clawsewitz, C.V. 1979: Da guerra. (Der Krieg) Traductor from German, Teresa Barros Pinto Barroso. São Paulo. 60.

65 Cooper 1933 p. 52.

66 Cooper 1969, p. 82

67 Goya, M. 2014. Sous le Feu. La mort como hipótesis de trabajo. (Under Fire. Death as a working hypothesis), Paris, Tallandier, p. 113.

68 Cooper 1969 p.92.

and differs from the richness of details provided by the oral account.⁶⁹ According to Hynes's definition, narratives such as that of the legionnaire Cooper were the means of expression of men who experienced in the flesh the horror that others did not witness.⁷⁰ As Rachel Galvin explained, Cooper could speak of what he saw, and his account was not always rational.⁷¹ Cooper experienced one of the Legion's dictums, which states that death is my salary: "That was on June 21st, and there were then only two other men left in the battalion who had landed with me two months earlier (on April 28th): all the rest were reinforcements, which will give some idea of the gruelling the regiment had had."⁷² Seven men had remained, and when a wounded comrade came to greet him, Cooper realised that only two men had been spared death. "Legionnaire Parentie, with a bullet hole through his left shoulder, approached me at the casualty station with sad news. 'Shake hands,' he said. 'We are the two of the original thousand left. The five others are killed.'"⁷³

69 Benjamin, W. 1969: *Der Erzähler*, in *Ueber Literatur*, Suhrkamp Verlag, p. 33.

70 Hynes, S. 1998: *The soldier's tales : bearing witness in modern War*, London & New York, Penguin Books, p. 2.

71 Galvin, R. 2014: *The guilt of the non combatant*, War and Literature, Asche, L. and Patterson, Y. *Essay and studies*, p. 209.: 67 volume. The English association, D.S Brewer, Cambridge,.

72 Cooper 1933 p. 53.

73 Cooper 1969 p.. 92.

Works Cited.

- Benjamin, W. 1969: *Der Erzähler*, in *Ueber Literatur*. Frankfurt on Main.
- Black, J. 2005: *Introduction to Global military history. 1775 to present day*. London & New York.
- Clausewitz, C. V. 2008: *Da Guerra. (Der Krieg)* Traductor from German, Teresa Barros Pinto Barroso. São Paulo.
- Cooper, A. R. 1969: *Born to Fight*. Edinburgh and London.
- Cooper, A. R. 1933: *The men who liked hell. Twelve years in the French Foreign Legion*. In collaboration with Sidney Tremayne. London. Courtesy of National Library of Australia.
- Erickson, E. J. 2004: *Ordered to die: a history of the ottoman army in the First World War*. Westport.
- Christopher, A. 1981: *The climax of French colonial expansion, 1914-1924*, Stanford.
- Fewster, K. - Basarin, V. Basarin, H. H. 2003: *Gallipoli: the Turkish story*. Crowns Nest.
- Galvin, R. 2014. *The guilt of the non combatant*, War and Literature, Asche, L. and Patterson, Y. Essay and studies. Vol. 67 : Cambridge The English association, D.S Brewer, p. 209.
- Goya, M. 2014: *L'Invention de la guerre moderne. Du pantallón rojo au char d'assaut. 1871-1918*. Paris.
- Goya, M. 2014. *Sous le Feu. La mort como hipótesis de trabajo*. Paris.
- Hart, P. 2011: *Gallipoli*, Oxford.
- Hynes, S. 1978: *The soldier's tales: bearing witness in modern War*. New York.
- Mansfield, P. 2003: *A history of the Middle East*. 2ed London & New York.
- Marder, A. 2014. *From the Dreadnought to Scapa Flow. Volume II. The Wars Years. The Eve of Jutland. 1914-1916*. Barnsley.
- McMeekin, S. 2010: *The Berlin-Baghdad Express: The ottoman empire and German's bid for world power*. Harvard.
- Mosse, G. L. 1990: *Fallen soldiers: reshaping the memory of World Wars*, Oxford.
- Moorehead, A. 1977: *Gallipoli*, Ware.
- Oral, H. 2007. *Gallipoli, 1915: Through Turkish Eyes*. Istanbul.
- Joll, J. 1973: *Europe since 1870: Fourth Edition*, London.
- Kadioglu, A. 1998. *The paradox of Turkish Nationalism*, in Kedourie, S. (ed.) *Turkey: Identity Democracy, Politics*. London & New York.
- Krause, J. 2013: *Early Trench tactics in the French army* Farham.
- Yorulmaz, N. 2014. *Arming the Sultan: German arms, trade and personal diplomacy in the Ottoman Empire before World War I*. London & New York.
- Williamson R. M. - Millet, A. R. 1996. *Military Innovation in the interwar Period*. Cambridge.
- Sanders, L. V. 2012: *Five years in Turkey*. Uckfield.

Sheffy, Y. 2014. British Military intelligence in Palestine. London & New York.

Towson, D. 2001: The New Penguin Dictionary of History, 1789-1945. London.

Vego, M. 2009: Operational Warfare at Sea: Theory and Practice, New York.

Internet Sources

ftp://ftp.bnf.fr/623/N6234064_PDF_1_-1DM.pdf (Historique du Batallion de Legion du 1er Regiment de Marche de l'Afrique, 10, accessed on 20.12.2014.

Dépêche No 2608,I, 11, du 1° Février 1915. Le Ministre de la Guerre prescrive la formation d'un Regiment de Marche d'Afrique. P.13.

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6216902r/f13.image>, Memoire des Hommes, ECPAD.

Sir John de Robeck Second Suplement of London Gazette, Gallipoli Campaign, Landings Army Dispatches. 1915. March 24, may, 20, july 2, august 13. <http://www.naval-history.net/WW1Battle1503Dardanelles2.htm#29214-29217>.

<http://amalep.free.fr/le/histoire/grande-guerre/orient/8-c-2-dardanelles.htm>.

Journals

Cochet, F. L'armée d'Orient, des expériences combattantes loin de Verdun, in Cahiers de la Méditerranée. (The army of the East, the fighting experience away from Verdun) (Paris, 2010), mis en ligne le 15 juin 2011, consulté le 30 août 2013. URL : <http://cdlm.revues.org/549892>.

D'Andurain, J. : La Méditerranée orientale durant la Grande Guerre, nouvel enjeu entre la France et la Grande-Bretagne,, (Eastern Mediterranean during the Great War, new issue between France and Great Britain) in Cahiers de la Méditerranée [En ligne], 81 | (Paris 2010) mis en ligne le 15 juin 2011, consulté le 04 décembre 2014. URL : <http://cdlm.revues.org/5440>.

D'Andurain, J. Le général Gouraud, chef du corps expéditionnaire des Dardanelles en 1915, in Revue historique des armées [En ligne], 258 | 2010, mis en ligne le 16 mars 2010, consulté le 08 février 2015. URL : <http://rha.revues.org/6921>

18 Mart 1915'te Fransız Bouvet Zırhlısı'nı Batıran Mecidiye Bataryası Komutanı Yüzbaşı Mehmet Hilmi (Sanlıtop) Bey

Gazanfer SANLITOP

1884 Manastır doğumlu Mehmet Hilmi, mahalle mektebi eğitiminden sonra okuduğu Rüştiye'nin ardından 1902'de Manastır Askeri İdadisi'ni, 1905'te İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'yi üçüncülükle (321/3) bitirdi. 1907'de Topçu Okulu'ndan mezun oldu. Çanakkale'deki 5. Ordu Karargâh Bölüğü'ne atandı. Bir süre sonra başlaması muhtemel İtalyan Savaşı nedeniyle, Mülazım-ı evvel (Üsteğmen) Mehmet Hilmi Efendi, Rumeli Mecidiye Bataryası Komutanlığı'na tayin edildi.

İtalyan Savaşı'na Katılıyor

İtalya, 14 Şubat 1910 tarihinde bir ultimatom vererek, Trablusgarp'ta imtiyaz talebinde bulunmuş, ardından 28 Eylül 1911'de Trablusgarp ile Bingazi'nin tahliyesini ve kendilerine teslim edilmesini istemişti. Ültimatoma 29 Eylül 1911 tarihinde verilen cevapta; Osmanlı Devleti'nin, toprak bütünlüğünün tanınması şartıyla, kendilerine o bölgede iktisadî ve kısmen siyasî imtiyazlar verilmesinin kabul edildiği bildirilmesine rağmen; İtalya, 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Savaş kısa sürede, Trablusgarp'ın dışına, yayıldı. İtalyanlar, 5 Mayıs'ta Rodos'a çıkarma yaparak adayı işgal ettikten sonra, 389 yıldır Osmanlı egemenliğinde olan "On İki Ada"yı da ele geçirdiler. Ardından, İtalyan donanması, 18 Nisan'da Çanakkale Boğazı'nı bombalamaya başladı. Fiilen katıldığı bu ilk savaş, Mehmet Hilmi Efendi için bir bakıma 18 Mart 1915'in ilk provası gibi olmuştu.

Mehmet Hilmi Efendi Balkan Savaşı'na Katılıyor

1 Nisan 1910'da başlayan Arnavutluk isyanı, akılcı bir uzlaşma ile kolayca bastırılıp tatlıya bağlanabilecek iken, İttihat ve Terakki üyelerinin şiddetten yana tutumları nedeniyle giderek büyümüş ve yaygınlaşmıştı. Bunun sonucu, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bizzat sefere katılarak ayaklanmayı sert bir şekilde

bastırdı. Sultan Reşat, Arnavutların gönlünü almak amacıyla 5 Haziran 1911’de Barbaros zırhlısı ile Balkan seferine çıktı. Ama bu ziyaret, savaşın çıkmasını önleyemedi. 8 Ekim 1912’de Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi sonucu 1. Balkan Savaşı başladı. Çok geçmeden, Bulgaristan ve Sırbistan da Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilân etti. Arkasından Yunanistan da onlara katıldı. Savaşın başlamasıyla birlikte, Mülazım-ı evvel Mehmet Hilmi Efendi, doğup büyüdüğü Rumeli topraklarının savunması ile görevlendirildi. Osmanlı Ordusu büyük kayıplar veriyor, ardı ardına yenilgiler alıyordu. Trakya Bölgesi’nde, bugünkü sınırlarımızın bile gerisine çekilmiştik. İkinci Balkan Savaşı ile birlikte, biraz da Balkan Devletleri’nin kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Kırklareli ve Edirne’yi geri alabilmiştik.

Sultan Reşat’ın madalya ile ödüllendirdiği savaşçılar arasında Mehmet Hilmi Efendi de vardı. Sultan Reşat tuğralı beratta aynen şu sözlere yer verilmişti:

“Dördüncü Ağır Topçu Alayı’nın ikinci Taburu’nun beşinci bölüğü mülazım-ı evveli, Kıdvetül emasil ve’l akran Mehmet Hilmi Efendi, zîde kadrihu (Allah onun kadrini arttırsın) Balkan Muharebesi esnasında ibraz eylediği hüsnü hizmet ve gayretten nâî (dolay) sezâvar-ı atifet-i seniye-i mülûkânem olduğuna binaen, bi’l-istizan (izniyle) şeref sâdır olan irade-i seniye-i pâdişâhânem mucibince, mumaiyleh (adı geçenin) iftihar madalyası inayet ve ihsan kılınmış olduğunu mutazammın, işbu berât-ı âlişânım isdar olundu.”

Davetle Gelen Savaş

1914 yılının Ağustos ayı başlarında, İngiliz savaş gemileri tarafından kovalanan Almanlara ait “Breslau” ve “Goeben” zırhlıları Çanakkale önlerine gelmiş bulunuyordu. O zamanın Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından ani bir kararla gemilerin Çanakkale Boğazı’nı geçmelerine izin verildi. Direklere ay-yıldızlı bayraklar çekildi. Goeben’e “Yavuz”, Breslau’a “Midilli” ismi verildi. O zırhlılar, 27 Ekim 1914’de Sivastopol, 30 Ekim de Odesa ve Teodorya şehirlerini topa tuttular. Böylece Osmanlı Devleti, savaşa sürüklenmiş oldu. Rusya, 4 Kasım’da Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilân etti. Bir gün sonra, İngiltere ve Fransa da onu izledi. Ne acıdır ki, o sırada Kara Kuvvetleri Alman generali Liman von Sanders’e, Deniz Kuvvetleri İngiliz amirali Limbus’a, Jandarma Kuvvetleri Fransız generali Baumann’a teslim edilmişti. Savaşla birlikte Deniz Kuvvetleri başsız kalınca, Yavuz ve Midilli zırhlıları savaşa katılamadılar.

Mehmet Hilmi Efendi Bataryasına Dönüyor

Balkan Harbi'nden sonra tekrar görevine dönen Mehmet Hilmi Efendi, o günkü durumu, savaştan sonra askeri erkâna verdiği konferansta şu sözlerle dile getiriyordu:

“Bu tarihten itibaren, gayeme ancak talim ve terbiyesiyle görevlendirildiğim erleri maddî ve manevî yönden yetiştirip, yükselterek ulaşabileceğime, bunun dışındaki uğraşlara mesleki yetkimin ve bulunduğum çevrenin uygun olmadığına karar verdim. Bütün hayatımı, erlerin ruh ve askerî ahlâk terbiyesiyle, talim ve eğitime adadım. Üç sene devam eden bu çalışmalar sırasında, tabya yakınındaki evime ancak 15 günde bir gidebiliyordum.

Batarya mürettebatına hislerimi ve düşüncelerimi aşılayabilmek için, bir subaydan çok bir ahlâk öğretmeni hüviyetine bürünmüştüm. Onlardan, bütün hareket ve ödevlerini yüksek bir düşünce ile yapmalarını istiyordum. Bütün işlerde ceza, ödül ve rekabet hislerinden çok, gayelerine olan tesirden, askerin kişiliğinin bundan ne suretle etkileneceğinden en ince teferruatına kadar söz ediyordum. Bu konuda çok farklı bir program hazırladım.

1-Ananeler ve mevcut yasalar, “sakıncası görülmedikçe” noksansız ve bütün hâllere uygulanacak, hiçbir suretle ahlâk ve kanuna aykırı düşülmeyecek ve erlerin de aykırı düşmesine meydan verilmeyecek. Aykırı, yanlış hareketler hiçbir surette cezasız kalmayacak, fakat cezaların kişisel değil, kanunu uygulayarak verilmesinin zorunlu olduğu herkese açık bir şekilde hissettirilecek. Ayrıca, bu cezalardan dolayı üzüntü duyulduğu da belirtilecek.

2-Askerlerin üzüntü ve sevincine katılıp, her türlü ihtiyaçları elden geldiğince karşılanacak. Onlara karşı her zaman ve giderek kuvvetlenen sevgi ve şefkat hisleri gösterilecek.

3-Talimlerde ve derslerde başarılı olamayan erlere ceza uygulanmayacak. Onların her birinin doğal yapısına uygun özel yöntemler geliştirilerek, her türlü güçlüğü rağmen, en aptal erlere dahi gereken bütün bilgi ve beceriler kesin olarak öğretilecek.

4-Askeri talim ve ödevlerde, hoşnutsuzluğu ve usancı getiren nedenler araştırılacak ve ortaya çıkan bütün engellerin yok edilmesi sağlanacak. Onların akıllarına egemen olarak gayret ve dikkatleri arzu edilen yöne çevrilecek. Ayrıca, birtakım sözlerle ve basit ödüllerle, başarıların verdiği tadı almaları ve ödevlerini severek yapmaları sağlanacak.

5-Erler, daima gayretli ve neşeli bulundurulacak. Hiçbir zaman yalan söylememeleri, vicdanlarına aykırı konuşmamaları sağlanacak.”

Mehmet Hilmi Efendi, aradan çok süre geçmeden yaşanan olumlu gelişmeleri ve gelinen noktayı, yine o konferansta, şu sözlerle açıklıyordu:

“Bölükte sıkı bir disiplin ve çalışma ile tükenmez fedakârlık derecesinde bir kardeşlik gibi, birbirine zıt görünen şeyler istiyordum. İlk senelerde çavuş ve onbaşıardan bazıları çok kere er olarak görevlendirilmeleri için ricada bulundular. Hiç birine izin vermediğim gibi, haksız olduklarını, münasebetsizliklerini itiraf ettirerek, canla başla çalışmaları gerektiğini kabullendirdim. Böylece kısmen de olsa arzuma erişmiş oldum.

Bölükte, talim ve terbiye, kardeşlik, doğruluk ve yalan söylememek konularındaki telkinlerim meyvelerini vermeye başlamıştı. Çarşıda buldukları para kesesini getirenler vardı. Devlet malına büyük bir özen gösteriyorlardı. Başlarında bulunmadan dışarı gönderdiğim bölük ve kıtalar, başlarındaymışım gibi hareket ediyorlardı. Askerlerimin hemen hepsinin ahlâk ve davranışlarından emindim. Birçokları maddi cezadan çok, vicdanlarında hissedecekleri pişmanlıktan korkuyorlardı. Gurur, mertlik ve vazife hissi eski erlerde tamamen uyanmıştı. Seferberlik ile verilen yedek erler ise, iyi bir görenek tesiriyle batarya erlerinin hislerini pek çabuk kabul ettiler.”

Bataryanın Harp Hazırlığı

16 1. Teşrin (Ekim) 1914’te yüzbaşılığa terfi eden Mehmet Hilmi Bey, büyük bir istek ve hevesle görevine devam ediyordu. Onun en büyük endişesi, yeterince pratik bilgiye sahip olamayışydı. Bu nedenle çok üzülüyordu. Konferansında, bu sıkıntılı durumu ve Almanya’dan gelen uzmanlarla olan ilişkilerini şöyle anlatmıştı:

“Sivil olarak Almanya’dan gelen sahil topçularından bir üsteğmen ile 20 er misafir olarak bataryaya verilmişti. Bunlar sanatkâr olduklarından, Kilitbahir yönündeki topların eksikliklerini tamir edeceklerdi. Vazifeye başladılar. Daha sonra, toplarda talim yapmalarına da izin verildi. Lüzumlu olan bilgileri göstermekte kusur etmediler. Aramızda sıkı bir arkadaşlık başlamıştı. Alman erleri, bölük erleriyle pek çabuk anlaşmışlar, hafta sonu eğlencelerinde zeybek ve Çerkez oyunlarına danslar da ilave edilmişti. Her gece, takım subaylarıyla bir asteğmen ve bir kıdemli çavuş ile bir tercümandan ibaret misafirlerimizi odama davet ediyordum. Onlarla, genellikle atışlar hakkında sohbet ve tartışmalarda bulunuyorduk...

Bölükteki erler hizmette yarış ediyordu. Gerçekte bizim erler eşit olarak, bazen daha hızlı top doldursalar da, Alman erlerindeki düzen ve durum ile makine gibi dolduruşlar yapamıyorlardı. Ayrıca, Almanlar atışların yavaş yapıldığını iddia ediyorlardı ki, bunda tamamen haklıydılar. Çünkü elimizdeki talimnamelere uymak zorunluluğu, bunun hâlini güçleştiriyordu. Sonunda nişancı, top çavuşu, işaretçiler Alman olmak üzere bir batarya talimi için izin istendi. Bataryayı hazırladım. Talimin sonunda, Alman subayın yerine geçerek ve bir anlamda onu taklit ederek atışları idare ettim.”

Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey, o günden itibaren bataryada sahil atışları için gerekli olan her türlü teşkilatlanmayı gerçekleştirdi... Çok geçmeden, Rumeli Mecidiye, Hamidiye ve Namazgâh bataryaları grup hâline dönüştürüldü ve ateş idaresi Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey’e verildi. Bu görev kendisini çok mutlu etmişti ama ona göre, durum hiç de iç açıcı değildi:

“Bir deniz harbinin arifesinde olduğumuzu hissetmiştik. Fakat kumandanından dümen erine kadar hepimiz tecrübesizdik. Ortada pek büyük bir faaliyet vardı. Geceleri sabahlara kadar gözetleme devam ediyordu. Daha sonra bununla da yetinilmeyip, takımların nöbetleşerek bütün gece top talimi yapmaları emredildi. Er ve subaylar daima elbise ve ayakkabıları ile uyuyor, ilk düdükle sesiyle top başı yapmaları konusunda gerçek anlamda yarış yapıyorlardı. Gece yarısı yatağından kalkıp, bir dakikada topları işgal edip atışa hazır olamayan bataryaların hâli yamandı.”

Grup kararı sonrasında yoğun çalışmalar başlamıştı. Öncelikle, bataryalar arasında iletişim sağlanması ve yeni bir düzenleme yapılması gerekiyordu. Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey, konferansında o konuya da değinmişti:

“Her bataryada, rüzgârın yönü ve şiddeti göz önünde tutularak sağ ve sol cephaneliklerin üzerinde üstü açık birer gözetleme yeri yapıldı. Daha sonra üzerlerinin kapatılmasına izin verildiyse de, askerin maneviyatını bozmamak için kapatmadım. Bataryanın 8 bin metre sağ ilersinde bir yan gözetleme yeri kurdum. Fakat doğrudan doğruya, bağlantıyı temin edecek vasıtaya sahip olmadığım için santralden yararlandım. Bundan başka, batarya erlerinin sayısı nazari olarak hesap edildiğinden, telefon hattının tamirine gerekli erler bir yana, bataryanın harpteki er ihtiyacını dahi kısa 28’lik toplardan oluşan takımı bozarak tamamlayabildim.

Çanakkale İlk Hedef Oluyor

Üç ay boyunca Çanakkale Boğazı önlerinde hareketsiz şekilde beklemekte olan savaş gemilerine her geçen gün İngiltere ve Fransa'dan gelen yenileri katılıyordu. Böylece büyük güce ulaşan müttefikler, 3 Kasım 1914'te Çanakkale istihkâmlarına ilk bombardımanı başlattılar. 28 gemiden oluşan İngiliz-Fransız filosundan iki İngiliz gemisi Ertuğrul ve Seddülbahir, iki Fransız gemisi de Kumkale ve Orhaniye tabyalarını 17 dakika süre ile bombaladılar. Methal tabyalarının subayları, uzun menzilli yeni mermileri kullanmalarına izin verilmediği için topları kullanamadılar ve cepheneliğe sığındılar. Top mermilerinden biri tavan örtüsünü delerek cepheneliğin içinde patlayınca bir ton barut ve 360 top mermisi de aynı anda patladı. Böylece, 9 Ocak 1916 tarihine kadar sürecektir "Çanakkale Savaşları" fiilen başlamış ve 5 subay ile 80 askerin ölümüyle ilk kaybı veren taraf Türkler olmuştu.

Alınan sonuç İngilizleri cesaretlendirmişti. Bir an önce harekete geçilecek ve ardından kara harekâtı başlatılacaktı. Bu kararlar doğrultusunda ayrıntılı bir plân hazırlandı:

- 1-Boğaz girişindeki (methal) bataryaların yok edilmesi
- 2-Boğaz'daki torpillerin taranarak, orta tahkimatının yok edilmesi
- 3-Boğaz'ın en dar yerindeki merkez bataryaların susturulması
- 4-Kepez açıklığındaki asıl torpil alanının taranması
- 5-Donanmanın Marmara'ya geçirilmesi
- 6-Marmara Denizi'nde deniz harekâtı ve Boğaz'ın koruma altına alınması.

Aslında tasarlanan bu plan, pek de kolay uygulanacak gibi görünmüyordu. Öncelikli olarak, çok miktarda cephane gerekiyordu. Ayrıca, hava koşullarının iyi olması da önemliydi.

Methal Bataryaları Düşüyor

Plânın ilk maddesi Methal (giriş) bataryalarının imha edilmesi idi. Rumeli yakasında "Ertuğrul" ve "Seddülbahir" bataryaları, Anadolu yakasında "Kumkale" ve "Orhaniye" bataryaları bulunuyordu. 19 Şubat 1915'te uygulama başladı. O gün, bütün gemiler, sabah saatlerinden itibaren uzak mesafeden bütün hedefleri ateş altına almıştı. Ne hikmetse, alay komutanlarınca uzun menzilli mermilerin kullanmasına izin verilmediği için, bütün bataryalar saatlerce suskun kaldılar.

Ancak saat 14.00 sıralarında düşman gemileri 5–6 kilometre mesafeye kadar sokulunca eski mermilerle ateşe başladılar. Bu amansız mücadele üç saat boyunca aralıksız olarak devam etti. İstihkâmlarda toz ve dumandan ve toprak yığından başka hayat belirtisi kalmamış gibi görünüyordu.

“Düşmanın müteaddit defa karaya bahriye erleri çıkarıp Seddülbahir’i baskınla işgal etmeye teşebbüsü başarıya ulaşmadı. Çünkü ağır bombardımanlara rağmen, bir miktar Türk askeri, mermilerin yetişemediği yerlerde kalıyor ve karaya çıkanları geri püskürtüyordu.” (Liman von Sanders, Türkiye’de Beş Yıl, s. 72)

Bu mücadele sonunda topların çoğu sağlam kalmıştı ama başta Orhaniye Bataryası Komutanı olmak üzere 4 şehit verilmişti. 11 de yaralı vardı. Buna karşılık birçok gemi isabet almıştı. Bir haftaya yakın süre boyunca havalar fırtınalı gittiğinden başka bir savaş olmamıştı...

Methal Savaşı, 25 Şubat’ta yeniden başladı. Birleşik Donanma’nın sekiz zırhlısı, ilerleyen saatlerde Osmanlı toplarının birer birer ateşi kestiğini görünce ileri çıkarak ateşe devam etmiş, hedeflerindeki tüm topları imha etmişlerdi. Osmanlı tarafının verdiği kayıp, o topların yanı sıra 13 şehit ve 19 yaralıydı.

Hep Birlikte Ahd ve Yemin Edelim

Yüzbaşı Mehmet Bey, ilk iş olarak Kilitbahir’deki evini Çanakkale’ye taşıdı. 25 Şubat 1915 akşamı düşman zırhlıları karanlık limana girdiler. Gördükleri bu acı manzara karşısında, bütün batarya mürettebatı olarak çok üzülmüşlerdi. Gece olduğunda erleri bir araya toplattı. Takım subaylarını da yanına alarak koğuşa girdi ve uzun bir konuşma yaptı:

–Düşman Methal’den girmiş bulunuyor. Öyle görülüyor ki, pek kısa bir zaman sonra harbe gireceğiz. Düşmanın Boğaz’dan geçişiyle vatanımız ve İslâmiyet alçalma derecesine düşecek, Boğaz’ın muhafazasında ise elde edilecek kazançlar, milletin şerefini kurtaracağı gibi bütün İslâm âleminin kalplerinde hâsıl olacak minnettarlıktan dolayı vicdanî ödül olacak, gazamız Allah ve Peygamberimizi hoşnut edecektir.

Bu ulvi vazifede bulunmamız, kendi liyakat ve iktidarımızla değil, ancak Cenab-ı Hakk’ın bir özel lûtfu iledir. Şu tabyaya sahip olmakla, dünyanın en bahtiyar adamları olduğumuzu bilmenizi isterim. Şimdiye kadar batarya başında bulunmamız, vatan, vatan evladı ve İslâmiyet’e karşı her zaman kendileri için

canımızı fedaya hazır olduğumuzu taahhütten başka bir şey değildir. İşte o gün geldi, Hepimiz birlikte aht ve yemin edelim.“

Hep birlikte ahdedip, bir ağızdan yemin ettiler. Sonra aynı yeminleri birkaç defa tekrarladılar. Konuşma gerçekten etkili olmuştu. Moral olarak daha bir güçlendikleri ve düşmanı mağlup etme konusundaki kararlılıkları hepsinin gözlerinden okunuyordu. Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey veciz ve hamasi konuşmasına yürekten inanarak devam ediyordu:

–Cenab-ı Hak, insanları çeşitli yaradılışta yaratmıştır. Cesaret, yiğitlik yaradılış olduğu gibi canilik de bir yaradılıştır. İslâmiyet ile kötülüğün bağdaşmadığı hadislerde anlatılmıştır. Ama savaş durumu farklıdır. Buradaki mücadelenin cinayetle hiçbir ilgisi yoktur. Söylediğim maksatları elde etmek için insan bir defa değil, bin defa canını feda eder. Bundan dolayı gösterilecek en ufak bir korkaklık, tekrar tekrar anlattığım üzere, atış dolayısıyla bataryanın mahvı, memleketin felâketi olacağından, diğer savaşlardaki kaçıslardan beterdir.

Buradaki yenilgi, hiçbir savaşta ki yenilgiyle kıyaslanamaz. Bunun için içinizde kendine güvenemeyen varsa, söylesin, başka askerle değiştireyim. Korkmadan, bataryada bir kişi kalmayana dek inşallah harp edeceğiz. Kimse yaralı ve şehitler ile uğraşmayacak. Ben ölürsem üzerine basıp geçin. Yaralanırsam yine önem vermeyin. Ben de size öyle yapacağım. Şehit ve yaralıların yerine geçecekler tayin edilmiştir. Savaşta hiçbir ödüllenne beklemeyin. Bunu vaat etmem ve edemem. Hiçbirimiz rütbe, nişan ve dünya menfaatlerinin, heveslerinin gayretiyle harp etmeyeceğiz. Bundan ümidinizi kesin. Allah için harp etmeye niyet edelim ki, gazamız mübarek olsun. Ya gazi, ya şehit olalım. Şimdi iyi düşünün. Tekrar ediyorum. Bu dediklerimi yapamayacak biri varsa söylesin. Söylediğim şartlarda harp edeceğiz. Taahhüt eder misiniz?

–Ederiz!

–Öyleyse, ahdımızı bir daha yeminle teyit edelim. Uhud Savaşı’nda indirilen âyet, bizim için de geçerlidir. Çünkü Allah’ın lütuflarına sığınıp, her şeyi ondan isteyeceğimiz için, mermilerimiz dahi bizi vasıta ederek Cenab-ı Hak tarafından atılmış olacak ve daima hedefe isabet edecektir. İnşallah pek yakında düşmanın en büyük ve kıymetli gemilerini denizin dibine, kendilerini de dışarıya atacağız!

Koğuştaki bulunan herkes donup kalmıştı. Hepsinde tam bir kararlılık vardı. Uzun süre tek kelime bile konuşmadan, hareketsiz bir şekilde öylece kaldılar... Sabahla birlikte Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey, bütün gece boyunca kafasına

takılan bir konuya açıklık getirmişti. Ertuğrul Tabyası'nda, Mecidiye'dekilerle aynı cinsten uzun menzilli yeni mermiler vardı. O mermilerden ve dumansız barutlarından yararlanacaktı. Bir şekilde onları ele geçirmek gerekiyordu. Fakat Ertuğrul Tabyası'nın bulunduğu Seddülbahir Bölgesi İngiliz işgali altındaydı. Ama yine de şanslıydılar. Çünkü düşmanlar, topları tümüyle tahrip ettiklerinden mermiler için özel önlem almamışlardı:

“Alay kumandanından rica ettiğimde, Anafartalar'dan kâfi miktarda asker gönderildi. Bu askerler, daha sonra Kerte köyünden gelen piyade ve topçu erleriyle birlikte cephanenin büyük bir bölümünü taşımışlardı.”

Erlerin ruh hâlinde de büyük değişimler ortaya çıkmıştı.

“Bütün erlerde savaş için büyük bir istek vardı. Bu hâli sürdürmek gerekiyordu. Daha evvel de bildirdiğim gibi, bölükte namaz kılmayan hiç kimse yoktu. Devamlı telkinlerim neticesi olarak, dinî hisleri olgunlaşmıştı. Aşağıda bahsettiğim şekilde uygulamaya koydum.

1-Bugünden itibaren daima abdestli bulunacak ve harbe abdestli olarak başlanacak.

2-Topların dolması için verilecek kumanda ile her toptan sağındaki bir er nöbete çıkacak. Bu suretle 4 er tarafından Ezan-ı Muhammedi okunarak birinci doldurma işi yapılacaktır.

3-Yeni gelen yedek subay adaylarının medreseden gelen kısmı kendilerine lüzum hâsıl oluncaya kadar yüksek sesle tekbir alacaklar. Bir kısmı da Kur'an okuyacaktır. Vazifesini bitiren erler, onları kalben izleyecektir. Ateş aralarında ise bütün batarya sesli “tekbir”e katılacaktır.”

Her Şey Kararlılıkla ve Hızla İlerliyor

“25 Şubat'tan itibaren, düşman mayın arayıcı gemileriyle geceleri mayınları toplamaya başladı. Boğazın bütün ışıldak ve set bataryaları faaliyete geçti. Geceleri sabahlara kadar boğazda adeta şenlik oluyordu.

26 Şubat: Methal'e giren zırhlılar, Kumkale ve Seddülbahir'in kısa toptarını bombardımanla tamamen tahrip ettikten sonra Renköy ve Tenker sırtlarındaki obüs bataryalarına ateş açtılar.

27 Şubat: Dardanos Bataryası'nın 15'lik toptarını tahrip görevlendirilen iki düşman zırhlısı (Albion ve Triumph), sabahtan akşama kadar Dardanos'u ateş altına aldı.

28 Şubat: Dardanos tabyasını korumam emredildi. (Mecidiye Tabyası, Rumeli Hamidiyesi'nden bin-bin 500 metre ilerde bulunduğundan bu vazife verilmiştir.) Fakat eski mermi atmam kesin olarak bildirildiğinden çeşitli zamanlarda yaklaşan 2 zırhlıya bu mermilerin son menzili olan 11 bin metreye, 2 mermi attım. Bunları kısa gördüğümünden daha sonra devam etmedim.

1 Mart 1915: Yeni mermi kullanmama izin verildi. Bunlarla 14 bin 700 metreye kadar atış yapılabilecekti. Fakat gemiler çatal içine girer girmez son süratle harp hattından uzaklaştığından alay kumandanı ateşi kestiriyordu.

2 Mart 1915: Takibe müsaade olunduysa da gemiler ancak 1 defa menzile (ateş alanına) girdi. Bu atımlarda toplam olarak 20 mermi sarf ettim.

3 Mart 1915: Zırhlılar mevzi aldılarsa da menzile girmediler. Birkaç mermimin, Mecidiye Tabyası civarında denize düşmesi bize karşı ateş başlattıkları zehabını vermişti. Fakat ateş ettiklerine dair hiçbir emare görülüyordu. 4. mermimin talimhanede açtığı çukura koşup tıpa ve mermi parçalarını almaya koşan (şimdi Yüzbaşı) Fahri Efendi, mermilerin gelişi istikametinin Marız Körfezi'nden olduğunu gördüğünü anlattı... Zırhlılar ara sıra ilerleyerek yine mevzilerine gidiyorlardı. Dardanos'u koruma emri, erleri top yanından uzaklaştırmama engel oluyordu. Erleri, siperlere bitişik koridorlara aldurdım. Ben, maiyetimle birlikte gözetleme yerinde kaldım. Gözetleme yeri, cephanelik üzerine kazılmış 4 m² alanında 2,5 metre derinliğinde üstü açık âdi bir çukurdan ibaret olduğundan, yanımda bulunanlardan arzu edenlerin, erlerin yanına gitmesine müsaade ettimse de hepsi yanımda kaldılar.

Batarya erlerine atışların indirekt olduğunu bildirmediğimden, topların daima atışa hazır durumda bulunmaları için top yanında kalmayı arzu ediyorlardı. Koridor kapılarında bırakılacak bir nöbetçiden başka, dışarıda kimsenin kalmamasını bildirdim.

Bataryada yüksek sesle tekbir alınıyordu. Üzerimize doğru her 5–10 dakikada bir mermi düşüyor, pek fena pathyor ve birçok parçaya bölünüyordu. Bir müddet sonra bir mermi koğuşa isabet etti. Ot minderleri tutuşturdu. 4 er göndererek yangını söndürmelerini söyledim. Dönüşlerinde garip bir olay oldu. Henüz talimhanelerin ortasına gelmişlerdi ki aralarına bir mermi düştü. Hepsi ortadan kayboldular. Patlamanın tesiri geçince birer birer toprak altından çıktılar. Mucize kabilinden olan bu durum, erlerin mâneviyatını yükseltmişti. Akşamüzeri yaptığım araştırmada mermilerin 38'lik olduğunu, çukurların 15–17 metre

uzunluğunda, 2,5–3 metre genişlik ve derinlikte olduğunu gördüm. Yumuşak toprakta bu çukurların 15–20 metre uzunluk ve 4–5 metre genişlik ve derinlikte olduğu, Çanakkale’ye düşen mermilerden anlaşılmıştır.

4 Mart: Düşman indirekt suretiyle 8 mermi daha atarak ateş kesti

5 Mart–6 Mart: Sükûnetle geçti.

7 Mart Harbi: Bugün de 2 Fransız ve 2 İngiliz zırhlısından ibaret olan bir filo boğazdan girip, harp safhasına geçerek bataryalardan gelecek atışları susturmak için bataryaya 12 bin metreye kadar yaklaştılar. Öğle üzeri her biri ayrı ayrı 400–500 metre çapında birer elips çizerek ateşe başladılar. 2 saat kadar Anadolu Hamidiye, Rumeli Mecidiye guruplarıyla, Dardanos Tabyası’nı bombardıman ettiler.

18 Mart’ın Provası Yapılıyordu

7 Mart Harbi’ndeki esas amaç, önce Rumeli Mecidiyesi’nin işini bitirmek, sonra da Anadolu Hamidiyesi’ne ateş açmak şeklinde idi.

“2’nci topun solundaki cephanelik duvarı bir isabetle delindi. Bir mermi topa hartuç getiren erin kucağındaki hartucun bir kısmını koparmışsa da erin elinde kalan parça ateş almamıştır. Cephanelikte parçalanmış bu merminin içindeki baruttan veya kopan hartuç parçasının bir kısmının yanıp sıçramasıyla 6 numaralı askerin yüzü yanmış ve duvardan sıçrayan taş parçaları ile de iki asker hafif yaralanmıştı. Fakat 6 numaralı er, nişan bozulmasın diye ve kendi kararıyla, yerini alacak arkadaşı gelinceye kadar irtifa çarkını bırakmamıştır. Bu er bir gece hastanede kalmış ve gözleri açıldığında ertesi gün bölüğüne dönmüştür...

Bataryadaki erler düşmana karşı pek büyük bir intikam ve kin besliyorlardı. 3 Mart bombardımanından itibaren “Korkak düşman cesaret edemiyor. Karşımıza bir geçe de biz ona cesareti göstersek!” sözleri erlerin ağzında dolaşıyordu. Bundan dolayı; savaş pek ateşli yaptılar. Ortaya çıkan güçlüklerle son derece hiddetleniyorlardı. Bu yüzden zorlukları ortadan kaldırmak için son gayretlerini sarf ediyorlardı. Cephane tamamlama işlerini hızlandırmak için 190–215 kg. ağırlığındaki mermileri koltuğunda ve sırtında taşıyanlar vardı. Bu durumu bütün millete göstermek için 18 Mart Savaşı’ndan hemen sonra, o zamanki Savunma Bakanlığı’nın foto muhabirleri bataryaya gelerek Edremitli Mehmet oğlu Seyid’in topa mermi çıkardığının resmini çekmişlerdir. Bu resim Harp Mecmualarında vardır... Bataryada düzen, disiplin ve sessizlik devam ediyordu. Ateş kesildiğinde

şöyle bir özellik görüldü.Yerlerinde vazifeleri tamamlayan askerler, eski bir Türk ve İslâm âdetini uygulayarak (ki zannederim buna takım subayı Fahri Efendi önderlik etmiştir) bilhassa takımdaki subay ve çavuşlar, hep birlikte gözetleme yerine çıkıp elimi öpüyorlardı. Ben de onları gözlerinden öpüyordum.”

Her Savaş Bir Deneyimdir

7 Mart Savaşı’ndan sonra, uzun süren bir hareketsizlik dönemi başladı. Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey, bu savaştan elde edilen deneyimlerle ilgili olarak yaptığı ve on bir gün süren hazırlıkları anlatırken, bir savaş hîlesini de sade bir şekilde dile getiriyor:

“1-Kışlaların ahşap kısımları, mevki müstahkem kumandanlığının emri ile inşaat taburları tarafından söküldü.

2-Kendi teşebbüsümle 28’lik topların çinko hartuç muhafazalarını alıp uzun bir sırığa geçirmek ve maskelemek suretiyle 2 adet seri ateşli uzun 21’lik ve 15’lik sahte top namlusu yaptırdım. Bunları Namazgâh’tan getirttiğim 2 brodol kamalı topa geçirttim. Bataryanın 400 metre sağ ilerisine yerleştirttim. Atışlarda doldurmaları için de işe yaramayan 2 ihtiyar asker ayırarak, bataryadan atılacak bir yayılım ateşini müteakip bir top atmalarını emrettim. Düşman, esas topların yerini bilmemeliydi.

3-Yan gözetlemeye daha çok önem verdim. Çünkü isabetler bazen atışların gözetimine engel oluyordu. Her hâlde yan gözetiminin öneminin çok büyük olduğu anlaşılmıştı. Gemiler çeşitli manevralar yapıyordu. Atış uzaklıklarını tespit için 10–15 santimetre çapında birkaç sıra cam şamandıra, düşman tarafından denize atılmıştı. Bunlar bazen güneş ışığı ile kısmen görülebiliyorsa da hedef teşkil etmeleri güçtü. Batarya fenni vasıtalar noksanlığını, yan gözetlemesinden aldığı haberlerle tamamlayacaktı. Yan gözetlemeye subay namzetlerinden en güçlüsünü (Rıza Efendi) tayin ettim. (Bu arkadaşımız batı cephesinde şehit olmuştur.) Yan gözetleme ile uzaklığı tayin için ilkel bir kestirme aleti yaptım ve tatbikata başladım. Fakat bütün gayret ve başvurularıma rağmen bağlantının, bağımsız olması ve tamir yönü halledilemedi.”

Tarihi Bir Gün: 18 Mart 1915

Beklenen gün gelip çatmıştı. Aylarca süren amansız savaşa “18 Mart 1915” olarak adını verecek olan o muhteşem günü, Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey şöyle anlatıyor:

“7 Mart’tan 18 Mart’a kadar geceleri torpil arama faaliyetinden başka savaş olmadı. 18 Mart 1915 günü saat 9.30’da zırhlılar boğazdan girmeye başladılar. Top başı ettim. Saat 10.00’dan biraz önce boğaza giren harp gemilerinin sayısı 16’ya varmıştı. Birbiri ardından boğaza giren bu zırhlılar, karanlık limana doğru hareketten sonra savaş düzenine girerek merkez bataryalarına ateş etmeye başladılar. Ateş açtıklarında, telemetre 16 bin metre mesafede olduklarını gösteriyordu. Zırhlı sayısının çokluğu dolayısıyla bombardıman oldukça şiddetliydi. Rumeli Hamidiyesi’nin son menzili 17 bin 500 metre olduğundan 35’liklerle ateşe başlamak mümkündü. Ateş açmak için alay kumandanından izin istedim. Vermediler. Düşman ateşe devam ederek ilerliyordu. 15 bin metreye geldiklerinde Mecidiye’nin 24’lüklerinin son menzili evvela 14 bin 700 metreye atışa varacaklarını göz önüne alarak gurupça ateşe başlamak için tekrar müsaade istedim. Bu defa da müsaade etmediler. Bu sırada Rumeli Hamidiyesi’nin 1’inci 35’liğinin bir isabetle harp dışı kaldığını haber verdiler. Pek az sonra ikinci bir isabetle 2’nci topun da ateş edemeyecek hâle geldiğini söylediler. Alay kumandanı Hamidiye ile konuşuyor, topların düşüşüne inanmıyordu. Düşman ise 14 bin metreye kadar yaklaşmıştı. Gemiler yaklaştıkça atışların isabetleri artıyordu. Bilhassa hiçbir taraftan karşılık görmediklerinden manevra yapmaya bile lüzum görmeden, âdeta bir ders atışı yapar gibi rahatça ateşe devam ediyorlardı. Alay kumandanını tekrar arattım. Hamidiye ile meşgul olduğu bildirildi.

Burada; sırası geldiği için kendi düşüncelerimden bahsetmek zorundayım. O zamana kadar “üst”lerim hakkında şöyle bir kanaat edinmiştim. Kendilerinden küçük rütbedeki subayların kişisel kararlarını susarak karşılıyorlar, ne ret, ne de tasvip ediyorlardı. Eğer verilen karar olumsuz sonuçlanıyorsa, suç küçük rütbelinin üstünde kalıyordu. Kısacası, eğer başarılı olamazsam cezalandırılacağım açıktı. Buna rağmen, bir durum gerektiği zamanda insana icabına göre hareket etme cesaretini veriyordu. Nizamnamelerde de “düşmanın uzaktan karşılanması” lüzumu daima bildiriliyordu. Zaten bu maksatla top döşemelerinde mermi bulundurulması emri verilmişti.”

Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey, çok hızlı bir şekilde karar vermeliydi. Olası bir başarısızlık, ceza görmesini gerektireceği gibi, belki hayatının sonu bile olabilirdi. Yapması gerekenin, bir an önce ateşe başlamak olduğuna karar verdi... İlk olarak alayla olan telefon bağlantısını kesti. Yukarıdan emir verilerek durdurulmak istemiyordu çünkü. Büyük bir cesaretle, bütün sorumluluğu üzerine alarak ateş emrini verdi.

“Beklemenin devamının, Mecidiye’de hasarlar yapacağını göz önünde tutarak, bütün mesuliyeti üzerine alarak ateşe başladım. 13 bin 500 metreden atışlara başlamıştım. Fakat atışa yalnız başladığım için hemen bütün gemiler toparımı üzerine döndürdüler. Batarya, isabet eden atışların dumanı içinde boğuldu. Top çavuşları hedefi değil, bazen denizi bile göremiyorlardı. Takım ile yaylım atışı yapmak imkânı kalmamıştı. Her zaman hedef takip edilemediğinden (zırhlılar manevra ile yer değiştirdiklerinden), her seferinde hedefi yeniden tarif etmek mecburiyeti vardı. Telefon bağlantısı tamamen kesildiğinden Anadolu Hamidiyesi ateşe başlayınca kadar, Mecidiye Bataryası ancak tek tek ateş etmiştir.

Gemiler, 7 Mart’ta olduğu gibi elips çizmiyorlardı. 11 bin 500 metreye kadar harp hattı nizamında düzgün bir şekilde yaklaştılar. Sonra durarak kısa bir alan içinde ileri geri (sağa sola) giderek bataryanın atışını güçleştirmeyi seçerek daha cesaretle ateş ediyorlardı. İçlerinde zikzak çizenler de vardı. Değiştirme hareketini ise büyük bir elips üzerinde tek kol hareketle yapıyorlardı.

Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey, bataryadakilerin o sıradaki durumlarını şu sözlerle açıklıyordu:

Düşman ateşi yoğunlaştırdıkça, hiddet ve intikamları çoğalıyordu. Çok büyük bir çalışmayla görevlerini yapıyorlardı. Korku, hemen kimsenin kalbinden geçmiyordu. Hatta 2’nci ve 3’ncü topların döşemelerini süpürmekle görevlendirdiğim Deli Mustafa ve Deli İbrahim adlı 40’lık ihtiyat erleri, ateşe ara verildiği için sabırsızlıklarından boğuluyorlardı. Tekrar ateşe başlanınca sevinçlerinden zıp zıp sıçramaya başladıklarını sonradan öğrenip, güldüm.

Birçok geminin ateşinin batarya üzerinde toplanması, tesirli isabetler yapmaya başladı. Önce 2’nci topun solundaki cephaneliğe bir mermi düştü. Topun istikamet çarkını ve sol nişangâhını kopardı. Topa yön verilmesi için fazla er kullanılmasını gerektirmeye başladı. Daha sonra 3’üncü ve 4’üncü topların cephanelikleri de delinmişti. Bir mermi de 2’nci topun sol koridorunu yıkmıştı. Tahrip ile bölükte şehit ve yaralılar olacağı doğaldı. Topların gerisinde bulunan işaretçilerden ikisi de tam isabetle şehit olmuştu. Ben şehit ve yaralı sayısını bilmiyordum. Yanımdaki 1’inci topta henüz bir şey yoktu. Bu sırada Anadolu Hamidiyesi’nin ateşe başlaması, bataryaya biraz nefes aldırttı. Bir ara, Rumeli Hamidiyesi top çavuşlarından Bektaş soluk soluğa bataryaya geldi ve şöyle dedi:

“Efendim, toparımızın ikisi de harap oldu. Bizi Goncasuyu’na çektiler. Bir fûnye çekemediğim için yanıyorum. Bu hâl bana ölümden de beter geldi. 2 fûnye

çektikten sonra ölsem de gam yemem. Bana bir vazife verin” diye yalvardı. 1’inci top çavuşluğuna geçmesini emrettim. Fakat esas top çavuşu da yerini terk etmek istemiyordu. Beraber kalmalarını rica ettim. Bektaş ancak 2 fûnye çekmişti ki cephanelik duvarına isabet eden bir mermi ile numara erlerinden birkaçı şehit olmak üzere hemen yarısı ağır yaralanarak harp dışı kaldı. Bektaş ve esas top çavuşu da ağır yaralılar arasındaydı... Elde asker varken topların ikmal ve atışa hazırlığı kısa sürüyordu. Yapılan iş 50–100 kg. ağırlığındaki 5–10 taş ile 1–2 metreküüp toprağı kaldırmaktan ibaretti. Buna da son bir gayret sarf edilirse 5–10 dakika kâfi gelirdi. Ve böylelikle ateş sekteye uğramıyordu. Lâkin bir müddet sonra Anadolu Hamidiyesi tekrar ateş kesti. Oraya ateş eden gemiler tekrar Mecidiye’yi hedef seçtiler. İsabetler sıklaştı. Bunlar, ilk isabetlerle sarsılan cephanelik duvarlarında daha büyük tahribat yapıyordu.

Dolayısıyla, şehit ve yaralı sayısı artıyordu. 2’nci takım subayı Abdülkadir Efendi de ağır yaralılar arasındaydı. Hiçbir tarafında yara olmayıp da büyük taş parçaları çarpmasından kısa bir müddet için hareketsiz kalanlar da vardı. Misal olarak: Tarassut (gözetleme) mevki top döşemesinden 5 metre yüksek olduğu hâlde, beline gelen büyük bir taş parçasından megafon çavuşu (batarya subayı) yarım saat kadar kumanda edememiştir. Hâlbuki bu çavuş son derece gayretliydi. Aşağı inmesini teklif ettim. Kabul etmedi. Kumandaya başladığında megafonu delerek ağzına giren bir mermi parçası dilinden bir kısım kopardığı ve iki dişini kırdığı hâlde o vaziyette akşama kadar kumandaya devam etmiştir.

Anadolu Hamidiyesi ateşe başlayıncaya kadar hayli güçlük çektim. Çok er kullanılmasını icap ettiren 2’nci topu iptal ederek erlerini diğer toplara taksim ettirdim. Hamidiye ateşe başladı. Fakat Dardanos (Hasan-Mevsuf) ateş kesmişti. Bir müddet sonra Hamidiye tekrar ateş kesti. Yaralı ve şehitlerin yerini doldurmak için takım subayı Fahri Bey tarafından yazılan 3 tezkere ihtiyat erlerinden Osman Çavuş ile tabur ve alaya gönderilmiş ise de bir netice alınamamıştı. Namazgâh ve Değirmenburnu taburları dinlenme hâlinde ve muhafazalı yerde bulunuyordu. Hamidiye erleri de gönderilebilirdi. Anlaşıldığına göre bataryanın yoğun bir surette ateş altında kalması, dışarıda bulunanların maneviyatını zayıflatmıştı. Hatta durumu anlamak için gönderilen postalar dahi içeri giremeyerek netice alamadan geri dönmüşlerdir. Bataryadan gönderilen postalar ise kolayca gidip gelebiliyorlardı. Bir aralık Mecidiye’nin 2 yüz metre gerisinde, altmış metre yükseklikteki tepeden “geleyim mi” diye bir ses işitilmişti. Hiddetimden (in misin, cin misin gel) hitabıyla davet edilmiş ise de gelen giden olmamıştır.

Nihayet vaziyeti bizzat görmek gayesiyle 5–10 dakika için gözetleme yerini terke mecbur oldum. Anadolu Hamidiyesi ateşe başlamıştı. Batarya yeniden canlandı. Saat 17.00'ye kadar kuvvetli bir şekilde ateşe devam ettim. Dardanos düşman çekilinceye kadar ateş edememiştir.

18 Mart günü Fransız donanması büyük hasar görmüştü. Bu yüzden Amiral de Roben geri çekilmesini emretti. Sufren Zırhlısı saat 14.00'te büyük bir süratle dışarı çıkmakta ve Bouvet de onu takip etmekte idi. Hafif bir yara alan Bouvet tam önümüzden geçmekte iken Mecidiye'den atılan bir mermi bacasına isabet ederek cephaneliği berhava etti. Gemiden kırmızısı bir duman sütunu yükseldi. Duman dağıldığında geminin iyice yana yattığı görülmüyordu. 2 dakika gibi kısa bir zaman içinde, Fransızların “Yarım Dünya” dedikleri Bouvet Zırhlısı battı ve 5 dakika sonra düşman, hareket edemez duruma gelen İrresistible ve Ocean zırhlıları'nı terk ederek çekilmeye başladı.

Bu sırada gözetleme yerinden inerek ağır yaralıları gezdim. Onlarla görüşmemiz bir baba-evlat gibi olduğundan pek hazindi. Yaraları çok ağır olduğu hâlde, beni üzmemek için son gayretlerini sarf ederek acılarını gizlemek istiyorlardı. O hâl gözümün önünden hâlâ gitmiyor. Namazgâhtan gönderilen 52 kişi de bataryaya girdiler. Alaydan, terk edilen zırhlıların batırılması için ateş etmem emredildi. Eski mermilerle ateşe başlayarak 9 bin 500 metre mesafe ile 3'ncü mermide isabet aldım. Diğer mermiler de tamamen isabet etti. Hasan-Mevsuf Bataryası da ancak bu sırada ateşe başladı. Set bataryaları da iştirak ettiler. Geminin batmadığına canım sıkılarak son zamanda bir-iki yeni mermi gönderdim. Bunlardan birincisi sürat farkından dolayı uzun düştü. Ateş kestim. Zırhlılar da müteakiben battılar.

Sonra alaydan gelen araba ve tezkerelerle 40 ağır yaralı eri hastaneye sevk ettim. Daha sonra erleri bataryanın gerisine topladım. Harp vaziyetini ve yapılan iş hakkında malûmat ile gayret ve fedakârlıklarını takdir ettiğimi bildirdim. Düşmanın zayıfına nazaran verdiğimiz yaralı ve şehit arkadaşlarımızın hiç mertebesinde olduğunu, bunu dünya ve âhiret mükâfatları ile telafi edecekleri yollu beyan ve mütalaa ettiğim sırada Liva Kumandanı Talât Bey geldi. Kendisinin sabahdan akşama kadar Tenker tarassut (gözetleme) mevkiinde kalarak savaşın bütün safhalarını gördüğünü, Bouvet Zırhlısı'nın, bataryamızdan atılan bir merminin su kesiminden bir metre aşağısına isabetle cephane deposunda hâsl ettiği infilak ile battığını ilave ile ateşe devam etmememi emrettiler.”

Birtakım kaynaklar konuyu tam olarak bilmedikleri için, bazıları ise, olayı başka yönlere çekmekte, özellikle Bouvet'yi mayınların batırdığını öne sürmekte. Oysa Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı resmî yayımları seri no:3'te bu konu net olarak açıklanmıştır:

Bu konuya açıklık getirmek bakımından, 18 Mart'ın hemen sonrasında yayımlanan "İKDAM" gazetesinden bazı haberlere göz atmak yararlı olacaktır:

"TEBLİĞ-İ RESMÎ: 7 Mart sene 1331 (20 Mart 1915) tarihiyle karargâh-ı umumiden tebliğ olunmuştur:

1. Çanakkale muharebâtından (savaşlarından) anlaşıldığına nazaran, batmazdan evvel Fransız (Buve) zırhlısına toplarımızdan büyük çaplı iki mermi isabet ettiği, yan tarafından icra edilen tarassudâtla (gözetlemeyle) katiyen (kesin olarak) tayin ve tahakkuk etmiştir. İngiliz Quin Elizabeth zırhlısına obüslerimizden beşi (infelksibel) zırhlısına dört mermi isabet vaki olmuştur. Tarafımızdan yalnız bir uzun menzilli top hasara uğramıştır. Efrad zayiati pek az, takriben 20 şehitten ibarettir.

2. Bugün düşman donanması Çanakkale'ye karşı hiçbir teşebbüste bulunmamıştır." İkdâm Gazetesi: 21 Mart 1915 sayı 6496

Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey, daha sonraki günlerde emre itaatsizlikten yargılandı. Ama atışlarda başarılı olduğu için herhangi bir ceza görmedi. "Başarısız olsaydım, ne olurdu?" diye düşünmek bile istemiyordu... Çanakkale Zaferi dolayısıyla Sultan Reşat'a Meclis-i Mebusan tarafından "gazi" unvanı verilmişti. Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey'in aldığı madalyada, tuğranın yanında "el gazi" yazısı vardı:

"Mevki-i harpte fevkalade şecaat ve cesaret ibrazı suretiyle hizmet-i vataniyede bulunan, erkân ve ümera ve zabitan ile küçük zabitan ve efradın ve me'murin-i askeriye ve mülkiyenin beynel emasil (emsalleri arasında) bais-i fahr ve mubahat olacak surette (kendini gözle görülür şekilde ispat etmek suretiyle) taltif ve tesiri emru ferman-ı humayun-ı pâdişahânem iktiza-yı celilinden bulunduğu, Kilidil Bahir'de Mecidiye İstihkâmı'nda müstahdem yüzbaşı, kıdvetül emasil vel akran Hilmi Efendi, zîde kadrihu (Allah onun kadrini arttırsın) muhaberat-ı vakiada ibraz eylediği hizmet ve gayretten nâşî, şayeste-i taltifat-ı seniye-i şahanem olduğuna binaen bil-istizân (izniyle) şeref-sudûr olan irade-i seniye-i mülûkânem hükm-i munifine ve nizamname-i mahsusuna tevfikân, kendisine gümüş liyakat-ı muharebe madalyası ita kılınmış olduğunu mutazammın işbu berat-ı âlişânım isdar olundu."

Çanakkale’yi denizden geçemeyen düşman, en kısa zamanda karadan geçmeyi deneyecekti... Anafartalar’da yeni bir boyut kazanan kara savaşları, ordumuzun kahramanlık destanlarıyla doludur. O savaşlarda “hücum ederek savunma yapmak” vardır. O savaşlarda düşmana karşı, ateşkesler sırasında iletişim kurmak, sevgi duymak ve azığını, suyunu onlarla paylaşmak vardır... O savaşlarda “Size saldırıyı emretmiyorum; ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde, yerimizi başka kuvvetler ve başka komutanlar alabilir” diyen Anafartalar Kahramanı Yarbay Mustafa Kemal vardır.

Her Şey Savaşla Kazanılmıyor

Birinci Dünya Savaşı’nın kaybedilmesi nedeniyle, bir süre sonra galip devletler, çok daha hafif çaptaki gemilerle silahlarına dokunmamaksızın, ellerini kollarını sallayarak boğazları geçip güzelim İstanbul’umuzu işgal ediverdiler. Bütün toprakların namluları Dolmabahçe Sarayı’na çevrilmişti. Kazanan kaybetmiş, bütün emekler, bütün gayretler boşa gitmişti. Çünkü Birinci Dünya Savaşı’nı kaybeden tarafta yer almıştık. 18 Ocak 1916’da 5. Ordu Karargâhı Çanakkale’den İstanbul’a nakledildi.

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile birlikte Çanakkale ve İstanbul boğazları düşmana açılıyor, denizlerdeki mayınlar temizleniyor, esirler serbest bırakılıyor, sınırların denetlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli askeri birlikler dışındaki Türk Ordusu’nun bütün mensupları terhis ediliyordu...

10 Ağustos 1920 tarihinde ise Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile ülkemiz için unutulmaz bir yüz karası olan Sevr Antlaşması’nı imzalamak zorunda kalıyordu...

Mondros Mütarekesi’nde alınan kararlar gereği, Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey ve birkaç arkadaşı, üniformalı olarak gittikleri askeri birlikten, rütbeleri sökülmüş birer sivil olarak döndüler. Üstelik kendilerine maaş da bağlanmamıştı. Tam binbaşı olmayı beklerken bu duruma düşmelerini, Fransızların, Bouvet’nin acısını ondan ve arkadaşlarından çıkarmaları şeklinde yorumlayanlar bile vardı.

Ama bazen kötü bir gelişmenin iyi yanı da olabiliyor. En kötü bir dönemde bile ümitler tükenmiyor. İşte Çanakkale Zaferi böyle bir ümidin, kurtuluş ateşinin ilk kıvılcımı olmuştu. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunan birlikleri tarafından işgalinden sadece 4 gün sonra, Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışı, o kıvılcımı alevlendiren rüzgâra benzetilebilir...

8 Temmuz'da, Padişah iradesiyle görevine son verilen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından, 23 Temmuz'da Erzurum, 4 Eylül'de Sivas Kongreleri yapılyordu.

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali ve zaten var olan fiili durumun genişletilmesi, Türk Milleti'nin suratına uyarıcı bir şamar gibi inmişti. Bu acı şamar, aynı zamanda milli mücadelenin haklı dayanağını oluşturuyordu.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Bu gelişmeler, aynı zamanda padişahlık döneminin sona ereceği anlamına da geliyordu.

Mehmet Hilmi Kurtuluş Savaşı'nda

Bu arada Mehmet Hilmi de durmaksızın savaşa katılmanın yollarını arıyordu Sonunda beklenen gün geldi. Devamlı irtibat hâlinde olduğu gizli teşkilatın, Batumlu Tüccar Hilmi Efendi adına düzenlediği sahte bir kimlik ile her şey yeniden başlıyordu. Büyükçe bir tekneye, ağzına kadar silahlar yüklendi. Üzerlerine bir örtü çekildi. Onların üstüne de, güya, Batumlu başka bir ailenin ev eşyaları özenle yerleştirildi. Teknedeki diğer yolcular, gerçekten durumdan haberdar olmayan birkaç aileden ibaretti. Böylece, karanlık ve puslu bir gecede, dalgalar arasında günlerce sürecek yolculuk başlamış oluyordu. Dursun Reis'in kullandığı tekne ile geceleri koyu bir sis bulutu altında, gündüzleri düşmana görünmemek için adeta büzülerek ve Karadeniz'in azgın dalgaları arkasına gizlenerek yapılan uzun yolculuk Trabzon'da tamamlanmıştı. Batumlu Tüccar Mehmet Hilmi Efendi, kıymetli yükünü eksiksiz olarak ilgililere teslim ettikten sonra yola devam etmek üzere birkaç kapacak ile önemli giyim eşyaları dışında ne varsa hepsini orada bıraktılar. Yolculuğun, önce Erzurum, ardından Sarıkamış'a kadar uzanacak ikinci etabı başlamıştı.

Doğu Cephesi'nde Hareketlilik

1920 yılının Haziran ayında, Kâzım Karabekir Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığına atandı. Aynı anda Ermeniler Oltu'yu işgal ediyordu... 14 Temmuz'da Dehne Boğazı'nı ele geçirdiler. Bundan 14 gün sonra Gürcüler, İngilizlerin boşalttığı Batum'u işgal ettiler.

Doğu Cephesi'nde milli kuvvetlerin Sarıkamış'a girişi 29 Eylül 1920'de gerçekleşti. O sırada yeniden üniformasına kavuşan Yüzbaşı Mehmet Hilmi Bey, Şark Cephesi 9. Kolordu, Sarıkamış Ağır Topçu Taburu'nda göreve başlıyordu.

Savaş bütün hızıyla devam ediyordu... Şimdi de, Milli kuvvetlerin Kars harekâtı başlamıştı. Bunun üzerine Ermeniler ateşkes isteğinde bulundular. 7 Kasım'da geçici mütareke imzalandı. Böylece Doğu Cephesi'nde barış sağlanmış oluyordu. Artık tek bir cephede savaşılacaktı.

Bu arada, Yüzbaşı Mehmet Hilmi, 1 Mart 1922'den geçerli olmak üzere binbaşılık rütbesini, hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden almıştı:

Bu sonuçla birlikte, Doğu Cephesi'ndeki araç, gereç ve silahların Batı'ya kaydırılması gerekiyordu. Bu görevi yüklenen grubun içinde Binbaşı Mehmet Hilmi Bey de vardı.

Kurtuluş Savaşı Zaferle Sonuçlanıyor

Türk Ordusu, bütün gücüyle Batı Cephesi'ne yükleniyordu. 10 Ocak 1921'de Yunanlılarla şiddetli çarpışmalar sonucu 1'inci İnönü Zaferi kazanıldı. Bunu 1 Nisan'daki 2'nci İnönü Zaferi izledi. Artık kurtuluş hareketi başlamıştı. Her sabah güneş, yeni bir kurtuluş haberiyle doğuyordu. 26 Ağustos 1922 sabahı saat 5.30'da topçu ateşiyle "Büyük Taarruz" başladı. Mustafa Kemal Paşa: "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" derken, başka hedefleri de olduğunu bildiriyordu. Her yıl İzmir'de, bayram havasında oyunlar ve şenliklerle kutlanan 9 Eylül, Türk ulusunun vatanı ve özgürlüğü uğruna neler yapabileceğinin göstergesidir. 24 Temmuz 1923'te imzalanan "Lozan Antlaşması" sonrası, 29 Ekim'de kurulan "Cumhuriyet" bütün bu uğraşların boşa gitmediğinin en güzel örneğidir.

Binbaşı Mehmet Hilmi Bey, 1924 yılı Ağustos ayında, İzmir Müstahkem Mevki 6. Alay, 12. Tabur Kumandanı olarak yeni görevine başladı. Yıllardır cepheden cepheye koştuğu savaşlarda yorulmuş ama yılmamıştı. 20 Mayıs 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kırmızı şeritli "İstiklâl Madalyası" ile ödüllendirildi. Bu madalya ile birlikte verilen beratta, Osmanlıca harflerle yazılanlar aynen şöyleydi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 20 Mayıs 1926 tarihinde vuku bulan üçüncü içtima senesinde yüz onuncu içtimasının birinci celsesinde kabul buyurulmuş olan İstiklâl Madalyası Kanunu'nun birinci maddesine müzeyyel 30 Mayıs 1926 tarihli ve 869 numaralı kanunnamenin ikinci maddesine tevfi kan, millî orduda vazife almış olan Ağır Topçu Binbaşısı Mehmet Hilmi Efendi'nin kırmızı şeritli istiklâl madalyası ile taltifi, 20 Mart 927 tarihinde tasdik-i âliye iktirân edildiğini mübeyyin vesikadır.

Türkiye Cumhuriyeti Müdafa-i Milliye Vekâleti, İmza: Mustafa Abdüllatif”

Binbaşı Mehmet Hilmi Bey, İzmir’deki görevi sırasında, öncelikle Çanakkale’den sökülen çakılı topların İzmir civarındaki stratejik bölgelere yerleştirilmesi çalışmalarını yönetti. Aynı zamanda, topçuluk konusunda dersler ve konferanslar da veriyor, Çanakkale’de edindiği deneyimleri genç subaylara aktarmaya çalışıyordu. Bazı konferansların notları Ankara’ya da gönderiliyordu. 1925 yılında, kendisinden yeni bir, “Sahil Topçu Atış Talimnamesi” istendi. O yıl ve ertesi yıl açılan ve kendisi tarafından yönetilen kurslarda, genç subaylara gerçek mermilerle atışlar yaptırdı ve deneysel olarak elde edilen bilgiler ışığında, yeni talimnameyi hazırladı. Fakat ona göre, Genelkurmay’da işin pratiğini bilmeyen bazı kişilerce yapılan değişiklikler, kendi hazırladığı bazı maddelerin ruhunu bozmuştu.

1927 yılında, toplarda kullanılmak üzere 2 takım “kestirme tertibatı” satın almak üzere Almanya’ya gönderildi.

Mehmet Hilmi Bey, 30 Ağustos 1931’de, yarbaylığa (kaymakam) yükseltildi. İzmir’deki son görevi, “Müstahkem Mevki 5. Alay Komutan Vekilliği” idi. 1934 yılında Ankara’ya tayin oldu. Ankara ve Karabük’teki silah fabrikalarının geliştirilmesi için “Ankara Silah Fabrikası Kaymakamı” olarak görevlendirilmişti. Aynı zamanda o günün deyişiyle, “esliha müfettişliği” yani “silahlar denetçiliği” de yapıyordu. Gereklikçe ülke çapındaki bütün askeri birlikleri denetliyor, topların yerleşimlerinden başlayarak her konuda olabilecek yanlış veya eksikleri belirliyor ve düzgün hâle getirilmelerini sağlıyordu. Bugünkü Makine Kimya Endüstrisi Kurumu’nun ilk temelini atılmaya çalışıldığı o yıllarda, kendisini geliştirmesi için Almanya ve Çekoslovakya’ya gönderdiler. Orada kaldığı bir yıl boyunca Skoda fabrikalarındaki en son yenilikleri izleme ve öğrenme fırsatı buldu. Daha sonraları da özellikle Almanya’ya sık sık gidiyordu. Ordunun ihtiyacı olan, motorlu veya atla çekilen birtakım topların satın alınmasını o gerçekleştirmişti... 30 Ağustos 1936’da Albay olmasıyla birlikte, Topçu Okulu’na tayini çıkmıştı. İki yıl boyunca, yeni bir hevesle, öğretmenlik görevini sürdürdü. Öğrencileri arasında, ileride 12 Eylül hareketine önderlik edecek olan Kenan Evren de vardı.

Mehmet Hilmi Sanlıtop, 22 Nisan 1946’da vefat etti. Kendisi gerçek bir gönül insanıydı. Onun, birkaç gün önce, İstanbul dışındaki kızı Fikret ve eşi ile o sırada askerlik görevini yapmakta olan oğlu Sedat’a mektup yazarak, 22 Nisan sabahı mutlaka evde bulunmalarını isteyişi bir tesadüf müdür, yoksa ilâhi bir duyum mudur, bilinmez...

Onun için yazılan bir şiir hayli güzel ve düşündürücüydü.

Mihridi Hilmi elvan içinde/ Nur idi Hilmi, akvam içinde/ Oldu kurbanı,
sundu burhanı/ Buldu Subhan'ı, canan içinde/ Varlığı kırdı, benlik yıkıldı/ Can
feda kıldı, hayran içinde/ Raci idi ol, razı idi ol/ Gazi idi ol, cihan içinde/ Geçirdi
âhı, attı eyvâhı/ Gördü Allah'ı, seyran içinde/

Kalmadı sözü, kavuştu özü/ Bıraktı bizi, hicran içinde.

Edirnekapı'dan Haliç'e doğru yolu düşenler, soldaki ekmek fabrikasına
varmadan önce, eski bir binayı ve önünde uzanan demir parmaklıkları görürler.
Orada, tam o parmaklıkların önünde, bütün ömrünü vatanına, milletine ve
inançlarına adanmış kutlu bir insanın mezarı vardır...

Sultan Reşat'tan aldığı
Balkan Savaşı madalyası

(Gazi) Sultan Reşat'tan aldığı
Çanakkale Savaşı madalyası

Almanya'nın Türk
Komutanlığı'ndan aldığı madalya

Almanya Kraliyet
Majesteleri'nden aldığı madalya

T.B.M.M. Hükümeti'nden aldığı
Kırmızı Şeritli İstiklâl madalyası

KAYNAKÇA

Yüzbaşı Mehmet Hilmi'nin savaş sonrası üst düzey komutanlara verdiği konferans notları

Tebliğ-i Resmi: 6 Mart 1331 (19 Mart 1915 İkdâm: 19 Mart 1915, sayı 6495)

Tebliğ-i Resmi: 7 Mart 1331 (20 Mart 1915 İkdâm: 21 Mart 1915, sayı 6496)

Sultan Reşat'tan aldığı Balkan Savaşı Madalyası ve beratı

(Gazi) Sultan Reşat'tan aldığı Çanakkale Savaşı Madalyası ve beratı

Almanya'nın Türkiye Komutanlığından aldığı madalya ve beratı

Almanya Kraliyet Majesteleri'nden aldığı madalya ve beratı

T.C. Müdafa-i Milliye Vekâleti'nden Kırmızı Şeritli İstiklâl madalyası ve beratı:

Topçu Okulu'nda evvelce öğretmenlik yapanlar listesi

Albay Mehmet Hilmi Sanlıtop'un askerlik safahatı (MSB.Arşiv Müdürlüğü)

Çanakkale Savaşında Mustafa Kemal'in Rolü

Işıl TUNA¹

Özet

Mustafa Kemal, I. Dünya Savaşı başladığında Sofya'da Ateşemirliği görevinde bulunuyordu. I. Dünya savaşı başladıktan kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri zor durumda bulunan müttefiki Rusya'ya Çanakkale ve İstanbul Boğazı üzerinden yardım götürmek, İstanbul'u alarak Osmanlı Devletini savaş dışı bırakmak ve Balkanlarda tarafsız olan Bulgaristan ve Yunanistan'ı kendi saflarında savaşa sokmak için Çanakkale Cephesini açtılar. Mustafa Kemal Bey, savaş başladıktan hemen sonra kendi arzusu ve ısrarı ile cephede aktif görev almak istemiş ve 20 Ocak 1915 tarihinde Çanakkale'de 19. Tümen komutanlığına atanmıştır. Savaş sırasında düşmanın olanak ve yeteneğini doğru tespit ederek düşmanın amacını engelleyecek tedbirleri önceden almak önemli bir komutanlık sanatıdır. Mustafa Kemal Bey bu sanatı Çanakkale'de durumu çabuk kavrayıp süratle karar vererek, verdiği kararları cesaretle uygulayarak, sorumluluk ve yetkileri üzerine alarak en iyi şekilde göstermiştir. Mustafa Kemal'in savaş sırasında stratejik mevkiileri bilmesi ve askeri iyi tahlil etmesi düşmana karşı üstünlük sağlamada önemli rol oynamıştır. Çanakkale savaşında yaşanan şiddetli çatışmalarda kendisinin komuta ettiği ordular muharebeleri kazanmıştır. Mustafa Kemal, bu savaşta Albaylığa yükselmiş 9 Ağustos 1915 yılında Anafartalar Grup Kumandanı olarak atanmıştır. Milli mücadelenin lideri olacak komutan Çanakkale savaşında gösterdiği başarılar neticesinde tarih sahnesine çıkmıştır. Mustafa Kemal'in başarılarına tanık olan askerler onu Anadolu'ya çıktığında Anafartalar kahramanı olarak tanımışlardır. Nitekim Mustafa Kemal savaş sonrasında Harp Mecmuası dergisinde yer almıştır. Bu çalışmada Mustafa Kemal'in Çanakkale Cephesine atanması, Kara Savaşlarında gösterdiği başarılar, savaşta Mustafa Kemal'in rolü ve Milli Mücadeleye etkileri incelenecektir.

Giriş

I. Balkan savaşında Osmanlı ordusu yenilince Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi düşmüş yerine Kamil Paşa kabinesi 29 Ekim 1912 tarihinde kurulmuştur.² Trablusgarp ve Bingazi’de İtalyanlara karşı direnmeyi örgütleyen subaylar bozgun haberini alınca vatanı müdafaa etmek için İstanbul’a döndüler. Bu subaylardan Ali Fethi Bey Akdeniz Boğazı Kolordu Kurmay Başkanlığına, Mustafa Kemal Bey’de aynı kolordunun harekât şube müdürlüğüne atanmıştır. Bu kolordu daha sonra Bolayır Kolordusu ismini almıştır. Bu görev esnasında Mustafa Kemal Bey Bolayır ve Gelibolu’da muhtemel bir düşman saldırısı gerçekleşirse Çanakkale Boğazının nasıl savunulacağına dair incelemeler yapmıştır.³ Enver Bey ise X. Kolordu Kurmay Başkanı olarak görev almıştır.⁴ Bu sırada İttihatçılar Babıâli’yi başmış ve hükümete el koymuşlardır. Bu olaydan sonra Mahmut Şevket Paşa Sadrazam, Ahmet İzzet Paşa ise Başkomutan Vekili olmuştur. I. Balkan Savaşından sonra Bulgarlar tarafından ele geçirilen Edirne Şehri’nin kurtarılması bu hükümetin önemle üzerinde durduğu konuydu. Bu amaçla bir plan hazırlanmıştır. Bu plana göre; Bolayır ve Şarköy’de eş zamanlı bir saldırı yapılacak ve Edirne kurtarılacaktı. Ancak, Edirne’yi kurtarmak konusunda kararlaştırılan harekâtın zamanında yapılmamasından dolayı kolordu yenilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Bey ve Ali Fethi Bey oluşan durumu şiddetle eleştirmiş ve orduda farklı görevlere tayin edilmişlerdir. Ancak Balkan müttefikleri çıkar çatışmasından dolayı II. Balkan savaşını başlatmışlardır. Onların bir anlık boşluğunu fırsat bilen Enver Paşa ani bir operasyon ile 21 Temmuz 1913 tarihinde Edirne’yi kurtarmıştır.⁵ Mustafa Kemal Bey’in Edirne Şehrini kurtarma hususunda yapılan operasyonda Gelibolu yarımadasında görev alması ona bölgeyi tanıma, askeri açıdan inceleme ve değerlendirme imkânını vermiştir.⁶

Bu olaydan sonra Mustafa Kemal 27 Ekim 1913 tarihinde Sofya’ya Askeri Ataşe olarak atanmıştır. Ardından sırayla Bükreş, Belgrat ve Çetina Ateşemirliğinde bulunmuştur. Çeşitli yerlerde Ateşemirlik görevinde bulunması

2 Çaycı, A.: “Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk’ün Askeri Kariyerindeki Yeri”, Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslar arası Sempozyumu 14-17 Mart 1990 Kitabı, Çanakkale 1990, s.57.

3 Itzkowitz, N.: Mustafa Kemal Atatürk: Hayatı ve Şahsiyeti (çeviren: Nasuh Uslu), Türkler, 16 (Ankara 2002),s.447.

4 Çaycı 1990, s.58.

5 Çaycı 1990, s.58.

6 Çaycı 1990, s.59.

kendisine yabancı dilini iletme fırsatını verdiği gibi Osmanlı Devletinden ayrılan Balkan devletlerinin siyasi ve askeri durumlarını inceleme fırsatını da vermiştir.⁷ Mustafa Kemal Sofya Ataşemiriyken 1 Mart 1914 yılında Yarbaylığa terfi etmiştir. Mustafa Kemal'in 4 Ağustos 1914 tarihinde Sırbistan Ataşemirliğine tayini çıkmışsa da sonradan kaldırılmış ve kendisi Sofya'da kalmıştır.⁸ Sofyadaki Askeri Ataşelik görevinde 20 Ocak 1915 tarihine kadar kalmıştır.⁹ Mustafa Kemal Sofya'da görevdeyken 28 Temmuz 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Mustafa Kemal savaşın başından beri nasıl geliştiğini dikkatle izlemiştir. Almanların önemli zaferler kazandığı tarihte arkadaşı Tevfik Rüştü Araz'a Sofya'dan düşüncelerini anlatan bir mektup göndermiştir. Mektupta savaşın uzun süreceğini savaşa girmenin kaçınılmaz olduğunu ancak acele etmememiz gerektiğini Fransızların durumu düzeltebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca mektup Tevfik Bey'in eline ulaştığında Almanlar Paris'e girmiş olursa arkadaşlarının onu kötümserlikle suçlanacağından ancak onlara aldırış etmeyeceğini de söylemiştir.¹⁰ Savaş giderek ağırlaşmaktaydı. Bu arada Almanya tarafsız kalmak niyetindeki Osmanlı yönetimini bir oldubitti ile savaşa sürüklemek için 21 Eylül 1914 tarihinde Enver Paşa'nın onayı ile tatbikat için Karadeniz'e açılmış olan Amiral Souchan komutasındaki Yavuz ve Midilli gemileri 29 Ekim 1914 yılında Sivastopol'ü ertesi gün de Odessa'yı topa tuttu. Bunun üzerine 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da ise İngiltere ve Fransa Osmanlı Devletine savaş ilan etti. Osmanlı Devleti'de mecburen Almanya yanında savaşa girmiş oluyordu.¹¹ Müttefiklerin Çanakkale Boğazına karşı teşebbüsleri 1914 yılının Ağustosundan itibaren bahis konusu olmuş ancak Osmanlı devleti o dönem tarafsız olduğundan meseleyi mümkün kılmamıştı.¹² Osmanlı Devleti fiilen savaşa dâhil olduktan sonra İngiliz Bahriye Bakanı Winston Churchill Çanakkale Boğazı'nın donanma ile

7 Tural, M. "Kahramanlık Kavramı ve Atatürk'ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri (Trablusgarp, Çanakkale ve Sakarya'dan İzmir'in Alınışına)", Atatürk Araştırmaları Dergisi, C. 10, S. 30, (Ankara 1994), s. 702.

8 Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, 1972: Ankara, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, s.6.

9 İğdemir, U. 1988: Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918) Cilt. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.34.

10 İğdemir 1988 s.34.

11 Semiz, Y.: "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları" Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.14, (Konya 2004), s.226.

12 Armaoğlu, F. 2009: 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul: Alkım Yayınevi, s.149.

zorlanması halinde Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmenin mümkün olacağını ileri sürmüş ve kabineyi de bu fikre kabul ettirmiştir. Çanakkale teşebbüsünün amaçlarına baktığımızda; İlk olarak Boğazlar ve İstanbul'un müttefiklerin eline geçtiği takdirde Osmanlı Devleti'ne barışı kabul ettirmek ve bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm cephelerden tasfiye edilmesini sağlamaktır. İkinci olarak Eğer Boğazlar ele geçirilirse Rusya ile yakın temas kurularak Rusya'ya silah malzeme sevki ve Rusya'nın da buğdayından faydalanma imkânı sağlamak. Son olarak Osmanlı devletinin savaştan çekilmesi ve müttefiklerin Boğazlara yerleşmesi neticesinde henüz savaşa katılmamış devletlerin üzerinde etki yaparak onların Merkezi Devletler safında savaşmalarına engel olmak.¹³

Mustafa Kemal'in 19. Tümen Komutanlığına Atanması

Mustafa Kemal büyük savaş başladığında bir oldubitti ile Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra pasif bir görevde bulunmak istememiştir. Derhal ilgili makamlara başvurarak uygun bir göreve atanmak istediğini bildirmiştir. Kendisine “sizin için orduda her zaman görev vardır. Ancak Sofya Ataşemirliğini daha önemli gördüğümüzden sizi orada bırakıyoruz” cevabı verilmiştir. Mustafa Kemal'in aldığı cevaba verdiği karşılık ise şu şekildedir; “Vatanın müdafaasına ait fiili vazifelerden daha mühim ve mübeccel bir vazife olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelerinde ateş hatlarında bulunurken ben Sofya'da ataşemirlik yapamam. Eğer birinci sınıf bir zabıt olmak liyakatinden mahrumsam, kanaatiniz bu ise lütfen açık söyleyiniz”.¹⁴ Mustafa Kemal Bey gönderdiği yazısına yanıt alamayınca İstanbul'a doğru yola çıkmaya karar verir. Bu sırada İsmail Hakkı imzasıyla bir telgraf alır. Bu telgraf kendisinin 19. Tümen komutanlığına atandığını bildiriyordu.¹⁵ Bu tümen 3. Kolorduya bağlı 8. Piyade Tümeni Sina'da görev yapmak için görevlendirildiğinden onun yerine kurulmuştur.¹⁶ Böylece Mustafa Kemal resmen 20 Ocak 1915 tarihinde tümen komutanlığına atanmıştır.¹⁷ Kendisi tümeni bulmak için epey güçlük çekmiştir. Başkomutanlık

13 Armaoğlu 2009, s.149.

14 İğdemir 1988, s.35.

15 İğdemir 1988, s.35.

16 Akça, B. “Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal'in Rolü”, Tarih İncelemeleri Dergisi, c. XXI, S.2, (İzmir 2006), s.5.

17 BOA, İ, HB, 1333. Ra / 3. Mustafa Kemal'in bu göreve tayin edilmesi ile ilgili irade-i Seniyye şöyledir; Üçüncü kolorduda yeniden teşkil olunan 19. Fırka kumandanlığına Sofya Ataşemiliteri Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mustafa Kemal memur edilmiştir.

kurmaylığında bu tümeni bilen kişi yoktur. Mustafa Kemal durumu daha iyi anlamak için Çanakkale’yi savunmakla görevlendirilen V. Ordu Kurmay Başkanı Kazım İnanç’ a gitmiştir. O da “bizim öyle bir tümenimiz yoktur. Ancak III. Kolordu bazı yeni teşkilat kurduğundan belki yeni bir tümende kurulmaktadır bir kere orayı teşrif buyursanız durum anlaşılır” der. Mustafa Kemal “19. Tümenin olup olmadığını öğrenmek için Gelibolu’ya mı gideceğim” cevabını verir. Kazım İnanç’ta “bunun en doğrusu olacağını” söyler.¹⁸ Bu olay Osmanlı ordusunda savaş sırasında yaşanan karışıklığı gözler önüne sermiştir. Gelibolu yarımadasının hemen kuzeyinde yani Tekirdağ’da 3. Türk Kolordusu bulunmaktaydı. 3. kolordu 7. 8. ve 9. Piyade tümenleri ile 9. Sahra Topçu Alayı, 3. Süvari Tugayı ve 1. Kolordu ikmal komutanlığından meydana gelmekteydi. 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti seferberlik ilan edince 9. Piyade Tümeni hareketli bir ihtiyat oluşturmak üzere Çanakkale müstahkem mevki komutanlığına¹⁹ bağlanmıştır. 4 Kasım 1915 tarihinde Tekirdağ’daki 3. Kolordu Gelibolu’ya intikal etmiştir. Ayrıca 9. tümenin 26. ve 27. Alayları da Mustafa Kemal’in emrine verilmiştir.²⁰ 25 Şubatta 57’inci Alay ve bazı birliklerden ibaret olan 19. Tümen ordunun ve kolordunun müsaadesi olmadıkça kullanılmasına askeri imkân verilmeyen tek toplu kuvvet olarak önce Tekirdağ’a gelmiş burada Mustafa Kemal’in emir ve komutasına verildikten üç ay kadar sonra Gelibolu yarımadasına nakledilmiştir ve Eceabat’a o zamanki adı ile Maydos’a gönderilmiştir.²¹ İtilaf Devletleri Çanakkale Deniz Savaşları için 6 muharebe gemisi, 6 muhrip, 14 mayın arama- tarama gemisi ve 1 uçak gemisi ayırmışlardır. Ayrıca 4 hafif kruvazör ile muhribin, 5 İngiliz, 2 Fransız denizaltısının, 6 deniz uçağı taşıyan uçak gemisinin de bu savaşa katılmasını kararlaştırılmıştır.²² Seferberlik başlığında Çanakkale istihkamlarının seferberliği dış savunma, ara savunma ve iç savunma menzillerinden oluşuyordu. Dış savunma Asya tarafından Kumkale ve Gelibolu arasında Seddülbahir ismi verilen eski kalelerden oluşuyordu. Buraya 13 ağır ve 7 orta top konuşlandırılmıştır. Ara savunma; Güneyden gelecek düşman gemilerine karşı küçük tepelerin kuzey

18 Bayur, H.: 1990 Atatürk Hayatı ve Eserleri: Doğumundan Samsun’a Çıkışına Kadar, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.71.

19 Barış zamanlarında Çanakkale’nin savunması Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığına aittir.

20 Çaycı 1990, s.35-36.

21 Özkul, A.: “Kaymakam Mustafa Kemal ve Arıburnu”, Belleten C. XX, S. 80, (Ankara1956), s.610.

22 Taşkiran, C. 2001: Ana Ben Ölmedim Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri, İstanbul: İş Bankası Yayınları, s.21.

yamacına yerleştirilen toplardan oluşuyordu. Buraya da 4 orta çapta ve 16 hızlı ateşli hafif toplar yerleştirilmiştir. İç savunma; çok güçlü olacak şekilde düzenlenen bu bölgede 70 ağır top ile 6 orta çapta toptan oluşmuştu.²³

19 Şubat 1915 tarihinde İngiliz - Fransız donanması hava şartlarının muhalefeti sebebiyle ancak taarruza geçmiştir. İlk taarruzun amacı İngilizlerin Kumkale’de 15-20 cm çapında on top Orhaniye’de 28 cm çapında iki top Avrupa kıyısında Seddülbahir’de 28 cm çapında altı top ve Ertuğrul’da 24 cm çapında iki topun varlığını keşfettiklerinden dolayı boğazın giriş yerindeki tabyaların tahrip edilmesini amaçlıyordu.²⁴ 25 Şubat 1915’te müttefik donanması Gelibolu yarımadasının ucunda bulunan Seddülbahir ve Anadolu yakasındaki Kumkale’ye asker çıkardı. Bunun üzerine endişeye kapılan Osmanlı Hükümeti Erzurum ve Edirne kalelerinden buraya naklettiği toplarla Çanakkale’deki kaleleri güçlendirdi. Şimdi Türk deniz savunması kavramının uçayağı vardı. Birincisi Boğaza girecek müttefik filosuna eğik yolla ateş edecek obüs topları ikincisi art arda seri halde dönen su altı mayın hatları ve üçüncüsü de ağır kıyı savunma toplanında oluşan iç savunma mevziydi. Bu taarruzda İtilaf devletleri başarı sağlayamadı. 18 Mart 1915’de Amiral de Robeck komutasındaki birleşik İngiliz Fransız donanması boğazı geçmek için büyük bir taarruz başlattı. İlk anda müttefik donanma Türk kalelerinden yapılan top atışlarını susturdu. Ancak 8. Topçu Alayı obüs toplanını eğik yolla hedefe göndererek etkili oluyordu. Bir süre sonra 3. Müttefik donanmasını zırhlısı sırayla döşenmiş paralel mayın hatlarına çarpışarak Osmanlı ordusu mayın hatlarını alışıgelmış dışında döşeyerek donanmayı gafil avladı. Çanakkale deniz savaşı Türklerin kesin zaferiyle olmadılar.²⁵ 18 Mart 1915’te İngiliz ve Fransızlar denizden giriştikleri saldırıda başarılı olamayınca Çanakkale Boğazını karadan zorlamak üzere Boğaz dışındaki adalarda kuvvet toplamaya başladılar. Atatürk düşman kuvvetlerin stratejisini daha önceden düşündüğü için emrindeki birliklere uyanık bulunma emrini vermiştir.²⁶

Kara Savaşları öncesi Tarafların Hazırlıkları

Müttefik donanmasının Çanakkale boğazını karadan destekle geçme planlarından dolayı 25 Mart 1915 tarihinde Gelibolu’da 5. Ordu kurulmuş ve

-
- 23 Erickson, E. 2003: Size Ölmeyi Emrediyorum I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu, çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınevi, s.108.
- 24 Semiz 2004, s.235.
- 25 Erickson, 2003, s.109-110.
- 26 İğdemir 1988, s.38

ordunun komutanlığına da Alman Askeri Heyeti Başkanı Liman Von Sanders getirilmiştir.²⁷ 5. Ordunun emrine verilen 7. 9. ve 19. Tümen Kurulu 3. Kolordu Tekirdağ'dan Gelibolu'ya intikal etmiştir. 2. Kolordu karargâhı ile Keşan'da emrindeki bağımsız süvari Tugayı Meriç Nehri ile Karaçalı arasında 5. Tümen Saroz Körfezinin kuzeyindeki Karaçalı ve Kuruçeşme arasında bulunuyordu. 4. Kolordunun Anadolu yakasında bıraktığı 4. Tümen ise Bayramiç bölgesindeydi.²⁸ 5. ordunun kurulmasından sonra Liman Paşanın yeni savunma tertibine göre Mustafa Kemal bu ordunun ihtiyat tümeninin komutanı olarak karargâhıyla Bigalı yöresine intikal etmiştir.²⁹ Böylece Boğazın savunması için yaklaşık 84.000 kişilik bir kuvvet yerleştirilmiş oluyordu. Esas çıkarmanın Anadolu ve Bolayır tarafından yapılacağı kanaatinde olan komutan geldiğinde ilk olarak Bolayır mevzilerini incelemiştir. Liman Von Sanders'e göre çıkarma bölgeleri şu şeklideydi: Boğaz Güneyi (Anadolu Kıyıları); Bozcaada'ya istinaden bu bölgeye yapılacak çıkarmada daha geniş bir hareket sahası bulunabilir ve süratle ilerlenerek boğazın güney kıyıları kolayca ele geçirilebilirdi. Düşmanın bu bölgeden ilerlemesi kuvvetle muhtemeldir. Boğazın en önemli tabyaları da bu bölgededir. Saroz Körfezi Gelibolu yarımadasının en dar yerinden kapatmak ve buradaki kuvvetlerin Trakya'ya çekilmesini engellemek için önemli bir çıkarma bölgesidir. Gelibolu Yarımadası Güney Kısmı Merkez tabyalarına en yakın çıkarma plajları bu kıyıda. Ancak dar bir hareket sahası ihtiva eder. Kabatepe sahilinde süratle Maydos'a varılabilir.³⁰ Liman Von Sanders tahmin ettiği çıkarma bölgelerine göre orduyu şu şekilde tertiplemiştir. 5. ve 7. Tümen Saroz'da 3. Kolordunun Tümeni Gelibolu yarımadasının güney kısmında 19. Tümen Bigalı civarında 16. Kolordu 3. ve 2. Tümeniyle birlikte Kumkale-Beşiye Limanları arasında 3. Kolordu ve 5. Ordu Komuta yeri Bolayır idi. Plana uygun şekilde kuvvetler eşit dağlarak sahilden uzak tutulmuştu.³¹ Bu savunma planı düşman kuvvetlerinin kıyıya çıkmasını kolaylaştırmış donanmasının üstün ateş gücü Türk karşı taarruzlarının etkisini azaltmış ve dolayısıyla düşman kıyıda tutunmayı başarmıştır.³² Düşman donanmanın boğaza karşı saldırılarının üzerine savunma kuvvetinin yetersizliği

27 Sanders, L. 2006: Türkiye'de Beş Sene, İstanbul: Yedi Tepe Yayınları, s.80.

28 Doğaner, D.:2008 Çanakkale Muharebelerinde Mustafa Kemal, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.lisans Tezi, Edirne, s.68.

29 Çeliker, F.:“Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk”, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, c.X, S.30, (Ankara1994), s.691.

30 Sanders 2006, s.80.

31 Eryıldız, S. 1969: Çanakkale Muharebeleri, İstanbul: Sıralar Matbaası, s.19.

32 Doğaner 2008, s. 70.

anlaşılmıştır. 4. Kolordudan 11. Tümen Ezine bölgesinde 3. Kolordunun emrine verilmiş, 2. Kolordunun Trakya'daki 5. Tümeni Kavak bölgesine alınmış 3. Kolordunun Halep'e gönderilen 8. Tümeni yerine Kurmay Yarbay Mustafa Kemal'in emrinde kurulan 19. Tümen Şubat 1915 de Eceabada getirilmiştir.³³ Mustafa Kemal'e göre ise yarımada yapılacak düşman çıkarmasının hedefleri Alçıtepe ve Kocaçimen olacaktır. Çünkü düşman donanmasının boğazdan geçmesine engel olan kıyı bataryamız denizde susturulamamıştır. Alçıtepe ve Kocaçimen'i ele geçiren düşman bataryamızı kolayca susturabilirdi. Bu iki tepeden en önemlisi ve tehlike yaratabilecek alanı kıyı bataryalarımıza en yakın olan Kocaçimendir.³⁴ Mustafa Kemal çıkarma gününde bu yoldaki kararını tatbik etmiş ve elindeki birlikleri o bölgeye itmiştir. Düşmanın özellikle Arıburnuna yaptığı çıkarmanın amacına ulaşmasına Mustafa Kemal'in kararı engel olacak ve düşman durdurulup ileriye geçemeyecektir.³⁵ İngiltere ve Fransa'nın savaş planı ise şöyledi; Esas çıkarma Seddülbahir ve Kabatepe'ye yapılacaktı. Kuzeyde yer alan Saroz Körfezi ile Anadolu yakasında yer alan Kumkaleye birer sahte çıkarma yapılacak böylece Türk birlikleri yanıltılacaktı. Bunun için İngiltere ve Fransa güçlü bir donanmanın etkin desteğine sahip 5 piyade Tümeni ve 1. Piyade Tugayı tahsis edilmiştir. Bu güce ise General Hamilton komuta edecektir. Seddülbahir'e çıkan İtilaf Devletleri güçleri 1. Gün Alçıtepeyi Kabatepeye çıkarma yapanlar ise 1. Gün Conkbayırı Kocaçimen hattını ele geçirecekti. Burada amaç Kilitbahir platosunu ele geçirmek ve böylece boğaz tabyalarının arkasından inerek onları susturmak ve boğazı donanmaya açmaktı.³⁶ Düşman Seddülbahir bölgesini kuzeyden güneye ve bütün devamı boyunca ateş altında bulundurabilecek imkânına sahipti. Buna karşılık tamamı kıyıda bulunan birliklerini takviye edecek kuvvetler Alçıtepeden sonra düz bir bölgeyi geçmek zorunda kalacaktı. Düşman bu bölgeyi çıkmayı ve Alçıtepeyi de elde etmeyi başardığı zaman boğazın girişinden başlayarak önemli bir kısma sahip olma üstünlüğünü sağlayacaktı. Düşmanı Seddülbahire çıkmaktan alıkoyacak kuvvet doğrudan kıyıda savunma mevzilerinde yerleştirilmiş olan kuvvetten ibaret bulunacaktı.³⁷

33 Kabasakal, H.: "I. Dünya Savaşı Çanakkale Muharebelerinde Türk ve Alman Savunma Planları Konusunda Yorumlar", Çanakkale Muharebeleri 75.Yıl Armağanı, (Ankara 1990), s.81.

34 Atatürk, M. 1990: Arıburnu Muharebeleri Raporu, Yayına Haz. Uluğ İğdemir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.12-15.

35 Doğaner 2008, s.69.

36 Çaycı 1993, s.61.

37 Atatürk 1990, s.40.

Arıburnu Muharebesi ve Mustafa Kemal

25 Nisan'dan önce Liman Von Sanders kıyı kesimlerde ufak birlikler bırakıp esas kuvvetleri kıyıdan geriye doğru çekmiştir. Onun düşüncesine göre düşman bir kere karaya çıktıktan sonra üzerlerine topluca saldırıp düşmanın geri püskürtülmesi daha doğru olacaktır. Ayrıca en tehlikeli bölge olarak Bolayır ve Saroz Körfezini esas almıştır. Türk komutanları Liman Paşa'nın aksine Seddülbahir-Kabatepe-Arıburnu-Maydos bölgesinin en tehlikeli bölge olduğunu düşünüp ona göre önlem almışlardı. Mustafa Kemal'de düşmanın Seddülbahir ve Kabatepe civarından karaya çıkarma yapacağını ön görmüştür.³⁸ Bu yüzden Liman Von Sanders'den Kabatepe – Arıburnu bölgesindeki savunmayı kendisine verilmesini istemiş fakat Liman Von Sanders tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal tümenini Kocaçimen eteklerine götürmek istemiş ancak o da kabul görmemiştir. Liman Paşa bu kararları alırken kafasındaki düşünce düşmanın Bolayır ve Anadolu tarafından geleceğini beklemesinden kaynaklanıyordu.³⁹ Düşman kuvvetler Arıburnu bölgesine asker çıkarmaya başladığında İngiliz-Fransızlar Anadolu kıyısına şaşırtma çıkarması, Saros bölgesinde de deniz gösterisi yaparken asıl kuvvetlerini Güneyde Seddülbahir bölgesine ve daha kuzeyde Kabatepe'den yukarıda Arıburnuna çıkarırlar.⁴⁰ Mustafa Kemal 25 Nisan 1915 günü erken saatlerde itilaf kuvvetlerinin çıkarma harekâtının başladığını haber alınca gerekli olduğundan dolayı tümenini harekete hazır hale getirip bir an önce açılan cephedeki durumu görebilmek ve müdahale edebilmek için tamamen kendi inisiyatifini kullanarak Kocaçimen'e gitmeye karar vermiştir. Çünkü düşman Kabatepe gerisindeki sırtları sarmakta olduğu Arıburnu ve Kabatepe arasında çıkarma yapmaya başladığı ve Arıburnuna asker çıkardığı haberleri saat 5.30 'da tümen komutanlığına bildirilmiştir.⁴¹ Buraya askerini tehlikeye düşürmeden ve hızlıca ulaştırmak için iki kumandanını önceden keşif için yollamış ancak bir sonuç alamamıştır. O Bigalı deresi boyunca 57. Alay ile yürüyerek muhtemelen Kanlıkuru denilen mevki civarından batıya doğru Kocaçimen istikametine

38 Mustafa Kemal'in düşmanın çıkarma yapacağını düşündüğü bölge olan Kabatepe kıyıları sekiz kilometre uzunluğundaydı. O, bu bölgenin doğrudan doğruya savunulması gerektiğini düşünüyordu. Kurtcephe, İ.: "Mustafa Kemal Atatürk'ün Askeri Hayatı", Türkler 16 (Ankara 2002), 449.

39 Bayur 1990, s.73-75.

40 Bayur 1990, s.75.

41 Karal, E. 1996: Osmanlı Tarihi, Cilt. IX. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.463; Doğaner 2008 s.107.

yüzünü çevirerek ilerlemeye devam etmiştir. Bigalı köyünden kesintisiz bir yürüyüş sonunda bir buçuk saatte Kocaçimen'e ulaşmıştır.

Mustafa Kemal, Kocaçimenden Conkkbayırı düzlüklerine geldiğinde düşman kuvvetlerinin 261 rakımlı tepeyi geçerek ilerlediğini görmüş, derhal 57. Alay, bir süvari bölüğü ve bir dağ bataryasını taarruz durumuna geçirerek olası gelişmelere son anda müdahale etmiştir.⁴² Müfrezenin önünde gitmekte olan Mustafa Kemal Bey Sarıbayır'a ulaştığı sırada kıyıda iç bölgelere çekilmekte olan bir takım erleriyle karşılaşmıştır.⁴³ Bizzat erlerin önüne geçerek "Niçin kaçıyorsunuz" dedi. Erler; "Efendim düşman" dediler. "Nerede" dedi. "İşte" diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler. Gerçekten düşmanın avcı hattı 261 rakımlı tepeye yaklaşmış ve ileriye doğru yürüyordur. Kaçan erlere "düşmandan kaçılmaz" dedi. "Cephanemiz kalmadı" dediler. "Cephaneniz yoksa süngünüz var" dedi. Bu konuşmadan sonra derhal erler süngü taktılar.⁴⁴ Mustafa Kemal daha sonra 57. Alaya hızla ilerlemesini emretti ve düşmanın kuzey kanadından kuşatıcı bir şekilde taarruz emrini verdi. Mustafa Kemal'in taarruz esnasında askerlere verdiği "Size ben taarruzu emretmiyorum ölmeyi emrediyorum biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve komutanlar kaim olabilir" 45 sözü tarih sahnesinde yerini almıştır. Biliyoruz ki bu emri alan 57. Alay komutan dâhil tüm mensupları Çanakkale'de şehit düşmüştür.⁴⁶ Mustafa Kemal aynı zamanda 27. Alayında Kemalyeri üzerinden taarruz etmesini ister. Bu taarruz neticesinde düşman birlikleri geri atılır. Hatta bir kısmı paniğe uğrayarak sandallara saldırır. Kolordu komutanı birliklerini geri almalarını teklif eder. İngiliz Amiralinin bunun için en azından üç gün gerekeceği görüşü üzerine General Hamilton birliklerinden direnmelerini ister. Gecenin gelmesiyle Anzaklar yeni takviyeler alır ve ertesi gün saldırıyı tekrarlarlar. Mustafa Kemal 27 Nisanda iki piyade alayı takviye alır, taarruza karar verir. Bu saldırılar 19 Mayıs 1915 tarihine kadar sürer.⁴⁷ 6 Mayıs'ta ise Türk birlikleri düşmanı tamamen bölgeden atmak için yeni bir taarruz yaptıysa da bunda başarılı olamadı ve bu tarihten sonra

42 Doğaner 2008, s.112-113.

43 Akça 2006, s.6.

44 İğdemir 1988, s.40-41-42.

45 İğdemir 1988, s.43-44.

46 Safran, M.: "Bir Kahramanın Doğuşu Çanakkale Savaşları ve Sonuçları", Atatürk Araştırmaları Dergisi, C.10, S.30, (Ankara1994), s.575.

47 Çaycı 1993, s.62.

bölgede Ağustos ayına kadar mevzi savaşları başladı.⁴⁸ Arıburnu'ndaki kara savaşları İngilizlere 9 Mayıs'a kadar 683 subay ve 16.000 askere Fransızlara ise 11 Mayıs'a kadar 246 subay ve 12.632 askere mal olmuştur. İki üç hafta içinde kayıpları 29.561 idi. 18-19 Mayıs'taki Türk taarruzu sonucunda 2. Tümen kayıpları ise 9 bin ölü ve yaralıyı bulmuştur.⁴⁹ Mustafa Kemal'in kendi inisiyatifi ile almış olup uyguladığı kararla Liman Paşa'nın stratejik önemi daha önceden kavrayamadığı Conkbayır ve Sarıbayır Bölgeleri düşman eline geçmekten kurtulmuştur. Eğer burası İngiliz-Anzak birliklerinin eline geçseydi Türk savunma sistemi çökecek ve daha savaşın başında sonu belli olacaktı. 25 Nisan 1915 Pazar günü Çanakkale kara muharebelerinin önemli dönüm noktalarından biridir. Bu olay Mustafa Kemal'in üzerine sahne ışıklarının döndüğü andır.⁵⁰ Hatta cephenin tümüyle kaderini belirleyen bir tarihtir. Bu tarihe ve bir bakıma tarihin seyirine damgasını vuran kişi ise 19. Tümen kumandanı Yarbay Mustafa Kemaldir. Mustafa Kemal 25 Nisan 1915 Pazar gününden 17 Mayıs 1915 günü dâhil olmak üzere meydana gelen muharebe olaylarına dair kısa raporunda 25 Nisan günü yaşananları detaylarıyla özetlemiştir.⁵¹ 19'uncu Tümen komutanlığı görevi başladığından beri Mustafa Kemal'in bu bölgeyi doğru değerlendirmesi muhtemel düşman saldırılarını isabetli olarak tahmin etmesi nihayet büyük bir cesaret ve üstünlük ile muharebeye müdahalesi komutanlığı ve yaradılışındaki üstün vasıfların sonucudur.⁵² Böylelikle Gelibolu yarımadası savaşının akışı değişmiş Boğaza ve onu savunan tabyalara egemen tepeler düşman eline düşmekten kurtulmuştur. Mustafa Kemal kimseden buyruk almadan ordunun genel ihtiyatı olan kendi 19. Tümeninin en kuvvetli alayını savaşa sokmakla ve öbür iki alayını da cepheye yaklaştırmakla son derece büyük bir sorumluluğu alarak boğaz savunmasının daha ilk günde yıkılıp İstanbul ve daha sonra Rusya'ya yardım yolunun İngiliz ve Fransız donanmalarına açılmasını önlemiştir. Eğer O sorumluktan çekinen biri olsa idi yıkım kaçınılmaz olabilirdi.⁵³ 1 Mayıs 1915 tarihinde 5. Ordu komutanı

48 Karal, E. 1999: Osmanlı Tarihi, Cilt. IX. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.463-464.

49 Ayan, E.: "Alman Subaylarının Hatıralarına Göre Çanakkale'de Mustafa Kemal", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 3, S. 11 (Ordu 2010), s. 97.

50 Hickey, M. 1995: Gallipoli, London, s.109-119.

51 Atatürk, M. 1998: Atatürk'ün Bütün Eserleri (1903-1915), Cilt. I. İstanbul: Kaynak Yayınevi, s.288-290.

52 Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, 1972: Ankara, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, s.7

53 Bayur 1990, s.78.

Liman Von Sanders yeni bir harekât grubu oluşturarak Esat Paşa'yı Arıburnu Cephesine komutan atadı.⁵⁴ Mustafa Kemal bu ilk günkü başarısı üzerine o bölgeye arka arkaya gelen ve sayıları üç tümene varan birliklerin komutanlığını da yapmıştır, yani kendisi resmen tümen komutanı olmakla birlikte fiilen bir kolordudan büyük bir kuvvetin başında da bulunmuştur. Kendisi 1 Haziran 1915'de Albaylığa yükselmiştir. Mustafa Kemal'in bu biçim komutanlığı üç hafta kadar sürmüştür, 25 Nisan - 17 Mayıs 1915 tarihinden sonra Arıburnu cephesi Esat Paşa komutasına verilerek üç bölgeye ayrılmıştır. Bunun Kuzey kısmı Mustafa Kemal'in komutasındadır. Bu durum İngilizlerin Anafartalar vuruşmalarına götüren ikinci büyük saldırısına kadar sürecektir.⁵⁵

Anafartalar Zaferi

Nisan-Ağustos 1915 tarihleri arasında Gelibolu'daki kayıplarından endişe duyan ve ülkesinde siyasi baskı altında bulunan İngilizler 5. Ordu'yu yandan kuşatmak üzere Ağustos 1915 tarihine bir büyük taarruza karar verdiler. Bunun üzerine Anzak Koyunun hemen kuzeyindeki Suvla koyuna çıkarma yapmak için plan geliştirmişlerdir. Bu plana göre; General Hamilton Limni Adasında toplanan yeni 5 İngiliz Tümenini Arıburnu'nun daha kuzeyindeki Suvla Koyuna çıkararak buradan Kocaçimen ve Conk Tepesini ele geçirecekti. Bu plan uygulanabilir gözükmekteydi. Çünkü bu bölgeye yani Anafartalar sahillerine çıkarma yapılacak olursa karşılarında Alman Yarbay Wilmer Komutasındaki dört taburluk Türk birliklerinden başka kuvvet olmayacaktı. Böylece İtilaf devletleri kolayca Çanakkale Boğazına ulaşacaktı.⁵⁶ Özellikle 21 Haziranda Kerevizdere, 28 Haziranda da Zığındere çarpışmaları çok şiddetli geçmiştir. Bunun ardından İtilaf kuvvetleri kesin bir sonuç almak maksadıyla büyük takviye kuvvetleri getirip Türk birliklerinin geri ile irtibatını kesmek için 6-7 Ağustos gecesi Arıburnu'nun Kuzeyinde Suvla limanı ve civarına asker çıkararak Anafartalar'a doğru ilerlemeye başladılar. Müttefik askerleri kıyıya kolay çıkarmalarına rağmen bölgeye hâkim küçük ve büyük Anafartalar sırtlarını hemen ele geçiremediler. Bunun üzerine 5. Ordu Komutanı Liman Von Sanders Anafartalar bölgesini savunmak için yeni kurulan Anafartalar Grup Komutanlığına askeri yeteneğine güvendiği Mustafa

54 Akça 2006, s.7.

55 Bayur 1990, s.79.

56 Karatay, B. 1987: Mehmetçik ve Anzaklar, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.210.

Kemali getirdi.⁵⁷ Liman Paşa Mustafa Kemal'i bu göreve getirmeden önce ona durumu nasıl gördüğünü sorar, Mustafa Kemal'in kendisine verdiği cevap ise şudur; "Conkbayırı durumu fevkalade bunalımlı bir hal almıştır. Durumun düzeltilmesi için henüz biraz ümit kalmıştır. Bu da kaybolursa felaket beklenebilir".⁵⁸ Bu görüşmeden sonra Liman Von Sanders o zamana kadar 19. Tümen'e komutanlık etmiş olan ve Arıburnunda düşmanın şiddetli saldırılarına karşı dirayetli bir şekilde dayanan Mustafa Kemal'e hiç tereddüt etmeden bu görevi vermiştir.⁵⁹ Mustafa Kemal 8 Ağustos Çamlıtekkaya gelerek komutayı devraldı. 5. Ordu Komutanlığı tarafından emredilen karşı saldırının gecikmeyle de olsa 9 Ağustos'ta gerçekleşeceğini bildirdi. 9 Ağustos günü 34. ve 35. Alay birlikleri harekete geçerek Mestan Tepe'ye ilerleyen İngilizleri geri attı. Kendileri ağır kayıplar veren bu birlikler buna rağmen İsmailoğlu Tepe ve Yusufçuk Tepeyi tutmaya devam etler. Kireçtepe üzerinden saldırıya geçen düşmanı da Gelibolu Jandarma Taburu karşılamış İngilizler ilerleyememiştir. 7. Tümene bağlı birlikler ise taarruza kalkmış fakat fazla ilerleyememişlerdir. Dört gün boyunca süren muharebeler sonucunda Yarbay Mustafa Kemal komutasındaki kuvvetler İngilizleri Conkbayırında durdurdular. 6 ağustos 1915 tarihinde İtilaf devletleri Mustafa Kemal'in önceden tahmininde bulunduğu Suvla koyuna çıkarma yaptılar. I. Anafartalar Muharebeleri olarak anılan bu çarpışmaların ilk günü sona erdiğinde Anafartalar ovasındaki hâkim tepeler Türklerin elindeydi. Bu sonuç I. Anafartalar zaferinden sonra İtilaf kuvvetlerinin yapacakları taarruzları da başarısız kılmıştır.⁶⁰ Muharebelere katılan fiilen 13.000 civarında Türk askeri 2000'in üzerinde zayıt vermiş ama düşmanı durdurmuştur. 10 ağustos günü İngilizler 12. Tümen cephesine tekrar taarruza kalktılar. Ancak bir sonuç alamadılar. Bu sefer Yusuftepeye hücum ettiler. 34. ve 35. Alaylara bağlı Türk kuvvetleri tekrarlanan saldırıları geri püskürtüler. Tüm bunlardan sonuç alamayan İngilizler 14 Ağustos'tan itibaren Kireçtepeyi hedef aldılar. Amaçları 12. Tümeni arkadan çevirip tekke tepesi ele geçirecekti. Düşman Kireçtepe üzerindeki Aslan Tepe ve Projektör tepesi ele geçirdi. Türk birlikleri gece 137. 19. ve 17. ve 1 alaylardan gel ihtiyat kuvvetlerinin de yetişmesiyle karşı saldırıya geçip Aslantepeyi aldılar. Bu çarpışmalar 16 Ağustos

57 Akçakayalıoğlu, C. 1988: Atatürk; Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, s.52; Akça 2006 s.8.

58 Karal 1996, s.469.

59 Ayn. Yer.

60 Kurşun, Z. 1993: "Çanakkale Muharebeleri" Diyanet İslam Ansiklopedisi. Cilt 8, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.207.

günü de devam etti. Sonunda İngilizler geri çekilmek zorunda kaldı.⁶¹ Güneyden alınan 29'uncu Tümen ve Mısır'dan alınan 2 Tümen ile 18 Ağustos'ta müttefik kuvvetler genel taarruza başladılar. 11, 29, 54 ve 53 üncü tümenler cephede tutulurken 2. ve 10. Tümenler ihtiyatta tutulmuştu. Böylece Çanakkale muharebelerinin kaderi belli oluyordu. Mustafa Kemal bu taarruzları en ön safta idare etmişti. Siperlerde erlerin yanına sokularak “Askerlerim karşımızdaki düşmanı muhakkak yeneceğiz. Acele etmeyin. Ben önde gideceğim ve kırıbacımı kaldırır kaldırmaz hepiniz ileri atılın” emrini verdi. Kırbaç kalktı ve onun dediği gibi aslanlar karanlığın içerisine atıldılar. Hücumun sonunda geri alınan yerlerde dolaşırken kendisine kuvvetleriniz nerede diye soran yüksek rütbeli subaya Mustafa Kemal “Kuvvetlerim mi İşte bu yatan ölüler” diye cevap vermiştir. Bu teşebbüsünde muvaffak olamayan General Hamilton savaşta Mustafa Kemal diye bir komutanın varlığının kendileri için bir uğursuzluk olduğunu söylemiştir. Çünkü Mustafa Kemal onların planlarının uygulanmasına fırsat vermemiştir.⁶² Şiddetli top atışlarıyla dövülen Kocaçimen'deki hâkim dağ yerleri sabah saatlerinde İngilizlerin eline geçmiştir. Mustafa Kemal, Albay Ali Rıza komutasındaki 8. Tümeni Anadolu yakasından bu bölgeye getirterek taarruz emrini verdi. Ancak taarruzu en ön saflardan yöneten Mustafa Kemal'in göğsüne bir şarapnel parçası isabet etti ve kalbinin üzerindeki cep saatini parçaladı. Mustafa Kemal şarapnel parçası isabet ettikten sonra parçalanan saatini hatıra olarak General Liman Von Sanders'e vermiştir. Sanders ise Mustafa Kemal'e kırılmış saatinin yerine kendi saatini hediye etmiştir.⁶³ Bütün bu yaşanan gelişmeler sonrasında Mustafa Kemal'in taarruz emri ile Conkbayırı düşmandan temizlenmiştir.⁶⁴ Fransız Binbaşı Larşer Anafartalar Savaşı hakkında; “Türkiye Ağustos ayı içinde on dört tümenini savaşta sokmuştu. Kazandığı başarı kısmen Yarbay Mustafa Kemal'in direnme gücü sayesinde oldu. Mustafa Kemal Bey en tehlikeli karşı saldırıları idare etmiş ve Türk birlikleri de bu savaşlarda pek büyük başarı göstermişti.”⁶⁵ Sözleriyle savaşın kazanılmasında Mustafa Kemal'in rolünü açıkça gözler önüne sermiştir. Churchill

61 Doğaner 2008, s.139-142.

62 Akşit, İ.- Tezel, H. 1982: Mustafa Kemal ve Çanakkale, İstanbul: Ziraat Bankası Yayınları, s.137-138.

63 Itzkowitz 2002, s.417.

64 Mühlman, C. 2006: Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Hatıraları, İstanbul: Timaş Yayınları, s.133.

65 Bülkat, E. 1975: Esat Paşanın Çanakkale Anıları, Yayına Hazırlayan: İhsan Ilgar. İstanbul: Özel Basım Yayınları, s.289.

ise bu savaşta Mustafa Kemal'in rolü için şu ifadeleri kullanmıştır;“Mustafa Kemal 9 Ağustos'ta Anafartalar'daki başarılı harekâtından sonraki geceyi bu paha biçilmez sırtı alma hazırlığı içinde büyük çaba harcayarak geçirdi. Bizzat yönettiği şiddetli baskın hücumu ile bu dar bölgede yerleşmiş olan 1000 kişilik İngiliz kuvvetini yok etti Türkler Conkbayırını aştılar ve savaşın sonuna kadar da orada kaldılar.”⁶⁶ Netice itibariyle Anafartalar Savaşı Osmanlı tarihinde bir kıvanç sayfası olarak kalacaktır.⁶⁷ Çanakkale savaşlarında İtilaf devletlerinin ağır bir yenilgi alması Eylül ayında Bulgaristan'ın İttifak Devleti yanında savaşa girmesine sebep oldu. Alman maddi yardımı ve özellikle çok ihtiyaç duyduğu topçu cephanesi ve yedek parçaları için Bulgaristan üzerinden Almanya-İstanbul hattında doğrudan yol açılmış oldu.⁶⁸ Çanakkale savaşlarında ağır yenilgiden sonra Amiral Hamilton 27 Ekim'de görevinden alınmış yerine General Munro getirilmiştir. İngiliz Harbiye Nazırı Lord Kitchener Çanakkale Cephesine Kasım ayı içerisinde gelerek bölgede bir teftişte bulunmuştur. Kendisinin izlenimlerine göre İngilizler Almanya'dan gönderilecek ağır takviye silahları karşısında Türk birliklerinin yapacağı taarruza karşı başarı sağlamanın zor olacağına kanaat getirmiştir. Netice itibariyle 19-20 Aralık 1915 tarihinden itibaren kuvvetler Anburnu ve Anafarlardan çekilmiştir.⁶⁹ 9 Ocak 1916 tarihinde Seddülbahirdeki son birliklerini de çekmişlerdir. Böylece Çanakkale Savaşları Türklerin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır.⁷⁰ Mustafa Kemal bu savaştan sonra Anafartalar Kahramanı olarak anılmaya başlamıştır.⁷¹ Liman Von Sanders Mustafa Kemal'in Anafartalar'da göstermiş olduğu başarılarından ötürü kendisini takdir eden bir mektup yollamıştır. Bu mektupta “Mustafa Kemal'i vatanın hizmetlerine muhakkak surette muhtaç olduğu çok müstesna kabiliyetli yetkili ve cesur olarak takdir ediyorum”⁷²sözleriyle başarılarını takdir etmiştir. 1 Eylül 1915 tarihinde Mustafa Kemal'e Anafartalar Komutanlığındaki üstün başarılarından dolayı Muharebe gümüş Liyakat Madalyası verilmiştir.⁷³ Çanakkale muharebelerinin sonunda başkumandan vekili olarak

66 Çaycı 1993, s.63.

67 Mühlman 2006, s.145.

68 Pominankowski, J. 1997: Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü (1914-1918) I. Dünya Savaşı, Çeviren: Kemal Turan. İstanbul: Kayıhan Yayınları, s.121-122.

69 Mühlman 2006, s.149.

70 Taşkiran 2001, s.24.

71 Kurtcephe 2002, s.450.

72 Borak, S. 1998: Atatürk'ün Özel Mektupları, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 175.

73 Tural, M.:“Kahramanlık Kavramı ve Atatürk'te Bu Kavramın Yeri”, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C.10,S.30 (Ankara1994), s.705.

Enver Paşa Çanakkale harp sahasını, cepheleri ve kumandanları teftiş etmiştir. Fakat Albay Mustafa Kemal'e uğramaz. Mustafa Kemal bu tavra kırılmış olacaktır ki sihhî sebepler öne sürerek istifasını 5. Kolordu komutanı Liman Von Sanders'e vermiş fakat Liman Paşa bunu işleme koymamıştır. Liman Von Sanders Mustafa Kemal'in istifa dilekçesinden hemen sonra Enver Paşa'ya bir mektup yazmıştır. Sanders dilekçeyi desteklemediğini mektubun başında ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in vatanın bu büyük savaşta hizmetlerine muhtaç bulunduğundan kabiliyetli ve yetkili bir subay olarak tanındığını ve onu takdir ettiğini söylemiştir. Mektupta Albay Mustafa Kemal'in görevden ayrılmak isteme sebebini "Başkomutan vekili ve en yüksek mafevkinin güvenine sahip olmadığı kanısındadır. O bunu bilhassa ekselanslarınızın son defa burada bulundukları sırada o zaman hasta olduğu halde ve öbür üç grubun şeflerini ziyaretlerinizle şereflendirmiş olmanıza rağmen kendisini aramamış olmanızdan istidlal ettiğine inanmaktadır." sözleriyle ifade etmiştir. Bunun üzerine Enver Paşa Mustafa Kemal'e; "Rahatsızlığınızı işittim, müteessir oldum. Son defaki Çanakkale'yi ziyaretimde muhtelif mevazii görmek istediğimden sizi ziyarete vakit kalmamıştı. İnşallah yakın zamanda tamamen kesb-i afiyetler ve bugüne kadar olduğu gibi kumanda ettiğiniz kıtaatın başında muvaffakiyetle ifay-ı vazife eylesiniz" şeklinde bir mektup göndermiştir.⁷⁴ Atatürk'ün Çanakkale Zaferi ile özdeşleşmesi sonradan gerçekleşmemiş daha muharebeler devam ederken ismi parlamaya başlamış ve Çanakkale Cephesinin en önemli komutanlarından biri haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkan Harp Mecmuası isimli derginin 1915 yılına ait 2. ve 4. sayılarında Albay Mustafa Kemal'e yer verilmiştir.⁷⁵ Derginin 2. Sayısında 76 savaştaki durum genel olarak tasvir edildikten sonra Mustafa Kemal'in bir resmine yer verilmiştir. 4. Sayısında ise Çanakkale Kireçtepe'de mermi kovanlarından yapılmış bir anıtın önünde çekilmiş fotoğrafın altında "Büyüklüğüne söz bulunamayan Bir levha-i Şehamet"⁷⁷ ifadesi bulunmaktadır. Mustafa Kemal Anafartalar Grup Komutanlığından 10 Aralık 1915 tarihinde istifa etti. İstifasından sonra Edirne'ye dinlenmek üzere çekilen 16. Kolordunun komutanı olarak

74 İğdemir, U.: "Atatürk'ün Anafartalar Grubu Komutanlığından İstifasına Dair Bazı Belgeler", Belleten, C.32, S. 128, (Ankara1968), s.466-467; Tural 1994, s. 706.

75 Görgülü, İ.: "Çanakkale Zaferi ve Atatürk", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 4, S.16, (Ankara1995), s.494.

76 Harp Mecmuası, Kanunîsani 1331 (Aralık 1915) S.2. İstanbul.

77 Harp Mecmuası, Kanunîsani 1331(Aralık 1915) S.4. Günümüz Türkçesi ile "Bizi yükseltmek için feda-yı can eden mübarek şehitler yatağı".

birliğinin başına döndü.⁷⁸ Mustafa Kemal Çanakkale Muharebelerindeki başarısından dolayı 1 Nisan 1916 tarihinde Tuğgeneralliğe terfi ettirilmiştir.⁷⁹ Netice itibarıyla İngilizlerin kesin sonuç elde edip İstanbul'a ulaşmak ve kötü durumda olan Rusya'ya yardım götürme amaçları Ağustos saldırıları ile kırılmıştır. Suvla'da ve Anafartalarda sıkışıp kalan birlikler bir süre sonra hiçbir başarı elde edemeden gitmişler ve İstanbul üzerindeki tehlike ortadan kalkmıştır.⁸⁰ Çanakkale Zaferi orduya önemli psikolojik destek vermiştir. Bu milli mücadele için çok önemli temel bir dinamiktir. Kısacası Çanakkale'de Milli Mücadelenin ön sözü yazılmıştır sonucuna varabiliriz.⁸¹

Sonuç

Savaş sırasında düşmanın olanak ve yeteneğini doğru tespit ederek düşmanın amacını engelleyecek tedbirleri önceden alıp tereddüt etmeden uygulayabilmek bir komutanlık sanatıdır. Mustafa Kemal Bey komutanlık sanatının bu en önemli özelliğini Çanakkale Kara Savaşlarında en mükemmel şekilde uygulayarak savaşın gidişatını değiştirmiştir. Kendisinin 19. Tümen komutanı olarak Çanakkale cephesine atanmadan önce bulunduğu görevler münasebetiyle yaşadıkları askerlik hayatında bir takım önemli tecrübeler edinmesini sağlamıştır. Özellikle bölgenin coğrafi konumunu iyi bilmesi ve stratejik noktaları önceden belirlemesi Mustafa Kemal'in savaş sırasında doğru karar almasını kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Hiç kimseden çekinmeyerek görev almadığı halde bazı vazifeleri üstlenmesi ise onun kişilik özelliklerinden kaynaklanan üstün bir vasfın yansımasıdır. Mustafa Kemal Çanakkale kara savaşlarının gidişatını etkileyen önemli bir komutandır. O sadece askeri tekniklerle savaşın gidişatını etkilememiştir. Aynı zamanda emrindeki askerlerin üzerinde manevi ve psikolojik etki yaratması da çok önemlidir. Yeri geldiğinde en ön safta yer alarak askerinin moralini arttırıcı, onları motive edici cümlelerle düşmana karşı üstünlük sağlamada önemli rol oynamıştır. Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal'in Rolü ile Mustafa Kemal'e Çanakkale savaşının getirdikleri bir biri içine geçmiştir. Çanakkale savaşı Mustafa Kemal'in adını sadece Türk halkına değil aynı zamanda dünyaya duyurmuştur. Savaş bitip terhis edilen askerler 19 Mayıs 1919 tarihinde Atatürk Samsuna çıktığında Anafartalar kahramanı olarak tanındığından millet O'nu bağrına basmıştır.

78 Kurtcephe 2002, s.451.

79 Tural 1994, s. 706.

80 Bayur 1990, s. 95.

81 Turkiyat.karatekin.edu.tr/canakkale-ruhu-milli-ruhumuzdur-roportaj
(21.01.2015)

Ayrıca Mustafa Kemal'e destek olarak ilk gelenler erler ve subaylar olmuştur. Çanakkale savaşlarının Milli mücadelenin önde gelen komutanların yetiştirme ve millete tanıtmaya işlevi olmuştur. Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır ifadesinin çıkış noktası Çanakkale Zaferidir. Bu zafer ile dünyaya Türk'ün tükendiği zannedilen gücünün zor şartlar altında mücadeleyi kazandığını göstermesi bakımından önemlidir. Çanakkale muharebeleri aynı zamanda Mustafa Kemal'in gibi bir şahsiyeti tarih sahnesine çıkışına da sebep olmuştur.

Kaynakça

- Akça, B.: “Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal’in Rolü”, Tarih İncelemeleri , CXXI, S.2, 2006. s.1-15.
- Akçakayalıoğlu, C. 1998: Atatürk; Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, Ankara.
- Akşit, İ.- Tezel, H. 1982: Mustafa Kemal ve Çanakkale, Ankara.
- Armaoğlu, F 2009: 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul.
- Atatürk, M. 1999: Atatürk’ün Bütün Eserleri cilt. I. (1903-1915), İstanbul.
- Borak, S. 1998: Atatürk’ün Özel Mektupları, İstanbul.
- Atatürk, M. 1990: Anburnu Muharebeleri Raporu, Yayına Haz. Uluğ İğdemir, Ankara.
- Ayan, E.: “Alman Subaylarının Hatıralarına Göre Çanakkale’de Mustafa Kemal”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 3, Spring 2010, s.92-102.
- Bayur, H. 1990: Atatürk Hayatı ve Eserleri: Doğumundan Samsun’a Çıkışına Kadar, Ankara.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HB, 1333. Ra
- Bülkat, E. 1975: Esat Paşanın Çanakkale Anıları, Yayına Hazırlayan: İhsan Ilgar. İstanbul.
- Çaycı, A.: “Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk’ün Askeri Kariyerindeki Yeri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.VII, Kasım 1990, Sayı: 19. s. 29-44
- Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslar arası Sempozyumu Kitabı, 14-17 Mart 1990, Çanakkale, XVI. Dizi, Sayı 64, 1993 ,TTK. Ankara, s. 55- 68.
- Çeliker, F.: “Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk”, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. X, S. 30, Ankara 1994.
- Doğaner, D. 2008: Çanakkale Muharebelerinde Mustafa Kemal, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.lisans Tezi, Edirne.
- Erickson, E. 2003: Size Ölmeyi Emrediyorum I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu, çev. Tanju Akad, İstanbul.
- Eryıldız, S. 1969: Çanakkale Muharebeleri, İstanbul.
- Görgülü, İ.: “Çanakkale Zaferi ve Atatürk”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C.4, S.16, 1995, S.492- 500.
- Harp Mecmuası Dergisi, Kanunisani 1331 (Aralık 1915) s.2, İstanbul Çağaloğlu.
- Harp Mecmuası Dergisi, Kanunisani 1331 (Aralık 1915) s.4, İstanbul Çağaloğlu.
- Hickey, M. 1995: Gallipoli, London.
- Itzkowitz, N.: “Mustafa Kemal Atatürk: Hayatı ve Şahsiyeti” (çeviren: Nasuh Uslu), Türkler, 16 (Ankara 2002), s.411-441.
- İğdemir, U. 1988: Atatürk’ün Yaşamı (1881-1918), cilt. I. Ankara.

İğdemir, U.: “Atatürk’ün Anafartalar Grubu Komutanlığı’ndan İstifasına Dair Bazı Belgeler,” Belleten, C. 32, S.128, (Ankara 1968), s.473- 478.

Kabasakal, H.: “I. Dünya Savaşı Çanakkale Muharebelerinde Türk ve Alman Savunma Planları Konusunda Yorumlar”, Çanakkale Muharebeleri 75.Yıl Armağanı, Ankara 1990.

Karal, E. 1996: Osmanlı Tarihi, cilt. IX. Ankara.

Karal, E. 1999: Osmanlı Tarihi, cilt. IX. Ankara.

Karatay, B. 1987: Mehmetçik ve Anzaklar, Ankara.

Kurşun, Z. 1993: “Çanakkale Muharebeleri”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt. 8. İstanbul, s.206-208.

Mühlman, C. 2006: Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Hatıraları, İstanbul.

Özkul, A.: “Kaymakam Mustafa Kemal ve Anıburnu”, Belleten C.XX, S.80, s.609-620.

Pominankowski, J. 1997: Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı, Çeviren. Kemal Turan, İstanbul.

Safran, M.: “Bir Kahramanın Doğuşu Çanakkale Savaşları ve Sonuçları”, Atatürk Araştırmaları Dergisi, cilt.10. S.30 (Ankara 1994) s.573-577.

Sanders, L. 2006: Türkiye’de Beş Sene, İstanbul.

Semiz, Y.: “18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları” Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.14, (Konya 2004), s.221-247.

Taşkıran, C. 2001: Ana Ben Ölmedim Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri, İstanbul.

Tural, M.: “Kahramanlık Kavramı ve Atatürk’ün Kişiliğinde Bu Kavramın Yeri (Trablusgarp, Çanakkale ve Sakarya’dan İzmir’in Alınışına)”, Atatürk Araştırmaları Dergisi, C.10, S.30 (Ankara 1994) s. 694-716.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Ankara, 1972.

Turkiyat.karatekin.edu.tr/canakkale-ruhu-milli-ruhumuzdur-röportaj (21.01.2015)

Seddülbahir Çıkarması ve Mehmet Çavuş

Seddulbahir Landing and Sergeant Mehmet

Murat BURGAÇ¹

Özet

İtilaf Devletlerinin Boğazları geçerek Rusya'ya yardım ulaştırmak ve İstanbul'u zapt etmek suretiyle Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakmak amaçlarıyla giriştiği Çanakkale Harekâtı, umulanın aksine Türklerin büyük bir zafer kazanmasıyla sonuçlanmış ve başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin ciddi bir itibar kaybına uğramasına neden olmuştur. Çanakkale savaşlarının; Rusya'da Bolşevik İhtilalinin gerçekleşmesine ve I. Dünya Savaşı'nın uzamasına neden olmak, Mustafa Kemal gibi bir önderin doğuşunu sağlamak ve bir yönüyle de Yeni Türkiye Devleti'nin kurulmasına vesile olmak gibi oldukça önemli sonuçları olmuştur. Tüm bunların yanında özellikle Balkan savaşlarındaki mağlubiyetten dolayı gururu incinmiş, kendine inancı zayıflamış olan Türk askerinin yeniden ve kahraman olarak ortaya çıkışının da sembolü olmuştur Çanakkale savaşları. Bu savaşlardaki kahramanlar ve kahramanlık örnekleri çok olmakla birlikte, 19 Şubat/4 Mart Seddülbahir-Kumkale çıkarmasında küçücük müfrezesiyle düşmanın karşısına dikilen ve yaralanmasına karşın mücadeleye, kürekle hatta taşla devam eden Mehmet Çavuş'un ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira O, Çanakkale'deki pek çok isimsiz kahramanın ilki olacak, bir bayrak, bir efsane haline dönüşecek ve Mehmet Çavuş'un gösterdiği kahramanlık sonraki kahramanlar ve kahramanlıklar için bir örnek teşkil edecektir. Bu bildiride Seddülbahir çıkarması ve Mehmet Çavuş'un mücadelesi irdelenecektir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi

28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand ve eşinin Saraybosna'da bir Sırp genci tarafından öldürülmesi ve bunun üzerine Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilanı, Dünya tarihinin o güne kadar kaydettiği en kapsamlı savaşın da başlangıcı oldu. Ağustos ayına gelindiğinde Almanya, Avusturya'nın yanında olarak, Rusya, Fransa ve Belçika'ya; İngiltere ve Japonya ise Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece savaş, kısa sürede bir Dünya savaşına dönüştü. Aslında tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin dışında oluyordu. Ancak Balkan Savaşlarının acı deneyimi ile siyasal yalnızlıktan kurtulma özlemi, Osmanlı'yı adım adım savaşa sürükledi². Nitekim Avrupa'da bloklaşmalar başladığında, İtilaf Devletleri bloğunu oluşturan İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşmaları imzalamak için yoğun gayret içine giren Osmanlı Devleti, bu girişimlerinden sonuç alamayınca yüzünü Almanya'ya çevirmiş ve bu devletle 2 Ağustos 1914'de bir ittifak antlaşması imzalamıştı. Antlaşmanın imzalanmasının üzerinden henüz bir hafta geçmişti ki Almanya'nın Akdeniz'de bulunan Goeben ve Breslau isimli iki hafif kruvazörü peşlerine düşen İngiliz savaş gemilerinden kurtulmak için Çanakkale Boğazı'na geldiler ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın onayı ile Boğazdan geçtiler. Ardından da bu iki Alman gemisinin Osmanlı Devleti'nce satın alındığı ve bunlara Yavuz ve Midilli isimlerinin verildiği İngilizlere bildirildi³.

İtilaf Devletleri bu gelişmelere, Boğazı donanmaları ile ablukaya alarak yanıt verdi. Artık savaşın çıkması an meselesiydi. Nitekim Yavuz ve Midilli'nin de içinde bulunduğu Osmanlı Donanma'sı 29/30 Ekim gecesi Amiral Souchon komutasında Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını topa tuttu. Böylece Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu⁴. Bombardımandan bir gün sonra Rus ordusu Doğubayazıt'ın Kuzeyinden sınırı geçerek taarruza başladı ve 3 Kasım'da Rusya, Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etti. Aynı gün altı İngiliz savaş gemisi Çanakkale Boğazı'nın giriş istihkâmlarını yaklaşık 15 dakika boyunca bombaladı⁵.

2 Toprak, Z. 2012: "Bir Çağa Damgasını Vuran Savaş: Çanakkale Harbi", Haluk Oral, Arınburnu 1915, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. XIV, XV.

3 Genelkurmay, 2012: Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, Birinci Kitap, Ankara: ATASE Yayınları, s. 2-5.

4 Aker Ş. 2001: "Çanakkale Savaşı ve 27. Alay", Çanakkale Hatıraları I. Cilt, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, İstanbul: Arma Yayınları, s. 122.

5 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM). 2005: Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Başbakanlık Basımevi, Belge No: 8, s. 9.

Bu bombardıman, bir sonuç almaktan ziyade Rusya'dan sonra İngiltere ve Fransa'nın da Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı anlamını taşıyordu. 5 Kasım'da bu iki devlet de Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan ettiler⁶. 13 Aralık'ta ise bir İngiliz denizaltısı gizlice Boğaza sokularak Mesudiye zırhlısını batırdı⁷. Bu tarihten sonra uzun bir süre Çanakkale Boğazı çevresinde kayda değer askeri bir harekât olmadı⁸.

Çanakkale Cephesi'nin Açılması

Müttefiklerin Boğaz önünde sessiz kaldığı süre boyunca Osmanlı Devleti, Boğazın savunma hatlarını güçlendirirken, İngiltere de Çanakkale cephesini açma planlarını olgunlaştırdı⁹. Nihayet İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill'in ısrarlı çabaları sonucu İngiliz Harp Meclisi 28 Ocak 1915 tarihli toplantısında Çanakkale Cephesi'nin açılmasına karar verdi.Yapılan harekât planına göre Boğaz, sadece donanma kullanılarak, yani karaya asker ihraç edilmeksizin zorlanacak ve geçilecekti. Her ne kadar askeri kesimden, bu planın uygulanabilirliği noktasında çeşitli eleştiriler ve itirazlar yapıldı ise de itirazlar sonuç vermedi, deniz harekâtı yeterli görüldü¹⁰.

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı Harekâtı'nı bu denli istemelerinin altında; Türk Ordusu'nu ikiye bölmek, İstanbul ile Boğazları zapt etmek ve böylece de Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak; Bulgaristan'ın gözünü korkutarak İttifak Devletleri safında savaşa katılmasını önlemek; Rusya ile bağlantı kurarak hem bu devlete yardım ulaştırmak ve hem de Rusya'nın zengin tahıl ambarlarına ulaşmak; Karadeniz limanlarında kilitlenmiş olan ticaret gemilerinin serbest bırakılmasını sağlamak gibi pek çok sebep yatmaktaydı¹¹. İngiltere özelinde ise harekât; Osmanlı Devleti'nin yüzünü başkente çevirmesini sağlayacağı ve böylece Ortadoğu'da elini rahatlatacağı için ayrıca önemliydi. Bu gerekçeler nedeniyle Çanakkale Taarruzu'na büyük önem veriyorlardı. Nitekim bu taarruzu, kısa zamanda kesin bir galibiyet ile sonlandırabilmek için o dönemin en ileri teknolojisine sahip son derece büyük ve güçlü bir Birleşik Filo

6 Genelkurmay.2012, s. 5, 83.

7 Toprak. 2012, s. XVII.

8 Selahaddin Adil Paşa. “Çanakkale Hatıraları”, Çanakkale Hatıraları I. cilt, s. 124.

9 Emin Ali, “Çanakkale’ye Düşman Donanmasının Saldırıları”, Yeni Mecmua, Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1918, Hazırlayanlar: Muzaffer Albayrak-Ayban Özyurt, İstanbul: 2006, Yeditepe Yayınevi, s. 29.

10 Toprak. 2012, s. XVIII. Genelkurmay. 2012, s. 60.

11 Genelkurmay. 2012, s. 60.

kurdular. Birleşik Filoda ikisi İngiliz gemilerinden ve biri Fransız gemilerinden müteşekkil üç tümen bulunuyordu. Birinci tümende; Inflexible, Agamemnon, Queen Elizabeth; ikinci tümende; Vengeance, Albion, Cornwallis, Irresistible, Triumph; Üçüncü Tümeinde ise Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlemagne gemileri yer almaktaydı. Bunlardan Inflexible Amiral Carden'in, Vengeance Amiral de Robeck'in, Suffren ise Amiral Guepratt'ın sancak gemileriydi. Filonun toplam savaş gücü ise 62 gemiden oluşuyordu¹².

Müttefikler Çanakkale Harekâtı'nın kısa sürede başarı ile tamamlanacağına öylesine inanıyorlardı ki Birleşik Filonun Çanakkale önlerinde savaş hazırlıklarını yaptığı sırada, Londra ve Paris'te, İstanbul'a kadar "mavi seyahat" programları hazırlanmakta, hatta Boğaziçi'nin mavi ve berrak sularında geçirilecek keyifli bir yolculuk sloganlarıyla bazı vapur şirketleri gidiş-dönüş bilet bile bastırmaktaydı¹³.

Çanakkale Deniz Taarruzu Başlıyor

Nihayet 19 Şubat 1915'de Birleşik Filo Çanakkale Boğazı'na yönelik deniz taarruzunu başlattı. Taarruza 11 zırhlı, 3 kruvazör, 18 torpido, 2 denizaltı ve 9 şilep katılmıştı. Ayrıca birkaç uçak da keşif ve bombardıman yapmakla görevlendirilmişti. Taarruzun amacı Boğazın girişindeki Türk topçu tabyalarını susturmak ve girişi mayınlardan temizlemektir. Her ne kadar ilk taarruzda bu amaca tamamen ulaşılamadıysa da 25 Şubat günü tekrarlanan ikinci taarruz ile Birleşik Filo, üstün ateş gücü sayesinde, Boğazın giriş tabyalarını tamamen susturmayı başardı. Bu tabyaların susturulması üzerine Çanakkale Boğazı'nın girişi savunmasız bir hale geldi ve kaygı verici bir durum ortaya çıktı¹⁴. Bu tarihten itibaren Birleşik Filo her gün yeni bir taarruzda bulunarak boğazı geçmeye çalıştı ve "kesintisiz savaş günleri" başladı¹⁵.

25 Şubat'tan 4 Mart'a kadar devam eden günlerde Birleşik Filo sadece denizden taarruz etmekle yetinmedi. Aynı zamanda karaya asker çıkararak keşif yapmak ve tabyaları tahrip etmek girişimlerinde de bulundu¹⁶.

Tüm bu gelişmeler, Türk ordusunun yeni önlemler almasını gerektirdi ve cephelerde bir takım düzenlemelere gidildi. Bu kapsamda 19. Tümen Komutanı

12 Genelkurmay. 2012, s. 93,94.

13 Emin Ali. 2006, s. 27.

14 19 ve 25 Şubat Taarruzları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emin Ali. 2006, s. 30-33. Genelkurmay.2012,s. 95-107.

15 Emin Ali.2006, s. 33.

16 Genelkurmay.2012,s. 110, 111.

Yarbay Mustafa Kemal;Seddülbahir, Zığındere ve Hisarlık'ın olağanüstü önemine dikkat çekerek Müstahkem Mevki Komutanlığını uyardı. Bunun üzerine Seddülbahir, Ertuğrul Tabyaları ve Tekke Burnu 26. Alay'ın sorumluluğuna devredildi¹⁷. Bölgede bulunan 26. ve 27. Alayın bazı tabyaları da Mustafa Kemal'in kumandası altına verildi ve "Maydos Kumandanlığı" adında bir kumandanlık oluşturuldu. Böylece Ece Limanıyla Seddülbahir ve Morto Limanı dâhil olmak üzere arada kalan tüm sahilin korumasını Mustafa Kemal üstlenmiş oldu¹⁸.

Seddülbahir Çıkarması

Türk tarafında bu gelişmeler yaşanırken Birleşik Filo da daha kapsamlı bir çıkarma harekâtı yapmak için planlamalar yapmaktaydı. Ancak hava muhalefeti nedeniyle 4 Mart gününe kadar yeni bir çıkarma girişiminde bulunamadı. 4 Mart 1915'de ise hava durumunun uygun olmasından yararlanan Birleşik Filo; Ertuğrul ve Orhaniye tabyalarında planladığı tahrip işlerini tamamlamak üzere Seddülbahir ve Kumkale'ye yeni ve daha kapsamlı bir çıkarma harekâtı gerçekleştirmeyi kararlaştırdı¹⁹. Ancak bu seferki çıkarmada sadece tahrip işlerini gerçekleştirerek geri dönmek değil, karada mevzii kazanmak, buralara konuşlanmak hedefleniyordu. Tanin Gazetesi'ne göre bu çıkarmanın nedeni, Birleşik Filonun sadece denizden bombardımanla Çanakkale'yi geçemeyeceklerini artık anlamış olmasıydı²⁰. Böylece Boğazı geçmek için yapılan deniz taarruzuna, karadan destek sağlamak gayesi güdülmüyordu. Hatta Yarbay Mustafa Kemal'e göre, her iki bölgedeki tabyaların yerlerini keşfetmek ve buraları tahrip etmek, bu birinci amaca ulaşılammaması durumunda gerçekleştirilmesi planlanan talî bir amaçtı²¹. Dolayısıyla da aslında 4 Mart çıkarması, karaya asker çıkarma girişimlerinin ilki olarak değerlendirilebilir.

Birleşik Filonun planı şöyleydi: Her iki bölgeye dörder ağır makineli tüfekle takviyeli birer deniz piyade bölüğü desteğinde, birer tahrip müfrezesi çıkarılacaktı. Bunlar tabyalardaki topları tahrip edeceklerdi. Her iki bölgedeki harekâtı iki deniz tümeni koruyacaktı. Seddülbahir'deki harekâtı koruyacak deniz tümenine bağlı gemilerin konuşları şu şekildeydi: Komutan Gemisi Ocean Seddülbahir

17 Genelkurmay.2012,s. 113.

18 Mustafa Kemal,Anburnu Muharebeleri Raporu,1986:Yayına Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 5, 6.

19 Genelkurmay.2012,s. 122.

20 Tanin.8 Mart 1915.“Çanakkale Bombardımanı-Düşman Bombardımanının Netayıcı-Karaya Çıkanların Akıbeti”, s.1.

21 Mustafa Kemal. 1986, s. 7, 8.

açığında, Lord Nelson Ertuğrul Tabyası açığında, Majestic de Morto Limanında. Güney Bölgede (Kumkale-Beşige kıyıları) Cornwallis Menderes Nehri açığında, Agememnon ile Dublin hafif kruvazörü Yenişehir açığında, Canopus, Beşige kıyılarında bulunacak ve böylece buralardan Kumkale'ye kuvvet sevk edilmesini engelleyecekti. Amiral de Robeck, Irresistible ile birlikte Kumkale önünde bulunacak, Amiral Carden harekâtı Inflexible'den izleyecekti. General Trotmen de Wolverine muhribinde kara harekâtını yönetecekti²².

Alınan istihbarat sayesinde Türk askeri böyle bir harekâtı beklemekteydi. Bu harekâtın yapılması ihtimaline karşı 9. Tümen'e bağlı birlikler çeşitli yerlerde konuşlandırılarak bazı tedbirler de alınmıştı. Buna göre Seddülbahir Bölgesi'nde 26. Alay'ın 3. Taburu Morto Limanı ve çevresinin gözetleme ve savunmasında; 27. Alay'ın 3. Taburu da Seddülbahir Tabyası-Teke Burnu kıyı kesiminin gözetleme ve savunmasında görevlendirilmişti. Bu birlikler bir ağır makineli tüfek takımı ve bir de obüs bataryasıyla desteklenecekti²³.

4 Mart 1915 sabahı saat 10.00'da Birleşik Filo Kumkale ve Seddülbahir'i bombalamaya başladı²⁴. Ardından Lord Nelson gemisinden bir yüzbaşı komutasındaki yarım deniz piyade bölüğü ve bir tahrip takımı, öncü birlik olarak, filikalarla Kumkale sahiline çıktı. Ancak kıyıda şiddetli Türk direnişi ve ateşiyle karşılaşan birlik saat 17.00'den itibaren geri çekilmeye başladı ve pek çok kayıp vererek saat 19.45'de Kumkale'yi terke mecbur kaldı²⁵.

Seddülbahir bölgesine yapılacak çıkarma harekâtı ise beş zırhlı ve yedi torpidonun şiddetli bombardımanından²⁶ ve Birleşik Filo Amiralî'nin, atıkları büyük top güllerinin altında kalmış olan sahilde artık bir karıncanın dahi yaşayamayacağına kanaat getirmesinden sonra başlatıldı²⁷. Üç büyük sandal içinde 60 kadar asker sahile sevk edildi. Bu arada bir zırhlı da sahile yaklaştı ve mitralyöz desteği ile karaya çıkacak askerleri koruma ateşi sağladı²⁸. Gönderilen birlikler, Binbaşı Balmer komutasında bir deniz piyade bölüğüyle, Yüzbaşı Fredrik emrindeki bir tahrip müfrezesi idi. Müfreze, filonun yoğun koruma ateşi altında

22 Genelkurmay.2012,s. 122,123.

23 Genelkurmay. 2012, s. 123.

24 DAGM. 2005, Belge No: 24, s. 26.

25 Genelkurmay.2012, s. 124.

26 DAGM.2005, Belge No: 25, s. 27.

27 Tanin.8 Mart 1915. s.1.

28 DAGM.2005, Belge No: 25, s. 27.

karaya çıkmayı ve öğleden sonra da Seddülbahir köyü ile Türk tabyası arasındaki alana ulaşmayı başardı²⁹.

Çıkarmadan derhal haberdar olan Maydos Mıntıkası Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, 19. Tümen'e bağlı alayların harekete hazırlanmalarını emredip derhal Seddülbahir'e doğru yola çıktı. Bu sırada Seddülbahir'deki Alay Kumandanına verdiği emirle de Seddülbahir'e doğru yola çıktığını ve kendisinin oraya varışına kadar sahile çıkmış olan düşmanın kesinlikle denize dökülmesini emretti³⁰.

Sahile yaptıkları kapsamlı bombardıman ve karaya çıkan askerleri koruma ateşlerine güvenen Birleşik Filo Amirali, karaya çıkan askerlerin kısa zamanda hedeflerine ulaşacağını ve mevzii kazanacaklarını düşünüyordu. Fakat bombardımana rağmen sahildeki Türk birlikleri karaya çıkan müfrezeyle ilerleme olanağı vermedi. Çıkarma noktasını savunan birlikler, 27. Piyade Alayı'na bağlıydı. Komutanlarının verdiği bilgiye göre; bu askerlerin %50 si Biga Kazası'nın, %15 i Gelibolu Yarımadası'nın, %15 i Lâpseki Kazası'nın, %20 si de Orta Anadolu ve İç Anadolu'ya yakın çeşitli kaza ve köylerin çocuklarıydı. Bunların %99 u çiftçiydi ve yaşları 21 ile 35 arasındaydı. Bunlar sağlam ve muharebeye iyi hazırlanmış askerlerdi³¹.

Yaklaşık üç saat kadar devam eden karşılıklı ateşten sonra 27. Alay'ın 3. Taburu, 10. Bölüğü, 10. Takımı komutanı Mustafa oğlu Bigalı Mehmet Çavuş, yarım takımını yani 20-25 kadar askerini süngü hücumuna kaldırdı³². Bu etkili hücumu hiç beklemeyen düşman müfrezesi, kısa bir süre içinde yirmiden fazla ölü ve yaralı verdi. Daha fazla tutunamayacağını anlayan müfreze sandallarına binerek geri çekildi³³. Bu muharebede Türk kayıpları ise dört şehit ve on dört

29 Genelkurmay, 2012, s. 124.

30 Mustafa Kemal, 1986, s. 7.

31 Aker, 2001, s. 213.

32 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Fon Kodu: Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Dosya No: 4373, Gömlek No: 327948.

33 Tanin, 6 Mart 1915, "Seddülbahir ve Kumkale'de-Mukabele-i Kahramanane-Düşmanın Aczi", s.4. Tasvir-i Efkar, 6 Mart 1915, s. 2. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2012, Belge No: 25, s. 27.

yaralı idi³⁴. Mustafa Kemal Seddülbahir'e vardığında düşman askerleri, tamamen geri püskürtülmüş ve gemilerine kaçmışlardı.

Mehmet Çavuş ve “Yeni Bir Ruh”

Düşmanı, verdiği süngü hücumu emriyle püskürten Mehmet Çavuş Seddülbahir Çıkarma Harekâtı sırasında adeta devleşti ve adını Çanakkale Savaşlarına altın harflerle yazdırdı. 93 Harbi³⁵ sırasında Bulgaristan'dan Osmanlı topraklarına göç eden bir ailenin çocuğu olan 1878 doğumlu Mehmet Çavuş, Balkan Savaşlarına da katılmış deneyimli bir askerd³⁶. Seddülbahir çıkarmasında kahramanca savaşan bu fedakâr asker, hücum sırasında tüfeğinin mekanizmasının bozulması üzerine, istihkâm küreği ile düşmana saldırmaya devam etmiş, bu davranışıyla takımına cesaret ve azim vermişti. Kendisi de bu hücum sırasında başından ve göğsünden olmak üzere iki yerinden yaralanmıştı³⁷. Mehmet Çavuş o günü şöyle anlatıyordu:

“Ben mangamla nöbette idim. Düşman gemileri sahili şiddetle bombardıman ettikten sonra çıkarma yapmağa başladılar. Bu arada gizlendiğimiz yerden çıkarak yere yattık ve düşmana ateşe başladık. Düşman da yere yatarak bize ateş ediyordu. Birbirimize çok yakındık. Bir ara benim tüfeğin mekanizması işlemez oldu. Hırsımdan tüfeği attım. Bunu gören bir düşman neferi ayağa kalkarak bana ateş etmeye başladı. Hemen istihkâm küreğini çekerek üzerine atıldım. Kaç kişiye vurduğumu hatırlamıyorum. Gözümü açtığım zaman kendimi sıhhiye çadırında buldum³⁸.”

34 DAGM. 2012, Belge No: 25, s. 27. 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal'in Müstahkem Mevki Kumandanlığına gönderdiği rapora göre, bombardıman sırasında 27. Alay 10. Bölükten altı asker şehit olmuş ve on üç asker de yaralanmıştır. Bunlardan üç şehit Seddülbahir'de ve bir şehit de Harap Tabya bekleme mevziisinde bulunan kıtadandır. Karşılaştırınız: Atatürk'ün Bütün Eserleri, cilt. I. 1998: Yayına hazırlayan Kurtuluş Güran, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 210 ile DAGM. 2012, s. 27.

35 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı.

36 Aykut, Ş. 2008. “Çanakkale Cephesinde Biga ve Seddülbahir Kahramanı Çanakkale Gazisi Bigalı (Bahçelili) Mehmed Çavuş”, Biga Değerleri Sempozyumu Kitabı, Editör: Ali Akdemir vd. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları, Biga: Olay Matbaası, s. 152.

37 Genelkurmay. 2012, s. 124, 125. Tanin. 6 Mart 1915, s. 4.

38 Aktaran: Uluğ İğdemir, Mustafa Kemal. 1986, s. 7, Dipnot: 1.

Mustafa Kemal gece yaralıları ziyaret ederken Mehmet Çavuş'u gördü ve onun kahramanlığını öğrendi. Bunun üzerine derhal Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'na, Mehmet Çavuş'un gösterdiği kahramanlıktan dolayı bir "nişan" ile ödüllendirilmesini tavsiye ve arz etti. Böyle bir ödüllendirmenin diğer askerlere de örnek olacağını ve onların savaşıma azim ve cesaretini körükleyeceğini düşünmekteydi³⁹. Bu önerinin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Nitekim 7 Mart 1915'te Başkumandan Vekili Enver Paşa, yaralanan askerleri ziyaret etmek üzere Çanakkale'ye geldi⁴⁰. Bu ziyareti sırasında Seddülbahir çıkarmasında yaralanan Mehmet Çavuş'u da gören Enver Paşa ona Başkumandanlık Vekâleti Celilesi tarafından verilen "harp nişanı"nı takdim etti⁴¹. Mehmet Çavuş'la kısa bir sohbet de yapan Paşa, çavuşun hikâyesini bir de kendi ağzından dinledi. Mehmet Çavuş ise yaralarını göstererek "Bunlar iyi olsun yine vazifemizi yaparız Paşam." diyerek yeniden harp sahasına döneceğini söylüyordu⁴². Mehmet Çavuş bu nişandan bir müddet sonra bu kez Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirildi ve madalyaya ait "berat-ı aliye" Harbiye Nezareti'ne gönderildi⁴³.

Birleşik Filonun yaptığı bu çıkarma harekâtı ve Mehmet Çavuş'un gösterdiği kahramanlık basında da geniş yankı buldu. Örneğin Tanin Gazetesi'ne göre; Düşman donanması, Türk askerinin cesaretini ve kahramanlığını hesaba katmadığından dolayı perişan olmuş ve kaçmak zorunda kalmıştı. Onları bu kaçısa mecbur bırakan kahramanlardan biri olan ve iki yerinden yaralanan Mehmet Çavuş, "bütün manasıyla kanını Vatan toprağına iş'ar ettiği halde" hücumu bırakmamış, bölüğüne örnek olmuş ve onları cesaretlendirmişti⁴⁴. Mustafa oğlu Mehmet Çavuş'u uzaktan seyredenler, onun kumandası altında onunla beraber düşmana saldırmış bulunanlar, kumandan Mehmet Çavuş'un gösterdiği "aşk-ı

39 Mustafa Kemal. 1986, s. 7. Genelkurmay.2012, s. 125.

40 Tanin. 8 Mart 1915. "Mecruhları Ziyaret", s.2

41 Sabah.10Mart 1915, s.4. Ayrıca bkz. Çulcu, M. 2004: İkdâm Gazetesinde Çanakkale Cephesi, c.I,İstanbul: Denizler Kitabevi, s. 135.

42 Tanin. 8 Mart 1915. s.2

43 BOA, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 4373, Gömlek No: 327948. Ancak bu beratta, Mehmet Çavuşun alay ve bölüğünün yanlış yazıldığı anlaşıldığından, Sadaret makamı tarafından, Divan-ı Hümayuna yeniden berat düzenlenmesi konusunda yetki verilerek berattaki yanlışlık düzeltildi ve berat yeniden yazıldı. BOA, Fon Kodu: İradeler-Taltifat (İ.TAL.), Dosya No: 502, Gömlek No:1313. Ayrıca bkz. DAGM. 2012, Belge No: 113, s.197.

44 Tanin.6 Mart 1915. s.4.

celadeti” anlata anlata bitiremiyorlardı. Mehmet Çavuş daha şimdiden bütün dillerde dolaşan, yaşayan bir destanın kahramanı olmuştu⁴⁵.

Gazete;“Şüphesiz ki kazanılan muvaffakiyet bir meydan muharebesi değildi. Fakat askerlerimizin bila istisna gösterdikleri kahramanlık o kadar fevkalade, her şeye rağmen yalnız düşmanın boğazına sarılmayı düşünen bu arslanların ruhunu yakan ateş-i savlet ve intikam o kadar gayri kabil-i tarif ve tasvir idi ki herkes bu ilk tecrübenin tezahürüne vesile olduğu asar-ı celadet karşısında müteessir olmuştu: Bu, büyük bir zafer değil, zafer için uğraşan ruhların parlak neticeli bir imtihanı idi⁴⁶.” cümleleriyle Seddülbahir çıkarmasının ve bu çıkarmada gösterilen kahramanlığın önemine vurgu yapıyordu.

Mehmet Çavuş’un kahramanlığının gazetelere yansması, onun tüm ülkede tanınan biri haline gelmesini sağladı ve yurdun her yerinden Mehmet Çavuş ve takımındaki askerlere hediye ve yardım gönderme seferberliği başladı⁴⁷. Bu yardımlar “Milli Ajans” aracılığıyla yapılacak ve gazetelerde yardımı yapanların isimlerine yer verilecekti⁴⁸. Buna dair ilk habere Sabah Gazetesi’nin 10 Mart 1915 tarihli nüshasında rastlamaktayız. Gazetenin haberine göre:

“Çanakkale Boğazının emr-ü müdafaasında fedakarlık gösteren Mehmet Çavuşa ve takımından mecruh olanlarla berhayat kalan efrada ve şehit olanların ailelerine hediye-i nakdiye bulunan zevat” şöyleydi⁴⁹:

Kuruş

- 216 Harbiye müsteşarı Reşad Hikmet Bey
- 108 Umur-u İdariye Müdür-i Umumisi Suad Bey
- 108 Umur-u Siyasiye Müdür-i Umumisi Reşid Bey
- 108 Marsilya Baş Şehbenderi Hakkı Bey
- 108 Hukuk Müşaviri Münir Bey
- 108 Hukuk Müşaviri Hrand Bey

45 Tanin.8 Mart 1915. s.1.

46 Tanin. 8 Mart 1915. s.1.

47 Tanin.19 Mart 1915.“Kahramanlığın Kıymeti”, s.1.

48 Tasvir-i Efkar. 9 Mart 1915.“Kahraman Mehmed Çavuş Şecaatinin Mükâfatını Gördü”, s. 4.

49 Sabah.10 Mart 1915. s.2.

- 108 Umur-u Siyasiyye Şubesi Müdürü Hason Efendi
- 60 Müsteşar Muavini Halil Bey
- 60 Umur-u Ticariye Müdürü Erşed Bey
- 60 Tabiyet Müdürü Refik Bey
- 60 Sicil-i Ahval Müdürü Ali Rıza Bey
- 60 Umur-u Şehbenderî Müdürü Kadri Bey
- 108 Matbuat-ı Umumiye Müdürü Hikmet Bey
- 108 Muhasebe Müdürü Ziya Bey
- 108 Kalem-i Mahsus Müdürü Şevki Bey
- 108 Evrak Müdürü Hayrettin Bey
- 40 Kalem-i Mahsus Mümeyyizi Enis Bey
- 108 Berliner Tageblatt Gazetesi Muhabiri Mösyö Dukator Lederer
- 500 Sabah Gazetesi Sahib-i İmtiyazı Mihran Efendi
- 1019 Milli Telgraf Ajansı İdare-i Merkeziyesinden
- 108 Ammare Mutasarrıf-ı sabıkası Selami Bey
- 216 Münir Rauf Bey
- 108 İçel Mebusu Hafız Emin Efendi
- 108 Kuddusi Bey
- 108 Süleymaniye Mebusu Hikmet Bey
- 108 Babanzade Hasan Şükrü Bey
- 108 Divaniye Mebusu Ali Haydar Bey

4127

Yapılan bu nakdi yardımlar günlerce devam etti ve bu yardımlara ilişkin haberler gazetelere yansdı⁵⁰. 21 Mart gününe kadar geçen süre içinde, İstanbul'daki çeşitli kişi ve kurumların, Mehmet Çavuş ve takımındaki askerler için yaptıkları yardım miktarı 35.743 kuruşa ulaşmıştı⁵¹. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Baş Yazarı Mehmet Zeki Bey de Mehmet Çavuş'a hediye olarak verilmek üzere 10 Osmanlı lirasını Harbiye Nezareti'ne takdim etmişti⁵².

Yapılan yardımlar sadece İstanbul vilayeti ile sınırlı da kalmadı. Ülkenin pek çok yerinden Mehmet Çavuş ve takımı için yardımlar yapıldı. Nitekim Isparta halkı 20 lira⁵³, Kangırı (Çankırı) halkı 5 lira⁵⁴, Siirt halkı 500 kuruş, Musul halkı ise 25 lira hediye etmişlerdi⁵⁵. Ayrıca Roma Elçiliği'nde de Mehmet Çavuş ve takımına hediye verilmesi için bir "iane defteri" açılmıştı⁵⁶. Bunun dışında Kayserililer Mehmet Çavuş'a bir altın saat⁵⁷, Erzurum Valisi ise bir gümüş tütün kutusu hediye etmişlerdi⁵⁸.

Bu süreç içinde Mehmet Çavuş'un yaraları iyileşti ve sağlığına yeniden kavuştu. Nitekim 19 Mart tarihli gazete haberine göre Mehmet Çavuş hastaneden taburcu olmuş ve Enver Paşa'ya söz verdiği gibi görevi başına dönmüştü⁵⁹.

Mehmet Çavuş, birliğine katıldıktan kısa süre sonra, onun birliğinin bağlı bulunduğu 27. Alay, doğrudan 19. Tümen'e yani Yarbay Mustafa Kemal'e bağlı

50 Bkz. Sabah. 11 Mart 1915. s.2. Tanin. 12 Mart 1915. s.4. Sabah. 13 Mart 1915. s.2. Sabah. 14 Mart 1915. s.4. Sabah. 15 Mart 1915. s.3. Sabah. 16 Mart 1915. s.2. Sabah. 17 Mart 1915. s.2. Sabah. 18 Mart 1915. s.2. Sabah. 19 Mart 1915. s.2.

51 Sabah. 20 Mart 1915. s.2.

52 Tanin. 12 Mart 1915. "Mehmed Çavuş İçin", s.4.

53 Tanin. 16 Mart 1915. Ispartalıların Müdafai Milliye ve Mehmed Çavuş ile Rüfekasına Teberruati", s.4.

54 Tanin. 17 Mart 1915. "Kahraman Mehmed Çavuş İçin", s.2

55 Tanin. 18 Mart 1915. "Kahraman Mehmed Çavuş İçin", s.1.

56 Tanin. 22 Nisan 1915. "Roma Sefaret-i Seniyesindeki Ziyafet" s.3.

57 Tanin. 15 Mart 1915. "Kayserililerin Mehmed Çavuşa Hediyesi", s.3.

58 Tanin. 17 Mart 1915. "Kahraman Mehmed Çavuş İçin", s.2

59 Tanin. 19 Mart 1915. "Çanakkale Kahramanı", s.4. İzzettin Çalışlar, On Yıllık Savaş isimli kitabında, 23 Mart 1915 tarihinde Merkez kumandanıyla birlikte Maydos hastanesine gidip yaralıları dolaştığını, Seddülbahir kahramanı Mehmed Çavuşun da bu sırada hastanede yaralı olarak bulunduğunu yazmaktadır. Ancak gazete haberine göre bu tarihte Mehmed Çavuş taburcu olmuş ve görevinin başına dönmüştür. Karş. Tanin. 19 Mart 1915. s.4 ile Çalışlar, İ.2010: On Yıllık Savaş, Haz. İzzeddin Çalışlar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 97.

olarak, Arıburnu'na intikal etti. Bu tarihten Çanakkale Savaşlarının bitimine kadar da 19.Tümen'in bir alayı olarak faaliyet gösterdi⁶⁰. 8 Mayıs 1915'te Birleşik Filo askerleri Arıburnu'na ilk çıkarma harekâtını başlattıkları zaman, 27. Alay, bu çıkarmaya ilk karşı koyan Türk birliklerinden biri oldu. Kendi gücünden çok üstün olan çıkarma birliklerine karşı yaptığı fedakârca ve kahramanca müdafaadan dolayı Çanakkale Savaşlarında haklı bir ün elde etti. Nitekim bu başarılarından dolayı Alayın sancağına altın ve gümüş harp imtiyaz madalyaları merasimle işlendi⁶¹.

Arıburnu çıkarması başladıktan sonraki süreçte gerçekleşen taarruz ve karşı-taarruzlarda Mehmet Çavuş'un yeni bir kahramanlığına şahit olunmaktadır. 19 Mayıs 1915 Çarşamba günü Türk askeri, Arıburnu'nun bir kilometre doğusunda; Çatalderesi'nin 300 metre güneyindeki tepeden başlayarak kuzeye doğru Kanlısirt, Kırmızısirt, Merkeztepesi, Korkuderesi çizgisinden geçerek Sarıyar'da son bulan ve 23 günden beri Birleşik Filo askerlerinin işgali altında bulunan alanı ele geçirmek amacıyla bir taarruz gerçekleştirmeyi kararlaştırdı. Taarruz son derece gizli olarak planlanmaktaydı ve sadece süngü kullanılarak tam anlamıyla bir baskın taarruz şeklinde gerçekleştirilmek isteniyordu. Taarruza; 2., 5., 16. ve 19. tümenler olmak üzere toplam dört tümen katılacaktı. Harekât planına göre 19.Tümen düşmanın sol kanadına, 5.Tümen merkezine, 2.Tümen Kırmızısirt ve Kanlısirt üzerinde düşmanın merkezi ve sağ kanadı arasına, 16.Tümen de Kanlısirt güneyine düşmanın sağ kanadına hücum edecekti. Bu taarruza Yarbay Mustafa Kemal 19. Tümen komutanı olarak katılacaktı. Mehmet Çavuş'un Alayı olan 27 Alay da Haintepe/Kaintepe civarında konuşlandıkları mevzide kalıp takviye kuvvet olarak görev yapacaktı. 19 Mayıs Çarşamba günü sabaha karşı saat 3.30'da taarruz başladı. Başarılı şekilde ilerleyen taarruzda, Yükseksirt ve Haintepe özel bir öneme sahipti. Zira buraları düşmanın geri çekilme hattını oluşturuyordu. Bu nedenle düşman bu noktalara karşı taarruza geçti⁶². İşte bu karşı taarruz sırasında Mehmet Çavuş ikinci kez gazi oldu ve hastaneye sevk edildi. Tanin Gazetesi, gazileri ziyaret için hastaneye bir muhabir gönderdi. Gazetenin haberine göre; muhabir, "hastanede eski bir âşına" ile karşılaştı: Mehmet Çavuş. "Çanakkale'ye düşmanların ilk asker ihraç ettikleri esnada pek az olan müfrezesiyle düşmana kahramanca hücum eden Mehmet Çavuş, mülazımlığa terfi etmiş, bu defa da Arıburnu muharebesine iştirak ettikten sonra mecruh olarak bu hastaneye

60 Aker. 2001, s. 249.

61 Aker.2001, s. 191, 249, 291.

62 Mustafa Kemal.1986,s. 138-141.

gelmişti.”Mehmet Çavuş, kendisiyle röportaj yapan muhabire bu ikinci gazasını şöyle anlatıyordu:

“Sağ cenahta ‘Kâintepe’ civarında bulunduğumuz esnada kaçan düşman bir baskın yaptı. Bunun üzerine biz bütün mevcudiyetimizle düşmana ateşe başladık ve biraz ilerledik. Gece sabaha doğru her iki tarafta da ateş kesilmişti. Fakat sabaha karşı aldığımız taarruz emri üzerine düşman üzerine yeniden hücum edildi. Bu suretle düşmanın birinci siperini işgal ettikten sonra diğer siperi de almak için emir verdim. Biz böyle kahpe düşman üzerine sıçrayarak hücum ettiğimiz sırada bir İngiliz zabiti kılıcını çekerek üzerime doğru hücum etti ve düşman askerleri de süngü takarak ilerlemeye başladı. Derhal ateş emrini verdim ve bu sırada İngiliz zabiti siperi terkedip kaçarken rovelverle geberttim ve arkadaşlarıma bağırdım:

–Arkadaşlar herkes sıçrayarak ileri. İkinci siperi de tutmaya gayret edelim. Hep beraber silahlarını atarak kaçan düşmanı, yerlerde bıraktıkları leşlerini çiğneyerek kovaladık. Bu esnada gelen bir kurşunla kolumdan yaralandım ve hatt-ı harpten çekilmeye mecbur oldum⁶³”

Mehmet Çavuş’un bu ikinci gazasından sonra, 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, 29 Mayıs 1915’te tümenine bağlı birliklere; “Önemli bir olaya sahne olmuş siperlere, uygun adlar verilebilir. Örneğin ‘Mehmet Çavuş’ siperi gibi.” emrini göndermiştir⁶⁴. Bu emir yerine getirilmiş ve Cesarettepe’de bulunan

63 Tanin.22 Mayıs 1915. “Gazilerimiz Arasında”, s.5.

64 Ataksor, H. 2008: Çanakkale Raporu, Yayına Hazırlayan: Serdar Halis Ataksor, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 210.

siperlere “Mehmet Çavuş Siperleri” adı verilmiştir⁶⁵.

Eldeki yazılı kaynaklar Mehmet Çavuş’un savaşın ilerleyen zamanlarında nerelerde görev yaptığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak Bigalı (Bahçeli) köyünde onu tanıyanlarla yapılan sözlü tarih çalışmasından öğrenildiğine göre Mehmet Çavuş Çanakkale Savaşlarının bitmesinden sonra köyüne dönmüş ve vefatına kadar da burada yaşamıştır. Çiftçilik ve ipekböcekçiliği ile geçimini sağlayan Mehmet Çavuş, 3 Şubat 1964 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı kendi köyündedir⁶⁶.

Sonuç olarak Çanakkale Savaşlarındaki kahramanlık örnekleri sayılamayacak kadar çoktur, Mehmet Çavuş’un gösterdiği kahramanlık bunlardan yalnızca bir tanesidir. Ancak Mehmet Çavuş’un Seddülbahir çıkarmasında gösterdiği kahramanlık örneği Çanakkale Savaşları içindeki kahramanlıkların ilklerinden biri olması münasebetiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Üstelik bu çıkarma harekâtının başarıyla püskürtülmüş olması da Mehmet Çavuş’un kahramanlığının önemini bir kat daha arttırmıştır. Zira Balkan Savaşları’ndaki ağır yenilgilerle morali bozulmuş, gururu incinmiş olan Türk askeri, Mehmet Çavuş’un kahramanlığı ve

65 Mustafa Kemal. 1986, s. 65, 162, 169. Çanakkale Savaşlarında kahramanlık gösteren pek çok “Mehmet Çavuş” vardır. Bunlardan biri de Cesarettepe’de görev yapan 64. Alayın bir askeri olan Kırşehirli Mehmet Çavuş’tur. Bigalı Mehmet Çavuş ile Kırşehirli Mehmet Çavuş sıklıkla karıştırılmaktadır. Bu konuda kaynakların birbiriyle çelişik ifadeler vermesi ve birinci el kaynaklara inmeden aktarım yapılması durumu daha da karışık hale getirmiştir. Ancak Seddülbahir çıkarmasındaki Mehmet Çavuş’un; 27. Alaya bağlı 3. Taburun 10. Bölüğünün 10 takımı komutanı Bigalı Mehmet Çavuş olduğu incelenen tüm birinci el kaynaklarda sabittir. Kırşehirli Mehmet Çavuş ise, 18 Temmuz 1915 tarihli İkdâm gazetesine yansıyan bir habere göre Arıburnu’nda Osmanlı ordusu için çok önemli olan bir tepeyi (Cesarettepe) emrindeki takımıyla birlikte işgal eden ve birkaç gün müddetle burayı elde tutmak için olağanüstü fedakârlıklar gösteren Ankara Vilayeti’nin Kırşehir Sancağı’na bağlı Mecidiye kazası Sefalı köyünden kahraman bir askerdir. Bu kahramanlığı sırasında yaralanarak tedavi için İstanbul’a hastaneye kaldırılmıştır. Cesarettepe’deki “Mehmet Çavuş” siperlerine hangi “Mehmet Çavuş’un kahramanlığına atfen “Mehmet Çavuş Siperleri” adı verildiği çok net değildir. Ancak Mustafa Kemal’in Seddülbahir çıkarmasındaki Mehmet Çavuş’u tanıdığı, kahramanlığını bildiği ve hatta bu kahramanlık için ona harp nişanı verilmesi teklif ettiği gerçeğinden yola çıkarsak siperlerin Seddülbahir kahramanı Mehmet Çavuş’tan dolayı bu ismi aldığı daha doğru bir yaklaşım gibi gözükmektedir. Kırşehirli Mehmet Çavuş ile yapılan röportaj için bkz. Çulcu, M.2004:İkdâm Gazetesi’nde Çanakkale Cephesi c.II, İstanbul: Denizler Kitabevi, s. 497.

66 Aykut. 2008, s. 152, 153.

Seddülbahir çıkarmasında kazanılan galibiyet ile yeniden eski görkemli günlerine döndüğünü göstermiştir. Nitekim Tanin Gazetesi bu önemi ve Mehmet Çavuş'un gösterdiği kahramanlığı, “yeni bir ruh”un doğuşu olarak nitelendirmekte ve Mehmet Çavuş'un sadece bir örnek olduğunu, ordunun her bir neferinin birer Mehmet Çavuş olduğunu yazmaktadır⁶⁷. Gerçekten de Çanakkale savaşlarında doğan “bu yeni ruh”; Milli Mücadele’yi başarıya kavuşturacak olan ruh olacaktır. Bu anlamda Mehmet Çavuş da bu yeni ruhun doğuşunun ilk temsilcilerinden biri olarak tarihteki saygın yerini almıştır.

67 Tanin.12 Mart 1915. “Yeni Ruh”, s.1.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kodu: BEO, Dosya No: 4373, Gömlek No: 327948.

-----, Fon Kodu: İ.TAL., Dosya No: 502, Gömlek No:1313.

Kitaplar ve Kitapta Bölümler

Aker, Şefik. 2001: “Çanakkale Savaşı ve 27. Alay”, Çanakkale Hatıraları I. Cilt, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, İstanbul.

Ataksor, Halis. 2008: Çanakkale Raporu, Yayına Hazırlayan: Serdar Halis Ataksor, İstanbul.

Atatürk'ün Bütün Eserleri cilt. I. 1998: Yayına Hazırlayan Kurtuluş Güran, İstanbul.

Çalışlar, İzzettin. 2010: On Yıllık Savaş, Yayına Hazırlayan: İzzeddin Çalışlar, İstanbul.

Çulcu, Murat. 2004: İkdam Gazetesinde Çanakkale Cephesi, c. I, İstanbul.

-----: İkdam Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi c.II, İstanbul.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. 2005: Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Ankara.

Genelkurmay. 2012: Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, Birinci Kitap, Ankara.

Mustafa Kemal, 1986: Arıburnu Muharebeleri Raporu, Yayına Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Ankara.

Selahaddin Adil Paşa. 2001: “Çanakkale Hatıraları”, Çanakkale Hatıraları I. Cilt, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, İstanbul.

Makaleler

Aykut, Ş. 2008. “Çanakkale Cephesinde Biga ve Seddülbahir Kahramanı Çanakkale Gazisi Bigalı (Bahçelili) Mehmet Çavuş”, Biga Değerleri Sempozyumu Kitabı, Editör: Ali Akdemir vd., Biga.

Emin Ali, 2006: “Çanakkale'ye Düşman Donanmasının Saldırıları”, Yeni Mecmua, Çanakkale Özel Sayısı 18 Mart 1918, Hazırlayanlar: Muzaffer Albayrak-Ayban Özyurt, İstanbul.

Tanin. 12 Mart 1915. “Yeni Ruh”.

Tanin. 8 Mart 1915. “Çanakkale Bombardımanı- Düşman Bombardımanının Netayici-Karaya Çıkanların Akıbeti”.

Tanin. 6 Mart 1915. “Seddülbahir ve Kumkale'de-Mukabele-i Kahramanane-Düşmanın Aczi”.

Tanin. 19 Mart 1915. “Kahramanlığın Kıymeti”.

Tanin. 22 Mayıs 1915. “Gazilerimiz Arasında”, s.5.

Toprak, Zafer. 2012: “Bir Çağa Damgasını Vuran Savaş: Çanakkale Harbi”, Haluk Oral, Arıburnu 1915, İstanbul.

Gazeteler

Sabah, Tanin, Tasvir-i Efkâr, İkdam

Çanakkale Savaşları'na Hava Harekatları'nın Etkisi *The Effects Of Air Operations Çanakkale Wars*

Okan GÜMÜŞDOĞRAYAN¹

Özet

Çanakkale Savaşları kara, deniz ve hava unsurlarının beraber kullanıldığı ilk amfibi harekat olması bakımından önemlidir. 1. Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden olan Çanakkale Cephesi'nde savaş ilk olarak denizde başlamış, boğazın geçilememesinden sonra kara muharebeleri yaşanmış ve her iki harekatta da taraflar hava keşfi ve sınırlı da olsa hava taarruzu yapmışlardır. Bu açıdan savaşın başından sonuna kadar harekat planları homojen olmasa da bu aşamada tarafların genel olarak savaşın başında başvurdukları planlar ayrıntılı olarak ele alınarak incelenecektir.

Çanakkale Cephesi'nde keşif ve av uçaklarıyla birlikte; balonlar, uçak ana gemisi ve sabit balonlar da olmak üzere farklı özelliklerde hava gücü kullanılmıştır. Çanakkale Savaşları başladığında Osmanlı Devleti'nin elinde sınırlı sayıda personel ve uçak olmasına rağmen, İngiliz ve Fransızların nitelik ve nicelik bakımından üstün kuvvetleri bulunmaktaydı. Bu durum müttefik kuvvetlerin Anafartalar'dan çekilmesi ile tersine dönmüş ve Hava Kuvvetleri 1916'nın sonunda Müttefikler karşısında havada ilk kez üstünlüğü ele geçirmişti. Çanakkale Cephesi'nin açılacağı kesinleşmesi ile beraber Yeşilköy Uçuş Okulu'na ulaşan dört uçaktan üçü bu cepheye tahsis edilmişti. Bu uçakların bakımı ve kullanımı için Yeşilköy'de eğitim görmüş Alman pilot ile üç Türk subay da bölgeye gönderilerek burada 1. Tayyare Bölüğü kurulmuştur. Daha sonra ise Alman sivil pilotlarına teğmen, bakım onarım personeline de farklı askeri rütbelerin verilmesi sonucu bölük Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın emri altına alınmıştır.

Hava harekatına genel olarak bakıldığında Çanakkale Cephesi'nin açılması sonrasında tarafların havacılık faaliyetlerinin birinci gayesi keşif olmuştur. Çanakkale

1 Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Savaşları'nda muharebelerin yaşandığı alanlar Gelibolu Yarımadası, Çanakkale Boğazı ve yakın kıyılarda Gökçeada, Limni ve İmroz'u da içine alan geniş bir bölgedir. Bu bağlamda öncelikli olarak tüm bölgenin coğrafi yapısını incelemek, yapılan hareketin mahiyetini anlamak için zorunludur. Yapılan çalışmada, Çanakkale Cephesi'nde dört hareket bölgesinde yaşanmış hava muharebelerinin savaşın seyrine etkisi incelenerek, bu hareketlerin cephelerde oynadıkları roller ve havacılık faaliyetlerinin gelişimi açısından önemi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Giriş

Çanakkale Savaşları'nda Türk askeri tarihinin en önemli savunma savaşlarından birisi yaşanmıştır. Türk Hava Kuvvetleri'nin başarılı faaliyetleri, kazanılan zaferin arka planındaki unsurlar arasında olmuştur. Hava Kuvvetleri'nin faaliyetleri, deniz ve kara savaşları öncesinde başlamış ve müttefik kuvvetlerinin kesin olarak çekildiği Ocak 1916 tarihinden sonra da aralıklarla devam etmiştir.

Çanakkale Savaşları'nda Türk askeri havacılığı, henüz gelişme aşamasında olmasına rağmen kazanılan başarılarla doğrudan etki etmesinden dolayı önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Cephede kullanılan hava araçlarının teknolojiden bir hayli uzak olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak Türk havacıları, eldeki mevcut hava aracı ile üzerlerine düşen görevleri başarı ile yerine getirmişlerdir. Kullanılan araçlar genel olarak; hava keşfi, gözetleme ve az sayıda da olsa saldırı görevini yerine getirmiştir. Yapılan saldırı uçuşlarında bomba, çivi, flaşet, tabanca gibi aletlerin kullanıldığı bilinmektedir.

Çanakkale Cephesi'nde kara ve deniz savaşları ön plana çıkmış ve günümüze kadar birçok araştırmanın konusu olmuştur. Askeri havacılık anlamında keşif, gözetleme ve saldırı uçuşlarının yanı sıra Türk Hava Kuvvetleri tarafından ilk psikolojik savaş denebilecek yöntem yine Çanakkale Savaşları esnasında uygulanmıştır. Örneğin; Türk Uçakları tarafından, 27 Mayıs'ta Kuzey Cephesi'ndeki Anzak mevzileri üzerine Urduca yazılı kağıtların atıldığı bilinmektedir. Atılan kağıtlar içersindeki mesaj, Anzaklar içindeki Hindistanlı Müslüman askerlere yönelik olmuştur. Türk din kardeşlerine karşı savaşmamaları isteniyordu. Bir başka psikolojik savaş örneği ise Fransız kuvvetleri üzerinde uygulanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Güney Cephesi'ne giden uçaklar, Fransız mevzileri üzerinde Arapça yazılı propaganda kağıtları atmıştır. Bu mesaj da ise Fransız birlikleri içinde Çanakkale'ye getirilen Arap asıllı Müslüman Fransız Koloni askerlerine yönelik olmuştur. Hindistanlı Müslüman askerlere verilen mesajda olduğu gibi, Türk din kardeşlerine karşı savaşa katılmamaları istenmiştir.

18 Mart 1915 günü harp tarihine görkemli bir bölüm ekleyen az sayıda ki hava kuvvetlerimiz yaptıkları keşif, gözetleme ve saldırı uçuşlarında zafere giden yolda önemli katkıda bulunmuşlardır.

2. Türkiye'de Havacılık Faaliyetlerinin Başlangıcı

Türkiye'de havacılık anlamında ilk adım 1911'de dönemin Harp Bakanı Mahmut Şevket Paşa tarafından atılmıştır. Bu bağlamda ilk resmi uygulama da,

Harp Bakanlığı bünyesindeki Fen Kıtaları Müstahkem Genel Müfettişliğine bağlı 2. Şube de, Havacılık Komisyonu'nun faaliyete geçmesi olmuştur. 1911 tarihinde Fesa Bey ile Yusuf Kenan Bey Fransa'daki uçuş okuluna eğitime gönderilmiş ve burada bir müddet eğitim gördükten sonra 1912'de okuldan mezun olup yurda dönmüşlerdir². Ayrıca Havacılık faaliyetlerini yürütmek için Fransa'dan iki tane eğitim uçağının yine bu dönemde alındığı bilinmektedir. Bu uçaklar ilk uçuşlarını 27 Nisan 1912 tarihinde günümüzde Okmeydanı olarak bilinen Hürriyet-i Ebediye'de yapılan cülus töreninde gerçekleştirmişlerdir. Yine 1912'de Yeşilköy'de ilk havacılık okulu açılmış ve eğitim faaliyetlerine başlamıştır. I.Dünya Savaşı'ndan önceki gergin ortamda Almanya ile yapılan anlaşma neticesinde Almanya'dan uçak ve gerekli teçhizatın yanında havacılık anlamında uzman teknisyenler gönderilmesi hava kuvvetlerinin gelişimi açısından önem arz etmektedir.

3. Çanakkale Cephesi'nde Havacılık Faaliyetleri'nin Başlangıcı

Yabancı dilde Dardaneller Boğazı ve Osmanlı kaynaklarında Akdeniz Boğazı ya da Hisar Boğazı olarak isimlendirilen boğaz Çanakkale Deniz Savaşları'nın alanı olmuştur.³ Boğazın en önemli özelliği, stratejik ve ekonomik durumuna paralel olarak Karadeniz ve Akdeniz devletleriyle kısa yoldan ilişkiye geçmesine olanak vermesidir. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nda da boğazlara sahip olmak Akdeniz ve Karadeniz'de hareketi başarıyla sürdürebilmek için gerekli görülmüştür.

Müttefik Harekatının birincil amacı Boğazların deniz yoluyla geçilmesi olmuştur. Gerçekte Çanakkale Boğazı'nda deniz gelgiti olmamasına rağmen su yüzeyinde Marmara'dan Ege'ye doğru saatte 34 mili bulan bir akıntı vardır. Boğaz bir hayli uzun olması, yer yer daralıp genişlemesi, sürekli kıvrımlarla kolay geçilebilecek bir konumda olmamıştır. Çanakkale Boğazı karşısında Ağustos'tan beri bekleyen ve Boğaz'daki geçişleri kontrol altında tutan İngiliz filosu, gün geçtikçe kuvvetlendirilmiştir. Savaşa girildikten sonra İngiliz ve Fransız filoları ile adeta bir armada haline getirilen bu kuvvetin Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul üzerine her an harekete geçmesi ihtimal dahilinde olmuştur. Bu ihtimalden hareketle, Türk Genel Karargahı seferberlikten başlayarak Boğaz'daki müstahkem mevki savunmasını güçlendirmeye çalışmıştır. Kasımdan itibaren bu çalışmalar hızlandırılmıştır. Boğazın kıyı savunması için 3'üncü Kolorduyu da Gelibolu

2 Avcı, C. 2009: Çanakkale Cephesinde Hava Savaşları, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 3

3 Bayrak, O. M. 2005: Çanakkale Savaşları, İstanbul: Bir Harf Yayınları, s. 15

Yarımadası'na kaydıran Türk Başkomutanlığı, bu kesimde yeni bir cephenin açılmasını beklemiştir.⁴

Çanakkale Cephesi'nin açılması sonrasında tarafların havacılık faaliyetlerinin birinci amacı keşif olmuştur. Çıkarmanın başlamasıyla her iki taraf da havadan bombardıman görevlerini gerçekleştirmişse de, uçak kapasitelerinin sınırlı olması ve ilkel nişan alma metotları nedeniyle çok az görev başarıyla tamamlanabilmiştir. Buna rağmen daha savaş başlamadan bölgede birçok hava faaliyeti gözlenmiştir.⁵

1914 Ağustos'unun başlarında ilan edilen seferberlik sonrasında Yeşilköy'de bulunan deniz uçaklarından ikisi İzmir'e, bir tanesi de Çanakkale Müstahkem Mevzi Komutanlığına gönderilmiştir. Uçuş Okulu'nda iki adet Nieuport (Hydro) deniz uçağı bulunmasına karşın, donanmada hiç resmi havacılık birimi o tarihlerde mevcut değildi. Yeşilköy Hava Meydanı Komutanı Yüzbaşı Von Serno'nun gözetimi altında, Çanakkale savaş bölgesinde dört hava meydanı kurulmuştur. Kurulan hava meydanlarının konumu şu şekildedir:

-Birinci meydan, Çanakkale'nin kuzeydoğusunda, Çanakkale - Karacaören arasında uzanan toprak yolun batı tarafında, yoldan 10 metrelik mesafedeydi. Toprak iniş pisti, her türlü hava koşulunda hizmet verecek şekildeydi. Eni 20 m boyu ise 15 m olan, duvarları taştan örülü ve çatısı tahtadan yapılmış bir hangarı vardı. Alanda ayrıca eni 15 m boyu 12 m olan bir çadır hangar da mevcuttu.

İkinci hava meydanı ise Çanakkale kenti içinden geçen Kocaçay adlı akarsuyun 1 km güneyinde, Çanakkale - Erenköy arasında uzayıp giden toprak yolun 250 m doğusunda bulunuyordu. Meydanda personelin kaldığı iki lojmanın yanı sıra tamamı tahta döşemeli, duvarları taştan yapılmış geniş bir uçak tamir atölyesi vardı. Alanın diğer tarafında, girişi taştan örülerek yapılmış ve içinde bombaların saklandığı cephanelik ve ayrıca uçak yakıtının muhafaza edildiği oyuk içine gizlenmiş olan benzinlik bulunuyordu. Meydana ait yapılar, doğal örtü ile iyi bir uyum içinde görünmekteydi.

Üçüncü hava meydanı; Gelibolu kasabasında, dördüncüsü ise Galata beldesinin 2 km güneybatısında aşağıda bulunan düzlükte kurulmuştur. Çanakkale

4 Saral, M., Yiğitgüden, A.R., Hallı, R. 2012: Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), V.Cilt, II. Kitap. Ankara: Genelkurmay Atase Yayınları s.3

5 Oran, Soner, 2013: Çanakkale Cephesi'nde Hava Harekatı ve Safhaları, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi sayı, 51, s. 657

Savaşı süresince müttefik kuvvetlerine karşı yürütülen tüm hava operasyonları, bu dört meydana yürütülmüştür.⁶

Ekim 1914'te Üsteğmen Erich Serno (1886-1963) Batı Cephesi'nde Alman 2'nci Tayyare Bölüğü'nden Türkiye'deki Alman Askeri Misyonu'na gönderilmişti. Türk Havacılık personelinin eğitimi için kendisine bir program hazırlama görevi verilmiş ve bunun yanında Türk Yüksek Komutanlığına havacılık konusunda danışmanlık görevine de getirilmişti.⁷

Eylül ve Ekim 1914'te yapılan ilk keşifler, İngiliz kuvvetlerinin Çanakkale'ye karşı bir hareket hazırlığını göstermesi bakımından önemli olmuştur. Bu keşiflerde İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin boğazın ortalama 25 mil açığında dolaştığı, Bozcaada'nın batı ve güneyinde Müttefiklere ait dört muhrip, bir kruvazör, bir muharebe kruvazörü, iki muharebe gemisi, iki

denizaltı, iki kömür gemisi ve bir yatın demirlediği; Bozcaada'nın doğusu ve Marmara Burnu dolaylarında da iki İngiliz muhribinin dolaştığı keşfedilmiştir.⁸

Şubat ayı içerisinde, müttefik donanmanın Çanakkale boğazını bombardıman hareketi yoğunluğunu artırmaya başlamasıyla, yakın zamanda burada büyük bir harekate girileceği belli olmaya başlamıştı. Bu durumda, Boğaz dışına yapılacak ve müttefik kuvvetlerinin deniz hareketini takibe olanak sağlayacak keşif uçuşlarına büyük ihtiyaç duyulmuştur. Buraya sevkıyatın başlatılması sağlanarak, bir uçak, pilot Frank Seidler tarafından uçurularak İstanbul'a getirilmiştir. 9 R1 Türk askeri numarasını alan bu uçak hazırlandıktan sonra Çanakkale'ye gönderilmiş ve 17 Mart'ta Boğaz Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine girmiştir.

Daha önce Alman askeri misyonu ile birlikte İstanbul'a geldikten sonra Avrupa Cephesi'ne tekrar geri dönen Pilot Yüzbaşı Erich Von Serno, 3 Şubat 1915'te Yeşilköy Uçuş Okulu Komutanı ve askeri danışmanı olarak resmen göreve başlamıştır. Serno, Alman Kraliyet Hava Servisi'nin Batı Cephesi'nde epeyce uçak düşürmüş olan as pilotlarındandı ve iyi bir idareci olarak bilinmekteydi. Serno, Osmanlı Hava Servisini yeniden organize ederek modern bir yapıya

6 Avcı, 2009, s. 41

7 Kansu, Şenöz, Öztuna, 1971: Havacılık Tarihinde Türkler 1, Ankara: Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat, s. 171

8 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1969: Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekatı Cilt- 9, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 27

9 Kurter, A. 2009: Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-II, Ankara: Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, s. 80

kavuşturmuştur. Yeşilköy, yine bu dönemde ana uçak üssü haline getirilmiştir. Uçakların toprak piste inişi veya buradan kalkışı sırasında, gövdeye çarptıktan sonra tekrar ileri doğru sıçrayan taş parçaları, hızla dönen pervaneye çarpınca hasar veriyordu. Balansı bozulan pervanenin kazaya neden olmaması için hemen değiştirilmesi gerekiyordu. Bu ihtiyacı karşılamak üzere pervane imalatı yapan bir atölye kurulmuştur. Atölyedeki marangozlar haftada dört tane pervane yapabiliyordu.

Savaş nedeni ile gittikçe artan cephane ihtiyacını karşılamak için Bakırköy’de İmalat-1 Harbiye kurulmuştur. Yöneticisi Yüzbaşı Piepen’di. Tesiste çeşitli ağırlıkta bomba ve şimdiki roketlerin ilkel hali olan flaşet ve uçaktan askerler üzerine atılan özel şekil verilmiş çelik çivilerin imalatı da yapılmaktaydı. Alandaki yer hizmetleri için gerekli elemanlar, makine tamircileri ve şoför esnafı arasından seçiliyordu. İşe alınanlar, uçak motorları ile ilgili kurs gördükten sonra tamir ve bakım işlerinde çalıştırılıyordu.¹⁰

Çanakkale Muharebeleri’nin başlaması sırasında Türklerin, üç kara ve bir deniz uçağından oluşan ve Yüzbaşı Serno’nun komuta ettiği bir uçak bölüğü vardı. Zamanın uçakları henüz aşama devresinde olduğu için her hava koşulunda uçamadığı gibi, hız, yükseklik ve mesafe bakımından da çok kısıtlı kapasiteye sahipti. Kuvvetli esen bir yan veya arka rüzgârdan dolayı uçuşa hazırlanan uçak kalkışa geçemezdi¹¹.

Türk askeri havacılığı bu durumdayken karşı tarafta ise İngiliz ve Fransız uçaklarından oluşan müttefik kuvvetleri hava kuvvetleri 35 uçaktan oluşuyordu. Bu kuvvetlerden Fransızlar Bozcaada’da İngilizler de İnroz ve Limni adasında üstlenmişti. Verilen oran Türk-Alman Hava Kuvvetlerine karşı üstün durumu göstermektedir. Çanakkale’de Müttefiklerin büyük harekate hazırlanmaları öncesinde de Türk tarafında keşif çalışmaları devam etmiştir. Anılan keşif uçuşlarında temel amaç İngiliz ve Fransız hava kuvvetlerinin belirlenmesi olmuştur. Bu açıdan müttefiklerin elindeki gemi tipleri, sayıları ve hazırlıklarının takibi için bu uçuşların büyük faydaları olmuştur.¹² Çanakkale’de 5’inci Ordu emrinde bulunan 1’inci Türk Uçak Bölüğü, durumların yarattığı fırsatlardan yararlanmak suretiyle keşif ve bombardıman görevlerini yapmakta idi. Nitekim,

10 Avcı, 2009, s. 15

11 Seçer, T., 2008: Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 283

12 Oran, 2013 s.658

18 Temmuz 1914 günü bir Türk uçuş kolu Kefalo Koyunda gördüğü İngiliz-Fransız İtilaf Kuvvetleri Komutanının karargahı olarak kullanılan İngiliz yatına taarruz etmiş ancak atılan bombalar yatı koruyan gemilere isabet etmiştir.¹³

4. 18 Mart Çanakkale Zaferinde Havacılık Faaliyetleri

Uçak gemisi olarak inşa edilen İngiliz uçak gemisi HMS Ark Royal'ın askeri denizcilik tarihinde önemli bir yeri olmuştur. 16 Şubatta savaş bölgesine gelmiştir. Geminin 180 kişilik mürettebatı vardı. Gemi, katlanabilir kanatlı 200 beygir gücünde ve tek supaplı motorları olan üç Sopwith, katlanabilir kanatlı bir Short ile iki Wight Pusher ve dört Sopwith Schneider uçak getirmiştir. 17 Şubat günü Ark Royal uçak gemisi Bozcaada sularına ulaşmış bulunuyordu.. Ark Royal Çanakkale sularına gelir gelmez içinde bulunan 6 deniz uçağından 4'ünü suya indirmiştir. Ancak bu uçaklardan yalnızca bir tanesi havalanmıştır. Bu uçak 1200 metrelik bir irtifadan Boğaz girişinde bulunan tabya ve istihkamları keşfetmiştir. Ayrıca Kumkale ve Seddülbahir'e 9.1 kg.lık birer bomba attığı bilinmektedir. Ancak atılan bu bombanın bir tesiri olmamıştır. Yerdeki Türk birliklerinin açtığı ateş sonucu uçağın gövde ve kanat kısmı arızalanmış ve uçak gemisinin yanına mecburi iniş yapmıştır.

19 Şubat günü Bozcaada'dan havalandan bir İngiliz uçağı, Boğaz'a doğru yönelmiş ancak yolda motoru arızalandığı için hızla yükselti kaybederek Eşek Adası sahilindeki kayalıklara çarpmıştır. Müttefiklerin, Çanakkale Savaşı'ndaki ilk resmi uçak kaybı bu olmuştur.¹⁴

13-17 Mart tarihleri arasında Ark Royal ile gelen uçaklar boğaz üzerinde yoğun bir hava faaliyetlerine girişmişlerdir. Bunlar hem karadan keşif yapıyor hem de bomba atıyorlardı. Yapılan keşifler daha çok, boğazdaki mayın hatlarıyla ilgili olmuştur. Yapılan bu uçuşlar sonucunda boğazın mayınlardan tamamen temizlendiği raporu verilmiştir.¹⁵

17 Mart 1915 sabahı saat 07.00'de Cemal Efendi, alışılmış keşif uçuşlarından birine çıkarak, boğazı dikkatle taramış fakat Türk mayın hatlarından iz bulamamıştır. Derhal Çanakkale'ye inerek ve Cevat Paşa'ya tarihi raporunu vermiştir. Müttefik kuvvetlerinin, bir gece önce Türk mayınlarını tamamen temizlediği ve bu hareketin Türk keşif kollarının gözünden kaçtığı belli oldu. Bu

13 Seçer, 2008, s. 286

14 Avcı, 2009, s. 19

15 Kurter, 2009, s.87- 91

olay, aynı zamanda, kuvvetlerin Boğaz'ı geçmek niyetinde olduğunu da açıkça ortaya koymuştur.¹⁶

18 Mart sabahında Bozcaada'da müttefiklerin deniz kuvvetlerinin keşfi için gönderilen Rumpler B1 tipi uçağı Üsteğmen Serno kullanmış, rasit olarak yanında Deniz Yüzbaşı Schneider bulunmuştur. Havacılar Bozcaada'ya ulaştıklarında, müttefik donanmasının sıra düzeninde Boğaz yönüne doğru harekete geçtiğini görmüş ancak seyir halindeki gemilerden üzerlerine uçaksavar ateşi açılınca meydana geri dönmüşlerdir. Alman subaylar, gözlemlerinin önemini anlamış ve Boğaz Komutanı Amiral Usedom'un karargahına gelip, rapor vermişlerdir. Alman resmi uçuş raporuna göre; Bozcaada'nın liman girişinde harekete hazır Queen Elizabeth ve Inflexible savaş gemisi dahil olmak üzere toplam on dört savaş gemisi, iki-dört küçük kruvazör, iki tamir gemisi, iki hastane gemisi, mayın taramak için on balıkçı teknesi ve birkaç destroyer ve denizaltı bulunmaktaydı. Yapılan keşif neticesinde hazırlanan bu rapor, Müstahkem Mevki Komutanlığının harekate hazırlanmasını sağlamıştı. Serno ve Schneider'in gördüğü, büyük saldırıyı yapmak ve Çanakkale Boğazı'ndan aşip geçmek üzere bekleyen Anglo-Fransız filosuydu. Bu sırada, Türk Ordusu'nun trampet ve borazanlarının işaretiyle Çanakkale Boğazı'nın savunma istihkamlarına alarm verilmiştir.¹⁷

Bozcaada civarında toplanan müttefik savaş gemileri, 18 Mart 1915 gününün ilk ışıkları ile birlikte, düzenli sıra halinde Çanakkale Boğazı'na doğru hareket ederek, modern savaş tarihinin en büyük deniz operasyonlarından birisini bu şekilde başlatmıştır.

İngiliz savaş gemileri HMS Irresistable, HMS Ocean ve Fransız savaş gemisi Bouvet manevra yaparken müttefiklerin yaptığı son mayın taraması sırasında görülemeyen ve tarama bitimi sonrası Nusret tarafından gizlice ve ustaca döşenen mayınlara çarpmıştır. Adı geçen bu üç gemi, ayrıca Türk topçusunun, kaydettiği isabetlerden ötürü sırasıyla batmış ve gemilerde bulunan askerlerin çoğu da hayatını kaybetmiştir. Kaynaklara göre yalnızca batan Fransız savaş gemisi Bouvet'teki ölü sayısı 600'e yakın olmuştur.

18 Mart sabahı Cemal Efendi'nin yaptığı keşif uçuşu sayesinde boğaza girmek üzere olan büyük bir armada görülmüştür. Cemal Efendi gözlemlerini

16 Seçer, 2008, s. 288

17 Süer, 1990: Çanakkale Muharebelerinde Türk Pilotu, Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, s.137- 138

derhal Cevat Paşa'ya bildirmiş ve bu keşif uçuşu ile birlikte daha önceden Nusret mayın gemisinin döşemiş olduğu mayınlar sayesinde ve Türk sahillerinde bulunan bataryaların ateşi ile müttefik zırhlıları sulara gömülmüştür. Hikmet Süer'e göre; Kazanılan bu büyük zafer sonrası Cevat Paşa, göğsündeki kılıçlı liyakat madalyasını çıkarıp Cemal Efendi'ye takmıştır. Bu madalya, Mustafa Kemal Paşa'nın bile iftiharla taşıdığı, çok nadir verilen bir kahramanlık madalyası idi. Mareşal Liman Paşa'nın yazılı emriyle Cemal Efendi'ye madalya verilmiş ayrıca bu madalyanın yanında 5'inci rütbeden bir Mecidi Nişanı da verildiği söylenmektedir. Zira yüksek rütbeli, murassa nişanlar, İstanbul'daki yüksek politikacıların tekelinde bulunmaktaydı. Cemal Efendi tarafından bu uçuşun yapılmış olması ve Nusret mayın gemisinin Ertuğrul'un keşif raporuna dayanarak yeniden mayın döşemesi kazanılan zaferde önemli olmuştur.¹⁸

18 Mart günü öğleden sonra, havacılarımıza; Limni Adası civarındaki kuvvetlerinin durumunu keşfetmeleri emredilmiştir. Bir saat içinde görev bölgesine ulaşan pilotlar Mondros Koyu'nda 13 harp, 4 nakliye, 29 kömür gemisi olmak üzere toplam 46 geminin bulunduğunu, ayrıca Fransızların Gaulois gemisinin sahil topçumuzun ateşi ile Çanakkale ağzında yara aldığını rapor etmiştir.

Bu büyük deniz operasyonu, öğleden sonra 16.30'da müttefik donanmasının yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Donanmanın insan ve malzeme kaybına uğradığını gören Amiral De Robeck, tüm gemilere geri çekilme emri vermiştir. Ortalık iyice sakinleştikten sonra top tabyalarında yapılan hasar tespitinde, Türk tarafının toplam kaybının 100 kişiyi geçmediği görülmüştür. Çanakkale Zaferi olarak kutlanan bu günde havacılar, sürpriz müttefik kuvvetlerinin saldırısından önce Genel Karargahı uyarı ve kazanılan zafere büyük rol oynamışlardır.¹⁹

Bahriye Harekatı isimli İngiliz resmi savaş tarihinin II. Cildinde 18 Mart 1915 Çanakkale harekatı şu şekilde analiz edilmiştir: ²⁰“Felaketin gerçek sebebi bulunup saptanıncaya kadar çok vakit geçmemiştir. Gerçek sebep şudur: Türkler 8 Mart gecesinde bizim haberimiz olmadan Erenköy Koyu'nun içinde ve sahile paralel 26 mayın dökmüşler, balıkçı gemilerimiz yaptıkları aramalarda bunlara rastlayamamıştır. Türkler bu mayınları özel amaçlarla bizim daimi manevra

18 Seçer, 2008, s. 288

19 Avcı, 2009, s.33

20 Kayabalı, İ., Arslanoğlu, C. (1975). Çanakkale Zaferi 1915, Ankara: Genelkurmay Yayınları, s. 60

alanımıza yerleştirmişler, gösterdiğimiz tüm ihtiyat ve ön görölölüğe rağmen baş döndürücü bir zafer kazanmışlardır.”

5. Gelibolu'daki Kara Savaşları'nda Hava Kuvvetleri'nin Etkisi

18 Mart taarruzunun başarısızlığa uğradığı haberi, İngiltere'de büyük yankı uyandırmıştır. Deniz uçaklarının düşük performansları ve denizin durumuna bağı olan hareket olanakları nedeniyle yetersiz kaldığı anlaşılmış ve Çanakkale'ye bir kara uçak birliği gönderilmesi planlanmıştır. Bu amaçla Bozcaada'nın 5 km. kuzeyine bir hava meydanı yapılmıştır. 25 Mart tarihinde kurulan bu hava meydanına nakliye gemisi ile birlikte 18 kara uçağı getirilerek 28 Martta uçuşa hazır hale getirilmiştir.

Çanakkale Savaşı süresince ulaşım sorunu Osmanlı Hava Kuvvetlerini etkilemişti. Bölük; bomba ve yedek parça olmaksızın harekate zorlanmış, uçakların ve yedek malzemenin sağlanması sorunu, savaş sürerken Osmanlı Hava Kuvvetlerinin etkinliğini sınırlamıştı.²¹ Müttefiklerin Gelibolu yarımadasına çıkarma yapacağına dair olasılığın artmasıyla birlikte, 25 Mart 1915'te 5'inci Ordu kurulmuştu. Türkiye'deki Alman Askeri Heyeti'nin başı ve ardından da 1'inci Ordu Komutanı olan General Liman Von Sanders bu yeni ordunun başına geçirilmiş, tüm şikayetlerine rağmen Temmuz ayına kadar komutasına hiç uçak verilmemiştir. Müttefik savaş gemileri, eylül ayında Çanakkale Boğazı ve İzmir Körfezi çıkışlarını tutarak abluka uygulamaya başladılar.

1'inci Türk Uçak Bölüğü, müttefiklerin üstün hava taarruzları karşısında yılmadan eldeki mevcut çok zayıf kuvvetiyle görevini yerine getirmeye çalışmıştı. 1'inci Uçak Bölüğünde ancak 2-3 çalışan uçak kalmıştı. Yine bilindiğı üzere müttefikler 9 Ocak 1916, saat 03.45'te Seddülbahir'i boşalttı. Ancak deniz ve hava hareketi bundan sonra da devam etti. Bu devam süresinde 1 Aralık 1916 günü Pilot Üsteğmen Ali Rıza ve Rasıdı Teğmen Orhan yaptıkları hava muharebesinde uçaklarından birini düşürmüştü ve tarihe ilk müttefikler uçağı düşüren Türk havacıları olarak geçmişlerdir.²²

Çanakkale Muharebeleri süresince, karşılıklı keşif hareketi devam ederken; Türk havacıları, o tarihler için başarılı sayılabilecek diğer hava görevlerini de icra

21 Schneide, K. S. 1993: Aviation In The Dardanelles Campaign, March 1915 – January 1916, Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.94.

22 Süer, 1990, 139

etmişlerdir. Bu görevlerden biri 18 Nisan 1915’de yapılmıştır. O gün Çanakkale Boğazı bölgesinde gittikçe kuvvetlenen ve hava üstünlüğü kurmasından endişe edilen hava gücünü tesirsiz hale getirmek maksadıyla, Bozcaada’da 18 müttefik uçağının konuşlandığı meydana hava taarruzu planlanmıştır. Ancak bu meydandaki uçaklar, keşif görevi için daha önceden kalktığından, havada karşılaşmış, kısa bir hava muharebesinden sonra zayıtsız olarak meydana dönmüştür. Bu görev amacına ulaşmadıysa da, asli taktik hava görevlerinden olan “mukabil hava harekatı”nın ilk ve tipik bir uygulaması olması açısından önem taşımaktadır. Türk uçaklarının meydan taarruzu planlamasından esinlenen İngilizler aynı gün üçer uçaklık iki kol ile meydanımıza taarruz etmişler, ancak uçaklarımız daha önceden meydan içinde dağıtılarak gizlenmiş olduğundan, atılan bombalar hasar meydana getirememiştir. Bu da, ufki dağılıma ve gizleme yapılarak, beka tedbirlerinin alınışına güzel bir örnek teşkil etmiştir.²³

10 Eylülde Fazıl Bey ve gözetleyici olarak Hüseyin Sedat Bey birlikte keşif uçuşuna çıkmıştır. Havacılar, Boğaz’ın 25 mil açığında Veymouth ve Defence gemileri ile iki torpido bot görmüş ve Defence’nin ana direğinde amiral sancağı taşıdığını rapor etmişlerdir. Dönüşte arızalanarak suya inmek zorunda kalan uçak, Draç isimli torpido bot tarafından çekilerek Çanakkale’ye getirilerek gözetleme uçuşlarına aralıklı olarak eylül ayı boyunca devam edilmiştir.²⁴ O sırada Osmanlı Hava Servisinde altı uçak vardı. İki Nieuport (adları Mahmut Şevket Paşa ve Ertuğrul), bir Deperdussin (adı Osmanlı), bir Rumpler (adı Fethi) ve iki Bleriot (adları Tark Bin Ziyad ve Edremit). Ayrıca bir Ponnier ve bir Bleriot bulunuyordu. Son iki uçak ağır bakımları yapıldığından servis dışıydı. Deniz uçakları için Yeşilköy sahilinde iskele ve hangar yapılmıştı.²⁵ O sırada Almanya’dan İstanbul’a gelen uçaklardan üç tanesi Çanakkale Cephesi’ne verilmiştir. Bu uçaklardan 16 Mart 1915’te İstanbul’dan kalkan bir uçak, ancak dört saat sonra Çanakkale’ye geldi. 18 Mart 1915’te İstanbul’dan kalkan ikinci uçak motor arızası nedeniyle Marmara Ereğlisi’nin batısına mecburi iniş yaparak bataklığa saplanmış. Üçüncü uçak ise motorunda çıkan arıza nedeniyle Çanakkale’ye uçamadı.²⁶ 18 Mart’a kadar olan dönemde yapılan başarılı hava keşifleri hem karşı tarafın elindeki gemi tip ve miktarını tespit, hem de taarruz hazırlıklarını devamlı takip imkanı sağlamıştır.

23 <http://www.canakkale.gen.tr/hava.html> (Erişim: 24.01.2015)

24 Avcı, 2009, s. 7- 9

25 Kansu, Şenöz, Öztuna, 1971, s. 171

26 Seçer, 2008, s. 284

Gelibolu'ya taarruz başlamadan önce deniz keşfi yapan müttefiklerin elinde bulunan tayyareler, mayınları göremeyerek temiz raporu vermişlerdir. O zamanlarda 8 m derinliğe dökülen mayınların 1000 m irtifadan görüleceğine inanılmıştı. Halbuki uçaklar, deniz yüzeyine pek yakın olanları seçebilmekteydiler. Denizin hafif çırpıntılı oluşu da, mayınların görülmesini önlemiştir. Ancak devamlı yapılmakta olan keşif ve bombardıman görevleri sırasında çeşitli nedenlerle arızalanan uçaklar hayati önemi olan hava faaliyetini aksatıyordu. Son evrede müttefik uçaklarının hava meydanımıza yaptığı taarruzda iki Türk uçağını kullanılmaz hâle getirmesi, içinde bulunulan zor durumu had safhaya getirmiştir. Nitekim Türk uçak bölüğü bu olanaksızlar karşısında faaliyetine ara vermek zorunda kalmıştır. Ancak daha sonra Almanya ile yapılan anlaşma ile Çanakkale, Kafkasya, Irak ve diğer cephelerde kullanılmak üzere 20 uçağın verilmesi kararlaştırılmıştır. Macaristan'da uçuşa hazırlanan bu yirmi uçaktan yedisi, Temmuz 1915 sonunda Türk pilotları tarafından Edirne'ye uçarak getirilmiştir. Bu büyük bir başarı idi. 100 beygir kuvvetinde olan bu ilkel uçaklarla yere inmeden Macaristan'dan Edirne'ye kadar 650 km'yi bulan ve koca Balkan Dağları'nı aşan Türk pilotlarının gösterdiği cesaret takdire değer bir olay olarak gösterilmiştir. Bu yirmi uçaktan sekiz tanesi motor arızasından düşmüş veya düşürülmüştür. Deniz yoluyla gönderilen dört uçakla birlikte on bir uçak Türkiye'ye gelmiş oldu. Bu uçakların bir kısmı Alman sivil pilotlarından da yararlanılarak uçurulmuştur.

6. Gelibolu Çıkarması Süresince Havacılık Faaliyetleri

Gözetleyici Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey, Pilot Yüzbaşı H.GARBER ile 23 Nisanda yaptığı keşif uçuşunda, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda, içi askerle dolu ve sevke hazır durumda bekleyen 26 adet nakliye gemisi gördüğünü bildirmiştir. Bu hava istihbaratı, çok yakında gerçekleşecek olan büyük çıkarmanın habercisi idi. Müttefikler, 25 Nisan 1915 günü, sabahın erken saatlerinde Gelibolu Yarımadası'nın çeşitli noktalarına ve Kum Kale sahiline asker çıkarmaya başlamıştır. Modern savaş tarihinin ilk büyük amfibi çıkarması örneği olan bu büyük operasyonda, Gelibolu semalarının sessizliği, müttefik gemilerinin karaya çıkan birlikleri desteklemek için açtığı top ateşi ile bozulmuştur. Karaya çıkan birlikler, 200 adet çeşitli türde gemi tarafından destekleniyordu. Türk tarafı, karaya çıkan müttefik birliklerine top ve tüfek ateşiyle şiddetle karşı koymuştur. Askerlerin bir kısmı, buharlı küçük kosterlerin çektiği sandallar içinde, daha karaya ayak basmadan ölmüş, diğerleri ise yoğun ateş altında, sahile bir an önce çıkabilmek için sandaldan atlayınca sırtlarındaki ağır çanta ve ellerindeki yaklaşık

5 kg ağırlığındaki tüfeklerle dibe doğru çekilip derin sahil sularında boğuldular. Sahile yaklaşmayı başaranlar ise deniz içine döşenmiş tel engellere takılınca durakladılar ve açılan tüfek ateşi altında hayatlarını kaybetmişlerdir.

Müttefik gemilerinin karaya çıkan birlikleri desteklemek amacı ile yürüttükleri bombardıman sırasında, Çanakkale'den kalkış yapan Pilot Yüzbaşı Hugo Garber ve gözetleyici olarak Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey, Saroz Körfezi'nden başlayıp Gelibolu Yarımadası'nın Boğaz çıkışındaki Anadolu yakasına kadar uzanan ve üç saat süren keşif uçuşuna çıktılar. Havacılar yaptıkları keşifte 45 nakliye gemisi saymış ve bunlardan bazılarını bomba attıkları bilinmektedir. Havacılar, Bolayır üzerinde uçarken yapılan çıkarmayı takiben kısa bir süre sonra gemilerin sahilden ayrıldığını görünce çıkarmanın sahte olduğunu anlamış fakat istihbaratı hemen 5. Ordu Komutanlığına ulaştıramamışlardır; çünkü Hava Bölüğü, Boğaz Savunma Komutanlığına bağlı idi.²⁷

25 Nisan 1915'te Fransız ve İngiliz kuvvetleri Gelibolu Yarımadası'na çıkartma yaptıklarında, savaş bir deniz harekâtı olmaktan çıkmış ve kara harekâtına dönüşmüştür. Fransız kuvvetlerine eşlik etmek için sekiz uçaklık ek bir filo olan Escadrille M.F 98T Bozcaada'da boşaltılmıştır. Gelibolu Savaşı'nın başlangıcında Müttefikler keşif faaliyetleri içinde yeni bir savaş silahını kullanmışlardır. Hava koşulları izin verdiği sürece her gün, Bozcaada'da konuşlanmış eldeki tüm uçaklar, genellikle günde iki veya üç kez uçuşa çıkıyordu. Bu, açık denizde 17,5 milden fazla tehlikeli bir uçuşu kapsıyordu. Görevleri Türk mevzilerinin yerini belirlemek, harita koordinatlarını düzeltmek ve fotoğraf çekmekti. Fotoğraf çekme işi, modifiye edilmiş bir Alman Goertz katlamalı fotoğraf makinesi kullanan Teğmen Pilot C.H. Butler tarafından yapılmıştı. Kara uçakları Bozcaada'dan hareket yapmaya devam ederken, Hms Ark Royal, deniz uçaklarını İzmir ve Enez yöresinde uzun menzilli keşif görevlerinde bulunmak üzere kullanılmıştır. İngiliz uçak gemisi Ark Royal, 01 Şubat'ta Ege'ye altı deniz uçağı beraberinde açılmıştı. Ayrıca dört kara uçağı (Sopwith Tabloid) da taşıyordu. Gemi 17 Şubat'ta İngiliz-Fransız Filosunun ana üssü olan Limni yakınlarındaki Bozcaada adasına ulaşmıştı. Limni, Bozcaada ve diğer adalar Türklere ait idi. Ancak Birinci Balkan Savaşı sonunda Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. Bu adaların hâkimiyeti konusunda Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında tartışmalar devam ediyordu. Yunan

Başbakanı Venizelos, bu adaları bir oldubitti ile Müttefik donanmasına tahsis ederek adalar üzerinde hakimiyetini sağlamıştı.²⁸

Geçen sürede Türk ve Alman gözlemciyle beraber birkaç uçakla da güçlendirilen 1'inci Tayyare Bölüğü, açık adalar üzerindeki İngiliz ve Fransız kuvvetlerine keşif ve bombalama görevlerine çıkmaya devam etti. Bombalar elle atıldı. Uçakların mühimmatı çok azdı. Arka kokpitte silahlarla donatılacak ilk uçaklar ancak 1915 Ağustos civarında gelmiştir. Çanakkale'de üslenen bu birliğin ortalama dört uçağı mevcuttu. 25 Nisan 1915 tarihinde Gelibolu yarımadasının ucundaki Helles Burnu ve Suvla Koyuna müttefiklerin çıkması, yeni hava keşif çalışmalarını gerektirmişti.

General Ian Hamilton'un kumandasındaki İngiliz-Fransız kuvvetlerini karşılayacak Türk Ordusu; Saroz Körfezi'nden Beşike Limanı'na kadar mevzilenmiş 5'inci, 7'nci, 19'uncu, 9'uncu, 3'üncü, 11'inci Tümenlerle, Gelibolu ve Çanakkale Jandarma Taburlarından kurulu idi. Ordu çıkarmayı bekliyor, fakat nereye çıkacakları bilinmiyordu.²⁹ 25 Nisan sabahı, müttefik kuvvetleri, Mustafa Kemal'in önceden tahmin etmiş olduğu gibi İngilizler Helles Burnu'ndan, Avustralyalılarla Yeni Zelandalılar da Kaba Tepe kuzeyinden çıkarma yapmaya başlamışlardı. Aynı zamanda iki oyalama manevrasına da girişilmiş, Fransızlar Asya yakınına baskın yaparken, Kraliyet Bahriye Tümeni de Bolayır'da bir gösteri taarruzunda bulunmuştu. Von Sanders, bu ikinci gösteri taarruzuna kanmış, İtilaf Devletleri Kuvvetlerinin yarımadayı en dar yerinden keserek ordusunu çevirmek istediklerini zannetmişti. Bu yüzden tümenlerden birini kuzeye Bolayır'a göndermiştir. Kendisi de maiyetiyle birlikte oraya gitmişti. Böylelikle kuvvetlerini asıl savaş yerinden uzaklaştırmıştı. Sonradan Kolordu Komutanı olacak Esat Paşa'yı güneyden gelebilecek saldırıyı karşılamaya gönderdiyse de takviyesiz bırakmıştır³⁰

Nisan sonundan itibaren Çanakkale'de Müttefikler, Alman denizaltılarının gelmesiyle, Boğaz bölgesinde hareket serbestliğini de yitirmişlerdi. Mayıs

28 Steel, N., Hart, P. 1977: Gelibolu Yenilgisinin Destanı, (çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah: Kitapları, s.249

29 Kansu, Şenöz, Öztuna, 1971, s. 198

30 Kinross, L., 1994: Atatürk; Bir Milletten Yeniden Doğuşu, İstanbul: Altın Kitabevi Yayınları, s. 100- 101

ayında iki zırhlının torpillenmesiyle Arc Royal gemisinden kalkan uçakların keşif çalışmaları aksamıştı. Bu nedenle anılan uçaklar denizaltılara karşı da keşif çalışmalarıyla görevlendirilmişti. İtilaf Devletleri'nin Seddülbahir'e top ateşiyle büyük bir taarruza girişmesine rağmen başarılı olamaması ardından, Mayıs başında Türk Ordusu da karşı saldırıya geçmiştir. Ancak bu kara savaşları her iki tarafın da büyük kayıplar vermesine neden olmuştur.

İtilaf devletlerinin çıkarması sırasında İngiliz Manica gemisinin üstünde yükselen sabit balonun savaş sırasında gemi ve kara topçularının idaresini başarıyla yerine getirmesi sonucu, birliklerimiz ağır kayıplar vermiştir. Manica'ya bağlı olan balon 25 Nisan sabahı göreve başlamış ve Anzak çıkarmasına destek amaçlı olarak aralıksız sekiz saat havada kalarak, Triumph savaş gemisiyle yakın işbirliği içerisinde çalışmıştır. Bu balon sayesinde Triumph savaş gemisi Osmanlı savaş gemisi Turgut Reis'in üç kere yerini değiştirmesine neden olmuş, çıkarma sırasında Anzak kayıplarının artmasını önlemiştir. Çıkarma hareketini takip eden günlerde de Manica birçok kez balon uçurarak Queen Elizabeth ve Triumph'un kıyıdaki hedeflere atışını düzenlemiştir. 40 Bu konuda 5 nci Ordu Komutanlığı'ndan Karargah-ı Umumiye'ye acil kaydıyla yazılan şifrede bu konu şu şekilde dile getirilmiştir: "En çok zayıyatımıza sebep olan düşmanın sabit balonunun tarassudatıdır. Yüzbaşı Serno'nun bu balona taarruz etmesi lazımdır. Mumaileyhin Uzerdum Paşa'nın emrinde mi yoksa benim mi emrimde olduğunu bilmiyorum. Balon yalnız kitaatımızı tarassut ediyor. Tarassut halatı iki bin metre uzundur. Tekmil düşman sefain ateşini mezkûr balon idare ediyor. Dün Kirte'nin garbında sahilden mısıfı sefinei harbiye olmak üzere 45 düşman sefinesi saydım. Hastaneyle beraber Maydos'un dünkü bombardımanı pek adi bir hareketti. Bugün Gelibolu'ya tayyareden bomba atılmış, bir nefer şehit, bir kadın maktul, bir çocuk ağır mecruhtur. 30 Nisan 1915."³¹

Haziran boyunca Türk uçaklarının yaptığı hava keşifleri aralıksız sürmüştü, 15 Haziran'da İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Seddülbahir'de kurduğu dört uçaklı havaalanı, Türk topçusu tarafından bombalanmış ve üç uçak havalandırarak alanı terk etmek zorunda kalmıştı.

Temmuz ayında ise İngiliz ve Fransızların toplam uçak sayısı 55'e yükselmesiyle karşı tarafın hava hareket imkanı da artmıştı. Müttefik hava gücü sayı ve nitelik bakımından üstün olmasına rağmen Türk tarafı direkt temastan kaçınarak ve fırsatlardan yararlanarak keşif ve bombalama faaliyetlerine devam etmiştir.

31 Keyüsk, s. 42- 43

7. Anafarta Körfezi'nin İşgali Esnasında Hava Kuvvetlerinin Durumu

Gelibolu çıkarmalarının başarısızlığı sonrasında İngilizler, Türk Kuvveleri'ni kuzeyden kuşatarak, boğaz için çok önemli olan Kocaçimen ve Conk Tepelerini ele geçirip, Tuzla gölü güneyinde karaya çıkararak Anafartalar üzerinden Kilya Limanı istikametinde kuşatma yapmayı planlamıştır. Müttefiklerin yeni bir çıkarma hareketına girişeceği haberinin alınması ile beraber 28 Temmuz sabahı bir deniz uçağı keşfe başlamış, öncelikle Limni Adası ve Mondros Körfezi keşfedilmiş, burada 87 geminin bulunduğu gözlenmişti. Gemi sayısında eskiye oranla bir azalma, ordugahlarda da küçülme gözlenmişti. Uçak ordugah bölgesine bir bomba attıktan sonra Bozcaada'ya yönelmiş, burada da sadece Fransız uçak birliğinin olduğu görülmüştü.³²

2 Ağustos'ta Arıburnu'na çıkarma başlamış ve 6 Müttefik uçağı bu çıkarmaya destek vermiştir. Bu çıkarma sırasında İngilizleri hava üstünlüğü nedeniyle uçaklarımız keşif uçuşu yapamamış, 3 Ağustos gecesi deniz uçakları İmroz'u keşfedip bombalamış ancak müttefiklerin saldırısı karşısında bir uçağımız isabet almıştır.³³

7 Ağustos'ta Anafarta Muharebeleri başlamış, denizaltı tehlikesine karşı deniz uçaklarımıza Marmara'da keşif görevi verilmiştir. Uçakların seyir sahasını arttırmak için Tekirdağ'da ve Marmara'da Ekinlik adasına yardımcı iniş yeri hazırlanmış ve benzin ikmal depoları kurulmuştur. 9 Ağustos'ta yeniden çarpışmaların başlaması sonrasında İngilizlerin ileriye gitmeleriyle bir hareket savaşı gelişmiş, iki Türk Tümeni tepeli araziye tırmanan İngilizleri ovaya geri püskürtmüştü. Muharebeden sonra İngilizler 8 ve 9 Ağustos'ta karaya çıkan yeni kuvvetleri ileri sürmüş, ancak Türk direnişi sayesinde Kireçtepe elde kalmıştı.³⁴

Eylül ayında Bölük Komutanı olan Yüzbaşı Körner, yaptığı bir kara keşfinde, Gelibolu'daki kuvvetlerde bir azalma görüldüğünü rapor etmişti. 27 Eylül'de ise Teğmen Pressner ve Kettembeil ilk defa bir müttefikler tayyaresini hava muharebesinde düşürmüşlerdir. Aktif hava hizmetinin yoğun olması, operasyonel uçakların sayısını azaltmıştır. Bu nedenle 1'inci Tayyare Bölüğü, Eylül-Ekim aylarında ellerinde kalan Rumpler B-I'lerini görevden çekmiş, ve Yeşilköy'den dört Albatros CI almıştır. Daha yaşlı olan iki Albatros BI tipi uçak, Kasım ayında gelmiştir.

32 Oran, s. 672

33 Kansu, Şenöz, Öztuna, s. 202

34 Mühlman, C. 1998: Çanakale Savaşları, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 130

30 Kasım'da Üsteğmen Ali Rıza ve Rasıtı Orhan, AK-1 Albatros tayyaresiyle uçuş yaparlarken Kabatepe üzerinde rastladıkları bir Fransız tayyaresiyle harbe tutuşmuş, bir kurşun Fransız tayyaresinin benzin deposunu deldiğinden tayyare yanarak İtepe-Helles arasına düşmüştür. Bu sırada Almanya'nın Doğu Cephesi'ndeki parlak zaferlerinden cesaretlenen Bulgaristan, merkezi güçlere katılmak üzere 6 Eylül 1915'de gizli bir anlaşma imzalamıştır. Nihayet uzunca bir süreden sonra, kara ve deniz uçakları da dâhil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'na malzeme akışı mümkün olabilmiş, bu savaş malzemelerinin Çanakkale Boğazı'ndaki Türk ve Alman kuvvetlerine gideceği belli olurken, müttefikler de bunların Sırbistan üzerinden gönderilmesinin çok zaman alacağını düşünüyordu. Ne var ki bir ay sonra Sırbistan'a yapılan Avusturya-Alman ve Bulgar birleşik güçlerinin saldırısı, müttefikleri Selanik'e hareket etmeye zorlamış ve Makedonya'da ikinci bir cephe açılmıştı. Bu gelişme, Gelibolu'daki müttefik hava kuvveti üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştı. Bulgar sınırlarının açılmasıyla Türk hava gücü toparlanmış, Eylül 1915 sonlarında Çanakkale Boğazı'nın güney kıyıları üzerinde yeni bir deniz uçağı istasyonu kurulmuştur. Orada, makineli tüfekle silahlanmış beş tane Gotha WD-2 deniz uçağı, Gökçeada ve Bozcaada'daki müttefik hava üslerine ve kamplara geceleri bombardıman uçuşları düzenlemiştir. Makineli tüfekler, gücü zayıf olan uçaklar için fazla ağır olduğunu kanıtlamış ve çıkarılmıştı. Bu uçaklarla toplam olarak 150 uçuş yapılmış ve 200 bomba atılmıştır³⁵

Müttefik hava birliklerinin geri çekilmesinin ilk adımı, Hms Ark Royal'in ve onun birkaç deniz uçağının bölgeyi terk ederek Selanik'e gitmesi olmuştur. Daha sonra, RNAS Suvla Körfezi bölgesinden ayrılıp Bulgaristan Trakya'sındaki Yunanlılara yardım etmek ve Bulgar muharebe hatlarına havadan saldırılar düzenlemek üzere harekete geçmek zorunda kalmıştır.

26 Ekim'de Avusturya-Alman kuvvetleri Bulgarlarla birleşerek Sırbistan'ı ikiye bölmüşler, böylece Sırbistan'ı savaş dışı bırakıp Berlin'den Bağdat'a uzanan "Orient Hattı"nı açmışlardır. Bu zaman zarfında müttefiklerin Suvla Körfezi'ndeki başarısızlığı nedeniyle yönetimdekilerin üzerindeki politik baskılar, Çanakkale macerasından vazgeçmeye doğru bir eğilim doğurmuştur. 14 Kasım'da Lord Kitcher durumu araştırmak üzere, Gelibolu'yu ziyaret etmiştir. Yine bu tarihlerde 30 Kasım 1915'de Albatros C1 uçağı Ali Rıza Bey tarafından keşif uçuşu sırasında Fransız bayrağı taşıyan bir uçak ile karşılaşmıştır. İki uçak arasında başlayan it dalaşı Türk uçağında gözetlemeci olarak bulunan Orhan

Bey'in attığı merminin uçağının benzin deposuna isabet etmesi son bulmuştur. Alev alan uçak İlyas Burnu civarında kayalıklara çakılmıştır.³⁶ Bir aydan daha kısa bir süre sonra, geri çekilmek üzere ortak bir Fransız-İngiliz anlaşması yapılarak 12 Aralık'ta Suvla (Anafarta) Körfezi'ni boşaltma işlemi başlamış ve ayın sonuna kadar devam etmiştir. Dokuz gün sonra 3 nu.lı Rnas filosuna İngiltere'ye geri dönme emri verilmiştir.

8. Müttefiklerin Geri Çekilme Sürecinde Gerçekleşen Havacılık Faaliyetleri

Müttefiklerin boşaltma işlemlerinin bir sonraki adımı, Helles (İlyas) ve Gelibolu yarımadasının ucundan birliklerin geri çekilmesi olmuştur. Balon gemileriyle birlikte 2 numaralı Rnas filosunun bölgeden çekilmesine göz yumulmasına rağmen, Hector ve Canning hala faal durumda kalarak Türk Hava Kuvvetlerinin körfezde kalmasına neden olmuştur. 10 Ocak 1916 akşamı müttefiklerin bu filosu ve Fransız Escadrille M.F 98T. Gelibolu'yu terk etmiştir. Müttefik birliklerinin Çanakkale'den çekilmesi süresince, Türk Hava Kuvvetleri, mükemmel keşif görevleri icra etmiştir. Gözetleme raporları ve havadan çekilen fotoğraflar, müttefiklerin çekilmek üzere hazırlandıklarını şüphe götürmez biçimde açığa çıkarmıştır. Türk deniz uçakları, Suvla Körfezi'nde sadece kısa bir süre görünmelerine rağmen, müttefik denizaltılarını saptamak için Marmara Denizi'ni gözleyerek ve İstanbul Boğazının Karadeniz'e açılan girişi üzerinde havadan koruyucu gözlem yaparak Alman İmparatorluk Donanması'na yardım etmişlerdir. Gelibolu yarımadası üzerine gönderilen deniz uçaklarına Anzak topçu kamplarını ve nakil hatlarını bombalama emri verilmişti. Boşaltma döneminde, on yedi gözetleme uçuşu gerçekleştirilmiş, boşaltma öncesinde işgal kuvvetlerinin tüm ikmal ve malzemeleri tahrip etmekte olduğunu açığa vuran pek çok yangına tanık olunmuştur. Bu süreçte Türk Hava birlikleri otuz iki bomba atmış ve Seddülbahir'deki kamplara on yedi tam isabet kaydedilmiştir. Buna ilave olarak, Mondros Körfezi'ndeki iki malzeme hangarı ve Bozcaada'daki bir uçak hangarı tahrip edilmiş ve dört atış da gemilerinin yakın çevresine isabet etmiştir. 4 Ocak 1916'da pilot Schubert Escadrille MF 98 T'den Maurice Farman uçaklarından birini vurup düşmüştür.³⁷

36 Avcı, C. 2011: Çanakkale Hava Savaşları'nda Gerçekleşen İlkler, Türk Hava Kuvvetlerinin Yüzüncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ankara: Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, s. 158

37 Schneide, 1993, s. 98- 99

Çanakkale Boğazı'ndan Müttefiklerin geri çekilmesinin tamamlanması ile Enez Körfezi'nden İzmir Körfezine ve İskenderiye Körfezine kadar uzanan bütün sahilin havadan savunulması görevi Galata'da konuşlanmış olan 1'inci Tayyare Bölüğüne, yani Çanakkale Boğazı filosuna verilmiştir. Verilen emre göre müttefiklerin bir kez daha Türk topraklarını istila etmeye kalkışmaya karar vermesi halinde söz konusu sahili gözetleyecektir. Ocak ayının ilk haftasında Fokker Av Bölüğü, Çanakkale'ye yerleşip harekâta katılacaktır. Çanakkale Cephesi'ndeki muharebelere çok kısa bir süre için katılmasına rağmen Fokker Staffel uçaklarının Osmanlının gelecekteki hava muharebelerinde önemi büyük olmuştur. Fokkerler Gelibolu Cephesinde av önleme görevinde başarılı olarak görev yapmıştır. Eylül 1915'de bir adet, Aralık 1915'te ise üç adet Alman Fokker uçağı, Çanakkale Cephesine ulaşmıştır.

Ocak 1916'da Fokkerler 5'inci Ordu emrindeki 6'ncı Tayyare Bölüğünün Harekât Komutasına verilmiştir. Müttefik kuvvetlerin Gelibolu'dan çekilmesinden sonra bile Fokkerler İngiliz deniz hava uçaklarına büyük zayıat verdirmiştir. Sadece muharebenin son günlerinde altı müttefik kuvvetlerine bağlı uçak düşürülmüştür. Son Müttefik birlikleri 10 Ocak 1916 gecesi gizlice ayrılırken, Çanakkale Boğazının bulunduğu yarımada da havacılık durumu böyledir.³⁸

SONUÇ

-Gelibolu'da ki muharebeler I. Dünya Savaşı'nın en önemli safhaları arasında gösterilmektedir. Çanakkale muharebelerinde Türk kuvvetlerini zafere ulaştıran etkenler arasında askeri havacılık önemli rol oynamıştır.

-Kalifiye havacı personel eksikliği, yedek parça temin sorunu, hava aracı sayısının düşük sayıda olmasına rağmen havacılık faaliyetleri, önemli başarıların arkasında ki unsurlar arasında ilk sıralarda gösterilmektedir. Savaşın sonlarına doğru müttefikler arasındaki bağ kopma derecesine geldiğinden havacılık faaliyetleri aynı doğrultuda zayıflamıştır. Türk havacılık faaliyetleri ise tam aksine güçlenerek, Çanakkale'deki Türk zaferlerine önemli katkıda bulunmuştur. Yapılan katkılarının başında ise müttefik kuvvetlerinin bulunduğu bölgeye yapılan keşif uçuşları gelmektedir. Özellikle 18 Mart sabahı yapılan keşif uçuşu müttefiklerin planının önceden fark edilmesi anlamında önem arz etmektedir. Bu keşif uçuşu sonucunda Türk kuvvetleri gerekli önlemleri alarak müttefik kuvvetlerini hiç beklemediği bir anda tam anlamıyla bozguna uğratmıştır.

38 <http://www.hvkk.tsk.tr/tr/IcerikDetay.aspx?ID=32&IcerikID=84> (Erişim: 26.01.2015)

-Çanakkale Savaşı, bir savaşın yalnızca kara, deniz ya da hava kuvvetlerinin yalnızca birisiyle değil bu üç kuvvetin aynı anda vereceği mücadele ile kazanılacağıının gösterilmesi yönünde önemli bir örnek teşkil etmektedir.

-Çanakkale Cephesi'nde yaşanan muharebeler neticesinde havacılığın savaş esnasındaki gerçek değeri anlaşılmış ve bu yeni silah, bugünkü askeri havacılığın temelini atılmasında önemli olmuştur.

-Çanakkale'deki hava hareketleri askeri havacılığa verdiği katkının yanı sıra, hava stratejisi ve taktiklerinin oluşturulmaya başlandığı bir hareket noktası olarak görülmektedir.

Kaynakça

- AVCI, Cenk. (2009). “Çanakkale Cephesi’nde Hava Savaşları”.
- AVCI, Cenk (2011). “Çanakkale Hava Savaşları’nda Gerçekleşen İlkler”.
- BAYRAK, O. M. (2005). “Çanakkale Savaşları”.
- KANSU, Yavuz., ŞENÖZ, Sermet., ÖZTUNA, Yılmaz. (1971). “Havacılık Tarihinde Türkler 1”.
- KAYABALI, İsmail, ARSLANOĞLU, Cemender. (1975). “Çanakkale Zaferi 1915”.
- KEYÜSK, Mazlum, TANMAN, Sıtkı. (1950). “Türk Havacılık Tarihi”.
- KINROSS, Lord. (1994). “Atatürk; Bir Milletten Yeniden Doğuşu”.
- KURTER, Ajun. (2009). “Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt- II”.
- ORAN, Soner, (2013). “Çanakkale Cephesi’nde Hava Harekatı ve Safhaları”.
- SARAL, Muhterem, YİĞİTGÜDEN, Ali Remzi, HALLI, Reşat. (2012). “Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915)”.
- SCHNEİDER, K.S., (1993). “Aviation In The Dardanelles Campaign, March 1915 ñ January 1916”.
- SEÇER, Turhan. (2008). “Anılarla Çanakkale Cephesi Ve Neticesi”.
- STELL, Nigel, HART, Peter. (1977). (çeviren: HARMANCI, Mehmet). “Gelibolu Yenilgisinin Destanı”.
- SÜER, Hikmet. (1990). “Çanakkale Muharebelerinde Türk Pilotu”.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları Cilt- 9, (1969). “Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekatı”.
- HKK, (2015). “<http://www.hvkk.tsk.tr/tr/IcerikDetay.aspx?ID=32&IcerikID=84> (Erişim:26.01.2015)”.
- ÇV. (2015). “<http://www.canakkale.gen.tr/hava.html> (Erişim: 24.01.2015)”.

Çanakkale Savaşları'nda Hukuk İhlâlleri: Kimyasal Gaz ve Domdom Kurşunu Kullanımı

Violations of Law During The War of Gallipoli: Usage of Chemical Gas and Domdom Bullet

Necdet AYSAL^{1*}

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda en başarılı olduğu cephe Çanakkale Cephesi'dir. 3 Kasım 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında tarihin kaydettiği en çetin deniz ve kara muharebeleri bu cephede gerçekleşmiştir. Çanakkale Cephesi, askeri gelişmeler ve bunların sonuçları kadar kimyasal silahların kullanımı açısından da incelemeye değer gelişmelere sahne olmuştur.

Dünyada kimyasal silah kullanımının yasaklanmasına yönelik ilk adım, Fransa ile Almanya arasındaki 1675 tarihli anlaşmadır. Bunu, 1868 tarihli St. Petersburg Deklarasyonu, 1899 Lahey Deklarasyonu, 1907 Lahey Sözleşmeleri izlemiştir. 1874'te Brüksel'de yayınlanan uluslararası bir bildiride ise savaşlarda kullanılması yasak olan araçlar “zehir ve zehirli silahlar, gerekmeyen zarara yol açan silahlar, mermiler ve diğer malzemeler” şeklinde tanımlanmıştır.

Centilmenler Savaşı olarak da nitelendirilen ve yaklaşık sekiz buçuk ay süren Çanakkale muharebelerinde, uluslararası savaş hukukunun, kimyasal silahların kullanımı açısından da ihlal edildiği görülmüştür. 1864 Cenevre ve 1907 Lahey Sözleşmeleri'ne aykırı olarak sivil yerleşim alanlarına, kutsal mekânlara, hastane gemilerine ve hastanelere saldırılarda bulunulmuş, ağır acılara ve akabinde ölümlere neden olan kimyasal gaz ve domdom kurşunu kullanılmıştır. Uluslararası hukuk metinlerinin yasaklamalarına rağmen Çanakkale Savaşları'nda İtilaf Devletleri'nin, uluslararası savaş hukukunu ihlal ettiğini ve kimyasal silahları kullandığını gösteren pek çok bilgi ve belge mevcuttur.

Çalışmamızda arşiv belgeleri, hatıra ve telif eserler kullanılarak konu somutlaştırılmaya ve genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kimyasal Gazlar, Domdom Kurşunu, St. Petersburg Deklarasyonu, Lahey Deklarasyonu, Hukuk İhlâlleri, Osmanlı Devleti.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte etkili olan siyasal, sosyal ve ekonomik dengeleri alt üst eden önemli gelişmeler arasında Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi gösterilebilir. 1789 Fransız Devrimi ile Avrupa'da yayılan ulusçuluk akımının etkisi ile yeni devletler kurulmuş, sınırlar değişmiştir. İtalya ve Almanya'da siyasal birliğin kurulması, bu iki devletin yeni güçler olarak belirmesi, Avrupa dengesine yepyeni bir biçim vermiştir. Bu iki örnek, aynı zamanda Balkan uluslarını kendi ulus devletlerini kurmak konusunda cesaretlendirmiştir. Üretim patlamasına yol açan Sanayi Devrimi ise sömürgeci devletlerin yeni hammadde kaynaklarına ve pazarlara olan ihtiyaçlarını arttırmıştır. Bu durum Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki ekonomik rekabeti şiddetlendirmiş ve var olan siyasal bunalımların da etkisi ile bloklaşmaya yol açmıştır. 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında Üçlü İttifak (Bağlaşma Devletleri) kurulmuş, sonraki yıllarda ise buna karşı olarak İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Üçlü İtilaf (Anlaşma Devletleri) oluşturulmuştur.² Bu gergin ortamda, 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand ve karısının Saraybosna'da bir grup Sırp ulusçusu genç tarafından düzenlenen suikast ile öldürülmesi, bardağı taşıran son damla olmuştur. Siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlarla barut fıçısına dönen Avrupa için bir kıvılcım niteliği taşıyan bu suikast sonrasında, 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş açmıştır. Çatışmanın hemen ilk günlerinde, Rusya, Sırbistan'ın yanında yer alırken, Almanya, Avusturya-Macaristan'ı desteklemiştir. Bu arada Almanya'nın, Fransa ve Belçika'ya da savaş açması üzerine, İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etmiş ve dört yıl sürecek olan kanlı Birinci Dünya Savaşı başlamıştır.³

Savaşın başladığı sırada İttihat ve Terakki yönetiminde bulunan Osmanlı Devleti'nin en yakın olduğu ülke Almanya'dır. Savaşın hemen öncesinde, İngiltere ve Fransa'ya götürülen ittifak önerilerinin reddedilmesi üzerine Osmanlı Devleti, Almanya'ya iyice yaklaşmıştır. Bu yakınlaşmada, Enver Paşa başta olmak üzere, İttihat ve Terakki'nin de büyük rolü olmuştur.⁴ Böylesi bir dönemde Osmanlı Devleti, daha savaş öncesinde Almanya ile ittifak görüşmelerine başlamıştır. Bu görüşmeler sonrasında savaşın hemen başında, 2 Ağustos 1914'te Almanya

2 Ülman, A. H. 1972: Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, Ankara: Sevinç Matbaası, s. 5-19; Armaoğlu, F. 2007: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), İstanbul: Alkım Yay., s. 19-26.

3 Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ed. T. Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012, s. 62

4 Bayur, Y. H. 1983: Türk İnkılap Tarihi, III: I, Ankara: TTK Yay., s. 71-73.

ile Osmanlı Devleti arasında gizli bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre Rusya savaşa girerse, Osmanlı da Alman İmparatorluğu ile birlikte hareket edip savaşa dâhil olacaktır.⁵ Osmanlı Devleti, bu gelişmelere rağmen savaşın ilk günlerinde tarafsızlığını ilan etmiştir. Bu arada İngiliz gemilerinden kaçmakta olan Goeben ve Breslau adında iki Alman savaş gemisinin Osmanlı limanına sığınması, Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olma sürecinin en ciddi halkasını oluşturmuştur.⁶ 29 Ekim 1914'te Yavuz ve Midilli'nin yanlarında yardımcı gemiler olduğu halde Rus limanlarını topa tutmasının hemen ardından, Rusya savaş ilan etmiş ve Osmanlı Devleti bir oldu-bitti ile kendini savaşın içinde bulmuştur.⁷ İngiltere ve Fransa ise müttefikleri Rusya'nın yanında yer alarak, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. İngilizlerin önce Akabe'yi bombardıman etmesi, arkasından İzmir Körfezi'nde demirli iki Türk gemiyi batırması ve 3 Kasım 1914'te Çanakkale Boğaz tahkimatlarını bombalaması üzerine⁸ Osmanlı Devleti, ¹¹ Kasım 1914'de Cihat fetvasını yayınlayarak savaşa resmen iştirak etmiştir.⁹ İlk günlerden itibaren ordusunu Alman Genelkurmayı'na teslim eden Osmanlı Devleti, aynı anda birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı cepheleri içerisinde Çanakkale Cephesi'nin, Boğazların askerî ve stratejik konumu nedeni ile İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere açısından önemi yadsınmaz bir gerçektir. İngiltere Savaş Kabinesi ve Savaş Bakanı Winston Churchill, Boğazlar çevresi ve İstanbul üzerine girişilecek bir harekât ile Osmanlı Devleti'ni en kısa yoldan savaş dışı bırakmak ve böylece Süveyş Kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki Türk baskısını ortadan kaldırmak; Rusya ile doğrudan temas kurarak yapılacak yardımlarla onun savaş gücünü beslemek ve tarafsız Balkan ülkelerinin ve İtalya'nın tereddütlerini gidererek onları İtilaf

5 Yılmaz, V. 1993: I'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar, İstanbul: Cem Ofset Matbaası, s. 57-59.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. 7. Şb., (Dâhiliye Emniyet-i Umumiye), Dosya No: 2, Gömlek No: 31.

7 Yılmaz 1993 s. 87-91; BOA, DH. EUM. 3. Şb., (Dâhiliye Emniyet-i Umumiye), Dosya No: 2, Gömlek No: 17.

8 BOA, DH. EUM. 3. Şb., (Dâhiliye Emniyet-i Umumiye), Dosya No: 2, Gömlek No: 48.

9 Bayur 1983 s. 275; BOA, DH.SYS, (Dâhiliye Siyasi) Dosya No: 123-12, Nr. 35, Fihrist 60-61.

10 Arı, K. 1997: Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 74; Boğuşoğlu, M. 1990: Birinci Dünya Harbi'nde Türk Savaşları, İstanbul: Kastaş Yay., s. 60-68.

devletleri bloğuna çekmek amacıyla Çanakkale Boğazı'na saldırı kararı almıştır. Bu karara 28 Ocak 1915'te Fransa'da katılmıştır.¹¹

Osmanlı Devleti'nin başlayan bu küresel savaşta en başarılı olduğu cephe şüphesiz Çanakkale Cephesi'dir. Bir yıl kadar önce, küçük Balkan devletleri karşısında tutunamayan ordu, 3 Kasım 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında, denizde dünyanın en modern ve en güçlü silahlarıyla donatılmış büyük zırhlı armadalarının cehennemi bombardımanları altında, karada ise karşılıklı 25-30 metreyi geçmeyen siperlerde, boğaz boğaza, göğüs göğüse yapılan mücadelelerde İtilaf güçlerine büyük kayıplar verdirmiştir.¹² Centilmenler Savaşı olarak da nitelendirilen ve yaklaşık sekiz buçuk ay süren Çanakkale Muharebeleri'nde sıklıkla uluslararası savaş hukuku ihlallerinin de yapıldığı bilinmektedir. Özellikle sivil yerleşim alanlarının bombalanması, kutsal mekânlara, uluslararası hukuk tarafından belirlenmiş işaretleri taşıyor olmalarına rağmen hastane gemilerine ve hastanelere yapılan saldırılar, yolcu vapurlarının İngiliz denizaltıları tarafından batırılması ve taciz edilmesi, esirlere karşı yapılan insanlık dışı hareketler ve bıçak kullanımı savaş hukuku ihlalleri arasında yer almaktadır.¹³ Bu ihlallerin yanı sıra İtilaf Devletleri'nin savaş esnasında kullandıkları mermiler (domdom kurşunu) ve kimyasal silahlar (gaz bombaları), günümüze kadar gelen ve pek çok tartışmayı beraberinde getiren önemli konular arasında gösterilebilir.

Kimyasal Silahların Tarihsel Gelişim Süreci ve Sınıflandırılması

Kimyasal ve biyolojik silahların savaş aracı olarak kullanılması çok eski devirlere dayanmaktadır. Bilindiği üzere silah; kullanıldığında uzaktan veya yakından canlıları öldürebilen, yaralayan, etkisiz hale getiren, canlı organizmaları hasta eden, cansız varlıkları parçalayan ve ortadan kaldıran veya yok eden araçların tümü olarak tanımlanmaktadır.¹⁴

11 Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Nr. 1/1, Kls. 192, Dosya 574-B, Fihrist 1-8; Tuncoku, M. 2002: Çanakkale 1915 Buzdağının Altı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 31; Zekeriya Türkmen, Z. "Çanakkale Muharebeleri'nde Türk Ordusunun kara Harekâtına Dair Kısa Bir Değerlendirme", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 7/14, (Ankara 2009), s. 67-68.

12 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Cilt V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002, s.

31-47; Çaycı, A. "Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri", Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Ankara: TTK Yay., 1993, s. 61-63.

13 Baran, T.A.: 'Çanakkale Savaşı'nda Hukuk İhlalleri', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXV/73 (Ankara 2009).

14 Kimyasal, Biyolojik, Radyasyon ve Tehlikelerde Acil Yardım, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2011, s. 25-33.

Bu bağlamda yeryüzündeki canlılara zarar veren en büyük ve tehlikeli silahların başında ise “Biyolojik ve kimyasal Silahlar” gelmektedir. İnsan, hayvan ve yararlanılan bitkilerde ölüm ve hastalık meydana getiren (mikro-organizmalar, toksinler, hayvanlar, bitki öldürücüler ve zararlı haşereler) gibi doğrudan toksik etkileri nedeni ile kullanılan her türlü katı, sıvı ve gaz halindeki kimyasal maddeler bu kapsam altında değerlendirilmektedir. 1993 yılında imzalanan Kimyasal Silahlar Konvansiyonu ise tipleri ve miktarları uygun olan ve bunları elde etmek için kullanılan kimyasallar, bu kimyasalları kullanmak için gerekli cihaz ve mühimmatlar ve bunların kullanımına yönelik özel olarak tasarlanmış her türlü teçhizatı kimyasal silah olarak tanımlamıştır.

Kimyasal silahların kullanım tarihçesine bakıldığında insanoğlunun bu silahlarla çok eski zamanlarda tanıştığı görülmektedir. MÖ. 800-600’lü yıllarda Homeros *Odysseia* Destanı’nda Truva savaşlarında uçları zehirlenmiş okların kullanıldığından bahsetmektedir. Bunun yanı sıra MÖ.300’lü yıllarda ise Perslerin, Asurluların ve Atinalıların düşmanlarını yenmek için içme sularına hayvan leşlerini atıklarına dair bilgiler mevcuttur. Kimyasal silahların profesyonel olarak gelişmesi, yapılması ve kullanılması ise Birinci Dünya Savaşı içerisinde gerçekleşmiştir.¹⁵ Özellikle Çanakkale Savaşları’nda Almanlar, İngilizler ve Fransızlar tarafından, kimyasal maddelerin toksik özellikleri kullanılarak düşman üzerinde fiziki ve fizyolojik etkiler yaratmak amacıyla gaz halinde (aerosol ya da buhar) etkin bir biçimde kullanılmış ve binlerce askerin ölümüne neden olmuştur.

Kimyasal savaş maddeleri mikrobiyoloji açısından bakteriler, virüsler, riketsialar, klamidyalar, mantarlar ve toksinler şeklinde sınıflandırılmaktadır. İnsanlara karşı kullanılan kimyasal savaş maddeleri ise doğrudan doğruya insanlara karşı etkili olup, hastalık yoluyla ölüme veya halsizliğe sebebiyet verme açısından dört kısma ayrılmaktadır: “Bakteriler, Riketsialar, Virüsler ve Funguslar” Bu sınıflandırmanın yanı sıra gaz halinde bulunan kimyasal silahlar ise; Sinir Gazları (Sarin-GB, Tabun-GA, Soman-GD, Metilfosfonotioik asit-VX), Yakıcı Gazlar (Sülfür Mustard-HD, Nitrojen Mustard Hardal Gazları-HN, Levisit-L, Fosgen Oksim CX), Akciğer İrritanları (Fosgen-CG, Difosgen-DP, Klorin-CL, Klorpikrin-PS), Kan Zehirleri (Siyanoejen Klorür, Hidrojen Siyanür), Kapasite Bozucular (Psikomimetikler, Toksinler, Göz Yaşartıcı Gazlar-Kloroasetofenon-CN, Orto-klorobenilidin-Malononitril-CS, Dibenz, Oxazepine-CR) ve Bitki Öldürücü Ajanlar şeklinde sınıflandırılmaktadır.¹⁶ Tipik ol,

15 Alkan, Ş.: ‘Biyolojik Silahlar ve Savaşlarda Kullanımı’, Polis Dergisi, 34: 2, (Ankara 2005), s. 2.

16 Özdemir, Ç., Bozbıyık, A., Hancı, İ. H. 2001: ‘Kimyasal silahlar: Etkileri, Korunma Yolları’, STED, 10: 8, s. 298.

Uluslararası Savaş Hukuku ve Alınan Önlemler

İnsanlık tarihinde yüzyıllar boyunca savaş, uluslararası ilişkilerde diplomatik yollardan çözülemeyen sorunları, sonuca bağlamak için kullanılan meşru bir adım olarak kabul edilmiştir.¹⁷ Bununla birlikte tarihin her döneminde savaş meydanları, düşmanlık duygularının en yoğun yaşandığı, insanlık dışı davranışlarla, insanlık onurunun ayaklar altına alındığı alanlar olmuştur. Çok eski tarihlerden başlamak üzere savaşın da bir hukuk içerisinde yapılması gereği kabul edilmiş, bu düşünce uluslararası anlaşmaları doğurmuş ve İnsancıl Hukuk ya da Savaş Hukuku adı altında tanımlanmıştır. Ancak insanoğlunun savaşı bir hukuk içine oturtma konusundaki çabalarına paralel bir zaman diliminde, ihlallerin yaşandığı da görülmektedir.

Hukuk dalları silahlı çatışmaları, uluslararası ve uluslararası olmayan şeklinde ikiye ayırmaktadır.¹⁸ Milletlerarası İnsancıl Hukuk, silahların ve savaş taktiklerinin, askerî hedefle sınırlı olması, askerî amaçlarla ve bu amaçlara erişmek için makul bir şekilde gerekli olduğu kadar orantılı kullanılıyor olması, mağdurlar üzerinde gereksiz acıya sebep olunmaması veya tarafsız ülkelerdeki insan ve nesnelere zarar verilmemesi gibi ilkeleri belirleyen bir hukuk dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹ Bu bağlamda 16. yüzyıldan itibaren savaşların hukuk kuralları içerisinde yapılması için, dünya ülkeleri arasında bir takım düzenlemeler ve uluslararası antlaşmalar imzalanmıştır.

Dünyada kimyasal silah kullanımının yasaklanmasına yönelik olarak atılan ilk adım, 1675 yılında Fransa ve Almanya arasında yapılan zehirli mermilerin kullanılmamasına yönelik anlaşmadır. Bu anlaşmayı 1868 tarihli St. Petersburg Deklarasyonu daha da genişletmiş ve “savaş zamanında 400 gram ağırlığın altındaki patlayıcı ve yanıcı her türlü mermi kullanımının yasaklanması” şeklinde bir sınırlama getirmiştir. 1874 tarihinde Brüksel’de yayınlanan uluslararası bir bildiri de ise savaşlarda kullanılması yasak olan araçlar “zehir ve zehirli silahlar, gerekmeyen zarara yol açan silahlar, mermiler ve diğer malzemeler” şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre zehir ve zehirli silahlar, gerekmeyen zarara yol açan

-
- 17 Aysal, N. 2014: ‘Harp Tarihi Yazımına Dair Özgün Bir Yaklaşım: Osman Senâî Bey’, Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları, (Sanat Tarihi Araştırmaları Kültürel Kimlikte Gelenek, Çeşitlilik ve Değişim-Prof. Dr. Hakkı Acun Armağanı), 9/10, s. 1199-1200.
 - 18 Sarıbeyoğlu, M.: ‘Uluslararası İnsancıl Hukuk Perspektifinden Vatandaşlık: Geleneksel Sonuçların Dönüşümü’, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, LXXI/1 (İstanbul 2013), s. 1021-22.
 - 19 Tütüncü, A. N.: ‘Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu’, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2/13 (Eskişehir 2004), s. 13.

silahlar, mermiler veya diğer malzemeler savaş aracı olarak kullanılmayacaktı.²⁰ Bu bildirgeleri 1899 yılında üç Lahey Deklarasyonu ve 1907 Lahey Sözleşmeleri izlemiştir. “Kara Harbinin Kanunları ve Adetleri” hakkındaki Lahey Sözleşmesi, harp esirleri, düşmana zarar verme vasıtaları, kuşatmalar, bombardımanlar bölümü, savaşan devletlerin düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde sınırsız bir hakka sahip olmadığını belirlemiştir. Zehir ve zehirli silahlar kullanmak, düşman ordusuna veya milletine ait şahısları ihanetle öldürmek veya yaralamak, silahları indirerek yahut artık kendini savunma vasıtalarına malik olmayarak şartsız iradeye teslim olmuş bir düşmanı öldürmek veya yaralamak, mağluplara canlarının bağışlanmayacağını beyan etmek, fazla acı vermeye mahsus silah, mermi ve maddeleri kullanmak, görüşmeci bayrağını, millî bayrağını, askeri rütbe işaretlerini, düşman üniformasını ve Cenevre Sözleşmesi’nin ayırıcı işaretlerini kanunsuz kullanmak, düşman mallarını tahrip ve müsadere etmek yasaklanmıştır. Fakat bütün bu yasaklamalara rağmen savaşların özel şartları içinde hukuk ihlallerinin önüne geçilememiştir.

Çanakkale Savaşları’nda Hukuk İhlalleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar, klorin dolu kutuları esen rüzgâra doğru atmak suretiyle bu gazın yayılmasını sağlamış ve çok sayıda askerin ölümüne neden olmuşlardır. Berlin’de bir kimya enstitüsünde üretilen klor gazı, yeşilimsi sarı renkli, keskin yakıcı kokulu ve havadan ağır bir gazdır.²¹ Klor gazı su ile temas ettiğinde hidroklorik asit ve oksijen oluşturan bir tepkime gerçekleştirmektedir. Bu nedenle göz ve akciğerler gibi vücudun nemli bölgelerini tahriş etmekte, solunum güçlüğüne, boğazda daralmaya ve akciğer ödeminde sebep olmaktadır. Ayrıca uzmanlar, litre başına 2,5 miligram klor içeren havanın, birkaç dakika solunması halinde ölüme neden olacağını ifade etmektedirler.²²

1915 yılında Fransızların da boğucu gazlar kategorisinde yer alan Fosgen gazını cephane içerisine koyarak Alman mevzilerine attığı bilinmektedir. Yaşanan bu olay daha sonraki süreçte kimyasal silahların kullanımına temel oluşturmaktadır. Fosgen (Phosgene) gazı, plastik ve böcek zehiri yapımında kullanılan, renksiz veya beyaz açık sarı bulut renginde görülen kimyasal bir maddedir. Fosgen Oda sıcaklığında (20 derece) zehirli bir gaz olup, taze biçilmiş ot ve yeşil mısır

20 Sarıbeyoğlu, M.: ‘Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler’, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, (İstanbul 2004), s. 27-28.

21 Özdemir, Ç., Bozbiyık, A., Hancı, İ. H. 2001: ‘Kimyasal silahlar: Etkileri, Korunma Yolları’, STED, 10: 8, s. 298.

22 Banoglu, E. 2003: ‘Kimyasal silahlar’, Eczacı, 4:11, s. 12-13.

kokusundadır. Göz ve cilde etkisi olmayan fakat 1-3 saate kadar etkileme hızıyla ciğerleri yakan ve savaşta en çok ölümlere neden olan kimyasal gazlardandır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Almanlar, Haziran 1917'de kusturucu gazlar sınıfından olan Difeniklor-arsin maddesini hardal gazı ile eş zamanlı kullanmışlardır. Difeniklor-arsin gazı kokusuz, baş ağrısı, kusma, mide bulantısı yapan ve çok hızlı etkileme gücüne sahip bir gazdır. Hardal gazı ise renksiz, sarımsak kokusunda yakıcı, gözleri ve dokuları tahrip eden, damarları yaralayan öldürücü gazlardandır. Bu iki gazın birlikte kullanılmasının sebebi, gaza maruz kalan kişinin kullandığı gaz maskesini çıkarmak zorunda kalması ve ölümünün kaçınılmaz olmasıdır. Çanakkale Savaşları esnasında, İtilaf Devletleri tarafından bu tür kimyasal gazların ve insan vücudunda kolaylıkla açılıp genişleyen, domdom kurşunu olarak bilinen öldürücü silahların kullanıldığı görülmektedir.²³

Bu hukuk ihlalleri gerçekleşirken taraflar birbirlerini uluslararası savaş hukukuna uymamakla suçlamışlar, notalarla birbirlerini protesto etmişlerdir. Dünyanın en büyük ordularının, en modern silahlarla giriştikleri bu savaş ortamında yaşanan hukuk ihlalleri, savaşın genel seyrini etkileyecek düzeyde olmamakla birlikte, özellikle müttefik kuvvetler tarafından sıklıkla başvuru bir savaş yöntemi olmuştur. Savaşta Avustralyalı bir Albay ülkesine yolladığı mektubunda “Siperlerdeki Yaşam ve Türkler” başlığı altında şunları yazmaktadır:²⁴ “Türkler çok dürüst savaşçılar. Kahramanlık ve cesaretleri tartışılmaz. İşkence, zulüm ve domdom kurşunu konusundaki tüm iddialar yalandır”

Domdom Kurşunu Kullanımı

Savaş hukuku ihlalleri konusunda pek çok tartışmayı beraberinde getiren konulardan birisi domdom kurşunu kullanılmasıdır. Domuz ve ayı avcılığında kullanılan, tek dökülmüş geniş çaplı kurşundan oluşan ve barut miktarı fazla olan fişeğe bu ad verilmektedir. Aynı zamanda “Fırdöndü” olarak da isimlendirilen ve yivsiz tüfeklerle kullanılan bu fişegin en önemli özelliği, kurşunun üzerindeki yiv ve setlerin yayılmadan direkt hedefe gitmesi ve isabet ettiği noktada büyük bir delik açmasıdır. Osmanlı Ordu-yı Hümayûnu Başkumandanlığı Vekâleti İkinci Şubesi, domdom kurşununun tarifini şu şekilde yapmaktadır:²⁵ “1- Endâht edilmezden evvel piyade domdom mermisi, 2- Merminin ucunda dairen mâ-dâr çentilen kısım, 3- Endâht edildikten sonra merminin uç tarafından ayrılan kısım,

23 Eyicil, A.: ‘Çanakkale Savaşları’, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8:1 (2009), s. 327.

24 Tuncoku 2002 s 90.

25 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2182, Gömlek No: 2.

4- Endâhtı müteâkib ayrıldıktan sonra merminin uç tarafında bir kısım-ı müceף kalmaktadır. Mermi hedefe isabetinde bu müceף, kısımda mahsur kalan hava ile birlikte vücuda girmektedir. Dâhil-i bedende tazyîk edilip kalmış olan havanın inbisât-ı te'siriyle müdhiş bir yara açılmaktadır.”

25 Nisan çıkarmasında yaralanan 105 askerin yaralarının garipliğı, uluslararası anlaşmalar sonucunda yasaklanmış olan yivli domdom kurşunlarının savaş sırasında kullanıldığı söylentisinin çıkmasına neden olmuştur.²⁶ Genelkurmay Karargâhı İstihbarat Şube Müdürü Erkân-Harp Binbaşısı Seyfi Bey'in 5 Mayıs 1915'te Matbûât-ı Umumiye Müdüriyeti'ne gönderdiği resmi tebliğde, Çanakkale Cephesi'ndeki telsiz-telgraf haberleşmesinden, Arıburnu ve Seddülbahir civarında düşman kıtalarının Türk mevzi ve siperlerine yaptıkları saldırılarda domdom kurşunları kullandığı bilgisi yer almaktadır:²⁷ “Evvelki gece Arıburnu'nda sağ cenâhdan bir kısım kuvvetimiz, düşmanın avcı siperlerine girerek bine yakın istihkâm âlâtından kazma kürek iğtinâm etmişler ve buradan düşmanın uzak depolarıyla ihrac iskelelerini ateş altına almışlardır. Düşmanın domdom kurşunları isti'mâl ettiği ve elde edilen telsiz-telgraf muhaberâtından, yaralıların ictimâ' mahallerine sûret-i mahsûsada topçu ateşi icrâ cyledikleri tahakkuk etmiştir.”

Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan Dışışleri Bakanlığı'na 20 Mayıs 1915 tarihinde ulaştırılan belgede Çanakkale Boğazı'nda yaralanıp Tekirdağ (Tekfurdağı) Hastanesi'ne gönderilen bir Türk askerinin bacağından domdom kurşunu parçalarının çıkarıldığı görülmektedir. Tekirdağ Hastanesi'nde tedavi altına alınan askerin bacağından çıkarılan domdom kurşununun fotoğrafları, hukuk ihlali kapsamında Dışışleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.²⁸

Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi isimli eserinde, Arıburnu'nda, 15 Mayıs 1915'te Kanlısirt'ta, Ağustos ayında da Anafartalar ve Kireçtepe savaşlarında domdom kurşununun kullanıldığını ifade etmektedir.²⁹ Şeyhülislam ve Evkâf-ı Hümayûn Nazırı Hayri Bey imzası ile 20 Haziran 1915'te Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen raporda ise, Çanakkale'de çeşitli cephelerde domdom kurşunu ile yaralanarak Gureba Hastanesi'nde tedaviye alınan yaralı askerlerin durumları hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Yaralı askerlere ait askerî ve kişisel bilgilerin yanı sıra nereden ve ne zaman getirildikleri hakkında geniş bilgilerin de yer aldığı bu raporlarda, büyük maddi hasara yol açan domdom kurşunu ve

26 Kerr, G. 2009: Kayıp Anzaklar, Çev. M. Şengün, İstanbul, s. 143.

27 BOA, HR.MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1125, Gömlek No: 44.

28 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2182, Gömlek No: 1.

29 Özbay, K. 1976: Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, İstanbul, s. 317.

organlara verdiği hasarlar ayrıntılı olarak yer almaktadır. Ayrıca adı geçen raporda yaşanan bu olayların, Uluslararası hukuk kurallarını çiğneyen, insanlık ile ilgileri bulunmayan ve işlerine geldiğinde medeniyetten bahseden büyük devletlere özgü olduğu ifade edilmekte ve bu devletler kınanmaktadır:³⁰

“Ma‘rûz-ı dâ‘î-i kemîneleridir ki Çanakkale’de muhtelif ma‘rekelerde mecrûh olup berây-ı tedavi Gurebâ-yı Müslimîn Hastahânesi’ne yatırılan guzât-ı Osmaniyye’den bed-tiyet düşmanlarımızın domdom kurşunu gibi vesâit-i vahşiyâneleriyle yaralananlarından birkaç tanesinin nerelerde ve ne sûretle cerihadâr olduklarını mübeyyin künyeleriyle vesâit-i tahribiye-i mezkûrenin derece-i te‘sirâtını musavver alçıdan ma‘mûl eskâl-i mücesseme, mezkûr hastahâne sertabâbetinden tevdî‘ kılınmış olmakla memur-ı mahsus vedâ‘atıyla savb-ı âlî-i fahîmânelerine tesyâr olunmuştur...”

Çanakkale Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi’ne yatırılan Osmanlı askerlerinin domdom kurşunu ile vurulmuş olmasını bir vahşet olarak değerlendiren raporlar, aynı zamanda cephelerdeki savaşın şiddetini ve zorluklarını da gözler önüne sermektedir:³¹

“3. Kolordu, 9. Fırka, 26. Alay, 3. Tabur, 3. Bölük, 3. Takım, 20. Manga Nefer Rütbesi’nde Kale-i Sultaniye Sancağı’nın Biga Kazası’nın Elmalı köyünden Dülgeroğulları’ndan Mehmed oğlu Sadık, Tevellüdü: [1]300, Duhûlü: Fî 23 Nisan sene [1]331; Domuzburnu’ndan Sâk-ı-eyserde cerha-i nâriye (domdom); Sol sâkın veche-i vahşisinin kısm-ı mutavassıtından dahil olan domdom kurşunu on beş santimetre kadar beyne’l-adale yerden sonra veche-i halefî ve ünside beş santimetre kutrunda ve beş santimetreden ziyade umkda dahilî huşk-rîşe ile memlû cerhden hurûc etmiştir. Yara gayet fena kokuludur. Fetha-i duhûl bir santimetre kutrunda ve kapanmış gibidir.

Çanakkale Savaşları sırasında Domuzburnu bölgesinde domdom kurşunu ile ağır yaralanan Dülgeroğulları’ndan Mehmed oğlu Sadık dışında diğer savaş bölgelerinde de bu türden yaralanmalara rastlanılmaktadır. Nazilli kazası Sultanhisar Nahiyesi Eskehisar köyünden Koca Halil Oğulları’ndan Ahmet oğlu Mehmet ile Çorum Sancağı’nın Tepecik Mahallesi’nden Hüseyin oğlu İbrahim Seddûlbahir bölgesinde; Biga kazasının Sarıkaya köyünden İsmail oğlu Abdülhalim ile Bursa vilayetinin Aziziye kazasının Celaliye köyünden Berberoğulları’ndan Ali oğlu Mustafa Arıburnu bölgesinde; Kastamonu’nun Taşköprü kazasının Seki köyünden Hacı Ahmetoğulları’ndan Hasan oğlu Halil ise Kabatepe bölgesinde

30 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2182, Gömlek No: 1.

31 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2182, Gömlek No: 1.

domdom kurşunuyla ağır şekilde yaralanmıştır.³² Yine 22 Haziran 1915'te Bursa Karacabey Canibli mahallesinden Mehmet oğlu Nazif ile Anamur-Silifke Saray mahallesinden Ahmet oğlu İhsan Fikri, domdom kurşunlarından kaynaklanan yaralanma ile Darüşşafaka Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir.³³ Temmuz ayı içerisinde verilen bilgilerde de düşmanın kuvvetli domdom kurşunu kullandığı ihbarları yer almaktadır.³⁴ İstihbarat şubesinden verilen Güney Grubuna ilişkin bilgi içerisinde yine düşmanın domdom kurşunu ile siperlerdeki kum torbalarını parçaladığı bilgisi yer almaktadır.³⁵ Çanakkale Savaşları'nda İngilizlerin, Lahey Sözleşmesi'ne göre yasak olmasına rağmen domdom kurşunu kullanarak savaş ihlali yaptığı ve pek çok zayıat verdirdiği açıkça görülmektedir.

Cephede savaşan Türk askerlerinin anılarında bu tip kurşunun kullanımından sık sık bahsedilmektedir. Özellikle Hukuk Fakültesi öğrencisi iken yedek subay olarak orduya alınan Münim Mustafa, Çanakkale Cephesi Zığındere bölgesinde 30. Alay Emir Subayı olarak 110 gün görev yapmış ve ateş hattında yaşayıp gördüklerini “Cepheden Cepheye” isimli kitabında bütün ayrıntılarıyla dile getirmiştir. Münim Mustafa Bey anılarında domdom kurşunu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:³⁶

“... 19 Temmuz 1915 gecesi. Bu gece artık Güney Grubu'nda Kırte önündeki savunma hattını teslim almak üzere sabaha karşı ihtiyat mevzilerine girecektik. 10. Tümen 30. Alay Kumandanımız Rıza Bey, yaveri Kazım ve emir subayı ben güneş batınca atlarımızla Çamburnu'ndan seddülbahir bölgesine hareket ettik. Cepheye o kadar yaklaşmıştık ki, top, bomba, makineli tüfek sesleri, çocukların şenliklerde yere attıkları zaman garip ses çıkaran fişeklerin sesini andırıyordu. Bu cephede eskiyen arkadaşlara bunların ne olduğunu sorduğumuz zaman; Domdom Kurşunu! Cevabını alıyorduk. Demek bu da vardı.”

Yedek Subay Münim Mustafa Bey, düşmanın domdom kurşunundan daha da tehlikeli kara torpili adı verilen bir bombayı da kullandığını şu şekilde dile getirmektedir:³⁷

“... Cephede düşman silahları arasında yeni bir şey daha çıktı. Kara torpili. Bu nihayetinde üç kuyruğu olan, bir metre boyunda kapkara, içi dinamitle doldurulmuş bir bomba idi. Düşmanla aramızdaki mesafenin en kısa yerlerinde

32 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2182, Gömlek No: 1.

33 Türk Kızılay Arşivi, Kutu No 617, Belge No 2.

34 BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1139, Gömlek No: 20.

35 BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1139, Gömlek No: 22.

36 Seçer, T. 2008: Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 182-83.

37 Seçer 2008 s. 186-87.

kullanılan, düştüğü yerde kulaklarını yırtarcasına korkunç bir sesle patlayan bir bomba! Hava tazyikiyle atıldığı için duyulmazdı. Bunun için birinci defa bundan kaçınmak çok müşküldü. Civara düşüp patladı mı tesiri pek kesin oluyor, hatta insandan bir eser, bir parça bırakmıyordu. Atıldığı vakit havada bombanın gidişi, siyah bir karga büyüklüğünde görüldüğünden askerler buna Karakedi adını vermişlerdi.”

Genelkurmay Karargâhı İstihbarat Şube Müdürü namına Erkân-Harp Binbaşısı Edip Bey’in 14 Ağustos 1915’te Matbuat Müdüriyeti’ne gönderdiği raporda, 30-31 Temmuz 1915 tarihleri arasında Arıburnu, Anafartalar, Seddülbahir ve Kumkale bölgelerinde cereyan eden askeri harekât hakkında bilgiler yer almakta ve düşmanın bu cephelerde domdom kurşunu kullandığı ifade edilmektedir:³⁸

“...30 Temmuz öğleden sonra Arıburnu ve şimâlinde Anafarta Ovası cihetindeki düşman, sağ cenâhımıza taarruza kalkmışsa da mukabil taarruzlarımızla tard edilmiş ve eski mevziin birkaç yüz metre gerisine kadar takib olunmuştur. ... Kumkale’de sahil bataryalarımız Boğaz civarında dolaşan düşman torpidolarını baskın ateşleriyle dağıtmışlardır. Bugünlerde düşman kesretli domdom kurşunu isti’ mâl ediyor. 31 Temmuz sabahı ve akşam düşman tayyârelerinden Arıburnu’nda Hilâl-i Ahmer işaretli hastahânelerimize yeniden on iki bomba atıldı. Dokuz neferin yeniden mecrûhiyetine sebep oldu. Bu iki vak’ayı eseflerle naklederiz.

6 Eylül 1915 tarihinde Osmanlı Ordu-yı Hümayûnu Başkumandanlığı Vekâleti tarafından hazırlanan ve Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen belgede Çanakkale Savaşları’nda İtilaf devletleri tarafından kullanılan domdom kurşunlarına ait iki fotoğrafın zarf içerisinde gönderildiği belirtilmektedir. Bakanlığa gönderilen bu fotoğrafların Amerikan Sefareti’ne de gösterilmesi suretiyle bu olayın protesto edilmesi, ayrıca Domdom kurşunuyla ilgili olarak bütün sefaretlerinde bilgilendirilmesi, mahalli gazeteler vasıtasıyla uluslararası savaş hukuku ve insanlık kurallarına aykırı olarak gerçekleştirilen bu olayın kınanması istenmektedir. Domdom kurşunuyla ilgili olarak Osmanlı Genelkurmayı’nın Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği yazıya, Bakanlık 11 Eylül 1915 tarihinde cevap vermiştir. Adı geçen belgede Çanakkale cephelerinde İtilaf devletleri tarafından kullanılan domdom kurşunu fotoğraflarının sefaretlere gönderildiği ancak düşmanların hunharca hareketlerini diğer devletlere ve kamuoyuna duyurmak için 30-40 adet fotoğrafın daha çoğaltılarak gönderilmesi istenmektedir. Osmanlı Genelkurmayı ise, Çanakkale Savaşları sırasında domdom kurşunlarıyla yaralanan veya hayatını kaybeden askerlere ait 45 adet fotoğrafı, 27

Eylül 1915 tarihinde Dışışleri Bakanlığı'na göndermiştir. Dışışleri Bakanlığı ise domdom kurşunu fotoğraflarını büyükelçilikler ve basın yoluyla kamuoyuna ilan etmiş ve İtilaf devletlerinin gerçekleştirdiği bu hukuk ihlalinin herkes haberdar olmuştur.³⁹

İtilaf devletleri, başta İngiltere ve Fransa ise, domdom kurşunu kullanımıyla ilgili olarak Osmanlı Genelkurmayı'nın ortaya koyduğu belgeleri ve iddiaları kabul etmemişlerdir. Konu ile ilgili olarak Londra'daki Amerikan Sefareti'nin 28 Nisan 1916'da İngiltere Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıya, İngiltere Hükümeti 10 Mayıs 1916'da cevap vermiştir. Adı geçen yazıda, Çanakkale'de İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen hadiselerin uluslararası hukuk kurallarına uygun olduğu, kendileri için ortaya atılan iddiaların asılsız olduğu ve savaş sırasında yaşanan bazı olayların da kaza sonucu meydana geldiği dile getirilmiştir.⁴⁰ Çanakkale Savaşları sırasında domdom kurşunu kullanımının yanı sıra yasak olmasına rağmen klor, hardal gazı ve fosgen gibi bazı kimyasal gazların da yer yer kullanıldığı görülmektedir.⁴¹

Kimyasal Gazların Kullanımı

Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından özellikle batı cephelerinde çeşitli gazlar kullanılmış olmakla beraber, öncelikle Almanların 22 Nisan 1915 tarihinde sarımsak kokulu, yeşil renkli bir gaz bombası kullanarak dünyayı zehirli gaz ile tanıştırdığı düşünülmektedir. Zehirli chlorine gazı rüzgâr vasıtasıyla müttefik kuvvetler askerlerine ulaşmış ve bu gaz özellikle gözler ile solunum sistemi üzerinde etkili olmuştur.⁴²

Savaş içerisinde kullanılan gazların bir kısmı, Fransızlar tarafından kullanılan siyanür gibi öldürücü, bir kısmı ise tahriş edicidir. Tahriş edici fosgen gazı, bütün batılı devletler tarafından kullanılmış ve korunmasız askerlerin büyük oranda acı çekmesine neden olmuştur. Göz yaşarması, hapşırma, derinin su toplaması, akciğerlerde yara gibi değişik etkileri görülmüştür. Hardal gazı da savaş süresince tahriş edici özelliği ile kullanılan diğer bir kimyasal olarak dikkat çekmektedir. Gerek tahriş edici ve gerekse öldürücü nitelikteki bu zehirli gazların kullanımı nedeni ile askerlerin ağızını ve burnunu kapatan kimyasallar kullanılmaya başlanmış ve bir süre sonra da gaz maskeleri üretilmiştir.⁴³ Çanakkale Savaşlarının en önemli ve tartışmalı konularından birisi olan gaz bombasının İtilaf Devletleri

39 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2182, Gömlek No: 2; Bkz., EK-1.

40 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2100, Gömlek No: 9.

41 Sarıbeyoğlu, 2004 s 27-28.

42 Sarıbeyoğlu 2004 s. 24.

43 Sarıbeyoğlu 2004 s. 25.

tarafından kullanıldığına dair belgeler, bombanın çeşidini tanımlayamamaktadır. Savaş sırasında sıkça kullanılan ve “humbara” olarak isimlendirilen bombaların tanımı ve çeşitleri hakkında dönemin “Harp Mecmû’ası”, çok ayrıntılı bilgiler vermektedir:⁴⁴

“Derûnu dinamit, tronbel eko gibi mevâdd-ı tahrîbiye ile imlâ edilmiş ve cidârına doğru da muhtelif cesâmetde misketler konulmuş bir nevi mermidir... Bazı humbaraların derûnu Fransızların, İngilizlerin, Almanların Garb Cebhesinde tatbik ettikleri vechile muhannik ve zehirli gâzât neşr edici bir madde ile de memlû olduğundan siper dâhilinde veyâhud civârında patladığı hâlde bu gâzâtın da efrâd üzerinde ayrıca bir te’sîri vardır. Ma’ahazâ humbaraların te’sîr ve tahrîbâtı mahsûs olduğça buna karşı tahaffuz çareleri de düşünülmüştür. Avcı hendeklerinin dar ve derin kazılması, ara siperleri adedinin tezyîdi ve ara siperleri arasındaki müsâvâtın tenkîsî, siperlerde ve onların gerisindeki hendeklerde çokca mikdârda mahâll-i mahfuza inşâ edilmesi, siperlerin üzerine mâilen tel kafesleri vaz’ edilmesi ve muhannik gâzâta karşı da burun maskeleri kullanılması en basit tahaffuz çareleridir.”

Çanakkale Savaşları’nda İtilaf devletleri çeşitli cephelerde zaman zaman tam olarak tanımlanamasa da zehirli gazlar kullanmışlardır. İçişleri Bakanlığı Savaş Haberleri Karargâhı’nın Mayıs ve Haziran ayına ait savaş raporlarında, 19-20 Mayıs 1915 tarihinde Arıburnu bölgesinde düşmanın kimyasal gaz kullandığına ilişkin bilgiler mevcuttur:⁴⁵ “7 Mayıs 1331, Arıburnu mıntkasında: 6/7 gecesi nısfu’l-leylden sonra sağ cenâha karşı düşmanın yaptığı taarruz, gördüğü şiddetli mukabele üzerine akîm kaldı. Düşman bu taarruzunda avcı hendeklerimize fena koku neşreden pamuk gibi mevâdd-ı müsta’ile attı. Merkezin sağ cenâhına karşı icrâ eylediği diğer bir taarruzu da seksen maktûl verdirilerek püskürtüldü.”

13 Haziran’dan itibaren Arıburnu cephesinde kötü kokulu gaz yayan patlayıcı maddelerin kullanılması devam etmiştir.⁴⁶ Osmanlı belgelerinde ismi verilmeksizin kötü koku yaydığı ve renginin yeşil olduğu bilgisi ile tanımlanan bu gazların özellikle, 19 Haziran’daki yenilginin ardından sık sık kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir.⁴⁷ Nitekim 21 Haziran 1915 tarihinde Atina Elçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen telgraf bu iddiayı doğrular niteliktedir. Adı geçen telgrafta, “Müttefik ordusunun Çanakkale’de

44 Harp Mecmû’ası, 1/6, İstanbul, Şubat 1331 (1915), s. 82-85.

45 BOA, HR.MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1155, Gömlek No: 72.

46 Halıcı, Ş.: ‘Tanin Gazetesine Göre Çanakkale Geçilmez’, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXI/61 (Ankara 2005), s. 146.

47 BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1134, Gömlek No: 7.

boğucu gazlarla memlû mevâdd-ı infilâkiye endahâtı esbâbını istikmâl eylediği müstâhberdir” ifadesiyle Müttefik ordusunun Çanakkale’de kullanacağı boğucu gazlarla dolu patlayıcı maddelerle atış hazırlıklarını tamamladığı bilgisi yer almaktadır.⁴⁸

İngilizler, Çanakkale Savaşları sırasında başarısızlıklarını örtbas etmek ve amaçlarına en kısa süre içerisinde ulaşabilmek için kimyasal silaha da başvurmuşlardır. 26 Haziran 1915’te saat 07.35’te 57. Alay 2. Tabur Komutanı Murat Bey’den Alay Komutanlığı’na yazılan bilgi notunda bu durum açıkça görülmektedir:⁴⁹ “... Bombasirtı’nda düşmanın kazmakta olduğu lağıma karşılık açmakta olduğumuz lağım patlamıştır. Bu lağımdan duman ve çok boğucu gazlar yayılmıştır. Derinlerde çalışan erler yüzlerinden yaralanmıştır.” Temmuz ayı içerisinde düşmanın boğucu gaz yayan mermileri kullanmayı sürdürdüğü yönünde yazışmalar yapılmaya devam etmiştir.⁵⁰ Bu arada Osmanlı Ordu-yı Hümayûnu Başkumandanlık Vekâleti ise 2 Temmuz 1915’te Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği yazıda, hak ve medeniyetin hamisi geçinen ve boğucu gaz barındıran mermiler kullanma sorumluluğunu taşıyan bu devletlerin tarafsız ve dost devletler nezdinde protesto edilmesi istenmiştir.⁵¹

4 Temmuz 1915 tarihli Osmanlı Ordu-yı Hümayûnu Başkumandanlık Vekâleti 2. Şube Müdürü Seyfi Bey imzalı bir raporda, “Çanakkale’de düşman şimal grubunda pârelendikten sonra yeşil bir gaz neşreden şarapnel kullanmıştır. Gaz [mermilerini] attıktan sonra bombalarla siperlerdeki kalasları yakmak istedi. Hemen her gün bir torpido Cesaret Tepesi’ne Halid ve Rıza Tepesi’ne tesirsiz mermiler atmaktadır...” ifadeleri yer almaktadır.⁵² Yine aynı gün 4 Temmuz 1915’te Genelkurmay Karargâhı İstihbarat Şubesi Müdürü Binbaşı Seyfi Bey’in Matbuat Müdürlüğü’ne gönderdiği raporda ise, “Şimal Grubu’nda (Arıburnu) fasıllı topçu ve piyade ateşi muharebesi olmuştur. Bu arada düşman fena kokulu gaz neşreden endâhtına devam etmektedir. 19 Haziran’da pârelendikten sonra

48 Tetik, A., Güzel, M. Ş. 2013: Kızılây ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 145; BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2110, Gömlek No: 8

49 Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915-9 Ocak 1916), V/ III, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 507.

50 BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1136, Gömlek No: 64; Eyicil 2009 s. 348.

51 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2411, Gömlek No: 3.

52 BOA, DH. EUM.VRK. (Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası), Dosya No: 25, Gömlek No: 33.

bu cinsten yeşil gaz neşreden şarapnel endâht eylemiştir...” düşmanın zehirli gaz kullanımı hakkında bilgiler verilmektedir.⁵³

Fransız Subayı Charles F.Roux’a göre;“Almanların elinde zehirli gazdan çok miktarda bulunduğu biliniyordu. Hatta Batı Cephesi’nde, Fransa’da kullanmışlardı da... Özellikle İngilizlerin, zehirli gaz kullanımından endişe ettiği ve askerlere gaz maskesi dağıtıp, olası bir tehlikede neler yapılması gerektiği konusunda özel eğitim verdiklerini de öğreniyoruz.” General Birdwood ise, Türklerin zehirli gaz kullanabileceklerine ilişkin olarak General Boulard’ı şöyle uymaktadır:⁵⁴ “Türklerin şimdiye kadar zehirli gaz kullanmadıkları, yalnız birkaç kez etkili gazlar çıkaran mermiler attıklarından Almanların öteden beri kullandığı bu gazları Türklerin de kullanmaya başladıklarının düşünüldüğü, böyle bir durumda bile İngilizlerin hazırlıklı oldukları, Fransa’dan yeteri kadar gaz maskesi gönderildiği ifade ediliyordu..” Hatta savaşın sonlarına doğru Fransız Başkomutanı Joffre, Lloyd George ile yaptığı bir görüşmede düşmanın zehirli gaz kullanabileceğinden bahsetmektedir.⁵⁵ Ancak Türk Subay ve Komutanları, Almanların zehirli gaz kullanma isteğine ve önerisine karşılık bu yöntemi, mertçe ve adil bulmayıp, savaş kurallarına da aykırı olacağı gerekçesiyle onaylamamış ve zehirli gazı, savaşın en kritik anlarında ve son gününe kadar kullanmamışlardır.⁵⁶

Çanakkale Savaşları’nda Royal Naval Tümeni’nde Teğmen rütbesiyle görev yapan Ivan Helid’in İngiltere’ye gönderdiği mektuplar, Daily Express gazetesinin 8 Temmuz 1915 tarihli nüshasında “Kat’iyyen Me’yus (Üzgün-Karamsar) Olmayınız?” başlığı ile yayınlanmıştır. Çanakkale cephesinde yaşadığı zorlukları dile getiren Teğmen Ivan, mektubunun sonlarında boğucu gazlardan korunmak için kendilerine ağız ve burun kılıfları dağıtıldığını ama bunları kullanmadıklarını ifade etmektedir.⁵⁷ İtilaf kuvvetlerinin zehirli gaz kullanmasıyla ilgili gerçeği ise, İngiliz gazeteci ve savaş muhabiri Ellis Ashmead Barlett, “Çanakkale Gerçeği” isimli hatırat eserinde dile getirmektedir. Yazar Barlett, Çanakkale muharebelerinin en şiddetlisinin yaşandığı Zığındere’de gördüğü acı olaydan şu

-
- 53 BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1134, Gömlek No: 7.
54 Roux, C. F. 2007: Çanakkale’de Ne Oldu, Bir Fransız Subayının Günlüğünden Çanakkale Savaşlarının Perde Arkası, Yay. Haz. B. Sayılır, Ankara: Phoenix Çanakkale Kitapları Dizisi, s. 237.
55 Erşan, M.: ‘Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri’, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 25:73 (Ankara 2009), s. 169.
Cassar, G. H. 1974: Çanakkale ve Fransızlar, Çev. Nejat Dalay, İstanbul, s. 327.
56 Benazus, H. 2007: Çanakkale’den Gelibolu’ya, İstanbul: Bizim Kitaplar, s. 34.
57 BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1140/80, Gömlek No: 81, 82.

şekilde bahsetmektedir:⁵⁸ “... Bir köşede tüfeklerini dizleri üzerine koymuş ve birlikte oturmuş yedi Türk vardı. Bunlardan biri, arkadaşının boynuna kolunu dolamış ve yüzüne mütebessimâne bakıyordu. İşte bu anda ölüm bu yedi arkadaşı avlamıştı. Bunların tamamı sanki uyuyor gibi görünüyordlardı. Çünkü bu yedi Türk askerinden ancak birisinde yara izi gördüm...”

İngiliz savaş muhabirinin Zığındere bölgesinde gördüğü bu acı olayı, aynı bölgede görev yapan bir Türk subayı doğrulamaktadır. 30 Alay Emir Subayı olarak Zığındere bölgesinde görev yapan Yedek Subay Münim Mustafa Bey, 19 Temmuz 1915'te düşmanın saat dört buçukta gerçekleştirdiği bir saldırıda kimyasal yakıcı bir gaz kullandığını anılarında şu şekilde dile getirmektedir:⁵⁹

“...Saat dört buçuktu. Düşmanın topçu ateşinden kurtulmak için zeminliklere sığınmıştık. Başucumuzda hadsiz, hesapsız patlayan şarapnelleri gözümüzle takip ediyorken birdenbire toprağın içinden sanki tazyik ediliyormuş gibi bir hareket, bir inilti duydum. Bir saniye geçmeden toprak göğe kalkıyormuş gibi bir patlama sesiyle sersemledim. Ne olduğumun farkında değildim. İnsanları aptallaştıracak bir şey olmuştu. Bol güneşli bir yaz günü olmasına rağmen, güneşle aramızda topraktan bulut gibi bir tabaka hâsıl olmuş, gökyüzü ve güneş görülemiyor! Havadan yerlere devamlı taş, toprak yağıyor ve bu arada parçalanmış insanların uzuvları, kol, bacak, kemik gökyüzünden düşüyor. Bulunduğumuz yeri bunaltıcı siyah bir duman kaplamış, göz gözü görmüyor. Çukurlarda, dere içlerinde dayanılmaz derece de yakıcı bir gaz kokusu vardı. Herkesin boğazı yanıyor, bazıları baygın bir halde yatıyordu...”

Genelkurmay Karargâhı İstihbarat Şubesi, 26 Temmuz 1915'te Matbuat Müdürlüğü'ne gönderdiği raporda, Çanakkale cephesinde Temmuz ayı içerisinde yaşanan önemli olaylara vurgu yapılmış ve düşmanın hâlen zehirli gaz neşreden mermileri kullandığı dile getirilmiştir:⁶⁰ “...Seddülbahir mıntıkasından piyade ve bazen fasılalı topçu ateşleri devam etmiştir. Düşman muhnik gaz neşreden mermilerini hâlen isti'mâl etmektedir...” Bu arada Dışişleri Bakanlığı, 31 Temmuz 1915'te Ordu-yı Hümayûn Başkumandanlığı Vekâleti'ne gönderdiği müsta'cel (acil) yazıda, Müttefiklerin Çanakkale'de boğucu gazlar kullandığına dair resmi yazıya, İngiltere Genelkurmay Başkanlığı'nın hazırladığı bir beyanname ile cevap verdiği ifade edilmektedir. İngilizlerin kendilerine yöneltilen suçlamaları kabul etmediğine yönelik bilgileri kapsayan bu beyanname, tarafsız Nieuve Rotterdamche Courant gazetesinde yayınlanmıştır. Osmanlı Lahey Sefareti

58 Barlett, E. A. 2005: Çanakkale Gerçeği, Haz. M. Albayrak, İstanbul, s. 193.

59 Seçer 2008 s. 187.

60 BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1136, Gömlek No: 64.

tarafından temin edilen 15 Temmuz 1915 tarihli gazete, Dışışleri Bakanlığı kanalıyla Osmanlı Genelkurmayı'na takdim edilmiştir.⁶¹

9 Eylül 1915'te Genel Karargâh İstihbarat Şube Müdürü Binbaşı Seyfi Bey'in Matbuat Müdürlüğü'ne gönderdiği Çanakkale cephe raporunda, Arıburnu'nda düşmanın sol tarafa boğucu gaz bombaları atarak bir lağımı patlattığı, ancak bir zarar veremediği bilgisi yer almaktadır.⁶² Ayrıca 21 Eylül 1915 tarihli cephe raporunda ise Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerinde düşmanın büyük çaplı toplarıyla boğucu gaz yayan mermiler kullandıkları belirtilmektedir.⁶³ Öte yandan Çanakkale, Gelibolu Cephesinde zehirli gaz kullanıldığına ilişkin haberlerin asılsız olduğu ve endişeye gerek bulunmadığı, Avustralya ve Yeni Zelanda basınında sık sık dile getirilmiştir. Örneğin, Wellington'da çıkan "Otawo Times Gazetesi" 1 Kasım 1915 günü, "Savaşçı Olarak Türk" başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıda Türklerin Uluslararası hukuk kurallarına harfiyen uydukları dile getirilmektedir: "Hastaneye ateş edilmiyor, zehirli gaz kullanmıyor. Türk, ikili oynamıyor. Bunun aksini iddia edenler Gelibolu değil, en çok Mısır'a kadar gelenlerdir".

25 Kasım 1915 tarihli Dışışleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği belgesinde, 1899 tarihli Lahey Beyannamesi'ne göre kullanılması yasaklanmış olan boğucu gaz ve domdom kurşunlarının Çanakkale cephelerinde İtilaf devletleri tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir. Adı geçen beyannamede imzası olan Fransız Hükümeti'nin, boğucu gaz ve domdom kurşunu kullanarak hukuk ihlali gerçekleştirdiği ve bu olayla ilgili olarak hazırlanan protesto yazısının Fransız Sefareti'ne gönderildiği belirtilmektedir.⁶⁴

Yine "The Age" adlı Avustralya gazetesi, 11 Aralık 1915 tarihinde, Türklerin zehirli gaz kullanması sorununu ele almış ve "Gaz Bombası Saldırısından Korkulmuyor" başlığı altında yayınlanan yorum yazısında cepheden gelen raporlara dayanarak konuyu şöyle değerlendirmiştir:⁶⁵ "Şu ana kadar bu cephede Türklerin savaş yöntemlerinin hakça olduğunu kabul etmek dürüstlük gereğidir. Türklerle Avustralyalılar arasındaki savaş mertçeydi ve sonuna kadar öyle olacağını umuyoruz. Bu savaştan önce Türk'ü hor görüyorduk. Artık öyle bir şey söz konusu değil. Onu yendiğimizde, hepimiz onları Almanların etkisine girmekle birlikte, ahlaksızca savaş yöntemleri kullanacak kadar Almanlaşmamış olarak hatırlamak istiyoruz"

61 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2411, Gömlek No: 25.

62 BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1142, Gömlek No: 67.

63 BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1143, Gömlek No: 102.

64 BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2182, Gömlek No: 2.

65 Benazus 2007 s. 36.

Çanakkale Savaşlarında kimyasal gaz kullanımıyla ilgili olarak Milli Ajans ve Tanin gazetesi muhabiri Cemil Hakkı Bey, savaş bölgesinde incelemelerde bulunmuş ve konuyla ilgili düşüncelerini 22 Ocak 1916'da Tanin gazetesinde yayımladığı makalesinde şöyle dile getirmiştir.⁶⁶ "... Bu ateş sahasının ve siperlerimizin çoğunluğunda koyu paslı sarı ve yeşilimsi geniş lekelerle tesadüf olunuyor. Bunlar düşmanın attığı boğucu gazlı mermilerden meydana gelmiştir... İngilizleri medeni harpten uzaklaştıran bu kimyasal gazı kullanmaları, belki yaratılış tabiiyetlerinden, belki de acizlik neticesidir. İngiliz siperlerinde bu gaz lekelerine hiç tesadüf edilmemesi, bizim medeni bir harp yaptığımızı ispat eder..."

Yaklaşık sekiz buçuk ay süren Çanakkale Savaşları, ilk günden itibaren çok hareketli başlamış ve sonuna kadar da aynı şekilde devam etmiştir. Savaşın başlamasından 24 Kasım 1915'e kadar geçen zaman içerisinde Türk tarafının zayıyatı 566'sı subay, 54.141'i er olmak üzere 54.707 şehit; 957'si subay, 88.839'u er toplam 89.796 yaralı; kayıp, esir, hastanelerde ölen, hava değişimi alanlarla birlikte toplam 181.184'e ulaşmaktadır.⁹ Ocak 1916'da ise bu rakam 213.187'yi bulmuştur.⁶⁷ Çanakkale Savaşları'nda askerlerin %47'sinin hastanelere girerek tedavi gördüğü ve %17'sinin kurtulamadığı, bir başka ifade ile silâh altına alınan askerin %20,3'ünün savaş alanlarında ya da hastanelerde şehit oldukları görülmektedir.⁶⁸

Sonuç

Bütün uluslararası çabalara ve alınan kararlara rağmen savaşın kendi şartları içinde ve kendi kuralları çerçevesinde cereyan ettiği ve hukuk ihlallerinin çoğunlukla, modern silâhlara sahip İtilaf Devletleri arasında yaşanmış olması önemlidir. İtilaf kuvvetleri birçok kez savaş hukukunu hiçe sayarak her ne pahasına olursa olsun Boğazı geçmek düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Tanin gazetesinin zaferden sonra ki şu ifadesi, aslında savaş hukuku ihlallerinin sıradan bir olay olmadığını göstermektedir: "Dört bir yandan asker toplayan, zehirli gazları yeterli görmeyip, dom dom kurşunu atarak vurduğunu öldürmeye azmeden müttefikler" Osmanlı Devleti, savaş sırasında yaşanan bu hukuk ihlallerini ve özellikle boğucu gaz ve domdom kurşunu kullanımını uluslararası arenaya taşıyarak, bu silahların kullanıldığına dair belgeleri pek çok devletle paylaşmıştır. İtilaf devletleri ise bu

66 Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi 2012 s. 507; Şahin, H. 'Çanakkale Savaşı'nın Öteki Yüzü Siperler', Silahlı Kuvvetler Dergisi, No 392 (Ankara 2007), s. 37.

67 ATASE Arşivi, Kls. 3474, Dosya H-56, Fihrist 1-26; Kls. 3474, Dosya H-55, Fihrist 14-32; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi 2012 s. 465.

68 Özbay 1976 s. 317.

iddiaları her seferinde reddetmişlerdir. Her ne kadar savaş sırasında kimyasal gaz ve domdom kurşunu kullanmadıklarını ileri süren bu devletleri, dönemin arşiv belgeleri ve yerli-yabancı anı, hatıralar yalanlamaktadırlar.

İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakarak, Almanya'nın güneydoğudan kuşatılmasını amaçlayan stratejisi, Çanakkale Savaşları'ndaki başarısızlık sonucunda boşa çıkmıştır. Boğazların deniz ve kara harekâtına rağmen geçilememiş olması savaşın iki yıl uzamasına yol açmış, başta Rusya olmak üzere İtilaf Devletleri'nin ekonomilerinde önemli sıkıntılar yaratmıştır. Çanakkale'de savaşan Türk kuvvetleri ise hukuk kurallarını ve insanlık yasalarını hiçe sayan müttefiklerin aksine, dünyanın en modern silahlarıyla donatılmış orduları karşısında asil bir davranış sergileyerek, savaş hukukunun bütün şartlarına ve geleneklerine uyarak savaş tarihinde hak ettiği yeri almıştır.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. 3. Şb., (Dâhiliye Emniyet-i Umumiye), Dosya No: 2, Gömlek No: 17, 48.

BOA, DH. EUM. 7. Şb., (Dâhiliye Emniyet-i Umumiye), Dosya No: 2, Gömlek No: 31.

BOA, DH. EUM. VRK. (Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası), Dosya No: 25, Gömlek No: 33.

BOA, DH. SYS, (Dâhiliye Siyasi) Dosya No: 123/12, Nr. 35, Fihrist 60-61.

BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1125, Gömlek No: 44.

BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1134, Gömlek No: 7.

BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1136, Gömlek No: 64.

BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1139, Gömlek No: 20, 22.

BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1140, Gömlek No: 80, 81, 82.

BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1142, Gömlek No: 67.

BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1143, Gömlek No: 102.

BOA, HR. MA, (Hariciye Matbuat) Dosya No: 1155, Gömlek No: 72.

BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2100, Gömlek No: 9.

BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2110, Gömlek No: 8.

BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2182, Gömlek No: 1, 2.

BOA, HR. SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2411, Gömlek No: 3, 25.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Nr. 1/1, Kls. 192, Dosya 574-B, Fihrist 1-8.

ATASE Arşivi, Kls. 3474, Dosya H-55, Fihrist 14-32.

ATASE Arşivi, Kls. 3474, Dosya H-56, Fihrist 1-26.

Türk Kızılay Arşivi, Kutu No 617, Belge No 2.

B) Kitap ve Makaleler

Alkan, Ş. 2005: 'Biyolojik Silahlar ve Savaşlarda Kullanımı', Polis Dergisi, 34: 2.

Arı, K. 1997: Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Armaoğlu, F. 2007: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yay., İstanbul.

Aysal, N. 2014: 'Harp Tarihi Yazımına Dair Özgün Bir Yaklaşım: Osman Senaî Bey', Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları, (Sanat Tarihi Araştırmaları Kültürel Kimlikte Gelenek, Çeşitlilik ve Değişim-Prof. Dr. Hakkı Acun Armağanı), 9/10, s. 1199-1200.

Banoğlu, E. 2003: 'Kimyasal silahlar', Eczacı, 4:11, s. 11-13.

Baran, T. A. 2009: 'Çanakkale Savaşı'nda Hukuk İhlalleri', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXV:73.

Barlett, E. A. 2005: Çanakkale Gerçeği, Haz. M. Albayrak, İstanbul.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ed. T. Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2012.

Bayur, Y. H. 1983: Türk İnkılap Tarihi, III: I, TTK Yay., Ankara.

Benazus, H. 2007: Çanakkale'den Gelibolu'ya, Bizim Kitaplar, İstanbul.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Cilt V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1, 2 ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915-9 Ocak 1916), V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

Boğuşoğlu, M. 1990: Birinci Dünya Harbi'nde Türk Savaşları, Kastaş Yay., İstanbul.

Cassar, G. H. 1974: Çanakkale ve Fransızlar, Çev. Nejat Dalay, İstanbul.

Çaycı, A. 1993: 'Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askeri Kariyerindeki Yeri', Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, TTK Yay., Ankara: 61-63.

Erşan, M. 2009: 'Çanakkale Muharebelerinde Savaş Hukuku İhlalleri', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 25:73, s. 164-179.

Eyicil, A. 2009: 'Çanakkale Savaşları', Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8:1, s. 317-370.

Halıcı, Ş. 2005: 'Tanin Gazetesine Göre Çanakkale Geçilmez', Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXI: 61, s. 123-182.

Harp Mecmû'ası, Yıl 1, Sayı 6, İstanbul, Şubat 1331 (1915), s. 82-85.

Kerr, G. 2009: Kayıp Anzıklar, Çev. M. Şengün, İstanbul.

Kimyasal, Biyolojik, Radyasyon ve Tehlikelerde Acil Yardım, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2011.

Özbay, K. 1976: Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt I, İstanbul.

Özdemir, Ç., Bozbıyık, A., Hancı, İ. H. 2001: 'Kimyasal silahlar: Etkileri, Korunma Yolları', STED, 10: 8, s. 298-300.

Roux, C. F. 2007: Çanakkale'de Ne Oldu, Bir Fransız Subayının Günlüğünden Çanakkale Savaşlarının Perde Arkası, Yay. Haz. B. Sayılır, Phoenix Çanakkale Kitapları Dizisi, Ankara.

Sarıbeyoğlu, M. 2004: 'Kitle İmha Silahlarının Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler', İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, s. 21-53.

Sarıbeyoğlu, M. 2013: 'Uluslararası İnsancıl Hukuk Perspektifinden Vatandaşlık: Geleneksel Sonuçların Dönüşümü', İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, LXXI: 1, s. 1021-1022.

Seçer, T. 2008: Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Şahin, H. 2007: 'Çanakkale Savaşı'nın Öteki Yüzü Siperler', Silahlı Kuvvetler Dergisi, No 392, s. 33-43.

Tetik, A., Güzel, M. Ş. 2013: Kızılai ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Tuncoku, M. 2002: Çanakkale 1915 Buzdağının Altı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkmen, Z. 2009: 'Çanakkale Muharebeleri'nde Türk Ordusunun Kara Harekâtına Dair Kısa Bir Değerlendirme', Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, 7: 14, s. 57-102.

Tütüncü, A. N. 2004: 'Nükleer Silahların Kullanımının Yasaklanması Sorunu', Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2: 13, s. 9-26.

Ülman, A. H. 1972: Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş, Sevinç Matbaası, Ankara.

Yılmaz, V. 1993: I'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, Cem Ofset Matbaası, İstanbul.

EKLER:

EK-1

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.SYS, (Hariciye Siyasi) Dosya No: 2182, Gömlek No: 1.

**III- ÇANAKKALE SAVAŞI
SONRASI/AFTER THE
GALLIPOLI CAMPAIGN OF 1915**

Interwar reflections: Britain's armed forces looking back at Gallipoli 1919-39

Matthew HEASLIP¹

Gallipoli is one of the campaigns of the First World War that over time has stood out due to the significant and lasting mark it made upon the collective memories of most of the nations involved, along with the Somme, Verdun, or Caporetto, for example. Memories of the campaign were to go on to play a role in the birth of nations and would prove influential in interwar military developments. Looking specifically at the armed forces of the British Empire, a common theme in the brief assessments by historians such as Marder, Thompson, and Whitehouse is that the deep scars left by Gallipoli shut the door on the consideration of future amphibious operations.² Fergusson for example stated that 'on the whole people remembered the carnage on the beaches to the exclusion of all else' as his summary of the effect of Gallipoli upon Interwar amphibious consideration.³ The established viewpoint suggests, therefore, that the failure of the campaign was not just seen as a defeat, but as something more, a major shift in warfare resulting from the emergence of new weapons and tactics. Attempts to offer a contrasting view, such as those by Clifford, MacGregor and

1 University of Exeter, UK

2 Marder, A.J. 1974: *From the Dardanelles to Oran: Studies of the Royal Navy in War and Peace 1915-1940*, London: Oxford University Press, p.52.
Thompson, J. 2001: *The Royal Marines: From Sea Soldiers to a Special Force*, London: Pan, p.227. Whitehouse, A. 1963, *Amphibious Operations*, London: Muller, pp.178-181.

3 Fergusson, B. 1961: *The Watery Maze*, London: Collins, p.35.

Till, have raised interesting points, but overstretched their arguments and relied too heavily on relatively few pieces of hard evidence.⁴

When looking at the campaign itself, more recent studies have proposed that the landings were not necessarily doomed to failure, with a greater emphasis placed upon the actions of the Ottoman defenders, for example.⁵ In light of these latest revisions, it would be of value to also reconsider the resulting impact of its ultimate failure. This paper does not challenge that Gallipoli demonstrated that the nature of warfare had changed, with Travers offering a convincing update to what has long been a generally accepted assessment.⁶ Instead the paper will look at whether after Gallipoli, it was considered possible to adapt Britain's amphibious doctrine to be able to make successful landings once more.

Appreciating the psychological impact of Gallipoli upon the armed forces of the British Empire not only helps to provide perspective on the significance of the campaign itself, it is also important in identifying the impact it had upon later events. Some of the failings of amphibious operations conducted in the early part of British involvement in the Second World War, for example, have been attributed to the lasting impact of Gallipoli.⁷ Understanding the interwar military mind set accurately is also potentially of value in providing insight into the behaviour of the armed forces in response to some of the threats of the period. The abundance of interwar situations where an amphibious operation was considered by the British Empire is largely forgotten, but stretched from the Caribbean to China, via the Mediterranean, Middle East, and Malaysia. So what did the British armed forces as an institution really think about the Gallipoli campaign after they had had time to reflect, and what effect did it have upon the development of interwar amphibious doctrine?

4 Clifford, K. 1983: *Amphibious Warfare Development in Britain and America from 1920-1940*, New York: Laurens. MacGregor, D.: "The Use, Misuse, and Non-Use of History: The Royal Navy and the Operational Lessons of the First World War", in *The Journal of Military History* Vol.56, No.4, (October 1992), pp.603-616. Till, G., 'Hitting the beach: the amphibious experience', in eds. Bourne, J., Liddle, P., and Whitehead, I. 2000, *The Great World War 1914-45: 1. Lightning Strikes Twice*, London: HarperCollins.

5 E.g. Travers, T. 2009: *Gallipoli 1915*, Stroud: The History Press, pp.299-312.

6 Travers, 2009: p.42.

7 MacGregor 1992, pp.609-616.

Looking back at the 1920s, the armed forces of the British Empire conducted a range of studies, both theoretical and practical, reconsidering the events of Gallipoli. The first of these was the official review of the campaign by the Mitchell Committee, which was intended to assess exactly what had gone wrong during the campaign. Liddell-Hart's accounts of interwar strategic thinking, which shaped later histories, tend to imply that all the later exercises were merely repeats of that study, refighting the campaign in an attempt to exorcise its ghosts.⁸ This is a false assessment, however, as most of the exercises were set up to look forward to potential future conflicts and, judging by the memorandum, at least a good portion of the officers involved approached them with that frame of mind. As early as 1920, for example, a potential new assault against Turkey was considered in the event of fresh conflict. In contemplating a possible new assault, the language used by the officers involved had a clear tone of wanting to do the job properly the second time around. At points, the expressions used even adopt an aggressive edge, of wanting to get revenge for the previous failure.⁹ Such a mind-set is more in keeping with what might be expected from military men, particularly from those who chose to remain in the forces after the First World War after having seen the true horror of warfare.

It is key, therefore, to differentiate between the types of dissections of Gallipoli made in the 1920s. There were those assessments made for public distribution, and others made privately by officers concerned with working out contingency plans for a whole variety of potential conflicts, which the country might be drawn into. As James' suggests in his account of the campaign, the public were unable to separate between what had been conceived and what occurred, and indeed what could have been.¹⁰ Likewise for most British politicians and armchair generals of the era, it is probably true that they also felt Gallipoli represented the end of amphibious operations. Schofield makes a passing reference to top level decision makers having Gallipoli in the forefront of their minds.¹¹ The existing historiography of what the mainstream officers of the armed forces thought is

8 Liddell Hart, B. 1935: *When Britain Goes to War*, London: Faber and Faber, pp.239-255.

9 The National Archives UK (TNA), WO 106/64: Turkey in Asia and Asia Minor - Landing on the Anatolian Coast - Combined Naval, Military and Air Force exercise at the Staff College, Camberley, (1920).

10 James, R.R. 1965: *Gallipoli*, London: Batsford, pp.349-352.

11 Schofield, B.B. 1974: *Operation Neptune*, Barnsley: Pen & Sword, p.x.

rather brief. Schofield and Fergusson imply that the officers felt amphibious doctrine should be developed, but both dismiss any actual efforts made by the services prior to 1936.¹² That is not particularly accurate, however, as while those in charge of the purse strings did limit the allocation of resources to amphibious development, the services nonetheless continued to explore the possibility of conducting future landings.

A very basic example of this would be the interwar development of landing craft. Many of the 200 'X-Lighters' constructed for Gallipoli had been discarded at the end of the First World War, and they were nonetheless regarded as having limited use until after the assault phase of a landing had been completed.¹³ Indeed they were only constructed as an emergency measure and were largely based upon Thames barges, and so were not intended to be true assault craft. A committee was consequently set up in 1924 to develop a new design of motor landing craft, leading to the commission of trials for a number of prototypes and other options such as adapted lifeboats, with the first trials conducted in 1926.

The records clearly show that from the outset the landing craft development committee was never meant to lead to a full construction program, which would require government approval, but to provide suitable designs of craft that could be built in time of war. Practical uses would and were then found for the prototype craft, with the experience gained fed back into the designs, so that technical issues could be ironed out. Given the comparatively short lifespans of such small craft, and the financial restrictions facing the armed forces in the 1920s, the strategy adopted appears perfectly reasonable and logical. The unfavourable assessments of that approach by some historians may therefore be a reflection of their traditional view of the interwar period as being a road to 1939. Even as late as 1939, it would have required an individual of remarkable insight to have predicted the short-term requirement of large numbers of landing craft to conduct a major assault against the coastline of continental Europe.

The development of landing craft also stands in stark contrast to Fergusson's argument that Britain's approach was lacking in comparison to its international peers. By Fergusson's own account the United States of America only had its first

12 Schofield, B.B. 1967: *British Sea Power*, London: Batsford, p.199–200. Fergusson 1961, p.37.

13 TNA, ADM 203/73: Requirements for landing craft (1926). TNA, ADM 1/9331: Use of Fleming Lifeboat as a landing craft.

proper landing craft design in 1939, the Higgins' boat, which was over a decade after Great Britain had launched its first Motorised Landing Craft (MLC).¹⁴ Likewise, while Japan was already considered a world leader in amphibious tactics at the turn of the century, most of its practical advances in landing craft development only occurred during the 1930s.¹⁵ It was the Imperial Japanese Army amphibious assault ship *Shinshu Maru* laid down in 1933, for example, which Maund's technical account gave as marking where Japan went notably beyond its western rivals.¹⁶ Maund suggests that it was this period, the first half of the 1930s, when amphibious operations were side lined in British defence policy, due to tight defence budgets, causing a decline in Britain's capabilities relative to its peers. The evidence therefore shows that the British armed forces were still allocating resources into practical amphibious development at a level comparable to its peers. The key reason funds were withheld, was that the British state as a whole was going through a period of 'acute financial stringency', due to fiscal balance challenges, rather than memories of Gallipoli.¹⁷

Of course with a largely maritime empire, deciding to never conduct another operation in the littoral region was simply not an option. In light of that, the development of a new landing craft does not conclusively prove that the armed forces believed amphibious operations were truly viable. A key point to consider then is that a wide spectrum of potential scenarios could involve

-
- 14 Fergusson 1961, p.37. The US Marine Corps did test prototype landing craft in the 1920s, but the designs were crude, with more interest shown in armoured landing vehicles. See: Hoffmann, G.F., 'The Marine Corps' First Experience with an Amphibious Tank', pp.67-71, in eds. Hoffmann, G.F and Starry, D.A. 2013, *Camp Colt to Desert Storm: The History of U.S. Armored Forces*, Lexington: University Press of Kentucky.
 - 15 Callwell, C.E. 1905: *Military Operations and Maritime Preponderance: Their Relation and Interdependence*, London: Blackwood, p.436. May, E.S. 1903, *Principles and Problems of Imperial Defence*, London: Swan Sonnenschein, p.131.
 - 16 Maund, L.E.H. 1949: *Assault from the Sea*, London: Methuen, p.5. Maund developed an amphibious specialism during his naval career, starting with his role as a directing staff officer while a Lieutenant Commander in the 1924 Salsette Island combined exercise. He went on to head the Inter Service Training and Development Centre as a Captain, and ultimately headed the Combined Operations Headquarters (Middle East) as acting Read-Admiral and as such was involved in Operation Husky in 1943.
 - 17 Roskill, S.W. 1968, *Naval Policy Between the Wars: Vol.1*, London: Collins, p.359.

an amphibious element. At the very least, these operations range from full scale wartime invasions such as Gallipoli, to peacetime interventions that might involve unopposed landings using only a dozen men.¹⁸ Indeed this was certainly understood by 1938 when, in a Royal Naval War College lecture, Capt. Douglas-Pennant R.N. identified three types of amphibious operations: raiding, landing, and invasions.

When examining the arguments made at the time, it is worthwhile to note what types of amphibious operation are being referred to. In reviewing the 1921 manual for combined operations, Major-General Anderson stated that he couldn't think how 'a landing without surprise against a civilised enemy in prepared defences can in future be regarded a feasible operation of war.'¹⁹ While he was clearly not an advocate of a new Gallipoli, Anderson's assessment left open a wide range of other possibilities. Perhaps more explicitly the 1925 version of the manual states that given the size and maritime nature of the British Empire, a future war of any significance would almost certainly require some form of amphibious operation to be launched by the Royal Navy.²⁰ Likewise, a 1924 review of the role of the Royal Marines suggested that their primary function was to provide a spearhead 'landing force to preserve order, or to deal promptly with trouble in out of way places'.²¹ There is a key, at times subtle, theme that runs throughout so many of the accounts. While an offensive operation to seize territory, defended by prepared positions, was considered unwise after what had been seen at Gallipoli, the defence of the British Empire would prove near impossible without the use of amphibious landings.

With that global strategic situation in mind, it is perhaps worth contrasting the work done by the navy with that by the army. The examples given by Liddell Hart where he suggests that the work done was purely reflective on Gallipoli, were all land based exercises conducted exclusively by the British Army. There were a range of other exercises conducted around the British Empire, however, particularly on beaches around Mumbai (Bombay), which were conducted to

18 TNA, DEFE 2/781: Royal Navy War College lecture memorandum.

19 TNA, ADM 203/61: Discussion on the provisional 1921 Manual for Combined Operations.

20 TNA, AIR 10/5533: 1925 Manual for Combined Naval, Military and Air Operations.

21 TNA, ADM 1/8664/134: Madden Report on the Functions and Training of the Royal Marines.

follow up theoretical discussions held at the Quetta Staff College.²² While the latter exercises did involve units from the army, they were driven by senior officers from the Royal Navy. The greater level of motivation shown by the Royal Navy appears to be a result of its strategic priorities rather than any psychological impact from Gallipoli. The navy was concerned about the likelihood of a maritime war with Japan and the potential requirement to recapture lost territory where movement by land was restricted or simply impossible. In contrast, the army was focused upon unrest in the Middle East and the Russian threat to northern India.²³

Reconsidering Liddell Hart's account, given that he personally knew at least some of the army officers involved, it may well have been the case that the failure at Gallipoli was in the thoughts of army officers involved in amphibious exercises. Looking at Britain's armed forces as a whole, however, there was no overwhelming, outright objection to the theoretical consideration of amphibious operations in war. Both the army and the navy deployed men, materiel, and money in an effort to further their understanding of how wartime landings could be conducted effectively. The shadow cast by Gallipoli, therefore, was a relatively faint one, making many of the officers more cautious in their attitudes, through a greater respect of exactly what could go wrong. Bond has also highlighted that Army officers at the interwar staff colleges had a general tendency to refight First World War failures in their studies, and so Gallipoli was treated no differently than other campaigns.²⁴

Finally it is worth considering that amphibious operations were launched during the interwar period, albeit not on the scale of a full wartime invasion. In responding to threats to the international settlements in China during the Warlord Era, for example, the Royal Navy conducted numerous small landings in an attempt to protect people and property, such as at Nanjing (Nanking). While the landings in the city were comparatively small, there was still a significant risk

22 E.g. TNA, ADM 203/84: Combined Exercise, Salsette Island, Bombay, (1924) or TNA, ADM 203/74: Combined Naval and Military Exercise at Kasid Beach on 7/8th December 1925.

23 Clayton, A., 'Deceptive Might: Imperial Defence and Security 1900-1968', in eds. Brown, J.M., and Louis, W.R. 2001, *The Twentieth Century: Oxford History of the British Empire*, Oxford: Oxford University Press, p.284.

24 Bond, B. 1980: *British military policy between the two World Wars*, Oxford: Clarendon, p.37.

of failure and indeed the potential loss of the entire force.²⁵ Unfortunately the use of naval fire in support of the landing force resulted in civilian casualties, rendering the operation a diplomatic disaster, even though the military objectives had been accomplished.²⁶ It was not just China that saw amphibious, or at least pseudo-amphibious, operations actually conducted in the period, however, with a range of examples of varying size around the British Empire.²⁷ This also applied to the armed forces of the dominions with both Australia and New Zealand also having made, admittedly small, amphibious landings during the 1920s.²⁸

Overall, Britain's military officers saw Gallipoli as a defeated campaign, but not a defeated concept, and many expressed a belief that with better preparation and modern equipment, future amphibious operations could be successful. The recognition that military technology and tactics had swung in favour of a defending force, if they had time to prepare the landing zone in advance of an attack, was a relatively obvious lesson from Gallipoli. Acknowledgement of the new defensive advantages rightly warranted a more cautious attitude towards amphibious operations. The fateful legacy of Gallipoli should not therefore be used as a partial explanation for later failures in the early part of the Second World War. In the case of Dieppe in particular, the opposite could well be said to be true, as a little more of the respect for the difficulties of amphibious assaults that had been displayed by the officers involved in the interwar exercises, may have proven prudent.

25 Ladd, J.D. 1980: *The Royal Marines 1919-1980*, London: Jane's, p.22.

26 The real number of civilian casualties was most likely relatively low, perhaps just 15 by some accounts, but with reports in Soviet and Chinese newspapers of thousands killed the incident was to cause a rise in anti-British and anti-foreign feeling in China and across Asia. See: Goto-Shibata, H. 1995: *Japan and Britain in Shanghai 1925-31*, Macmillan: London, p.50. and Wilbur, C.M. 1984: *The Nationalist Revolution in China: 1923-1928*, Cambridge: Cambridge University Press, pp.91-92.

27 Clayton, A. 1986, *The British Empire as a Superpower 1919-1939*, Basingstoke: Palgrave, pp.212-227.

28 Clayton 2001, p.290.

Bibliography:

- Bond, B. 1980: British military policy between the two World Wars, Oxford: Clarendon.
- Callwell, C.E. 1905: Military Operations and Maritime Preponderance: Their Relation and Interdependence, London: Blackwood.
- Clayton, A. 1986, The British Empire as a Superpower 1919-1939, Basingstoke: Palgrave.
- Clayton, A., 'Deceptive Might: Imperial Defence and Security 1900-1968', in eds. Brown, J.M., and Louis, W.R. 2001, The Twentieth Century: Oxford History of the British Empire, Oxford: Oxford University Press.
- Clifford, K. 1983: Amphibious Warfare Development in Britain and America from 1920-1940, New York: Laurens.
- Fergusson, B. 1961: The Watery Maze, London: Collins.
- Goto-Shibata, H. 1995: Japan and Britain in Shanghai 1925-31, Macmillan: London.
- Hoffmann, G.F., 'The Marine Corps' First Experience with an Amphibious Tank', in eds. Hoffmann, G.F. and Starry, D.A. 2013, Camp Colt to Desert Storm: The History of U.S. Armored Forces, Lexington: University Press of Kentucky.
- James, R.R. 1965: Gallipoli, London: Batsford.
- Ladd, J.D. 1980: The Royal Marines 1919-1980, London: Jane's.
- Liddell Hart, B. 1935: When Britain Goes to War, London: Faber and Faber.
- MacGregor, D., 'The Use, Misuse, and Non-Use of History: The Royal Navy and the Operational Lessons of the First World War', in The Journal of Military History Vol.56, No.4, (October 1992), pp.603-616.
- Marder, A.J. 1974: From the Dardanelles to Oran: Studies of the Royal Navy in War and Peace 1915-1940, London: Oxford University Press.
- Maund, L.E.H. 1949: Assault from the Sea, London: Methuen.
- May, E.S. 1903, Principles and Problems of Imperial Defence, London: Swan Sonnenschein.
- Roskill, S.W. 1968, Naval Policy Between the Wars: Vol.1, London: Collins.
- Schofield, B.B. 1967: British Sea Power, London: Batsford.
- Schofield, B.B. 1974: Operation Neptune, Barnsley: Pen & Sword.
- Thompson, J. 2001: The Royal Marines: From Sea Soldiers to a Special Force, London: Pan.
- Till, G., 'Hitting the beach: the amphibious experience', in eds. Bourne, J., Liddle, P., and Whitehead, I. 2000, The Great World War 1914-45: Lightning Strikes Twice, London: HarperCollins.
- Travers, T. 2009: Gallipoli 1915, Stroud: The History Press.
- Whitehouse, A. 1963, Amphibious Operations, London: Muller.
- Wilbur, C.M. 1984: The Nationalist Revolution in China: 1923-1928, Cambridge: Cambridge University Press.

Anzak Hatıralarında Çanakkale Savaşları ve Hatıratların Günümüzdeki Yeri

Gallipoli Wars In The Anzac Memory And Situation Of Memories Present Day

Deniz AKPINAR^{1*} - Recep KANALGA^{2*}

Özet

Dünya tarihinin en önemli cephelerinden sayılabilecek Çanakkale cephesinde yaşanan hadiseler, tarihin seyrinde çok mühim bir yere sahiptir. Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı Devleti kuvvetleri karşısındaki İtilaf kuvvetleri safında Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerler de (Anzak) yer almışlardır. Bu mühim savaşta yaşanan olayların değerlendirilmesi için Anzaklardan geriye kalan arşiv kayıtları oldukça önemlidir. Anzak askerlerinin günlükleri, mektupları, fotoğrafları hem Çanakkale Savaşı'nın hem Osmanlı Devleti'nin hem de İtilaf kuvvetlerinin durumlarının tespitinde kıymetli birer vesikadır. İşte bu çalışmada da Anzak askerlerinden kalan günlük, mektup, fotoğraf gibi arşiv kayıtlarının bir kısmı değerlendirilmiştir. Böylelikle Çanakkale cephesi bir nebze de olsa daha iyi anlaşılacaktır.

Giriş

Çanakkale savaşının sonuçlarından birçok insan ve toplum etkilenmiştir. Hiç kuşkusuz bu etkilenme Avustralya ve Yeni Zelanda toplumlarında da meydana gelmiştir. Avustralya ve Yeni Zelanda tarihinde Çanakkale Savaşlarının fevkalade bir yeri vardır. Çanakkale, Avustralya ve Yeni Zelanda toplumunun milli hafızasının ve milli bilincin oluşturulmasında mühim bir yere sahiptir.

1 *Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ABD,
Erzincan (Erzincan University, Faculty of Education, Department of Social
Sciences).

2 *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi (Gazi University,
Institute of Social Sciences, Phd Student).

Avustralya ve Yeni Zelanda, bu hafızayı hali hazırda vatandaşlarına ve gelecek kuşaklara aktarmak için Çanakkale savaşlarından, ANZAK³ askerlerinden geriye ne kalmışsa (günlükler, mektuplar, resimler, biyografiler, sanatsal çalışmalar, madalyalar, silahlar ve askeri araç ve gereçler) büyük bir itina ile arşivlerinde muhafaza etmektedir. Sadece bu tarihi arşiv malzemelerini muhafaza etmekle kalmayıp arşivlerindeki tarihi malzemelerden Avustralya ve Yeni Zelanda toplumunun tarih bilincinin ve tarih hafızasının oluşturulmasında önemli derecede faydalanmaktadırlar. Diğer taraftan oluşturulmaya çalışılan bu tarih hafızası, Türk-Avustralya ve Yeni Zelanda toplumlarının arasında dostane ilişkilerin geliştirilmesinde de önemli bir paya sahiptir.

Çanakkale savaşına katılan Anzak askerinden ve görevlilerinden geriye kalan bu hatıralar sadece Avustralya, Yeni Zelanda tarihi için önemli bir arşiv kaynağı olmayıp Çanakkale savaşına iştirak eden bütün taraflar için birinci elden kaynaktır. Anzak askerlerinden geriye kalan hatıralar incelenerek hem Avustralya ve Yeni Zelanda'nın modern tarihi üzerindeki etkisini hem de Türk tarihi üzerindeki etkileri ortaya koymaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda Çanakkale savaşına katılan Anzak askerlerinin ve görevlilerinin hatıralarının savaş tarihi belgeleri olmasının yanı sıra toplumların tarih bilinci ve hafızasının oluşturulmasında ve toplumlar arasındaki münasebetlerde oynadığı rolü ortaya koymaya çalıştık.

Bu tür çalışmaların daha fazla yapılması gerektiğini düşünmekteyiz. Hem tarihimizin aydınlatılmasında hem de Çanakkale savaşlarına iştirak etmiş olan devletlerin tarihlerinin aydınlatılmasında hatırat incelemesi yapılmalıdır. Böylece tarihten istenilen fayda sağlanmış olacaktır.

Anzaklar sadece Çanakkale cephesinde yer almamışlardır. Mısır gibi diğer ülkelerde de bulunmuşlar ve görev ifa etmişlerdir. Anzak günlüklerinde sadece kendileri ile ilgili bilgiler bulunmayıp aynı zamanda Orta-doğu ve Türkiye ile ilgili önemli bilgiler de bulunmaktadır. Özellikle Anzak askerlerinin görev aldıkları bölgeler hakkında derledikleri bilgiler sosyal-kültür ve iktisat tarihi açısından Anzak gözüyle kaydedilmiş önemli kaynaklardır.

3 Anzak adı ilk defa 8 Aralık 1914 tarihinde tanıtılmıştır. Bu tabir Avustralya ve Yeni Zelanda ortak askeri kuvvetlerinin İngilizce ifadesinin kısaltmasıdır.

Bu çalışmada Anzak asker ve görevlilerinin günlüklerinde, mektuplarında, fotoğraflarında yer alan askeri teçhizat, sağlık hizmetleri, Türkler hakkındaki düşünceleri, bulundukları bölgeler hakkındaki kayıtları gibi konulardaki bilgiler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anzak Arşiv Kayıtlarından Bazı Örnekler

Yukarıda ifade edildiği gibi Anzak görevlileri Çanakkale haricinde kimi bölgelerde vazife yapmışlardır. Bunlardan biri olan Roy Rowe, 17 Şubat 1916 tarihli günlüğünde, Mısır Kahire Kalesi içinde bulunan Muhammet Ali Camisi'nin muhteşem yapısına hayran olduğunu dile getirerek, cami hakkında bilgiler vermiştir.⁴ Adı geçen cami Türk-İslam eserleri arasında önemli eserlerin başında gelmektedir.

Muhammet Ali Camisi, Kahire Mısır, Kaynak, awm, 003589. Foto, FRANK HURLEY.

Çanakkale cephesindeki olaylarla ilgili ilk örnek Herbert Vincent Reynolds'un verdiği bir bilgidir. Reynolds 25 Haziran 1915 tarihli günlüğünde, Balon Gemisi "Hecla"⁵ ile savaş gemisinin, Gökçeada ve Kaba Tepe arasında seyir

4 Roy Rowe, 1914-1919 World War. I, The writings and diary of Roy Rowe annotated by his son Ross F Rowe, Canberra A.C.T. June 2005, s. 11.

5 Australian War Memorial, collection, H16476; Wilkinson, N. 1916: The Dardanelles. London: Longmans Green and Co, s. 70.

ederken kimliği belirlenmeyen bir uçağın üzerinde uçtuğuna yer vermiştir.⁶ Yaklaşık 100 metre yükseklikte uçan bu balonlar, Anzaklar için hayati rol oynamıştır; topçu subaylarının, Türk ateş bataryalarını ve Türk uçaklarını⁷ doğru olarak vurmasına olanak sağlıyordu. Herbert Vincent Reynolds 4 Ağustos 1915'te Türk uçaklarının bombardımanıya uyandığına, yaklaşık 45 metre yakınında sağır edici bir patlama olduğuna ama bir tahrip olmadığına günlüğünde yer vermiştir.⁸ Bu bilgi, Türk ordusunun günün savaş teknolojisini kullandığını göstermektedir.

İncelenen hatıralardan, Çanakkale cephesindeki İtilaf kuvvetlerinin sağlık çalışmaları hakkında da bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Roy Rowe 7 Mayıs 1916 tarihli kaydında, yaralanan Anzak askerlerinin tedavilerinin yapılması için hastane gemisi⁹ “Gascoyne” ile İskenderiye’ye gönderildiğini bildirmektedir.⁹ Mayıs 1916 tarihinde İskenderiye’ye varılmıştır. Roy Rowe burada Alman gemisi tarafından Amerikan gemisi Luisitania’nın batırıldığını öğrenmiştir. Bu olay karşısında Amerika’nın ne tavır alacağını da merak etmektedir.¹⁰ Bu geminin görevini yapan bir diğer İngiliz gemisi ise H.M.T. Franconia adlı yolcu gemisidir.¹¹ Bu gemi Liverpool-New York-Boston arası yolcu taşıyan büyük bir gemiydi. I. Dünya savaşında İngiltere askerlerini Çanakkale cephesine taşımak ve Çanakkale’de yaralanan askerleri İskenderiye askeri hastanesine ve Kahire 1 Numaralı Avustralya Genel Hastanesi’ne¹² taşımak için yaklaşık iki yıl kullanmıştır. 4 Ekim 1916’da, Alman U-boat UB-47 tarafından Malta adası

6 <http://www.awm.gov.au/blog/2010/06/25/friday-25th-june-1915-diary-of-hv-reynolds/> 09.01.2015.

7 Australian War Memorial, collection, G01386.

8 <http://www.awm.gov.au/blog/2010/08/04/wednesday-4th-august-1915-diary-of-hv-reynolds/>

9 Best, L.E. H. 1920: Snapshots and Reminiscences of Anzac. Brisbane: Biggs & Company, s. 16; 8 bin tonluk Gloucester Castle Anzakların hastane gemisi Çanakkale savaşında yaralı askerlerin tedavi edildiği ve yine yaralı askerlerin Mısıra taşındığı gemidir. Buna benzer bir büyük hastane gemisi ise H.M.T. Franconia’dır.

10 Roy Rowe, 1914-1919 Word War. I, The writings ve diary of Roy Rowe annotated by his son Ross F. Rowe, Canberra A.C.T. June 2005, s. 22.

11 Kelly, F.S. 2004: Race Against Time: The Diaries of F.S. Kelly. Canberra: National Library of Australian, s. 374. 1916

12 Australian War Memorial, collection, C02618.

acıklarında Franconia batırılmıştır.¹³ Bunlara ilave olarak Çanakkale savaşlarında Gascon¹⁴ hastane gemisi¹⁵ ve Galeka¹⁶ olarak medikal hizmeti vermişlerdir. Hemşire Ella Tucker'ın mektubunda, 25 Nisan 1915 akşamı 557 yaralı askerin Gaskon gemisine çıkartıldığı yazmaktadır. Adı gecen gemiler, medikal hizmetin yanında yaralıları ve hasta askerleri Gökçeada, Limni, Selanik, İskenderiye, Malta ve İngiltereye taşımışlardır.¹⁷

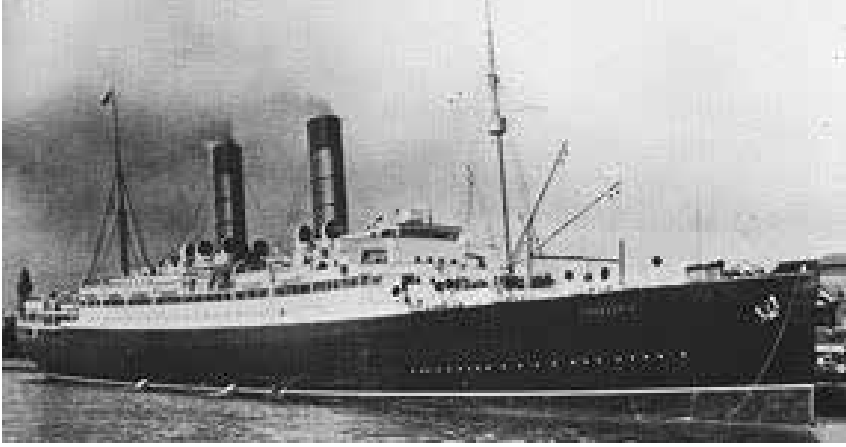

Gelibolu'dan tahliye edilen yaralı İtilaf askerlerinin Gascon Hastane Gemisine taşınması. Kaynak,

AWM,A02740.

Savaştan önce bu hastane gemileri kıtalar arası yolcu ve yük taşıyan uzun menzilli gemilerdir. Savaş esnasındabu gemilerin hastane gemisi olarak kullanılmaya başlanması, İtilaf güçlerinin Osmanlı Devleti'nin Çanakkale

- 13 The Lewiston Daily Sun. 4 October1916. "The Cunard Liner Franconia Sunk", s. 14.
- 14 Belford, W. C. 2010: "Legs-Eleven", Being the Story of the 11th Battalion AIF in the Great War of 1914-1918, Uckfield: The Naval & Military Press/The Imperial War Museum, s. 91-108.
- 15 Silas, E. and LaffinJ. 2010: An Eyewitness Account of Gallipoli. Kenthurst: Rosenberg Publishing, s. 80.
- 16 Tyquin, M. 2012: Gallipoli: An Australian Medical Perspective. Newport NSW: Big Sky, s. 82-83.
- 17 Sister Ella Tucker, AANS, Hospital Ship Gascon, off Gallipoli, 25 April 1915, in Jan Bassett, Guns and Brooches, s. 44.

Cephesindeki gücünün farkında olamadıklarının ve savaş öncesi derli toplu bir askeri hazırlık yapmadıklarının bir göstergesi sayılabilir.

RMS Franconia Hastane Gemisi.

Roy Rowe günlüğünde bize yine orijinal tarihi bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden biri Mondros adasının İtilaf güçleri tarafından sabit hastane ve lojistik üs olarak kullanılmasıdır.¹⁸ Buna ilave olarak Limni Adasında 3 Numaralı Avustralya Genel Hastanesi hizmet vermekteydi.¹⁹ Bu hastanede görev yapan Başhemşire Grace Wilson anılarında, hastanelerin donanımlarının yetersiz olduğuna ve Limni adasında yaralılara verilecek temiz suyun olmadığına yer vermiştir.²⁰

Limni adası Çanakkale savaşında İtilaf güçlerinin çıkarmadan önce ve sonra en önemli lojistik üssü olarak kullanılmıştır. Avustralya askeri ve hizmet birlikleri önce Mısır'daki kamplarda toplanmışlardı. Çanakkale çıkarmasına yakın bir zamanda Limni adasına askeri gemiler ve yolcu gemileriyle taşınmışlardır.

18 Roy Rowe, 1914-1919 Word War. I, s. 26.

19 Cameron, D.W. 2013: Shadows of Anzac. Newport NSW: Big Sky, s. 81. Bkz; McCullagh, C. (Editör) 2010: Willingly into the Fray - One Hundred Years of Australian Army Nursing. Loftus: Australian Military History Publication.

20 Wilson, G. in Bassett, 1997: Guns and Brooches, Oxford: Oxford University Press, s. 46; <https://www.awm.gov.au/exhibitions/nurses/ww1/>.

Limnos Adasında 3 Nolu Avustralya Genel Hastanesi Görevlileri, Kaynak <http://www.anzacsite.gov.au/5environment/nurses.html>.

Rowe, Mısırdaki İngiliz askeri birliğinin asker sayısının 300.000 bini aştığı ve hastanelerin Gelibolu'dan gelen kurbanlarla dolup taşıdığı bilgisini vermiştir.²¹ Ağustos 1915'te yaklaşık 100.000 yaralı ve hasta asker Gelibolu'dan Mısır'dan başka Malta ve İngiltere'ye de taşınmıştır.²² Yine Gelibolu'da, Aralık 1915-Ocak 1916 tarihleri arasında İtilaf güçlerinin askerlerinden yaklaşık 141.000 yaralı ve hastası olmuştur.²³

İtilaf güçlerine hizmet eden bir diğer hastane ise Gelibolu yarım adasındaki 1 numaralı Avustralya Sabit Hastanesi'dir.²⁴

21 Roy Rowe, 1914-1919 Word War. I, s. 31.

22 Cameron, D.W. 2011: Gallipoli. Newport NSW: Big Sky.

23 Sondhaus, L. 2011: World War One: The Global Revolution. Cambridge: Cambridge University Press, s.138.

24 Butler, A. G. 1938: The Gallipoli campaign Volume 1, Parts 1-3 of The Australian Army Medical Services in the War of 1914-1918. Australian War Memorial, s. 125.

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

P05227.004

1 Numaralı Avustralya Hastanesi, Gelibolu, Kaynak; awm, P05227.004.

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

P01350.013

Mısır Kahire'deki 1 Numaralı Avustralya Hastanesi'nde, Gelibolu'dan getirilen yaralı ve hasta askerler.

Kaynak; awm, po1350.013.

Roy Rowe 9 Mart 1917 tarihinde El Ariş'e görev yapmak için gitmiştir. Burada, Filistin'de Birinci ve İkinci Gazze muharebelerinde yaralanan askerlerin tedavisi için açılan 800 yataklı El Ariş Avustralya Hastanesi'nde görev yapmıştır.²⁵ Anzaklar, İtilaf güçlerine askeri katkı sağlamanın yanında cephe gerisinde özellikle sıhhi alanda önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.²⁶ Avustralya Kızılhaç'ı öncülüğünde Tel el Kebir ve İsmailiye'de medikal depoları açmışlardır. Mondros'taki 400 yataklı sabit hastane 29 Ocak 1916 tarihinde Tel el Kebir'e taşınarak burada hizmet vermeye başlamıştır.²⁷ Bu hizmetler sadece askeri birliklerle sınırlı kalmamıştır ve hastanenin kurulduğu bölgedeki yerli halk da bu hizmetlerden yararlanmıştır. Bu gibi cephe gerisi hizmetlerin önemi I. Dünya Savaşı sırasında kavranmaya başlanmıştır.²⁸ Çünkü savaşın böyle büyük bir çapta tahribatına insanoğlu bu savaşta tanıklık etmiştir. Savaşın olumsuz durumlarına karşın sağlık alanında önemli gelişmelerde kaydedilmiştir.

Anzak askerleri ilk defa çıktıkları görevde Gelibolu yarım adasında Nisan-Aralık 1915 tarihleri arasında ölümsüz bir kahramanlık ve mücadele örneği göstermişlerdir. Bu kahramanlıkları günümüzde ve gelecekte Anzakların önemli ortak değerleri olarak aktarılacaktır.

Henry E. Pears günlüğünde Aralık 1914 ile Ocak 1915 tarihleri arasında Çanakkale iklimi ile ilgili bilgiler vermekte. Ocağın 20'si ve 25'i arasında kar fırtınasından bahsetmekte. Hatta bu bilgilerde 1893 yılında Hâlic'in buz tuttuğu ve insanların buz üzerinde yürüyerek karşı tarafa geçtiği malumatını da verir. Bu hava olayının yanı sıra bölgenin büyük göçmen kuşlarının geçiş güzergâhı üzerinde olduğu bilgisine de ulaşılır.²⁹ Pears, Çanakkale savaşlarını modern savaşlarda herhangi bir askeri harekâttan daha fazla romantik bir hareket olarak gördüğünü anlatır.³⁰

25 Roy Rowe, 1914-1919 Word War. I, s. 35.

26 Cowan, J. 1926: The Maoris in the Great War, Auckland: Maori Regimental Committee, s. 66.

27 <http://static.awm.gov.au/images/collection/pdf/RCDIG1070009--1-.PDF>

28 Geniş bilgi için çok önemli bilgileri içeren özellikle şu çalışmaya bakınız: Butler, A.C. Official of the Australian Army Medical Services 1914-1918. Gallipoli and Palestine.

29 Gillam, M. G. 1918: Diary. London: George Allen ve Unwin Ltd, s. 17-20.

30 Gillam, 1918, s. 23.

Henry E. Pears günlüğünde, Gelibolu'da hizmet veren Avustralya hastanelerinin İngiliz hastanelerinden daha donanımlı olduğu, birinci sınıf cerrahlarının ve donanımlı hasta bakıcılarının olduğu bilgisini vermiştir. Ayrıca Avustralya askerlerinin görkemli olmasının ve korkusuz bir savaş cesaretlerinin olmasının yanında disiplin eksikliğinden bahsedilmiştir.³¹

Henry E. Pears, Avustralya askeri mühendislerinin başarılı bir şekilde köprüler inşa ettiğini günlüğünde dile getirmiştir.³²

River Clyde gemisi Truva Atı gibi kullanılarak askerlerin karaya çıkartılmasına çalışılmıştır.³³

Çanakkale savaşlarında deniz altılar da kullanılmıştır.³⁴ Deniz altılar modern savaş tarihinde ilk defa Çanakkale cephesinde büyük bir rol oynamışlardır.³⁵ Albert Edward Knaggs günlüğünde, bu önemli gelişmeler ile ilgili bilgiler vermiştir.³⁶ Avustralya Deniz Kuvvetlerine bağlı olarak AE2 deniz altısı da Çanakkale savaşlarına katılmıştır. Deniz altının 25 Nisan 1915 tarihinde Çanakkale boğazına girmesi emredilmiştir. 30 Nisan'da Türk Deniz Kuvvetlerine ait Sultan Hisarı tarafından AE2 deniz altısı batırılmıştır.³⁷ Bu deniz altıdan bir daha haber alınamamıştır.³⁸ Knaggs günlüğünde, Türkler tarafından AE2 denizaltısının mürettebatının esir alındığını bunlar içinde kaptan Henry Stoker'inde olduğu bilgisini vermiştir.³⁹ Albert Edward Knaggs, esir hayatı sırasında Pozantı Hastanesinde dizanteriden ölmüştür.⁴⁰

31 Gillam, 1918, s. 162.

32 Gillam, 1918, s. 213.

33 Gillam, 1918, s. 33.

34 Gillam, 1918, s. 96.

35 Wilkinson, 1916, s. 50-55.

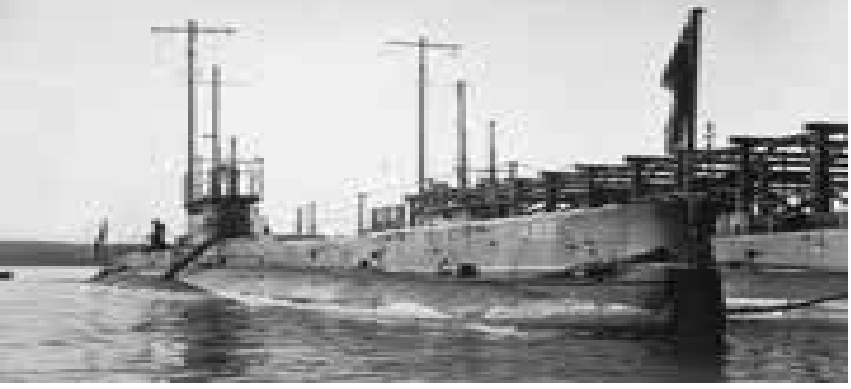
36 <http://pandora.nla.gov.au/pan/147515/20140723-1518/homepage.ntlworld.com/jeffery.knaggs/diary.html>

37 White, M. W. D. 1992: Australian submarines a history. Canberra: AGPS Press, s. 66-69; Snelling, S. 1995: Gallipoli, Alan Sutton, 97-98; Stoker, H. 1925: Straws in the Wind, London: Herbert Jenkins, s. 102-122.

38 Australian War Memorial dealing with the AE2 - Submarine AE2: Loss of - 18/3 AWM 50; [HMA Submarine AE2 Lieut Comd Stoker] - Bundle 49 AWM 36

39 <http://pandora.nla.gov.au/pan/147515/20140723-1518/homepage.ntlworld.com/jeffery.knaggs/diary.html>

40 7893 Able Seaman Knaggs, Albert Edward, AWM, RCDIG1043521.

Anzac; AE2 deniz altısı, Kaynak, AWM, H11559

Hindu ve Sudanlı askerler de İtilaf güçleri adına Çanakkale’de görev yapmışlardır.⁴¹ Anzaklar bu görev sırasında sadece kendi müttefikleri olan bu unsurların kültür ve değer yargılarını tanımakla kalmamışlar aynı zamanda Türkleri de tanımışlardır. Birinci Dünya savaşında Avustralya kamuoyunu savaşa ikna etmek için Türkler aleyhine menfi propagandalar yapılmıştır. Bu propagandalar arasında Türklerin Yunanlıları taciz ettiği, Anadolu ve Çanakkale sahilinde ikamet eden Yunanlılara baskı yapıldığı, Müslümanların, Yunanlıların mülklerine el koyarak Anadolu’dan Yunanistan’a göçe zorladıkları ve binlerce göçmenin Selanik’e ulaştığı iddiası gazetede neşredilmiştir.⁴² Yine bu propagandalar gibi 1 Ocak 1915 tarihinde Avustralya’da iki Müslüman tarafından icra edilen Broken Hill olayı da propaganda olarak kullanılmıştır.⁴³ Böylece Anzak askerleri ulvi bir dava adına savaşa motive edilmeye çalışılmışlardır. Lakin bunun yanlış olduğunu binlerce insanın savaş sırasında hayatını kaybetmesinden sonra anlamışlardır.

41 Gillam, 1918, s. 101.

42 The Argus. 12 June 1914. “Unrest in Near East”, s. 9.

43 Ararat Chronicle and Willaura and Lake Bolac Districts Recorder. 12 March 1915, “BATTLE OF BROKEN HILL”, s. 2.

Türk askerinden ele geçirilen bayrak ve silahlar; Kaynak; Ararat Chronicle and Willaura and Lake Bolac Districts Recorder, Friday 12 March 1915.

Avustralyalı asker A.R. Ditterich, Mısır'da Mena'daki hastanede tedavisi sırasında yazdığı “Türkler Sakat Bırakmaz” başlıklı mektupta, “Türklerin, yaralı ve ölülerimize işkence ederek, onların el ve kollarını kırıp kestiğine ilişkin dedikodular yayılmıştır. Hastanenin doktoru Springthorpe, tüm Mısır'da, bunun hiçbir örneğine rastlanmadığını tek bir kişinin bile böyle bir olaya görgü tanığı olduğuna rastlanmadığını söylemiştir. Türklerin bu oyunu dürüst oynadığını” söyleyerek Türklerin kendilerine yanlış anlatıldığını yazmıştır.⁴⁴ Sergeant H. D. Colljcr, Malta'dan Melbörn'deki arkadaşına yazdığı “Saygılı Türkler” başlıklı mektupta, “Türklerin aslında iyi kalpli insanlar olduğunu biliyorum. İşte bunu ispatlayan üç olay: Bir defasında 12 yaralı askerimiz, cephede Türk Kızılay görevlilerince bulunur. Esir muamelesi görülmez. Yaraları sarılır ve kendilerine “Sizinkiler (Kızıl Hac) gelip sizi alırlar” denilerek serbest bırakırlar. Bir başka sefer bir Türk askeri yaralı ve yürüyemeyen bir askerimizi bulur, yaralarını temizleyip sarar. Onu kimsenin göremeyeceği bir yere saklar. Arkadaşları tarafından bulunması uzun sürebilir endişesiyle de yanına bisküvi ve su bırakır. Yine bir başka Türk, yaralı bir askerimizin yarasını sarar ve hemen gitmesini aksi takdirde bir Alman subayı gelirse her ikisini de vuracağını söyler... Tüm şiddet ve felaketlerin sorumlusu Almanlar... olup... Türk, yapısının doğal

44 Argus. 29 July 1915. “Turk Don't Mutilate”, s. 5.

yönlerini bizlere serbestçe gösteremiyor.”ifadelerini kullanmıştır.⁴⁵ Korkunç bir savaş kıyımından sonra Türklerle Anzaklar arasında sarsılmaz ebedi bir dostluk oluşmuştur. Her yıl bu dostluk çeşitli faaliyetlerle ortaya konulmaktadır.

Anzak askerleri Çanakkale’ye Mısır’da kurulan askeri kamplardan gönderilmiştir. Bu kamplar genelde Kahire çevresinde kurulmuştur. Birçok Anzak askeri günlüklerinde, mektuplarında ve fotoğraflarında bu kamplardan bahsederek bilgiler vermişlerdir. Bu bilgilerden yola çıkarak Anzak askerlerinin Osmanlı Devleti ile sadece Çanakkale cephesinde mücadele etmediklerini aynı zamanda Orta-Doğu’da da mücadele ettiklerini anlamaktayız.

Anzakların Gelibolu yarım adasına çıktıkları 25 Nisan 1915 yılından hemen ertesi yılı olan 25 Nisan 1916 yılından⁴⁶ itibaren bu fedakârlık ve kahramanlık gününü unutmamak adına Anzak Günü olarak anılmaya başlandı. Bu büyük kahramanlık olayı Anzak milli ve askeri gücünün gelişmesine katkı sağladı.⁴⁷ Avustralya ve Yeni Zelanda da en önemli günlerden biri olarak anılmaktadır.⁴⁸

Mısır Kahire Anzak Kampları, Kaynak, Fred Waite, The New Zealanders At Gallipoli, Whitcombe and Tombs in Auckland . Welligton, 1921, s. 48.

45 Argus. 10 August 1915. “Considerate Turks”, s. 5; Argus. 13 August 1915. “Considerate Turks”, s. 4.

46 The Riverine Grazier (Hay, NSW : 1873 - 1954). 25 April 1916. ”Anzac Day”, s. 2.

47 Western Argus (Kalgoorlie, WA : 1916 - 1938). 6 May 1919. “Anzac Day”, s. 35.

48 Bruce Herald. 30 April 1917. “ Anzac Day”, s.4.

Dünya savaş tarihinde ilk modern savaş Çanakkale’de yapılmıştır.⁴⁹ Kara, hava, deniz, deniz altı ve yer altı olmak üzere top yekûn harplerin yapıldığı yerdir. Bu mücadelen galip çıkan taraf Osmanlı Devleti olmuştur.

Bu savaşta tehlikeli gaz kullanılmış ve zehirli gaz tehlikesine karşı savaşan taraflar tedbir almışlardır.⁵⁰ Otago Times Gazetesi’nde, 1 Kasım 1915 tarihinde yayınlanan “Savaşçı Olarak Türk, Tamamıyla Adil” başlıklı yazıda, “Türklerin, doğuştan bir asker olduğunu ve heyecanlı ve adil olarak savaştıklarının tanıklığını yaptık... Asla hastane gemisine ateş etmiyor, avantaj kazanmak için zehirli gaz kullanmıyorlar... Anzakların ana çıkarma gemisi olan Triumph gemisi isabet alıp batarken ateş etmiyorlar. Türk ikili oynamıyor...” denilmektedir.⁵¹ Dönemin Yeni Zelanda basını Türklerin zehirli gaz kullanmadığını dile getirmiştir.

Gaz maskeli Avustralyalı askerleri, Kaynak,AWM,A02782.

Avustralyalı ressam Elli Silas, 1915 yılında Gelibolu savaşını resimleriyle çizmiştir. Silas günlüğünün önsözünde, “Gelibolu ile ilgili çalışmalarında büyük tarihi gerçeklere dokunmak değil fakat askerin gözünde savaşı canlandırmaya çalıştığını. Savaşın yıkımını, açlığını, susuzluğunun soğuk anlamını ortaya koyduğunu”⁵² dile getirmiştir.

49 William,E. 1917: From Gallipoli to Baghdad. New York: Hodder and Stoughton, s.15.

50 Labor Call.5 August 1915.“ By This Sing We Conquer”, s. 2.

51 Otago Times. 1 November 1915. “The Turk as a Fighter Absolutely Fair”, s. 7.

52 Signaller Ellis Silas, Crusading at Anzac A.D. 1915. London, 1916.

Gemi Hastanesi GALEKA, Gelibolu Mayıs, 1915, Signaller Ellis Silas, Crusading at Anzac A.D. 1915, London, 1916.

Çanakkale Savaşları Yeni Zelanda modern tarihi için dönüm noktalarından biri olmuştur. Yeni Zelanda'nın yerli halkından olan Maoriler ve Avrupa kökenli Pakehaların, Anzak çatısı altında birlikte Çanakkale'de mücadele etmelerinin aralarındaki birlik ve beraberliğin oluşmasında çok büyük katkısı olmuştur. Captain Buck, Mısır'dan Yeni Zelanda parlamentosu Maori milletvekiline yazdığı mektupta, Çanakkale Savaşları sırasında Pakeha ve Maori halklarının arasındaki dayanışmanın gerçekleşmesinin, saygı ve itibar çimentosu olduğunu yazmıştır.⁵³ İki halkın bir arada barış içinde ve geleceğe güvenle bakmasında Çanakkale savaşının etkisi büyük olmuştur. Maoriler 14 Şubat 1915 tarihinde 500 asker ile Yeni Zelanda'nın modern tarihinde ilk defa bir görev için birleşmişlerdir. Ülke sınırları dışında ilk görev yerleri Gelibolu olmuştur.⁵⁴

Çanakkale Savaşları'nda vazife yapan 3. Avustralya Alan Ambulansı Sedye Taşıyıcısı, John Simpson Kirkpatrick⁵⁵ ve eşiği Avustralya'nın milli kahraman

53 Cowan, J. 1926, s, 68-69.

54 <http://ww100.govt.nz/te-hokowhitu-a-tu-marking-the-departure-of-the-maori-contingent>, 15.02.2015.

55 Printed material relating to John Simpson Kirkpatrick, 1915-1916, AWM, RCDIG0000386

ikonlarından biri olarak sivrilmiştir.⁵⁶ Simpson, Çanakkale Savaşları'nda eşeği ile yaralıları revire taşımıştır.⁵⁷ Simpson'un Türk keskin nişancısı tarafından öldürülmesinden sonra aynı görevi Alexander Henderson ifa etmiştir.⁵⁸ Simpson, Alexander Henderson ve Eşeği Yeni Zelanda ve Avustralya yakın tarihinde milli kahraman olarak bilinmektedir.⁵⁹

John Simpson Kirkpatrick (Murphy yada Dauffi) Kaynak; Courtesy of Archives New Zealand (Archives Ref:AAME 8106, 11/17/16, R20939667)

İngiltere ve özellikle Avustralya'da Simpson ve eşeği Dauffi'nin anıtı dikilerek Çanakkale Savaşındaki kahramanlıkları nesillere anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu sahneyi resmeden kahramanlık madalyası yapılmıştır.

56 The Argus. 17 April 1950. "The Man with the Donkey", s. 1.

57 Cairns Post.30 January 1919. "ALFORD'S PICTURES",s. 2; Evening Post, Volume CXXIV, Issue 66, 15 September 1937, Page 9

58 <http://muse.aucklandmuseum.com/databases/Cenotaph/35157.detail>

59 Cochrane, P. 1992: Simpson and the donkey: the making of a legend. Carlton: Melbourne University Press, s, 19-29.

Avustralya savaş anıtı dışında bulunan heykel Peter Corlett tarafından yapılmıştır. Canberra Avustralya, awm

Çanakkale Savaşları ve Avustralya ve Yeni Zelanda'da Milli Şuur

Daha önce de bahsedildiğı gibi Çanakkale Savaşı, özellikle Avustralya ve Yeni Zelandalıların milli şuurlarının oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Gerek resmi kanallarca, gerekse toplumun bütününce Çanakkale hatıraları diri tutulmaya çalışılmaktadır.

Çanakkale'de yaşanan hadiseler ile bir ulus inşa etme, ortak değerler etrafında toplanmış bir toplum meydana getirme düşüncesi, Avustralya ve Yeni Zelanda'da toplumsal çalışmalara daima yansımaktadır.

Bu tip çalışmaların örnekleri yakın dönem Avustralya ve Yeni Zelanda tarihinde çoktur. Ancak birkaç örnek ile bu durumu aydınlatmak yeterli olacaktır.

Avustralya askeri kuvvetleri Kore Savaşı'nda yer almışlardır. Kore Savaşı'na katılan Avustralyalı sayısı 17000'dir.⁶⁰ Bu savaşta kara, hava ve deniz kuvvetlerinde vazifelerde bulundular. İşte bu Avustralyalı askerlerin kullandıkları kamplardan birinin adı Gelibolu Kampı idi.⁶¹

60 <http://www.awm.gov.au/blog/2013/07/19/armistice-korea/> (15.02.2015)

61 <http://korean-war.commemoration.gov.au/ceasefire-at-panmunjom/policing-korean-war-ceasefire.php> (15.02.2015)

Çanakkale Savaşı'nın üzerinden otuz seneden fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen halen Çanakkale'nin hatıraları diri tutulmakta, sağlanmak istenen birlik ve beraberlik şuuru tarihteki "Gelibolu" ile oluşturulmaya çalışılmıştır. Kore'deki kampa Gelibolu isminin verilmesi, Çanakkale cephesinde savaşan Anzaklara, Avustralyalıların milli şuuruna, taşları bir arada tutan harç vazifesinin verilmesiyle açıklanabilir.

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

MELJ0826

Kore'de Imjin Irmağı kenarındaki Avustralyalılara ait Gelibolu Kampı'nın havadan görüntüsü. Kaynak: awm.gov.au

Hatıraların sadece kitaplarda, araştırmalarda kalmaması, hayatın içine işlenmesiyle toplumsal birliğin sağlanabileceğini düşünen Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar, hem geçmişte hem bugünde Gelibolu'yu hayatlarının her köşesine yerleştirme gayreti içindedirler. Bu kah Kore Savaşı'nda askeri bir kamp adı olmaktadır, kah bir müze adı olmaktadır. Keza yukarıda zikredilen Simpson ve eşeği Dauffi'nin heykelinin yapılması da tarihten bir ulus çıkarmaya çalışmanın örneğini teşkil etmektedir.

Bugünlerde ise Çanakkale Savaşı'nın üzerinden bir asrın geçmesi vesilesiyle çeşitli faaliyetlerin düzenlenmesi hız kazanmıştır.

Yeni Zelanda'nın başkenti Wellington şehrinde bu yıl Gelibolu savaşlarının 100. yıl dönümü anısına Çanakkale Savaşlarına katılan Anzakların hatıralarının gelecek nesillere aktarılması için 24 Nisan Anzak gününde büyük bir müze

açılması planlanmaktadır.⁶² 24 Nisan Anzak Anma Günü Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar için çok anlamlı ve bir o kadar önemli bir gün olarak her yıl kutlanmaktadır. Anzak Sanat ve Kültür Fonu kurularak Çanakkale Savaşları'nın 100. yılına her alanda hazırlık yapılmaktadır. Bu faaliyetlere konu olan tarihi miras, Avustralya ve Yeni Zelanda kültür birikimini meydana getirerek milli kimliklerinin oluşmasında çok büyük bir kaynak olarak ortaya konulmaktadır.

Sonuç

Tarihi hadiseler, toplumların geleceklerini inşa etmede kullanacakları en önemli malzemelerdir. Avustralya ve Yeni Zelanda'da toplumlarının da gelecek inşasındaki en önemli tarihi hadiseleri Çanakkale Savaşları'dır. Bu savaşta edindikleri tecrübeler ile birliklerini kurma, millet olma yolunda gayretler sarf etmektedirler.

Dauffi heykeli, Kore'deki Gelibolu kampı, Anzak Sanat ve Kültür Fonu ve daha birçok örnek tarihteki tecrübelerin günümüz toplumlarına yansımadaki birer numunedir.

Yukarıda arşiv kayıtlarından verilen örnekler, Avustralya ve Yeni Zelanda toplumlarının bir arada yaşama gayelerinin temellerini oluşturmaktadır. Bu nedenledir ki bu ülkeler Çanakkale Savaşları hatıralarına büyük önem vermektedirler. Bu örnekler neden bir arada yaşamaları gerektiğine dair kendilerince verdikleri cevaptır.

Bütün bu tecrübelerden anlaşılıyor ki geçmişten gelecek inşa edilmektedir.

KAYNAKÇA

Belford, W. C. 2010: "Legs-Eleven", Being the Story of the 11th Battalion AIF in the Great War of 1914-1918, Uckfield

Best, L. E. H. 1920: Snapshots and Reminiscences of Anzac. Brisbane.

Butler, A. G. 1938: The Gallipoli campaign Volume 1, Parts 1-3 of The Australian Army Medical Services in the War of 1914-1918. Australian War Memorial.

Cameron, D. W. 2011: Gallipoli. Newport NSW

Cameron, D. W. 2013: Shadows of Anzac. Newport NSW

Cochrane, P. 1992: Simpson and the donkey: the making of a legend. Carlton

Cowan, J. 1926: The Maoris in the Great War, Auckland

Gillam, M. G. 1918: Diary. London

Kelly, F. S. 2004: Race Against Time: The Diaries of F.S. Kelly. Canberra.

McCullagh, C. (Editör) 2010: Willingly into the Fray - One Hundred Years of Australian Army Nursing. Loftus

Silas Signaller E. 1916: Crusading at Anzac A.D. 1915. London.

Silas, E. and Laffin J. 2010: An Eyewitness Account of Gallipoli. Kenthurst

Sondhaus, L. 2011: World War One: The Global Revolution. Cambridge

Stoker, H. 1925: Straws in the Wind, London

Tucker Sister E, 1915: AANS, Hospital Ship Gascon, off Gallipoli, in Jan Bassett, Guns and Brooches.

Tyquin, M. 2012: Gallipoli: An Australian Medical Perspective. Newport NSW

White, M. W. D. 1992: Australian submarines a history. Canberra

Wilkinson, N. 1916: The Dardanelles. London.

William, E. 1917: From Gallipoli to Baghdad. New York

Wilson, G. in Bassett, 1997: Guns and Brooches, Oxford

GAZETELER

Ararat Chronicle and Willaura and Lake Bolac Districts Recorder. 12 March 1915

Argus. 29 July 1915.

Argus. 10 August 1915.

Bruce Herald. 30 April 1917.

Cairns Post. 30 January 1919.

Evening Post, Volume CXXIV, Issue 66, 15 September 1937

Labor Call, 5 August 1915

Otago Times, 1 November 1915.

The Argus, 12 June 1914

The Argus, 17 April 1950.

The Lewiston Daily Sun, 4 October 1916

The Riverine Grazier 25 April 1916.

Western Argus, 6 May 1919.

ELEKTİRÖNİK ARŞİV

awm.gov.au

dailymail.co.uk

korean-war.commemoration.gov.au

muse.aucklandmuseum.com

pandora.nla.gov.au

100.govt.nz

Rus İç Savaşından Sonra Türkiye'ye Sığınan Göçmenlerin Gelibolu Günleri

Gelibolu Days Of Immigrants Who Came To Turkey After Russian Civil War

Ramin SADIGOV¹

Özet

Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrası Çar taraftarları iktidarı kabul etmeyerek yeni hükümete karşı savaştılar. Birkaç yıl süren savaşta mağlup olan isyancılar sonunda Rusya'yı terk etmek zorunda kaldılar. Rusya'dan ayrıldıktan sonra yaklaşık 150 bin mülteci kitlesi Türkiye'ye geldi, onlardan 25 bini Gelibolu'da yerleştirildi. Mülteciler daha sonra anlaşma gereği Türkiye'den ayrılarak Avrupa ülkelerine göç ettiler. İşte bu mülteciler içerisinde bulunanlardan bazıları daha sonra hatıralarını yazarak Türkiye günlerini anlattılar. Bu makalede hatıralar ve Rus kaynaklarına dayanarak göçmenlerin Gelibolu Günleri değerlendirilmiştir.

İhtilaller Öncesi Rusya'da genel durum.

Rusya 1917 yılına ağır problemlerle başlamıştı. Uzayıp giden I. Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisine zararları hayatın her bir alanında açıkça görülüyor, bu arada halkın Çarlığa karşı aldığı tavrı isyan kıvılcımına çevirmeye çalışan ihtilalcı gruplar durmadan propaganda yürütüyorlardı. Ülkenin her tarafını grev dalgası bürümüşü. Sokaklara dökülen yüz binler savaşın derhal durmasını talep ediyor, fakat ne çar Nikola, ne de hükümet yetkilileri artan huzursuzluğa çare bulabiliyorlardı.

Böyle bir ortamda Şubat sonlarına doğru sokak çatışmalarının şiddetlenmesi ve ordunun bir kısmının isyancılar tarafında yer alması hükümet güçlerini hayli

zor durumda bırakmıştı. Silahlı kalabalıklar kısa zamanda devlete ait önemli binaları ele geçirerek bakanların bulunduğu Marinski Sarayı'nı kuşatmıştı. İşin ciddiyetini anlayan Çar Nikola Petrograd'dan kaçmak zorunda kalmış, başkent in isyancılar eline geçmesiyle de devrim gerçekleşmişti. Devrimin hemen akabinde geçici bir hükümet kurulmuş ve başkanlığa da Prens Lvov getirilmişti.

Ama devrim bile her şeyin iyiye gittiğini göstermemişti. Zira uzun süredir devam eden savaş ülke ekonomisi iflasa uğratmıştı. Fabrikalar birbiri ardınca kapanmış, ürün fiyatları artmıştı. Bir istatistik bilgi olarak söylemek gerekirse, sadece Mayıs ve Temmuz ayları arasında yaklaşık 439 fabrika kapanmıştı. Geçici Hükümet ülkeyi bu buhrandan kurtarmanın yollarını arıyor, bulamıyor, dahası doğru dürüst bir politika bile üretemez hale gelmişti.²

Ekonomik sıkıntılarla çırpınan Geçici Hükümet'in 16 Haziran'da tüm cephede taarruz emri vermesi, savunma bakanı Kerenski için adeta siyasi bir intihar olmuştu. Zira bu taarruz şiddetli Alman karşı saldırısıyla akamete uğradığı gibi devamında Rus ordusu Galiçya'dan atılmış, bazı kaynakların belirttiğine askeri kayıp 60 bini geçmişti. Ülke yine ölü ve yaralı askerlerle, işgal edilen toprakları konuşur olmuştu. Kuşkusuz bozgunun sorumlusu olarak da tüm oklar savunma bakanı Kerenski'ye çevrilmişti.

Bu çalkantılı dönemde bir yandan da Bolşevik Parti Merkez komitesi tüm işçi ve askerleri Petersburg'da, Bütün İktidar Sovyetlere sloganıyla büyük bir gösteri düzenlemeğe çağırmıştı. Çağırışa olumlu yanıt veren kalabalıklar Temmuzun ilk haftasında sokaklara çıkarak Geçici Hükümet aleyhine adeta bir ayaklanma tertiplemiş, fakat Nisan ayında Avrupa'dan dönen Lenin'in vatana ihanet suçlamalarına maruz kalması gösterilerin her hangi bir sonuca ulaşmadan sona ermesine neden olmuştu.³ Bu suçlamalar karşısında Lenin çareyi ülkeden kaçmakta bulmuştu. Ardından Lenin taraftarları tutuklanmaya başlanmış, ülkede adeta sıkıyönetim ilan edilmişti.

Temmuz ayaklanması sonrası koalisyon hükümeti istifa ederek başbakan Prens Lvov tamamen siyasetten çekilmişti. Bunun üzerine Aleksandr Kerenski sosyalist ağırlıklı bir hükümetin başına geçmiş, fakat onun iktidarının hemen

2 Berhin, İ. 1979: İstoriya SSSR (1917-1978), Moskva:Vişşaya Şkola, s. 28.

3 Moorhead A. 1958: The Russian Revolution, London: Published by Collins with Hamish Hamilton, s. 207.

ilk ayı içinde başkomutanlığa atadığı General Lavr Kornilov özellikle yabancı devletlerin de desteğini arkasına alarak isyan etmiş ve ordusuyla birlikte Petrograd üzerine yürümüştü.

Bu konu uzun bir süre Rusya’da iç tartışmalara neden olmuş, hatta İosif Stalin, Eylül 1917’de kaleme aldığı bir yazıda yabancı sefaletlerin Kornilov’a açıkça destek verdiklerini ve Times gazetesinin ise bu destek propagandasının sözcüsü rolünü üstlendiğini belirtmişti.⁴

Fakat askeri darbe başarısız olmuş, Kornilov başkomutanlıktan azlederek tutuklanması için bir muhtıra yayınlanmıştı. Böylece bir hafta içinde askeri darbe bastırılmış ve Kornilov tutuklanmıştı.

Lakin çok ilginçtir ki, Kornilov’un askeri darbesi Bolşevikleri neredeyse tek başına iktidar sahnesine doğru sürüklemişti. Zira isyan patlak verince Bolşevik örgüt önderliğinde, Moskova’da, Minsk’te, Kiev’de ve diğer şehirlerde, ayrıca birçok demir yol istasyonunda, Kornilov’a karşı mücadele verecek devrimci gruplar oluşturulmuş, etkin propaganda sonucunda ordu birlikleri isyancılardan ayrılarak işçiler safına geçmişlerdi. Böylece isyanı sonrasında Bolşeviklerin kitleler içindeki nüfuzu birdenbire artmıştı.

Geçici Hükümet Kornilov’un askeri darbesine karşı durmayı başarmıştı lakin Eylül başlarından itibaren ülkede sıkıntılar daha da yükselmişti. İsyen sonrası halkın Geçici Hükümete itimadı tamamen kaybolmuştu.

Bu durumu fırsata çevirmek isteyen ve o dönemde Finlandiya’da ikamet eden Lenin, Bolşevik Partinin Merkez Komitesi’ne durmadan mektuplar gönderiyor, silahlı bir isyan için tüm şartların oluştuğunu ve derhal bunun icra edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Lenin, iktidarın Sovyetler eline geçmesiyle Rus işçi ve köylüsünün gerçek egemenliğe kavuşacağını iddia ediyordu.⁵ Örneğin, bir mektubunda düşüncelerini “Her iki başkent işçi ve asker Sovyet’inde çoğunluğu ele geçiren Bolşeviklerin devlet iktidarına sahip olmaları gerekmektedir!” diye açıklamıştı.⁶ İsyen etmeyip beklemeyi, Merkezi komitede toplantılar yapmayı ise gevezelik ve şerefsizlik saydığını söylüyordu.⁷ Eşi Nadejda Krupskaya Lenin’in

4 Stalin I. 1947: Eserleri, c. 3, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, s. 325.

5 Lenin I, 1964: Seçilmiş eserleri, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, s. 264-266.

6 Lenin, 1964, s. 375.

7 Lenin, 1964., s. 393.

o zamanki düşünceleri hakkında, “O günler zarfında Lenin’in kafasında silahlı isyandan başka hiçbir şey yoktu. Yalnız bunu düşünüyor ve arkadaşlarına da bunu telkin ediyordu.” diyordu.⁸

Yaklaşan isyan dalgasının etkisiyle sarsılmaya başlayan Geçici Hükümet 23 Ekim’de isyanı engellemek ve Bolşevik’leri susturmak üzere harekete geçmişti. Buna karşın Bolşevik Askeri Devrim Komitesi isyanın başarılı olması için daha önce baskın yapılarak depolardan ele geçirilen silahları işçilere dağıtmaya başlamıştı. Bu, isyanın başladığı anlamına geliyordu. Nitekim Kızıl birlikler akşam saat 10’a doğru köprüleri, demiryolu istasyonları ve telgraf idarelerini ele geçirmişlerdi. Sabaha karşı devletin bütün önemli mevzileri ele geçmişti. O sırada Kışlık Sarayı’nda yerleşen Geçici Hükümet’in bakanları ne yapacağını bile kestiremiyordu. Böylece 25 Ekim sabahı isyan eden silahlı işçi ve askerler Geçici Hükümet’i devirmeği başardılar. Hemen o gün Lenin’in, Rusya Vatandaşlarına! başlıklı tarihi bildirisi yayınlandı. Bildiride Geçici Hükümet’in devrildiği açıklandı.

“Geçici hükümet devrilmiştir. İktidar Petrograd işçi ve asker Sovyet’inin eline geçmiştir. Hemen ilk iş olarak demokratik bir barış anlaşması sağlanması, toprak üzerindeki kapitalist egemenliğinin lağvedilmesi, üretim üzerinde işçi gözetimi ve Sovyet Hükümet’i kurulması işi gerçekleştirilmelidir.”⁹

Böylece 24 Ekim gecesi başlayıp 25 Ekim’in ilk ışıklarıyla birlikte sona eren silahlı isyan, Rusya’da yeni bir dönemin, bir zamanlar Lenin’in bile gerçekleşmesine güçlükle inandığı, İşçi ve Asker hükümetinin kurulmasına ve tüm iktidarın Bolşeviklerin eline geçmesine neden oldu.

Rus İç Savaşı

Rusya’da Lenin taraftarlarının yönetimi isyanla ele geçirmesinden sonra Ekim 1922-ye kadar, eski Çarlık taraftarları ile Bolşevikler arasında vuku bulan savaş, Rus İç Savaşı diye anılmaktadır. Bu 5 yıl dönemde özellikle dış ülkelerden destek de alan muhalifler, Sovyet yönetimine karşı ülkenin farklı bölgelerinde

8 İstoriya Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticheskoy Revolyutsiy, 1967: Moskva: Nauka, s. 167-168.

9 V. İ. Lenin, age, s. 470. Ayrıca bkz: Bolşeviki v Borbe Za Pobedu Sotsialisticheskoy Revolyutsiy v Azerbaydjane: Dokumenti i Materialı 1917-1918, 1957: Bakı: Azərneşr, s. 177.

savaşmışlardı. Fakat bütün bu savaşların sonunda mağlup olan muhalifler ailelerini de yanlarına alarak, kendilerine bağlı askerlerle beraber Rusya'yı terk etmek zorunda kalmışlardı.

Aslında bugüne kadar İç Savaş'ın ne zaman başladığı konusunda Rus tarihçileri arasında belli bir görüş birliği yoktur. Örneğin, bazıları başlama tarihini Ekim 1917, bazıları ise İlkbahar 1918 diye göstermektedirler.¹⁰ Fakat bazı tarihçiler genel olarak İç Savaş yıllarını üç döneme ayırmaktadırlar ki bize göre çatışmaların seyrine bakıldığında bu daha mantıklı görünmektedir. Çünkü devam ettiği 5 yıl boyunca hep şiddetli, yıkıcı, ülke geneline yayılmış ve farklı sınıfların temsil edildiği bir savaş gibi değil, ilk başlarda siyasi muhalefetin daha aktif rol aldığı, daha sonralar ise ülkenin hemen hemen her yerinde kanlı savaşların yaşandığı bir çatışma süreci olarak dikkat çekmektedir.

Rus İç Savaşı'nın ilk dönemi, Ekim 1917- İlkbahar 1918 arasında baş veren ve Hafif İç savaş diye adlandırılan dönemdir. Bu dönemdeki çatışmalar lokal/mahallî karakterlidir, fazla yıkıcı değildir. Özellikle menşevik ve eserler daha çok politik muhalefeti şiddetle sürdürmekte, halkın büyük çoğunluğu ise Bolşeviklerin yanında yer almaktadır.

İkinci dönem, 1918 İlkbaharı'ndan- 1920 Sonbaharı'na kadar geçen ve iki yıl devam eden, Şiddetli çatışmalar dönemidir. İki taraf arasında ülkenin çeşitli yerlerinde baş veren bu dönemdeki savaşların en mühim özelliği ise kimi zaman Beyazları, kimi zaman da Bolşevikleri destekleyen Rus köylülerinin bir o tarafa bir bu tarafa savrulmalarıdır.¹¹

Üçüncü dönem 1920 sonları ile 1922 arasında devam eden ve Küçük İç Savaş diye adlandırılan dönemdir. Bu dönemin en önemli özelliği ise ülkedeki ekonomik sorunlara çözüm olması açısından Bolşevik önder Lenin tarafından 21 Mart 1921-de ilan edilen Yeni Ekonomi Politikası'nın getirdiği olumlu sonuçlardır. Gerçekten de özellikle köylülere kolaylıklar sağlayan yeni ekonomi politikası sonucu iç savaşın seyri de Bolşevikler lehine değişmiş ve savaş sona ermiştir.

10 Orlov, A., Georgiyev, A., Georgiyeva, N., Sivohina A.: 1997, İstoriya Rossii, Moskva: İzdatelstvo Prospekt, s. 369.

11 Danilov A., Kosulina L., Brandt M.: 2008, İstoriya Rossii: XX- Naçalo XXI veka, Moskva: Moskovskoye Uçebniki, s. 76.

Savaşan taraflardan hangisinin suçlu olduğu konusu da Rus tarihçileri arasında yıllardan beri tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar iktidarını, mülkünü ve nüfuzunu kaybeden eski Çarlık yöneticilerini, bazıları toplumu kendi düşüncesine göre şekillendirmeye çalışan Bolşevikleri, bazıları ise yönetimi ele geçirmek için halk kitlelerini kullanan her iki tarafı suçlu olarak göstermişlerdir.

Rus İç Savaşı'nın nedenlerine gelince ise şunları zikretmek mümkündür. Geçici Hükümet'in devrilmesi, Kurucu Meclis'in Bolşeviklerce feshi, Sovyet Hükümeti'nin ekonomi ve sosyo-kültürel siyasetine karşı soylu, burjuvazi, askeri ve aydın sınıfının direnişi, toprakların devletleştirilmesi ve büyük toprak ağalarının buna karşı koyması, üretimin bölüştürülmesinde devlet tekelinin oluşturulması, orta ve küçük esnaf sınıfının dağıtılması gibi sebepler gösterilebilir.

Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesinden sonra ilk ciddi isyan girişimi ülkenin kuzeyinde, devrilmiş başbakan Kerenski ve ona destek veren General Krasnov'dan gelmişti. Lakin Petrograd'ın 30 kilometre yakınlığına kadar gelen Kazak orduları 30 Ekim'de Bolşeviklerce geri püskürtülmüş, Kerenski kaçmış, Krasnov ise hapsedilmişti. Bu sırada Don nehri civarında Kazak atamanı Kaledin isyan ederek önce Rostov ve Taganrok'u almış, ardından Donbas'a saldırmıştı. Kısa zamanda eski Çarlık rejiminin birçok siyasetçisi, tanınmış erkânı ve generalleri de oraya toplanmış, yapılan görüşmeler sonucunda yeni bir ordunun kuruluş ve yönetim prensipleri üzerinde anlaşmaya varılmıştı. Böylece daha önce Geçici Hükümet'e karşı isyan ederek başarısız olan general Kornilov, şimdi de gönüllü ordusunun komutanlığına getirilmişti.

Sovyet yönetimine karşı en ciddi tehlike 1918 yazında yaşanmaya başladı. Özellikle yabancı ülkelerin bir yandan Rusya'nın farklı bölgelerine askeri çıkarmaları, bir yandan da Beyaz Ordulara açıkça destek vermeleri yeni hükümeti zor durumda bıraktı. Rusya'nın bazı bölgeleri işgale maruz kaldı. Kuzeyi yani Murmansk ve Arhangelsk limanları İngiliz, Fransız ve Amerika orduları tarafından işgal olundu. Romanya Bessarabia'ya girdi, uzak doğuda yerleşen Vladivostok'a da Japonlar çıkarma yaptılar.

Tabii bunun yanında yabancı ülkelerin isyancılara yardımı da sürüyordu. Yardımlar hem mühimmat hem de lojistik destek olarak sağlanıyordu. Örneğin, Aralık 1918'den muhaliflerin ülkeden ayrılışı olan Mart 1920'ye kadar Beyaz Ordulara, özellikle de Denikin'e İngiliz komutanların danışmanlık yaptıkları

anlaşılmaktadır. Danışmanlık yapan ilk İngiliz komutan da Paul olmuştur. Onun Şubat 1919'da gidişinden sonra bu görevi General Briggs icra etmiştir. Denikin komutanlığı Vrangeli'e devrettikten sonra ise yeni danışmanlık görevini İngiliz General Holman yürütmüştür.¹²

Bu arada dış güçlerin yeni hükümete baskı için kullanmak istedikleri bir kitle de Rusya'da yerleşen 45 bin kişilik¹³ Çekoslovak birliğiydi. Bu birlik Galiçya cephesinde Ruslara karşı savaşıp, fakat esir düşmüştü. 1916 yılında ise bu birlik Müttefikler safında savaşmak isteğini belirtmiş, fakat isteği kabul görmemişti. Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesinden sonra imzalanan Brest Litovsk Antlaşmasında ise birliğin Fransa'ya gönderilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştı.

Mart ayında birlik Fransa'ya gönderilmek için Rus yönetimi tarafından Sibirya'ya sevk edildi. Fakat onun akabinde Stalinin Krasnoyarsk'a, Bolşevik teşkilatına gönderdiği mektupta, birliğin elindeki ağır silahların alınması ve sadece hafif silahlarıyla birlikte hareketlerine izin verilmesi gerektiğine dair talimat verdiği ortaya çıktı. Ardından Lev Trotskinin 25 Mayıs tarihli 377 nolu emri duyuruldu. Emre göre Penza'dan Omsk'a kadar olan bölgedeki bütün Sovyetliklerden birliği silahsızlandırmaları isteniyordu. İşte bu kararlardan haberdar olan birlik, Sovyet yönetiminin talimatlarına uymayacağını açıklayarak kendini savunmaya ve silahlı çatışmaya girmeye mecbur oldu.¹⁴ Üstelik kısa zaman içinde de Penza, Samara, Çelyabinsk, Irkutsk gibi mühim demiryolu güzergâhlarında kontrolü ele aldı. Böylece Çekoslovak birliğinin isyanı Sovyet muhalifleri için adeta bir işaret oldu. Nitekim kısa bir süre içinde Volga'dan Vladivostok'a kadar bütün bölgelerde Sovyet yönetimi devrildi.

Fakat bir yandan da Beyaz orduların Sibirya'ya doğru genişlemeleri devam ediyordu. Çar generali Aleksandr Vasilyeviç Kolçak bölgeyi ele geçirerek kendi hükümetini kurmuştu. Çarın tüm borçlarını ödeyeceğini açıklayan Kolçak, ülkedeki tüm demiryollarını Müttefiklere vereceğini açıklamış, dolayısıyla bu

12 Alekseyev S. 1931: Denikin, Yudenic, Vrangeli: Memuarı, Moskva: Mospoligraf, s. 95.

13 Klevanski A., 1965: Çekoslovatskiye İnternatsionalisti i prodanniy korpus, Moskva: Nauka, s. 147.

14 Plotnikov I.: "Vostaniya Çekoslovakskogo korpusa", Uralskiy Federalniy Okrug 6, (Ural 2003), s. 46.

açıklamalarla müttefiklerin yardımını sağlamıştı. Nitekim kısa zaman içinde müttefikler tarafından ona 70 bin tüfek, 3.150 mitralyöz, 580 top, 30 uçak ve top mermileri verildi.¹⁵

Kuşkusuz yeni Sovyet yönetimi için en büyük tehlike Kolçak'tı. Zira yabancı devletler onu Rusyanın gerçek hükümeti gibi görüyor, durmadan silah yardımı yapıyorlardı. Zaten bu yardımların da etkisiyle 400 binlik güçlü ordusuna güvenen Kolçak 1919 yılının Mart ayında saldırıya başladı. Fakat ülkede seferberlik ilan eden Bolşevikler 1919 yılının Nisan ve Haziran aylarında yapılan savaşlarda Kolçak ordusunu mağlubiyete uğrattılar. Sibirya'ya kaçan Kolçak, Ağustos ayında tamamen ortadan kaldırıldı.

Fakat bu kez de ülkenin kuzeyinde General Nikolay Yudenîç tehlikesi başladı. Aslında Geçici Hükümet devrildikten sonra Sovyet yönetimini kabul etmeyerek Finlandiya ve Estonya'ya göç eden Rus muhacirleri arasında yaklaşık 2500 ordu subayı da bulunuyordu. Orada Nikolay Yudenîç komutasında Beyaz Ordu birliği kuran bu subaylar, Finlandiya ve Estonya hükümetlerinden de destek alarak güçlü konuma gelmişlerdi. Yudenîç daha önce bir kez Petrograd üzerine yürümüş, fakat mağlup edilmişti. Lakin 1919 Mayıs ayında General Yudenîç yeniden Petrograd üzerine yürümeye karar verdi. Yaz boyunca başkente iyice yaklaşan isyancılar Ekim'de Bolşevikler tarafından durduruldular. Daha sonra karşı saldırıya geçen Kızıl Ordu, Yudenîç ordusunu Estonya'ya kadar kovdu.

Bu tehditleri bertaraf ettikten sonra Bolşevikler ülkenin güneyine, Don nehri civarı ve Kuzey Kafkasya'yı kendi hükmü altına almış olan Denikin'e döndüler. Öteden beri Bolşeviklere karşı Denikin'i savunan İngiltere, zaman zaman ona büyük silah yardımları da yapıyordu. Diğer isyancı komutanlara göre daha güçlü olan Denikin ordusuna karşı 1919 yılının Ağustos'unda başlayan ilk Bolşevik saldırıları başarılı olmadı. Fakat Ekim ayına doğru Denikin orduları üzerinde büyük zaferler kazanan Bolşevikler, yeniden birçok yerleşim bölgesine hâkim oldu. 1920 yılının Ocak ayında Kuzey Kafkasya'da kayda değer mevziler kaybeden Denikin, Mart 1920'de tüm görevini General Vrangeli'e devrederek bir İngiliz mayın gemisi ile Rusya'yı terk etmek zorunda kaldı.¹⁶

15 Şahiner K.: "Bolşevik İhtilalinden sonra Türkiye'ye gelen Wrangel ordusu ve faaliyetleri", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi 1, (Ankara 2003), s. 151.

16 Alekseyev, 1931, s. 320-321.

Denikin orduları bertaraf edildikten sonra Sovyet Rusya'yı bu kez de meşgul eden olay Polonya meselesi oldu. Nitekim 1920 yılının Nisan ayında Polonya devlet başkanı Josef Pilsudski, Ukrayna'nın bağımsızlığına destek olmak niyetini açıklayarak orduyu Kiev'e soktu. Müttefik devletlerin de yardımını alan Polonya orduları kısa zaman içinde Belorusiya ve Ukrayna'yı ele geçirdiler. Buna karşın Kızıl Ordu birlikleri Mihail Tuhaçevski komutasında Varşova üzerinde baskı kurdular. Haziran başlarında Kiev Polonya ordusundan temizlendi, Temmuzda ise Kızıl Ordu birlikleri Belorusiya topraklarına girdi. Lakin bir yandan da Polonya ile barış müzakereleri başladı, ancak tam o sırada Bolşevik Hükümeti muhalif General Vrangeli tehlikesiyle yüzleşti.

Denikin mağlup olarak sahneden çekildikten sonra yeni komutan Pyotr Vrangeli, hem Güney Rusya ordularının, hem de yerel hükümetin başkanı gibi tüm görevleri üstlendi. 20 Mayıs 1920'de Sivastopol'de bir bildiri yayınlayarak Rus halkını Komünist düzenbaz ve ahmak'lardan kurtarmak için harekete geçtiğini, bu nedenle bütün Rus halkından kendilerine yardımcı olmasını beklediğini açıkladı.¹⁷ Ardından daha da güçlendirdiği ordusuyla 1920 yılının Haziran ayında Kuzey Tavriya bölgesine girdi ve Donbas'ı ele geçirdi. Bu yaşananlar karşısında Polonya ile barış imzalayan Bolşevik hükümeti artık bütün dikkatini ülkenin güneyine yöneltti. Vrangeli karşı derhal seferberlik ilan edildi, Mihail Frunze komutasındaki Kızıl Ordu birlikleri cepheye yollandı. Ekim sonlarında Vrangeli ordusunun mukavemeti kırıldı, muhalifler Kırım'a doğru sıkıştırıldı. Ardından 8 Kasım günü bütün cephe boyu şiddetli saldırıya başlayan Bolşevikler, Kırım'ı tamamen ele geçirdiler. Teslim olmak istemediği için Rusya'yı terk etmekten başka çaresinin kalmadığını önceden tahmin etmiş olan Vrangeli, Kırım'dan göç etmek isteyenler için belli hazırlıklarını zaten bir hafta önceden tamamlamıştı.¹⁸ Böylece Vrangeli ordusunun mağlubiyeti ile büyük çatışmaların yaşandığı İç Savaş sona ermiş oldu.

Kırım'dan İstanbul'a tahliye.

Rusya'da iç savaşın başladığı 1917'den itibaren birçok kişi mülteci gibi başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştı. Özellikle savaşın devam ettiği 5 yıl boyunca

17 Alekseyev 1931, s. 325.

18 Slobodin V. 1996: *Beloye Dvijeniye v Godi Grajdanskoy voynı v Rossii (1917-1922)*, Moskva: MYİ MVD Rossii, s. 58.

göç edenlerin sayının 3 milyon kişiye ulaştığı tahmin edilmekteydi.¹⁹ Vrangeli ordusunun yenilgisinden sonra varılan anlaşma gereği mültecilerin Kırım'dan ayrılması ve öncelikle İstanbul'a gitmesi gerekirdi. Aslında mülteciler kendileri de bir belirsizliğe doğru yol aldıklarını çok iyi anlıyorlardı. Lakin bu göç yıllarının ne kadar devam edeceğini ve nerede tam olarak duracaklarını ise bilmiyorlardı.²⁰

Beyaz Ordular Kırım'dan ayrılmadan önce General Vrangeli ile Fransızlar arasında birkaç gün boyunca sıkı pazarlığın yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle 11 Kasım'da "Waldeck Rousseau" adlı harp gemisiyle Sivastopol'e gelmiş Fransızlar'ın Akdeniz donanmasının geçici komutanı amiral Dümenil, Beyaz Orduların, hususen de donanmanın silahsızlandırılmasını talep ediyor ve bununla Beyaz Ordular'ı kendi hükümleri altına almayı düşünüyordu. Bu konuyu daha sonralar anılarında hatırlayan Vrangeli şöyle diyordu: "Ekselansları, mültecilerin tahliye edilmesi, onların geçiminin sağlanması ve daha sonraki hayatlarının temini için Kırım hükümetinin elinde yalnız donanması ve ticaret gemileri bulunmaktadır. Fakat siz ekselansları, onların derhal Fransa'ya verilmesini talep ediyorsunuz."²¹

Müzakereler sonrasında General Vrangeli ısrarla ordusunun kendi nezaretinde kalmasını isteyince Fransızlar rıza gösterdiler, lakin yine de bu orduyu birkaç parçaya ayırma isteğinden vazgeçmediler.²² Zaten bir süre sonra Vrangeli ordusunun varlığından dahi rahatsız oldukları için bu ordunun savaş cephelerinde kullanılması teklifini bile geri çevirdiler. Hatta 30 Kasım 1920'de Müttefik devletler adına bir temsilci Vrangeli'e, Güney Rusya hükümetini tanımayacaklarını açıkladı.²³

11 Kasım'da Vrangeli Kırım'ı terk etmeden önce Güney Rusya hükümeti adına son kez seslendi halka:

19 Andruşkev İ., "Russkaya Belaya Emigratsiya", Beloye Delo 12, (Vladivostok 2011), s. 20. Ayrıca; <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/mutareke-doneminde-istanbuldaki-rus-multeicilerin-yasami> (Tülay Alim Baran- 28. 01. 2015)

20 Rayevski N. 2011: Dnevnik Gallipolytsa, Moskva: Kniga po Trebovaniyu, s. 74.

21 Vrangeli P. 2003: Grajdanskaya Voyna v Rossii: Oborona Krıma, Moskva: İzdatelstvo AST, s. 441-443

22 <http://www.dk1868.ru/history/riasnianskiy.htm> (Sergey Nikolayeviç Rıasnyanski- 29.01. 2015)

23 Goldin V. 2006: Soldatı na Çujbine. Russkiy obşey voyinskiy soyuz, Rossiya i Russkoye zarubejye v XX-XXI vekax, Arhangelsk: İzdatelstvo Solti, s. 20.

“Değerli vatandaşlarım! Bildiğiniz gibi Rus ordusu Rus toprağının her karışı için eşit olmayan şartlarda bir savaş yürütmektedir. Ben önceden bütün gelişmeleri görmek zorundayım. Bu nedenle emrime göre Kırım’da bekleyen gemilerle herkesin, asker ailelerinin, sivil vatandaşların, yani düşmanın gelmesi ile tehlike sezen herkesin tahliyesine karar verilmiştir. İlerde bizi ne bekliyor bilemiyoruz. Kırım’dan başka toprağımız yoktur bizim. Her zamanki gibi açık söylüyor ve olabileceklere karşı uyarıyorum.”²⁴

Fakat Kırım’dan ayrılmadan kısa bir süre önce Bolşeviklere son darbeyi vurmak niyetindeki Vrangeli, Sivastopol hapishanesindeki 500’ü aşkın siyasi tutuklunun kurşuna dizilmesini emretti. Fakat bunu önceden haber alarak hızla harekete geçen Bolşevikler mahpuslara silah ulaştırmayı başardı. Böylece içeride isyan çıkaran mahpuslar gardiyanları kovduktan sonra şehre kaçarak kurtuldular. Zaten o sırada artık gemilere çıkmış Beyazların da onları arayacak kadar zamanı yoktu.²⁵

14 Kasım’da Vrangeli’nin General Kornilov gemisine binmesinden sonra gemi Sivastopol limanını terk etti. Vrangeli’le birlikte aynı gemide karargâh ve donanma komutanları, devlet bankasının yetkilileri, komutanların aileleri ve diğer yolcular, yaklaşık 500 kişi bulunuyordu. Merkez karargâhın verdiği bilgiye göre aynı gün Kırım limanından yaklaşık 135 bin mülteciyi taşıyan 126 gemi ayrılmıştı. Yolculardan yaklaşık 70 bini silahlı askerlerdi.²⁶ Fakat Fransız resmi raporlarında rakamlar biraz fazlaydı. Onlara göre mültecilerin sayısı 150 bin civarındaydı.²⁷

Tüm mültecileri temin etmek için gemilerde sadece 10 günlük yiyecek vardı. Daha sonralar Avrupa’ya göç etmiş şahitlerin hatıra kitaplarından anlaşıldığına göre, yolculuk hayli meşakkatli geçmişti. Nitekim havanın soğuk olması nedeniyle mültecilerin birçoğu üşümüş, yola çıktıktan uzun bir süre sonra kendilerine, karınlarını doyurmak için azıcık ekmek, çay, konserve ve kurutulmuş patates gibi bazı yiyecekler verilmişti.²⁸

24 Vrangeli, 2003, s. 443.

25 Şirokevad A. 2009: Upuşonniy Şans Vrangelya. Kırım-Bizerta-Gallipoli, Moskva: İzdatelstvo Veçe, s. 177.

26 Russkiye v Gallipoli (1920-1921), 1923: Berlin: Eag Druck, s. 16.

27 Bakar, B. 2012: Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, s. 32.

28 Rayevski, 2011, s. 87.

Vrangel daha İstanbul'a ulaşmadan beş gün önce İstanbul'daki Rus konsolosluğunda 18 Rus örgütünün katıldığı büyük bir toplantı yapılmıştı. Vrangel'in Rus ordularının ve Rus hükümetinin meşru başkanı gibi kabul edildiği toplantıda Bolşeviklere karşı mücadeleye devam edilmesi kararlaştırılmıştı. Üstelik bu toplantıya katılan temsilcilerden oluşan bir heyetin İstanbul'a varışı sırasında Vrangel'i karşılaması da planlanmıştı.²⁹

İstanbul'daki Rus temsilciler müttefik devletlere General Vrangel'in, boğazları Mustafa Kemal saldırılarından korumak için Beyaz Ordunun yardımıda bulunabileceği düşüncesini aktardılar. Fakat Sevr Antlaşması'nın 178'ci maddesi gerekçe gösterilerek bu teklif Müttefikler tarafından kesin bir dille reddedildi. Zira İngiliz ve Fransızlar, Beyaz Orduların İstanbul'la boğazlara hâkim olduktan sonra, affedilmeleri karşılığında bunları Sovyet Rusyası'na verebilecekleri endişesini taşıyorlardı.³⁰

General Vrangel'in de içinde bulunduğu gemi 17 Kasım'da İstanbul'a vardı. Aslında o dönemde şehrin bu kadar mülteciyi kabul etmesi ve yerleştirmesi de zordu. Gerçi Amerikan merkezli Kızılhaç Örgütü ile Fransız ve İngiliz yetkililer mültecilere yardım etmeğe çalışıyorlardı. Hatta Müttefik devletler karargâhı yardım işleri için ayrıca 40 bin lira para da ayırmıştı. Bunun yanı sıra günlük olarak mültecilere ekmek götürülmesi için İstanbul'da büyük bir ekmek fırını da kiralanmıştı.³¹

Müttefikler yaklaşık iki hafta boyunca İstanbul önlerine demirleyen gemidekilerin akıbeti konusunda müzakereler yaptılar. Bu süre zarfında mültecilerin gemileri terk etmesine izin verilmedi. Hepsi sabırsızlıkla kendileri hakkında verilecek kararı bekliyordu. Bekleyiş sürerken açlık ve hastalıktan onlarca mülteci hayatını kaybetti.

Ekim İhtilalı'ndan sonra Güney Rusya hükümetine katılarak Vrangel'in yanında yer alan ve daha sonra onunla birlikte İstanbul'a gelen, ardından Paris'e göç ederek orada hatıralarını kaleme alan Nikanor Vasilyeviç Saviç mültecilerin İstanbul günleri hakkında şunları söylemektedir:

29 Yüceer S., "Vrangel Ordusunun İstanbul'daki faaliyetleri", Atatürk Yolu 23, (Ankara 1998), s. 108.

30 Şirokorad, 2009, s. 180.

31 Volkov S., 2003: Russkaya Armiya na Çujbine. Gallipoliyskaya epopeya, Moskva: Sentrpoligraf, s. 31.

“Hükümetimizin İstanbul’daki durumu çok sıkıntılıydı. Bizler yabancı bir ülkede, her hangi bir hakka, güce sahip olmayan ve istenmeyen yabancıydık. Ne bir desteğimiz, ne de paramız vardı. Kendimizi güçsüz hissediyorduk.”³²

Diğer kaynaklara göre de mülteciler İstanbul’da büyük sıkıntılar çekiyorlardı. Üstelik hiçbir haklara sahip olmayan sıradan Ruslarla birlikte hükümet yetkilileri de Müttefiklerce kabul görmüyordu. Hatta bazı hatıra kitaplarında Müttefiklerin acımasızca davrandığı, bir Fransız subayı gelirken üniformalı siyahî askerlerin mültecileri ellerindeki sopalarla sağa-sola itip kaktıkları büyük bir üzüntüyle anlatılmaktaydı.³³

Müzakereler sonunda Müttefikler mültecileri üç bölgedeki kampa yerleştirmeye karar verdiler. İlk kamp yeri olarak İstanbul’a yakın mesafede bulunan Çatalca seçildi. Orası Beyaz Ordular arasındaki Don kazaklarına tahsis edildi. İkinci kamp yeri olarak Çanakkale Boğazı’nın Gelibolu yarımadası belirlendi. Oraya General Aleksandr Pavloviç Kutepov komutasında 1. Kolordu gönderildi. Üçüncü kamp yeri ise Ege denizindeki Limni adası öngörüldü. Oraya da Kuban ve Tersk kazaklarının gönderilmesi planlandı.

Rus mültecilerin Gelibolu günleri.

Mültecilerin üç bölgeye yerleştirilmesi kararı açıklandıktan sonra 19 Kasım’da I. Kolordu askerlerine bir duyuru yapıldı. General Kutepov imzalı bu duyuruya göre her tümen komutanı, subaylar hariç askerlerin silahlarını toplamalı ve münasip bir yerde gözetim altında tutmalıydı. Böylece Müttefiklerin talepleri de karşılanmış oluyordu. Ardından General Kutepov’la maiyetindekileri taşıyan Herson ve Saratov isimli iki Rus gemisi Gelibolu’ya doğru harekete geçti. Gemiler 22 Kasım’da Çanakkale Boğazı’nın Gelibolu açıklarına vardı. Gemideki 25 bin kişilik kafilenin 9500-ü subaydı. Tabii bunun yanı sıra aralarında ordu ile hiç ilişkisi olmayan siviller de vardı.

Gelibolu, Birinci Dünya Savaşı günlerinde Müttefiklerin şiddetle bombardıman ettiği küçük bir yerleşim alanıydı. Savaşın ağır baskısı altında kalan kentte bu yüzden birçok bina ya tam yıkılmış, ya da ciddi zarar görmüş haldeydi. Çok az sayıda sağlam dükkân kalmıştı. Üstelik genel olarak da içleri boştu, yiyecek sıkıntısı had safhadaydı. Kentin ticari hayatı daha çok Musevilerin,

32 Saviç N., 1993:Vospominaniya, Sankt Peterburg, İzdatelstvo Logos, s. 422.

33 Volkov, 2003, s. 35.

balıkçılık ve zanaat Türklerin elinde idi. Rumların da yaşadığı kentte her ulus kendi okuluna ve ibadethanesine sahipti. Mülteciler daha İstanbul'dan ayrılmadan önce Gelibolu'nun bu durumundan haberdardılar.³⁴

Gemiden inerek kıyıya çıkan General Kutepov şehrin Fransız komutanı Binbaşı Veyler karşıladı. Fransız Binbaşı, Rus generaline mültecilerin hepsinin şehirde yerleştirilmesi için münasip bir yer olmadığını, bu nedenle üçte ikisinin yerleşmesi için şehre 6 kilometre mesafedeki, Büyükdere Nehri vadisinde kamp yeri tahsis edildiğini söyledi.³⁵ Ardından Kutepov'a bir at getirildi. Her iki komutan bölgeye bakmak için yollandılar. Ruslara gösterilen bölgede daha önce İngilizlerin askeri kampı kurulmuştu. Kutepov'a gösterilen bölgede yılanlar çoktu ve her taraf yabangülü çalılıklarıyla kaplıydı. Yılan ısırması ve diğer hastalıklardan birçok askerini kaybeden İngilizler bu nedenle bölgeyi Gül ve ölüm vadisi adlandırmıştı.³⁶ Fakat şimdi aynı bölgede kamp kuran Ruslar ise, boş bir arazi olması ve Gelibolu ismini çağrıştırmamasından dolayı oraya Goloye Pole³⁷ dediler.

Kutepov'un bölgede kamp kurulmasına rıza göstermesinden sonra Fransızlar mültecilere çadırları ve gerekli araç-gereçleri verdiler.

Böylece çok güç koşullar altında, hem çadırların hem de yatak sayısının yetersiz olmasına rağmen kamp düzenli bir biçimde kuruldu. Lakin çadırlar aydınlanma ve ısınma yönünden hayli sıkıntılıydı. Denikin daha sonralar hatıralarında mültecilerin Gelibolu günleri ile ilgili şunları yazıyordu:

“Gönüllü ordunun dikenli yollarında üç aşama olmuştur. Oryol- şan ve şeref, Novorossiysk –mutsuzluk, Gelibolu- imtihan aşaması. Bu aşamaların hepsinde üç renkli bayrak dalgalanmıştır. O bayrak kahramanlık namına yükselmiş, ölenlerimizi haklı çıkartmış ve bizde geleceğe ümit uyandırmıştır.”³⁸

Çıplak alan (Goloye Pole) askeri birliklerin yerleşim bölgesi oldu. Gelibolu'da ise kolordunun karargâhı, istihkâm alayı, askeri liseler ve subay okulları yerleştirildi. Türkler her ne kadar Rusları çok iyi karşılamışlarsa da yine de bekârlar için evlerini kira olarak vermek istemiyorlardı. Kiralık bulunan evlerde ise bazen bir odada 10 kişi yerleşmek zorunda kalıyordu. Yatak, masa, sandalye gibi bir evde

34 Russkiye v Gallipoli (1920-1921), s.23.

35 Rıbas S. 2000: General Kutepov, Moskva: Olma Press, s. 202.

36 Lukaş İ. 1922: Goloye Pole. Kniga o Gallipoli 1921 god, Sofia: Peçatniitsa Balkan, s. 6.

37 Çıplak alan.

38 Volkov, 2003, s. 151.

bulunması gereken en mühim eşyalar bile yoktu.³⁹ Genel olarak Gelibolu'ya yerleşen mülteci sayısının 11 bin olduğu tahmin edilmekteydi.⁴⁰

Kolordunun beslenme ihtiyacını Fransızlar üstlenmişti. Kişi başına hesaplı, günlük yiyecekler veriliyordu. Genel olarak verilen ekmek, şeker ve yağ çok yetersiz kalıyordu. Diğer gıdaların da hayli az olduğu bir ortamda günlük yiyecek sıkıntısı hep yaşanıyordu. Bu nedenle 15 Aralıkta Fransız komutanı Veyler'e bir mektupla müracaat eden Rus komutan, biraz daha kaliteli yiyecekler verilmesini arz etti. Fransız komutan Veyler 27 Aralıkta, Rus mülteciler için yiyecek miktarını belirledi. Buna göre bir kişi için günlük, 500 gram ekmek, 300 gram taze veya dondurulmuş yağ, kuru yiyeceklerden örneğin 100 gram patates, 20 gram tuz, 7 gram çay ve 20 gram şeker şeklinde tahsis edildi.⁴¹ Tabii bu yiyecek miktarı çok az olduğundan, bir süre sonra Rus komutanlığı artım için Fransız komutanlığına yeniden müracaat etti. Fakat Fransızlar artım bir yana gıda yardımını daha da kısma yoluna gittiler. Hatta 1 Nisan'dan itibaren tamamen durduracaklarını açıkladılar. Tabii bunu yapmadılar, lakin özellikle ekmeği bir hayli azalttılar.

Mülteciler için ekmekler ilk başlarda İstanbul'dan getiriliyordu, fakat daha sonralar bölgedeki Rum fırınlarından bu ihtiyaç karşılanmaya başlandı. Zaten birkaç ay sonra artık Ruslar kendileri de fırın sahibi oldular. Bu arada bazı Rus mültecilerin geçim sıkıntısıyla baş etmek için yanlarında bulunan eşyaları satmaya veya küçük ticari faaliyetlerde bulunmaya başladıkları görülmüyordu.

Mülteciler sadece yiyecek sıkıntısı değil, giyim ve kuşam sıkıntısı da çekiyorlardı. Hızlı tahliye sırasında giysilerinin çoğunu Kırım'da bırakmak zorunda kalan mültecilerin elindeki bazı giysilere de Fransızlar İstanbul'da el koymuşlardı. Fakat Şubat ayında Fransızlar biraz iç çamaşırı ve giysi dağıttılar. Kuşkusuz dağıtılan giysiler tüm ihtiyaçları karşılamıyordu. Bu nedenle örneğin, mültecilerden bazıları pantolon ihtiyacını karşılamak için dağıtılan battaniyelerden kendileri için pantolon dikiyorlardı.⁴²

Kampta bir süre sonra askeri düzenin kaybolmaya başladığı görüldü. Ast ve üstler arasında iletişim sorunundan, emre itaatsizliğe kadar birçok sorun

39 Aydın S., "Geliboluda Ruslar", Belleten dergisi 199 (Ankara 1987), s. 319.

40 Volkov, 2003, s. 174.

41 Russkiye v Gallipoli (1920-1921), s. 63.

42 <http://www.dk1868.ru/history/riasnianskiy.htm> (Sergey Nikolayevich Ryasnyanski- 12. 02. 2015)

ortaya çıktı. Diğer yandan bazı askerler yırtık giysiler içerisinde, sokaklarda kokartsız, avareler gibi geziniyorlardı. Bu düzensizlik sadece General Kutepov'un yeniden sağlayacağı düzenle son bulabilirdi. Öyle de oldu. Nitekim Kutepov, orduda kaybolan düzeni yeniden sağlamak için herkesin askeri kurallara uyması gerektiğini, aksine davrananların cezalandırılacağını belirtti. Böylece belli bir düzen sağlanmış oldu. Zaten Müttefikler de kampta düzensizlik istemiyorlardı. Bu nedenle Rus komutanlarının istedikleri askeri disiplini uygulamasına hiç ses çıkarmıyor, hatta bu uygulamayı destekliyorlardı.⁴³

Kuşkusuz Gelibolu'daki Rus mültecilerinin normal şartlarda yaşamlarını sürdürmeleri konusunda en fazla gayret çekenlerden birisi General Kutepov idi. O dönemde onunla birlikte Gelibolu'da mülteci hayatı yaşayanlardan bazılarının anılarında ondan övgüyle söz edilmekte, kamptaki herkesin saygısını kazanmış komutanın geleceğe özgüvenle bakmanın kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. Onun vatansever oluşu, Gelibolu'da mülteci hayatı yaşadığı günlerde bile bir gün yeniden Rusya'ya döneceğine ve Rus halkına hizmet edeceğine inandığı belirtilmektedir. Hatıralarda onun, "Biz Rusuz. Biz son askerleriz ve Rusya bizi bekliyor" diye söylediği anlatılıyordu.⁴⁴ Fransızlarla ilişkilerinde hayli mesafeli davranan generalin, onların sorularına, yalnız Rus Ordusu'nun değil, aynı zamanda Rus yurdu'nun şerefini korumak adına çok kısa ve kaçamak yanıtlar verdiği belirtiliyordu. Elinde bulunan ordunun değerini anlayan generalin, bu ordu vasıtasıyla Moskova'ya hâkim olacağını düşündüğü vurgulanıyordu.⁴⁵

Tabii bir yandan da Rus ordusunun disiplinli oluşu ve gelecekle ilgili düşünceleri Fransızları pek memnun etmiyordu. Örneğin Gelibolu'ya göçlerinden bir ay sonra mültecileri ziyaret eden General Vrangeli Rus ordusunun olduğu gibi kalacağını söylediğinde, yanındaki Fransız amirali De Bon yerdeki renkli taşlar arasında yeşermiş iki başlı kartala benzer çiçekleri göstererek, "O uçar" diye bir şeyler söylemişti.⁴⁶ Rus kaynakları bunun iltifat anlamında söylenmiş bir söz olmadığını belirterek Fransızların gerçekten de Rus ordusundan rahatsızlık duyduklarını vurgulamaktadırlar.

43 Saviç, 1993, s. 440.

44 Lukaş, 1922, s. 14.

45 Russkiye v Gallipoli (1920-1921), s. 57-58.

46 Rıbaş, 2000, s. 212-213.

Bu arada kamp yaşamında zaman zaman iki taraf arasında bazı problemler de meydana geliyordu. Örneğin, bir defasında pazarda yüksekte şarkı söyleyen iki Rus subayı Senegal asıllı bir Fransız askeri tarafından gözaltına alınırken subaylar karşılık vermiş ve dolayısıyla tüfek kabzasıyla kanlar içinde kalıncaya kadar dövülmüşlerdi. Bunu haber alan Rus generali Şteyfon derhal şehrin Fransız komutanı Veyler'in yanına gitmiş, subayların salıverilmesini talep etmişti. Fakat Fransız komutan buna keskin şekilde itirazını bildirince Rus komutan iki bölük askerle orayı basmış, bunun üzerine Fransız askerleri silahlarını bırakarak kaçmışlardı. Bu olaydan sonra Fransız devriyeleri kentte dolaşmaktan vazgeçmişlerdi.⁴⁷

Hatıralar incelendiğinde Türk ve Rumların mültecilere oldukça iyi davrandıkları anlaşılmaktadır. Rusların geliştinden sonra kentin nüfusu şöyle değişmişti: Ruslar-8400, Rumlar- 4300, Türkler- 2900, Yahudiler- 1400 ve Ermenilerden bir de Senegal asıllı Fransız askerler 800 kişi. Her yerde tam bir Rus havası hâkim olmuştu. Sokak duvarları Rusça yazılı kâğıtlarla süslenmişti. Rus mültecilerine ait bazı binaların üstünde Rusya bayrağı dalgalanmaya başlamıştı.⁴⁸ Ruslardan önce kentte ikamet etmiş Alman, İngiliz ve Fransız askerler yerli halkla iyi geçinmediği için halkla aralarında istenmeyen olaylar meydana gelmişti. Lakin Gelibolu'da kaldıkları süre içinde Rus mültecileri ile halk arasında en küçük anlaşmazlık bile yaşanmamıştı. Türkler de mültecilerle çok iyi anlaşıyorlardı. Özellikle onlarla yolda karşılaşınca iki parmaklarını feslerine kadar kaldırarak selamlaşırlardı.⁴⁹ Rusça neredeyse Gelibolu'nun konuşma diline çevrilmişti. Hatta bazı Rusça sözcükler yerli halk arasında kullanılmaya başlanmıştı. Buna karşın kardeş, efendi, ekmek, yok gibi bazı Türkçe sözcükler de Rusların gündelik konuşmalarında duyuluyordu.⁵⁰

Soğuklar iyice bastırıp yağmurlar çoğalınca kamptaki yaşam çekilmez olmuştu. Hasta mültecilere tıbbi yardım konusunda büyük problemler yaşanmaktaydı. Daha Kırım'dan İstanbul'a yol alırken gemideki olağandışı koşullar yüzünden hastalıklar hızla yayılmıştı. Bu nedenle gemiler boğazda demirleyince 200 mülteci askeri hastaneye kaldırılmıştı.

47 Rıbas, 2000, s. 213.

48 <http://www.dk1868.ru/history/riasnianskiy.htm> (Sergey Nikolayeviç Ryasnyanski- 12. 02. 2015)

49 Lukaş, 1922, s. 12.

50 Aydın, 1987, s. 347.

Gelibolu'da ise durum daha da ciddi idi. Bu yüzden Amerikan Kızılhaç örgütü başta olmakla Rus sosyal dayanışma örgütleri ve Fransızların yardımıyla derhal sahra hastaneleri kuruldu. Lakin bir hastanenin en temel araç-gereçleri olan yatak ve beyaz çarşaf yok denecek kadar azdı. Yine de mühim ilerlemeler zamanla görüldü. Verem hastaları için Amerikalılar tarafından deniz kıyısında bir hastane kuruldu. Banyolar inşa edildi, sakatlar için özel bir ev açıldı. Böylece mültecilerin sağlık koşullarının iyileştirilmesi için gereken üniteler hazırlandı, askeri ve sivil Rusların tıbbi yardım ve tedavi meselesi çözüme kavuşturuldu.

Gelibolu'ya geldikten sonra mülteciler için yapılacak işlerden birisi de kilise meselesini halletmekti. Gelenler ilk başlarda Yunan kilisesinde ibadetlerini yerine getirmeğe başladılar. Zira Yunan metropolit Konstantin, Rum halkına, Rus mültecileri için kiliselerinde ibadet hususunda yardımcı olunmasını istemişti.⁵¹ Fakat bir süre sonra kampta yaşayan birlikler, kendileri için büyük çadırlarda ibadet yerleri kurdular. Nitekim genel olarak kampta 7 kilise açıldı. Asıl sorun ise kiliselerin iç dizaynıydı. İkonaların çizimi ve duvarlardan haçların asılması bir hayli sıkıntı çıkardı, ama inançlarına uygun yapmayı başardılar. Konserve kutuları ve buldukları işe yaramaz diğer metal parçalarla, kilise için gerekli araçları hazırladılar. Böylece mültecilerin ibadet problemi de çözülmüş oldu.

Gelibolu'da genç mültecilere askeri eğitim verilmek amacıyla 6 askeri kurs ve 14 subay okulu tesis edilmişti. Subay okullarında, Rusya'nın milli ve siyasi meseleleri, tarım problemleri, Rus yasaları, kilise değerleri gibi dersler okutuluyordu. Kamp yaşamının zorluklarına, ders kitaplarının ve yeterli öğretmenlerin olmamasına rağmen bu okullar gençlerin eğitimi konusunda büyük fayda sağlamıştı.

Yetim çocuklar için de Amerikan Kızılhaç örgütünün yardımı ve mültecilerin kendi olanaklarıyla önce bir anaokulu açılmıştı. Ardından kendi kilisesi, kütüphanesi, spor alanına sahip General Vrangeli adına bir lise kuruldu. Lisede 159 erkek, 49 kız çocuğu eğitim alıyordu. Bu okulda Rus yüksek okullarında ve orta öğretim kurumlarında görev almış öğretmenler ders veriyorlardı. Rusya'daki ders programları okullarda aynen uygulanmaktaydı. Çocuklar ders dışında sık sık edebiyat geceleri, sergiler düzenliyor, kurulan spor alanında farklı yarışmalar yapıyorlardı.⁵²

51 İvanov İ, "Tserkovnaya Jizn v Gallipoli", Belaye Delo 12, (Vladivostok 2011), s. 14.

52 Aydın, 1987, s. 331.

General Vrangeli ikinci kez 15 Şubat 1921’de Gelibolu’yu ziyaret etti. Bu ziyaretinin şerefine kampta askeri geçit töreni düzenlendi. Yaklaşık yarım saat devam eden törenden hayli memnun kalan general askerlere hitaben: “Çok yakın bir zamanda, vatanımız bizi çağırdığında hazır olmalıyız” diye konuştu.⁵³ Töreni izleyen bir İngiliz gazeteci, “Bize mültecilerden bahsetmişlerdi ama bunlar tam bir ordudur.” diye şaşkınlığını gizleyememişti. Ertesi gün de şehirde büyük bir askeri geçit töreni yapıldı. En son geçit töreni ise General Kutepov riyasetinde 22 Mayıs’ta düzenlendi.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre mülteciler kampta çok aktif kültürel hayat yaşıyorlardı. Gazete ve dergiler yayınlanıyor, konserler düzenleniyor, Kornilov alayının generali Skoblin’in hanımı Nadejda Plevitskaya şarkılarıyla kamptakileri eğlendiriyordu. Hem şehrin, hem de kampın kendi tiyatrosu vardı. Sık sık spor faaliyetleri, futbol maçları ve olimpiyatlar düzenleniyordu.

Gelibolu’ya ilk gelişten itibaren vefat eden 27 kişi Ermeni ve Yunan mezarlığına gömülmüştü. Sonra şehre yakın bir yerde vefat eden mülteciler için bir arazi tahsis edildi. Şubat ayından itibaren orada mezarlık düzenlendi. Etrafı çitle çevrildi ve bu mezarlıkta toplam 255 kişi defnedildi. Ölenlerin anısına bir anıt dikildi ve 16 Temmuz 1921’de anıtın açılış töreni yapıldı.⁵⁴

Gelibolu’dan Ayrılış.

Gelibolu’da kaldığı süre zarfında Kolordunun, Bolşeviklere karşı yeniden savaşa katılacağına dair bir hayli söylenti yayılmıştı. Fakat haftalar, aylar geçmesine rağmen bu gerçekleşmedi. Tabii bu arada Slav ülkeleri ile mültecilerin o ülkelere kabulü ile bağlı sık sık müzakereler yapıldığı da duyulmaktaydı. Sonunda Kolordunun Sırbistan ve Bulgaristan’a gideceğine dair Genel Karargâh kararı yayınlandı. Bütün ilkbaharı mülteciler gidiş ümidiyle yaşadılar. 4 Ağustos’ta süvari birliğinin ilk kafilesi Selanik’e doğru yola çıkmak üzere gemiye binmeğe başladı. Düzenlenen törende konuşan General Kutepov süvari birliği adına General Barboviç’e teşekkür etti. 28 Ağustos’ta Giresun adlı gemiyle birliğin tahliyesi tamamlandı.

31 Ağustos’ta piyadelerin tahliyesi başladı ve Türk gemisi Reşit Paşa Varna’ya doğru yola çıktı. Sonra uzun bir süre tahliyeler durdu. Sonbahar soğukları başladı, Kasımın 10’u gibi baş veren şiddetli bir fırtına ile kamp yerle bir oldu.

53 Ruskiye v Gallipoli (1920-1921), s. 149.

54 Volkov, 2003, s. 160.

Ordunun Gelibolu'ya gelişinin 1'inci senesinde yeni tahliyelerin yapılacağına dair haberler gelmeğe başladı. Böylece 22 Kasım'da Genel Karargâh, 25 Kasım'da Markovski alayı Bulgaristan'a tahliye oldu. 27 Kasım'da ise büyük yolcu gemisi Akdeniz ile Kornilov alayı gitti.

Gelibolu'dan en son tahliyeler 18 Aralık'ta oldu. Bu kez General Kutepov da adayı terk edenler arasındaydı. Fakat yola çıkmadan önce, adada ebedi sakinleri yani Rus mezarlığı ziyaret edildi, matem merasimi ve ayinler düzenlendi. Tahliye sırasında tüm dükkânları kapalı olan şehir sakinleri Ruslarla vedalaştılar. Mültecilerin hatırasına sokaklardan birine General Vrangelin ismi verildi.⁵⁵ Kutep Paşa büyük bir sevgiyle uğurlandı. Fransız subaylar gemiye bininceye kadar Kutepova eşlik ettiler. Ardından şarkılar eşliğinde Akdeniz gemisi yola çıktı.

Fakat bütün bu tahliyelere rağmen Gelibolu'da yine de 200 kadar Rus mülteci kaldı. General Martinov komutasındaki bu mülteciler, yaklaşık iki sene boyunca orada yaşadılar. Martinov son güne kadar Gelibolu geleneğine sahip çıkmaya gayret etti. Sonunda 1923 yılında bu grup da Yugoslavya'ya tahliye oldu.

Sonuç.

Bolşeviklerin Geçici Hükümet'i devirmeleri sonrasında onlara karşı çıkan Beyaz Ordular, birkaç yıllık silahlı mücadele sonucunda mağlup olarak Rusya'yı terk etmek zorunda kaldılar. Böylece büyük ümitler yerini, sonu belirsiz geleceğe bıraktı. Müttefiklerden alınan yardımlara rağmen Bolşeviklere karşı savaşta başarılı olamayan Beyaz Ordu komutanı General Vrangeli, son çare gibi müttefiklerle anlaşarak Kırım'dan Rusların tahliyesini gerçekleştirdi.

Önce İstanbul'a gelen mültecilerden yaklaşık 25 bini daha sonra Gelibolu'ya götürüldü. Üstelik gidenlerin çoğu da askerdirdi. Büyük bir yoksunluğa rağmen Gelibolu'ya yerleşenler hızlı bir şekilde, bir yandan yaklaşan soğuk kışa ve hava koşullarına alışmaya çalıştılar, bir yandan da bölge halkı ile yakın ve samimi ilişkiler kurarak yaklaşık bir yıl boyunca Rus kültürünü Gelibolu'da yaşattılar. Mültecilerin komutanı General Kutepov herkes tarafından sevildi, takdir gördü. Bu nedenle kendisine Kutep Paşa denildi. Mülteciler Gelibolu'da kaldıkları süre içerisinde, daha önce bölgede yerleşenlerin aksine, hiçbir halkla sorun yaşamadılar. Üstelik kendi kültürlerini yaşatarak okullar açtılar, tiyatro ve konserler düzenlediler, kendi kiliselerini kurdular, askeri disiplinlerinden taviz vermediler, basın ve

yayın faaliyetleriyle uğraştılar. Gelibolu günlerini dolu dolu geçiren Ruslar adaya yerleşmelerinin birinci yılında gemilerle Avrupa ülkelerine tahliye oldular.

Kaldıkları süre boyunca mültecilerden ölenler oldu. Onların hatırasına bugün bölgede bir anıt yükselmektedir. 17 Mayıs 2008’de açılan bu anıt, özellikle bugün bile Rus turistlerin ilgisini çekmektedir. Kuşkusuz bu aynı zamanda mültecilerin hatırasının Gelibolu’da yaşatılması bakımından çok büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Alekseyev S., 1931: Denikin, Yudenich, Vrangeli: Memuarı, Moskva.
- Andrushkev İ., “Russkaya Belaya Emigratsiya”, Beloye Delo 12, (Vladivostok 2011)
- Aydın S., “Geliboluda Ruslar”, Belleten dergisi 199 (Ankara 1987).
- Bakar, B., 2012: Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar, İstanbul.
- Berhin, İ. 1979: İstoriya SSSR (1917-1978), Moskva.
- Bolşeviki v Borbe Za Pobedu Sosialistiçeskoı Revolyutsiy v Azerbaydjane: Dokumenti i Materialı 1917-1918, 1957: Baku.
- Goldin V. 2006: Soldatı na Çujbine. Russkiy obşee voyinskiy soyuz, Rossiya i Russkoye zarubejye v XX-XXI vekax, Arhangel'sk.
- Danilov A., Kosulina L., Brandt M.: 2008, İstoriya Rossii: XX- Naçalo XXI veka, Moskva.
- Klevanski A., 1965: Çehoslovatskiye İnternatsionalisti i prodanniy korpus, Moskva.
- İstoriya Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçeskoı Revolyutsiy, 1967: Moskva.
- İvanov İ., “Tserkovnaya Jizn v Gallipoli”, Beloye Delo 12, (Vladivostok 2011).
- Lenin I, 1964: Seçilmiş eserleri, Bakü.
- Lukaş İ. 1922: Goloye Pole. Kniga o Gallipoli 1921 god, Sofia.
- Moorehead A. 1958: The Russian Revolution, London.
- Orlov, A., Georgiyev, A., Georgiyeva, N., Sivohina A.: 1997, İstoriya Rossii, Moskva.
- Plotnikov I.: “Vostaniya Çekoslovakskogo korpusa”, Uralskiy Federalniy Okrug 6, (Ural 2003).
- Rayevski N. 2011: Dnevnik Gallipoliysa, Moskva.
- Rıbas S. 2000: General Kutepov, Moskva.
- Saviç N., 1993: Vospominaniya, Sankt Peterburg.
- Slobodin V., 1996: Beloye Dvijeniye v Godı Grajdanskoy voynı v Rossii (1917-1922), Moskva.
- Stalin I. 1947: Eserleri, c. 3, Bakü.
- Şahiner K.: “Bolşevik İhtilalinden sonra Türkiyeye gelen Wrangel ordusu ve faaliyetleri”, Şirokorad A. 2009: Upuşonniy Şans Vrangelya. Kırım-Bizerta-Gallipoli, Moskva.
- Russkiye v Gallipoli (1920-1921), 1923: Berlin. Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi 1, (Ankara 2003).
- Vrangeli P. 2003: Grajdanskaya Voyna v Rossii: Oborona Kırma, Moskva.
- Volkov S., 2003: Russkaya Armiya na Çujbine. Gallipoliyskaya epopeya, Moskva. Yüceer S., “Vrangeli Ordusunun İstanbul'daki faaliyetleri”, Atatürk Yolu 23, (Ankara 1998).

<http://www.dk1868.ru/history/riasnianskiy.htm> (Sergey Nikolayevich Rysnyanski-
29.01.2015).

[http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/mutareke-doneminde-istanbuldaki-rus-
multeicilerin-yasami](http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/mutareke-doneminde-istanbuldaki-rus-multeicilerin-yasami) (Tülay Alim Baran- 28.01.2015)

IV- ÇANAKKALE SAVAŞI ve
SANAT, EDEBİYAT, ROMAN ve
SİNEMA /
*THE GALLIPOLI CAMPAIGN:
ART, LITERATURE, FICTION AND
CINEMA*

Çanakkale Savaşı Edebiyatı

Sema UĞURCAN¹

Özet

Çanakkale Savaşı Türk savaş edebiyatının ana konularından birisidir. Zafer, kazanıldıktan sonra Türk edebiyatına yansır. Ömer Seyfettin, Süleyman Nazif, hikâye-deneme, Mehmet Âkif, Abdülhak Hâmid, Yahya Kemal, Mehmet Emin, Ziya Gökalp şiir yazarlar. Savaşı tasvir, savaş kazanan askeri tebci ederler. Cumhuriyet’le başlayan Memleketçi Edebiyat Akımı bu konuya önem verir. Halide Edib, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Peyami Safa’nın romanlarında Çanakkale savaşları konusu geçer. Cephe ile cephe gerisindeki hayat karşılaştırılır. Şiirde Haluk Nihat Pepeyi, Necmettin Halil Onan, İbrahim Aleaddin Gövsa Çanakkale’nin tarihî ve mekân özelliklerinden bahsederler. Türk zaferlerini destanlar hâlinde anlatan Fazıl Hüsni Dağlarca, onun için de bir destan yazar. Çanakkale Savaşı’na ilgi 1980’lerden sonra tekrar artar. 1990’da Mustafa Necati Sepetçioğlu, üç ciltlik romanında Çanakkale Savaşı’na katılan çok çeşitli kesimden insanları, karşı taraf ile birlikte destan boyutunda işler: Ve Çanakkale, Geldiler, Gördüler, Döndüler. Mehmet Niyazi’nin Çanakkale Mahşeri benzer bir kitaptır. Turgut Özakman Diriliş Çanakkale 1915’te belgelere dayanarak savaşı safha safha anlatır. Araya da fiktif kahramanlarının hikâyesini koyar. 1990’lardan sonra Türk romanında yönelişler değişir. Üstkurmacalı metinler, post modern edebiyat çerçevesinde gelişir. Buket Uzuner’in Uzun Beyaz Bulut Gelibolu’unda (2001) düşmana öteki gözüyle bakılır ve ilişkiler daha beşerî açıdan ele alınır.

1. Zaferden hemen sonra

Çanakkale zaferi bütün halkta olduğu gibi yazarlarda da büyük heyecan uyandırır. Abdülhak Hâmid Çanakkale zaferini, 27 Aralık 1915’te yayınladığı “İlham-ı Nusret” şiirinde, mucizeler devrine geri dönüş olarak nitelendirir.

Türk ordusunun yaptığı elvâh-ı tahayyür,
Gösterdiği âsâr-ı tecelli vü tefekkür,
Tarihe veleh-bahş olacak âbidelerdir!
Etmiş denilir mucizeler devri tekerrür.

Türk askeri, ey memleketi kurtaran evlâd,
Senden feyezân etti bu imdâd-ı Hudâ-dâd
Sensiz o bahâdır ki bugün düşmene kıldın
Sinenle Çanakkala'yı bir kal'a-i pûlâd!.. (Tarhan, 2000: 382-383)

Abdülhak Hâmid şiiirinde Türk askerine minneti, hayranlığı, onun Peygamber'in askeri olduğuna dair ululamayı, Padişah'a tebriği de dile getirir.

Mehmet Emin, Çanakkale zaferi ertesinde “Ordunun Destanı” şiiirinde kahraman orduyu ve onun subayları-asgerlerini şiiir konusu yapar.

Ey, bugüne şahid olan sarp hisarlar!
Ey, kahraman Mehmed Çavuş siperleri!
Ey, Mustafa Kemaller'in aziz yeri!
Ey, toprağı kanlı dağlar, yanık yarlar!

Mehmet Emin, bu şekilde Çanakkale'nin toprağı üzerinde durur. Çanakkale zaferi ile Türk'ün eski tarihi arasında ilişki kurar.

Sizler burda gördüğünüz büyük cengi
Elde kılıç parladıkça unutmayın;
Bugünü de bundan üçbin yıl evvelki
Kahramanlık devri gibi unutmayın. (Yurdakul, 1989: 194)
Aynı şair “Orduya Selam” şiiirinde Çanakkale'yi hatırlatır.
Arıburnu, Seddü'l-Bahir
Bize birer Pilevne'dir
Burda sana yedi gökten:

“Zafer” diye sesler geldi;

Kanlı sırtta ufka değen

Kemiklerden ták yükseldi.

Salam sana, şanlı ordu!

Sen kurtardın, aziz yurdu!... (s. 196)

Bundan sonra Gelibolu

Bize yeni bir Hac yolu.

Her İslâm’ın bu yüce yer

Bir ikinci Kâ’besidir;

Her tepede kanlı siper

Sâhâbeler türbesidir. (s. 196)

Mehmet Emin Çanakkale askerini dönem ruhuna uygun bir şekilde yüceltmekte, İslam ile Türklüğü birleştirmekte, gelecekteki Çanakkale ziyaretlerinin ilk haberini vermektedir.

Ziya Gökalp Çanakkale isimli bir şiiri olaydan sonra yazmış, bir iki sene sonra Yeni Mecmua Nüşa-i Fevkaladesi’nde yayınlamıştır. Şiir, savaştığımız İngiliz ve Rusların Türk düşmanlığını anlattıktan sonra harbin nasıl geliştiğini işler:

Beş Mart’ta iki donanma

Kal’emize saldırdılar.

Toplarımız coşkun suya,

Zırhlıları daldırdılar.

Ziya Gökalp, savaşın dünya tarihinde açtığı izi vurgular: İngilizleri korkutup kaçırın savaş, en çok Rusya’yı etkiler. Rus’un ümit kestiğı bu yenilgiyle anarşistler bayrak açar, çarlık Rus-İLinde düşer, ülkesi parçalanır, Turan artık gerçek olmaya başlar.

Çanakkale dört devlete,

Galebeyi sen çevirdin.

Çar kölesi yüz millete

İstiklâli sen getirdin. (Ziya Gökalp 1977, 257-258)

mısraları, savaşı, meydana getirdiği dünya olaylarıyla değerlendirir. Artık İngiliz ve Rus birer emperyalist olamayacaktır.

Çanakkale Savaşı ile ilgili en güzel şiir, Mehmet Akif'in "Çanakkale Şehitleri" diye bilinen parçasıdır. 1917'de yazıp 1924'de yayınladığı Asım kitabında yer alır. Mehmet Âkif'in iki temel duygusunu vatan aşkı ile din aşkını birleştiren şiir hakkında çok araştırma yapıldığı için burada üzerinde durulmayacaktır.² Mehmet Âkif, tam 18 Mart 1915'te tamamladığı "Berlin Hatıraları" şiirinin son kısmında, bu şehirden uzaklaşarak Çanakkale Savaşı üzerinde durur. Müttefiklerin hücumu altındaki Çanakkale'de ordunun direnişinin kırılması, düşmanın Çanakkale'den İstanbul'a girmesi hâlinde neler olacağını bir bir sayar: Ümidini Boğaz'da döğüşen askerimize bağlayan üç yüz elli milyon Müslüman, rastgelenin çiğneyeceği "şirazesiz" bir kitaba dönecektir. Minareler susturulacak, İslâmiyet'in on üç buçuk asırdır dünya üzerinde yarattığı ruh yok olacaktır. Ama temiz alınlarının "İslâm için son istihkâm" olduğunu bilen asker, asla kendisine bağlanan ümidi boşa çıkarmayacak bir tiynete sahiptir. Mehmet Âkif'in şiiri ithaf ettiği Binbaşı Ömer Lütfi Bey, onlar adına konuşur. Cehennem olsa gelenin göğüslerinde söneceğini, karşılardaki mahşer kudursa, çıldırsa, denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa sinmeyeceklerini söyler. Çünkü bu asker, birlik ve beraberlik içindedir.

Değil mi cephemizin sinesinde iman bir;

Sevinme bir, acı bir gaye aynı, vicdan bir;

Değil mi sinede birdir vuran yürek...Yılmaz;

Cihan yıkılsa, emin ol, bu cephe sarsılmaz! (Ersoy: s. 352)

O zaman Mehmet Âkif büyük bir emniyet ve ferahlama duyar, daha önce düşündüğü ihtimalleri evham olarak nitelendirir. Şimdi evhamı hakikat nuruna yenilmiştir.

2 Yapılan araştırmaların başında Mehmet Kaplan'ın tahlilleri yer alır: "Çanakkale Şehitleri", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2, İstanbul: 2005 , Dergâh Yayınları, s. 255-265.

Savaşın hikâyeye geçmiş yönünü Halide Edib ve Ömer Seyfettin’de görürüz. Halide Edib, 11 Aralık 1914’de Tanin’de yayınladığı “İşildak’ın Rüyası” ile Çanakkale Savaşlarına hâkim olan ruhu ilk anlatan yazarlardan birisi olur. Burada tarih ile halihazır birleşir. Yaralı olan teğmen İşildak, rüyasında Anadolu’dan Gelibolu’na yani Rumeli’ye ilk geçen Osmanlı atası Süleyman Şah’ı görür. Süleyman Şah, kendi geçtiği ve daha sonra tarihin değiştiği topraklara yabancı gemilerin girmesini kınar. “Mezarımın, ülkemin üstünde yoksa düşmanlar mı var?” diye sorar. İşildak rüyasında düşmanların donanmalarıyla geldiğini, fakat kendisinin ve arkadaşlarının onun türbesi önünde, türbeyi ve bu toprakları çignetmeyeceklerine yemin ettiklerini söyler. Süleyman Şah, İşildak’ın yaralı başını eliyle okşar. Rüyadaki bu dokunma İşildak’ı iyileştirir. Ertesi gün kuvvet bularak ayağa kalkar, askerlerine “Şehzade Süleyman’ın mübarek eli rüyamda yarama dokunarak iyi etti.” der. Süleyman Şah ile rüyasında konuşmak, ona sağlığını iade ettirmiştir. Bu hikâyede bir ata kültü vardır. O bölgeyi fetheden atanın manevi kuvveti, şimdi orayı koruyan askerin mukavemet kazanmasına yol açar.

Ömer Seyfettin, “Çanakkale’den Sonra” (16 Ağustos 1917) hikâyesinin kahramanı, sosyal-siyasî olayların baskısı altında ezilen bir insandır. Memleketinin felâketten felâkete yuvarlanacağını düşünür. Kendisinin er geç esir derekesine düşeceğine inanır. Bu kötü durumu fark edemeyip de normal hayatlarını sürdüren insanlara kızar ve onlardan uzak yaşar. Onu bu kötümserlikten uyandıran, yeniden diriltlen Çanakkale zaferi olur. “Bu intizam, bu ruh, bu ordu, bu millet birden-bire nasıl doğuvermişti?... Ümitsizliği geçtikçe gözleri açılıyor, kendini duyan, mefkûresini bilen bir milletin içinde bulunduğunu görüyordu.” Ömer Seyfettin, (1999: 47-48) Millet denen güce ve onun istikbaline duyduğu güvenle normal bir hayata döner. Bu ümit içinde memuriyete girer, yabani otlar içindeki bahçesini tanzim, harabe köşkünü tamir ettirip mamureye çevirir. Yani zafer, kendisini kapadığı evinin ihyasına sebep olur. Sonra evlenir ve bir kız çocuğu dünyaya gelir. Bu çocuğa Çanakkale zaferinin üzerinde yarattığı ümidi gösteren “Mefkûre” ismini takar. Zafer, kahramanın yeniden ihyasına sebep olmuştur.

Çanakkale zaferinden sirayet eden parlak gelecek ümidine 1918 yılında yazılan “Müjde” hikâyesinde de rastlarız. Ömer Seyfettin 11 Temmuz 1915’te, hükümetin arzusu üzerine birçok yazar ve gazeteci ile beraber “Çanakkale harp

sahası tetkik heyeti”nden biri olarak bir çeşit savaş edebiyatı kampanyasına yani orduyu şevke getirme faaliyetine dâhil olur. Ömer Seyfettin bu seyahatte gördüğü bir kozmik olayı “Müjde” adı altında hikâyeleştirerek millet ve orduda moral yaratmak ister. Henüz düşman donanmasının gitmediği sırada, cephede bulunan herkes bulutların gökyüzüne yazdığı “Fethü’n-karîb”, yani “Allah’tan gelecek zafer ve fetih yakındır.” yazısını görür. Bu yazıyı, zaferin haberi olarak yorumlarlar. İmanlılar, mesajın Allah’tan geldiğine inanırlar. İmansızlar tabiat olayının sonucu kabul ederler ama yine de içlerinde bir ümit uyanır.

Çanakkale savaşları havalisini mekân olarak alan hikâyelerden biri “Türk Çocuğu Aleko”dur. Aleko millet sevgisiyle hizmet arzusunu hisseden bir çocuktur. Ruhunda milleti uğruna kendisini feda etme kasırgası kopar. Göç eden ailesinden uzak kalınca, Trakya topraklarında Rum çocuğu rolü oynamaktan başka çare bulamaz. Rumların İngilizlerle haberleşmelerine vasıta olacağını zannettikleri Aleko, Rum ihanetini Türk kuvvetlerine haber verir. Aleko, İngilizlerin Türk ordugâhını havaya uçurma teklifini kabul eder gibi görünür. Ama fedakârlık etme arzusuyla, bütün İngiliz karargâhını, içinde kendisi de olmak üzere havaya uçurur. Ömer Seyfettin çocuğun hizmetini vurgulayarak, Çanakkale Savaşı’nın milletçe yapılan bir savaş olduğunu ortaya koyar.

Savaşın hemen arkasından yazılmış bir metin de Süleyman Nazif’in “Çimentepe” isimli yazısıdır. Altı genç okullarını bırakarak Çanakkale’ye giderler. Savaşın kritik bir anında, bir savaş türküsü söyleyerek arkalarındaki taburla beraber düşman üzerine atılırlar. Düşmanın elinden siperleri geri alırlar. Gerçek bir olaydan yola çıkılarak yazılmış bu metin, Süleyman Nazif’i büyük bir heyecana sürükler.

2. Cumhuriyet edebiyatında Çanakkale Savaşı

Çanakkale’de yenilmiş düşmanın Mütareke yıllarında İstanbul’a girmesinde hiçbir kahramanlık yoktur. Ziya Gökalp, 10 Temmuz 1922’de Küçük Mecmua’da yayınladığı “İngiliz’den Sakın” şiirindeki,

Boğazlar’dan kaçmış iken,

İstanbul’a girdi sulhen: (s. 281)

mısralarında yine Çanakkale Savaşı’na atıfta bulunur. Halide Edib, aynı mantık yürütmeyi Ateşten Gömlek (1922) romanında yapar. Çanakkale’de dövüşmüş

subaylar, İstanbul Boğazı'ndaki düşman zırhlıları karşısında, onlar girmesin diye saatte on bin Türkün şehit düştüğü savaşlar yapıldığını, yine de girdiklerini söyleyince, cesaret madalyalı fakir bir Anadolu neferi, “marifet biz kapıları beklerken girmekti.” der. Bunun üzerin subaylar ve asker, üçünden bir insan çıkacak kadar ruhen ve bedenen birbirine yakın olurlar (Adıvar 2007, 33). Çanakkale zaferi, Millî Mücadele'nin de kazanılacağına işaretidir. Kiralık Konak'ın kahramanı Hakkı Celis, Anafartalar'da ilk süngü hücumunu yapanlar arasındadır. Onun nasıl öldüğü, muhteşem bir İstanbul sofrasında anlatılır. Bu roman Çanakkale'de vatan uğruna dövüşenlerle İstanbul'da ihtikârcılık yapanlar arasındaki tezatı kuvvetle vurgular. Cumhuriyet dönemi edebiyatında bu vurgulama devam eder.

Cumhuriyet döneminde de Çanakkale, Millî Mücadele'yi kazandıran ilk adım olarak görülür. Peyami Safa Mahşer romanında (1924) bir Çanakkale gazisinin İstanbul'da hayatını devam ettirmek için çektiği güçlükleri anlatır. İnci Enginün'ün dediği gibi Çanakkale'de dövüşmüş olmak, bir askerin gücünün ve yiğitliğinin ölçüsü olur.³ Tatarcık romanındaki Albay Nihat ayağını Çanakkale Savaşı'nda kaybeden, materyalist fakat vatan sevgisi kuvvetli bir kahramandır. Yakup Kadri'nin Yaban'ının kahramanı Ahmet Celal de bu savaşta vatan uğruna kolunu kaybetmiş bir kahramandır. Reşat Nuri, 1938'de yazdığı Eski Hastalık'ta kahramanlarına Çanakkale-Gelibolu bölgesini gezdirir. Aşkı eski hastalık olarak gören Züleyha'nın Yusuf ile yaptığı İstanbul-Mersin arasındaki yolculuğun bir durağı Çanakkale civarıdır. Yusuf, Züleyha'nın babasıyla beraber bu topraklarda vuruşmuştur. Harp hatıralarını tekrar yaşamak için o toprakları ziyarete Yusuf çok önem verir. “Harp tarihinde ehemmiyetli olmayan bazı yerler vardı ki, kendi hayatına karışmış olmak itibarıyla, onları da ayrı ayrı dolaşmayı adeta bir vazife biliyordu. Sevdiği bir arkadaşın matarasına su doldururken vurulduğu bir kuyu başı, Havuzlar'da kendisinin bir hafta hasta kalmış olduğu bir bahçıvan kulübesi.” (Güntekin: 139)

Yusuf Çanakkale ve özellikle Gelibolu'yu bir daha yolu düşmeyeceği ihtimaliyle çok dikkatli bir şekilde dolaşır. Züleyha'nın çok bağlı olduğu babasının savaştığı, yaralandığı yerleri gösterir. “Bir gün bana tarif ederken kâğıda çizdiği harita o kadar gözümün önünde ki, buldum.” (s. 139) Bu yolda gidip

3 “Çanakkale Zaferinin Edebiyata Aksi”, Türklük Araştırmaları Dergisi, nu.2, 1986, s. 125.

yaralanma mahalini bulmaya çalışırken önlerine çıkan arazi engellerini “harp harptir, babanızın yolundan” sözleriyle aşarlar.

“Yusuf emsalsiz bir kılavuzdu. Ehemmiyetli muharebelerin geçtiği yerleri çok iyi bildiği gibi elinde ayrıca bir de harita vardı. Züleyha’nın umulmaz bir alâka gösterdiğini fark ettiği için arasına otomobili durduruyor, uzun uzadıya izahat veriyordu. Züleyha, muharebeyi görmiyen insan için onu tasavvur etmenin ancak bu felaketin geçtiği tepeleri, dereleri, kırları görmekle mümkün olabileceğini anladı. Yusuf “düşman şu, şu noktaları tutmuştu; şuradaki siperlere yerleşmişti. Biz, şimdi toprak ve dikenle dolmuş şu siperlerden müdafaamızı yapıyorduk.” dediği zaman Züleyha’nın zihnine durgunluk çöküyor, muharebe hakkındaki hayalleri bir çocuk kitabının boyalı resimleri gibi sahte ve iptidai kalıyordu. Yalnız muharebenin dehşetini değil, onu yapanların fedakârlık ve azaplarını da ancak bir dereceye kadar burada duymak ve anlamak kabildi.” (146)

Gelibolu/Çanakkale’de yaptıkları bu gezi, Züleyha’nın Yusuf’un gerçeğini fark etmesine yol açmıştır. Çanakkale Savaşlarını daha iyi anlamak için bu yöreye yapılan gezilerin başlangıcı olarak, bu romandaki geziyi kabul etmek mümkündür denilebilir.

Cumhuriyet şiirinde de Çanakkale Savaşı yüceltilir. İbrahim Alaettin Gövsa, Çanakkale Savaşı’nı Çanakkale İzleri kitabında işler (1926). “Siperden Mektup” şiirinde bir Mehmetciğin annesine yazdığı mektup söz konusudur. Mehmetcik, büyük ihtimalle şehit olacağını düşünmektedir:

Allah’a dua et, düşman tırpanı

Devlet ağacını yolmasın, anne.

Altında dökülsün oğlunun kanı,

Bayrağın gül rengi solmasın anne.

mırsaları, bize Çanakkale’yi kazandıran isimsiz kahramanların ruh hâlini gösterir. Devlet, bayrak gibi kutsal bir değer uğruna fedakârlık yapmanın heyecanı, gencin mektubuna sinmiştir. Şair, “Boğaz’dan Geçerken” şiirinde de geçişin kendilerinde uyandırdığı hamasî harp duygularını anlatır.

Etrâfta yıkılmış, yanmış şehirler,

Şurada cenk eden büyük bir ordu;

Çarpışır sanki yer, hava, ateş, su;
Bu hengâmelerde mahv olur beşer.

Dökülür toprağa ateşli kanlar,
Yükselir göklere boğuk figanlar.

Hilâl ürpermişti gûyâ derinde,
Semâ uzaklaşmış gibiydi yerden.
Bu gece şu kavga sahilllerinde
Vahşi bir güzelliği hüküm eyleyen.

Şiirde bir tabiat manzarasının arkasından Çanakale Savaşı'nın olayları hatırlanır. Necmettin Halil Onan'ın Çakıl Taşları kitabındaki (1927) “Bir Yolcuya” şiiri, Çanakale edebiyatının en tanınmış şiirlerinden birisidir.

Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın
Bu toprak, bir devrin battığı yerdir.
Eğil de kulak ver, bu sessiz yığın
Bir vatan kalbinin attığı yerdir.

Bu ıssız, gölgesiz yolun solunda
Gördüğün bu tümsek, Anadolu'nda,
İstiklâl uğrunda, nâmûs yolunda
Can veren Mehmed'in yattığı yerdir.
Bu tümsek, koparken büyük zelzele,
Son vatan parçası geçerken ele,
Mehmed'in düşmanı boğduğu sele
Mübarek kanını kattığı yerdir.

Düşün ki, haşır olan kan, kemik, etin

Yaptığı bu tümsek, amansız, çetin

Bir harbin sonunda bir milletin

Hürriyet zevkini tattığı yerdir.

Tamamını buraya aldığımız şiir, insanı üzerinde bastığı toprağın bilincine götüren bir şiirdir. Yakın geçmişin unutulmamasını isteyen bu şiir, İstiklâl Marşı'nı da hatırlatır.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, Dünkü Türkiye dizisinde Selçuklu ve Osmanlıların Anadolu'ya yerleşmelerini ve sonraki bütün önemli safhalarını söz konusu eder. Bugünkü Türkiye dizisinde yer alan Ve Çanakkale... Geldiler, Gördüler, Döndüler (1990) üçlemesinde, savaşı yaşayan çeşitli kesimlerden insanları anlatır. Bu konuda daha önceden yazılmış eserlerden farkı, üç ciltlik uzun romanın tamamen Çanakkale etrafında dönmesidir. Sepetçioğlu'nun Dünkü Türkiye serisindeki eserlerine benzer yapıdadır. Çeşitli çevrelere, farklı konulara ait, değişik hayat tecrübeleri içindeki insanlar, birçok ayrı yoldan gelirler ve Çanakkale'de birleşirler. Çanakkale Savaşı'nın bilfiil içinde bulunurlar. Savaşın öncesinde ve esnasında kahramanlardan bazıları ölür, bazıları ölümden döner. Sonunda kalanlar zaferin sevincini yaşarlar.

Roman kahramanları, cephe ve cephe gerisinde yaşayanlar olarak ikiye ayrılır. Bu savaşların yükünü omuzlarında taşıma kaderini, bir cepheden bir cepheye giden askeri Yüzbaşı Ali Efendi ile Recep Çavuş'ta gösterir. Onlar Şam'da Cemal Paşa'nın ordusunda konuşlanmış askerlerdir. Yüzbaşı Ali Efendi, evlendiğinin ertesi günü Kanal Cephesi'ne gizli servis olarak gider. Burada İngiliz cephanesini patlatırken ağır yaralanır, bir kolunu, bir gözünü, yüzünün yarısını kaybeder. Oradan Çanakkale'ye geçer. Miralay Mustafa Kemal'in hizmetinde yine gizli serviste çalışır. Anıburnu taarruzunda askerlerin en önde gideni olarak ölür. Savaştan önce karısı Hesna'nın da cephede hemşirelik yapmakta olduğunu öğrenmiştir. Fakat savaştaki uzuv kayıpları yüzünden kendisini ona yakıştıramamaktadır. Yazar, Doktor Mürsel Bey'in şahsında, İttihad ve Terakki'ye yakın, vatansever, kendisini hastaların-yaralıların iyileşmesine adanmış bir Çanakkale destekçisini anlatır. Mürsel, Ali Efendi ve Hesna Hanım arasındaki aşk üçgeni esere beşerî boyut kazandırır. Aydın ile savaşa giden bir başka sağlıkçı, İstanbul'un genç okur-yazar kesimin Çanakkale'ye verdiği desteğin örneğidir. Bütün sınıf

arkadaşlarıyla cepheye gönüllü giden Nizami, tahsilini bırakıp bu savaş uğruna canını feda eden gençlerin temsilcisidir. Hala Hatun, Zübeyde, Hanife Kadın, Çanakkale’de Türk ordusuna yardıma giden genç kız, genç kadın ve yaşlı kadındır. Semiha Çanakkale için hemşirelik yapan aydın kadını, Zehra halk hekimini temsil eder. Sabri, Sinan, Osman, Nuri İstanbul’un fakir halk tabakasından olup savaşa gönüllü giderler. Emre, Ali birincisi cepheye sağ kalmayı beceren, ikincisi düşman bombasından ölen iki kahraman çocuktur. Binbaşı Zeki Bey, mülazım Sefer Bey, Miralay Mustafa Kemal gibi ordunun profesyonel mensuplarıdır. Bu şahıslardan bir kısmı önceden birbirini tanır. Bir kısmı yolda karşılaşır. Yazar yolu, kahramanların birbiriyle karşılaşip kaynaşmasının vasıtası olarak gösterir.⁴

Önceki romanlarda çok görülen cephe arkası ahlâksızlıkları burada da vardır. Selameddin Bey, ortağı Rum Berberakis ile beraber hileli un-şeker işleri yaparlar ve halkın sağlığına önem vermeden yaptıkları bu işte çok zengin olurlar. Birinci Dünya Savaşı’nın bu tipik durumunun tipik temsilcisini, yazar ötekilere nispetle ihtişamlı bir çevrede gösterir. Daha önceki romanlardan Mahşer’de bu tip insanlar cezaya çarptırılmamış, İttihatçılardan da kendilerine kuvvetli hâmler bulmuşlardı. Ancak Sepetçioğlu’nun üçlemesinde aşağı yukarı bütün kahramanlar iyi olduklarından, aralarında çatışma bulunmadığından onlar, devletin ileri gelenleri tarafından korunmazlar ve lâıyk oldukları cezayı bulurlar.

Sepetçioğlu, daha önceki romanlarda rastlanmayacak kadar, düşman cephesine de yer verir. İngilizler, Fransızlar, sömürgelerden getirilenler “karşı taraf” olarak her rütbeden şahısla esere girerler. Aralarında Churchill, Jan Hamilton gibi en üst düzeydekiler olduğu gibi alt kadrodan fiktif kahramanlar da vardır. Türklerin kurtardığı teğmen Roger isimli Anzac, Türk tarafında kendisine bakan Semiha Hemşire’ye âşık olur, İslâm’ı kabul eder, Semiha ile birlikte kendi taraflarından gelen bombalardan ölür. Savaş hikâyelerinde Türklerin yabancı yarahlara, esirlere gösterdikleri iyilikten söz edilmişti. Ancak burada esir, yerini kendisi tercih eder.

4 Rus tenkitçisi Bahtin’e göre yol, kronotop değere sahiptir. “Yolda tüm toplumsal sınıfların, zümrelerin temsilcileri olan çok değişik insanların izledikleri uzamsal ve zamansal noktada keşirler. İnsanlar rastlantısal olarak bir araya gelebilir, en farklı yazgılar çarpışıp içiçe geçebilir.” der. Bu romanda yol, kronotop niteliktedir. Çok çeşitli insanlar, Çanakkale cephesine giderken karşılaşır, kaderleri kâh birleşir, kâh ayrılır. (Karnavalın Romana-Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar, derleyen Sibel Irzık, çeviren Cem Soydemir, İstanbul: 2001, Ayrıntı Yayınları, s. 317.)

Eserde çok kahraman bulunması, onların her birinin ayrı kanallardan ağır yürümelerle Çanakkale'ye gelmeleri bu üç ciltlik eserdeki ritmin ağırlaşmasına yol açar.

3. Son Dönem Edebiyatında Çanakkale

Çanakkale üzerine yazılan ilgi çekici romanlardan birisi de Buket Uzuner'in 2001 yılında yayınladığı Uzun Beyaz Bulut Gelibolu'dur. Romanın şimdiki zaman ve geçmiş zaman olarak iki katmanı vardır. Bu katmanlardan şimdiki zamanlı olan çerçeve hikâyeyi, geçmiş zamanlı olan çekirdek hikâyeyi meydana getirir. Bizim konumuz açısından önemli olan çekirdek hikâye kısmıdır. Yeni Zelendalı Viki, Gelibolu'ya, Çanakkale Savaşı sırasında kaybolan büyük babası Alistair John Taylor hakkında bilgi toplamaya gelir. Aramalarının sonucu, Eceyaylası Köyü'nden Gazi Alican Çavuş'un büyük babası olduğunu tespit eder. Zor da olsa, Alican Çavuş'un ileri yaştaki kızı Beyaz Hala ile yakınlık kurar. Beyaz Hala, Viki'nin yanında bulunan, Alistair Jon Taylor'un ailesine yazdığı mektuplar okur. Viki'ye de babasının arkadaşı Mülazım Ali Osman Bey'e ait mektupları okutur. Biri Yeni Zelenda'lı bir er, diğeri İstanbul'lu, Hukuk Mektebi'ni savaş için bırakmış mülazımın yolladığı mektuplar arasında benzerlik vardır. Yeni Zelendalı olan, İngilizler uğruna burada niçin bulunduklarını sorgulamaktadır. Türk olan, bir milletin vatanına, hürriyetine yapılan saldırıya mukavemet etmeyi haklı bulmakta ancak sevdiklerinin ölmesinden rahatsız olmaktadır. Er Alistair John Taylor, savaşta çılgın gibi koştuğu bir anda, bir İngiliz taburuyla birlikte, yeryüzüne inen beyaz bir bulutun içine girip çıkar. Hareketleri iyice çılgınlaşmıştır. Türk kurşunlarından kaçarken, Ali Osman Bey'in yaralı vücuduyla karşılaşır. Yeni Zelendalı ve Türk iki genç, iki gün beraber, yanlarında kimse olmadan yaşarlar. Ali Osman Bey'in yaraları ağırdır. Ölmeden önce refakatçisine kendi Türk elbiselerini giymesini söyler. Alistair John Taylor onun bu son isteğini yerine getirir. Türk üniforması içinde onu Eceyayla Köyü'nden Meryem görür. Durumu anlar, ancak aklı başından gitmiş olan bu gence âşık olur. Onu, İngilizlere esir düşmüş ve onların işkenceleriyle aklı başından gitmiş bir Türk olarak tanıtır. Böylece Alistair John, Alican Çavuş olur. 1985 yılına kadar Eceyayla Köyü'nde Meryem ile kurduğu ailesi içinde yaşar. Viki, Alistair'ın Yeni Zelenda yerlisi Kery'den olan evlâdının torunudur. Bir Avustralyalı'nın bir Türk kimliğine bürünerek uzun yıllar bu topraklarda yaşayıp ölmesi şayiaları, izleyicisini çoğaltmak isteyen medyanın dikkatini çeker. Viki, Beyaz Hala ve onun yeğeni Ali Osman Taylar, bir basın

toplantısı yaparak yayılan şayiaları yalanlamayı tercih ederler. Osmanlı teğmeni Ali Osman Bey ile Anzak er Alistair John Taylor'un hatıralarını yaralamamak için, gerçeğin aksi bir beyanda bulunmuş olurlar.

Bu roman, Çanakkale edebiyatıyla ilgili önceki romanlara benzemez. Benzerleri arasında tek kalır. Bir Anzak'ın Türk kimliğine girmesi ve hayatını böyle sürdürmesi, akılcı yönden bakınca mümkün değil gibi gözükmektedir. Ancak yazarı eserin başında, "bu roman bir kurgu çalışmasıdır. Gerçekle benzerlikler, olsa olsa bir tesadüftür." diyerek yazdıklarının gerçekle bağını iyice kopardığını belirtmiştir. Buket Uzuner'in Gelibolu'sunun diğer Çanakkale romanlarından farkı, böyle bir postmodern roman özelliği göstermesidir. Gerçekle hayal arasındaki çizgi burada giderek incelmektedir. Ancak savaş tasvirleri ve savaşan psikolojisiyle yazar, başarılı bir savaş romanı örneği vermektedir. Geçmiş ile şimdi arasındaki gidiş gelişlerin rahatlığı bu başarıyı sağlamlaştırmaktadır.

Çanakkale Savaşı edebiyatı hakkındaki bu kısa inceleme, bize savaşın başarısı kadar büyük bir edebiyatın meydana gelmediğini göstermektedir. Ruşen Eşref Ünaydın, "Çanakkaleyi yaratanlar, onları anlatacak sanatkarı da yetiştireceklerdir." demiştir. Bunun bugün de gerçekleştiğini söylemek zordur. Ancak var olan edebiyat da Çanakkale zaferini tebciil etmekte, savaşanların temsiliyetlerini yüklenmeye çalışmaktadır.

KAYNAKLAR

Adivar, Halide Edib: Ateşten Gömlek, İstanbul 2007, Can Yayınları.

Bahtin, Mikhail: Karnavaldan Romana-Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar, derleyen Sibel Irzık, çeviren Cem Soydemir, İstanbul 2001, Ayrıntı Yayınları

Enginün, İnci: “Çanakkale Zaferinin Edebiyata Aksı”, Türklük Araştırmaları Dergisi, 2, (İstanbul 1986), s. 111-129.

Güntekin, Reşat Nuri: Eski Hastalık, İstanbul (tarihsiz), İnkılap Yayınevi.

Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri, Hikâyeler 2, Hzl. Hülya Argunşah, İstanbul 1999, Dergâh Yayınları.

Sepetçioğlu, Mustafa Necati: Ve Çanakkale Geldiler, Gördüler, Döndüler C.1-3, İstanbul 2011, İrfan Yayınları,

Uzuner, Buket: Uzun Beyaz Bulut-Gelibolu, İstanbul 2014, Everest Yayınları

Yurdakul, Mehmet Emin, Bütün Şiirleri, Hzl. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Ziya Gökalp: Şiirler ve Halk Masalları, Hzl. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara 1972, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bir Ailenin Çöküşünde Tarihsel İzdüşüm

Ayşe TOMAT^{1*}

Özet

Bu çalışmada, tarihi gerçekleri kurmaca bir biçimde kimi zaman Türkçe kimi zaman da Fransızca kaleme alan Osman Necmi Gürmen'in ses getiren yapıtlarından biri olan Râna, Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşı bağlamında irdelenecektir. Bucak aşireti reisi Osman Paşa'nın torunu olan Gürmen, Râna adlı yapıtında bir yandan annesinin yaşamöyküsünü anlatırken bir yandan da 1905-1928 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü durumu gözler önüne sermektedir. Savaş öncesini, özellikle savaş dönemini ve sonrasını titizlikle ele alan roman Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte bir ailenin yıkımını da anlatmaktadır. Avrupalılar tarafından "hasta adam" olarak nitelendirilen Osmanlı gibi büyük ve güçlü bir imparatorluğun içine düştüğü çöküş, romanın arka planını oluştururken Haşim Bey'in ailesinin yaşadıkları romanın kurgusunu meydana getirmektedir.

Romanın dikkat çeken noktalarından biri de Mustafa Kemal'in ülkesini düşman işgalinden korumak amacıyla yaptığı girişimlerdir. Romanın ana eksenini Mustafa Kemal'in, Gelibolu'da, Suvla Koyu'nda ve diğer bütün illerde ilerlemeye çalışan düşman ordusunu durdurmayı hedeflemesi ve düşmanları ülkesinden atmayı başardıktan sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak için mücadeleye girişmesi oluşturmaktadır. Gazi'nin amacına ulaşmak için gösterdiği bütün bu çabalar halkın bağımsızlık arzusuyla özdeşleştirilmektedir. Halk, kendi bağımsızlığını kazanmak amacıyla, Anadolu'nun fedakar çocuğu olarak adlandırılan Mustafa'nın önderliğinde, kendi yaşamını geri plana iterek vatanına öncelik tanımaktadır. Vatan uğruna ölümü göze aldıkları için, annelerinden, babalarından, kardeşlerinden, eşlerinden ya da çocuklarından vazgeçmek zorunda kalmaktadırlar. Sonuç olarak, Osmanlı gibi

güçlü bir imparatorluğun çöküşüyle birlikte yaşadığı yıkımı ve buna bağlı olarak ailelerde yaşanan kopmaları anlatan Gürmen, roman kişilerine yüklediği tarihsel gerçeklik ile kurmacayı okura sunmaktadır. Bu bağlamda, Haşim Bey ve ailesinin özellikle kızı Râna'nın, Osmanlı'nın çöküş döneminde yaşadığı sancılarının tarihsel olaylarla nasıl bağdaştırıldığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Bir Ailenin Çöküşünde Tarihsel İzdüşüm

Tarihte yaklaşık olarak altı yüzyıl boyunca varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan yükselme dönemine kadar olağanüstü bir fetih politikası izler. Böylelikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda üç kıtaya yayılır; Güneydoğu Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünü egemenliği altına alır. Ancak doruk noktasına ulaştıktan sonra duraklama dönemine girer ve ardından dağılma dönemiyle birlikte son bulur. Böylesine büyük bir imparatorluk tarihçilere ve romancılara da esin kaynağı olur.

Bu çalışmada yapıtlarında Osmanlı İmparatorluğu'nu ana izlek olarak ele alan ve düşüncelerini kimi zaman Türkçe kimi zaman da Fransızca olarak yazıya döken Osman Necmi Gürmen'in ses getiren eserlerinden biri olan Râna adlı roman irdelenecektir. 1927 yılında dünyaya gelen Gürmen'in hayatı son derece dikkat çekicidir. “Filmleri aratmayacak bir hayat onunki. Bucak aşireti reisi Osman Paşa'nın torunu... İstanbul'da dadılarla, Fransız mürebbiyelerle geçen bir çocukluk. Saint Joseph'de eğitim. Paris'te yüksek öğrenim. Paris'ten Siverek'e dönüş ve bir kan davası. İstanbul'a sürgün.”²

Gürmen, Râna adlı yapıtında bir yandan annesinin yaşamöyküsünü kaleme alırken tarihsel geri planda da 1905-1928 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü durumu gözler önüne serer. Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşı öncesini, özellikle savaş dönemlerini ve sonrasını irdeleyen roman, Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte bir ailenin yıkımını da anlatır. Avrupalılar tarafından “hasta adam” olarak nitelendirilen Osmanlı gibi büyük ve güçlü bir imparatorluğun çöküşü romanın arka planını, Haşim Bey ve ailesinin yaşadıkları ise romanın kurgusunu oluşturur.

Râna adlı romanın dikkat çeken noktalarından biri de Mustafa Kemal'in ülkesini düşman işgalinden korumak amacıyla yaptığı girişimlerin öyküsüdür. Romanın ana eksenini Mustafa Kemal'in, Gelibolu'da, Suvla Koyu'nda ve diğer

2 Açıkgöz, E. 2014: Tarih Ders Alınmazsa Tekerrür Eder. Cumhuriyet Kitap Eki. s. 8.

bütün illerde ilerlemeye çalışan düşman ordusunu durdurmayı hedeflemesi ve düşmanları ülkesinden atmayı başardıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak için mücadeleye girişi oluşturur. Gazi'nin amacına ulaşmak için gösterdiği bütün bu çabalar halkın bağımsızlık arzusuyla desteklenince daha da güçlenir. Halk, bağımsızlık kazanmak amacıyla, Anadolu'nun “fedakar çocuğu” olarak adlandırılan Mustafa Kemal'in önderliğinde, kendi yaşamını gözden çıkararak vatanına öncelik tanır. Savaşan herkes vatan uğruna ölümü göze aldığı için, annesinden, babasından, kardeşlerinden, eşinden ya da çocuklarından vazgeçmek zorunda kalır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte yaşadığı yıkımı ve buna bağlı olarak ailelerde yaşanan kopmaları anlatan Gürmen, tarihsel gerçeklik ve kurmacayı birlikte okura sunar. Buradan hareketle, Haşim Bey ve ailesinin özellikle kızı Râna'nın, Osmanlı'nın çöküş döneminde yaşadığı sorunların, tarihsel olaylarla nasıl bağdaştırıldığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Osmanlı'nın gerileme ve çöküş dönemlerine, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise kuruluşuna tanıklık eden Râna'nın doğumu, ülkenin belleğine kazınan günlerden birine rastlar. Babası Hüseyin Haşim Bey “Kelam-ı Kadim'in kapak içine: Emine Râna 18 Cemeziyülevvel 1323 Cuma tarihini”³ kaleme aldığı anda, Yıldız tarafından olduğunu düşündüğü top sesiyle duraklar. Haşim Bey o anda ne olduğunu ayırmına varamamasına karşın Râna'nın doğumu padişah II. Abdülhamid için çok önemli bir gündür. Miladi Takvime göre 21 Temmuz 1905'e karşılık gelen o Cuma günü Yıldız Suikastı meydana gelir. Söz konusu suikast, Ermeni Devrimci Federasyonu tarafından, Yıldız'daki Hamidiye Camii önünde Jorris⁴ adlı Frenk asıllı birine yaptırılan bir eylemdir. Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlete sahip olma arzusuyla Ermeni Devrimci Federasyonu yanlıları Cuma selamlığından sonra II. Abdülhamid'i öldürmeyi planlarlar. Ancak namaz çıkışında Şeyhülislam, Padişaha soru sorar ve onu oyalar. Böylelikle farkında olmadan Padişahın hayatını kurtarır çünkü suikastçıların yerleştirdikleri yüz yirmi kilogram patlayıcı Sultan daha dışarı çıkmadan patlar. Abdülhamid, şans eseri olaydan hiçbir yara almadan kurtulur ancak patlamanın etkisiyle camide bulunan onlarca kişi yaralanır ve ölür.

Camide yaşanan bu vahşete konağın çalışanlarından Raşit Efendi tanık olur: “Beyim, velinimetim... ölüm, felaket, bomba, suikast! diye kekeleyip, istifra

3 Gürmen, O. 2010: Râna, İstanbul: Everest Yayınları, s. 3.

4 Gürmen 2010 s. 9.

edecek gibi dizleri üzerine çöktü. (...) ⁵Caminin eşiğinde, merdivenlerin başında Devletlû'yu fark etmemle birlikte, o ekâbiran arabalarından biri korkunç bir patlamayla bin bir parça uçtu gitti havaya. Caminin camları şakırdadı. Canhıraş çığlıklar, yerlerde sürünenler, parçalanmış insanlar, arabalar, atlar... Nasıl anlatayım bey, bir mahşer, mahşer yeri.”⁶

Osmanlı İmparatorluğu için olumsuz anıları çağrıştıran Râna'nın doğumundan üç yıl sonra, annesi Libabe Hanım tekrar hamiledir. 23 Temmuz 1908'de, Râna'nın kardeşi Süleyman Bâki dünyaya gelir. Haşım Bey, hanımı ve yeni doğan oğluyla ilgilenirken, üç yıl önce olduğu gibi yine bir top sesi duyar. “Ne vardı gene? Ne günah işlemişti? Evlatlarına kutsuz bir talih mi öngörmüştü Yaradan?”⁷ Kuşku ve cevapsız sorularla derin düşüncelere dalan Haşım Bey, Raşit Efendi'den Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe girdiğini ve atılan topun bu haberin müjdecisi olduğunu öğrenir. Nitekim bu kez, “Râna'yı çirkin yüzüyle karşılayan çarkıfelek, Bâki bebeğe gülümser gibi olur.”⁸ Zaten ilerleyen yıllarda Râna büyüyüp toplum içinde kadınların yer aldığı konumu sorgulamaya başladıkça, kendi doğumuyla kardeşinin doğumunu kıyaslayacak ve içten içe hem kardeşine hem de erkeklere kıskançlık besleyecektir.

Bâki'nin doğumuyla birlikte güzel günlerin geleceğini umut eden ev halkı, Osmanlı'nın durumunun günden güne kötüleştiğinin ayırımına varır çünkü öncelikle Bulgaristan bağımsızlığını ilan eder, ardından Girit, Yunanistan ile birleştiğini, Avusturya ise Bosna Hersek'i egemenliği altına aldığını duyurur. Osmanlı İmparatorluğu verdiği bu kayıpların yanı sıra, kendi içinde de başlayan çatırdamalara engel olamaz. İttihat ve Terakki yönetimini ağır bir dille eleştiren Osmanlı gazetecisi Hasan Fehmi Bey'in 6 Nisan 1909 günü Galata Köprüsü üzerinde güpegündüz vurulması, İmparatorluk içinde meydana gelen ayaklanmaların ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden biridir. Söz konusu ayaklanmalarla ilgili ev halkı günlerce hiçbir bilgiye ulaşamaz.

“Herkes kendi gönlüne göre bir rivayet uyduruyor, böylesi gaddar bir ayaklanmanın sorumlusu olarak kimi Sultan'ı, kimi softaları, kimi yüz bulmuş azınlıkları görüyor, kimi de, İttihatçıları hedef almış havasında, tepki yaratacak bu

5 Gürmen 2010 s. 6.

6 Gürmen 2010 s. 7.

7 Gürmen 2010 s. 17.

8 Gürmen 2010 s. 18.

hareketin, Padişah'ı toptan saf dışı bırakmak gayesiyle, bizzat İttihatçılar tarafından düzenlendiğini ileri sürüyordu.”⁹

Günlerce süren bu ayaklanmaların sonunda Abdülhamid tahttan indirilir ve sürgüne yollanır. Osmanlı için büyük bir yıkım getiren ayaklanmalar, Haşım Bey ve ailesinin de zor günler geçirmesine neden olur çünkü ayaklanmalardan son derece tedirgin olan Haşım Bey, Koska'da yaşayan anne ve babasının Sultantepe'de bulunan konağa gelmelerini ister. Onların, yanında daha güvende olacaklarını düşündüğü için kardeşi Selâhaddin Efendi'den Nâsır bey ve Fatma hanımı getirmesini rica eder. “Üç gün süreyle, Haşım bey Koska'dan gelmesi gereken ebeveynlerini bekledi. Hacı ağa, eşraf intibai yaratmamak, herhangi bir husumete yol açmamak için, faytonu evde bırakıp yaya olarak her gün Üsküdar'a iniyor, Boğaz'ın iki yakası arasında gidip gelebilen kayıkçılardan, balıkçılardan havadis toplamaya çalışıyordu. Öğrenebildiği kadarıyla, Rumeli yakası zebanilerin elinde inim inim iniliyor, her gün, her saat işlenen cinayetlerin korkusuyla kimse evinden dışarı adım atmaya cesaret edemiyordu.”¹⁰ Haşım bey için uzun ve sıkıntılı geçen bir bekleyiş, yaşlı ailesi için ise son derece yorucu ve korku dolu bir yolculuğun ardından birbirlerine kavuşurlar.

Oğulları Haşım beyin konağında kendilerini güvende hisseden Nâsır bey ve Fatma hanım, geçici bir süreliğine geldikleri bu evde, yıllarca yaşamaya mahkum olurlar çünkü “ev, bark; evet, yüzlercesi, binlercesi bir gecede yok oluvermişti. Ejderha dilini andıran alevler, Meşrutiyet'in ilanının üçüncü sene-i devriyesini kutlayan uçsuz bucaksız meşum bir fener alayı gibi dizi dizi sıralanmış, birbirine yapışık, ahşap evleri, Aksaray, Koska, Vezneciler, Çukurçeşme demeyip yutuvermiş, Balat'a doğru yol alıp gitmişti.”¹¹ Böylelikle Osmanlı'nın kendi içinde yaşadığı sıkıntılar bir kez daha Haşım bey ve ailesine yansır ve onların zor günler geçirmesine neden olur.

“İşyanlar, savaşlar, tedhişler! Avrupalı “Hasta adam” diye nitelediği Osmanlı'yı tarihin sayfalarına gömmek ister.”¹² Nitekim olaylar da Avrupalıların isteği doğrultusunda gelişir çünkü askeri yetersiz olduğu için Osmanlı artık ne içerde ne de dışarıda karşılaştığı sorunlara çözüm bulur. Bir yandan Balkanlar karışırken

9 Gürmen 2010 s. 25.

10 Gürmen 2010 s. 23.

11 Gürmen 2010 s. 37

12 Gürmen 2010 s. 42.

diğer yandan da hükümet binası Bâb-ı Âli basılır ve Harbiye Nazırı Nâzım Paşa öldürölür. Çıkan çatışmalar bu kez Haşım beyin kızı Râna'yı derinden etkiler çünkü canından çok sevdiği amcası Selâhaddin efendi hükümet içinde yaşanan olaylar nedeniyle ortadan kaybolur. Tek sırdaşı ve arkadaşı olan amcası gidince Râna kendini yalnız hissetmeye başlar.

Amcasının gitmesiyle birlikte daha da mutsuz olan ve onu çok özleyen Râna'nın doğduğu gün başlayan kötü kaderi hiçbir zaman peşini bırakmaz çünkü Râna dokuz yaşına girdiği gün, Osmanlı seferberlik ilan eder. Silahaltına alınan gençler, nesillerinin tükeneyeceği korkusuyla cepheye çıkmadan önce evlenmeye karar verirler. Bu nedenle Haşım beyin öz kızları gibi gördüğü Pakize ve Nazile'ye talip çıkar. Biri imamın, diğeri de muhtarın oğludur ancak daha “söz kesilmeden, Avusturya Sırbistan'a, Almanya Rusya'ya, Fransa'yla İngiltere Almanya'ya harp ilan etti; velhasıl, devletlerin karşılıklı harp ilanlarıyla savaşlar hafta içinde bütün Avrupa'yı sardı.”¹³

Birkaç ay içinde durumu daha da kötüleşen Osmanlı'ya, Rusya, İngiltere ve Fransa savaş açar. “İngiliz ve Fransız donanmaları, Payitahtı kestirme yoldan ele geçirmek amacıyla, Çanakkale Boğazı'na dayanmış, Gelibolu'nun ucunda Seddülbahir'de, Kumkale'deki tahkimatları topa tutup tahrip etmişlerdi.”¹⁴ Söz konusu olaylar karşısında halk da büyük bir kedere bürünür. Haşım beyin konağında yaşayanlar kendilerini zor günlerin beklediklerinin farkındadırlar. “Rahat yüzü göstermeyecek misin ya Rab?”¹⁵ diye sızlanan Libabe hanım ev halkını çarşıda bulabildikleri bütün yiyeceklerden satın almaları için seferber eder. Yiyecek sıkıntısını kendileri açısından fırsata çevirmeyi başaran satıcılar ise beş katı fiyatlarla satarlar. Ancak konağın çalışanlarının satın almaktan başka çareleri yoktur çünkü savaşların ne gibi sonuçlar doğuracağı kimse tarafından bilinmemektedir dahası Osmanlının durumu günden güne kötüleşmektedir.

Hayatlarını bütün cephelerden ve özellikle Çanakkale cephesinden gelecek olan habere bağlayan halkın yüzü aylardan sonra ilk kez güzel bir müjdeyle güler: “Toplarıyla sahili, yamaçları, tabyaları toz duman ederek saldıran boğalar, şeytana çarpılmış, kale gibi o muazzam zırhlıların birçoğu, ne hikmetse, infilak edip, sulara gömölümüştü. Bu kez sevinç çığlıklarıyla sokaklara fırlayan ahali, elden ele dolaşan

13 Gürmen 2010 s. 104.

14 Gürmen 2010 s. 107.

15 Gürmen 2010 s. 107.

gazetelerin ‘zafer’ başlıklı yazılarını balözü toplayan anılar gibi, emercesine okuyor, yıllardır ardı arkası kesilmeyen felaketlere kanı donmuş cemaat, camilerde tekbir getirerek Cenabı-ı Hakka şükranlarını bildiriyordu.”¹⁶ Çanakkale’den halkı mutlu eden haberler gelmesine karşın, Gelibolu’da çatışmalar devam etmektedir. Büyük kayıplar verilen Gelibolu’dan aylar sonra halkı biraz olsun rahatlatan bir haber gelir. Mustafa Kemal, düşmanı denize kadar kovalayarak, Konstantinopolis’i düşleyen düşmanlara bütün yolların kapalı olduğunu kanıtlar.

Gelibolu ve Çanakkale’de elde edilen başarının ardından, düşman tekrar boy göstermeye başlar. Yunanlılar İzmir’i işgal eder, İtilaf Devletleri İstanbul’un fiilen işgal edildiğini dillendirirler. Bu arada Râna’nın amcası Selâhaddin efendi geri döner ve yeğeni çok mutlu olur. Ancak kısa süren neşeden sonra, Râna tekrar mutsuzluğa ve yalnızlığa mahkum olur çünkü amcası bu kez Mustafa Kemal’in ordusuna katılmaya ve onlarla birlikte savaşmaya karar verir. “Kendini bildiğinden beri duyduğu, okuduğu hep vahşet, harp, katliam; geçirdiği günler ise, üzüntü, sıkıntı, yokluk, ümitsizlik”¹⁷ olan Râna için artık yaşam anlamsız bir mücadele gibi gelmeye başlar. Kızının içine düştüğü bunalımın farkına varan Haşım bey, ona Fransızca ve piyano dersleri aldirtmasına karşın, Râna’yı mutlu etmeyi başaramaz çünkü çocukluğundan beri hayranlıkla sevdiği amcası artık çok uzaklardadır. Üstelik bu kez geri gelip gelemeyeceği de belli değildir.

Aradan bir yıl geçmesine karşın amcasından hiçbir haber alamaz Râna. Amcasını düşündüğü bir gece top sesleriyle irkilen genç kız, büyük bir yangının patlak verdiğinin farkında değildir. Tarih boyunca sürekli ve ağır hasarlara neden olan yangınlara sahne olan memleketi yine tehlike altındadır. O dönemde, İstanbul’da çıkan yangınların nedeni binaların ahşap ve birbirine yakın olmasına bağlıdır. Üstelik şehrin konumu gereği rüzgar alması, yangınların sonuçlarını ağırlaştırır. O gece de rüzgar Iodostan estiği için alevleri daha çok körükler ve evleri bir çırpıda yutar çünkü rüzgar estikçe kıvılcımlar bir evin çatısından ötekine geçer. Sultantepe halkının tulumbacılara yardım etmesi de yangını durdurmaya yetmez ve her şey harap olur:

“Akşama doğru rüzgar hızını kesti. Uçuşan kıvılcımlar kül rengine dönüştü. Meydanın ortasında öbek öbek yığılmış eşyaların üstünde sızıp kalmış çocuklar, inleyen kadınlar, ne yapacaklarını bilemeyen insanlar, göz alabildiğine uzanıp

16 Gürmen 2010 s. 108-109.

17 Gürmen 2010 s. 187.

giden hazin bir manzara, için için yanmaya devam eden kararmış harabeler, dikili duran kapkara üç beş baca, yas tutan toprakta çıtırdayan sessizlik. Bir varmış bir yokmuş... Mescit, tekke, iki de konaktan başka, Sultantepe'nin ismi kaldı yadigâr.”¹⁸

Yangından zarar görmeden kurtulabilen konaklardan biri olan Haşım beyin konağı uzun bir süre bütün mahalle halkına yuva olur. Savaş nedeniyle meydana gelen olaylardan olumsuz bir şekilde etkilenen Râna'yı küle dönen Sultantepe yangınında mutlu eden tek şey evleri yanan Nazile ve Pakize ablalarının eşleriyle birlikte tekrar konağa yerleşmeleridir. Nazile ve Pakize'nin misafirliliği hemen hemen iki yıl kadar sürer çünkü yangının şiddeti o kadar güçlüdür ki aradan yıllar geçmesine karşın izleri silinemez:

“İki sene boyunca yağın yağmurlara rağmen, yaralı yangın yeri yer yer kül rengi fare postlarıyla örtülü gibiydi. Vilayetin tespitlerine göre Sultantepe’de alevler birer, ikişer katlı yedi yüz hane, kırk iki dükkân yutmuş; ahşaptan hayır göremeyen yedi bin felaketzedenin dağda bayırda buldukları taşları eşeksirtına yükleyip getirmesi aylar yıllar sürmüştü, duvarcı ustaları kapanın elinde kalmıştı.”¹⁹

Yangın felaketinin ardından halkın içini ısıtan güzel haberler gelmeye başlar çünkü Mustafa Kemal, tarihe Başkomutanlık Meydan Muharebesi ya da Dumlupınar Meydan Muharebesi adıyla geçen büyük bir savaşı başarı ile sonuçlandırır. 30 Ağustos 1922 yılında Türk ve Yunan ordusu arasında meydana gelen bu savaş, Kütahya’ya bağlı Dumlupınar yakınlarında gerçekleşir. Gazi, Dumlupınar’da “Yunan ordusunun üstüne kartal gibi çöktükten”²⁰ sonra İzmir’den başlayarak bütün memleketi düşmanlardan temizlemek için savaşır.

Başarıyla sonuçlanan savaşların ardından Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, halk geleceğe umutla bakmaya başlar. Ancak doğduğu günden itibaren suikastlar, ayaklanmalar, isyanlar, savaşlar arasında büyümek zorunda kalan Râna gelecek yerine, kayıp giden gençliğine, çocukluğuna bakar ve yazmaya karar verir: “Yazacaktı. Sevgiyi yazacaktı, katledilen sevgiyi! Katledilen gençliği! Çürümüş cemiyeti! Gâvur çekip gitmişti, Müslümandan soracaktı hesabı.”²¹ Yazma eğiliminin nedeni çiftliklerini satın alan ailenin kızı Olga’yla arkadaşlık etmesi

18 Gürmen 2010 s. 293.

19 Gürmen 2010 s. 356.

20 Gürmen 2010 s. 318.

21 Gürmen 2010 s. 374.

ve ondan etkilenmesidir. Kendisini her olanakta arkadaşı Olga ile kıyaslayan Râna içinden çıkılmaz bunalımlara sürüklenir çünkü savaşlar nedeniyle yitirdiği çocukluğunun ve gençliğinin yanı sıra Müslümanlığın da kadınları köleleştirdiğini düşünmeye başlar. Sokakta çarşaf giymek zorunda olmaktan, gece tek başına dışarı çıkamamaktan, kızların okula gidememesinden şikayet eden Râna, Tanrı'nın kadınları neden yarattığını sorgular. Olga'ya özenen Müslüman kız onu telefonla arar ve “Senin Allah'ın... kadınları çarşafa sokar mı? Senin Allah'ın neden size iltimas geçer? Ne bayram ne cenaze namazı, bizimki beni camiye sokmuyor.”²² gibi sözlerle sitem eder. Bütün düşüncelerini ve yaşadıklarını kaleme alan Râna, yazısına da son derece anlamlı bir başlık koyar: “Ölü Günler”.

Bir gün, Râna çok sevdiği ve yürekte bağlandığı arkadaşı Olga'nın evleneceği haberiyle yıkılır çünkü amcasının ardından kardeşi gibi sevdiği bu kişinin de gitmesini istemez. Bunun üzerine tanımadığı ancak kendisini isteyen doğulu Kürt biriyle evlenmeye karar verir. Yaşamı boyunca annesiyle bir türlü anlaşılamayan genç kız, bütün sırlarını babasıyla paylaşır, bu nedenle kendisine görücü gelen adamı istediğini ilk babasına anlatır. Haşim bey, inatçı kızının doğulu biriyle evlenmesine sıcak bakmamasına karşın, kızının isteğini reddedemez ve adamı araştırdıktan sonra evlenmelerine izin verir.

Amcasına çok benzettiği kocası Halil bey ile güzel günler geçirir Râna çünkü eşi çok kibar ve nazik biridir. Ancak Râna'nın talihsizliği burada da peşini bırakmaz. Eşinin öyle bir talebi olmamasına karşın, çocuk aşkıyla yanıp tutuşan Râna, yine mutsuzluklara sürüklenir. Doktorlara, hocalara gider, türbelerden çıkmaz olur. Ümidini yitirdiği bir gün hamile kaldığının ayrımına varır ve kocasıyla mutlu günlerine geri döner. Doğumuna bir ay kala, ülkesinin siyasi durumu nedeniyle Râna'nın mutluluğuna tekrar gölge düşer. Eşi Halil beye gelen bir mektupta “Siverek mebusluğuna namzet gösterildiniz. İmza için acilen teşrifiniz beklenir. Tebrikler. Hürmetlerimin kabulünü istirham ederim. – Cemal.”²³ cümlelerini okuyan genç anne adayı, yine sessizliğe bürünür.

Eşinin Ankara'ya gitmek zorunda kalması nedeniyle Râna babasının konağına gider. Ancak orada kalacağı ilk gece yangın çıkar ve hamile kadın bir hafta boyunca olayın şokundan çıkamadan yatar. Kocasının gelmesiyle içine düştüğü karabasandan biraz olsun kurtulabilen Râna, kendi evine götürülür ve

22 Gürmen 2010 s. 386.

23 Gürmen 2010 s. 498.

birkaç gün sonra bir erkek bebek dünyaya getirir. Çok istediği çocuğunu kucağına aldığı anda rahatlamaz aksine yıllar içinde bozulan ruhsal durumu tamamen allak bullak olur ve genç kadın aklını yitirmeye başlar.

Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır çünkü eski güzel günlerden eser kalmamıştır. “Bir imparatorluğun zorlu çöküş dönemi ile yeniliklere gebe bir devletin doğum sancıları arasında kalmış bir kadının, bir insanın hayatı Râna”²⁴ yok olan Osmanlı gibi karanlıklara hapsolür. Doğduğu günden itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun kaderini yaşamak zorunda kalan kadının sonu da Osmanlı’nın dağılmasına rastlar. Sonuç olarak, Osmanlı gibi büyük bir imparatorluk çökerken onunla birlikte Haşim beyin ailesi gibi birçok ailenin de dağıldığını söylemek yerinde olur.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, E. 2014: Tarih Ders Alınmazsa Tekerrür Eder, Cumhuriyet Kitap Eki.
- Demirdirek, A. 2011: Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, Ankara.
- Ekinci, B. 2014: Osmanlı’nın Çöküşü İmparatorluk İttihatçıların Elinde, İstanbul.
- Gürmen, O. 2010: Râna, İstanbul.

24 Gürmen 2010.

Jean Giraudoux's Gallipoli: A Representation of Continents in War

Arzu Etensel ILDEM¹

Abstract

Jean Giraudoux the famous French playwright of the 20th century combated in the battle of Gallipoli and got injured during the French attack on the 21st on June 1915. Giraudoux's *Carnet des Dardanelles* and his short story *Dardanelles* reflect the war atmosphere he witnessed during the struggle between the Ottoman Empire and the Allied Powers. In his description, Giraudoux mentioned the colonial forces of both France and Great Britain insisting in the multinational aspect of this battle.

We are here to commemorate the centennial anniversary of the Gallipoli battle. We all know that the conclusion of this battle was a milestone to all the belligerent countries. The First World War was the last encounter of the European Empires. The Austrian Empire and the Ottoman Empire saw their dissolution at the end of this war together with the Russian Empire. Altay Cengizer writes in his recently published book entitled *In the light of fair memory: the way to World War One and the End of Ottoman Empire*: "Starting with Churchill, many thought that the Gallipoli battle would shorten the general war"². The generally accepted idea was that victory in Gallipoli would provoke the fall of Istanbul and would open the Black Sea to the Allies, providing them the possibility of helping Russia: "The war would be helpful to Russians as well as British forces in Middle East"³

1 Ankara University, Turkey

2 A. Cengizer 2014: *Adil Hafıza'nın Işığında Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*. İstanbul: Doğan Kitap, p. 518

3 Cengizer 2014 p. 522

The strategic importance of Gallipoli made the struggle very fierce, in a rather short period of time a high number of soldiers opposed each other. The Allies had only foreseen a naval attack. On the 18th of March several warships forced, in vain, the strait of Dardanelles. After that attempt, a land campaign was inevitable. Various landings were made in various points of the Gallipoli peninsula.

Important dates:

Attack of Ally warships: March 18th 1915

First Ally landing: April 25th 1915

Retreat of Ally forces: January 9th 1916

Jean Giraudoux, one of the most famous French playwrights of the 20th century, landed at Seddülbahir area of Gallipoli on the 20th of May 1915. His regiment took the Savoie-Transatlantic from Marseille on May the 15th and arrived to Limnos Island five days later. Limnos - rented to the Allies by the Venizelos government- was the nearest harbour to Gallipoli Peninsula. Gallipoli was Giraudoux's third front mission during World War One.

Born in Bellac (1882) near Chateauroux in central France, Giraudoux studied German in a university and started to travel at a young age. In 1910 he entered the French Ministry of Foreign Affairs. Being a diplomat didn't prevent him from writing many novels and essays in 1910's and 1920's. In 1928 after meeting Louis Jouvet, the prominent theatre director of the French interwar period, Giraudoux adapted, in cooperation with Jouvet, his novel *Siegfried et le Limousin* to the stage and thus started a very successful playwright career. He died in 1944, couple of months before the liberation of Paris.

Giraudoux's main novels and essays:

Provinciales (1909)

L'Ecole des indifférents (1911)

Simon le Pathétique (1918)

Elpénor (1919)

Amica America (1919)

Adorable Clio (1920)

Suzanne et le Pacifique (1921)
Siegfried et le Limousin (1922)
Bella (1926)
Aventures de JérômeBardini (1930)
Choix des élues (1939)

Giraudoux's plays:

Siegfried (1928)
Amphitryon 38 (1929)
Judith (1931)
The Enchanted (1933)
Tessa (1934)
Supplément au voyage de Cook (1935)
The Trojan War Will Not Take Place (1935)
Electra (1937)
L'Impromptu de Paris (1937)
Song of Songs (1938)
Ondine (1939)
The Apollo of Bellac (1942)
Sodom and Gomorrah (1943)
The Madwoman of Chaillot (1945)

Anti-war feelings play an important role in Giraudoux's works especially in his play *The Trojan War Will not Take Place*.

When the war broke out Giraudoux was travelling in France. He was dancing in a night club when he learned the German declared war on France. "We were in war! I said good-bye to my partner and left for the little town

where my parents were.”⁴ Giraudoux perceived war with patriotism though not showing anti-German feelings. His regiment was first sent to take back Alsace-Lorraine from Germany. But after several weeks of wandering near Mulhouse, the regiment headed the Marne front and “they were able to take a flag from the enemy”⁵. On September 16th, during his second month of fighting Giraudoux was wounded at the front of Aisne and was evacuated to Fougères where he was hospitalized. It took him a long time to recover. In January 1915 Giraudoux decided to join the Oriental front. During more than two months he waited in Provence, in Montpellier and Marseille his departure for Orient. He was very optimistic regarding the result of the Oriental front. “He hoped to play more of a diplomatic role than a military one in this campaign.”⁶ In Marseille Greek and Turkish speaking interpreters were preparing a lexicon to be used in Istanbul. Giraudoux wanted to add the following sentence to the book: “I was the first one to enter into the harem”⁷. Giraudoux left for the Dardanelles in a very good mood. His only concern “was not to be promoted second lieutenant despite his heroic behaviour in war.”⁸

Giraudoux described his daily life in Gallipoli in two works: *Carnet des Dardanelles* which is a journal with almost daily entries and a short story entitled *Dardanelles*, which was published in the compilation *Adorable Clio*. *Clio* the muse of history inspired Giraudoux about writing his personal memories of war. *Adorable Clio* was published in 1920. *Carnet des Dardanelles* consists of notes Giraudoux started to take in March 1915 while he was waiting for his departure to the Orient. It is possible to say that the journal ended the day Giraudoux was wounded during the attack performed by his regiment at the Seddülbahir front. *Carnet des Dardanelles* remained unpublished until 1969 when Jacques Body published it with his notes.

Giraudoux stayed at the Gallipoli front between the 20th of May and the 21st of June when he was wounded twice during the French attack. Afterwards

4 Body, J. 2004: Jean Giraudoux. Paris: Gallimard, p. 278

5 Teissier, G & Berne, M. 2010: *Les Vies multiples de Jean Giraudoux*. Paris: Grasset, p. 110

6 Teissier & Berne 2010 p. 115

7 Giraudoux, J. 1969: *Carnet des Dardanelles suivi de Dardanelles*. Introduction and notes by Jacques Body. Paris: Le Bélier, p.46

8 Teissier & Berne 2010 p. 112

he was evacuated to France. At his return to France, he was awarded the wartime Legion of Honour. While in Gallipoli Giraudoux received the promotion he was waiting for. He became second lieutenant on 1st of June. He organized a dinner to celebrate his promotion. The beautiful drawing and the very sophisticated menu show his high spirit during these days of fierce battle where he saw people dying next to him every day.

Menu:

Potage Sed-ul-Bar

Hors d'œuvres variés

Entrecôte Eski-Hissarlick

Petit-pois Ain-Tepe

Crème Ali-Baba

Fromage Wilhelmine

Abricots à la parisienne

Petits-beurre Gallipoli

Café à la turque

Tarragone

Crus de l'Armée 1914

Graves-Veuve Clicquot

Sed-ul-Bar le 1er Juin 1915

Dessin de Jean Giraudoux

A Monsieur le Médecin-Auxiliaire Breuil

Giraudoux's regiment travelled to Gallipoli on the Savoie, a cruise ship rented to the Allies during the war. Giraudoux had previously travelled on the Savoie before the break of war, in 1907 on his way to New York. He enjoyed his life on the ship drinking cocktails and playing Bridge. In Limnos an international atmosphere was waiting for Giraudoux whose first remark was about the British:

“the English cheered a submarine coming from the Marmara Sea after having destroyed several Turkish transport ships”.⁹

Giraudoux’s description started with the point of landing in Seddülbahir: Morto Bay and widened to the French and English sections which were separated by a little bridge, and to the trenches. Furthermore, there was the attack line.

The Allies were multinational because of the colonial soldiers from French and British colonies: Africans from French West Africa and Moroccans wearing red fez from the French part, Australians, New Zealanders and Indians from the British part. All those nations were facing the Turks. The word Turk is repeated various times without the mention of “enemy”: the Turkish centre Ahi Baba, in fact AlçıTepe, the Turkish attack, the trench of the corps which is retaken by Turks and taken back from the Turks, a Turkish prisoner etc...

Only on one occasion Giraudoux put emphasis on the French-Turkish opposition: he woke up a French soldier who fell asleep during the night guard of the 8th of May and asked him suddenly:

“-What would you do if I were a Turk?

-I..., I would kill you Sir!”¹⁰

Giraudoux never expressed hatred towards Turks. Turks appeared to be one of the many nations taking part in the battle. “Some shootings are heard: Is it the mount of Ash? (Deformation of AlçıTepe) No, it is Asia. Africans and Australians are participating, without hatred to the struggle of these two continents who are enemies.”¹¹

The trenches were divided into the English section and the French sections. “In the morning when new soldiers took over the ones in the trenches, at the intersection point between the French and the English trenches the liaison agents wouldn’t exchange their stamps anymore.”¹² The sea was also divided: “In the red waters of the golf (stay) English ships, in the straits the French ships which prefer the golden waters.”¹³ In the morning, English soldiers used to bath in the sea. On

9 Giraudoux 1969 p.55

10 Giraudoux 1969 p.91

11 Giraudoux 1969 p. 71

12 Giraudoux 1969 p. 111

13 Giraudoux 1969 p. 112

the beach Giraudoux saw “handsome English men, handsome Senegalese men and stocky and swift French men.”¹⁴ Near the Ghurkha bay, there was an English canteen and it seems that there was very often trouble with the Greek staff of this canteen. One Greek said Giraudoux not to trust the Greeks. On the 25th of May, anniversary of the Ally landing to Gallipoli, Giraudoux thought that they were all pretending to be Robinson (Crusoe) “An English soldier has even an umbrella”¹⁵

Colonial soldiers from the French troops were mentioned very often by Giraudoux. He saw Senegalese soldiers exercising under the bullets on the 22nd of May. Another day he wrote “Negroes are exercising: the slaves”¹⁶. Black soldiers were indeed in this case, the slaves of the French colonial army. Apparently this sentence didn’t seem politically incorrect to Giraudoux. On the 12th of May the Senegalese regiment replaced Giraudoux’s regiment at the trench. During the night Giraudoux and his companions were in the trench and during the day “the Bambaras and the Peuls” (black ethnic groups from Africa) would be in the trench according to the strategy of the French commander: whites for the night and blacks for the day. “During the midday nap the Senegalese soldiers were doing what we used to do at midnight: they would move in their sleep, complaining and they would pray to their sorcerers.”¹⁷, in other words their Gods.

When Giraudoux and his friends were going from the hills where the trenches were situated down at the beach to have a bath, they would jump over “colonial soldiers and legionaries lying next to each other”¹⁸ and while swimming “we are hitting Negroes who would, as good hippopotamus, dive into the sea”¹⁹

On the 17th of May Giraudoux becomes vice-commander of the 7th Senegalese regiment. We can easily see that colonial soldiers are a great part of the French army.

Among the British troops Australians and New Zealanders were very present. The first morning after the landing Giraudoux and his friend Arighi

14 Giraudoux 1969 p. 67

15 Giraudoux 1969 p. 73

16 Giraudoux 1969 p. 71

17 Gidaudoux 1969 p. 116

18 Giraudoux 1969 p. 117

19 Giraudoux 1969 p. 117

went by the Australians to have coffee. Giraudoux mentions a Zealander (he doesn't say New Zealander) "who has painted a tiger on his canon because he thinks it looks more natural."²⁰

Giraudoux only wrote something violent about the nations in war once in his *Carnet*: "The Australians massacre all the Turks"²¹. In *Dardanelles* he repeated the same idea: "(...) regiments of Sydney, taking the Turks by surprise were exterminating them without mercy because the Turk is the national enemy of the Australian."²²

Giraudoux underlines the multi ethnicity of the battle in a very poetic sentence: "We were living without living dazzling and ordinary days. No nasty or useless act was imaginable: we were seen from all parts and no movement was allowed which would not have been accepted by ten different nations."²³

Nature and animals were also present in the description: the beautiful dawn, the golden hills, and the lovely valley which looked like a painting of Puvis de Chavannes. The first night in *Seddülbahir* Giraudoux received "the visit of Turkish dogs" and his friend Juéry taught him how to call them. A lark flew over the French trench following the shining of the arms and plates of soldiers and could have indicated to the Turks the location of the soldiers. Indians were brothers of ants. The frogs at the French side sang "brekekex" and the frogs of the other side sang "Coax, coax". Repeating the same detail Giraudoux wrote in the short story *Dardanelles*: "The frogs of the Turkish stream responded to our frogs in a coded language."²⁴

At the end of *Dardanelles* Giraudoux imagines that the armies are made of women soldiers: "the African women who are preparing the mosaic of their tombs with sea stones, French women who are sure that they will taste again the cheese of their country and Australian women who are smoking without thinking about the future, knowing that they are mortals."²⁵ African and Australian women were together with French women the important part of the imaginary female army.

20 Giraudoux 1969 p. 113

21 Giraudoux 1969 p. 97

22 Giraudoux 1969 p. 111

23 Giraudoux 1969 p. 117-118

24 Giraudoux 1969 p. 119

25 Giraudoux 1969 p. 118

The battle described in a concise style in the *Carnet des Dardanelles* and in a very poetical manner in the short story *Dardanelles* was in reality a very deadly period of World War One. The number of casualties was very high: among the allies 62.089 dead and 119.952 wounded (French forces: 9.795 dead and 17.371 wounded), among Turks 101.279 dead and 97.917 wounded²⁶. A complete generation of young Turks, the majority well educated officers were lost in the battle of the Dardanelles.

General Gouraud was the commander of the French troops at the Seddülbahir front where casualties were particularly heavy. Giraudoux mentioned several times the presence of General Gouraud called “le lion d’Argonne” in his *Carnet de Dardanelles*. Giraudoux noticed Gouraud the day of his landing at Seddülbahir on the 20th of May: “We go to the general quarter with General Ganeval (he was on the same ship as Giraudoux and died while Giraudoux was at Gallipoli); I notice Gouraud.”²⁷ Giraudoux saw the General Gouraud on the 23rd of May on horseback. “He (Gouraud) is not pleased by the military move of Bailloud”.²⁸ On the 14th of May Gouraud ordered the regiment to dig a trench on the third lane in order to join the English. But on the contrary Giraudoux never mentioned the General Gouraud in his short story *Dardanelles*.

Sermet Atacanlı in the book entitled *Atatürk and the Commanders of Gallipoli* makes reference to a letter written by General Gouraud to General Hamilton about the situation in Seddülbahir on June 4th: “The Turks in the trenches are good soldiers, they resist courageously. Under these circumstances we will advance very slowly and with great loss.”²⁹ Mustafa Kemal Atatürk at an interview recalled the heroism of the French soldiers at Seddülbahir front. “French troops attacked us at Seddülbahir. A horseback regiment attacked the Turkish trench. In front of the infantry, they run to the trenches, and maybe to their death, fearlessly. I appreciated this act which I found chivalric.”³⁰ Giraudoux wrote in his journal that he used to visit a place named the Zimmermann farm to wash and shave. The ruins which formed this farm were a dangerously exposed area where General Gouraud himself got injured.

26 Göncü, G. & Aldoğan, Ş. 2006. *Siperin Ardı Vatan*. İstanbul, MB Yayınevi, p. 146

27 Giraudoux 1969 p. 58

28 Giraudoux 1969 p. 63

29 Atacanlı, S. 2006: *Atatürk ve Çanakkale’nin Komutanları*. İstanbul: MB Yayınevi, p. 218

30 Atacanlı 2006 p. 222

It is evident that among French casualties figured a great number of soldiers coming from all the French colonies. Giraudoux himself, in his writings of war experience mentioned Africans, Creoles and Moroccans from one side and New Zealanders, Australians and Indians from the other side. The atmosphere created by Giraudoux in his works about Gallipoli is a very international one. When Giraudoux wrote “The national enemy of the Australian is the Turk”³¹, the nonsense of this affirmation was obvious. With this sentence Giraudoux expressed the irony of the situation.

The Ottoman Turks fought in various fronts during the First World War. Gallipoli had a very special meaning for them. They realized that they were defending their own people, their own families and homes. On the other hand Australians and New Zealanders developed the feeling of belonging to a special national group. Young people from Australia and New Zealand come every year to celebrate the memory of their fallen ancestors.

Mustafa Kemal Atatürk, the victorious commander of Gallipoli always recognized the value of those who fought at Gallipoli and never considered the defeated side as enemies. He probably understood that although these youngsters died in Gallipoli they didn't quite realize the meaning of their struggle. Addressing to the mothers of the martyrs, Atatürk expressed a very unique feeling of empathy:

“Those heroes that shed their blood
And lost their lives
You are now lying in the soil of a friendly country.
Therefore rest in peace.
There is no difference between the Johnnies
And the Mehments to us where they lay side by side
Here in this country of ours.
You, the mothers,
Who sent their sons from far away countries
Wipe away your tears,

31 Giraudoux 1969 p. 97

Your sons are now lying in our bosom
And are in peace
After having lost their lives on this land they have
Become our sons as well.

Bibliography

- Atacanlı, S. 2006: Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları. Istanbul.
- Body, J. 2004: Jean Giraudoux. Paris.
- Cengizer, A. 2014: Adil Hafıza'nın Işığında Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu. Istanbul.
- Giraudoux, J. 1969: Carnet des Dardanelles suivi de Dardanelles. Introduction and notes by Jacques Body. Paris.
- Göncü, G. & Aldoğan, Ş. 2006. Siperin Ardı Vatan. Istanbul.
- Teissier, G & Berne, M. 2010: Les Vies multiples de Jean Giraudoux. Paris.

Cephe Gerisinde Yaşanan Çanakkale Savaşı

Sabanur YILMAZ¹

Özet

Mustafa Necati Sepetçioğlu, nehir roman türünde kaleme aldığı “... ve Çanakkale” üçlemesinde (1. Geldiler, 2. Gördüler, 3. Döndüler) Çanakkale Savaşı’nın yaşandığı dönemi sağlam bir roman kurgusu içerisinde ele alır. Romanların belkemiğini ise Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun dönemin tanıklarından dinledikleri ve dönem üzerine yazılmış güvenilir kaynaklar oluşturur. Sadece Çanakkale ile sınırlı kalmayan bu eser, Çanakkale ve dönemini anlatan, olayları geniş bir coğrafyaya yayarak dönemin panoramasını veren ilk eser olarak değerlendirilebilir.

“... ve Çanakkale” serüveni TRT’de dönemin TV Dairesi Başkanlığını yapan Mehmet Turan Akköprülü’nun Mustafa Necati Sepetçioğlu’ndan Çanakkale Savaşlarımızı altı dizilik bir TV filmi olarak yazmasını istemesiyle başlar. TRT için “Çanakkale İçinde Bir Dolu Testi” adıyla yazılan senaryo daha sonra “... ve Çanakkale” adıyla romanlaştırılır.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, “... ve Çanakkale Geldiler”in önsözünde daha önce bizim dilimizde bu konuda bir roman yazılmadığını belirtir ve Çanakkale Zaferi’ni şu sözlerle özetler: “Çanakkale Savaşlarımızın başladığı günü, nerelerden ve nasıl bir sırayla uzayıp hangi tarihte sona erdiğini herkes, ortaokul öğrencileri bile çok iyi bilirler. Bence önemli olan Çanakkale’ye gelenlerin gelmesi değildir. Onlar nasıl olsa geleceklerdi. 1071 Ağustos sonundan beri gelmeyi her fırsatta denediler. Çanakkale’ye 1914’le birlikte geldiler. Önemli olan onları Çanakkale’de durduran ruh idi.”

Mustafa Necati Sepetçioğlu romanda sadece Çanakkale Cephesi’ne odaklanmayıp Şam, Beyrut, Kanal ve İstanbul’da geçen olaylardan da söz ederek cephedeki çatışma sahnelerini anlatmanın ötesine geçerek dönemin ruhunu aktarabilmiştir. Dönemi, okura çok daha geniş bir perspektiften sunabilmiştir.

Çanakkale savaşı sırasında cephede yaşananlar, gerek Osmanlı gerekse İtilaf Devletleri tarafında savaşta öne çıkan pek çok komutan romanlarda yer almaktadır ancak doğrudan cephedeki çatışmalar anlatılmaz. Cephe gerisindeki yaşam çok daha geniş yer kaplar.

Bu bildiride amaç Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun gözünden Çanakkale Savaşı'nın yaşandığı dönemin nasıl görüldüğünü tespit etmek ve yazarın Çanakkale Savaşı'nın cephe gerisinde yarattığı etkiyi nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktır.

Giriş

Toplumun hafızasına kazınmış, tarihinde dönüm noktası yaratmış olan savaşların üzerinden yıllar geçmiş olsa da bu savaşların yansımaları o toplumun edebiyatında görülür. Böylece savaşlarda yaşanan zorlukların, yoklukların, sıkıntıların, vs. arkadan gelen nesil tarafından bilinmesini sağlar; ülke gençlerine üzerinde yaşadıkları toprak parçasının kolay koşullarda savunulmadığı ve sahip oldukları toprakların, değerlerin, tarihlerinin kıymetini bilmeleri gerektiği mesajı verilir. Edebiyat eserlerinin görevi kuşaklar arasında köprü oluşturmak, geçmişin toplumsal hafızada muhafaza edilmesini sağlamaktır. Kaynağını tarihten alan “... Ve Çanakkale” üçlemesi de Türk tarihinin önemli savaşlarından biri olan Çanakkale Savaşı’nı konu almaktadır, bugünün okuruna savaşın zorlu koşullarını anlatmaktadır.

“... Ve Çanakkale” üçlemesi ilk olarak bir televizyon dizisi olarak yazılmıştır. Bu üçlemenin serüveni TRT’nin TV Dairesi Başkanı Mehmet Turan Akköprülü’nün Mustafa Necati Sepetçioğlu’ndan Çanakkale Savaşı üzerine altı dizilik bir TV filmi yazmasını istemesiyle başlar. TRT için yazılan bu senaryonun adı Çanakkale İçinde Bir Dolu Testi’dir. Sepetçioğlu, bu eseri romanlaştırırken “... Ve Çanakkale” adıyla romanlaştırmayı uygun görmüştür.

Tarihi romanları tarihi vesika olarak ele almak güçtür. Roman dendiğinde işin içine yazarın hayal gücü ve kurgu unsuru da dâhil olmaktadır. Tarihi bir roman, tarihi belgelerden yararlanarak yazılmış olsa dahi birebir gerçeği anlatmak zorunda değildir. Ancak Çanakkale Savaşı’nı roman tekniği içerisinde anlatan “... Ve Çanakkale” adlı eseri önemli kılan noktalardan biri, yazarın anlattıklarını kitaplarda okuduklarının yanı sıra olaylara bizzat şahit olmuş kişilerden dinlediklerinden yola çıkarak anlatmasıdır. Bu durum romanda anlatılanların gerçeğe yakın olduğunu düşündürür. Sepetçioğlu, eserde anlatılan olayların kaynağını nereden aldığını şu cümlelerle anlatır:

“... VE ÇANAKKALE Üçlemesi, rahmetli Babamın Batum Bozgunundan kalan hatıralarıyla, yine rahmetli Kayınvalidemin Şam-Halep-Beyrut’tan kalma Cemal Paşa Ordusunun çöküntüsünü söyleyen hatıralarından aldı özünü; hiçbir zaman unutamayacağım rahmetli Dedemin Mekke ve Yemen’de yaşamış olduğu askerlik hatıralarıyla gelişti ve Galiçya’da sağ kolunu bırakmış, Zile’nin bir yaşlı köylüsünden Buğday Pazarında dinlediğim savaş hatıralarıyla çoğaldı.

Sonra da, Çanakkale Gazilerinin o abartısız, hiçbir şey yapmamış olduklarına inanmış görünüşlerine rağmen ömürlerini herkesin bildiği gibi hiçe saydıkları Çanakkale’de, gençlik yıllarında yaşadıkları inanılması güç lâkin hepsi de doğru yaşanmış olayları bu eserin belkemiğini oluşturdu; Çanakkale’yi geçilmez yapan Onlar idi.” 2

Yazarın bu üçlemeyi kaleme alırken yararlandığı eserlerin listesine bakıldığında eserin titiz bir çalışmanın ürünü olduğu görülür. Çok boyutlu roman karakterleri, detaylı olay örgüsü, romanın sağlam temellere oturtulmuş kurgusu ve yazarın incelikli tasvirleri de bu titiz çalışmanın açık bir göstergesidir.

1. Düşmanı Çanakkale’de Durduran Ruh...

Mustafa Necati Sepetçioğlu, ...Ve Çanakkale Geldiler ve ...Ve Çanakkale Gördüler başlıklarını taşıyan ilk iki ciltte ülke topraklarını işgal eden düşman kuvvetlerine karşı koyma çabasını anlatır. Ve Çanakkale Döndüler başlığını taşıyan üçüncü ciltte ise Çanakkale Savaşı ve kazanılan zaferden söz eder. Yazar, üçlemenin ilk kitabının girişinde önemli olanın Çanakkale’ye gelenlerin gelmesi değil “onları Çanakkale’de durduran ruh” olduğunu ifade eder. Sepetçioğlu, “İşte bu, o ruhun destanıdır”3 diyerek tek cümlede özetlediği üçlemesinde dönemin ruhunu canlı tasvirlerle okuyucuya aktarmayı başarmıştır.

Yazar, üçlemede yalnızca Çanakkale cephesinde sınırlı kalmayıp geniş bir coğrafyadan söz ederek savaşın etkisini oldukça geniş bir çerçeveden gösterilir. Eserin dikkat çekici özelliklerinden biri savaş üzerine kurulmuş bir nehir roman olarak cephede yaşanan kanlı savaş sahnelerinden ziyade cephe gerisinde yaşananları ön plana çıkarmasıdır. Roman boyunca masa başında harita üzerinde kararlar alan paşalar, vaazlarıyla halkın maneviyatına seslenen imamalar, evlendikten bir gün sonra eşini bırakıp göreve gitmesi beklenen yüzbaşılar ile karşılaşılır. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki romanın ana karakteri Çanakkale’dir. Romanda olaylar daha çok Yüzbaşı Ali etrafında gelişir; Şam, Beyrut, Kanal, Çanakkale Cephesi ve İstanbul olmak üzere pek çok mekândaki olaylar sağlam bir kurgu içerisinde anlatılır. Ancak Sepetçioğlu’nun “işaret ettiği nokta hep Çanakkale olur.”4

2 Sepetçioğlu, M. Necati. 2014: ... ve Çanakkale Geldiler, İstanbul: İrfan Yayıncılık, s. 7-8.

3 Sepetçioğlu. 2014, s. 9.

4 Mat, Celal: Çanakkale Muharebelerini Konu Edinen Romanlar Üzerine. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 17, (Balıkesir, 2007), s. 83.

Örneğin, üçlemenin ilk cildinde Yarbay Harrison'un Çanakkale'yi şu cümlelerle tanımladığını görürüz:

“Türkiye’nin kapısı; Ortadoğu’nun, hatta Avrupa’dan bütün Asya’nın kapısıdır, çünkü İstanbul’a açılır”⁵

Çanakkale’nin Türk tarihinde işgal ettiği bu önemli yeri Erol Köroğlu, Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914- 1918 Propagandadan Millî Kimlik İnşasına başlıklı çalışmasında şu cümlelerle ifade eder:

“... 1915 başında başlayan Çanakkale Boğazı’na yönelik İtilaf saldırısının saklanması ise pek mümkün değildir. Çanakkale İstanbul’un anahtarıdır; Şubat sonundan 18 Mart’taki deniz savaşına kadar uzanan sürede İstanbul korku içindedir. İdarenin sergilediği telaş bu kokuyu daha da büyütecektir.”⁶

Çanakkale, İstanbul’a açılan kapı olduğu için bu denli önemlidir.

2. Tarihi Gerçeklik

Mustafa Necati Sepetçioğlu, serinin ilk cildin girişine yazdığı yazıda “Ayrıca, ... VE ÇANAKKALE, tarihin alışımlı ders kitaplarından da değil.” diyerek yönteminin farklı olduğunu belirtmiş olsa da romanda tarihi gerçekliklere bağlı kalmayı tercih etmiştir. Mesut Tekşan’ın da Tarihe Sığmayan Destanın Romanı ...Ve Çanakkale (1 Geldiler, 2 Gördüler, 3 Döndüler) Mustafa Necati Sepetçioğlu başlıklı yazısında belirttiği üzere bunun en önemli göstergesi, Birinci Dünya Savaşı’nın çıkışını aynıyle tarih kitaplarında anlatıldığı gibi kurgulayarak romanın başlangıcına yerleştirmiş olması kabul edilebilir. Birinci Dünya Savaşı’na girmemizin nedenlerinden biri olan İngilizlerin parasını aldıkları halde göndermedikleri gemiler roman kurgusu içinde yerini alır. Okuyucuda bu noktadan sonra okuduklarının gerçeklikle bağının güçlü olduğu hissi oluşur ki okur zaten romanda okuduklarının gerçek olduğunu düşünmeye meyillidir.

Serinin “Geldiler, Gördüler, Döndüler” şeklinde isimlendirilmesinin de bir anlamı vardır: “Mustafa Necati Türk tarihini simgelerle anlatma eğilimini bu eserinde de sürdürmektedir. Üçlemeyi Sezar’ın meşhur “Geldim, Gördüm, Yendim (Veni,Vidi,Vici)” vecizesinden ilham alarak ve bu vecizeyi hatırlatırcasına

5 Sepetçioğlu. 2014, s. 204.

6 Köroğlu, Erol. 2010, Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914- 1918 Propagandadan Millî Kimlik İnşasına, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 184.

Geldiler, Gördüler, Döndüler şeklinde isimlendirmiştir. Bu bir taraftan söz konusu vecizeyi hatırlatırken, diğer yandan tarihî hesaplaşmanın ayak seslerine işaret etmektedir.”⁷

3. Cephe Gerisinin Savaşı

Üçlemede kanlı savaş sahnelerinden çok cephe gerisini anlatmayı tercih eden yazar haritaların üzerinde kararların alındığı toplantılar, halkın içerisinde bulunduğu durumu gösteren sahneleri oldukça canlı tasvirlerle anlatır.

Roman cepheden bir görünümle değil özgürce uçan bir martının uzun uzun tasvir edildiği sayfalarla başlar. Bu durum yazarın sembolik anlatımının da açık bir göstergesidir.

“Birinci cilt İtilaf kuvvetlerine, özellikle İngiliz kuvvetlerine ve onun Deniz Bakanı Winston Churchill’e benzettiği açgözlü bir martının anlatılmasıyla başlamaktadır. Yazar, Ala Martının Çanakkale Boğazına gelişi ve Gelibolu Yarımadası semalarında uçuşuyla bir yandan Çanakkale cephesini bir yandan da bölge halkının içinde bulunduğu sosyal yaşamı aktarmak istemiştir.”⁸

Bir diğer örnek ise dönemin ruhunu daha iyi hissettirebilmek adına eserde savaşta yaralananların getirildiği İstanbul’un tasvir edildiği kısımdır. İnsanların yüreğinde olduğu gibi İstanbul’da da sabâ makamının hüznü dalgalanmaktadır:

“Tipi, İstanbul’u boğuyordu.

İkinci vakti ışıkları büsbütün yokluğa karışmıştı. Tipinin aklığında kararır bir fırtına nefes aldırılmıyordu. İstanbul, kabuğuna çekilmiş, büzüldükçe büzülmüş, tipiye teslim olmanın esirliğinde bunalmıştı. Issız, canlısı yok gibi bir şehir! Tipiye karışmışçasına uzak ve savrulan ezanlar bu sırada başladı. Sabâ makamının hüznünde, her bir kar tanesi, ezanları aldı, uçurdu, savurdu, kenetledi; şehrin üstünde ezanlardan örülme bir ağ salındı bir süre; görünen çaresizliği ve bütün cephelerde yenilmiş bir imparatorluğun kederini, başkent olma utancında yok

7 Tekşan, Mesut: “Tarihe Sığmayan Destanın Romanı ...Ve Çanakkale (1 Geldiler, 2 Gördüler, 3 Döndüler) Mustafa Necati Sepetçioğlu.” Erdem Dergisi Cilt 17, Sayı 49, (Ankara, 2007), 198.

8 Tekşan, Mesut: “Tarihe Sığmayan Destanın Romanı ...Ve Çanakkale (1 Geldiler, 2 Gördüler, 3 Döndüler) Mustafa Necati Sepetçioğlu.” Erdem Dergisi Cilt 17, Sayı 49, (Ankara, 2007), 199.

olmuş ve görünmekten kaçınan şehre sindirdi. Tipiye sığınmış şehir büsbütün eridi.”⁹

Romandaki asker karakterlerden biri olan Yüzbaşı Ali, zafer uğruna, vatani uğruna canını feda etmeye hazırdır ama bir taraftan da esaret devam ettikçe ölmek çözüm olacak mı diye düşünür. Esaretten kurtulmak, işgal kuvvetlerine karşı gücümüzü gösterip bağımsızlığımızı kazanmak düşüncesindedir:

“Düşündükçe sağlam gözündeki sıkıntılı bakış küçücük umudunu yitiriyor, anlamını kaybetmiş yüz çizgileri birbirine girip yok oluyordu. Yalnızken dünyada var olabilmiş olmanın derdi olanca gamı kederiyle ense kökünde yuvalanıyordu, sonra da ölebilmeyi düşündürüyordu durmadan. Ölebilmek... Yaşayabilmek kolaydı, lâkin yaşayabilmenin tutsaklığını da ölürken yanında götüreceksen ne işe yarayacaktı ölmek?”¹⁰

4. Milletin Gücü

Üçlemede pek çok karakter yer almaktadır. Yazar bu karakterlerden ikisi, Aydın Bey ile İmam Efendi arasında geçen bir diyalog ile hükûmetin değil milletin önemli olduğunu vurgular. Yazar, savaş döneminde maneviyata duyulan ihtiyacı Aydın Bey’in henüz vaazını bitirmiş olan İmam Efendi’ye söylediği şu sözler ile gözler önüne serer:

“Bence hükûmeti pek önemsememeli. Meselâ sizin dünki vaazınız, meselâ az önceki ikindi vaazınız... Bunlar; imam efendilerimizin camilerdeki vaazları hükûmetten çok daha etkilidir şu günlerde.”¹¹

Aydın Bey, imamları kökenimizdeki özsuya benzetir, onlar olmadan yaşamlarının imkânsızlığını dile getirir. Romanda gösterildiği şekliyle, halka en kolay ulaşabilen onlardır. Erol Köroğlu, Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914- 1918 Propagandadan Millî Kimlik İnşasına başlıklı çalışmasında Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı’na girmesiyle ekonomik ve siyasal zorlukların arttığından ve devletin Türkçü bir propagandaya yönelmeye de başladığı bir dönemde, savaş öncesi kültürel üretimin ivme kaybettiğinden söz eder. “Çanakkale cephesinin açıldığı sıralarda yaşanan moral bozukluğunun da bu ivme kaybında

9 Sepetçioğlu. 2014, s. 128.

10 Sepetçioğlu, M. Necati. 2011a: ... ve Çanakkale Gördüler, İstanbul: İrfan Yayıncılık, s. 25.

11 Sepetçioğlu. 2014, s. 148.

rolü vardır. Milliyetçi sivil kültürel üretimin sönümlendiği dönemde, devletin ittirmesiyle ilerlemeye çalışan savaş dönemi propagandası başlar.”¹²

Türk toplumu içerisinde iki ayrı grup oluşmuştur. Bir tarafta Anadolu’da sefalet içinde yaşayan ama vatanını kanının son damlasına kadar savunan, diğer tarafta ise salonlarda pahalı elbiseler içerisinde şatafatlı eğlencelerde savaştan ve Anadolu’nun halinden bihaber, bir rüya âleminde yaşayan iki farklı dünya söz konusudur. Bu ayrımı romanda, bir salon eğlencesinde Madame Bonvale’in gözlemlerinden öğreniriz:

“... Madame Bonvale:Çünkü azizim Mistir Benit,sizTürkleri tanıyorsunuz, tanıdığınızı sanıyorsunuz” dedi; Bu salondakilere bakarak, böyle salonlarda gördüklerinize kanarak Türkler hakkında belli bir yargıya varıyorsunuz. Yanlış olan da bu; yanlışlığınızın sebebi, yargılarınızın çürük çıkması bundan. Şu dansöz... Şu dansözün oyunu; şunlar... Şurdakiler? Hayır, burada benim sözünü ettiğim Türkler yok. Onları İstanbul’un sokaklarında, küçük evlerde, Anadolu’da... Bu taraf Rumeli’de gördüm ben... Bilirsiniz gezmesini severim.”¹³

5. Mustafa Kemal Atatürk’ün Dilinden Çanakkale Ruhü

Üçlemenin her cildi dönemin ruhunu özetleyen Mustafa Kemal Atatürk’ün anılarından şu alıntı ile başlar.Ancak tamamı en son cildin girişindedir:

“... Bomba Sırtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafe sekiz metre, yâni ölüm muhakkak. Birinci siperdekiler, hiçbir kurtulmamacasına tamamiyle düşüyor, ikincidekiler onun yerine geçiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve inanış içinde biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakika içinde öleceğini biliyor, küçük bir korku belirtisi bile göstermiyor. Sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kur’ân-ı Kerîm, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler Kelime-i Şehadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerlerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret olunacak ve kutlanacak bir örnektir. Emin olmalısınız ki Çanakkale Muharebeleri’ni kazandıran işte bu yüksek ruhtur. Mustafa Kemal Atatürk”¹⁴

12 Köroğlu. 2010, s. 175- 176.

13 Sepetçioğlu. 2014, s. 188.

14 Sepetçioğlu, M. Necati. 2011b: ... ve Çanakkale Döndüler, İstanbul: İrfan Yayıncılık, s. 5.

Üçlemenin tamamına sinmiş olan bu manevi hava, bu ruh hali işte yazara göre Çanakkale Savaşı'nın zaferle sonuçlanması sağlayan en önemli unsurdur. Bu ruh halinden aldıkları güçle askerlerimiz düşman saldırıları karşısında sağlam durmuşlar ve düşmanı yenilgiye uğratarak unutulmayacak bir destan yazmışlardır.

Sonuç

... Ve Çanakkale üçlemesi güçlü bir kurguyla yazılmış bir nehir romandır. Merkeze Çanakkale Savaşı'nı alan bu seride pek çok karakter ve pek çok mekân karşımıza çıkar. Bunların arasında cephede savaşan askerleri neredeyse hiç göremeyiz. Harita üzerine eğilmiş, kararlar alan Deniz Bakanı Winston Churchill'i; İttihat ve Terakki toplantılarında Talat, Cemal ve Enver Paşa'ları; bir gün evvel evlendiği eşi Yüzbaşı Ali'yi savaşa göndermenin acısını yaşayan Hesna'yı; vaazını henüz bitirmiş Hoca Efendi'yi görürüz.

Üçlemede bir tarafta savaşı yaşayan, yokluk içinde Anadolu insanı diğer tarafta topraklarında olan bitene ilgisiz, kendi dünyasında yaşayan salon insanları olarak ayrılan Türk toplumunun görünümü dikkati çeker.

Şunu ekleyelim ki üçlemede yok denecek kadar az olan savaş tasvirlerinden bir tanesi serinin ikinci kitabında yer alır. Burada da askerler arasında geçen bir çarpışma değil savaş sırasında atılan toplar tasvir edilir:

“Toplar, yağmurdan çok, doludan hızlı mermi yağdırır oldular. Aşağıdan yukarıya doğru sanki bir cehennem parçalanıyordu. Zırlıların toplarından başlayan ateş, kara bataryalarının azgınlığında yukarı Türk mevzilerini bir anda yangın yerine çevirdi. Mermiler, neredeyse birbiri üstüne düşüyordu... Hemen hemen her iki mermi birleşip aynı yerde ve bir anda patlıyordu...” 15

Bu bildiride Çanakkale Zaferi'nin roman tekniğiyle anlatıldığı ... Ve Çanakkale üçlemesinde yazarın Çanakkale Savaşı'na ve savaş sonunda kazanılan zafere bakış açısını tespit etmeye çalıştık. Yazarın önemseydiği nokta bu dönemde insanların sahip olduğu maneviyattır ve yazar üçlemede savaşın bu manevi güç sayesinde kazanıldığını vurgular. Yazar, daha önce buna benzer bir roman yazılmadığını ifade ettiği ... Ve Çanakkale üçlemesinde “Çanakkale'ye gelenleri durduran ruh”un düşmanın karşısında çelik bir zırh gibi duran manevi güç olduğunu gösterir.

Kaynakça

Köroğlu, Erol. (2004) Türk edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918: Propagandadan Milli Kimlik İnşasına.

Mat, Celal: “Çanakkale Muharebelerini Konu Edinen Romanlar Üzerine.” Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 17, (Balıkesir, 2007), 81-100.

Sepetçioğlu, M. Necati. (2014) ... ve Çanakkale Geldiler.

Sepetçioğlu, M. Necati. (2011a)... ve Çanakkale Gördüler.

Sepetçioğlu, M. Necati. (2011b)... ve Çanakkale Döndüler.

Tekşan, Mesut: “Tarihe Sığmayan Destanın Romanı ... Ve Çanakkale (1 Geldiler, 2 Gördüler, 3 Döndüler) Mustafa Necati Sepetçioğlu.” Erdem Dergisi Cilt 17, Sayı 49, (Ankara, 2007), 197- 210.

Raphael Confiant'ın “Le Bataillon Créole” Adlı Tarihsel Romanında I. Dünya Savaşı Ve Çanakkale Savaşı'nın Yansımaları

The Reflection of World War I and Battle of Gallipoli and Çanakkale in the Historical Novel Le Bataillon Créole of Raphael Confiant

Ece YASSITEPE¹

Özet

XV. yüzyılın sonlarında yapılan Coğrafi Keşifler'in ardından, Yeni Dünya'yı keşfeden Avrupa kıtası, Amerika kıtasını ve Karayip Adaları'nı sömürgesi haline getirmeye başlamıştır. Avrupa'nın en büyük ülkelerinden biri olarak kabul edilen Fransa da, bu keşiflerden payına düşeni almış, bu yeni topraklarda sömürge elde etmeye başlamış ve Batı Hint Adaları, diğer bir deyişle, Antiller'de bulunan Haiti, Martinik, Guadeloupe Adaları ile Pasifik Okyanusu'nda bulunan Tahiti Adası, Fransız Polinezyası, Yeni Kaledonya Bölgesi ve Afrika'nın batısını sömürgesi haline getirmiştir. Sömürgeleşen bu yeni topraklarda yeraltında bulunan altın gibi değerli madenleri çıkarmaları ve şeker kamışı, kakao, pamuk tarlalarında çalışmaları için Afrika'dan Yeni Dünya'ya gemilerle insan taşınmıştır.

Afrika kökene sahip insanlar, yeni yerleşim yerlerine köle olarak getirilmişler ve bu yeni kıtayı anavatanları olarak kabul etmek zorunda bırakılmışlardır. Fransa'nın bazı sömürgeleri özgürlüklerini elde etmiştir, ancak hâlâ Fransa'nın denizasını bölgesi olarak bilinmektedirler ve Fransa'ya bağlıdırlar.

Bu makalede, ünlü Martinikli yazar Raphael Confiant'ın Le Bataillon Créole (Kreol Taburu) adlı eserinde Martinik ve Guadeloupe adalarından gelen beş insanın (Théodore, Ti Mano, Ferjule, Lucien ve Rémilien) I. Dünya Savaşı'nda anavatanları olarak gördükleri Fransa'yı, Almanlara karşı savunması görülmektedir. Fransa'nın denizasını bölgelerinden sayılan Martinik ve Guadeloupe'dan Fransa adına savaşmak için gelen bu insanlar, Kreol olarak bilinmektedir. Anavatanları

olarak kabul ettikleri Fransa adına I. Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı mücadele etmişlerdir.

Roman, Ti Mano, Théodore, Ferjule, Rémilien ve Lucien isimli beş ana karakterin 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı'nda yaşadıkları durumunu ele almaktadır: Marne Savaşı, Somme Savaşı, Verdün Savaşı ve Doğu Cephesi'nde gerçekleşen Çanakkale Savaşı.

Anavatanları olarak kabul ettikleri Fransa ile bile ilk kez karşılaşan Martinikli askerler, Ti Mano ve Ferjule Gelibolu Yarımadası'na savaşmaya geldiklerinde farklı bir yer ve insanlar ile karşılaşır. Kendilerine “vahşi” olarak tanıtılan Türkler'e karşı mücadele etmeye gitmişlerdir. Ancak bilmedikleri ve öğrenecekleri çok şey vardır.

1. Sömürgeciliğe Genel Bir Bakış

1492 yılında Kristof Kolomb'un Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak için Batı Hint Adaları'na doğru yola çıkması ile birlikte Dünya Tarihinde yeni bir dönem başlar: Sömürgecilik.

“Yeni bir ülkedeki bir yerleşke... yeni bir yöreye yerleşen, anayurtlarına tabi halde ya da onunla bağlantısını koruyarak bir topluluk oluşturan bir grup insan; yerleşimi ilk olarak gerçekleştirenlerin soyu ve ardılları tarafından bu şekilde oluşturulan topluluk anayurtla bağlantıyı koruduğu sürece bu yerleşime “colonia” denir.”²

Loomba'nın sömürgecilik tanımı doğrultusunda, Kolomb'un ilk ayak bastığı Santo Domingo Adası, bugün bilinen Haiti Adası ilk sömürgeleştirilen yerlerden biri olarak kabul edilmektedir. Avrupalılar, Yeni Dünya'da keşfettikleri toprakları kendi sömürgesi haline getirmiş, ve bu toprakların yer altı ve yer üstü zenginliklerini ele geçirmiştir. Böylece, Ortaçağ'da Avrupa'nın yaşamakta olduğu yoksulluk, kıtlık sıkıntısı başka bir ülkenin zenginliğini ele geçirerek bitmiştir. Avrupalılar, elde ettikleri zenginlikleri Yeni Dünya'nın insanları sayesinde elde etmişlerdir. Ancak, Yeni Dünya'nın insanları Avrupalıların güç çalışma şartlarına dayanamamış; ya hastalanmış ya da hayatlarını kaybetmişlerdir. Avrupalıların altın arayışına devam edebilmesi için yeraltında maden aramaya ya da tarlalarda çalışacak

2 Loomba, A. 2000: Kolonyalizm Postkolonyalizm. çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.18-19.

birileri gerektiğinden Atlantik Okyanusu üzerinden gemilerle Afrika kıtasından Yeni Dünya'ya insan taşınmıştır. Böylece, transatlantik köle ticareti başlamıştır.

Yeni Dünya'da köleleştirilen Afrikalılar, Afrika'yı ve Afrikalı olduklarını unutarak yaşadıkları yere uyum sağlamak zorunda bırakılmışlar, diğer bir deyişle dilleri ve kültürleriyle birlikte zamanla asimile olmaya başlamışlardır. Afrikalılar'ın Yeni Dünya'ya taşınmadan önce kendilerine ait bir dilleri vardı. Bu dil, Avrupalılar tarafından barbar olarak kabul edilmiş, bu yüzden Avrupalıların dillerini öğrenmişlerdir: Özellikle, Antiller'e gelen Afrikalılar, Fransızca ve İspanyolca'ya hakim olmuşlardır. Ancak, Antiller'de, Guyane'da halkın konuştuğu Fransızca karma bir dile dönüşmüş ve böylece Kreol dili oluşmuştur. Bu karma dil, Antil halkının ana diline dönüşmüştür:

“Kreoller çeşitli toplumsal ve tarihsel nedenlerle anadili düzeyine yükselmiş karma dillerdir. Haiti'de, Martinique'te, Guadeloupe'ta Fransız Kreolleri, Jamaika'da İngiliz Kreolü konuşulur. Portekiz, Hollanda Kreolleri de vardır.”³

2. Dünya Savaşında Fransa-Almanya Mücadelesi ve Fransız Sömürgelerin Yeri

I. Dünya Savaşı'nın en önemli sebeplerinden biri Almanya-Fransa arasındaki mücadeledir. Sanayi Devrimi ile birlikte konumu önemli hale gelen Alsas-Loren bölgesi, bu mücadelenin en büyük sebeplerindendir; çünkü, bu bölge zengin kömür madenlerine sahiptir. Fransa, Almanya'dan bu bölgeyi geri almak istemektedir. Avrupa'da Almanya ile ilişkileri kötü giden sadece Fransa değildir: İngiltere de, Almanya'nın Avrupa'daki konumundan rahatsızdır. Böylece, İngiltere ve Fransa, Almanya'ya karşı güçlerini birleştirmiştir.

Almanya, Batı Cephesi'nde gerçekleştirecek savaş için planını yapmıştır:

“Planın batı cephesindeki amacı, Fransa'nın endüstri bölgeleri olan kuzey ve kuzeydoğusunun ve bu arada Paris'in hemen işgali, Fransa tarafından çok iyi korunmuş bulunan Verdün bölgesinin kuzeyden çevrilerek, bu korunmanın boşa çıkarılmasıydı.”⁴

3 Vardar, B. 2007: Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, s. 129.

4 Sander, O. 2005. Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e. Ankara: İmge Kitabevi, s.358.

Fransa ile Almanya arasındaki mücadelede, Almanya sadece Fransa ile savaşıyordu; Fransa'nın denizaşırı eyaletlerinden Fransa'yı savunmak ve Fransa adına savaşmak üzere insanlar gelmiştir. Kendilerini siyah Fransız olarak gören, Fransızların atası Galyalıları kendi ataları kabul eden Antiller halkı da elbette Fransa için mücadele etmiştir.

3 Ağustos 1914 günü Almanya'nın Fransa'ya savaş açtığı duyulduğunda, Martinikliler, daha savaş başlamadan, savaşın galibinin Fransa olduğunu ve Almanya'nın Fransa karşısında kaybedeceğini söylemiştir. Martinikliler, sokaklarda Yaşasın Fransa, Almanlara ölüm sloganları attılar. Almanya'ya karşı olan büyük anavatan dır, Martinik ise her zaman onun küçük vatan dır.

Makalemizde ele aldığımız, çağdaş Martinikli yazar Raphael Confiant'ın yazdığı *Le Bataillon Créole* (Kreol Taburu) kitabı Antiller halkının I. Dünya Savaşı'ndaki yerini anlatmaktadır. Yüzyıllar boyunca Fransa'nın sömürgesi olan Martinik, Guadeloupe, Haiti Adaları ile Guyane Bölgesi, Fransız Polinezyası, Yeni Kaledonya ülkeleri, Hint Okyanusunda bulunan ülkeler ve Batı Afrika ülkeleri özgürlüklerini elde ettiklerinde bile Fransa'nın denizaşırı bölgesi olmuşlardır. *Le Bataillon Créole*, I. Dünya Savaşı'nda Fransa-Almanya arasında gerçekleşen Batı Cephesi'nde Marne, Verdün Savaşları ile Doğu Cephesi olarak bilinen Çanakkale Savaşı'nı ele alır. Fransa'nın yaptığı savaşlarda, Fransız sömürgelerinde yaşayan halk da gönülden bağlı olduğu anavatanı Fransa için denizaşırı yolları göze almış ve savaşa katılmak için hiç bilmedikleri topraklara doğru yol almışlardır. Haritada hiç bilmedikleri, ancak anavatanları olarak kabul ettikleri Fransa için savaşmayı göze alanlar, ya da göze almaya zorlananlar, kitabın ilk cümlesinde eleştirilir:

“Je ne sais pas ce qu'ils appellent «Là-bas», cet endroit qui, semble-t-il, n'a pas de nom bien défini, dont nul ne connaît les couleurs du ciel ni les odeurs de la terre...”⁵

Savaşa katılan bütün Kreolleri temsil eden, romanda karşımıza çıkan beş ana karakter gözümüze çarpar: Théodore, Ferjule, Rémilien, Lucien ve Ti Mano. Antiller'den, Grand-Anse'tan binlerce kilometre uzakta olan orası için savaşmaya giden, Almanlar ile Fransızlar arasında yapılan savaşta farklı bölgelerde Fransa'yı

5 “Orası” dedikleri yeri hiç bilemiyorum, bu yerin belli bir adı yok, hiç kimse gökyüzünün rengini bile bilmiyor, toprağın kokusunu bile duymuyor...” Confiant, R. 2013: *Le Bataillon Créole* (Guerre de 1914-1918). Paris: Mercure de France, s. 13.

savunmak için giden bu beş insanın trajik mücadelesi gözümüze çarpar. Savaşa gitmeden önce, savaşa giderken, her zaman kendilerine moral vermesi için kendi türkülerini sürekli olarak söylerler:

«Chantons en chœur l'hymne créole

Les Guyanais, les Antillais

Sont fiers d'être soldats français.

.....

Adieu maman, maman chérie,

On s'en va servir la Patrie.

Presse-moi bien fort dans tes bras,

En priant Dieu pour p'tit gars.

Et toi, ma brune aux yeux noirs, mon idole

Garde en ton cœur nos doux espoirs

Pendant qu'on fera son devoir!»⁶

1914 yılının Ağustos ayında Martinik'in başkenti Fort-de-France'ın belediye başkanı, Fransa'nın Martinik'ten istediği askeri yardım talebini halkına duyurur; ancak, belediye başkanı Martiniklileri, vatan ve anavatan sözleri ile kandırmayı başarır. Onları anavatanlarının onlara ihtiyacı olduğuna ikna etmeye çalışır:

6 “Hep beraber Kreol türküsünü söyleyelim

Guyana'dan ve Antiller'den gelenler

Fransız askeri olmaktan gurur duyarlar.

.....

Elveda, canım anneciğim,

Hepimiz vatanımıza hizmet edeceğiz.

Küçük oğluna dua ederek

Beni kollarında sıkıca sar.

Ve sen, kara gözlü kahramanım

Biz görevimizi tamamlayana dek

Kalbinde umutlarımız eksik olmasın.” Confiant, 2013, s.116.

«Mes chers compatriotes,

Je vous ai rassemblés en ce jour afin de vous apporter une bien sombre nouvelle qui nous est parvenue par le câble à Fort-de-France, nouvelle qui a grandement ému tous ceux qui comme moi sont les ardents et fidèles défenseurs de notre mère patrie, j'ai nommé la France, foyer ardent des Arts et des Lettres comme chacun sait, flambeau de la liberté universelle depuis la Révolution de 1789 et porte-parole de la laïcité ainsi que de l'instruction publique depuis la fin du siècle dernier. L'ennemi allemand s'est à nouveau attaqué à elle et cela avec encore plus de férocité qu'en septembre 1870 pour les plus âgés d'entre vous qui s'en souviennent. Ses chars et ses avions ont ainsi bombardé et détruit des villes frontalières, fait des centaines de morts et de prisonniers sans aucun respect pour les populations civiles, mais l'esprit français s'est réveillé!

Que dis-je le génie français s'est réveillé! Nos troupes résistent désormais pied à pied sur les divers champs de bataille et elles ont besoin de tous les bras valides. Elles ont besoin de vaillants hommes prêts à mourir sur l'autel de la patrie!

Pouvons-nous, enfants de la Martinique, demeurer insensibles à un tel drame? Serions-nous ingrats à ce point de ne pas porter notre concours à la France qui a fait de nous des citoyens à part entière, nous dont les ancêtres furent longtemps de simples bêtes de somme? Non! Je dis trois fois non! Je lance donc un appel vibrant à la jeunesse de Grand-Anse pour qu'elle s'engage, car pour la première fois de notre histoire, nous serons amenés à combattre aux côtés de nos frères de Là-bas. Le Conseil général, en effet, a obtenu du ministère des Colonies que les enfants de la Martinique soient désormais enrôlés à l'égal de ceux d'Aquitaine ou de Bourgogne, et c'est là pour nous un grand, un immense honneur. Ne désertons point notre devoir! L'impôt du sang que nous paierons sous le feu de l'ennemi teuton sera la preuve irréfragable que la France ne s'est pas trompée en nous accueillant en son sein... Allons, enfants de la patrie, le jour

de gloire est arrivé!...»⁷

Belediye Başkanı'nın sözünden sonra Fransa'nın Ulusal Marşı olan La Marseillaise çalınır ve koro halinde söylenir.

Ferjule, Ti Mano, Rémilien ve Théodore da bunların arasındadır. Savaşa katılmak neredeyse zorunlu hale gelmiştir. Ancak, Rémilien hariç, diğerleri okuma-yazmayı güçlüklerle bilmektedirler ve Avrupa kıtası ile Türkiye haritalarını okumak, o bölgeleri bilmek zorundadırlar. Bir yandan Kreol türküsü, bir yandan haritalar, bilinmeyen ülkeler, yolculuklar... Bu bilmedikleri ülkeler nerelerde? O ülkenin insanları kim? Ve daha da ötesi ülkelere sağ olarak dönebilecekler mi? Fransa, üç yüz yıldan fazla hükmettiği Martinik, Guadeloupe Adaları'ndaki insanların fiziksel gücünden yararlanmak ve savaşı kazanmak için sömürgelerdeki çoğunluğunu vatana bağımlılık ilkesi üzerinden elde etmiştir. Çünkü sadece Antiller'de değil, Afrika'da, Hint-Çin'de, Mağripler'de, Tahiti ve Réunion Adaları'nda da oldukça önemli sömürgelere sahiptir. Peki ya Almanya? Almanya, sömürgecilik tarihinde yerini alamamış ve bir sömürge elde edememiştir. Bu yüzden de Osmanlı ile birlikte müttefik olmayı kabul etmiştir: İngilizlere ve Fransızlara karşı elde edemediği başarısızlığını, burada yenmek ve gücünü kanıtlamak ister.

Yolculuğa başlamadan önce şeker kamışı kesicisi Théodore ve Öğretmen Rémilien, harita üzerine, kıtalar ve ülkeler üzerine konuşurlar. Söze ilk önce Théodore başlar:

7 “Sevgili Yurttaşlarım,

Sizleri bugün buraya iç karartıcı bir haber vermek için çağırdım. Bu haber, beni de herkesi de büyük şaşkınlığa uğratmıştır. Herkesin bildiği gibi 1789 Fransız Devrimi'nden itibaren Anavatanımız Fransa, sanat ve edebiyatın tüm dünyadaki temsilcisi ve laikliğin sözcüsüdür. Alman düşmanlarımız ona yeniden saldırıyor, ancak Fransız ruhu yeniden canlandı. Ordularımız çeşitli savaş alanlarında direniyorlar ve sağlam olan herkese ihtiyaçları var. Ülkenin sunağında ölmeye hazır, cesur adamlara ihtiyacı var.

Ey Martinik'in çocukları, biz bu duruma kayıtsız kalabilir miyiz? Fransa'nın verdiği bu mücadelede yanında yer alamayacak kadar nankör müyüz? Fransa ki bizi vatandaş belledi; atalarımız basit bir hayvan yığımindan farklı mıydı? Hayır, üç kez hayır diyorum! Grande-Anse gençliğine bu kadar önemli bir çağrı yapıyorum, çünkü tarihimizde ilk defa, “Orada” ki kardeşlerimize yardım etmeye gidiyoruz... Genel Konsey, Kolonilerin başkanına, Martinik'in çocuklarının Aquitaine ya da Bourgogne'da askere alacaklarını söyledi ve bu bizim için oldukça büyük bir onur. Bu görevinizden sakın kaçmayın! Kanımızın yükümlülüğünü düşman tötona karşı ödeyeceğiz ve bu da Fransa'nın bizi seçmekte yanılmadığını gösterecek. Haydi, vatanın çocukları, zafer günü geldi!” Confiant, 2013, s. 121-122.

«-Là-bas, ça paraît tellement petit sur les cartes...

-A l'échelle du continent européen, c'est vrai, si l'on y inclut la Russie et...

-C'est des Blancs qui vivent dans ce pays-là aussi?

-Oui, bien sûr. La Russie est notre alliée et elle est menacée par l'Empire ottoman qui lui se trouve en Orient. Ou plutôt son centre, la Turquie, se trouve hors du continent européen même s'il en est très proche... A peine quelques kilomètres séparent ce pays de la Grèce.

-Et les Turcs, c'est des quoi?

-Des gens qui ressemblent aux Syriens de chez nous. Vous voyez Jabbar Mansour, ce colporteur qui passe avec sa brouette remplie de colifichets, à travers nos campagnes, quel que soit le temps qu'il fait? Eh bien, entre un Turc et lui, il n'y a guère de différence.»⁸

Düşmanlarının bile kim olduklarını bilmeyen bu insanlar, kimin düşman, kimin dost olacaklarını nasıl bilebilirlerdi? Ülkelerin kendi aralarında müttefik olması, birbirlerine düşman olması ve arada yok olup gitmeye mahkum olan askerler... Kreol askerleri bu düşüncelerle ellişer tabura ayrılarak Atlantik Okyanusu üzerinden gemilerle bilinmeyen ülkelere doğru yola çıktılar.

Marne Savaşı

Savaşın başlangıcı ile birlikte, Senegalli askerler Marne ve Yser Savaşları'na katılmak için Fransa'ya gelirler.⁹ Marne Savaşı, 6-12 Eylül 1914 tarihleri arasında Fransa-Almanya arasında gerçekleşmiş bir savaştır. Almanya "Paris'e girmeyi

8 “-Orada, haritalarda her şey küçük görünüyor.

-Avrupa kıtasının ölçeğine göre evet, oraya Rusya'yı da eklersek...

-Orada da Beyazlar mı yaşar?

-Evet, elbette. Ruslar bizim müttefikimiz ve o da Doğu'da bulunan Osmanlı İmparatorluğu tarafından tehdit ediliyor. Avrupa'nın merkezine yakın gibi görünse de, kıtanın dışındadır. Bu ülke ile Yunanistan'ı sadece birkaç kilometre ayırır.

-Ve Türkler, kimdir?

- Bizim ülkemizde yaşayan Suriyelilere benzerler. Jabbar Mansour'u görüyorsunuz. Değersiz eşyalarla dolu el arabasıyla gezer. İşte, bir Türk'le onun arasında hiçbir fark yoktur.” Confiant, 2013, s. 131.

9 http://www.achac.com/file_dynamic/expo_armees_afro-antillais.pdf (13.12.2014)

denediyse de, Marne akarsuyunda güçlü bir Fransız direnişiyle karşılaştı. Burada, I. Dünya Savaşı'nın en kanlı muharebeleri arasında sayılan Marne Muharebesi verilmiş ve bu savaşın sonucunu etkileyen önemli bir duraklama olmuştur.”¹⁰

Le Bataillon Créole, Marne Savaşı'na katılan Afrika Ginesi'nden Martinik'e gelen bir kölenin torunu olan Martinikli Théodore'un orası için savaşımaya gitmesini, daha sonra orada ölümle burun buruna gelmesini anlatır. Théodore, annesiyle konuşurken Fransızların savaşta siyahları kullanan beyazların neden bu kadar acımasız olduğunu sorar, niçin onları küçük görürken onların yardımına ihtiyaç duyduklarını sorar:

«Quand la guerre éclata 'Là-bas', il exulta: tu vois, manman, si les Blancs nous considéraient vraiment comme des zéros devant un chiffre, pourquoi feraient-ils appel à nous pour défendre la patrie?»¹¹

Théodore'un babası, oğlunun Marne Savaşı'nda bir hiç uğruna savaşımaya gittiğini ve bu savaşta hayatını kaybettiğini hüznü bir biçimde okuyucuya anlatır. Théodore'un cephede öldüğü haberi gelir ve bu savaşın, orada gerçekleşen savaşın ne olduğunu, Martinik'ten binlerce kilometre uzakta gerçekleşen bu savaşın Martinik'le, oğluyla ne ilgisi olduğunu; Almanların Fransızlarla olan mücadelelerinde Kreol Taburu askerlerinin yerinin ve öneminin ne olduğunu; Théodore'un ve onun gibilerin bir hiç uğruna kaybettiği hayatını sorgular.

Şeker kamışı tarlalarında, ya da altın ararken mi ölmek daha zordur, yoksa savaşta cephede ölmek mi? Siyahların çok bir şansı yoktur ve Théodore da bunlardan birisidir. Hayatını kazanmak için şeker kamışı keser. Kısacası, Théodore, iyi bir şekerkamışı kesicisidir, başka bir şey değil. Savaşa gitmesini engelleyen hiçbir şey yoktur.

Verdün Savaşı

Neredeyse 1916 yılının tamamında yer alan bu savaş, I. Dünya Savaşı'nın en çok kan dökülen savaşlarından biri olarak bilinmektedir. Almanlar, Fransızlara yenik düştüler, böylece Paris'i ele geçirme planları da bozuldu.

10 Sander, 2005, s. 359.

11 “Savaş ‘orada’ başladığında, haykırdı: görüyor musun anneciğim, eğer Beyazlar bizi gerçekten değersiz olarak görüyorlarsa, niçin ülkelerini savunmak için bizden yardım istiyorlar?” Confiant, 2013, s. 18.

Romadaki bir diğer kahraman Martinikli Lucien Verdün Savaşları'nda karşımıza çıkar. Fransızların yanında; Almanlara karşı mücadele etmektedir. Uzun süren savaşın ağırlığının altında, sürekli ateşlenen top sesleri, kurşun sesleri arasında, kimisi ölü, kimisi yaralı insanların arasında ölüm-kalım mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Ancak, Lucien de, Théodore gibi, bilinmeze doğru gitmektedir.

“Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burada, dost bir vatan toprağındasınız.

Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.” Mustafa Kemal Atatürk

Çanakkale Savaşı

Çanakkale Savaşı 1915-1916 yılları arasında uzun süren bir savaş olmuştur. Çanakkale Cephesi'nin açılmasındaki en büyük sebeplerden biri de İtilaf Devletleri arasındaki silah yardımının ve bağlantının kolaylaşması olmuştur. Açılan bu cephe, Boğazların denetimi söz konusu olacak ve Almanya da savaşta mağlup duruma düşecektir. Ancak, savaşta üstün olan Osmanlılardır; çünkü bu bölge, Osmanlıların kendi topraklarıdır ve savaşta Almanya-Osmanlı ittifakına karşı olan İtilaf Devletleri için bu önceden tahmin edilemeyen bir başarısızlıktır.

Le Bataillon Créole kitabının çarpıcı yeri Çanakkale Savaşı'ndan bahsettiği yerdir. Martinik'ten giden iki asker; Ti Mano ve Ferjule'ün Çanakkale hakkındaki düşünceleri, savaşta yaşadıkları, benzetmeleri romanı başka bir yöne taşımaktadır. Doğu Cephesi olarak bilinen Çanakkale Savaşı'nda Osmanlılar Almanların yanında savaşa katılmışlardır. Ekim 1914'te başlayan bu savaşa, Fransa'nın eski sömürgelerinden gelen insanlar da katılmıştır.

Doğu, Çanakkale, Marmara Denizi ve Selanik yerlerini ilk defa duyan Martinikli askerler Ferjule ve Ti Mano için bu yerler yakının uzağıdır. Ferjule 1916'nın sonlarında evine döndüğünde şunu söyleyecektir:

“Sa ki pa konnet Dadanel, pa konnet ayen. Fouté mwen la pé! (Ceux qui n'ont pas connu les Dardanelles ne connaissent rien. Foutez-moi la paix!)”¹²

12 “Çanakkale'yi bilmeyen, hiçbir şeyi bilemez. Barış umrumda değil” Confiant, 2013, s.38.

Çanakkale'ye savaşmaya giden Ferjule, Çanakkale'ye dair düşüncelerini sevgilisi Ti Da, Matilda'ya yazar, bu mektupta Ferjule, savaşın durumunu, Çanakkale'yi, boğazı anlatır. İngilizlerle müttefik olan Fransa'nın düşmanları Almanya ve onun müttefiki Osmanlı'nın kendilerine teslim olduğunu, Kumkale'yi ele geçirdiklerini mektubunda dile getirir. Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı ordularını yönlendiren general Liman von Sanders'ten de bahseder:

“Matilda chère,

Je t'envoie ces quelques mots depuis le fort de Kumkale que notre armée et celle de l'Empire britannique viennent de ravir aux Ottomans après de très durs combats. L'ennemi est commandé par un général allemand et cet homme-là n'est pas un petit garçon. Son titre, nous le connaissons tous et le maudissons: général Liman von Sanders. Je n'ai pas le droit de t'en dire davantage.

Dans ce pays là, le jour il fait trop chaud, bien plus chaud qu'à la Martinique; la nuit, il fait trop froid. Mais la couleur de la mer Méditerranée est plus magnifique que celle de Grand-Anse. Elle est identique à ces morceaux de bleu que tu utilises pour propreter le linge.

Le dernier paquet que tu m'as envoyé, j'ai eu le temps de le recevoir à Marseille avant d'embarquer à bord d'un bateau dont je te dirai le beau nom si jamais je reviens un jour. Merci pour la marmelade de goyave et la farine de manioc! Je les ai partagées avec un soldat qui vient de Bretagne et qui est désormais mon meilleur ami. Malheur pour moi, tout le reste a tourné en charpie. Immangeable!

Je songe à toi tout le temps et c'est ça qui me donne force et courage de monter au front car ici-là qu'on appelle le Bosphore, du matin au soir, c'est fusillades et coups de canon sans répit. Mais je tiens raide! Je refuse de mollir, de laisser la peur et le découragement m'envahir.

Pense à moi! Prie le Seigneur pour moi!

Caporal Ferjule Saint-Adèle

Ferjule'ün bu mektubu, seyyahların gezi edebiyatında ele aldıkları gibi Çanakkale'yi ilk defa gören Martinikli bir insanın duygu ve düşüncelerini aktarmasıdır. Ferjule, her ne kadar Çanakkale'nin doğal güzelliklerini beğense de, savaş sırasında yaşadığı gerginlikler, sıkıntılar onu bu coğrafyadan nefret ettirmeye yetmiş ve düşmanını gerçek bir düşman ve nefret kaynağı olarak benimsemiştir. Sömürgelerde yaşayan insanların Osmanlı'ya bakış açısı da bu savaşla olumsuz açıdan oluşmaya başlamıştır.

Ti Mano ile birlikte Çanakkale'de savaşmaya Martinikli Ferjule de gitmiştir. 1915 yılının Mart ayında, Ti Mano'nun da aralarında bulunduğu Kreol askerlerle birlikte Martinik'ten Marsilya'ya gitmiştir. Gemileri, Almanya'nın müttefiki Osmanlı'ya doğru yol alır. Bu gemide Martinikli askerler, Osmanlıları çoğu zaman imansız, dinsiz çoğu zaman vahşi, barbar olarak tanımlamaktadırlar. Düşmanları olarak gördükleri Türklerin dar ve basık alınlı ve Herkül gücüne sahip yaratıklar olduklarını, Hristiyanlardan nefret ettiklerini anlatırlar.¹⁴ Kendi aralarında hadım edilme kavramı üzerine konuşurlar. Bilindiği gibi, Osmanlılarda

13

"Sevgili Matilda,

Oldukça zor bir mücadeleden sonra bizim ordumuz ve Britanya İmparatorluğu ordusunun Osmanlıların bölgesine kısa bir zaman önce çıkarma yaptığı Kumkale'den yazıyorum. Düşman, bir Alman tarafından yönetiliyor ve bu adam küçük bir çocuk değil. Ününü hepimiz biliyoruz ve hepimiz onu lanetliyoruz: General Liman von Sanders. Sana daha fazlasını söylemeye hakkım yok. Bu ülkede, gündüz hava sıcak, hatta Martinik'ten daha sıcak; gece ise oldukça soğuk. Ama, Akdeniz'in rengi Grand-Anse'in renginden daha büyüleyici. Senin çamaşırları temizlemek için kullandığın mavi parçacıklara benziyor.

Marsilya'da gemiye binmeden önce gönderdiğin son paketi aldım. Guava marmelatı ve manyok unu için teşekkürler. Bunları, iyi arkadaş olduğumuz Britanyalı bir askerle paylaştım. Benim bahtsızlığıma, geri kalanların hepsi sargı bezine dönüştü! Yenilemez halde!

Sürekli seni düşünüyorum ve bu bana cepheye gidecek gücü ve cesareti sağlıyor, çünkü Boğaz denilen bu yer, sabahtan akşama kadar aralıksız kurşun ve top seslerinden ibaret. Ama ben kaskatı duruyorum. Gevşemeyi, beni ele geçirecek korku ve cesaretsizliğe yer vermeyi reddediyorum.

Beni unutma! Benim için dua et!

Onbaşı Ferjule,

Doğu Cephesi, Şubat 1915.» Confiant, 2013, s.40.

14

Confiant, 2013, s.97.

harem ağası, devşirme bir yabancıdır ve Müslüman olmayı kabul etmiştir. Kreol askerler, hadım edilme üzerine konuşurlarken kendi geçmişlerine de değinirler:

«-Ben oui, messieurs des iles, y a pas que nous, Européens, à avoir fait des misères aux Nègres! Les Turcs et les Arabes ne se sont pas non plus gênés pour mettre vos ancêtres en esclavage. Sauf qu'ils ont préféré les utiliser comme gardiens de leurs harems. C'est moins pénible que de couper la canne à sucre, non? Ha-ha-ha!”¹⁵

Ti Mano ve Ferjule daha önce hiç görmedikleri Gelibolu Yarımadası'na ait haritayı akıllarında tutmaya çalışırlar, ancak Gelibolu'nun dağınık coğrafyası, adanın konumu ve boğazın varlığı kafalarını karıştırmaktadır: Yukarıda Marmara, aşağıda Ege Denizi arasında kalan Gelibolu Yarımadası, onlara yabancı bir coğrafyadır. Özellikle Çanakkale Boğazı, dar bir kanal olarak görüldüğünden, tehlike uyandırmıştır. Onlar, bu dar kanalda Osmanlıların kendilerini ele geçireceklerini ve öldüreceklerini düşünmektedirler.

Türkler tarafından yaklaşık üç buçuk saat süren Le Bouvet adlı gemileri bombalanır ve gemileri batmaya başlar. Ti Mano, Ferjule ve gemideki bazı askerler bir İngiliz gemisi sayesinde kurtulmayı başarırlar. Ancak deniz kana ve enkazlara bulanmıştır.

Diğer Batı Cephesi

Le Bataillon Créole ün diğer bir kahramanı da Rémilien'dir. Ferjule, Théodore ve Ti Mano gibi o da Martiniklidir. Okulda okuduğu dönemde, Fransa'nın haritasına bakıp, Fransa'nın hiç gitmediği bölgelerini inceler ve oraya ait olmak ister. Fransa hem anavatanıdır, hem de orayı hiç görmemiştir. Yani Fransa'ya hem aittir, hem de değildir; çünkü anavatanı olarak adlandırdığı bu ülkeyi hiç görmemiştir, sadece haritalardan tanır. Ancak, tıpkı Ferjule, Théodore ve Ti Mano ve diğerleri gibi iki anavatanı vardır: Martinik ve Fransa. Küçük anavatan Martinik, büyük anavatan ise Fransa'dır.

Bir eğitimci olan Rémilien ise, Almanya'da Brandenburg'da bulunmaktadır. Cephede, Almanlara karşı “Fransız” ordusunun birliği olduğu düşünülse de, aslında

15 “Aslında evet, adaların beyefendileri, sadece biz, Avrupalılar Zencilere acı yaşattık! Türkler ve Araplar atalarımızı köleleştirmediler. Sadece onları haremlerine harem ağası olarak kullanmayı tercih ettiler. Şeker kamışı kesmekten daha az yorucu, değil mi? Ha-ha-ha!” Confiant, 2013, s.97.

hepsi farklı yerlerden gelmişlerdi: Afrikalılar, Antiller, Tahitililer ve daha birçokları, Fransa için orada mücadele ediyorlardı. Ancak, Fransızların onları orduya dahil etme sebepleri tabi ki Fransız oldukları için değildi; Coğrafi Keşiflerle birlikte başlayan sömürgecilik düşüncesi, beraberinde Afrikalıları da köleleştirmişti ve siyahlar, beyazların gözünde hala köle, uşak, hizmetçi gibi değersiz kabul ediliyorlardı. Yüzyıllar sonra siyahlar beyazlardan özgürlüklerini geri alsalar da, beyazlar bu düşüncelerinden hiçbir zaman kurtulamadılar. Özellikle Afrikalılar, cephede en değersiz durumda olarak değerlendirilirlerdi.

Rémilien'in anlattığı üzere, Afrikalılardan bir kısmı Fransızca'yı iyi kötü konuşabiliirdi. Aynı zamanda, cephede ast-üst ilişkisi ırka göre belirlenmekteydi: Yemek dağıtımı bile önce Fransızlara, sonra Antiller'den gelenlere, sonra Araplar ve en son Afrikalıları yapılırdı. Bir diğer deyişle, tabakta en son kalan yemeği, Afrikalılara bırakmışlardı. Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik... Hangi özgürlük? ... Büyük çoğunluğu Fransa'nın sömürge ülkelerinden gelen, ataları köle olan Kreoller savaşa sürüklemek, "Fransız ordusu" altında toplamak. "Fransız ordusu" mu yoksa sömürgelerden gelen askerlerden oluşan bir ordudan mı ibaretti bu?

3.Savaşın Bitişine Doğru

Ti Mano ve Ferjule'ün de içinde bulunduğu Le Bouvet savaş gemisi iki İngiliz savaş gemisiyle birlikte Gelibolu Yarımadası'nda bir enkaza dönüştü. Savaş neredeyse kazandıklarını ve savaşın bittiğini düşündükleri bir anda Osmanlı'nın ardarda gemilerini bombalaması ile birlikte savaş farklı bir boyut kazandı.Ti Mano, Marsilya'da bir hastanede tedavi olduktan sonra, ülkesine geri gönderildi. Ancak, Ferjule de Marsilya'da tedavi gördükten sonra, Doğu Cephesi'ne geri gönderildi. Gelibolu'ya tekrar geri dönmek istemeyen Ferjule bu konuyu araştırdı ve kendi ismi olduğunu doğruladı. Ti Mano, 1917 yılında, henüz savaşın bitmediği yıllarda evine varmıştır.

Ferjule, Gelibolu'ya geri döndüğünde, Osmanlı'nın artık eskisi gibi güçsüz olmadığını, askeri olarak iyi donandığını ve güçlü olduğunu fark eder. Anzakların, İngilizlerin savaş gemileri bombalanıyor. Bombardıman altında kalan Gelibolu Yarımadası, Ferjule için fare kapanı, açık bir hapishane ye dönüşür.¹⁶

Ferjule, uzun süren bombardıman sesleri sebebiyle, halüsinasyon görür. Siper altında, Martinik'i ve mutlu çocukluğunu hatırlıyor; kahkahalarla güler, sanki

16 Confiant, 2013, s.166.

savaş yokmuş gibi, sanki o an Çanakkale’de savaşmıyormuş gibi hisseder. Ancak gerçeğin farkına vardığında ise kafasının alev aldığını fark eder. Artık ona ait olmadığını düşündüğü kocaman yuvarlak bir nesne olarak değerlendirir.

Ferjule, gözünü tekrar açtığında kendini Marsilya’da askeri hastanede bulur. Ancak bu sefer bir gözü ve bacağına kaybetmiş haldedir. Ferjule’ün vatani koruma mücadelesi de Marsilya’da sona erer ve Atlantik üzerinde on iki gün süren yolculuğunun sonunda evine, Martinik’e varır.

Lucien, Verdun Savaşı’nda hayatını kaybeder. Ailesi, cesedine ulaşır. Ne yazık ki Théodore’un ailesi Lucien’in ailesi kadar şanslı değildir: Théodore, Marne Savaşı’nda 1916 yılının Kasım ayında ölür. Théodore’un annesi, oğlunun cesedinin Martinik’e gönderilebilmesi için Fransa’ya gider, ancak Fransız askerleri, onun cesedinin Fransız topraklarında, askeri mezarlıkta olacağını söylerler.

Savaşın sonunda, Fort-de-France belediye başkanı Martiniklilere savaşta katıldıkları için, anavatanlarına destek verdikleri ve ölümü göze aldıkları için teşekkür eder. Gazilere, Ferjule ve Ti Mano’ya madalya verirler, ancak bu savaş gerçekten yaşayanlar için hiçbir şey ifade etmemektedir. Savaşta şehit düşen askerlerin ailelerine madalya vermeleri, çocuklarını geri getirebilmiş midir? Değil dirisini, cesedini bile geri getirmenin imkansız olduğu Théodore’un annesinin mücadelesi ile görülmektedir.

4. Sonuç

Raphael Confiant’ın yazmış olduğu Le Bataillon Créole adlı eserde sömürgeciliği, Fransız sömürgelerini, ve bu sömürgelerin I. Dünya Savaşı’ndaki yeri ve önemini ele aldık. 1914-1918 yılları arasında süren bu savaşta Fransa’nın 1915 yılındaki kayıpları 190.000; 1916 yılındaki kayıpları 350.000’e ulaşmıştır. Fransa, sadece vatandaşı olanları mı saymıştır, yoksa sömürgelerdeki vatandaşlarını da hesaba katmış mıdır, bilinmez, ancak orası için savaşa giden siyahlar, bir kez daha sömürülmüş ve haksızlığa uğramıştır.

Théodore ve Lucien’in evlatsız kalan ailesi; Ferjule’ün bir gözünü ve bir bacağına kaybetmesi ve daha isimleri bilinmeyen kahramanların orayı kazanmak için verdiği mücadele trajik bir mücadele olmuştur.

Fransızlar, I. Dünya Savaşı sonrası savaşa çağırdığı sömürgelerindeki ailelere, savaşa katılanlara tazminat ödemiştir. Binlerce insanın savaşmaya mecbur

bırakıldığı, binlerce insanın yaralandığı, ölüme terk edildiği, mezarsız kaldığı, ailesine elveda bile demeden bu dünyadan göçüp gitmeye mecbur bırakıldığı savaşın tazminatının olamayacağını, bir insanın bilmediği yerlere savaşmaya gönderilmesi ve sonucunda bile bile ölüme terk edilmesinin elbette ki telafisinin savaş tazminatıyla olmayacağı Raphael Confiant'ın Le Bataillon Créole adlı eserinde açıkça görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Loomba, A. 2000: Kolonyalizm Postkolonyalizm. çev. Mehmet Küçük. İstanbul
- Vardar, B. 2007: Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul.
- Sander, O. 2005. Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e. Ankara.
- Confiant, R. 2013: Le Bataillon Créole (Guerre de 1914-1918). Paris.
- Sander, O. 2005. Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e. Ankara.
- http://www.achac.com/file_dynamic/expo_armees_afro-antillais.pdf (13.12.2014)

Giraudoux'nun Siegfried, Anouilh'un Eşyasız Yolcu Adlı Oyunları ile Buket Uzuner'in Uzun Beyaz Bulut Gelibolu Adlı Romanında I. Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Travma ve Kimliğin Yeniden İnşası¹

Fulya MARMARA²

Özet

Sanayileşmiş dünyanın ilk savaşı, I. Dünya Savaşı, ardında milyonlarca ölü, pek çok kayıp ve yıkık ülkeler bırakarak, dünyanın toplumsal belleğinde en çok yer eden tarihsel olaylardan biri oldu. Devletlerin, sanayileşmeyi tanımış dünyanın nimetlerinden yararlanmak gibi maddi çıkarlar gözeten hedefleri ve bireysel hayatlarda yaşanan manevi kayıplar arasındaki trajik koşutluk toplumsal ve bireysel travmalara yol açtı. Bu travmalar entelektüel dünyada da yankı buldu ve savaş döneminden bu yana pek çok yazarın bu konuyla ilgili eserler vermesine neden oldu.

Çalışmamızın çıkış noktası, Birinci Dünya Savaşı'nda bizzat Çanakkale Cephesi'nde bulunmuş Jean Giraudoux'nun, savaşa katılmasa da bir Giraudoux hayranı olarak onun bakış açısından esinlenen ve I. Dünya Savaşı'na bir sivil olarak tanık olmuş Jean Anouilh'un ve onlardan ortalama yarım asır sonra doğan yazarımız Buket Uzuner'in sırasıyla Siegfried, Eşyasız Yolcu ve Uzun Beyaz Bulut Gelibolu adlı eserlerinde anlattıkları, I. Dünya Savaşı'na katılan üç asker olan Siegfried, Gaston ve Alican Çavuş'un unutmak üzerine kurulmuş hikâyeleri ve yaşadıkları kimlik değişimi. Eserlerin ana örgüsü, askerlerin yaşadıkları hafıza kaybı ve bu hafıza kaybı sonucu oluşan yeni ve eskisiyle taban tabana zıt yeni kimlikleri üzerine kurulu. Bu yeni kimlikler aynı insanda iki kutbu buluşturuyor, eskiden diğeri olan şimdi benden oluyor. Okuyucuda yaratılan bu bilinçli kafa karışıklığı savaşa yol açan yüzeysel düşünce tarzını sorguluyor ve insanlık

1 Le problème de l'identité dans les pièces de théâtre intitulées 'Siegfried' de Giraudoux et 'Le voyageur sans bagage' d'Anouilh adlı yüksek lisans tezini bu çalışma için bir çıkış noktası oluşturmuştur.

2 Yıldız Teknik Üniversitesi/ Yıldız Technical University İstanbul

tarihinin çözümsüz kalmış sorunu savaşı ve onu doğuran yanlış değerleri yeniden düşünmemizi ve saptamamızı sağlıyor.

Çalışmamızın amacı Siegfried, Gaston ve Alican Çavuş'un yaşadıkları travmalar yoluyla hafıza kaybı sonrası yeniden inşa olan kimliklerini Henri-Louis Bergson'un unutmamanın kimlik üzerindeki etkisini konu alan yaklaşımı ekseninde ele alarak, yazarların getirdikleri toplumsal eleştirileri ve verdikleri ortak evrensel mesajı ortaya koymak.

Larousse kimliği bir kimsenin ya da bir grubun onun eşsizliğini, biricikliğini oluşturan kalıcı ve temel niteliği olarak tanımlamış³. Dolayısıyla denilebilir ki, kimliğimiz varoluşumuzun en önemli parçalarından biri. Bu yüzden kimlik, insanoğlu kendi varoluşu üzerinde düşünmeye başladığından itibaren bir çatışmanın ana kaynağı olmuştur. Kimlik algısının şekillendiği uzun zaman boyunca Ben'i tanımlamayan özellikler diğerine atfedilmiş, diğeri kelimesi bir kavrama dönüşmüş ve sosyal, ideolojik, ekonomik ölçütlere göre benden olan her değer tersini simgeler hale gelmiştir. Bu bağlamda savaş kimliksel çatışmanın somutlaşmış en uç örneği olarak karşımıza çıkar. Savaş söz konusu olunca, düşman mutlak bir diğeri olarak her türlü empatiden muaftır. En azından bireysel trajedileri görmek için aslında yetersiz kalan ama gündelik hayatımızı devam ettirebilmek için benimsemek zorunda olduğumuz uzaktan bir bakışla savaşın görünen yüzü budur. Peki, aslında olan ne? Düşman taraflar arasındaki karşıtlık bu kadar derin ve aşılmaz mı?

Çalışmamızda ele aldığımız üç eserden Buket Uzuner'in kitabında bilge yaşlı kadın Beyaz Hala 'Hakikatleri değiştirmek imkânsızdır Viki Hanım. Amma hakikatleri öğrenmek mutlaka şarttır(...)'⁴ diyor. Biz de çalışmamızı böyle bir motivasyonla hazırladık. Yaratıcılığı ve kurmacayı esas alan edebiyatın tarihsel gerçeklere ulaşmayı hedeflemediğinin bilincinde, çalışmamızı, insan doğasıyla ilgili soyut gerçeklere ve evrensel doğrulara yazarların kılavuzluğunda ulaşmanın küçük bir adımı olarak niteledik. Yazarların ben ve diğeri kavramını kimlik ekseninde nasıl eğip büktüklerini, bu iki kavram arasındaki sınırları yok ederek okuyucunun savaş algısını nasıl şekillendirdiklerini Bergson ve Halbwach'ın bu konudaki bakış açılarını temel olarak inceledik.

3 <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/identit%C3%A9/41420?q=identite#41315>

4 UZUNER, B.,2002, Uzun Beyaz Bulut Gelibolu,İstanbul, Everest Yayınları,,s. 35

Sempozyum farklı disiplinlerden katılımcıları bir araya getirdiği için eserlerle ilgili temel bir bilgi vermek yerinde olacaktır sanırım. Bu doğrultuda, Giraudoux'nun Siegfried adlı eserinde başkarakter Siegfried I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği dönemde hafızasını kaybetmiş bir asker olarak Almanlar tarafından bulunur ve bir Alman gibi tekrar yetiştirilir. Giderek politikada yükselen bu geçmişli olmayan asker, politik rakibi Zeltin'in komplosuyla aslında Fransız bir yazar olduğunu anlar. Düşman kardeşler olarak adlandırılan iki ulus onun benliğinde bir araya gelmiştir.

Anouilh'un eserindeyse I. Dünya Savaşı sırasında hafızasını yitirmiş halde bulunan bir askerin, 18 yıl kimsesizler evinde kaldıktan sonra ailesini ve geçmişini bulma arayışı anlatılır. Oyunun başkarakteri Gaston geçmişinden habersiz yaşadığı 18 yıl boyunca önceki kendinden çok farklı biri haline gelmiştir. Önceden kim olduğunu öğrendikten sonra geçmiş ve şimdiki kimliği arasında çatışma başlar.

Yazarımız Buket Uzuner'in romanındaysa Alistair Yeni Zelandalı bir asker olarak savaşıma Çanakkale'ye gelir. Ailesine yazdığı mektuplardan anlarız ki bu asker yaşadığı trajedinin etkisiyle savaşı sorgulamaya başlar, düşmanı ile empati kurar hale gelir. Diğer taraftan bir Türk askerin de mektuplarını okuruz. Alistair'ın yaşadığı tiksinti, endişe, korku ve pişmanlık giderek artar. Tüm bu bunalım doruk noktasına ulaştığı anda ruhsal bir kriz yaşar ve bu travmanın sonucu olarak savaşta ölen, o anda gördüğü bir Türk askerinin-aslında bizim mektuplarını okuduğumuz askerin- üniformalarını giyerek Türkiye'de kalmayı seçer. İngilizlere esir düşmüş bir Türk asker sanılıp savaştan dönebilmesi nedeniyle efsaneleşen bir savaş gazisi olarak yaşamını sürdürür. Çanakkale'ye savaşıma gelen bir Yeni Zelandalı, Kutuluş Savaşı gazisi bir Türk olmuştur.

İncelediğimiz ilk eserin yazarı Giraudoux'nun Çanakkale Savaşı'na katılmış ve burada yaralanmış olması Giraudoux'nun savaşa bakış açısını bizim için daha anlamlı kılıyor. 10 Ocak 1920 tarihinde savaş artık sona ermişken ve Giraudoux diplomatik görevlerini yerine getirmenin yanı sıra yazmaya da devam ederken Fransız gazetesi le Petit Parisien hafızasını kaybetmiş ve ailelerinin bulunmaya çalışıldığı altı tane askerin resimlerini yayınladı. Siegfried'in yazılmasına ilham veren AnthelmeMangin'i resimde sağ alt köşede görebilirsiniz. Bu altı asker içinde AnthelmeMangin'in durumu yapılan yanlış kimlik tespitleri ve sadece adına verilecek olan birikmiş aylıklar da öğrenilince 300 ailenin onu çocuğu ilan etmesi gibi nedenlerle giderek daha yankı uyandıran bir hal aldı ve Giraudoux'ya da esin kaynağı oldu.

Siegfried aslında Fransız olduğunu öğrendiğinde kimlik bunalımı tam bir ikileme haline gelir. Giderek bu ikilemin tüm bileşenleri hayatındaki iki kadın Geneviève ve Eva arasındaki kutuplaşmaya paralel olarak iki farklı tarafta toplanır. Geneviève zaten Fransız kimliğiyle sahip olduğu geçmiş hayatına aittir. Bu durumda Geneviève giderek daha çok geçmişi, Fransa'yı, mütevazı tavırlarıyla basit ama gerçek bir hayatı temsil ederken Eva yüksekte bakan, çatışmacı tavrıyla gücü, kibri, şimdiki, Almanya'yı fakat Siegfried aslında Fransız olduğu için kurmaca bir kimliği simgeler hale gelir. Bu ikilem giderek keskinleşirken Siegfried'de gerçeği bulma kaygısının üst düzeye çıktığını görürüz. Bu sırada Giraudoux Geneviève'in ağzından Siegfried'in kararıyla ilgili bize bir ipucu verir:

'Bugün yapma çiçeklerin hasat günüdür.'⁵

Anlarız ki gerçek olmayan her şey Siegfried'in hayatından temizlenecektir. Siegfried Fransa'ya geri dönmeyi seçer. Fakat oyunun sonunda Geneviève'in ona Jacques değil Siegfried diye seslenmesinden anlarız ki, o bir Alman Fransız

5 ETENSEL İLDEM, 2008, A., Le Mythe classique: cheval de Troie de Giraudoux in Giraudoux Européen de l'entre-deux-guerres, Cahiers Jean Giraudoux. n.36, s. 225-236

6 GIRAUDOUX, J., Siegfried, 1949, Paris, Editions Bernard Grasset, s.45

birliğinin vücut bulmuş halidir. Fransa'nın akılcılığını ve Almanya'nın temsil ettiği romantizmi zıt benliklerde taşır: aklı simgeleyen Fransa'da bir yazarken Romantizm'in ana vatanı Almanya'da bir politikacıdır. Bu da bizi insanları kategorize etmemek gerektiği sonucuna götürür. Diğer yandan, aynı insan hem Fransız hem Alman olabiliyorsa, sadece milliyetinden dolayı birbirinden nefret etmek için ortada bir neden kalmamaktadır.

Anouilh da Giraudoux gibi eserinin başlığıyla bize ipuçlarını vermeye başlar. Şüphesiz yazar eşyasız yolcu olarak ana karakteri Gaston'u işaret eder. Gaston bir yolcudur çünkü hikâyesi bir kimlik ve yaşam arayışı üzerine kuruludur. Yerleşik hayata dâhil olamama, uyumsuzluk söz konusudur. Diğer taraftan bu yolcu eşyasızdır. Yani toplumun beklentilerinden ve dayatmalarından bağımsız bir kişidir.

Halbwach'ın açıkladığı gibi bellek dış etkenlere bağlı olarak şekillenir. Dolayısıyla toplumun sizi nasıl şekillendirdiği kimliğiniz üzerinde etkilidir. Hikâyemizdeki eşyasız yolcu Gaston da kendini ararken geçmişin yüklerinden, toplumun koşullandırmalarından özgür ve bu yüzden de 18 yıl boyunca kimliği toplumsal beklentilerden bağımsız olarak gelişmiştir.

Aslında Gaston kim olduğunu bulmaya pek istekli değildir. Ne var ki yüzeysel bir yapıya sahip, kendini romanslarda hayal eden, bu yüzden de Gaston'un hikâyesinde ne zamandır beklediği macerayı bulan düşesin zorlamalarıyla bu işi mecburen yapar. Bu iyi niyetli ve fakat aklı kıt kadın, içinde yaşadığı toplumun bazı tipik özelliklerini taşır. Burjuva sınıfına atfedilen yüzeysellik ile ilgili tüm klişeler, her konuda fikri olma fakat bilgi sahibi olmama gibi özellikler bu kadının karakterinde somutlaşmış durumdadır. Anouilh bu karaktere öylesine itici özellikler atfetmiştir ki okuyucu yazarın bu karakter üzerinden kimleri hedef aldığını düşünmeye başlar. Düşes Gaston'u Renaud ailesiyle buluşturur. Gaston ailesi olduğunu anladığı bu insanlarla yaşamaya başladığında önceki kendini ve onu yetiştiren düzeni tanımaya başlar. Anlar ki Jacques hayvanlara eziyet edermiş. Oysa Gaston kimsesizler evinde geçen yıllar boyunca, önceki hayatında elinde kırıntılarla kuşları beslediğini hayal etmişti. Jacques'ın oyuncakları hayvanlara işkence ettiği aletlerdir. Oysa onun odasında Gaston boş yere Nuh'un Gemisi'nin maketi gibi masum oyuncaklar aramıştı. Gaston sırasıyla baldızı Valentine'le ilişkisini, arkadaşını kıskançlık yüzünden merdivenlerden ittiğini ve dolandırıcılık hikayesini de öğrenir. Fark ederiz ki Gaston'un önceki kimliği ve savaş aynı

özellikleri taşımaktadır: çatışma, öfke, bencillik ve vahşilik. Anlınız ki nasıl bu adamın böyle olmasından kendi sosyal çevresini oluşturan ve Anouilh'un hedef tahtası ailesi sorumluydu, savaştan da onu ortaya çıkaran şartları oluşturan toplum sorumludur. Anouilh'un hedef tahtası burjuvazidir. Gaston'un ikilemi erdemden yoksun, unutulmuş fakat gerçek olan bir geçmiş ile erdemli, kurmaca fakat gerçekleştirilebilir bir gelecek arasındadır. Anouilh'un topluma önerisi burada ortaya çıkar: savaş anlarıyla dolu kirli geçmişi unutmak ve kendi geleceğini yeni değerlerine göre kurgulamak ya da olduğu gibi devam etmek. Oyunun finalinde Gaston kendine önceki hayatından bağımsız bir gelecek çizerek Renaud ailesini terk eder.

Uzuner'in romanındaysa tam bir unutulmuş söz konusu değildir. Yeni Zelanda Alistair Alican Çavuş olmayı yaşadığı ruhsal krizin etkisiyle neredeyse bilinçsiz seçer. Fakat ara ara konuşamayacak noktaya geldiği nöbetler geçirir, kâbuslar görür, kendi dilinde marşlar söyler. Anlaşılır ki her iki kimlik onda yaşamaya devam etmektedir. Buna en belirgin örnek çocuklarına Uzun, Beyaz ve Bulut isimlerini vermesi ki bu Yeni Zelanda'nın yerli dilindeki adıdır.

Alistair, yeni bir serüven arayışı, Avrupa'yı görmek, anavatana hizmet etmek gibi fikirlerle savaşa katılmıştır. Savaşın başında Doğu'yu anlattığı mektupları bize gösterir ki düşman onun için bir 'diğeri'dir. Fakat savaşın acımasızlığını görmeye başladığında empati kurmaya da başlar. Alistair ve Çanakkale'de savaşan Türk askeri Ali Osman'ın mektuplarında bazı ortak noktalar göze çarpar. Mektuplarda okuruz ki her ikisi de vatansever duygularla hareket eden bu birbirine aslında düşman askerler için en önemli an ve kırılma noktası birinin İskenderiye Limanı'ndan diğerinin İstanbul'dan savaşa doğru yola çıktıkları ve bu anda savaşta oldukları şok edici, ürpertici gerçeğiyle yüz yüze geldikleri andır. Alistair bu yer değiştirmenin zaman zaman nerede olduğunu unutarak yolculuk olarak adlandırdığı savaş için yapıldığını hatırlar. Ve savaşı şöyle tanımlar:

'Çirkindi, mantıksızdı, ilkeldi.'⁷

Savaşı sorguladıkları anda Alistair aslında Türklerin vatanlarını savunduğunu anlar, Ali Osman ise önce erkek mi yoksa insan mı doğulacağını sorar kendine bu anda. Gemilerle Gelibolu'ya getirilen çeşitli milletlerden askerler karaya çıktıkları ve belki de neden savaşıklarını bilmedikleri bir anda ve Türk askerleri de onları

püskürtmeye çalıştığı anda, Alistair ve Ali Osman'ın kulaklarına bir müzik çalınır: biri Ave Marie ilahisini, diğeri ninesinin söylediği ilahiyi duymaya başlar. Ve bu cehennem yerinde her ikisine de bülbüller yaşama sevincini hatırlatırlar. Birbirleri için hep diğeri olmuş, birbirlerini ancak savaş aracılığıyla tanıma fırsatı olmuş iki genç insanın trajedisi bize aslında onların ne kadar benzer olduğunu gösteriyor. Alistair'ın hikâyesiyle ilgili gerçek anlaşıldığında Viki ve Beyaz Hala bunu insanlarla paylaşmamaya karar veriyorlar çünkü toplumsal bilinç buna hazır değil:

‘Henüz bu özel ve kutsal insanlık hikâyesini anlayacak inceliğe ve güzelliğe ulaşamadılar.’⁸ der Beyaz Hala.

Bergson’a göre biz geçmişte oluşturduğumuz izlenimler sayesinde kendimizi tutarlı olarak yeniden ifade ederiz, yeniden yaratırız. Eğer bu izlenimler kaybolursa kimlik de yok olacaktır. Bergson’un bakış açısını incelediğimiz eserlere uyarladığımızda görüyoruz ki Siegfried, Gaston ve Alican Çavuş geçmişi kaybedişleri sonrası kimliklerini en baştan oluşturmak zorundalar. Yazarlar adeta onlar için savaşı doğuran kafa yapısından bir kaçış organize etmişler. Giraudoux zamanın savaşı yücelten değerlerinden, Anouilh savaşın sebebi olarak gördüğü burjuva kafa yapısından, Uzuner ise savaşı, yani bir insanın bir insanı öldürmesini mümkün kılan ayrımcı bir kimlik algısından bir uyanış ortaya koymuşlar ve karakterlerinin kimliklerini aldıkları bu derslerle yeniden inşa etmelerini sağlamışlar.

Yazarlarımız düşman askerinin bile aslında diğeri olmadığını bize göstererek, kişinin ve toplumun kendini daha barışçıl bir kimlikle yeniden yaratmasının mümkün olduğunu ortaya koyuyorlar. İnsan belki daha gelişkin bir tür olduğunda kimliğini korumak için savaşmaktan daha medeni savunma yollarını kullanacak; Beyaz Hala’nın dediği gibi yeterli incelik ve güzelliğe ulaştığında. Bunu şu anda bilmiyoruz ama I. Dünya Savaşı çerçevesinde Çanakkale Savaşı’nı farklı yönleriyle andığımız, savaşın acımasızlığına –tabii ki onu yaşayanlar kadar olmasa da bu anıların mirasçısı olarak– daha yakından tanık olduğumuz bu sempozyumda dileyelim ki bu gelecek uzak değil.

KAYNAKÇA

ANOUILH, Jean, Le Voyageur Sans Bagage, Paris, 1958

http://classiques.uqac.ca/classiques/bergson_henri/energie_spirituelle/energie_spirituelle.pdf BERGSON, Henri, L'Energie Spirituelle, 1919, (15.05.2014)

ETENSEL İLDEM, Arzu, Le Mythe classique: cheval de Troie de Giraudoux in Giraudoux Européen de l'entre-deux-guerres, Cahiers Jean Giraudoux. n.36, 2008, s. 225-236

GIRAUDOUX, Jean, Siegfried, Paris, 1949

http://www.psychanalyse.com/pdf/memoire_collective.pdf HALBWACH, Maurice, La Mémoire Collective, 1950, (20.06.2014)

<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/identite/C3%A9/41420> (01.02.2015)
Larousse Dictionnaire,

MARMARA, Fulya, Le Problème De L'Identité Dans Les Pièces De Théâtre Intitulées 'Siegfried' De Giraudoux et 'Le Voyageur Sans Bagage' D'Anouilh, 2014

UZUNER, Buket, Uzun Beyaz Bulut Gelibolu, İstanbul, 2002

Aşk ve Savaş: İki Ateş Arasında

Jean Giraudoux

Ahmet ÖZHAN¹

Özet

1915-1916 yılları arasında Gelibolu Yarımadası'nda vuku bulan Gelibolu Savaşı olarak da bilinen Çanakkale Savaşı, Avrupa'nın «Hasta Adam» olarak adlandırdığı Osmanlı İmparatorluğu'nun son kale savunmasıdır. Diğer bir deyişle Avrupa'nın politik ve askeri bakımdan en güçlü devletleri olan İtilaf Devletleri ile uzun yıllardır savaşmakta olan ve bir varoluş mücadelesi veren bir ülkenin vatan sevgisinden başka bir şeyleri kalmamış insanların savaşıdır.

Savaşların insan hayatları üzerinde derin etkileri olmuştur. Savaşın iki tarafında yer alan bireyler bu izleri ömürleri boyunca hem bedenlerinde hem ruhlarında taşımak zorunda kalmışlardır. Bu yüzden, savaşın kazananı yoktur. İnsanlar dünyada cehennemi yaşarlar. Savaşın her iki tarafında yer alan askerler için bu “dünya cehenneminden” çıkış yolu, geride bıraktıkları hayatlarına kavuşma hayalidir. Geçmişlerine özlemleri ile yarattıkları bu “yapay cennet” onları savaş meydanının her bir metrekaresinde yaşanan ölüm sahnelerinden kısa zamanlı olarak uzaklaştırır. Geçmiş hayatlarına dair özlemlerinin tanıkları ise kimi zaman hatıratlarını yazdıkları savaş günceleri kimi zaman ise sevdiklerine yazdıkları mektuplarıdır. Edebiyat çevrelerinde “İki Savaş Arası Dönem” diye adlandırılan süreçte piyes, öykü ve roman gibi edebi türlerde verdiği eserleriyle dönemi Fransız edebiyatına damgasını vuran, Avrupa'da kalıcı bir barışın kurulabilmesi için entelektüel ve siyasi arenada mücadele vermiş 20. yüzyılın önde gelen edebi Fransız figürlerinden Jean Giraudoux da bu savaşta yer alan ve sevgilisi Suzanne'a gönderdiği mektuplarla yaşama tutunan bir askerdir.

20 Mayıs 1915'de ilk kez Çanakkale topraklarına adım atan Giraudoux, 21 Haziran 1915 günü yaralanana dek Çanakkale topraklarında kalmış, savaşın acımasızlığına hem bedeni hem de zihni ile tanıklık etmiştir. Çanakkale'de kaldığı yaklaşık 32 günlük süre zarfında Fransa'dan onu kaygı ve özlem ile savaşa

gönderen sevgilisi Suzanne Boland’a mektuplar göndermiş, her fırsatta ona olan özlemini dile getirmiş, bir yandan da savaşın gidişatının güncesini tutmuştur.

Ölümünün ardından yayınlanan “Lettres à Suzanne 1913-1915” (Suzanne’a Mektuplar 1913-1915) adlı kitabında yer alan Suzanne Boland’a gönderdiği mektuplardan yola çıkarak ve tuttuğu günlüğünden de zaman zaman yararlanarak Suzanne’a olan aşkını ve özlemini, savaşa dair izlenimlerini onu yaşam ile ölüm, aşk ile özlem arasında bırakan savaşı bir İtilaf Devleti askeri olarak onun gözünden incelemeye çalışacağız.

Giriş

Jean Giraudoux (1882-1944), etki ettiği coğrafya, katılan insan ve ülke sayısı, ve hatta yarattığı yıkım açısından XX. yüzyılın hemen başında patlak veren ve o zamana kadar dünya tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir savaş olan I. Dünya Savaşı’na Marne ve Çanakkale Cephesi gibi iki farklı cephede katılmış, edebi faaliyetleri ile iki savaş arası dönem olarak adlandırılan dönemde ülkesi Fransa’nın edebiyat dünyasına damgasını vurmuş bir edebi figürdür. Eserleri ise, çoğunlukla hayatında derin izler bırakan savaş olgusu ile şekillenmiştir. Giraudoux, özellikle Truva Savaşı Olmayacak (1935), Adorable Clio (1920), Suzanne et le Pacifique (1921) gibi eserlerinde, savaş olgusuna dair fikirlerini zaman zaman açık yüreklilikle zaman zaman üzeri kapalı olarak okuyucusuna aktarır. Yazar kimliğinden sıyrılarak, sıradan bir birey olarak savaşın üzerinde bıraktığı etkileri ve cephe hayatından kesitleri ise daha samimi duygu ve düşüncelerle hiç şüphesiz özellikle Çanakkale’de tuttuğu günlüklerinde ve cepheden arkadaşlarına, ailesine ve sevdiği kadın Suzanne Boland’a gönderdiği mektuplarda yansıtmıştır.

Giraudoux’nun savaş süresinde tuttuğu günlüğü Jacques Body tarafından 1969 yılında Carnet des Dardanelles(1967) adı ile yayımlanmıştır. Suzanne Boland’a yazdığı mektuplar ise oğlu Jean-Pierre Giraudoux’nun girişimi ile 2003 yılında Brett Dawson isimli bir araştırmacı-yazar tarafından derlenmiş ve Lettres à Suzanne 1913-1915, Lettres à Suzanne 1915-1944 adı ile okuyucuyla buluşturulmuştur. Bu girişimin temelinde ise Jean-Pierre Giraudoux’nun deyişi ile “anne ve babasının yaşadığı aşkı ölümsüzleştirmek” vardır. Bu çalışmamızın eksenini ise Jean Giraudoux’nun eşi Suzanne’a Çanakkale Savaşı’na gidene kadar geçen süre zarfında ve Çanakkale’de geçirdiği yaklaşık bir aylık sürede gönderdiği, hem cephe hayatına hem de duygusal dünyasına değin bilgilerin yer aldığı mektuplar ile çizeceğiz.

Cepheden gönderdiği mektuplara geçmeden önce, savaş olgusunun Giraudoux'nun benliğindeki yerine, mektuplarında yansıttığı iç dünyasına şekil veren savaş öncesi olaylara ve o dönemde hayatında önemli yeri olan kişilere değinmek gerekmektedir.

1911 yılında tanıştığı genç ve güzel Lilita Abreu ile yaşadığı, adına gerçek anlamda birliktelik denemeyecek bir ilişkinin ardından, Jean Giraudoux, 6 Ocak 1913 akşamı bir davette, hayatının sonuna kadar yaşadıklarının belki de en yakın tanıdığı olacak Suzanne Boland (1881-1966) ile tanışır. Suzanne Boland, o zamanlar Paul Boland adlı bir komutan ile evlidir; ancak eşinden ayrı yaşamaktadır. Soğuk bir kış akşamı tanıştığı bu mavi gözlü, kahverengi saçlı şık kadın birkaç ay içerisinde Giraudoux'nun duygusal dünyasını altüst edecek kadın olacaktır. Suzanne'ın hâlihazırda evli ve çocuklarının olması Giraudoux'yu bu durumu ailesinden ve yakınlarında gizlemeye iter. Bu nedenle Suzanne'ın Jean'ın hayatındaki konumu gizemini bir süre korur. Giraudoux uzmanlarından Guy Teissier'ye göre, Suzanne'ın önceki evliliğinde yaşadığı sorunlar ruh halindeki dalgalanmaların en büyük sebebidir. Bu sorunlar onu eşinden ayrı yaşamaya hatta boşanmaya götürmüştür. Biri duygusal ve kırılgan diğeri sert ve egemen bu iki karakterin arasındaki ilişkide de kaçınılmaz olarak sorunlar olacaktır.² Tanışmalarının ardından geçen kısa sürede, hayatının adeta odak noktasına gelen Suzanne'ın varlığı Giraudoux'yu Lilita ile görüşmekten alıkoymaz. Kalbinin bir köşesinde kalan duygu kırıntıları onu Lilita ile temas halinde kalmak istemeye iter. Zaman zaman Lilita'ya mektuplar gönderir, uzun aralıklarla görüşür. Zamanla Suzanne'a olan aşkı daha ağır basar ve Lilita'ya gönderdiği bir mektubunda ona karşı artık arkadaşlık duygusundan başka bir şey beslemediğini ve Suzanne'a olan aşkını şu satırlar ile aktarır:

“Sizi terk ediyorum. Saat şu anda altı ve yakında sevdiğim kadına kavuşacağım. Bana kocaman bir gülümseme ile bakacak. İnanın, birbirimizi seviyoruz. – Yarını düşünüyorum.”³ (Dawson, 2003: 18)

2 GuyTeissier, *Les Vies Multiples de Jean Giraudoux*, 2010, s.98

3 Jean Giraudoux' nun Suzanne Boland'a gönderdiği mektuplar Brett Dawson tarafından derlenmiş ve 2003 yılında Grasset yayınevi tarafından basılmıştır. Bu bildiride, Cahier Jean Giraudoux 31: *Lettres à Suzanne I – 1913-1915* adlı kitaptan yapılacak bütün alıntılarda Brett Dawson'ın adı, kitabın editörü olduğu için parantez içerisinde referans isim olarak yer alacaktır.

Bu mektubun ardından Lilita ile yaptığı görüşmeler Suzanne’ı rahatsız eder. Ne Cusset’den ne de Paris’ten Suzanne’a gönderdiği mektuplara cevap gelir. Yaşadığı bu durumdan rahatsız olan Giraudoux yakın arkadaşı Paul Morand’a gönderdiği bir mektupta “Her şeyin Suzanne ile daha iyi olacağını”⁴ söylemiştir. Böylece Lilita’dan duygusal olarak iyice uzaklaşır. Suzanne’ı kaybetmek istememektedir. Bir yandan yazmayı sürdürdüğü Simon adlı yapıtının yayımlanma sorunları ile uğraşan Giraudoux diğer taraftan iç dünyasındaki çalkantılar ile boğuşmaktadır.

Savaş Çanları

1914 yılının ortalarına doğru, çok yakın bir gelecekte tüm dünyayı etkisi altına alacak Büyük Savaş’ın insanlığı adeta ölüme çağıran çan sesleri daha duyulur hale gelmiştir. Büyük Savaş’ın başlaması ile savaşın daha ilk günü silah altına alınan ve bu şekilde tamamen yeni ve farklı bir dünya olan savaş dünyasına adım atan Giraudoux, savaşın acımasızlığı ile çok geçmeden karşı karşıya kalacaktır. Diğer taraftan, savaşın başlaması ile Suzanne ile olan ilişkisi altüst olur. Henüz yeni başladığı ve o güne kadarki en ciddi ilişkisi savaş ile büyük yara alır. Acı ve ölüm gibi olguların çerçevesinin kalın çizgilerini çizdiği içinde bulunduğu şartlar, Suzanne’a karşı beslediği aşkına yeni bir boyut katar. Suzanne’ın yokluğunun verdiği ruhsal acılar, Marne’da savaş meydanında bedeninde hissettiği fiziksel acılara üstün gelir. Vatan sevgisi ile kahramanlık kavramını sonuna kadar yaşarken, Suzanne’a olan aşkı sadakat ve tutku ile alevlenir. Otuz iki yaşında olmasına rağmen, askerlik yaşantısına büyük bir istek ve şevk ile uyum sağlayan Giraudoux, bu “dünya cehennemi”nde önce, Fransızların Almanlara karşı verdiği ulusal varoluş mücadelesi Marne muharebesinde yaralanır daha sonra ise Türklerin dirilişinin sembolü Çanakkale Savaşı’nda. Marne’da yaralanmasının ardından ağır ruhsal ve bedensel sorunlar yaşayan Giraudoux’nun Suzanne ile olan ilişkisinin gidişatında savaş önemli rol oynar. 18 Eylül 1914’den 25 Kasım 1914 tarihine kadar Fougères, Bordeaux, Pau ve Vichy gibi şehirlerde yattığı çeşitli askeri hastanelerden Suzanne’a sağlık durumunu, özlemine ve sevgisini anlattığı çok sayıda mektup gönderir. Suzanne Fougères’de Giraudoux’nun gönüllü hemşiresi olarak yaklaşık bir ay yanında kalır. İyileşme sürecinde Suzanne’ın desteği onu hayata bağlar. Ele aldığımız konu ile doğrudan ilişkili olmadığı için Giraudoux ve Suzanne arasında Marne muharebesi sırasındaki yazışmalara değinmeyeceğiz.

İyileşmesinin ardından tekrar ordudaki görevine dönen Giraudoux çeşitli askeri birlikler ile Fransa'nın çeşitli şehirlerinde bulunur. Bu süreçte gönderdiği mektupların içeriği genellikle günlük hayatına dair detayları barındırır. Kışlada nasıl zaman geçirdiğinden, cephelerden gelen haberlerden, ailesinden aldığı haberlerden bahseder. İkili her ne kadar yan yana olmasa da bu tartışmalarına engel değildir. Şiddetli tartışmaların ardından Giraudoux'nun Suzanne'dan haber alamadığı zamanlar olur. Suzanne'a gönderdiği mektupları "Senden üç gündür haber alamıyorum. Bana neden yazmıyorsun biricik Suzanne'ım?"⁵ "Senin olmadığın bu şehre tekrar geldim ki bu beni çok üzüyor"⁶ gibi sitemkâr ve melankolik cümleler ile başlar. Giraudoux'nun Suzanne'dan mektup alamadığı her gün, özleminin sırtına vurduğu yükü bir kat arttırır.

Çanakkale'ye doğru

Giraudoux, 27 Şubat 1915'de Suzanne'a, Roanne'daki birliğinden Dupuy adında bir arkadaşını gördüğünü ve bu arkadaşının bağlı olduğu taburunun Marsilya'dan demir alan ve gideceği istikameti belirsiz olan bir gemiden bahseder. Ancak kışlada yayılan söylentilerden yola çıkarak, bu geminin Çanakkale'ye gittiğinden emin olduğunu söyler. Geminin Çanakkale'ye gidiyor olması Giraudoux için önemlidir. Zira 1911 yılının Ocak ayında diplomatik bir gezi ile Osmanlı paytahtı İstanbul'a ilk adımını atmıştır. İstanbul'da kaldığı süre zarfında, şehri gezmiş, o güne kadar batılı gezginlerin kitaplarında anlattığı kadıyla bildiği Doğu'yu kendi gözleriyle gezmiş, hayranlığı katbekat artmıştır. Bu gemi, onun için mistik doğuya gitme şansının somutlaşmış halidir. Marne muharebesinde aldığı yaralara ve uzun iyileşme sürecine rağmen bu topraklara yeniden gidebilecek olma ihtimali ruhunun en uzak köşesini dolduran bir heyecana dönüşür. Heyecanını iç sıkıntısına dönüştüren fikir ise Suzanne'dan ayrı kalmaktır.

Roanne'a döndükten sonra Riom'a gönderilen Giraudoux, Suzanne ile burada Desaix otelinde üç hafta kalır. Suzanne'a da Doğu Cephesi'ne gitme niyetini açıklar. O sırada Giraudoux'nun bağlı bulunduğu alayın Sırbistan'a da gitme ihtimali vardır. Ancak, Giraudoux Sırbistan'a gitmektense Çanakkale'ye

5 Brett Dawson, Cahier Jean Giraudoux 31: Lettres à Suzanne I – 1913–1915, 2003, s. 86

6 a.e., s. 109

gitmeyi istemektedir.⁷ Bunun için de elinden gelen her şeyi yapar.⁸ Suzanne’a gönderdiği mektuplar içerisinde Çanakkale’ye dair ilk bilgi 95. mektupta yer almaktadır. Tarihi kesin olarak belirtilmeyen 96 numaralı mektupta ise birliğin Auvergne’e gideceğini söyler. 4 Mart 1915’te yazdığı 98. mektupta ise şartların gerektirdiği üzere, Roanne’a geri dönmesinin artık mümkün olmadığını ve görüşme ihtimallerinin azaldığını belirtir. Suzanne’ı görebilme umudu onu bu günlerde mutlu eden tek şeydir. Görüşmenin gerçekleşmesi durumunda ondan bir takım isteklerde de bulunur. Bu nesneler cephede onun hayata tutunmasını sağlayacaktır:

“Sevgili Suzanne’ım! Artık Roanne’a dönemeyiz. Yarın 105. Ana harekât üssünün bulunduğu Riom’a gidiyorum, oradan da Marsilya’ya geçip Çanakkale’ye gidecek olan 175. alaya katılacağım. Ani bir ayrılma olduğunu bir kenara bırakırsak oldukça iyi bir yolculuk. Ancak seni göreceğim, değil mi? [...] Senden birkaç isteğim de olacak. Bana hafif bir asker battaniyesi ve bir çakmak al. Küçük bir ecza çantası da alman benim için iyi olacaktır. Bunları Marsilya’ya getir Suzanne’ım. Biliyorsun bu şehri seninle görmek istiyorum. (Dawson, 2003:112)

Mektubun devamında ise Giraudoux’nun Türklere değin ilk fikirleri yer almaktadır. Suzanne’a Çanakkale’de kendisini bekleyen ortamdan bahsederken şu cümleleri sarf eder:

“Diyebileceğim şu ki, Türkler en az Almanlar (Boches) kadar korkunçlar. Karşılaşmamız oldukça çirkin olacak.”(Dawson, 2003:112)

Giraudoux’nun Türklere değin bu olumsuz fikirleri cepheden yazdığı mektuplarda da görülecektir. Suzanne ile olan yazışmaları ancak 26 Mart 1915’te yeniden başlar. Aradaki üç haftalık süreçte Suzanne ile birlikte Riom’dadır. Giraudoux Suzanne ile birlikte Riom’dan ayrılır ve 175. piyade alayına katılacağı Marsilya’ya gelir. Arkadaşı Paul Morand’a gönderdiği mektupta da İstanbul “biletini” aldığını söyler. Ancak beklenmedik bir durum söz konusudur. Giraudoux’nun katılması gereken 175. piyade alayı Çanakkale’ye doğru demir almıştır. Bu yüzden 176. piyade alayına katılması gerekmektedir. Ancak bu alay henüz resmi kurulmadığı için kayıtlarda yer almamaktadır. Giraudoux Montpellier’ye gider. Burada da 176. alayın birimlerinin Salon’a gittiğini

7 a.e., s. 110

8 Hasan Anamur, “Jean Giraudoux ve Çanakkale Savaşı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi, Cilt II, Sayı 3, 1976, s. 118.

öğrenir. Tren ile Salon'a gider ve burada 176. alaya katılır. Salon'dan sürekli uzun mektuplar gönderir. Diğer taraftan yazar olmanın verdiği düşüncelerini aktarma, yazma tutkusu onu Çanakkale'ye gitmeyi bekleme sürecinde savaş anılarını cephe hayatını, ölümü, korkuyu kısacası büyük bir insanlık trajedisini tüm çıplaklığı ile bilen bir yazar-asker olarak kaleme almaya itmiştir.

Zaman içinde cepheden gelen haberler, gerek askerler arasında gerek halk arasında kolayca yayılmaktadır. Kimi zaman doğru kim zaman çarpıtılmış bu bilgilerden Suzanne'ın etkilenmemesini ve kendisi için endişelenmemesini isteyen Giraudoux 103 numaralı mektubunu bitirirken şu ilginç cümleleri sarf eder:

[...] “Adresim hep Grand Hotel. Sana cepheden de yazacağım. (...) Kesinlikle bizden önce bir öncü saldırı birliği olacak ve Çanakkale'deki bitler bizim en büyük düşmanlarımız olacaklar.” (Dawson, 2003:119)

31 Mart 1915 tarihinde artık Giraudoux'nun Çanakkale'ye gitme durumu kesinleşmiştir. Ancak 15 Mayıs 1915 tarihine kadar yola çıkamaz. Uzun süre Giradoux'nun bağlı bulunduğu alay Marsilya ve Salon gibi şehirlerde bulunur. Alayının gideceği yerin belli olmasından sonra geçen yaklaşık bir buçuk aylık sürede Jean Suzanne'a gönderdiği mektuplarda tıpkı önceki büyük ayrılık dönemlerinde olduğu gibi günlük hayatlarından ve özel yaşantılarından bahsetmiştir. Mektupların konusu tahmin edileceği üzere özlemdir. Savaş ilgili satırlarda ise Çanakkale'ye değin bilgi vermekten olabildiğince kaçınmıştır. Cepheye süren savaşta yaşanan dramı mümkün olduğunca sevdiği kadına yansıtmamaya çalışmış, sevdiği insana karşı beslediği büyük aşk tüm ruhunu ve bedenini çepçevre saran ölüm olgusu ve korkusunun üzerine çıkmıştır. Suzanne'ı rahatlatmak için Çanakkale'ye yani Ege kıyılarına yapacağı “yolculuğu” mitolojik kahraman Ulyse'in maceralarına benzetmiş, çok geçmeden geri döneceğinin altını çizerek “ben Ulysee gibi kötü değilim, beni on yıl boyunca beklemek zorunda kalmayacaksın.”⁹ demiştir. Giraudoux'nun ruhunu saran üzüntünün yegâne nedeni Suzanne'dan ayrı kalmaktır. Nisan ayının sonlarına doğru kadim dostu Paul Morand Giraudoux'nun ailesine gönderdiği mektupta, gitmek üzere olduğu doğru cephesinde işlerin pek de iyi gitmediğini, düşman karşısında zor durumlar yaşandığını söyler. Giraudoux ise sıkıntısının ise yalnızca “bitler” ve Suzanne'nın yokluğu olduğunu yazar.¹⁰

9 Brett Dawson, Cahier Jean Giraudoux 31: Lettres à Suzanne I – 1913–1915, 2003, s. 133.

10 Guy Teissier, Les Vies Multiples de Jean Giraudoux, 2010, s.115.

Düşman karşısında kolay ilerleme kaydedeceğini düşünen Giraudoux kendisinin diplomatik bir görev alacağını bile düşünür. Arkadaşı Morand’a yazdığı mektupta bunu açıkça dile getirir.

“Orada, diplomasi işlerinin yürütüldüğü küçük bir büromuz olacak. Bildiğin üzere, bu bürodan Türkler ile olan görüşmeler yürütülecek. [...] Elçilikte, hemen yanı başımda sana bir yer ayarlayacağım. (Teissier, 2003: 115)

Çanakkale’de Giraudoux’nun beklediğinin tam tersi bir ortam vardır. Cephanesi üç hafta yetmeyecek olan Türklere, Almanlar boğazdaki kalelerde kullanılmak üzere ağır toplar göndermişlerdir. Bu olay yola koyulmayı iki hafta geciktirir. Yüzbaşı tarafından Paris’e bir takım şeyler almak için gönderilen Giraudoux yola çıkmadan son bir kez Suzanne’ı görme imkânı bulur. Bu sırada Suzanne’ın eski eşi Paul, çocukları yanına almakla tehdit etmektedir. Giraudoux, arkadaşı Paul Morand ile görüşür ve cephede işler kötü gittiği için ölme ihtimalinin farkındadır. Bu nedenle Suzanne’ı Paul Morand’a emanet eder:

“Biz birbirimizi her zaman çok sevdik, Suzanne çok iyi bir insandır.[...] ola ki beni Eyüb’e gömerler, Suzanne’a karşı nezaket gösteriniz.” (Teissier, 2003: 116)

Giraudoux Marsilya’ya geri döner. Uzun süredir söylenen ancak sürekli tarihi değiştirilip ertelenen Çanakkale yolculuğu Giraudoux böylesi bir iç dünyaya sahipken 15 Mayıs 1915 günü başlar.

Çanakkale Günleri

176. piyade alayı Salon’dan Marsilya’ya gelir 23 subay, 1223 er, 103 at ve 34 araç ile Giraudoux’nun 1907 yılında New York’a yaptığı yolculuğunda bindiği Savoie adlı gemi ile Çanakkale’ye doğru yola çıkar. Yolculuk oldukça sakın geçer. Girit ve İzmir üzerinden Çanakkale’ye varılması planlanmaktadır. Yolculuk oldukça sakın ilerlemektedir. Gemiden gönderdiği ilk mektupta her şeyin yolunda gittiğini söyler. Aşk ve savaş gibi iki ateşin ruhunu ele geçirdiği Giraudoux özlemine şöyle dile getirir:

“ Canım Suzanne’ım, hep beni, sana ait olan Jean’ı düşün, bana sık sık yaz. Mektupların belki bana gelir. Ne olursa olsun, senin posta güvercinlerinden biri ya da ikisi bana ulaşacaktır. Mektuplarını bağrıma basacağım, Türkleri öldüreceğim ve dönüş gününü bekleyeceğim. [...] Gelirken sömürge askerlerini, martıları, İda dağı ve bir de güzel bir kruvazör gördük. Ama benim aradığım, özlediğim sensin. [...]”(Dawson, 2003: 159)

Yukarıda yer alan mektupta altı çizilmesi gereken cümle “Mektuplarımı bağrıma basacağım, Türkleri öldüreceğim ve dönüş gününü bekleyeceğim.” cümlesidir. Bir yanda geride bıraktığı kadına olan özlemi, diğer tarafta görev bilinci Giraudoux’yu adeta çapraz ateşe almıştır.

26 Mayıs 1915 günü Seddülbahir’e ayak bastığı andan itibaren savaşın korkutucu sıcaklığını ruhunun en derinlerinde hissetmiştir. Günlüğüne de bugüne dair hislerini şu şekilde not düşmüştür.

“Savaşın varlığını yeniden hissettim. Arada kalan zamanı unuttum. Gece: savaş öncesine ait anılar yeniden aklıma geliyor. Bombaların altında A. İle P. Ne yapacak merak ediyorum. [...] Bir sedyeci öldü” (Body, 1969: 59)

Giraudoux günlüğüne böylesine iç karartıcı cümleler yazarken, Suzanne’a aynı günlerde gönderdiği mektubunda bulunduğu yeri adeta bir cennet bahçesi gibi tasvir eder:

“[...] Bugün sana alay komutanının çadırının olduğu tepenin zirvesinden yazıyorum. Siperler burada bitiyor. Zeytin ve servi ağaçlarının olduğu eşsiz bir vadiye ve solda uzun uzadıya yer alan Asya ve her iki kıyısında farklı güzellikte mavinin tonlarının yer aldığı denizi gören bir küçük kulübemiz var.” (Dawson, 2003: 159)

Mektubun devamında ise İtalya’nın savaş ilan ettiği haberini aldığını ve bunu büyük memnuniyetle karşıladığını söyler. Zira Müttefikler safına yeni bir devletin katılması savaşın süresini de kısaltacaktır. Bu şekilde, Suzanne’a daha çabuk kavuşacaktır:

“İtalya’nın savaşa girdiğini duyunca çok sevindim. Böylece, savaş belki de haziran ayının sonuna doğru biter. Canım, savaş bu diyarlarda her zaman on yıl sürmez. Sürse de sen beni on yıl beklersin değil mi? Ben seni beklerim. [...] Temmuzu seninle birlikte geçirmek istiyorum.” (Dawson, 2003: 159)

Savaşın tam ortasında sevdiği kadına mektupları ile tutunmaya çalışır. Yaşama sevincini Suzanne’a olan sevgisi ile ayakta tutmaya çalışırken, el ve ayak bileklerine tutunmuş savaş ve ölüm, ona bu dünya cehenneminde diz çöktürmek ister. Ölüm, tuttuğu günlüğünün her yerindedir. Düzenli olarak toplu ya da tekil ölümleri not eder, tam ortasında bulunduğu insanlık dramını küçük defterine kaydeder:

“[...]Küçük bir Zuav hemen önümde öldü.” [...]“Zuavlar çarpışıyor ve çok kayıp veriyorlar.”[...] “Kumandan Berthon öldü.” [...]“General öldü. Ceza törenine gidiyorum.”[...] “Her bir köşesinden kopmuş ayaklar fırlayan siperler. Kesif koku. Sinekler.” [...] (Body, 1969: 59)

31 Mayıs günü gönderdiği mektupta, Suzanne’dan mektup alamadığı için üzgün olduğunu yazar. Tam ortasında bulunduğu savaş, bedenine ve aklına egemen olurken kalbine erişemez:

“Sevgilim, senden hala beni böylesine canlı ve sevgi dolu bir insan kılan tatlı ve sadakat dolu cümlelerinin yer aldığı bir mektup bile alamadım. Bu mektubu sana seni sevdiğimi söylemek için gönderiyorum. [...] Hemen hemen bir barış havası var. Savaş bir buçuk aya bitecek. Bana yaz. Bana yazıyor olduğun düşüncesi beni teselli ediyor. [...] Seni seven Jean’ın...” (Dawson, 2003: 161)

Bir yandan böylesine kırılgan bir figür çizerken, diğer taraftan günlüğüne yazdıklarıyla savaş onurunu yüceltir. Guy Teissier’nin de belirttiği üzere, tüm bu korku, dehşet ve şiddet arasında Stendhal, Benjamin de Constant, de Fromentin gibi büyük isimler Giraudoux’nun savaş karşısındaki konumunu adeta yüceltirler, moral verirler.¹¹ Giraudoux bu bağlamda, günçesine şu satırları not düşer.

“Julien için, Adolphe için, Dominique için bu savaştayım ben !” (Body, 1969: 79)

2-3 Haziran 1915 tarihli 147. mektupta Giraudoux artık mutludur. Zira 20 Mayıs’tan itibaren gönderilen tüm mektuplar eline geçmiştir. Posta astsubayını görünce çok heyecanlandığını çok mutlu olduğunu söyler. Mektubun devamında, okuyucu aralarında bir kıskançlık krizi olduğunu sezer:

“[...]Harem korkun ve benden bu konuda yemin etmemi naifçe istemen beni güldürdü. Ah benim saf yürekli Suzanne’ım! Marsilya’dan bu yana bir tek kadın bile görmedim ve Marsilya’ya dönmeden de görebilmem imkânsız. Suzanne, döndüğümde göreceğim ilk kadın sen olacaksın.[...]” (Dawson, 2003: 161)

Suzanne’ın bu gülünç korkusunun ardında Giraudoux’nun arkadaşı Paul Morand’a gönderdiği bir mektubunda sarf ettiği şu sözlerdir:

“Ayrıca, Suzanne Lalique’in öğüdü üzerine, fişekliklerimde mermi yerine şeker götürüyorum, hareme kolay girebilmek için.” (Anamur, 1976: 119)

11 Guy Teissier, *Les Vies Multiples de Jean Giraudoux*, 2010, s.117.

Zaman zaman savaşın ciddiyetinden uzaklaşmayı düşünen ve bunu Suzanne ile şakalaşarak, savaş için “güzel” sıfatını kullanıp, adeta bir yeryüzü cenneti tasviri yaparak gerçekleştiren Giraudoux, 6 Haziran günü yazdığı mektupta, savaşın gidişatı ile Suzanne’a yeniden kavuşma olasılığını ve içinde bulunduğu durumun kritikliğini bildirir:

“[...] seni çok özledim. Kavuşma günümüzü çok uzakta ve belirsiz bir tarihte görüyorum. Bana sürekli yaz. [...] beni unutmadığını, beni sevdiğini ve beklediğini söyle. Ancak bu şekilde sakinleşeceğim. Sesini duymayalı öyle uzun zaman oldu ki! Sesini duymaktan başka bir şey istemiyorum. [...] Burada her şey yavaş ilerliyor. Siperleri kazanıyoruz, kaybediyoruz, geri alıyoruz. Türkler cephane desteği aldılar ve bizim de alacağımızı biliyorlar. [...] 1 Haziranda teğmen oldum. Bu beni mutlu etti. Komuta edeceğim ve korumam gereken birkaç adam var. [...] sakin ol. Türkler her yeri bombaladıkları için, albayın çadırında olmak daha tehlikeli olacaktır. [...] Dün gece bir saldırı oldu. Biz ise en güzel gözlem yapılacak tepedeyiz. Bu güzel ülkede savaşmakta olmaktan mutluyum zira sen olmadan barışı asla desteklemezdim. Ah sevgili Suzanne, yolculuklarımız önümüzdeki kış yeniden başlayacak.” (Dawson, 2003: 165)

Savaşın ne kadar çetin geçtiğini sürekli yapılan asker takviyelerinden ve Giraudoux’nun yaptığı göndermelerden anlamak mümkündür.

“Altı gün siperlerde kaldık, ortalık çok hareketliydi. Türklere çok ama çok yaklaştık. İki günden beri de Ölüm koyunda, iki denizin arasındayız. Ağır bombardıman altındayız ancak ciddi zarar almadık.[...] Beş gün içerisinde, yeni gelen Senegalliler ve zuavlarla değiştirilmek üzere siperlerden çıkacağız. [...] Burada durum aynı. Önümüzde yeni bir Çatalca var adeta ve geçmek çok zor.”(Dawson, 2003: 166)

Yukarıdaki alıntının son cümlesinde de anlaşılacağı üzere Giraudoux, Türklerin Bulgar işgaline direndiği Çatalca muharebesine göndermede bulunmaktadır. Müttefikler Çanakkale’de hiç beklemedikleri kadar güçlü bir direniş ile karşı karşıyadır.

19 Haziran 1915 gecesi Giraudoux’nun dâhil olduğu bölüğün ön safta yer alacağı bildirilir. Giraudoux’yu korkutan ölme ihtimali değil bir daha Suzanne’ı görememe ihtimalidir. Aynı gece aldığı mektubu adeta Suzanne’a bir veda niteliğindedir:

“Sevgili Suzanne’ım, şu anda saat sekiz ve saldırı yarın saat altıda olacak. Bizim bölük en ön safta yer alacak. Sana dönebilmeyi umuyorum, canım, Türkler çok korkunç olabilirler, Her şeyden çok sevdiğim, tüm ömrümü adayabileceğim sana, Suzanne’ıma elveda. Bana hayatın bana sunabileceği en güzel imgesin sen, geçmiş günlerimin en tatlısı, en iyisisin. Kadınım, onurum, çocuklarımın annesisin. Seni seviyorum. Yaşadığım son dakikaya kadar sana ait olacağım.

Bana verdiğin her şey için teşekkür ederim Suzanne’ım, her zaman yanı başımda hissettiğim ruhun, hayatın, sonsuza dek beni sana bağlayan binlerce güzel hareketin için. [...] Senden iki mektup aldım. Ölmeden önce onları yüreğime basacağım. [...] Elveda Suzanne. [...] seni kucaklıyorum. Elveda.” (Dawson, 2003: 167)

Büyük bir dikkat ve özen ile yaklaşık 15 gün boyunca planlanan taarruz şafakla birlikte, yoğun Türk topçu ateşi altında Seddülbahir cephesinde Kerevizdere’de gerçekleşir. Taarruzun amacı bu cephenin kanatlarındaki tepelerde yer alan Osmanlı mevzilerini ele geçirmektir. Türklerin en ön saftaki süngü savaşına kalkar. İki bin beş yüz kadar Fransız askeri hayatını kaybeder, çok sayıda asker ise yaralanır. O güne kadar Giraudoux’nun tanık olduğu en kanlı çarpışmadır. Günler sonra ailesine gönderdiği mektupta bu saldırıyı şu şekilde anlatacaktır:

“Türk siperlerine taarruza kalkan tabur benim taburumdur. Sabah saat 6’da gerçekleşti. Saat 7’de sekiz subaydan beşi ölmüş biri ise yaralanmıştı. Akşama kadar yalnızca iki teğmen kalmıştık. Çarpışma bir dakika olsun durmadan devam etti. Akşam saat 6’ya doğru yaralandım ve karanlığın çökmesiyle saat 8 gibi çıkabildim.” (Dawson, 2003: 168)

176. piyade alayının 21 Haziran 1915 sabahı başlayan bu taarruzda Jean Giraudoux sol omuzundan bir şarapnel parçası ile yaralanır. Yaralı Giraudoux, Duguay-Trouin adlı gemi hastanesine ancak taarruzun ertesi günü, 22 Haziran günü kaldırılabilir. İki gün sonra Limni adasının Moudros limanına ulaşan Giraudoux, Fransa’ya telgraf çekmeyi başarır. Telgrafta şöyle demektedir: “AĞIR YARALANDIM. FRANSA’YA GÖNDERİLİYORUM”. Gemi Fransa’ya doğru yola çıkar. Ancak hekimlerin birçoğu savaş meydanında hayatını kaybetmiştir. Yaraya uygulanan tedaviler geçicidir. Uyumak Giraudoux için artık imkânsız bir hal almıştır. Gemi, 30 Haziran 1915 gün Toulon limanına demir attığında Giraudoux’nun omuzundaki şarapnel parçası hala çıkarılmamıştır.

Giraudoux, ilk tedavisinin ardından Hyères’de, yaralı askerler için düzenlenmiş, bir dinlenme evine yerleştirilir. Buradan ailesine, Suzanne’a, dostları

ve Paul Morand’a, Edmond Jaloux’ya ve Lilita’ya çok sayıda mektup gönderir. Mektupların bitiş cümlesinde hep aynı temenni vardır. “bir öğleden sonra beni görmeye gelmenizi umuyorum.”¹².

Suzanne Hyères’e gelene kadar Giraudoux beş mektup gönderir. Mektupta sağlık durumuna, nasıl bir yerde kaldığına değinir. Yaklaşık bir hafta sonra Suzanne Hyères’e gelir. İki hafta bir otelde konaklar, Giraudoux’nun yanında olur. Beraber çok kısa yürüyüşlere çıkarlar. Giraudoux cephede yaşadıklarını uzun uzun anlatır Suzanne’a. Bu iki hafta boyunca, yaklaşık 3 ay süren ayrılığın adeta acısını çıkartırlar. Ancak, aralarında tartışmalar da yaşanır. Tartışmaların kaynağı, Giraudoux’nun iyileştikten sonra tekrardan cepheye dönme isteğidir. Bu istek Suzanne’ı çok üzer. İlerleyen mektuplar Suzanne’ın bu üzüntüsünün yersiz olduğunu gösterir. Giraudoux Paris’te, Savaş Bakanlığı’nda uzman olarak çalışacaktır. Suzanne, 24 Temmuzda Toulon üzerinden Paris’e geri döner. Giraudoux iyileşme süreci çok ağır ilerlemektedir. Giraudoux, 31 Ağustos günü Hyères’de düzenlenen sade bir törenle Büyük Savaş’ta gösterdiği başarılarından ve ülkesine olan hizmetlerinden dolayı Legion d’Honneur nişanı ile ödüllendirilir. Giraudoux, 27 Eylül 1915 günü taburcu olur ve Paris’e döner.

Savaşın hayatını altüst ettiği, sevdiklerinden ayırdığı Jean Giraudoux, bu “dünya cehennemi”nden, sevdiklerine, özellikle Suzanne Boland’a gönderdiği mektuplar sayesinde ruhsal olarak uzaklaşmış, yaşama tutunmanın yolunu, sevdiği kadına olan aşkını ve özlemini canlı tutmakta bulmuştur. Ona geri kavuşacağını, eski mutlu günlerine geri döneceklerini bilmek, bu umudu korumak onun için adeta ölüme karşı bir siper olmuştur. Sevdiklerine gönderdiği mektuplarda, savaşta yaşanan insanlık dramından olabildiğince az bahsederek, onların da kendisine bir gün kavuşacaklarına dair umutlarını daima yeşil tutmak istemiştir. Sevdği kadına olan özlemi ve bedenine her an isabet etmeyi bekleyen kurşunlar ve şarapnel parçaları gibi ruhunu ve bedenini kavuran iki ateş, Jean Giraudoux’ya onulmaz ruh halleri yaşatmıştır. Tüm zorluklara rağmen, eski hayatına kimi aksaklıklarla da olsa kavuşmayı bilmiştir.

KAYNAKÇA

Anamur, H., 1976, “Jean Giraudoux ve Çanakkale Savaşı”, (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi, Cilt II, Sayı 3 s. 118,119.) Ankara.

Body, J., 1960: Carnet des Dardanelles, Paris: s. 59-79

Dawson, B., 2003: Cahier Jean Giraudoux 31: Lettres à Suzanne I – 1913-1915, Elektronik Kitap: Grasset, Paris: s. 18, 86, 112, 119, 133, 159, 161, 165, 167, 168.

Teissier, G., 2010: Les Vies Multiples de Jean Giraudoux, Le Béliet, Paris: s. 98,104,115,116,117,118.

Çanakkale Savaşı'nın Türk Resim Sanatında Yansıması

The Çanakkale War as Reflected in Turkish Art of Painting

Dalila ÖZBAY¹

Özet

Her yaşanan büyük tarihsel olaylar toplumların yaşam biçimini derinden etkilemiştir. Yaşam biçiminin etkilemesinin yanında kültür ve sanatı da etkileyen bu durum resim sanatına da yansımıştır.

Bir sanatçı tarihsel bir olayı yaşadığında bu bireysel tecrübelerini örneğin savaş temalı yapıtına yansıtırken yorumuna da katmıştır. Sanatçı, savaşın farklı yüzlerini göstererek zaten trajik olan bir gerçeğe başka bir boyut kazandırmıştır.

XX yüzyılın başında yaşanan ve geniş bir coğrafyayı etkileyen I. Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşı'ndan etkilenen Türk resim sanatçıları vardır. Onlar Osmanlı İmparatorluğu dağılırken yaşamış oldukları savaşla birlikte, kültürel ve milli değerlerini de yapıtlarına yansıtmışlardır. Gerek savaşı ve toplumdaki etkilerini anlatan sahneleri, gerek sanatçıların askerlere duydukları saygı veya acıma duygusu resimlerinde görülmektedir.

Öte yandan Paris'te resim sanatı eğitimi almış ve Batı Avrupa resim sanatında yeni gelişen üslupları takip eden bu sanatçılar, savaşın yarattığı etkileri sanatlarıyla harmanlayıp Türk resim sanatına farklı yorumlar getirmişlerdir. Savaşın yarattığı travmalarından etkilenen Türk sanatçıları hem kültürlerini, hem de dönemin üsluplarını eserlerinde yansıtmışlardır.

Bu araştırmanın amacı, Çanakkale Savaşı döneminde yaşayan Türk sanatçıların savaş konulu eserlerini araştırmak, biçimsel açıdan bu eserleri analiz

1 Namık Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölüm, Tekirdağ

etmek, içerik bakımından da savaşın yarattığı acıları ve askerlerin verdikleri mücadelenin etkilerini ortaya koymaktır.

Hangi süreçte olursa olsun bir toplumun sanatına baktığımızda toplumu derinden etkileyen sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihsel olaylar, sanatsal üretimini de etkileyip biçimlendirmiştir. En eski çağlardan beri sanat yapıtları, bir yandan toplumun değerlerini, ideolojilerini, inançlarını ve dinamizmini yansıtırken diğer yandan da bu yapıtları oluşturan sanatçıların kişiliğini, duyarlılığını, görüşlerini ve etkilendiği yaşadıklarını da anlatmaktadır. Türk sanatçısı Nurullah Berk'in belirttiği gibi: “Fotoğrafın 19’uncu yüzyılda icadına kadar resim, bütün olayları canlandıran, tarihe mal eden tek araç oldu.”² Bu konuda XIX yüzyılın sonlarına doğru yaşayan Romanyalı ressam Theodor Aman da “Sanat, tarihi tuval üstünde canlandıran güçtür.” der. Bu bakış açısı ile bir sanatçının amacı, tarihsel dönüşüm noktalarını resmederek halka mesaj vermektir.³

Alman asıllı Romanyalı sanat tarihçisi ve felsefeci olan Erwin Kessler de bir savaşın etkilerini değerlendirirken savaş, sanatçıların farklı eğilimlerini ortaya koymalarına sebep olmuş yeniden halkın birlikteliğini gündeme getirmişti fikrini destekler.

“Kültürel açıdan savaş, getirdiği bütün fedakârlıkları ve etkileri ile birlikte, yerel toplumun psikolojisinde (psihicollectivlocal) bir sınır taşı oluşturmuştur. Savaş, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutları değiştiren, tarihi sınırı çizdiren yeni bir çağ olarak algılanmıştır. Sanatı yenilemek, bu fenomenin bir parçasıdır. İlk etki, savaştan hemen sonra, savaşın yarattığı travmalardan esinlenmiş eserleri sergilemektir. Bu yapıtlar sadece savaşa katılan sanatçıların değil, çoğu sanatçı gibi, trajik yaşanmış olaylar ve sosyal değişimlerden etkilenen sanatçılarındır da.”⁴

Bu değerlendirmelerden yola çıkarak sizlere “Çanakkale Savaşı’nın Türk Resim Sanatına Yansıması” adlı bildirimde savaşa katılanların özgürlük mücadelesine anıtsal bir boyut kazandırmaya ilişkin görsel tasvirlerin ve savaşın toplum ve sanatçılar üzerinde yarattığı travmatik etkilerin Türk resim sanatına yansımasını sunacağım.

XX yüzyılın başlarında Avrupa sanatının her dalını etkileyen tarihsel olay Birinci Dünya Savaşı, Avrupa’da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun

2 Berk, N., 1964, Resim Bilgisi, Varlık Yayınevi, İstanbul, s. 16.

3 Florea, V., Arta Românească Modernă și Contemporană, s. 78.

4 Kessler, E., Vlasiu, I.; Vida G.; Dreptu, R.; Vida, R., Colours of Avant-Garde. Romanian Art 1910-1950, 2007, București, s. 10.

da savaşın etkileri altına girmesine neden olmuştur. ‘Savaş’ teması genel bir değerlendirme yaptığımızda, bu dönem Türk resim sanatında önemli bir yer almaktadır.

Balkan Savaşı’nda Rumeli’yi kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı’nda dağılmamak için altı cephede birden savaşımıştır. İmparatorluk maddi ve manevi gücünü, mücadelesini bu dağılmayı ve toprak kaybını en aza indirebilmek için vermiştir. Bu mücadelede ‘savaş’ teması, Türk sanatçılar tarafından çeşitli kompozisyonlarda işlenmiştir. Bu tema, sanatçıların yaşamları üzerinde etkili olduğu gibi düşüncelerinde de önemli bir yer tutmuştur. Dolayısı ile daha sonraki zaman içerisinde savaşa katılmamış sanatçılara da esin kaynağı olacaktır.

Bu yazı Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşı’na ilişkin o döneme ait sanatçıların yapıtları incelenerek meydana getirilmiştir. Savaşı resmeden sanatçılardan İbrahim Çallı, Hüseyin Avni Lifij, Namık İsmail, Mehmed Ruhi Arel, Mehmed Sami Yetik, Hikmet Onat en önemli sanatçılarımızdır.

Ancak bu tarihi süreç içerisinde bir toplumun mücadelesi olarak sanatta yer alması ile savaş, sadece yaşanan toplumsal bir olay olarak Türk resim sanatına yansımamıştır. Savaş, bu dönemde sanatçılar için esin kaynağı olmakla birlikte, sanatsal açıdan da özgün bir dil olarak çalışmalarında yer almıştır. Avrupa’da sanat eğitimi görmüş olan bu sanatçılar, kendi üsluplarını kullanarak yapıtlarını oluşturmuşlardır. Aynı zamanda sanatçıların savaşa karşı duydukları ürperti, bir tepki olarak da resimlerinde ortaya çıkmıştır. Savaş hem dramatik yapısı ile hem de toplumsal bir eylem olarak gösterilmiştir. Yapılan resimlerde savaş, acısı, hüznü, zorlukları, dramı, yıkıcılığı gibi anlatımlarla, toplumun taşıdığı birliktelik ruhunun ve savaşın nasıl zor şartlarda kazanıldığının belgelendirilmesini de sağlamıştır. Savaş, sanatçılar tarafından ortak bir dille halkın verdiği mücadele ve yaşadığı acıklı, felaket görünümlü anlatımlarla verilerek resim sanatına yansımıştır. Bu dönemin sanatçıları Şişli Atölyesi’ni kurmuşlardır. Onlar önce Galatasaray Sergisi’nde ve daha sonra Viyana Sergisi’nde eserlerini sunmuşlardır.

Çanakkale Savaşı’nın Türk resim sanatındaki etkileri savaşa katılan birkaç sanatçının yapıtlarında görülmektedir. Bu dönemde yaşanan toplumsal gerçek Türk resim sanatına yansımaktadır. Bununla ilgili Sezer Tansuğ

“Türk resim tarihinin en ilginç çekici olaylardan biri, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında İstanbul’un Şişli semtinde savaş resimleri yaptırılmak üzere bir atölyenin kurulmasıdır. Şişli atölyesinin kurulma emrini Harbiye Nazır Enver

Paşa vermiş ve bu atölyede 1914 kuşağı ressamı konusu, savaş sahneleri ve askerler olan irili ufaklı resimler yapmışlardır. Bu resimler, 1918'de İstanbul'da Galatasaraylılar yurdunda ilk kez halka gösterilip, ardından sergilenmek üzere Viyana ve Berlin'e gönderilmiştir. Serginin Almanca kataloğu 1914 kuşağı ressamlarının tümünden örnekleri de kapsamaktadır.”⁵ değerlendirmesini yapmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan bu atölyenin üyelerden Sami Yetik ve Mehmet Ali Lâga savaşa katılmışlardır.⁶ Bu sanatçılar savaşı yaşayarak cephede araştırma yapıp gerçekçi bir üslubu benimsemişlerdir.

Savaştan etkilenen dönemin sanatçıların eserleri incelendiğinde anlaşılıyor ki farklı bakış açıları ile savaş sahneleri resmedilmiştir. Sahneler kimi zaman dramatik olarak verilmiş kimi zaman da hümanist duygular içerisinde işlenilmiştir. Ancak ‘savaş’ tema olarak ele alındığında tablolarla ya cephelerdeki ortam ya da sivil toplumun hayatı yansıtılmıştır.

Örneğin Sami Yetik, Mehmed Sami Bey, Ali Cemal Benim, İbrahim Çallı ve Namık İsmail, savaşın zor şartlarını ve askerlerin kahramanlığını anıtsal bir boyut kullanarak resimlerinde yansıtmışlardır. (Resim 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8) Cephede verilen mücadeleyi anlatan çalışmalar, hareketli, çok figürlü, büyük kompozisyonlarda aktarılmıştır. Bu mücadelenin canlılığı açık, dinamik ve diyagonal üzerine kurulan kompozisyonlarla anlatılmıştır. Görkemliğe kaçmadan hareket ve yaşam mücadelesi okunmaktadır. Savaşın şiddetini, renk, biçim kurgusu ve kalabalık figürlerle vermişlerdir. Monokroma yakın bir renk skalası ile sanatçılar atmosfer kurgulayarak savaşa çok zorluklarla dolu ruhsal bir anlam vererek bu ortamı yansıtmışlardır. Resimlerin kompozisyonunu güçlendiren atmosfer kurgusu, Osmanlıların birliktelik mücadelelerini anlatmasıdır. Atlar, askerler, toplar, kızıl gökler toplumun trajik anlarını belirtir. Bazen figürler siluet halindeyken, bazen de figürler ve atlar daha detaylandırılarak resmedilmiştir. Bazı sanatçılar askerin ölüm korkusunu, insani duygularını, savaş dinamizmini, iri fırça sürüşleri ile vererek heyecanı artırıp belirginleştirmişlerdir. Sanatçıların kendi üsluplarına rağmen resamlarda görülen ortak değer, askerlerin verdiği büyük mücadeledir.

Sanatçılar savaşın dramatik boyutunu resmederken asker ve şehitlerin üzüntüsünde, savaşın gerçek yüzünü ve dehşetini anlatmışlardır. Yaralı asker veya şehitleri verirken, savaşın bütün acısını, dramını ve savaş sırasındaki yardımlaşmayı

5 Tansuğ, S., 1986, Çağdaş Türk Sanatı, İstanbul, Remzi Kitapevi, s. 151.

6 Tansuğ, 1986, s. 151.

yansıtmışlardır. (Resim 11, 12, 14) Yardımlaşma konusu ele alındığında, sanatçılar insani durumları ortaya koymaktadırlar. Resim 8, 9 da savaşın dehşeti, figürlerin yüz ifadelerindeki korku (Resim 10) veya bitkin halleri (Resim 9, 11, 12, 13, 18) ile verilmiştir. Muhtemelen savaşa katılan sanatçılar esirlerin ve yaralananların psikolojisini yakından etüt ederek gözlemlemişler ve resmetmişlerdir. Bu, sanatçıların savaş esirlerine ve yaralılara duyduğu acıma ve üzüntüyü vererek psikolojik analiz yapabildiğini göstermektedir. Yapıtlarda monokroma yakın kullanılan renk skalası, savaşçıların yükünü, yorgunluğunu, boyunlarının bükük oluşunu ve bitkinliğini vurgulamaktadır. Sanatçıların hümanist tavrı ve duyarlılığı, atmosfer kurgusunda hissedilmektedir.

Acıma ve üzüntü duyguları Ali Cemal'in işlerinde de vardır. 'Biraz Su/ Yaralı Düşman Askerine Yardım Eden Türk Askeri' adlı eserinde ön plandaki iki figür, arka planda atla, üçlü kompozisyonu tamamlamıştır. (Resim 11) Konu yardımlaşma ve merhamet olarak sessizlik içinde insancıl bir yaklaşımı ifade eder. Kalın fırça sürüşleri izlenimci yaklaşımını ortaya koyar. Anlatım dili, güçlü fırça darbeleri ile oluşmuştur.

Ali Cemal Benim 'Yaralı Asker' ve İbrahim Çallı 'Yaralı Askerler' adlı eserlerinde ise askerlerin savaşta yaşadıklarını, iç dünyalarındaki acılarını ve endişelerini vermiştir. (Resim 12, 13) Burada sanatçının yaralılara veya esirlere duyduğu acıma duygusu ve savaşın getirdiği hüznün, bitkinlik ve yıkıcılık okunmaktadır. Benzer endişe duyguları Hikmet Onat, 'Harbe Gidene Veda' eserinde de sergilemektedir (Resim 14)

Savaş cephesinin daha sakin başka bir yüzü, 'mektup okuma' teması olarak işlenmiştir.

Ahmet Hikmet Onat 'Siperde Mektup Okuyan Asker' adlı eserinde askerlerin dinlenme anında belki de aile ve barış özlemini anlatmaktadır. Kapalı tek merkezli bir kompozisyon kurarak çember halinde yerleşmiş üç figür, 'ümit' bekler gibi merkezde bulunan dördüncü figürü seyretmektedirler. Sıcak bir renk skalası kullanarak güneş ışığı arka planda sezdirilmiştir. (Resim 16) Adeta bu doğal arkadan gelen ışık, askerlerin hayatlarında haber getiren mektupta beklenen aydınlık gibidir. Kompozisyonun dikey ve yatay olarak kurulması, anlık durağanlığı anlatmaktadır. Zamanın durmuşluğunu, zamansızlığı resmeder gibidir. Daha önce gösterilen örneklerde olduğu gibi (Resim 1, 2, 3, 5, 6, 7) büyük kompozisyonların dinamizmi, olayların hızını ve zamanın akmasını anlattığı gibi, Ahmet Hikmet Onat'ın bu eserinde, diğerlerinden farklı olarak özlenilen barış, huzur ve aile

özlemi gibi kavramları kompozisyonun dinginliği ve zamanın durmuşluğu ile vermiştir.

Ümit Gezgin ise Hikmet Onat'ın bu resmi üzerine şu değerlendirmesini yapmaktadır:

“Hikmet Onat'ın bu resmi 1917 yılına tarihleniyor. Yani Birinci Dünya Savaşı tüm hızıyla sürmekte, adeta Türk ulusunun kurtuluş mücadelesinin bir evresi verilmekte; yani savaş bütün acı ve dramıyla sürmektedir. Böylece bir atmosfer içinde Hikmet Onat, savaşın başka bir yüzünü, gerçekliğini resminin merkezine yerleştirmekte; cephede, siperde, yakınlarıyla, ailesi, yavuklusu, akrabasıyla mektuplaşan askerlerin durumunu, dramatik bir kurgu boyutunda anlatmaktadır.”⁷

Aynı sanatçılar tarafından sivil toplumun hayatı resmedilirken savaş acımasızdır.

Namık İsmail ‘Savaş Yankıları’ adlı eserinde durağan bir kompozisyonu ikiye bölmektedir. Monokrom bir atmosfer içinde paradoksal görünse de sessizliğin yankısı, ancak kompozisyonun sol tarafından giren cenazedir. Eserin vurgusu ise, ortada bulunan kadın silüetidir. Resminin koyu bölümündeki silüetler sadece atmosferik kurguyu desteklemektedir. (Resim 17)

Mehmet Ruhi Bey bu eserinde savaşın getirdiği ekonomik sıkıntıları ifade etmektedir. ‘Bağış’ adlı resimde camide bir sahne sergilenmiştir. (Resim 19)

Hüseyin Avni Lifij ise sivillerin yaşadıkları dramı ele alarak zaten yoğun olan bir konuyu, savaşın dramatik yönünü ön plana çıkarmıştır. Onun ‘Alegori’ adlı eserinde savaş karşıtı bu eleştirel tavrını görüyoruz ki bu resim bu yönüyle dönemin özgün bir eseridir. (Resim 18) Bu eserde Hüseyin Avni Lifij, savaş sonucundaki kalıntıları sunmaktadır. Sıcak renkler şiddeti hatırlatmaktadır. Figürlerin tasviri savaşın dehşetini vermektedir. Buradaki atmosfer kurgusu ve ürperti az önce yaşanan travmaları anlatmaktadır.

Canan Çoker bu konuda:

“... Lifij, savaş olayına diğer sanatçıların aksine daha insancıl bir boyut getirmiştir. Sanatçı burada, sivillerin çektiği acıyı, yokluk ve çaresizliği vermektedir.

Konu dramdır ve bu tür konular izlenimcilerin yaklaşacağı konulardan uzaktır.”⁸ değerlendirmesini yapmaktadır.

Mehmet Ruhi Arel savaşı bir triptik⁹ ile vermiştir. Burada sanatçı hem sivil, hem de ordunun mücadelesini bir arada resmetmiştir. Sanatçı, orta panoda savaşın hareketini ön planda verirken, arka planda atmosferik bir kurgu içinde daha büyük figür kullanarak savaşta verilen mücadeleyi anlatır gibidir. Bu yaklaşım Osmanlı İmparatorluğu ordusunun gücünün bir göstergesidir. Triptiğin yan panolarının kompozisyonu ise durağanlığın içinde sivil halkın sakin süren hayatı resmedilmiştir.(Resim 20)

Bu dönemde sanatçılar yaptıkları portrelerde psikolojik bir yüz ifadesi yakalamaya çalışırken, boy portrelerinde ise askerlere duydukları saygıyı sunmaktadırlar. (Resim 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27)

Çanakkale Savaşı sırasında denizdeki savaş konu edilen deniz resimleri de yapılmıştır. Deniz subayı ressamı Diyarbakırlı Tahsin ve İsmail Hakkı Bey gibi ressamlar ordunun gücünü denizin gücü ile özleştirerek resimlerinde ölümsüzleştirmişlerdir. Daha çok sulu boya eserlerinde hep denizde Osmanlı ordusunun mücadelesini ve düşman gemilerinin batışını vermişlerdir. (Resim 30, 31, 32)

Sulu boya, şeffaf bir malzeme olarak hassas ve narin öğeleri vermek için daha uygundur. Ancak sanatçıların savaşın şiddetini vermek için bu malzemeyi tercih etmelerindeki bir başka gerekçeleri daha vardır. Denizde bulundukları için suyun tesiri de olabilir.

SONUÇ

XX yüzyılın başlarında bütün Avrupa sanatını etkileyen tarihi olay olan Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Savaşı, tarihi bir konu olarak Türk resim sanatında da etkilerini göstermiştir. Bu dönemdeki Türk resim sanatına baktığımızda savaş yansıtan eserlerde sanatçıların yaşamlarını ve içinde bulundukları koşulların etkilerini de görmektediriz. Savaşa katılan o dönemin sanatçıları savaşın her boyutunu yaşayarak incelemişlerdir. Savaşın yarattığı olumsuz koşullar sanatçıların sanat anlayışlarını ve estetik boyutu, biçimsel ve içerik açıdan etkilemiştir. Türk

8 Çoker, C., Temmuz 1082, Avni Lifji'te Desen ve Renk Sorunu, Sanat Çevirisi, s. 14.

9 Triptik, üç resmin bir arada bulunmasıdır.

resim sanatında savaş konusu birçok ressam tarafından işlenmiş olmasına rağmen, tema olarak benzer olsa bile, üslup ve anlatım olarak farklıdır. Sanatçıların anlatım tekniği, kurgu düzeni, renk seçiciliği ve resmin ifadesi farklıdır. Daha önce bazı sanatçıların yaklaşımlarında olan empresyonist tavır değişmiştir. Kimi zaman çok figürlü izlenimci tarzda, kimi zaman da büyük kompozisyonlarla toplumsal gerçekçilik doğrultusunda çalışmışlardır. Bazı sanatçılar çalışmalarında kahramanlığı ön plana çıkarırken, diğerleri savaşın trajik yüzünü, hümanist bir karakterle insanların yaşadıkları acı ve felaket görüntüleri ile vermişlerdir. Sıcak renkler kullanarak, mekân ve figürlerin duruşları ile savaşın acımasız tarafını, dramatikliğini ve dehşetini vurgulamışlardır.

Savaş sahnelerini anlatan burada sunulan örnekler kimi zaman anlık bir hareketi, kimi zaman da geçmiş anların toplamını anlatır gibidir. Dönemin sanatçıları için “savaş” temasının, toplumsal bir eylem olarak ortaya konulması yanında savaşı belgelendirerek geleceğe miras bırakmak gibi bir hedefi de olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na katılması ile İmparatorluğun son dönem resim sanatında içerik bakımından yeni bir dönemin başlaması, daha sonra gerçekleşecek Kurtuluş Savaşı resimleri ile bu yeni dönemin devamı sağlanacaktır.

Özellikle Çanakkale Savaşı’na ait resimler Türk resim sanatında çok azdır. Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu bu savaşı bütün dehşetiyle yaşamış, Birinci Dünya Savaşı sırasında altı cephede kahramanca vatan saydığı bu toprakları savunmuş ve Osmanlı toplumunun her kesiminin derinden etkilendiği bu savaşın sonucunda bu nesil, bir İmparatorluğun dağılıpına tanıklık etmiştir. Dolayısıyla bu neslin içinden çıkan sanatçıların da cephelerde ve cephe gerisindeki toplumda bu savaşın etkilerini her yönüyle daha çok tablolastırmaları gerekirdi. Fakat Türk resminin Batı resmine göre çok geç gelişmesi ve savaşın getirdiği maddi ve manevi yıkımlar daha çok eserlerin verilmemesine sebep olmuştur. Bu neslin bir ünlü edebiyatçısı Yahya Kemal, eski kültür hayatımızın iki büyük eksikliğinin, nesir ve resim olduğunu söyler. Eğer tarihimiz boyunca her alanda yaşadığımız olayları görsel olarak yansıtacak Türk resim geleneği bizde çok önceleri başlamış olsaydı, şimdi bu döneme ait savaşın etkilerini de bu resimlerde daha iyi görebilecektik.

Bugün ancak Türk resim sanatında var olan bu eserlerle yetinmek zorunda kalıyoruz ne yazık ki!

KAYNAKÇA

Berk, Nurullah, Resim Bilgisi, İstanbul, 1964.

Çoker, Canan, Avni Lifij'te Desen ve Renk Sorunu, Sanat Çevirisi, s. 14., Temmuz 1982.

Gezgin, Ümit, Cumhuriyet Resimleri, İstanbul, 2008.

Gören, Ahmet Kâmil, Avni Lifij, İstanbul, 2001.

Floarea, Vasile, Arta Românească Modernăşi Contemporană, Editura Meridiane, Bucureşti, 1982.

Özdeniz, Engin, Türk Deniz Subayı Ressamları, İstanbul, 1994.

Tansuğ, Sezer, Çağdaş Türk Sanatı, İstanbul, 1986.

Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi, Şişli Belediyesi-İstanbul Resim ve Heykel Müzeleri Derneği, İstanbul, 1997

Erwin Kessler, Ioana Vlasu, Gheorghe Vida, Ruxandra Dreptu, Mariana Vida, Colours of Avant-Garde: Romanian Art 1910-1950, Bucureşti, 2007.

Resim 1 - Sami Yetik / Sankamış / 1918 (1906) / Tuval üzerine yağlı boya / 205 X 110 / Sabancı Koleksiyonu

Resim 2 - İbrahim Çallı / Türk Topçuları / 1917 / Tuval üzerine yağlı boya / 180 X 270 / MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 3 - Namık İsmail / Al Bir Daha / Son Mermi / 1917 / 205 X 145 / Tuval üzerine yağlı boya / Ankara Resim ve Heykel Müzesi

Resim 4 - Namık İsmail / Al Bir Daha /Son Mermi /ön çalışma

Resim 5 - Mehmed Sami Bey / İsmail Tepe Savaşı

Resim 6 - Namık İsmail / Girdab-ı Zafer / 106 X 137

Resim 7 - Ali Cemal Ben'im / 1917 / Tuval üzerine yağlı boya

Resim 8 - Sami Yetik / Doğu Cephesi'nden Görünüş

Resim 9 - Mehmed Ruhi Bey / Düşman Kaçtıktan Sonra – Çanakkale Savaşı

Resim 10 - İbrahim Çallı / Birinci Dünya Savaşı / 1916 (1917) / 175 X 225 / Tuval üzerine yağlı boya / İstanbul Askeri Müze

Resim 11 – Ali Cemal / Biraz Su /Yaralı Düşman Askerine Yardım Eden Türk Askeri / 1917 / Tuval üzerine yağlı boya / 146 X 117 / Genelkurmay Karargâhı Koleksiyonu

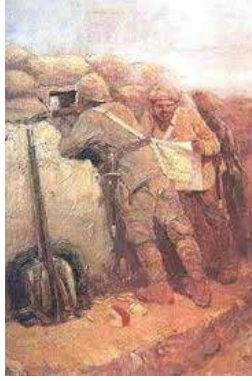
Resim 12 – İbrahim Çallı /Yaralı Askerler / 193 X 81 / Tuval üzerine yağlı boya / 1917 / Ankara Resim ve Heykel Müzesi

Resim 13 – Ali Cemal Ben'im /Yaralı Asker / 1917 / 41 X 33 / Tuval üzerine yağlı boya / İstanbul Askeri Müze

Resim 14 - Hikmet Onat / Köyünden Geçerken / Harbe Giden Veda /Katalog der Ausstellung Türkischer Maler Wien 1918 / Prof. Şazi Sirel-Aten Sirel arşivi

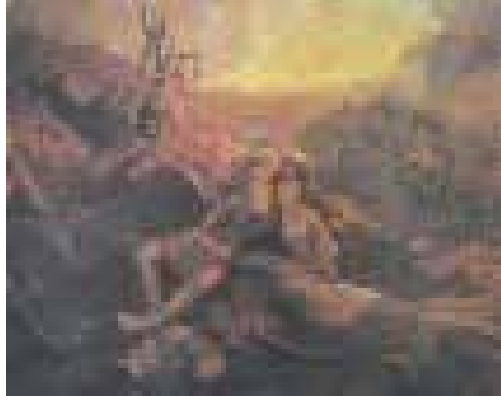
Resim 15 - Ali Cemal Benim / 1914 / 38 X 48 / Tuval üzerine yağlı boya / Siperde Mektup Okuyan Asker / Naci Terzi Koleksiyonu

Resim 16 - Ahmet Hikmet Onat / Siperde Mektup Okuyan Askerler / 1917 / Tuval üzerine yağlı boya / 145 X 120 / MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 17 - Namık İsmail / Savaş Yankıları / Tifüs / 1917 / 170 X 130 /Tuval üzerine yağlı boya /Ankara Resim ve Heykel Müzesi

Resim 18 - Hüseyin Avni Lifj / Alegori-Savaş / 1917 / Tuval üzerine yağlı boya / 160 X 200 / MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 19 - Mehmet Ruhi Bey / Bağış/Hilal-i Ahmer'e Yardım / 1917 / 46 X 38 /Tuval üzerine yağlı boya / MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 20 – Mehmed Ruhi Arel Bey / Triptik / Köylünün Askere Gidişi / Çanakkale’de Düşmanın Denize Dökülüşü / Gazi Olarak Köye Dönüş

Resim 21 – Hikmet Onat / Asker Portresi / Şişli Atölyesi olabilir

Resim 22 – Hikmet Onat / Otoportre / 1917 / Şişli Atölyesi olabilir

Resim 23 – Namık İsmail / Asker / 1918 / Katalog der Ausstellung Türkischer Maler Wien 1918 / Prof. Şazi Sirel-Aten Sirel arşivi

Resim 24 – Ali Sami Boyar / İtfaiye Eri / 100 X 64 /Tuval üzerine yağlı boya / Katalog der Ausstellung Türkischer Maler Wien 1918 / Prof. Şazi Sirel-Aten Sirel arşivi

Resim 25 - Ali Cemal / Türk Süvarisi / 1914 / 53 X 74 / MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 26- Ali Cemal Ben'im / 1917'leri / Maydos'tan / 41 X 33 / Prof.Adnan Çoker Arşivi

Resim 27 - Sami Yetik / Atatürk Anafartalar'da

Resim 28 İbrahim Çallı / Siperde Sabah

Resim 29 - Ali Cemal Ben'im / Süvariler / 71 X 51 / Gürol Büyük Koleksiyonu

Ali Cemal Ben'im 'Süvariler' adlı resminin teması Çanakkale Savaşı'dır. Viyana'da sergilendikten sonra bu eser İstanbul'a getirilmiştir.

Resim 30 - Diyarbakırlı Tahsin / Fransız Kruvazörü Bouve'nin Çanakkale Önünde Batışı

Resim 31 - İsmail Hakkı Bey / Yavuz I Muharebe Kruvazörü ile Hamidiye III Hafif Kruvazörü Karadeniz'de Seyir Halinde / 1915 / 66 X 43 / sulu boya / İstanbul Deniz Müzesi

Resim 32 - İsmail Hakkı Bey / Midilli II ve Hamidiye III Hafif Kruvazörleri Karadeniz'de Seyir Halinde / 1915 / 67 X 48 / sulu boya / İstanbul Deniz Müzesi

Anzaklarla Aşırı Empati Yapan Bir Film: “Çanakkale Çocukları”

Kerime YILDIZ¹

Özet

Sinemamızda, maalesef Anzak güzellemesi diye ciddi bir sorun var. 1964 yapımı “Çanakkale Arslanları” filminde hissettirilen bu sorun, belgesel filmler ile iyice belirginleşti. Can Dündar’ın “Gelibolu’nun İki Yakası (1995)” ve Tolga Örnek’in “Gelibolu(2005)” isimli belgesel filmleri, işgalciler ile evini savunanlar arasında bir fark görmüyordu.

Bu makâlede, Anzaklara aşırı empati göstermede çıtayı bir hayli yükseltmiş olan, Sinan Çetin’in 2012 yapımı “Çanakkale Çocukları” filmi tahlil edilecektir.

1 1967 Sivas doğumluyum. İlk ve ortaokulu Ankara’da okudum. Ankara Atatürk Lisesi’nde başladığım lise tahsilimi, İstanbul Erenköy Kız Lisesi’nde tamamladım. 1988 senesinde, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Tarih Öğretmenliği’nden me’zûn oldum. Aynı sene tasnif elemanı olarak çalışmaya başladığım Devlet Arşivleri’nden 2014 senesinde emekli oldum. Muhtelif haber siteleri ve dergilerde sinema, tv ve târîh yazılarım yayınlandı. Hâlen, Vahdet Gazetesi’nde köşe yazarıyım. Evli ve beş çocuk annesiyim.

Giriş

Aşırı empati sendromu, bireyin, «Başkası bu konuda ne düşünür?» kaygısıyla hayâtını başkalarının fikirlerine göre yaşamasına sebep olan bir psikolojik rahatsızlıktır.

Kişiliğin tam olarak gelişmemiş olması; kendi geleceği hakkında kendi sorumluluğunu taşıma bilincine ulaşamaması ve çevre baskısının gâlip gelmesi genel sebeplerdir. Özellikle, toplumda kendini gösteremeyen, kendini kabullendiremeyen, sevilme ihtiyacı duyan insanlarda görülür. Toplumlararası ilişkilerde de aşırı empati sendromu görülebilir.

1.ANZAKLAR

Anzak(Anzac), 1. Cihân Harbi'nde, İngiliz sömürgesi olan Avustralya ile Yeni Zelanda'dan toplanarak Birleşik Krallık ordusunda savaşan askerlere denir. İngilizce, Australian and New Zeland Army Corps kelimelerinin baş harflerinden oluşur. İngilizler, evini savunan özgür bir adamın, yüzlerce paralı/gönüllü askerden daha güçlü olduğunu haçlı seferlerinde öğrenmelerine rağmen, I. Cihân Harbi'nde yine bir haçlı taktiği uyguladılar. Modern Pierre L'Ermite'ler, dokuz asır evvel olduğu gibi sömürge topraklarında dolaşarak şöyle seslendiler:

“Barbar Türklere dersini vermeye gidiyoruz. Medeniyet nedir, insanlık nedir bilmeyen, Hıristiyanlığın ve Hristiyanların can düşmanı, Türklere haddini bildireceğiz.”

Yazılı, sözlü ve görsel propagandanın büyüüne kapılarak gönüllü yazılan Anzaklar, Mısır'da eğitildikten sonra, 25 Nisan 1915'de Çanakkale cephesinde savaşıma başladılar. Ancak, aylarca süren muhârebeler sonunda İngilizlerin planladığı gibi bir zafer kazanılamayınca, Aralık ayının sonunda Çanakkale'den tahliye edilerek başka cephelere nakledildiler.

Anzaklar, düpedüz haçlı ruhu ile ülkemizi işgale geldiler. Hilâle karşı savaşmak için binlerce kilometre öteden gelen haçlı gönüllüleriydiler. Fakat zamanla, İngiltere onları zorla savaşa getirmiş gibi bir algı oluştu. Çanakkale savaşının mağduru gibi algılandılar. Anzakların torunları, her sene 25 Nisan'da, Çanakkale'ye gelerek Şafak Âyını ile dedelerini anmayı millî bir gelenek hâline getirdiler. 1985'de, Türkiye hükûmeti tarafından, dedelerinin çıkarma yaptıkları koya Anzak Koyu adı verildi.

Anzaklarla kurulan empati, zamanla aşırı empatiye dönüştü ve beyaz perdeye de yansdı.

2. EMPATİ KURAN BELGESELLER

Çanakkale Çocukları filmini tahlil etmeden evvel, Can Dündar'ın 1995 yapımı "Gelibolu'nun İki Yakası" ve Tolga Örnek'in 2005 yapımı Gelibolu isimli belgesel filmlerinden bahsetmek faydalı olacaktır.

Gelibolu'nun İki Yakası belgeseli, İşgâlciler ile evini savunanları arasında bir fark görmeyen Gelibolu belgeseline nispeten millî bir dile sâhip.Yâni, bu farka işaret ediyor. Ancak, "8,5 ay süren savaşta Türklerle müttefikler 250'şer bin şehit vermişlerdi." diyerek ülkesi için şehit olan Mehmetçiklerle Anzakları eşitlemekten geri durmuyor.

Her iki belgeselde de yaşları küçük Anzak askerleri üzerinden duygusal sömürü yapılıyor. Ama, Çanakkale'de kaybettiğimiz gençlerimizden, liseli çocuklardan bahsedilmiyor.

"Savaş başladığında gencecik bir delikanlıyım.Yeni Zelanda'da okullara savaş posterleri asılmıştı. Posterde babalarının dizi dibinde oyun oynayan çocukların resmi vardı. "Baba büyük savaşta sen ne yaptın?" diye soruyorlardı. Bunlar beni etkiledi. Aslında, değil Çanakkale Türkiye'nin nerede olduğunu bilmiyordum. Ama ülkem için savaşmaya hazırdım. 17 olan yaşımı 21 olarak büyüttümdüm ve Gelibolu'ya giden ilk birlik için gönüllü yazıldım." Er Edward Rolgardin-Gelibolu'nun İki Yakası

"Henüz 19 yaşındaydım..." Er Rowling Lennox-Gelibolu'nun İki Yakası

"18 yaşındaki Co Murray, annesinin itirâzlarına rağmen savaşa katıldı..." Anlatıcı

"Kendini üzme anne. Sağ salım döneceğim." Co Murray

"Zavallı Horton(?) başından, tam alınını ortasından vuruldu. Annesini sayıklaya sayıklaya öldü. Daha 16 yaşında bile değildi." Co Murray- Gelibolu

Gelibolu belgeselinde, anne babaları ölünce ablaları Yuna tarafından büyütülen Oliver ve Co Kimberland'ın cephedeki acıları, Oliver'in ablasına yazdığı mektuplardan naklediliyor.

3. ÇANAKKALE ÇOCUKLARI

Filmin Künyesi:

Vizyon Tarihi : 28 Eylül 2012

Yönetmen : Sinan Çetin

Oyuncular : Haluk Bilginer, Rebekka Haas, Oktay Kaynarca

Tür : Savaş, Dram

Ülke : Türkiye

Konusu : Avustralyalı İngiliz anneden ve Erzurumlu Türk babadan doğan James ve Osman'ın Çanakkale cephesinde birbirlerini öldürmeleri annelerine mâlûm olur. Anne, aynı zamanda mebus olan mâden işletmecisi baba ile birlikte, oğullarını almak için cepheye gider. Elllerinde, Osman'ı almak için Enver Paşa tarafından verilmiş mektûp vardır.

Filmin adı olan “Çanakkale Çocukları” ifâdesi, cephede savaşan herkesi kapsıyor. Türk bayrağı kutsalsa İngiliz bayrağı da kutsal vurgusu var. Salât-ı ümmiye de İngilizce şarkı da (bel ki ilâhi ya da ağıt) dinliyoruz. Filmin sonunda Çanakkale’de ölenlerin toplam sayısı veriliyor. Şehit ayrımı yok yâni.

Yönetmen Sinan Çetin, anneler üzerinden barış çağrısı yapma iddiasında. Ancak bunu, Çanakkale savaşını anlamsızlaştırarak yapıyor. Haklı ve haksız, işgâl eden ve vatan savunan ayrımı yapmayan hiçbir barış önermesi âdil değildir. Böyle bir tez sâdece mazlûmların ve haksızlığa uğrayanların elini kolunu bağlamaya yarar. Üstelik Çanakkale savaşı bir kardeş kavgası değil. Türk milletinin emperyalizme, Haçlı saldırısına direnişini kardeşlerarası basit bir toprak savaşı gibi göstermek, barış çağrısına katkı sağlamadığı gibi, bir milletin kutsalına da saldırıdır.

Türk siperlerindeki, Köroğlu lakaplı keskin nişancı tiplemesi de filmin sorunlu taraflarından birisi ve yönetmenin tarafsız olma iddiâsına gölge düşürecek kadar karşı tarafa hizmet ediyor.

Netice olarak, “Çanakkale Çocukları”, empati kurmadan da öteye giderek aşırı empati yapıyor. Bir sanat olayını aşır ideolojik saldırıya dönüşüyor. Değil barış filmi olmak, milletimizin direniş kültürünü, işgâlcilere karşı yurdunu savunma azmini tahfif ve tahkir ediyor.

İşgâlcı Anzakların, Avustralya Yapımı Filmlerle Aklanışı: Gelibolu ve The Water Diviner Filmleri

Kerime YILDIZ¹

Özet

Sinema, iletişim araçları içinde, dünyâda birçok insana ulaşabilmesi bakımından hayâtî bir öneme sâhiptir. Sinemanın insanları etkileme gücünün farkında olan ülkeler, sinemayı ideolojik anlamda kendi fikirlerini dayatmak için kullanmaktadırlar. Bunu, bâzen herkesin anlayabileceği şekilde açık açık, bazı durumlarda ise subliminal yollarla yâni, seyircinin bilinçaltını hedef alarak yapmaktadırlar. Özellikle, emperyalist bakış açısına sâhip kapitalist devletler, sinemayı hükmetmek istedikleri ülkelere karşı kullanmaktadırlar.

Çanakkale savaşlarında, Birleşik Krallık adına savaşmaya gelen Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerine Anzak denir. Haçlı ruhu ile Çanakkale’ye gelen Anzaklar işgâlcidirler. İşte bu makâlede, Anzakların, sinemada mağdûr, mazlûm, kandırılmış gösterilmesi ve “işgâlcı” vasfının örtbas edilmesi anlatıldı. 1981 yapımı “Gelibolu” ve 2014 yapımı “The Water Diviner-Son Umut” filmleri tahlil edildi. Her iki film de Avustralya yapımıdır. Gönüllü olarak savaşa katılan Anzak gençlerinin Çanakkale’de yitirilişi üzerine kurgulanmıştır.

Anzakların torunları, her sene 25 Nisan’da Çanakkale’ye gelerek Şafak Âyini yapmaktadırlar. Mezkûr filmler, işgâlcı Anzakları haklı çıkarmaya dönüştüren bu âyini destekleme maksatlıdır ve subliminal mesajlar içermektedir.

1 Özgeçmiş : 1967 Sivas doğumluyum. İlk ve ortaokulu Ankara’da okudum. Ankara Atatürk Lisesi’nde başladığım lise tahsilimi, İstanbul Erenköy Kız Lisesi’nde tamamladım. 1988 senesinde, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Tarih Öğretmenliği’nden me’zûn oldum. Aynı sene tasnif elemanı olarak çalışmaya başladığım Devlet Arşivleri’nden 2014 senesinde emekli oldum. Muhtelif haber siteleri ve dergilerde sinema, tv ve tarih yazılarım yayınlandı. Hâlen, Vahdet Gazetesi’nde köşe yazarıyım. Evli ve beş çocuk annesiyim.

Giriş

Bir fikri aşlamak için en müsâit zaman, rüyâ hâlidir. Çünkü rüyâ, zihnin en savunmasız ânıdır. Rüyâda saf ve sınırsız bilinçaltı ortaya çıkar. Zihin savunmasızken direk veya subliminal mesajlarla bilinçaltına fikir ekmek mümkündür.

Kişinin beynine ekilen fikir, kendi buluşuymuş gibi gelişir. İnsan, fikrin kaynağının nereden geldiğini anlarsa tepki verebilir. Bu nedenle zihne sokulacak fikrin gerçek gibi, insanın kendinden çıkıyormuşçasına hissettirilmiş olması gerekir. Böylece, ekilen fikrin başkasından geldiği anlaşılmaz.

Bir insanın zihnine fikir yerleştirmenin en başarılı uygulamalarından birisi sinemadır. Çünkü sinema, bir çeşit rüyâ görmektir. Eğer film seyrederken zihninizi koruma altında değilse çok kolay fikir aşılabilir. Hattâ, kendi kültürünüz, kendi târihinizle ilgili gerçekler tamamen tersine dönebilir.

1. İktidar, İdeoloji ve Medya²

Târihin ilk çağlarından günümüze, topluluk hâlinde yaşayan insanların bulunduğu yerlerde hükmedenler ve hükmedilenler olmuştur. Dünya târihinin istisnâsız her döneminde, hâkim olanlar tahakküm altındaki insanlara kendi dünya görüşünü kabûl ettirmeye çalışmışlardır. İktidârın dünya görüşü yâni ideolojisi günümüzde kitle iletişim araçları dediğimiz aygıtlarla aktarılmaktadır. Kitle iletişim araçlarını kullanan medya ve medya mensûpları zaman zaman bağımsız yayınlar yapsa da çoğu zaman iktidârın ideolojisine boyun eğmektedirler.

1. 1. İktidar ve Medya

İktidâr söylemdir; açılışa ilişkin sözdür; bir dünyanın yaratıcısıdır (Enriquez2004: 371). İktidâr sosyal bir tehlikedir. Aklın ortaya çıkardığı bir şey değil, etkisi altındaki insan yığınları tarafından geliştirilmiş kuvvetleri kendi maksatları için kullanması uğrunda kendisine almayı zorlayan bir dinamizmle harekete geçen bir bileşimdir (Jouvenel 1997: 319).

Canetti'ye göre güç ile iktidâr arasında sıkı bir bağ vardır. Güç kendisine zaman tanındığında iktidar hâline gelir, ama kriz anı, geri dönüşsüz karar anı gelince güç çıplak güç hâline geri döner. İktidar daha geneldir ve güçten daha

2 Karakoç, Enderhan – Mert, Abdullah: “Sinemada Siyasal İktidar, İdeoloji ve Medya Üçgeni: Wag The Dog filminin İncelenmesi,” S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 34, s. 281-284.

geniş bir uzam üzerinde işler; iktidâr çok daha fazlasını içerir, ama daha az dinamiktir. İktidar daha törenseldir (Canetti 2012: 283). Bourdieu’ye göre iktidâr ayrı bir inceleme alanı değildir, bütün toplumsal hayâtın merkezinde yatar (Swartz 2011: 18-19). Kültürü bir sermaye biçimi olarak tanımlayan Bourdieu, kültürün başlı başına bir iktidâr kaynağı olduğunu savunur (Swartz 2011: 390)

Ignatief, Evans, Foucault, Melossi, Pavarini ve birçok başka araştırmacı Bentham’ın Panoptikon’unun İngiliz cezâ târihindeki önemi üzerinde durmuşlardır. Bu bilim adamları, 19. yüzyılın sonlarında Panoptikon’un yeni bir iktidâr biçimi oluşturduğu ya da oluşturulmasına yardım ettiği fikrinde birleşmişlerdir (Werret 2008: 87-88). Bentham’ın döneminde mîmârinin temel alındığı ve mîmâri teknikleri kullanarak işçilerin denetlenmesi üzerinde durulurken günümüzde gözetim teknolojik gelişimle birlikte mîmâriden teknolojik aygıtlara doğru bir kayma yaşamıştır. Mîmâri gözetimin yerini elektronik gözetim almıştır. Başka bir deyişle ‘teknolojik panoptikon’ dönemi başlamıştır. Günümüzde yaşamımız farklı izleme teknolojileri ve gözetim teknikleri ile denetim altında tutulmaktadır (Lida’dan akt Çoban 2008: 111).

Kitlesel haberleşmeye olanak sağlayan her türlü ortam günümüzde medya adıyla anılır. Gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon ve internet gibi mesajın kitlelere ulaşmasını sağlayan kitle haberleşme araçlarının, eş deyişle yazılı, sözlü ve görüntülü kitle iletişim araçlarının tamâmı medya kavramı içinde bir araya getirilir (Yüksel ve Gürcan 2005: 5).

Kitle iletişim araçlarının toplumları etkilemesi ile ilgili bilimsel çalışmalar özellikle radyo ve televizyonun toplum yaşamına girmesinden sonra yoğunluk kazanmıştır. Târih olarak söylemek gerekirse, radyonun yaygın olarak kullanılması ve televizyonun bulunuşu ile birlikte araçların toplumları etkileme gücü; özellikle, televizyonun altın çağı yaşadığı 1960’lı yıllardan sonra televizyonun toplumlara olan etkisi çeşitli yönleri ile araştırılmaya başlanmıştır. 1980’li yıllardan sonra ise iletişim teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak uydu ile mesaj aktarmanın gerçekleşmesi, kitle iletişim araçlarının toplumları etkilemesi ile ilgili araştırmalara yeni boyutlar getirmiştir (Aziz 1994: 25). Uluslararası kuruluşların paketledikleri ve teknolojinin yaydığı iletiler, kitleleri yönlendirmektedir. Kitleler, reklamlarla kandırılmakta, propagandalarla iknâ edilmekte, gösterilerle eğlendirilmektedir. Ürün satmak için uygulanan tüm bilimsel yöntemler, düşünce satmak için de kullanılmakta, süslenerek paketlenen düşünceler alıcı bulmaktadır (Girgin 2002: 40). Günümüzde medya, özellikle televizyon, yeniden üreten, şekillendiren,

yöneten, kontrol eden ve hattâ yargılayıp infâz eden bir iktidâr aracına dönüşmüştür (Mora 2011:192).

1. 2. Sinema ve İdeoloji

İdeoloji çok tartışmalı bir konudur ve çeşitli bilim adamlarının çeşitli ideoloji tanımları şöyledir: Doğru düşünme bilimidir (Destutt de Tracy); bir takımeksantrik adamların acâyip fikirleridir (Napoleon); ters/yanlış bilinçtir (Marx); bir sınıfın dünyâ görüşüdür (Lenin); toplumu bir arada tutan sıvadır (Gramsci); maddî bir pratiktir (Althusser) (Yılmaz 2008: 63). Althusser (2000) ideolojiyi, târihi olmayan, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayâlî ilişkilerin bir tasarımı şeklinde tanımlar. Okul, sendika, din, hukûk, âile, siyâset, haberleşme, kültür gibi kurumları devletin ideolojik aygıtları olarak; hükümet, ordu, polis, mahkeme ve hapisaneleri de devletin baskı aygıtları olarak nitelendirir. İdeoloji teriminin Destutt de Tracy, Cabanis ve arkadaşları tarafından ortaya atılan bir olgu olduğu bilinir. Oluş kavramının merkezî bir yere sâhip olduğu Aydınlanma Çağı Felsefesi'nin klâsik geleneklerinden biri uyarınca bu terimle düşüncelerin (ideo-) oluşuna ilişkin kuram (-loji), yani ideoloji anlatılmak istenmiştir (Althusser 2003: 75). Marx'a göre ideoloji oldukça açık bir kavramdır. Yönetici sınıfın fikirlerinin toplumda doğal ve normal görülmesini sağlayan bir araçtır (Fiske 1996: 221).

Bilim, sanat, felsefe ve hukûk ideolojik biçimleştirmelerden doğar ve ideoloji olarak işlev görebilirler. Bütün insan faaliyetleri gibi bilimsel, felsefî ve hukûksal pratikler de her zaman ideoloji ağıyla kuşatılıdır (Therborn 2008: 13). İdeoloji davranışları etkileyen bir dizi inanış tanımlar; örneğin kapitalizm ya da sosyalizm gibi. Film benzeri kültürel ürünlerde aktarılanlar toplumsal değer ve inanışların ifâdesidir. İdeoloji açıkça tanımlanmış değerlerden değil, bir dizi mücâdele hâlindeki ve sürekli evrimleşen, sınırları yeniden tanımlanan kavramdan doğar (Barnwell 2011: 195).

Kitle iletişim araçları söz konusu olduğunda ideoloji; çoğunlukla, göstergeler, anlamlar ve değerlerin bir egemen toplumsal iktidârın yeniden üretilmesine katkıda bulunma tarzları anlamına gelir; ama aynı zamanda siyâsal çıkarlar ile söylem arasındaki her anlamlı konjonktürü ifâde eder (Eagleton'dan akt. Kabadayı 2013: 59). Sinema hem temsil eder hem gösteridir. Gerçeği, gerçek dışı olanı, bugünü, gerçek yaşamı, hâfizayı ve rüyâyı aynı müsterek zihinsel düzeyde yeniden birleştirir. Sinema insan ruhuna paraleldir. Her insanın kafasının içinde bir parça sinema vardır (Morin'den akt Diken ve Laustsen 2011: 28). Sinema sosyopolitik olarak modern kültürde çok önemli bir rol oynamıştır. Gerçekliği

böylesine güçlü ve inandırıcı biçimde sunması nedeniyle psikopolitik olarak izleyiciler üzerinde büyük bir etkisi olmuştur (Monaco 2001: 249).

İdeoloji değerler bütünüdür. Dünyayı algılamadır. İdeolojinin bulunmadığı bir film düşünülemez. İzleyici filmdeki ideolojiyi çoğunlukla görmemektedir. İdeolojinin açıkça gösterilmemesi popüler filmlerin belki de incelenmesi gereken en önemli özelliğidir (Arslantepe 2012: 180). Genelde sinema, özelde popüler film bir yanıyla yanlış bilinci üretir, bir yanıyla bir sınıfın dünya görüşünü savunur ve aktarır, bir yanıyla toplumu bir arada tutan değerleri oluşturur ve toplumsal bir sıra işlevi görür, bir yanıyla da bütün bunları somut ve maddî bir pratik olarak yapar (Yılmaz 2008: 63). Filmler, sosyal gerçekliğin şu ya da bu şekilde inşa edilmesine zemin hazırlayan psikolojik duruşları, dünyânın ne olduğu ve ne olması gerektiğine ilişkin ortak düşünceyi yönlendirerek toplumsal kurumları ayakta tutan daha geniş bir kültürel temsiller sisteminin bir parçasıdır (Ryan ve Kellner 2010: 38).

Kamera ister nesnel olayların tarafsızca çekilmiş görüntülerini aktardığı yanılsamasını, isterse kendisini gizlemeden seyirciye bir film izlediğini hatırlatsın, sinema perdesinde olup biten her şey belli bir görüş açısının ürünü, kurmaca bir yapıdır. Konu, biçim, bu biçimi ortaya çıkaracak kamera hareketleri, açıları çerçeveleme, ışık renk düzenlemeleri, sesin kullanımı, motifler simgeler, eğretilmeler sonuçta sinemacının seçimidir; onun çevresine, dünyâya, olaylara “nasıl”, “nereden” baktığı ile ilişkilidir, dolayısıyla ideolojiktir (Güçhan 1999: 226). Jean –Luc Comolli ve Jean Narboni her filmin siyâsî olduğunu, çünkü ideolojik bir sistemin ürünü olduğunu öne sürer. Film, söz gelimi, bireyin önemli olduğu ve dünyâda bir farklılık yaratabileceği, kendini geliştirebileceği, büyük zaferler elde edebileceği, çabasının mükâfatlandırılacağı ve parasal rahatlık ve dengeli bir evliliğin en büyük mükâfat olacağı yönündeki kanı gibi belli bir ideolojik yapıyı destekleyebilir. Hollywood filmlerinin pek çoğunun bu ideolojileri desteklediği varsayılabilir (Butler 2011: 56). Her film ekonomik sistemin bir unsuru olduğu için aynı zamanda ideolojik sistemin de bir parçasıdır; sinema ve sanat ideolojik sistemin branşlarıdır (Büker ve Topçu 2010: 100).

2. Gelibolu ve The Water Diviner Filmlerindeki Anzak Anlatımı, Subliminal Mesajlar

2.1. Amaç

Sinema, iletişim araçları içinde, dünyâda birçok insana ulaşabilmesi bakımından hayâtî bir öneme sâhiptir. Sinemanın insanları etkileme gücünün

farkında olan ülkeler, sinemayı ideolojik anlamda kendi fikirlerini dayatmak için kullanmaktadırlar. Bunu, bâzen herkesin anlayabileceği şekilde açık açık, bazı durumlarda ise subliminal yollarla yâni, seyircinin bilinçaltını hedef olarak kullanmaktadırlar. Özellikle, emperyalist bakış açısına sâhip kapitalist devletler, sinemayı hükmetmek istedikleri ülkelere karşı kullanarak kendi ideoloji ve dünya görüşlerini empoze etmektedirler. Daha da vahimi târihi yeniden, kendileri lehinde yazmaktadırlar.

Bu makâlede, Anzakların, sinemada mağdûr, mazlûm, kandırılmış gösterilmesi ve “işgâlcı” vasfının örtbas edilmesi anlatıldı. 1981 yapımı “Gelibolu” ve 2014 yapımı “The Water Diviner-Son Umut” filmleri tahlil edildi. Her iki film de Avustralya yapımıdır. Gönüllü olarak savaşa katılan Anzak gençlerinin Çanakkale’de yitirilişi üzerine kurgulanmıştır.

2.2. Gallipoli Filmi

Filmin Çekiliş Hikâyesi:

Anzakların Sinema filmlerinde anlatımı, 1931 yapımı Tell England (Anlat İngiltere) filmi ile başladı. Film , Ernest Reymond’un aynı adlı romanından uyarlandı. 1932’de Türkiye’de de gösterildi.Yönetmen Anthony Asquith, Çanakkale Harbi esnâsında Birleşik krallık Başbakanı olan H. Henry Asquith’in oğludur.

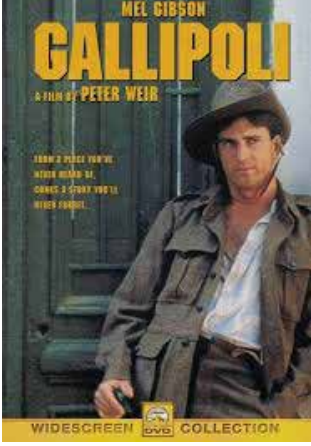
Elli yıl sonra Avustralyalı Yönetmen Peter Weir, aynı romandan Gelibolu filmini çekti. Filmin sponsoru olan Ruppert Murdoch, Çanakkale cephesindeki Anzak askerlerinin vahim durumunu İngiliz kamuoyunun öğrenmesini ve ordunun geri çekilmesini sağlayan gazeteci Keith Murdoch’ın oğludur.

Çanakkale’de yitirilen Avustralya gençliğini anlatan Gallipoli, ünlü Avustralyalı oyuncu ve yönetmen Mel Gibson’ın ilk dönem filmlerindendir. Film, politik ve sosyolojik tespitleri ile haklı bir övgü almıştır.

Künyesi:

Yönetmen : Peter Weir

Yapımcı : Patricia Lovell, Robert Stigwood

Senarist : David Williamson (Ernest Raymond'un Tell England adlı romanından)

Oyuncular: Mel Gibson, Mark Lee, Bill Kerr

Tür : Savaş, dram, târih

Ülke : Avustralya, 1981

Konusu : İki Avustralyalı genç sporcu, evlerinden çok ama çok uzakta ve kendi ülkeleriyle hiç alakası olmayan Çanakkale Savaşı'na katılırlar. Biri gönüllü; diğeri mâcerâcıdır. Gelibolu'ya adım atıp gerçekte yüzyüze geldiklerinde hayatlarının en büyük trajedisini yaşarlar.

Gallipoli filmi, ön planda, hem savaşa fedâ edilen gençliği hem de İngilizler'in sömürgecilik vahşetini anlatır. İngiliz komutanlar savaş sırasında konforlarından tâviz vermeden yaşamlarına devâm ederken, Türkler'i vahşi gösterip, her şeyden bîhaber Avustralyalı ve Yeni Zelandalı gençleri nasıl ölüme gönderdiklerini anlatır. Savaşa odaklanmasına karşın herhangi bir tarafa dâir kahramanlık destanı anlatmaz; tam tersine hümanizmi savunur.

Filmin arka planında ise ilkel ve ahlâksız bir Müslüman halk vardır. Cephede, Anzakların karşısında düşman görmeyiz ama, mütemadiyen Avustralyalı gençleri tarayan makineli tüfeği görürüz.

Bitiş sahnesi çok etkileyicidir. Avustralya'nın geleceğinde sporda çok başarılı olması muhtemel bir gencin düşman kurşunları ile taranmasına Tomaso Albinoni'nin Adagio in G Minör'ü eşlik eder ve trajedi tavan yapar. Bu sahnede, Anzakları cepheye süren İngilizleri unuttur ve gençleri tarayan makineli tüfeğe düşman oluruz.

2.3. The Water Diviner Filmi

Künyesi:

Yönetmen : Russell Crowe

Oyuncular :Russell Crowe, Olga Kurylenko,
Cem Yılmaz,

Yılmaz Erdoğan

Tür : Dram, Târih, Savaş

Ülke : Avustralya , ABD

Yıl : 2014

Konusu : Film, Peter Weir'ın “Gallipoli” filminde kaldığı yerden devam etmektedir. Üç oğlu Çanakkale’de ölen Avustralyalı çiftçi Joshua Connor’ın eşi, bu acıya dayanamayarak intihâr eder. Connor, savaşın bitmesinden sonra, çocuklarının mezarını bulmak için Osmanlı topraklarına gelir. İstanbul’da, kocası Çanakkale’den dönmeyen Ayşe’nin işlettiği otelde kalır.

Hollywood filmlerinin bir kuralı vardır. Amerikalı (veya Avrupalı) asker, işgâlcı ve tâcizci değil; kurtarıcıdır. Kurtarmaya gittiği yerlerde, dâima kendisine âşık olan yerli bir kadın vardır. Aslında, Türkçesi “Tâcizcisine âşık aptal kız”; İngilizcesi, ”Stokholm Sendromu”; felsefedeki adıyla “efendi-köle ilişkisi” olan bu romantik kurgu ile kendisini aklar; karşı tarafı tahfif ve tahkir eder.

Bu kural gereğince filmde, eşi Çanakkale’de şehit olmasına rağmen Ayşe, işgâlcı ve Hristiyan olan Connor’a âşık oluyor. Ayşe, eşinin abisiyle evlenmeyi, kuma olmayı reddediyor. Abiden, “Benim olacaksın.” dayağı yerken, Connor imdâdına yetişiyor. Yâni Ayşe, kurtarıcısına âşık oluyor. Ağabey, uygar adama dört-beş kişiyle saldırıyor. Tam bu esnâda, Kuva-yi Milliyeciler gelip “Kavga arıyorsan Anadolu orada.” diyorlar. Buradan anlıyoruz ki ağabey, keyfini düşünen, pâdişâh taraftarı bir Osmanlıdır. Ülkesini umursamadığı gibi tek derdi para kazanmaktır.

Ayşe, piyano çalan, bir sürü erkeğin içinde oynayan, özgür(!) ruhlu, batılı bir kadındır. Ama, sokakta mecbûren başını örtüyor. Peçeli kadınlar, yüzü açık olduğu için ona ters bakıyorlar. Kısacası, ülkemizi işgâl eden medenî adamlar, özgür Türk kadının umûdu oluyor.

Mesele peçe, dansöz, çok eşlilik sembolleri ile bitmiyor. Cemal Çavuş, iki işi arasında umûmhâneye uğruyor. Gelibolu filmindeki, “harem ve fuhuş ülkesi Osmanlı” fikri, ince ince tekrâr ediliyor. Bir de hamam sahnesi var.

Ayşe'nin, "Biz, herşeye kahve falı ile karar veririz." sözleri ise Osmanlı toplumunu câhil yerine koyan bir cümledir.

Türk askerlerinin, "Hey onbeşli" türküsüyle içip oynaması ise apayrı bir sorun. O dönemin askeri böyle bir densizlik yapmaz. Bir densizlik de Binbaşı Hasan'ın, az evvel şehid olmuş arkadaşının arkasından, bir İngiliz ile şerefe içmesi.

Filmde, Bir İngiliz subayı, Connor'a, "Müttefikimiz Yunanlılar, söz dinlemeyip Batı Anadolu'yu işgâl etti." diyor. Böylece, Yunan işgâlinin arkasında İngilizlerin olduğu gerçeği, örtbas ediliyor.

Connor, hayatta kalan oğlunu bulmak için Binbaşı Hasan ve Çavuş Cemal ile Anadolu'ya gidiyor. Çanakkale'de savaşan ve 1919'da Anadolu'yu kurtarmaya giden Türk askerlerinin yanında bir Anzak babası. Üstelik, Yunanlılarla karşılaşınca, Türklerden yana oluyor.

1919'da, Yunanı üstümüze salan, Anadolu yanarken seyreden, tek kurşun atmadan Mudanya'yı imzâlayan ve güyâ yenik tarafken Lozan'dan kârlı çıkan İngilizleri rahat rahat konuşmaya başladığımız bir dönemde, bu filmin çekilmesi tesâdüf olmasa gerek. Aynı İngiliz, o zaman Yunanı sahaya sürüp harcadığı gibi filmde de harcıyor.

3. Sonuç

Tell England, Gallipoli ve The Water Diviner filmlerinin ortak konusu, Çanakkale'de harcanan Avustralya ve Yeni Zelanda gençliğidir. Filmlerde, İngiltere tarafından kandırılan Anzak askerlerinin trajedisi vardır. Filmlerin yapımı yılları ile politik gelişmeler arasındaki alâka dikkat çekicidir. Tell England'dan sonra Türkiye'de "Anzak Tâziyesi" gündeme geldi ve işgâlciler Anzaklar resmî açıdan kahraman askerler olarak anılmaya başlandı. Gallipoli filminden sonra ise 1985 yılında Anzakların çıkarıma yaptığı koyun adı, resmen Anzak Koyu oldu. The Water Diviner ise Anzak torunlarının büyük bir Şafak Âyini yapmayı planladıkları 2015 öncesi vizyona girdi.

Ülkelerinden binlerce kilometre uzaktaki bir ülkeyi haçlı ruhu ile gönüllü olarak işgâle gelen Anzakları, mağdur ve kandırılmış olarak gösteren bu filmlerin birer kandırmaca olduğunu, 2014 yılında Avustralya Savaş Anıtı Koleksiyonu'nda ortaya çıkan "Tahliye" isimli heykel ispât etti. Zîrâ, heykelde, bir Anzak askeri, Gelibolu Yarımadası'nda kırık silah arabasına yaslanıyor ve Türk bayrağını ayakları altına alıyor. Yanında da Türk askerine ait bir kafatası bulunuyor. 1925'de yapılan heykel, düşmanın öldürüldüğünü ve topraklarının işgâl edildiğini simgeliyor.

Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin İnşa Sürecinde Milliyet Gazetesinin Düzenlediği Yardım Kampanyası

The Aid Campaign Organized by Milliyet Newspaper in the Building Process of the Çanakkale Martyrs' Memorial

Celil BOZKURT¹

Özet

Çanakkale Savaşları, tarihin en kanlı savaşlarından biri olarak dünya tarihine kaydedildi. Denizde ve karada vuku bulan bu savaşlarda yaklaşık 210 bin Türk askeri şehit oldu. Savaşın bitimiyle birlikte İtilaf Devletleri, Gelibolu'nun değişik mevkilerinde ölen askerleri için mezarlık ve abideler inşa etmeye başladı. Fakat Gelibolu, Türkler için uzun yıllar ihmal edilen bir konu oldu. Yabancıların Gelibolu'da bulunan görkemli abidelerine karşın Mehmetçiğe ait bir abidenin olmayışı zamanla Türk kamuoyunda derin bir eziklik yarattı. Milli Savunma Bakanlığı'nın 1944 yılında Gelibolu'da bir şehitlik abidesi oluşturma girişimi maddi imkânsızlıklar nedeniyle başarısız oldu. 1952 yılında yeniden gündeme gelen abidenin temeli 1954 yılında atıldı. Fakat maddi yetersizlik ve inşaatla yapılan yolsuzluklar nedeniyle abidenin inşaatı yarım kaldı. *Milliyet* gazetesinin ülke genelinde başlattığı yardım kampanyasından sonra yeniden başlayan inşaat 1959'da tamamlandı. Maddi sorunlar ve hava muhalefeti nedeniyle defalarca yarım kalan Çanakkale Şehitleri Abidesi, nihayet 21 Ağustos 1960 tarihinde resmen açıldı. Fakat abideyle ilgili tartışmalar yıllarca Türk kamuoyunu meşgul etti.

1 Yrd. Doç Dr. Düzce Üniversitesi, Düzce

Giriş

Çanakkale Savaşları, dünya tarihinin gördüğü en kanlı savaşlardan biri olarak kayıtlara geçti. Denizde ve karada meydana gelen çarpışmalarda her iki taraf adına binlerce insan hayatını kaybetti. Türk tarafının zayıyatı, savaşın başından 24 Kasım 1915'e geçen 8.5 aylık zaman zarfında 566 subay, 54.141 er toplam 54.707 şehit; 957 si subay, 88.839 er olmak üzere 89.796 yaralı; kayıp, esir, hastanede ölen, hava değişimi alanlar ile birlikte 181.184'e ulaştı. 5. Ordu Komutanlığının Başkomutanlık Vekaletine sunduğu zayıyat raporlarına göre Türklerin zayıyatı, toplamda 213.882 idi. Başka bir zayıyat çizelgesine göre Türk zayıyatı Aralık 1915 sonuna kadar 210.695; 9 Ocak 1916'a kadar 213.187 olarak hesaplandı. Diğer taraftan, İngilizler 205 bin, Fransızlar ise 47 bin zayıyat verdiler.²

Daha savaş devam ederken İngilizler Gelibolu'nun Seddülbahir ve Arıburnu mevkillerinde ölen askerleri için mezarlık ve abideler inşa etmeye başladılar. Bu mezarlıklar, etrafı taş ya da dikenli tellerle çevrilerek koruma altına alınmaya çalışıldı.³ İngilizler, işgal döneminden başlattıkları mezarlık ve abide sayısını Lozan Antlaşması sırasında 30'a çıkardı. 1. Dünya Savaşı sırasında Seddülbahir'de bir mezarlık inşa eden Fransızlar, 1930'a kadar yeni düzenlemeler yaptılar. Yeni Zelandalılar da 1919'dan itibaren kendi şehitlik ve abidelerini oluşturmaya başladı. Yabancı devletlerin mezarlıklarını ziyaretleri, henüz işgal döneminde 1920'den itibaren başlamış bulunmaktaydı.⁴

1. Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatının Başlaması

İtilaf Devletleri'nin Gelibolu'da bulunan çok sayıda mezarlık ve abidesine karşı maalesef uzun süre Türk şehitleri için bir hatıra abidesi dikilemedi. Cumhuriyet döneminde yapılan bir kaç teşebbüs de mali imkânsızlıklar yüzünden sonuçsuz kaldı. Türk kamuoyu, Gelibolu'da bulunan İtilaf Devletleri askerlerine ait görkemli mezarlıklar ve abidelere karşı Çanakkale'de ölen binlerce şehidi adına dikkate değer bir abide dikememenin yıllarca ezikliğini yaşadı. Nihayet, Milli Savunma Bakanlığı 1944 yılında Çanakkale şehitleri için bir abide inşasına karar verdi. Bu hususta yapılan proje yarışmasını İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğrenci olan Doğan Erginbaş ve İsmail Utkular kazandı. Fakat, mali sorunlar yüzünden proje hayata geçirilemedi.⁵

2 Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915-9 Ocak 1916), Hazırlayan: İrfan Tekşüt, V. Cilt, III. Kitap, Ankara 2012, s.465-466.

3 Bozkurt, Abdurrahman: "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 84, 2013, s.62.

4 Bozkurt 2013 s.93-94.

5 Onur, Necmi: Çanakkale Savaşları ve Şehitler Abidesi, İstanbul 1960, s.9.

1952 Nisanı'nda bir öğrenci kuruluğu olan Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) Çanakkale Valiliği'ne ve hükümete başvurusu sonucunda şehitler abidesi yeniden gündeme geldi.⁶ Başvuru, dönemin Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu tarafından kabul edildi ve çalışmalarına kısa sürede başlandı.⁷ Temmuz ayında İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın başkanlığında çeşitli meslek mensuplarının katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantıda, Milli Savunma Bakanlığı tarafından daha önce açılan müsabakada birinciliği kazanan projenin yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, inşaatın takibi ve organizasyonu için başkanlığını Emin Nihat Sözeri'nin yaptığı 9 kişilik "Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi» adıyla bir komite kuruldu. Komitenin diğer illerde birer şubesinin açılması kararlaştırıldı. İnşaatın maddi külfetini millet karşılayacaktı. Komite, buna yönelik olarak bazı bankalarda hesap açtı ve yardım makbuzları hazırladı.⁸

1952'de mimar yedek subaylardan 3 kişi komite emrine tahsis edildi. Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Profesör Emin Onat, Profesör Mustafa İnan, Profesör Orhan Safa ve proje mimarlarından oluşan bir teknik heyet kuruldu. Teknik heyet, başlangıçta abidenin Alçıtepe'de dikilmesini düşünmüştü. Fakat bölgenin kaygan zemininden dolayı buradan vazgeçildi ve abidenin Hisarlık Tepe'de yapılması kararlaştırıldı. Komitedeki bazı üyelerin iş yoğunluğu nedeniyle görevden çekilmeleri üzerine 1952 Kasımı'nda yeni bir komite oluşturuldu. Teknik heyet, abidenin betonarme olarak inşasına ve üzerinin granit kaplanmasına karar verdi. Abidenin 1954 Nisanı'nda yapılan ihalesini 1.648.234 lira bedelle Mühendis Sırrı Onural ile kereste taciri Hayrettin Aksoy kazandı. Şartnameye göre abidenin 500 iş gününde bitirilmesi kararlaştırıldı.⁹

Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi'nin Türk milletine yaptığı çağrı, kısa sürede büyük bir yardım kampanyasına dönüştü. Ülkenin değişik şehirlerinde yardım komisyonları kuruldu ve vatandaşlar Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne yardıma davet edildi. Böylelikle toplumun farklı katmanlarında abide yararına hummalı bir yardım seferberliği başladı.

Çanakkale Abidesi'nin temeli, 17 Nisan 1954 tarihinde Morto Limanı'nda yapılan coşkulu bir törenle atıldı. İstanbul'dan hareket eden Marakas Vapuru, değişik bölgelerden gelen 200 kişilik bir heyeti Çanakkale'ye getirdi. Açılış konuşmasını Korgeneral Nurettin Aknos'un yaptığı törende Çanakkale Savaşları'na katılan gaziler savaş anılarını anlatarak abideye destek verdiler. Daha

6 Milliyet, 20 Nisan 1952.

7 "Çanakkale'de bir Mehmetçik abidesi yaptırılıyor", *Milliyet*, 5 Mayıs 1952.

8 Onur 1952, s.97.

9 Milliyet, 11 Nisan 1954. "Çanakkale abidesi inşaatı ihale edildi".

sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar vasıtasıyla MTTB'ye gönderilen Kore Türk Şehitleri toprağı abide harcına karıştırıldı.¹⁰

Aylar sonra abide inşaatını gezen komite başkanı Emin Nihat Sözeri, inşaat malzemesinde bazı eksikler olduğunu rapor etti. Bunun üzerine abidenin inşaatı Profesör İhsan İnan, Yüksek Mühendis Süleyman Tameroğlu ve proje mimarlarından İsmail Utkular'a tetkik ettirildi. İnceleme sonunda inşaatın temelinin ihale şartnamesine uygun olarak dökülmediği ortaya çıktı. Bunun üzerine inşaatın alınan örnekler İstanbul Teknik Üniversitesi laboratuvarında yeniden incelendi. İnceleme sonunda inşaatla kullanılan malzemelerin bozuk ve kalitesiz olduğu tespit edildi.¹¹ Bunun üzerine abidenin inşaatı durduruldu ve ihale sözleşmesi feshedildi. Komitece açılacak zarar ziyan davasına esas olmak üzere inşaat mahallinde iki mühendis ve 1 memurdan müteşekkil bir heyete malzeme tespiti yaptırıldı. Yapılan sayım sonunda inşaat malzemesinden 42 ton demir ve 122 metre küp kerestenin eksik olduğu anlaşıldı. Tevzi malı olan demirin ve kerestenin karaborsaya intikal ettirildiği anlaşıldı. İtirazlar üzerine Eceabat Hakiminin niyabeti altında Milli Korunma Davası açıldı. Ayrıca savcılık, müteahhitler aleyhine emniyeti suiistimal davası açtı. Diğer taraftan İstanbul 2. Ticaret Mahkemesi'nde karşılıklı zarar ziyan davası açıldı.¹² Dava sonunda Eceabat Milli Korunma Mahkemesi, müteahhitlerden Sırrı Onuralı 18 ay 6 gün, Hayrettin Aksoy'u da 16 ay hapse mahkûm etti.¹³

Bu arada inşaatın yeniden ihalesi için gazetelere ilan verildi. 10 Eylül 1958 tarihinde yapılan ihale 1.708.918 lira mukabilinde inşaat yüksek mühendisi Ertuğrul Barla ile ortakları Osman Gencal ve Muammer Yeşildağ'a verildi. Mukaveleye göre inşaatın 1958 senesi Temmuz ayında bitmesi kararlaştırıldı.¹⁴

2. Milliyet Gazetesinin Yardım Kampanyası

1957 yılında inşaatın temel takviyesi bitirildi ve granit kaplama işi 12 metreye kadar yükseldi. Fakat halktan toplanan paralar bitmişti. Çünkü inşaatın duraklama döneminde personel maaşları ödenmiş, inşaat malzemelerinin fiyatları alabildiğine artmıştı. Abidenin inşaatını yakından takip eden *Milliyet* gazetesinin muhabiri Necmi Onur, komite başkanı Emin Nihat Sözeri'den komitenin parasının bittiğini ve inşaatın yarım kalacağını öğrendi.¹⁵ Bu haber, *Milliyet*'tin

10 Milliyet. 18 Nisan 1954. "Çanakkale Abidesi'nin temeli dün atıldı".

11 Onur 1952, s.98.

12 Milliyet. 23 Mayıs 1955. "Çanakkale abidesinin ilk müteahhidi dava ediliyor".

13 Milliyet. 28 Temmuz 1957. "Çanakkale abidesinin ilk müteahhidi mahkum oldu"

14 Onur 1952, s.99.

15 Milliyet. 30 Temmuz 1957. "200 bin şehit için dikilmekte olan abide".

yazarları arasında bir infial uyandırdı. Gazetenin önde gelen yazarlarından Refi Cevat Ulunay, abide inşaatında yapılan yolsuzluğu şiddetle eleştirdi ve sorumlularından hesap sorulmasını istedi. Ulunay, “Çanakkale abidesi, bir minnet borcudur. Bir izzet-i nefis davasıdır. Bir haysiyet meselesidir.” diyordu. Ulunay’a göre, “Türkün tarihi hakkında çok titiz davranan hükümetin yurdun her tarafına yapacağı bir tamim”le her Türk vatandaşı 10 kuruş bağışlasa şehitler abidesi kolaylıkla dikilebilirdi.¹⁶

Abidenin yarım kalmasını bir “utanç” vesilesi addeden Necmi Onur da Türk milletine hitaben toplumun tüm kesimlerinden abide için fedakarlık ve destek bekledi. Onur, yazısında şunları vurguluyordu:

“Para temin edilemediği için Çanakkale’de inşa edilmekte olan Çanakkale şehitleri abidesi yarım kaldı” şeklinde haberler intişar ederse, hata tamir edilmeyen bir suç halini alır. O zaman sokakta gezerken 10 kuruş vermekten çekinenler birbirlerinden utandıkları için ellerini yüzlerine tutup öyle yürümek zorunda kalırlar. Tutulan istatistiklerden öğrendiğimize göre İstanbul’un eğlence yerlerinde bir gecede vasatı 100 bin lira harcanmakta imiş. Barlarda, kulüplerde, sazlarda ve sinemalarda eğlenenler: ne olur 9 gece eğlenmeyiniz”¹⁷

Necmi Onur ve Ulunay’ın yazıları, Çanakkale Abidesi’nin Mehmetçiğe yaraşır bir şekilde bitirilmesi hususunda Türk insanında bir şevk ve heyecan yarattı. Üniversite öğrencileri, *Milliyet* gazetesine başvurarak gazetenin bir yardım kampanyası düzenlemesini istedi. Fakat bu teklif, gazeteyi öngörülemez bir sürece sokabilirdi. Gazete daha önce Türkiye’ye sığınan Macar mültecileri için bir yardım kampanyası düzenlemiş, sadece 40 bin lira toplayabilmişti. Bu durum gazetenin idarecilerini endişeye sevk etmişti. Nihayet *Milliyet*, tüm riskleri göze alarak Çanakkale Şehitleri Abidesi’nin bitirilmesi için 18 Ocak 1958 itibarıyla ülke çapında bir yardım kampanyası düzenlediğini duyurdu. Gazete, duyuruda 100 bin liralık bir yardım kampanyası açtığını, yardımseverleri ve toplanan meblağı gün gün gazetede yayımlayacağını açıkladı. Ayrıca, abidenin inşaatını yakından takip edeceğine ve toplanan yardımların kendi gözetimi altında harcanacağına dair topluma taahhütte bulundu.¹⁸ Gazete, 50 liraya kadar olan bağışları Cağaloğlu’ndaki matbaasına kabul edeceğini, 50 liradan fazla olan bağışların da ilgili bankaların hesabına yatırılması gerektiğini duyurdu. Ayrıca, gelir mükellefi olan bağışçıların yardımlarını “masraf” olarak gösterebilmeleri için gazetenin kendilerine “menafi-i umumiye”ye hadim

16 *Milliyet*, 16 Ocak 1958. “Mehmedcik için”. (Ulunay)

17 *Milliyet*, 15 Ocak 1958. “Çanakkale Abidesinin bitmesine 900 bin lira lazım”. (Necmi Onur)

18 Onur 1952, s.100; *Milliyet*, 18 Ocak 1958.

cemiyet” olan “Şehitlikleri İmar Cemiyeti” adına makbuz verileceğini vurguladı. Fakat makbuz verilebilmesi için bağışların en az 50 lira olması şart koşuldu.¹⁹

Milliyet’in yardım kampanyası Türk basınının diğer yayın organları tarafından da desteklendi. Milliyet’in kampanyası görülmemiş bir ilgiyle karşılandı. İş dünyasından spor dünyasına, öğrenci derneklerinden sanat çevrelerine, parti teşkilatlarından çok amaçlı kulüplere kadar birçok platformda şehitler abidesi için bir yardım seferberliği başlatıldı. Kampanyalar, kısa zamanda çığ gibi büyüdü. Milliyet’in kampanyası, hem ülke içinde hem de ülke dışında büyük bir desteğe sahip oldu.

A. İş Dünyasının Yardımları

Çanakkale Şehitleri Abidesi’nin ilk müteahhidinin yaptığı yolsuzluk halkın abide inşaatına olan yardım hislerini ciddi şekilde yaralamıştı. Fakat *Milliyet*’in ülke genelinde başlattığı yardım kampanyası Türk halkının yeniden abideye ilgi duymasını sağladı. Bu dönemde iş çevrelerinden ilk yardım Otomobil Parça İthalatçılar Derneği’nden (OPALİD) geldi. OPALİD, abide inşaatına 10 bin liralık katkıda bulundu.²⁰ Ardından, ünlü havacı Vecihi Hürkuş, bir uçağını yardım kampanyasına tahsis etti. Uçakla, İstanbul’a «Çanakkale abidesine yardıma davet» başlıklı binlerce beyanname atıldı.²¹ Ankara’da ilk kanser hastanesini yaptıran işadamı Ahmet Andiçen de 5060 liralık bir yardımda bulundu.²²

Türk işadamlarından gelen destek beklenen düzeyde olmadı. Bu durum *Milliyet*’in yazarları tarafından tepkiyle karşılandı ve işadamlarına yönelik ağır eleştirileri de beraberinde getirdi. Toplanan yardımların yetersiz olduğunu belirten Ulunay, kampanyaya destek verenlerin genelde öğrenci, işçi, emekli ve memurlardan oluşan mütevazı bir kitleden meydana geldiğini vurgulayarak kampanyaya kayıtsız kalan işadamlarını sert şekilde eleştirdi. Ulunay:

“Dünyada cebi olmayan tek elbise kefendir. Siz gittiğiniz zaman o milyonlardan bir meteliği dahi beraber götüremeyeceksiniz. Geride kalanlar bu servetleri eritirken sizi hatırlamazlar. Hatırlarlarsa; “Bıraka bıraka yüz milyon mu bıraktı” diye size ta’n etmek için hatırlarlar”²³ diyordu. Ulunay’la aynı düşüncelere sahip olan Peyami Safa, daha sert bir dille işadamlarına yükleniyordu.

19 Milliyet. 21 Ocak 1958. “Teberru yarışı dün başladı”.

20 Milliyet. 1 Şubat 1958. “Opalid 10 Bin Tl Bağışta Bulundu”.

21 Milliyet. 2 Şubat 1958. “Hürkuş yardıma uçakla katıldı”.

22 Milliyet. 14 Şubat 1958. “Ahmet Andiçen 5060 lira verdi”

23 Milliyet. 1 Şubat 1958. “Bir ikaz sayhası” (Ulunay)

Dönem itibarıyla en fazla yardımda bulunan işadamlarının bir Rum vatandaşı olduğuna dikkat çeken Safa'ya göre, Türk işadamlarının bu duyarsızlığı “milli bir nefrete” dönüşmek üzereydi. “Acaba bütün zenginlerimiz, aralarında gizli bir nankörlük ittifakı mı akdetmişlerdir” diye soran Safa, “Tahammülümüzü çatlatmak istidadını taşıyan bir sabırla hala hala ümit ediyoruz ve bekliyoruz, bekliyoruz, bekliyoruz” diye sözünü bitiriyordu.²⁴ Safa, bir başka yazısında “Verin efendiler, tereddüt etmeyin, bu çekimserliğinizin vebali büyüktür. Cezasını siz değilse bile çocuklarınız ve torunlarınız çekebilir. Onlara kötü bir isim bırakırsınız” diyordu.²⁵

B. Öğrenci Derneklerinin Yardımları

Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne yapılan en fedakâr ve arzulu yardımlar, ülkenin farklı bölgelerinde bulunan öğrenci derneklerinden geldi. Kısa sürede ilkokuldan yüksek öğrenim gençliğine kadar binlerce genç, şehitler abidesine sahip çıktı ve aralarında düzenledikleri yardım kampanyalarıyla takdire şayan işler yaptılar.

Milliyet'in kampanyasından hemen sonra orta ve lise düzeyindeki öğrenciler de harekete geçti. İstanbul'da Galatasaray Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi, Saint Benoit ve İstanbul Amerikan Koleji, kampanyanın öncülüğünü yaptılar. Galatasaray Lisesi öğrencileri, abide yararına İstanbul'un değişik yerlerinde günlerce *Milliyet* gazetesinin satışını yaptı. Bu satışlardan 1606 lira hâsılât elde edildi.²⁶ İstanbul Erkek Lisesi, okul içinde açtığı kampanyada kısa sürede 2588 liraya ulaştı.²⁷ Kuleli Askeri Lisesi de 5011 lira bağışla okullar bazında en çok yardım toplayan 5 okul arasına girdi.²⁸ Saint Benoît Lisesi de ilk etapta 500 lira toplayarak kampanyaya destek sağladı.²⁹ Kampanyanın sonuna doğru İstanbul Amerikan Koleji ile Galatasaray Lisesi arasında tatlı bir rekabet yaşandı. Kampanyanın bitimine bir gün kala İstanbul Amerikan Lisesi, 8257 liralık hâsılâtla en fazla bağış yapan okul durumundaydı. Fakat kampanyanın son günü Galatasaray Lisesi öğrencileri, son hamlede yaptığı bağışlarla 8650 liralık bağışa ulaştı ve Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne en yüksek bağışta bulunan okul unvanını elde etti.³⁰

24 Milliyet. 12 Şubat 1958. “Nankörlük ittifakı mı?” (Peyami Safa)

25 Milliyet. 27 Şubat 1958. “Abide-i şüheda” (Peyami Safa)

26 Milliyet. 27 Ocak 1958. “Galatasaraylı talebeler 1606 lira topladılar”.

27 Milliyet. 5 Şubat 1958. “Dünkü yekun 110.493 lira”

28 Milliyet. 14 Şubat 1958. “En büyük 5 teberru”

29 Milliyet. 28 Ocak 1958. “Çanakkale Abidesi Yardım Kampanyası”

30 Milliyet. 19 Mart 1958. “Kampanya başarı ile sona erdi”.

C. Sanat Dünyasının Yardımları

Milliyet'in yardım kampanyası, ülkemizin değişik sanat çevrelerinde de büyük ilgi uyandırdı. Birçok sanatçı, düzenledikleri yardım kampanyalarıyla topluma öncülük ettiler. Gazete, ilk olarak Güzel Sanatlar Akademisi hocalarından ünlü ressam Prof. Dr. Ayetullah Sümer'in Atatürk portresini abide yararına açık artırmaya çıkardı. Portre, daha sonradan ses sanatçısı Saima Sinan tarafından 7500 lira mukabilinde satın alındı. Saima Sinan, bu rakamla şahıslar bazında abideye en yüksek yardımı yapan kişi oldu.³¹ Ünlü ses sanatçısı İlham Gencer, sahne aldığı Taksim Belediye Pavyonu'nda bizzat eline sepet alarak müşterilerden yardım topladı. Bu davranışıyla büyük takdir toplayan Gencer, ilk etapta 1120 lira toplamayı başardı. Başka bir etkinlikte de 25.000 lira toplayan Gencer, toplamda yaptığı 38.216 liralık bağışla en yüksek bağış yapan sanatçılardan biri oldu.³² Ünlü sanatçı Dari Moreno da 3991 liralık bir katkı sağladı.³³

Kampanyanın en ilgi çekici etkinliklerinden biri, ünlü sanatçılar Zeki Müren ile Muammer Karaca'nın tertip ettiği müsamere oldu. Karaca Tiyatrosu'nda tertiplenen müsamere, halkın yoğun ilgisiyle karşılaştı. Söz konusu müsamerede 21.575 lira gibi yüksek bir hâsılat sağlandı. Müsamerede Zeki Müren'in beraberindeki ses sanatçılarının masraflarını bizzat kendisinin karşılaması misafirler arasında takdirle karşılandı.³⁴ İstanbul Opereti'nin Maksim Tiyatro Salonu'nda düzenlediği ve ses sanatçısı Müzeyyen Senar'ın katıldığı etkinlikte de 7950 liralık bir hasılat ulaşıldı.³⁵

D. Spor Dünyasının Yardımları

Spor camiasının yardım kampanyası, *Milliyet*'in ülke genelinde başlattığı kampanyadan sonra daha geniş ve organizeli bir zeminde yapılmaya başladı. Anadolu kulüplerinden Adana, Demirspor, Paksoy, Mersin ve Ankara Üniversitesi Futbol Karması, şehitler abidesi yararına "Çanakkale kupası" düzenleme kararı aldı.³⁶ Yine İstanbul kulüplerinden Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş ve İstanbulspor, bir dörtlü turnuva düzenleyerek abideye destek oldu. Turnuva sonunda 98.603 liralık bir hâsılat elde edildi.³⁷ Ayrıca, değişik

31 Milliyet. 16 Haziran 1958. "Çanakkale abidesi 24 metreye yükseldi".

32 Milliyet. 25 Mart 1958. "İlham Gencer bir gecede 25 bin lira topladı"

33 Milliyet. 9 Şubat 1958. "Dari Moreno 3991lira teberru topladı".

34 Milliyet. 20 Şubat 1958. "Karaca-Müren müsameresinde 21.575 lira toplandı"

35 Milliyet. 8 Mart 1958. "Milyona doğru".

36 Milliyet. 7 Şubat 1958. "Çanakkale kupası"

37 Milliyet. 18 Mart 1958. "Pazar günü maçlarda abideye kalan miktar"

branşlarda faaliyet gösteren irili ufaklı birçok spor kulübü, özel müsabakalar düzenleyerek şehitler abidesine ciddi yardımlarda bulundular.

E. Azınlık Vatandaşların Yardımları

Türk vatandaşı azınlıklar, Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne düzenlenen yardım kampanyalarına kayıtsız kalmadılar ve belli oranlarda abideye destek oldular. Musevi gazetesi *El Tiempo*, ilk günden itibaren kampanyayı özendiren ve destekleyen yayınlar yapmaya başladı. Gazete, bir süre birinci sayfasına abidenin bir maket fotoğrafını koyarak altına “Vatandaş’ Çanakkale abidesi senin için ölenlerin abidesidir. Bunu sen yaptıracaksın” diye duygusal ifadelerle yer verdi.³⁸

Azınlıklardan kampanyaya en büyük destek tel fabrikası sahibi Rum kökenli işadamı Koço Gürlakis'ten geldi. Gürlakis, 3000 liralık yardımıyla kampanyanın şahıs bazında yapılan en yüksek 5 yardım arasında yer aldı.³⁹

F. Yurt Dışında Düzenlenen Yardım Kampanyaları

Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne düzenlenen yardım kampanyası yurt içinde olduğu gibi yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları arasında da büyük yankı yarattı. Değişik ülkelerde yaşayan Türkler, bu vatansever seferberliğe iştirak ederek aziz şehitlerine olan vefa borçlarını ödeme fırsatı buldu. Bunlardan ABD'nin Newyork şehrinde ikamet eden Pan-Türk şirketi sahibi Rauf Halat, abide yararına açık artırmada satılmak üzere 1958 modelli plymouth marka bir otomobil hediye etti. Halat, otomobilin gümrük ve nakliye masraflarını bizzat kendisi karşıladı. Diğer yandan Newyork Has Birliği üyeleri, Amerikalı Türkler arasında bir yardım kampanyası başlattı. İlk etapta toplanan 159 dolarlık hâsılat *Bank of America*'da açılan yardım hesabına aktarıldı.⁴⁰ Amerika'daki en büyük fabrika olduğu belirtilen *American Flagpole Equipment Co.* şirketinin sahibi Nazım-Williams Johnson, abide sahasına dikilmek üzere 40 metre uzunluğunda ve 3500 dolar değerinde bir bayrak direği hediye etti.⁴¹ Söz konusu bayrak direği, Türk hariciyesinin girişimleriyle Türkiye'ye getirildi ve Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin yanına dikildi.⁴² Ayrıca Michigan'da öğrenim gören Türk öğrenciler, aralarında topladığı 65 dolarlık çeki Türkiye'ye gönderdi.⁴³

38 Milliyet, 1 Mart 1958. “900’e doğru”

39 Milliyet, 19 Mart 1958. “En büyük beş şahsi teberru”.

40 Milliyet, 7 Mart 1958. “Dünkü yekun 935.000”

41 Milliyet, 13 Nisan 1958. “Abide için Amerika’dan bayrak direği gönderiliyor”

42 BCA.Sayı. 216, Dosya. 62104, Fon Kodu. 30.18.1.2, Yer No. 156.11.13.

43 Milliyet, 6 Nisan 1958. “Abide için yardım 1.5 milyonu aştı”.

Diğer taraftan Fransa'daki Türk Talebe Cemiyeti, Paris'teki Türk elçiliğinin katkılarıyla bir komite kurup yardım kampanyası başlattı.⁴⁴ Türkiye'deki yardım kampanyasının oluşturduğu duygusal hava, Kıbrıs Türkleri tarafından da paylaşıldı. Türk-Yunan anlaşmazlığın kızıştığı bir dönemde Kıbrıslı Türkler, Türkiye Cumhuriyeti'ne olan bağlılığın bir simgesi olarak abide inşaatına katılmak üzere Türk toprağı gönderdi. Kıbrıs toprağı, İnşaat komitesinin düzenlediğı bir törenle 14 Haziran 1958 günü abide harcına karıştırıldı. Ayrıca törende Kıbrıs Türk Hareketinin lideri Dr. Fazıl Küçük'ün şu mesajı okundu:

“Bundan 400 sene evvel 80 bin şehidin kanlarıyla sulanan Türk Kıbrısın bir avuç toprağını tarihte ilelebet yaşayacak olan Çanakkale destanını yaratan Mehmetçik'in abidesine ilave ederken, bugün içinde bulunduğumuz kurtuluş savaşında günün kahramanlıklarını yaratanların eserlerinin yanına son günlerde şehit düşen Kıbrıs Türklerinin de yeni menkıbeler ekleyeceklerine inanıyorum.

Hürriyet ve istiklalinin kanını seve seve akıtmasını bilen milletlere müyesser olduğunu bildiğimizdendir ki, bir avuç Türk, bütün imkânsızlıklara göğüs gererek baştanbaşa Yunan hükümeti tarafından silahlandırılmış Rumlara karşı dövüşmektedir. Allah'ın inayetiyle zafer bizim olacaktır.”⁴⁵

Yardım kampanyası, ülke dışında yaşayan Türk dostu gayri Müslimler arasında da yankı buldu. Hong-Kong'ta oturan Michael A. Jarret adlı Türk dostu bir İngiliz “Modern Türkiye'nin hayranı bir İngiliz” imzalı bir mektupla birlikte 1 sterlin bağışta bulundu.⁴⁶ Diğer taraftan, Çanakkale Savaşı'nda Türklere karşı mücadeleden Yeni Zelanda halkı da gayet dostane hislerle Gelibolu'da dikilmekte olan şehitler abidesine destek verdi. Abideyi sadece Mehmetçiğin değil savaşta ölen tüm askerlerinin ortak sembolü olarak değerlendiren Yeni Zelanda'daki “Gelibolu Muharıpler Cemiyeti”, abide yararına yardım kampanyası düzenledi. Başbakan Adnan Menderes'e bir mektup gönderen Yeni Zelanda Başbakanı Walter Nash, “Türk askerlerinin Yeni Zelandalı askerler tarafından vatani vazifesini cesaretle ifa eden azimli muhasımlar olarak hürmetle yâd edilmekte olduklarını” vurguladı. Nash, Türk askerinin Gelibolu'da gösterdiği kahramanlık ve cesareti aynen Kore Savaşında da göstererek dünyanın takdirini kazandığını belirtti. Menderes de “Gelibolu Muharıpler Cemiyeti'nin bu yardımı, hiç şüphesiz dikilecek abideye bir dostluk taşı, hükümetimiz ve milletimiz arasında esasen mevcut olan samimi münasebetlere de yeni bir halka ilave edecektir” sözleriyle meslektaşına karşılık verdi.⁴⁷

44 Milliyet. 7 Mart 1958. “Dünkü yekun 935.000”

45 Milliyet. 15 Haziran 1958. “Kıbrıs toprağı Çanakkale Abidesi harcına karıştırıldı”

46 Milliyet. 25 Nisan 1958. “Hong-Kong'tan bir İngiliz, Abide için teberru yolladı”

47 Milliyet. 20 Eylül 1968. “Yeni Zelandalı eski muhariplerin Çanakkale abidesi için teberru”

3. Kampanyanın Sonucu

Milliyet Gazetesi'nin 18 Ocak 1958'de ülke genelinde başlattığı yardım kampanyası 18 Mart 1958'de son buldu. 100 bin liralık bir yardım toplama hedefiyle başlayan kampanyada 1 milyon 686 bin 251 liralık rekor bir hâsılat ulaşıldı. İstanbul Belediyesi'nin taahhüt ettiği fakat sonradan zorlukla verebildiği 100 bin lira ile TBMM'nin ayırdığı 600 bin liralık tahsisatla birlikte toplam hâsılat 2 milyon 386 bin 251 liraya yükseldi. Kampanya sonunda belirlenen en büyük 5 yardımın sahipleri ve miktarları şirketler ve şahıslar bazında şöyle oluştu.⁴⁸

Şirket Yardımları:

KURULUŞUN ADI	YARDIM MİKTARI/TL
İstanbul Ticaret Odası	100.000
İstanbul Sanayi Odası	100.000
İstanbul Kauçuk Sanayicileri	50.000
Türkiye Tıbbi Müstahzar Sanayi ve Laboratuarları	26.000
Büyük Kulüp Azaları	25.000

Şahsi Yardımlar:

ŞAHSIN ADI	YARDIM MİKTARI/TL
Saime Sinan	7.500
Gökyiğitler	6.500
Ahmet Andiçen	5.060
Faik Yılmazipek	5000
Koço Gürlakis	3000

48 *Milliyet*, 19 Mart 1958, "Kampanya başarı ile sona erdi"

4. Abidenin Açılışı

Müteahhitlerin yaptığı yolsuzluk ve maddi imkansızlıklar yüzünden yarım kalan Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin inşaatı, 15 Mart 1958 tarihinde yeniden başladı. Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi, abidenin tavan kısmının mozaikten bir resimle bezenmesine karar verdi. Bu hususta Türk sanatkar ve ressamı arasında bir yarışma düzenlendi. Bu arada Alman Hükümeti, Türk Hariciyesine yazdığı bir yazıda şehitler abidesi için 200 metre karelik bir mozaik hibe ettiğini duyurdu. Yarışmayı, 8 proje arasından seçilen Bedri Rahmi Eyüpoğlu'nun projesi kazandı. Fakat Türk kamuoyunda Eyüpoğlu'nun projesine karşı olumsuz bir hava oluştu. Bunun üzerine yardım komitesi, mozaik projesinden vazgeçti ve abidenin tavan kısmının boş bırakılmasına karar verdi.⁴⁹ İlerleyen dönemde tavan kısmına Türk bayrağı işlendi.

Abidenin gövde inşaatı, 18 Eylül 1959 tarihinde tam olarak tamamlandı ve abidenin 1960 yılı içinde resmen açılması kararlaştırıldı. Nihayet, Çanakkale Şehitleri Abidesi, Anafartalar zaferinin 45. yıl dönümüne denk gelen 21 Ağustos 1960 tarihinde resmen açıldı. Abidenin açılışını dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay yaptı. Açılışa gelemeyen devlet ve hükümet başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in mesajı Milli Birlik Komitesi Üyesi Kurmay Albay Fikret Kuytak tarafından okundu. Törende Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi Başkanı Emin Nihat Sözeri, Mehmetçik adına Kurmay Binbaşı İsmail Ülkü, malul gaziler adına Dursun Bayraktar, Çanakkale eski Muharipler Birliği adına Cahit Ülküalan birer konuşma yaptı. Ardından şair Behçet Kemal Çağlar, duygusal bir konuşmayla misafirlere hitap etti. Törene İstanbul'dan Çanakkale'ye gelen 400 davetlide katıldı. Törene gönderilen 20 civarında çelenk içinde İngiliz Muharipler Birliğinden gelen çelenk misafirlerin dikkatini çekti. Ayrıca, abidenin bayrak direğini bağışlayan Amerikalı Türk işadamı Steven Johnson da törende hazır bulundu.⁵⁰

Çanakkale Şehitleri Abidesi yaklaşık 4 milyon liraya mal oldu. İnşaatta 3800 ton granit taş, 285 ton demir, 630 metreküp kereste, 1275 ton çimento, 4400 ton çakıl kullanıldı. Abidenin takke kısmı için 850 metreküp yarı

49 Milliyet. 10 Haziran 1959. "Abide takkesi altına 'hiç bir şey' işlenmiyor".

50 Milliyet. 22 Ağustos 1960. "Çanakkale abidesi açıldı".

2125 ton beton sarf edildi.⁵¹ Abide, dört ayak ve bir kubbeden oluşmaktadır. Abidenin Hisarlıktepe üzerindeki yüksekliği 42 metre, denizden yükseklik ise 92 metredir. Şeref holüne üzerinde Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Şehitleri şiiirinden bir dörtlüğün bulunduğu bir lahit taşı ikame edildi.

Proje kapsamında abide alanının ağaçlandırılması, elektrifikasyonunun yapılması ve yol güzergâhının yenilenmesi de yer almıştı. Fakat bu ayrıntılar abidenin açılış törenine yetiştirilemedi. Fakat bunlara yönelik tartışmalar yıllar boyu Türk kamuoyunu meşgul etti.

Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin inşasında büyük emeği geçen *Milliyet* gazetesi, Türk insanının abideye olan fedakâr desteğini vurgulayarak şu anlamlı ifadeleri kullanıyordu:

“Abide ile hiç kimse “bu benim eserimdir” diye övünemezdi. Zira bu muhteşem anıt, ne bir hükümetin, ne bir iktidarın, ne bir zümrenin, ne şunun ne bunun eseridir. Abide, milletçe kazanılmış büyük zaferin aziz şehitleri için gene millet tarafından dikilmiştir. Biz bu konuda memleketin birer ferdi olarak üzerimize düşen en tabi vazifeyi yerine getirdik. Vazife yapınca da övünülmez, sadece bir iç huzuru duyulur. Biz şimdi o huzurun tadını yudumluyor ve Pazar günü açılacak olan “Şehitler Abidesi”nin milletimiz için maziye bir bağlılık sembolü olarak asırlar ötesine kalmasını temenni ediyoruz”⁵²

Abidenin bakım ve personel işleri, 1962 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na devredildi.⁵³ 1963 yılında Abidenin çevre düzenlemesi için Balıkesir Orman İşletmesi'nden 500 bin fidan sağlandı. Milli Eğitim Bakanlığı, bu fidanların sulanması ve bakımı için 475 bin liralık bir tahsisat ayırdı. Aynı yıl Orman Genel Müdürlüğü, Gelibolu yarımadasını “milli park” ilan etti.⁵⁴ 1971 yılında İngiliz Kraliçesi 2. Elizabeth'in de bulunduğu bir törende abidenin altında bir savaş müzesi açıldı. Burada Çanakkale Savaşları'ndan kalma kalıntı ve dokümanlar sergilenmeye başladı.⁵⁵

51 *Milliyet*, 22 Kasım 1958. “Abidenin bazı özellikleri”

52 *Milliyet*, 18 Ağustos 1960. “Çanakkale Abidesi”

53 *Milliyet*, 18 Nisan 1962. “Çanakkale abidesinin onarım işlerini Milli Eğitim Bakanlığı aldı”

54 *Milliyet*, 18 Nisan 1963. “Çanakkale abidesi için 500 bin fidan ayrıldı”

55 *Milliyet*, 23 Ekim 1971. “Kraliçe Çanakkale’de”

Sonuç

Türk milleti, yıllarca Çanakkale Savaşları'nda kaybettiği evlatlarının yasını tutmuş ve şehitlerine karşı daima bir minnet ve şükran borcuyla yaşamıştır. Fakat yabancıların I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Gelibolu'da inşa ettiği görkemli mezarlık ve abidelere karşı Türk milleti, uzun yıllar Gelibolu'da Mehmetçik adına dikkate değer bir abide oluşturamadı. 1950'lere değin yapılan bir kaç teşebbüs de maddi imkânsızlık ve organizasyon eksikliğinden dolayı başarısız oldu. Mehmetçiğe karşı yıllarca boynu bükük kalan Türk Kamuoyu, nihayet 1954 yılında Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin temelini atmaya başladı. Büyük oranda Türk insanının yardımlarına bağlı olarak inşa edilen şehitler abidesi, kamuoyunda büyük bir ilgi ve destekle karşılandı. Fakat abide müteahhidinin inşaatta yaptığı yolsuzluklar, yardımların kesilmesine ve abidenin yarım kalmasına neden oldu. Yarım kalan şehitler abidesi bir "utanç abidesi" olarak yıllarca Türk kamuoyunun vicdanını yaraladı.

Bu umutsuz ortamda topluma liderlik eden *Milliyet* gazetesi, ülke çapında düzenlediği yardım kampanyasıyla Çanakkale Şehitler Abidesi'nin yeniden inşasını sağladı. Kampanya, ülke içinde ve dışında görülmemiş bir yardım seferberliğine dönüştü. Türk insanı, yedisinden yetmişine bu seferberliğin gönüllü hizmetkârları olarak varını yoğunu ortaya koydu. 100 bin liralık bir yardım hedefiyle başlayan kampanya, yaklaşık 2 milyon liralık bir hâsılatla son buldu. Maddi imkânsızlıklar ve hava muhalefeti nedeniyle defalarca yarım kalan Çanakkale Şehitleri Abidesi, nihayet 21 Ağustos 1960'da resmen açıldı. Abide, Türk milletinin aziz şehitlerine duyduğu minnet ve şükran duygusunun bir timsali olarak tarihteki ebedi yerini almış oldu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. Sayı. 216, Dosya. 62104, Fon Kodu. 30.18.1.2, Yer No. 156.11.13.

Kitaplar

Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915-9 Ocak 1916), Hazırlayan: İrfan Tekşüt, V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s.465.

Onur, Necmi: Çanakkale Savaşları ve Şehitler *Abidesi*, Gün Matbaası, İstanbul 1960.

Makaleler

Bozkurt, Abdurrahman: “Gelibolu Yarımadası’nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 84, 2013, s.57-101.

Gazeteler

Milliyet

Tarihe Eşlik Eden İz: Kumkale Anma Şehitliği Projesi

The Trace Accompanying History: The Kumkale Memorial Project

Mehmet Kerem ÖZEL¹

Özet

Atölye Kolektif, OPET'in teklifiyle 2014 yılında Çanakkale'nin Orhaniye-Kumkale Beldesi'nde bir anma şehitliği ve çevre düzenleme projesi hazırlamıştır. Çanakkale Savaşı'nın 100. yıldönümünün anılacağı 2015 yılına yetiştirilmesi amaçlanan proje, OPET'in projeyi askıya alması nedeniyle henüz gerçekleştirilmemiştir.

Kumkale Beldesi'nin kıyıları, Çanakkale Savaşı'nın gerçekleştiği coğrafyada İtilaf Devletleri Kuvvetleri'nin Anadolu topraklarında çıkarma yaptıkları ve Osmanlı Ordusu ile muharebeye girdikleri tek noktadır. Proje alanı, çıkarmanın yapıldığı bölgedeki Orhaniye Tabyası ile günümüzde o bölgeye yerleştirilmiş olan deniz radarının arasında kalan, 10 metre rakımlı boş arazidir. Projenin ana tasarım ilkesi, anma şehitliğinin geniş ölçekte bulunduğu yer ile, fiziki yakın çevresi ile, ve bu çevrenin içerdiği tarih, bellek ve anlam ile ilişki kurmaktır. Proje bu sayede çıkarmanın gerçekleştiği yer, yerin içinde bulunduğu peyzaj ve dolayısıyla peyzajın içerdiği geçmiş ile ve dolayısıyla toplumsal hafıza ile ilişkilendirilir. Tarihe Eşlik Eden İz başlığını taşıyan proje üç farklı ölçekte kurulmuştur: 1- Yer İzi ve gezi güzergâhı, 2- Anı Duvarı ve tören alanı ve 3- Projenin ana ögesi olan Işıklı Duvar.

Zemindeki yürüme çizgisi olarak tanımlanabilecek Yer İzi proje alanındaki mevcut savaş yapıları (1889 tarihli Orhaniye Tabyası ve 1938-40 tarihli top yerleri)

ile anma şehitliğini birbirine bağlayarak projenin genelindeki mekânsal sürekliliği sağlar. Anı Duvarı, Gelibolu Yarımadası'ndaki Çanakkale Savaşı noktalarını (Tekke Burnu, İlyas Burnu, Ertuğrul Koyu, Kale Burnu, Seddülbahir, Morto Koyu) ve günümüzdeki şehitlik anıtlarını (Çanakkale Şehitleri Anıtı, Fransız Anıtı, İngiliz Anıtı) cepheden görebilecek şekilde yönlenir. Işıklı Duvar, üzerinde çıkarmada şehit olan 360 Türk askerinin her birini simgeleyen 360 adet delik bulunan bir anıt-heykeldir. Farklı yönlenme içeren deliklerin tasarımı yapılırken gün ışığı dikkate alınmıştır. Şehit askerleri simgeleyen deliklerin her birinin yönlenmesi Kumkale Çıkarması ve Muharebesi'nin gerçekleştiği 25-30 Nisan 1915 tarihinin yıldönümlerinde güneşin doğuşundan batışına dek gökyüzünde izlediği rotaya bağlı olarak belirlenmiştir. Bu sayede 360 deliğin her biri, çıkarmanın her yıldönümünde gün içinde tam olarak günışığı alarak canlanacaktır.

Bu bildiri, Çanakkale'nin Orhaniye-Kumkale Beldesi'nde yapılması önerilen anma şehitliği ve çevre düzenleme projesini ele almaktadır. OPET, 2006 yılından itibaren Gelibolu Yarımadası'nda sürdürdüğü "Tarihe Saygı Projesi" kapsamında 2014 yılında Kumkale'de bir anma şehitliği inşası kararı alır. Çanakkale Savaşı'nın 100. yıldönümünün anılacağı 2015 yılına yetiştirilmesi planlanan anma şehitliğinin tasarımı; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi Yard. Doç. Dr. Mehmet Kerem Özel'in danışmanlığında², Evrim Akcan Torbaoğlu, Arif Bıltır ve Emre Torbaoğlu'ndan kurulu mimarlık ofisi Atölye Kolektif tarafından gerçekleştirilir. Aralık 2014 tarihinde OPET'in projeyi askıya alması nedeniyle, anma şehitliği henüz inşa edilmemiştir.

Yerin tarihi, önemi, anlamı ve projenin kapsamı

Çanakkale Savaşı sırasında İtilaf Devletleri Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen Kumkale Çıkarması'nda şehit düşen Türk askerlerinin anısına tasarlanacak tören alanı ve anma şehitliği için öngörülmüş proje alanı, Çanakkale'nin güneybatısında, Kumkale Beldesi sınırları içinde, Orhaniye Tabyası ile mevcut deniz radarı arasında kalan, 10 metre rakımlı, yaklaşık 2000 m²'lik boş arazidir. Kumkale Beldesi'nin kıyıları, Çanakkale Savaşı'nın gerçekleştiği coğrafyada İtilaf Devletleri Kuvvetleri'nin Asya (Anadolu) topraklarında çıkarma yaptığı ve Osmanlı Ordusu ile muharebeye girdiği tek noktadır. Fransız Birlikleri'nden oluşan İtilaf Devletleri Kuvvetleri 25 Nisan 1915 sabahı sahile çıkmış ve muharebe 28-30 Nisan 1915 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

2 Danışmanlık, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Döner Sermaye Başkanlığı aracılığıyla Ağustos-Ekim 2014 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

Projenin kapsamı Atölye Kolektif tarafından yukarıda bahsi geçen boş arazi ile sınırlı tutulmamış, bu araziye bitişik olan Orhaniye Tabyası, yakın çevredeki diğer savaş yapıları ve yoğun çam ağacı dokusu projenin genel vaziyet planı konseptine dâhil edilmiştir. Toprak siperli istihkâm tipinde olan Orhaniye Tabyası 1889 yılında II. Abdülhamit tarafından Çanakkale Boğazı'nın savunması amacıyla yaptırılmıştır. Tabya, İtalyan Donanması'nın 18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'na düzenlendiği saldırıda püskürtülmesinde önemli rol oynamıştır. Tabya, Çanakkale Savaşı sırasında da, toplarının³ sahip olduğu uzun menzil sayesinde İtilaf Devletleri Donanması'nın Gelibolu Yarımadası'ndaki Morto Koyu'na yaptığı çıkarma sırasında etkili olmuştur.⁴ Bölgedeki diğer savaş yapısı ise, II. Dünya Savaşı başlarında (1938-1940 yıllarında) Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlamak amacıyla gemilerden sökülerek, Orhaniye Tabyası'nın betonlarının ön tarafına yerleştirilen iki toptan biridir.

Proje alanı yukarıda bahsedildiği üzere iki bölgeden oluşmaktadır. Mevcut savaş yapılarının (Orhaniye Tabyası, top yerleri, vb.) bulunduğu birinci bölge daha çok savaş arkeolojisi bağlamında ele alınmış, bunlar ile deniz radarı arasındaki boş arazi ise şehitlik anıtı ve tören alanı tasarımı amacıyla değerlendirilmiştir (Resim 1).

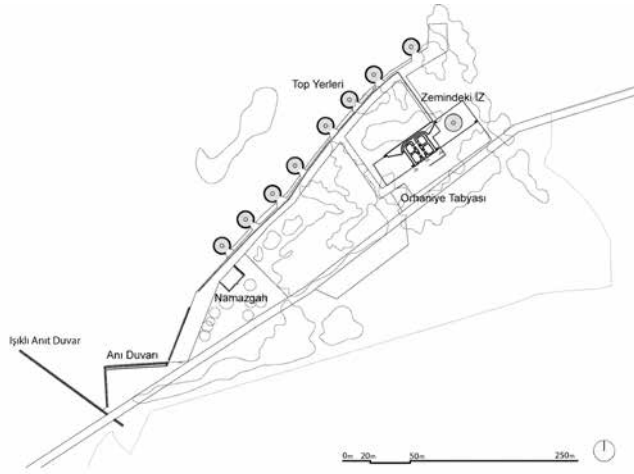
Resim 1: Vaziyet planı (Atölye Kolektif).

- 3 Alman Krupp marka iki adet 9,4 puss'luk (24 cm. çapında) çakma, arkadan dolar topların günümüzde çakma sehpaları mevcuttur ancak kendileri yerlerinde değildir. Bunlardan bir tanesi önce İstanbul Deniz Müzesi'nin koleksiyonunda saklanmış, 2008 yılında Çanakkale Meydanı'ndaki Atatürk Anıtı'na taşınmıştır.
- 4 1915 yılı Şubat ayındaki İtilaf Devletleri Donanması'nın ağır bombardımanına maruz kalarak ciddi zarar gören tabya onararak 25 Nisan 1915'te başlayan Çanakkale Savaşı'na yetiştirilmiştir.

Ana Tasarım ilkesi: Yer ile ilişki

Göstergebilim profesörü Rainer Volp savaşta ölenleri anma amaçlı tasarlanmış anıtların yerleştirildikleri yerlerin, en az yapılma nedenleri kadar önemli olduğunu belirtir ve esas simgenin yerin kendisi olduğuna dikkat çeker.⁵ Tarih profesörü David Lowenthal de, peyzajdaki öğelerin ve örüntülerin, o peyzajla aynı tarihi paylaşan kişiler için anlam ifade ettiğini belirtir. Lowenthal'e göre kişinin belleğinde geçmişin canlanması için illâ daha önce bizzat bu mekânları yaşantılmış veya bu mekânlarda gerçekleşmiş tarihi olayları yaşamış olması gerekli değildir; onlar hakkında okumuş ya da duymuş olması yeterlidir.⁶ Kamusal bellek ve mekân üzerine çalışmaları bulunan ünlü felsefe profesörü Edward Casey de anıtların yer ile bağlantılı olduğunu ve yer tarafından desteklendiğini belirtir.⁷ Yaklaşık 100 yıllık geçmişi olan Türk şehitlik tasarımı tarihinde genellikle, gerek fiziki ve gerekse de semantik olarak çevreden ve bağlamdan kopuk, kendi içine dönük, bulunduğu yer ile kurduğu anlam ilişkisi zayıf ya da çoğunlukla kaybolmuş tasarımlara rastlanır.⁸ Halbuki dünyada 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen anma şehitliği ve anıt tasarımlarında, şehitliğin geniş ölçekte bulunduğu yer ile, yakın fiziki çevresi ile, ve bu çevrenin içerdiği tarih, bellek ve anlam ile ilişki kurmak önemli ve giderek vazgeçilmez bir tasarım kriteri haline gelmiştir.⁹ Atölye Kolektif tarafından Kumkale Anma Şehitliği Projesi'nde bu yaklaşım benimsenmiş ve yeri, yerin içinde bulunduğu peyzajla ve peyzajın içerdiği geçmiş ile, ve dolayısıyla toplumsal hafıza ile ilişkilendirmek ana tasarım kararı olarak belirlenmiştir. Projede yer ile ilişki, süreklilik içinde devam eden Tarihe eşlik eden İzteması vasıtasıyla, üç farklı ölçekte kurulmuştur.

- 5 Volp, R.: "Zeichen der Mahnung – Zeichen sind nötig, welche Zeichen sind möglich?". Denkmal – Zeichen – Monument : Skulptur und öffentlicher Raum heute. Yayına hazırlayanlar: Ekkehard Mai ve Gisela Schmirber. Münih: Prestel Verlag 1989, s. 23.
- 6 Lowenthal, D.: "Past Time, Present Place: Landscape and Memory". Geographical Review 65 (New York 1975), s. 1-36.
- 7 Casey, E. S. 1987: Remembering: A Phenomenological Study. Bloomington Indianapolis: Indiana University Press.
- 8 Özel, M. K. 2013a: "An Evaluation of the Design of the Turkish War Memorials in the Context of Architecture-Sculpture Relationship", 14th International Congress of Turkish Art (Paris, Collège de France 19-21 September 2011). Yayına hazırlayan: Frédéric Hitzel. Collège de France (Paris 2013), s. 535-539.
- 9 Özel, M. K. 2013b: "Between the Spheres of Private and Institutionalised Memory: The Karaoğlu War Memorial". Anthropology of the Middle East 8-1 (Bahar 2013), s. 115-138.

Resim 2:Yer İzi (Atölye Kolektif).

1. Yer İzi ve gezi güzergâhı

Yer İzi, Tarihe eşlik eden İzfırını vaziyet planı ölçeğinde kurarak, proje alanının birinci bölgesindeki mevcut savaş yapıları (1889 tarihli Orhaniye Tabyası ve 1938-40 tarihli top yerleri) ile ikinci bölgede önerilen anma şehitliğini birbirine bağlar (Resim 2). Bu sayede projenin genelinde hem mekânsal süreklilik sağlanmış; hem de ziyaretçi için, alanın başlangıcı ile anıt noktasına varış arasındaki yürüme rotası tanımlanmış olur. 30 cm eninde bir şeritten oluşan zemindeki yürüme çizgisi; gerekli görülen noktalarda üzerine bilgilendirme panoları ve savaş alanı haritalarını içeren görsellerin monte edilecek şekilde tasarlanmıştır.

2. Anı Duvarı ve tören alanı

Tarihe eşlik eden İzfırını insan ölçeğinde kuran öge Anı Duvarı'dır. Üzerinde Kumkale Çıkarması sırasında şehit olan 360 Türk askerinin isimlerinin kazılı olduğu eğimli bir yüzeyden oluşan duvarın yüksekliği 1.25 metredir.

Anı Duvarı, Gelibolu Yarımadası'ndaki Çanakkale Savaşı noktalarını (Tekke Burnu, İlyas Burnu (Cape Helles), Ertuğrul Koyu, Kale Burnu, Seddülbahir, Morto Koyu) ve anıtları (Çanakkale Şehitleri Anıtı, Morto Koyu Fransız Anıtı, Helles İngiliz Anıtı) görebilecek şekilde yönlendirilmiştir (Resim 3). Bu sayede, Anı Duvarı'nın önünde tanımlanan ve yol kotundan hafif bir eğimle alçalan 1350 m²'lik, 4500 kişi kapasiteli alandan Çanakkale Savaşı'nın geçtiği yerler ve anıtlar rahatlıkla izlenebilecektir (Resim 4).

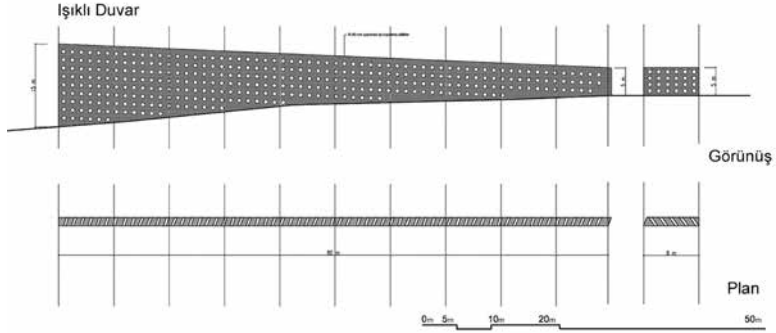
Resim 3: Anı Duvarı (Atölye Kolektif).

Resim 4: Tören alanından Gelibolu Yarımadası'na bakış (Atölye Kolektif).

3. Işıklı Duvar

Tarihe eşlik eden İzfırını bölgesel ölçekte kuran öge ise 1.5 metre kalınlığa, 90 metre uzunluğa ve tören alanında 5 metre yükseklikten topoğrafyanın denize doğru alçalmasıyla birlikte 12 metreye çıkan bir yüksekliğe sahip Işıklı Duvar'dır. Üzerinde 360 delik bulunan Işıklı Duvar, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, Gelibolu Yarımadası ile Anadolu'yu birbirine bağlayan işlevsel, anlamsal ve görsel bir izdir (Resim 5).

Resim 5: Işıklı Duvar'ın plan ve görünüşü (Atölye Kolektif).

Kumkale Anma Şehitliği'nin anıt-heykel anlamında ana ögesi olan Işıklı Duvar, bulunulan yer ile ilişkiyi üç şekilde oluşturur: a- Yatay kompozisyonu sayesinde görsel nirengi noktası olur, b- Kaidesiz bir heykel olarak ziyaretçi algısını işlevsel hale getirir ve c- Üzerindeki delikler sayesinde anlamsallık içerir.

3.a. Yatay kompozisyon

Tarih ve kültürel hafıza konusunda çalışan Marita Struken, şehitlik kavramının içerdiği yücelik ve onur hislerinin genellikle geleneksel anlamda düşey bir öge kullanılarak, güç ve görkem üzerinden anlatıldığını belirtir.¹⁰ Sanat eleştirmeni ve kuramcısı Rosalind Krauss ise heykele form üzerinden yaklaşarak; heykellerin, temsil ve işaretleme mantığıyla bağlantılı olarak işlev gördükleri için normalde figüratif ve dikey olduklarını belirtir.¹¹ Tarihsel olarak bakıldığında, gerek modern öncesi dönemde gerekse de modern ve sonrası dönemde anıt olarak kullanılan en tipik düşey öge dikilitaştır. Dünyada ve Türkiye'de bu tarzda bir çok şehitlik anıtı örneği vardır; Çanakkale Savaşı'nın anısına Gelibolu Yarımadası'nda dikilen İngiliz (Cape Helles) Anıtı (1924) ve Fransız Anıtı (1929) bu tipe örnektir. Bu anıtlarda, yatay bir öge olan duvar ise genellikle düşey ögenin veya figüratif anıt-heykelin arkaplanımda kalan, üzerine şehit isimlerinin yazıldığı ya da anılan savaşa dair enstantanelerin resmedildiği bir yüzey olarak kullanılmıştır. Metristepe Anıtı (Metris Tepe - Bilecik, 1973) ve Dumlupınar Anıtı (Dumlupınar - Kütahya, 1972) duvar ögesinin bu anlamda kullanıldığı anıtlara Türkiye'den en tipik örneklerdir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra; İkinci Dünya Savaşı, atom bombası, Yahudi soykırımı ve Vietnam Savaşı'nın Batı dünyasında yarattığı travmalarla baş

10 Sturken, M.: "The Wall, the Screen, and the Image: The Vietnam Veterans Memorial". Representations 35 Special Issue: Monumental Histories (California, University of California Press 1991), s. 118-142.

11 Krauss, R.: "Mekâna Yayılan Heykel" (çeviren: Tuncay Birkan). Sanat Dünyamız 82 (İstanbul Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş. 2002), s.104.

etmek amacıyla değişen anıt kavramıyla birlikte, duvar öğesi şehitliklerin önemli bir öğesi olmaya başlar. Duvar öğesinin öne çıktığı tasarımlarda genellikle, şehitlik fikrinin düşey bir eksen yoluyla gökyüzü ile bağlantılı olarak kurulması yerine, yatay eksen vasıtasıyla şehitlik ile uğruna can verilen toprak arasındaki bağlantıya vurgu yapar. Yataylık aynı zamanda anıt-heykelin mevcut topoğrafyaya ve peyzaja nüfuz etmesini sağlar. Şehitliklerin tipik özellikleri olan çevre duvarları, abartılı giriş kapısı ve baskın bir yol izi¹² yerine, bu anma şehitliklerinde duvarlar soyut plastik elemanlar olarak yanyana gelerek ziyaretçilerde yücelik ve zafer duygularını uyandırır ve etkileyici mekân atmosferileri yaratırlar. Düşeylik fikrinin azaldığı; ziyaretçiyle insani boyutta ilişkinin kurulduğu; yücelik fikrinin ziyaretçiyi ezen dikey bir öğeyle değil, ziyaretçiyi içine alan, onun seviyesine inen; mesajını barış, huzur ve insaniyet üzerinden ileriki nesillere aktarmayı amaçlayan yatay öğelerle sağlandığı anıtlardır bunlar. Ayrıca bu anıtlar, hiyerarşik bir düzenlemeye de karşı olarak, tek ve tanımlı bir çelenk yeri yerine, duvarın bütünüünün ziyaretçiyle ilişki kurduğu ve çiçek bırakılarak anma mekânına dönüştüğü alanlardır. Bu anıtların başka bir ortak özelliği ise, tasarım ilkesi olarak tek bir öğenin ve genellikle tek bir malzemenin çoğaltılmasıyla yaratılan mekânsal düzenlemelere sahip olmalarıdır. Dünyada bu tarz şehitlik anıtlarının en tanınmışları arasında mimar Maya Lin'in Vietnam Şehitleri Anıtı (Washington, 1982), heykeltıraş Pierre Granche'nin Kanada Savaş Şehitleri Anıtı (Londra, 1994), mimarlık ofisi Tonkin Zulaikha Greer Architects ile sanatçı Janet Laurenc'in işbirliğinin sonucu Avustralya Savaş Anıtı (Londra, 2003) ve mimar Peter Eisenman'ın Soykırım Anıtı (Berlin, 2005) sayılabilir. Duvar öğesi uluslararası örneklere paralel olarak Türkiye'deki şehitlik anıtlarında da kullanılmıştır. Bunlardan, mimarlar Yaşar Marulyalı ve Levent Aksüt'ün tasarladıkları Zafertepe Anıtı (Zafertepe – Kütahya, 1968) ve mimar Ahmet Gülgönen'in tasarladığı Conkbayırı Anıtı (Gelibolu – Çanakkale, 1970) öne çıkan örneklerdir. Gelibolu Yarımadası'nda 2000 yılında düzenlenen Anzak Anma Alanı da yine, alçak duvarları, sade ve minimal tasarımıyla deniz ile ilişki kuran, insani boyutu vurgulayan bir örnek olarak anılmaya değerdir.

Resim 6: Işıklı Duvar'ın Çanakkale Şehitlik Anıtı'ndan görünüşü (Atölye Kolektif).

Kumkale Anma Şehitliği'nin anıt-heykelinin tasarımında Atölye Kolektif tarafından yatay kompozisyonun tercih edilmesinin bir başka nedeni, yakın çevresindeki düşey etkili diğer anıtlardan kolayca ayırt edilebilmesini sağlamaktır. Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi tarafından girişinde, Gelibolu Yarımadası'ndaki mevcut savaş anıtların (İngiliz ve Fransız anıtları) dikilitaş formundadır ve beyaz renklidir. Çanakkale Şehitleri Anıtı ise düşey etkisiyle göze çarpar. Anadolu tarafında ise, proje alanına bitişik tepenin üzerinde mevcut bir deniz radarı vardır ve beyaz renklidir. Bu düşey eksenli ve beyaz renkli mevcut nirengi noktaları arasından kolaylıkla ayrılarak görünürlük sağlamak amacıyla, kontrast etki yaratılması amaçlanmıştır, ve bunun sonucunda Kumkale Anma Şehitliği'nin anıt-heykeli olan Işıklı Duvar yatay eksenli ve turuncu-kırmızı renkli bir kütle olarak tasarlanmıştır. Bu sayede duvar; karşı yakadan bakıldığında, örneğin Hisarlık Tepe üzerindeki Çanakkale Şehitleri Anıtı'ndaki törenler sırasında Kumkale Anma Şehitliği'nin konumunun görsel olarak açıkça öne çıkmasına yardımcı olacak (Resim 6), şehitliğe Anadolu tarafında karadan (1-Truva tarafında Tevfikiye Köyü'nden, 2- Kumkale Köyü'nden, 3- Kumkale Muharebeleri sırasında Türk askerinin kendine siper edindiği 400 yıllık tarihi Türk Mezarlığı'ndan¹³) yaklaşırken de, ulaşılacak hedefi belli ederek nirengi noktası niteliğini vurgulayacaktır. 2012 yılında Çanakkale Valiliği'nin projelerinden biri olarak açıklanan Güzelyalı'dan

13 Bu mezarlık 2012 yılında Güney Marmara Kalkınma Ajansı'nın desteğiyle yeniden düzenlenerek ziyarete açılmıştır.

Truva'ya gezi güzergâhı¹⁴ ileriki yıllarda hayata geçirildiği takdirde, Işıklı Duvar'ın nirengi noktası olma anlamı kuvvetlenecektir.

3.b. Ziyaretçi algısı

Rosalind Krauss modernist dönem öncesine kadar heykel mantığının anıt mantığından ayrılmadığını ve bu mantık çerçevesinde heykelin anmaya dayalı bir temsil içerdiğini belirtir ve devam eder: “[Heykel] belli bir yere oturur ve bu yerin anlamı ya da kullanımını hakkında simgesel bir dille konuşur”.¹⁵ Heykele anıt karakterini veren en önemli özelliklerden biri, kaidesidir. Krauss kaidenin, gerçek yer ile temsiledici gösterge arasında aracılık işlevi gördüğü için yapının önemli bir parçası olduğunu belirtir.¹⁶ Ancak, sanat tarihçisi Hal Foster'ın da belirttiği gibi kaidenin varlığı heykelin anıtsal olması, yapısının fetişleşmesi, seyredenin hareketsizleşmesi ve yerinin unutulması gibi sonuçları da beraberinde getirir.¹⁷ Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen iki önemli anıt projesi, Walter Gropius'un Mart Şehitleri için Anıt (Denkmal für die Maerz Gefallenen, 1922) ve Mies van der Rohe'nin Ekim Devrimi Anıtı (Denkmal für November revolution, 1926), heykel ögesinin bulunduğu yerden kopmadan kaidesinden kurtulmasını sağlamıştır.¹⁸ Brancusi'nin kaide ile obje arasındaki ilişkiyi belirsizleştiren yaklaşımının devamında, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında heykel sanatı, çevre sanatı adı altında farklı mecralara açılarak, anıtsal özelliklerini kaybetmeden kaidesinden bütünüyle kurtulur. Bu anlamda öncü sanatçılardan biri olan Richard Serra kaidenin kaldırılmasını, anıtın anımsatıcı

14 2011-2013 döneminde Çanakkale Valisi olan Güngör Azim Tuna'nın 24.03.2012 tarihli açıklamasında şunları belirtmiştir: “Bu güzergâhta hem antik dönem hem Türk dönemi eserlerin bir arada görülmesi sağlanacak. Bu güzergâhta Güzelyalı'dan itibaren Nusret Mayın Gemisinin döktüğü mayınları korumakla görevli Erenköy Grubu topraklarını, Topçam Tabyası, Halileli Şehitliği, Kumkale Limanı, İntepe Topçu Bataryası Şehitliği, Kumkale, Tarihi Türk Mezarlığı, Orhaniye Tabyası, Yenişehir Köyü'ne ulaşılacak oradan Truva ve Tevfikiye geçilecek. Ayrıca bu bölgede antik döneme ait tümölüsler de bu gezi kapsamı içinde değerlendirilecek. Yine Kumkale-Tevfikiye-Troia üçgeninde bir entegrasyon çerçevesinde turistlerin bisikletlerle gezebilecekleri güzergahlar da hazırlanacak.” (<http://www.haberler.com/canakkale-de-orhaniye-tabyalarinin-bulundugu-3476559-haberi/> Çanakkale'de Orhaniye Tabyalarının Bulunduğu Bölgeye Şehitlik Yapılacak; 15.10.2014)

15 Krauss 2002 s.104.

16 Krauss 2002 s.104.

17 Foster, H. 2013: Sanat-Mimarlık Kompleksi; Küreselleşme Çağında Sanat, Mimarlık ve Tasarımın Birliği. Çeviren: Serpil Özaloğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 213.

18 Sturm, H. 2009: Denkmal & Nachbild; Zur Kultur des Erriners. Essen: Klartext-Verlag, s. 128.

mekânından bakanın davranışsal mekânına geçiş olarak değerlendirir.¹⁹ Böylece, kaidenin yokluğu heykeli yerden koparmaz, tam tersine, diyalektik olarak heykeli yere-özü hale getirir. Diana Shaffer de bu bağlamda, yere-özü heykelin, sanatçının yarattığı form ile bu formun içine yerleştiği çevrenin karışımından oluştuğunu ve sadece sanatçının fikirlerine değil, özgül yerin fiziksel, kültürel ve tarihsel karakteristiklerine de bağlı olduğunu belirtir.²⁰ Krauss, Serra'nın çalışmalarındaki yere-özgünlüğün amaca değil mecraya yönelik olduğunu öne sürer. Bu çalışmalarda heykelin mecrası, özel bir sahada menzildeki bedendir ve bu açıdan bakıldığında, beden de en az yer kadar esastır.²¹ Foster bu heykellerin “özgül bir seyircinin motivasyonuna bağlı olarak özgül bir yerin topolojisini -yeniden- tanımla[dıklarını], yer ile özne arasında bir aktarım”²² yarattıklarını belirtir. Seyredenin bedenini ve bedensel hareketin zamanını heykel deneyiminin içine dâhil eden Serra²³, Bois'ya göre izleyicinin hareketi aracılığıyla peyzajın topografyasına dikkat çekmeye ve heykel deneyimini peyzajda yürümenin ve peyzaja bakmanın diyalektiği üzerinden tarif etmeye başlar.²⁴ Foster'in deyişiyle “seyirciye, baktıkça, hareket ettikçe, hissettikçe ve düşündükçe daha fazla seçenek, hatta fail olma özelliği kazandır[an]” heykellerdir bunlar.²⁵

Işıklı Duvar bu bağlamda, Serra'nın Kayma (Shift, 1970-1972), Burgu: Robert Smithson'a (Spin Out: For Robert Smithson, 1972-1973) ve Deniz Seviyesi (Sea Level, 1988-1996) gibi seyircinin algısını tasarımın bir parçası haline getiren ve yere-özü olan çalışmalarının izinden gider (Resim 7).

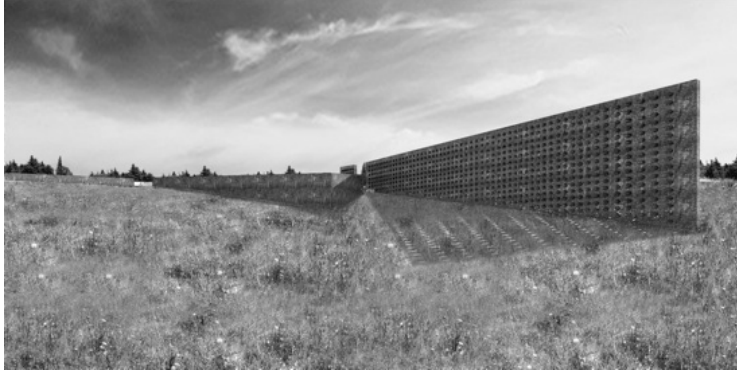
-
- 19 Serra R. 1994: Writings/Interviews. Chicago: University of Chicago Press, s. 141.
20 Shaffer, D.: “Nancy Holt: Spaces for Reflections or Projections”. Art in the Land: A Critical Anthology of Environmental Art. Yayına hazırlayan: Alan Sonfist. New York: E. P. Dutton 1983. s.174-175.
21 Krauss R. 1994: “Richard Serra/Sculpture”. Richard Serra: Props. Düsseldorf: Richter, s. 102.
22 Foster 2013 s. 210.
23 Serra, R.: 1980: Richard Serra: Interviews, Etc. 1970-1980. New York: Hudson River Museum, s. 72
24 Bois, Y-A.: “A Picturesque Stroll Around Clara-Clara” (çeviren: John Shepley), October 29 (Cambridge, MIT Press 1984), s. 34.
25 Foster 2013 s. 234.

Resim 7: Işıklı Duvar (Atölye Kolektif).

3.c. Anlamsal boyut

Kumkale Çıkarması'nda şehit olan 360 Türk askerine adanmış Işıklı Duvar'ın üzerinde şehit askerlerin her birini simgeleyen 360 delik bulunur. Delikler birer boşluk olarak, varlığa işaret ederler; içlerinden geçen gün ışığı sayesinde can bulurlar. Delikler görülmeyenin kanıtıdır, boşluğun yerini tutarlar; duvarın tamamında görülmeyeni, nâmevcut olanı var kılarlar. Işıklı Duvar'daki delikler, Jean-Luc Nancy'nin Jung'a yaptığı atıfla birer imago gibilerdir; yoklukları, ölmüş olanları temsil etmeden yokluğu inşa eder, ortaya koyar. Nancy'e göre imago; ataların ve kökleri oluşturan ölümlerin oluşturduğu ve içinde bütün insanlıktan birer çentik olan örüntünün parçalarını temsil eder. İmago dokunun içine işler; yok olanlar orada, bütünün içinde değildir, ancak bütünü oluşturmuş olan da odur. Nancy'e göre imagoların yokluğu yaşayanların varlığı içinde örülür; yok olanın boş alanı, boş olmayan bir alan gibidir; bu da bütünün kendisidir.²⁶ (Resim 8)

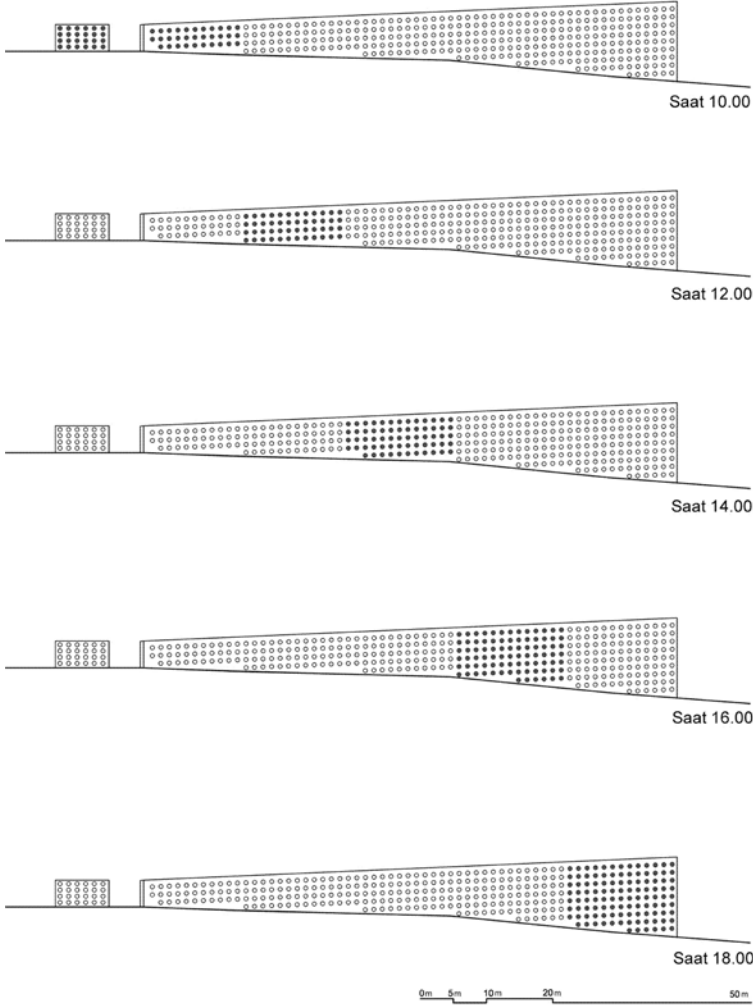

Resim 8: Işık Duvar (Atölye Kolektif).

Işık Duvar'daki deliklerin çapı eşittir (65 cm), ancak deliklerin her birinin yönelmesi birbirinden farklıdır. Bu sayede; bir araya geldikleri duvarın bütünü, düşmana karşı topraklarını savunan bir ulusun kolektifliğini simgelerken, şehit olan askerlerin her birinin bireyselliği de vurgulanmış olur.²⁷ Deliklerin yönelmelerinin farklı olması, ziyaretçinin tören alanı ve çevresindeki hareketine bağlı olarak duvarın algısının (doluluğunun, boşluğunun, geçirgenliğinin, kapalılığının) değişimini de beraberinde getirecektir.

Farklı yönelme içeren deliklerin tasarımı yapılırken gün ışığı dikkate alınmıştır. Kumkale Çıkarması ve Muharebesi'nin gerçekleştiği 25-30 Nisan günlerinin yıldönümlerinde duvarın günboyu sabahdan akşama kadar, bir ucundan diğer ucuna kesintisiz olarak günışığı tarafından canlandırılması amacıyla, şehit askerlerini simgeleyen deliklerin her birinin yönelmesi, güneşin bu tarihte doğuşundan batışına dek gökyüzünde izlediği rotaya bağlı olarak belirlenmiştir. Bu sayede her bir delik gün içinde tam olarak günışığı alacak ve canlanacaktır (Resim 9).

27 İngiliz, Fransız ve Alman şehitliklerindeki düzenlemelerde üniformalık ve bireysellik hakkında bakınız: Lurz, M.: "Architektur für die Ewigkeit und dauerndes Ruherecht; Überlegungen zu Gestalt und Aussage von Soldatenfriedhöfen". Denkmal – Zeichen – Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute. Yayına hazırlayanlar: Ekkehard Mai ve Gisela Schmirber. Münih: Prestel Verlag 1989, s. 81-91.

Resim 9: Işığın Işıklı Duvar'daki Hareketi (Atölye Kolektif).

Malzeme seçimi: Çevreye ve doğaya en az müdahale

Projenin içerdiği her ölçekte verilen tasarım kararlarında fiziksel çevreye ve doğaya en az müdahalede bulunmak ana ilkelerden biri olmuştur. Malzeme seçimi de bunun bir parçasıdır. Projeyi oluşturan tasarlanmış öğelerin hepsi (Yer İzi, Anı Duvarı ve Işıklı Duvar) malzeme olarak paslandırılmış çeliktir. COR-TEN, Amerikan USX Corporation tarafından geliştirilen, özel üretilmiş çelik metalinin en önemli özelliği çevreci bir malzeme olmasıdır. COR-TEN çelik hava koşullarına yüksek mukavemet gösterir; birkaç yıl boyunca hava şartlarına maruz

kaldıktan sonra doğal olarak paslanır; pas, patine gibi özel bir tabaka oluşturur ve bu duruma geldikten sonra, yağmur, kar, buz, sis, ve diğer sert meteorolojik şartların korozyon etkilerine karşı uzun süre direnerek kendisini muhafaza eder. Eğer istenirse 80 yılda bu üzerindeki pas tabakası temizlenip yeniden paslanmaya bırakılması sağlanabilir.

Sonuç

Rainer Volp'un dikkat çektiği üzere, ölenleri anma amaçlı anıtların yerleştirildiği yerler kamusal iletişim alanlarıdır; buralar, sadece kişisel olarak ölenlerin yakınlarını ilgilendiren meselelerin herkesin, yani kamunun meselesi haline geldiği yerlerdir.²⁸ Bu alanlarda iletişimin kurulmasını sağlayan en önemli öge ise anıt-heykeldir. Sanat tarihçisi Hans Ernst Mittag, anıt kavramının, anıtı oluşturan obje üzerinden değil, o objenin kamusal alandaki işlevi üzerinden tanımlanması gerektiğini vurgular.²⁹ Bu bağlamda, sanat felsefesi ve estetik konularında çalışan akademisyen Jochen Spielmann, anıt tasarımına bu tarz bir yaklaşımın, anıtları geçmişin durağan bir yorumu olmaktan ve ziyaretçiyle iletişime açık bir diyalogu engellemekten kurtaracağına dikkat çeker.³⁰

Atölye Kolektif'in, Kumkale Çıkarması anısına OPET'in teklifiyle hazırladığı Tarihe eşlik eden İz başlıklı Kumkale Anma Şehitliği Projesi bu yaklaşımı benimser. Projenin ana elemanı olan Işıklı Duvar, tek bir anlama hapsolan figüratif bir heykel değil, her bir ziyaretçiyle tekrar tekrar anlam kazanacak mekânsal bir düzenlemedir. Ziyaretçiyle kurulan açık diyalogda gün ışığının ve ziyaretçinin hareketleri belirleyicidir; günün her anında ve ziyaretçinin değişen her konumunda anıt-heykelin sunduğu yaşantı değişecek ve her seferinde yeniden tanımlanacaktır.

Tarihçi Pierre Nora, kendisinin geliştirdiği lieu de mémoire (hafıza mekânı/yeri/alanı) kavramının temel gayesini zamanı durdurmak, unutmaya işini bloke etmek, ölümü ölümsüzleştirmek ve cisimsiz olanı cisimleştirmek olarak belirtir. Nora'ya göre hafıza yaşayan bir şeydir, tarih ise artık varolmayanın rekonstrüksiyonudur.³¹

28 Volp 1989 s. 24.

29 Mittag, H.-E.: "Das Denkmal". Funkkolleg Kunst. Studieneinheit 21, Studienbegleitbrief 8. Basel: Deutsches Institut für Fernstudien, Tübingen 1985, s. 54.

30 Spielmann, J.: "Stein des Anstosses oder Schlussstein der Auseinandersetzung?". Denkmal – Zeichen – Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute. Yayına hazırlayanlar: Ekkehard Mai ve Gisela Schmirber. Münih: Prestel Verlag 1989, s. 113.

31 Nora P.: "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire" (İngilizceye çeviren: Marc Roudebush), Representations 26 Special Issue: Memory and Counter-Memory (California, University of California Press 1989), s. 19.

Atölye Kolektif'in Kumkale Anma Şehitliği Projesi ziyaretçiyi önce tarihe eşlik eden bir iz ile, yani zemindeki yürüme çizgisi ile karşılayıp, tarihin parçası olan mevcut savaş binaları arasında gezdirdikten sonra Anı Duvarı ve Işıklı Duvar'ın tanımladığı alana ulaştırır; iz bu noktadan sonra artık tarihe değil hafızaya eşlik etmeye başlayacaktır; bu, her bir ziyaretçinin kendi algısıyla kurgulayacağı ve fiziki, tarihi ve doğal çevre ile kuracağı ilişkinin bütünselliğinde kolektifleşecek bir hafızadır.

Bibliyografya

Bois, Y.-A.: “A Picturesque Stroll Around Clara-Clara” (çeviren: John Shepley), October 29 (Cambridge 1984), s. 32-62.

Casey, E. S. 1987: Remembering: A Phenomenological Study. Bloomington Indianapolis.

Foster, H. 2013: Sanat-Mimarlık Kompleksi; Küreselleşme Çağında Sanat, Mimarlık ve Tasarımın Birliği. Çeviren: Serpil Özaloğlu. İstanbul.

<http://www.haberler.com/canakkale-de-orhaniye-tabyalarinin-bulundugu-3476559-haberi/> (Çanakkale’de Orhaniye Tabyalarının Bulunduğu Bölgeye Şehitlik Yapılacak; 15.10.2014)

Krauss, R. 1994: “Richard Serra/Sculpture”, Richard Serra: Props. Düsseldorf, s. 28-109.

Krauss, R.: “Mekâna Yayılan Heykel” (çeviren: Tuncay Birkan). Sanat Dünyamız 82 (İstanbul 2002), s.103-110.

Lowenthal, D.: “Past Time, Present Place: Landscape and Memory”. Geographical Review 65 (New York 1975), s. 1-36.

Lurz, M.: “Architektur für die Ewigkeit und dauerndes Ruherecht; Überlegungen zu Gestalt und Aussage von Soldatenfriedhöfen”. Denkmal – Zeichen – Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute. Yayına hazırlayanlar: Ekkehard Mai ve Gisela Schmirber. Münih 1989, s. 81-91.

Mittig, H.-E.: “Das Denkmal”. Funkkolleg Kunst. Studieneinheit 21, Studienbegleitbrief 8. Basel 1985, s. 43-84.

Nancy, J.-L. 2006: Am Grund der Bilder. Çeviren: Emmanuel Alloa. Zürich/Berlin, s. 115.

Nora P.: “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire” (İngilizceye çeviren: Marc Roudebush), Representations 26 Special Issue: Memory and Counter-Memory (California 1989), s. 7-24.

Özel, M. K. 2013a: “An Evaluation of the Design of the Turkish War Memorials in the Context of Architecture-Sculpture Relationship”, 14th International Congress of Turkish Art (Paris, College de France 19-21 September 2011). Yayına hazırlayan: Frédéric Hitzel. College de France (Paris 2013), s. 535-539

Özel, M. K. 2013b: “Between the Spheres of Private and Institutionalised Memory: The Karaoglanoglu War Memorial”. Anthropology of the Middle East 8-1 (Bahar 2013), s. 115-138.

Serra, R. 1980: Richard Serra: Interviews, Etc. 1970-1980. New York.

Serra, R. 1994: Writings/Interviews. Chicago.

Shaffer, D.: “Nancy Holt: Spaces for Reflections or Projections”. Art in the Land: A Critical Anthology of Environmental Art. Yayına hazırlayan: Alan Sonfist. New York 1983. s.169-177.

Spielmann, J.: "Stein des Anstosses oder Schlussstein der Auseinandersetzung?". Denkmal – Zeichen – Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute. Yayına hazırlayanlar: Ekkehard Mai ve Gisela Schmirber. Münih 1989, s. 110-114.

Sturken, M.: "The Wall, the Screen, and the Image: The Vietnam Veterans Memorial". Representations 35 Special Issue: Monumental Histories (California 1991), s. 118-142.

Sturm, H. 2009: Denkmal & Nachbild; Zur Kultur des Errinners. Essen.

Volp, R.: "Zeichen der Mahnung – Zeichen sind nötig, welche Zeichen sind möglich?". Denkmal – Zeichen – Monument: Skulptur und öffentlicher Raum heute. Yayına hazırlayanlar: Ekkehard Mai ve Gisela Schmirber. Münih 1989, s. 19-25.

Ortaokullarda Okutulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları

The Dardanelles Wars In The Books History Of Turkish Revolution And Kemalism

Ümran ASLAN¹

Özet

Bu çalışmada, ortaokullarda okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük adlı ders kitaplarında yer alan Çanakkale Savaşları konusu incelenmiştir. Çalışmanın amacı; I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı'nın son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli yer tutan, o yılları ve hâlâ günümüzü etkileyen bir savaşın müfredat programlarında ve derslerde konu olarak nasıl ele alındığını, hangi içerik ve yönelimle konu edildiğini ortaya koymak ve incelenen kitaplardaki konunun içerik yazılışında ve görsellik boyutunda görülen eksiklikleri, öğrencilerin seviyesine uygunluğu, yeterli zaman ayılıp ayrılmadığı, hangi kazanım ve kapsamla ele alındığını incelemektir. Ayrıca bu kriterlere göre saptanan eksikliklerin düzeltilmesini sağlamak ve ders kitapları aracılığıyla bu ilişkilerin, dostluğun ve işbirliğin nasıl sağlanabileceği konusunda önerilerde bulunmaktadır.

Çalışmada MEB'e bağlı ortaokullarda şu ana kadar okutulmuş ve okutulmakta olan ders kitapları incelenmiştir. Bu araştırma literatür incelemesi yöntemiyle yapılmış olup yeni öneriler sunulmuştur.

Giriş

Günümüz dünyasının hızlı bir şekilde değişmesi ve gelişmesiyle birlikte kişilerin kazanması gereken davranış, bilgi ve beceri sayısında da hızlı bir artış olmuştur. Çağımızda bilgi ve bilinenler çok hızlı bir şekilde değiştiğinden, insanların bu değişimin gerisinde kalmaması gereklidir. Bireyin ihtiyaçları ile toplumun beklentileri arasındaki dengenin sağlanabilmesi, insana gerekli bilgi, beceri ve tutumları kazandırmakla mümkündür. Sosyal bilimler, kişinin içinde yaşadığı topluma ahenkli uyumunu gerçekleştirecek bilgi, beceri ve tutum kazanma ihtiyacını karşılayacak amaçlara öncelik vermektedir. Birçok beşeri bilimin kaynaşması olan sosyal bilgiler sayesinde öğrenciler aynı anda birden fazla alanda bilgi ve beceri kazanmış oluyorlar. Sosyal Bilimler insan hayatında çok önemli bir yeri doldurmaktadır. Özellikle İlköğretimde Sosyal Bilgiler dersleri çerçevesinde çocuğa kazandırılacak davranış, değer ve beceriler ile geliştirilecek özellikler orta öğretim ve yüksek öğretim için de gerekli temelleri oluşturmaktadır. Çünkü ilköğretim çağı çocuğun bu türden kazanımlara en açık olduğu hazır bulunuşluğunun en üst seviyede olduğu dönemdir.

Dünyada uzun yıllar boyu süregelen büyük, birbiriyle ilintili ve karmaşık birçok sorun vardır. Bunlardan bazıları açlık, eğitim, savaş, terör vb. küresel sorunlardır. Günümüzde dünyanın herhangi bir bölgesinde görülen veya görülebilecek olan bu sorunlar artık sadece o bölgeyi değil; doğrudan veya dolaylı olarak diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bu durum ülkelerin her an tetikte olmasını gerektirir. Bu sebeple devletler bu olası kaoslara karşı kendi ülkesini ve vatandaşlarını bilgilendirme, bilinçlendirme, birbirilerine ve devletlerine bağlılığı, hoşgörü ve farklılıklara saygıyı kısacası iyi, ideal ve istenen bir vatandaş tipini yaratma ve oluşturma çabasıındadırlar. Bunun gerçekleştirileceği alanların okullar olduğu düşünülmektedir. Çünkü dünyanın genelinde hala insanlar, okulları toplumu değiştirebilecek ve dönüştürebilecek asıl kurumlar olarak görmeye devam etmektedir.

Böylesine ciddi bir rol üstlenen okulların programlarında sosyal bilgiler dersi ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü sosyal bilgiler doğrudan vatandaşlık eğitimi üzerine yoğunlaşmış tek ders olma özelliğine sahiptir. *Sosyal bilgiler*, hemen her bakımdan değişen ülke ve dünya koşullarında bilgiye dayalı karar alıp problem çözebilen etkin vatandaşlar yetiştirmek amacıyla sosyal ve beşeri bilimlerden aldığı bilgi ve yöntemleri kaynaştırarak kullanan bir öğretim programıdır².

Sosyal bilgiler ABD’de doğmuş bir programdır. ABD’de, 20. Yüzyılda sanayi devriminin bir sonucu olarak hızla sanayi toplumunun temelleri atılmış ve bu sebeple büyük göç hareketleri yaşanmıştır. Farklı kültür ve sınıftan olan insan

2 Öztürk, C.:“ Sosyal Bilgiler: Toplusal Yaşama Disiplinlerarası Bir Bakış”. Hayat Bilgisi Ve Sosyal Bilgiler Öğretimi. Yayına Hazırlayan: Cemil Öztürk. Ankara 2006, s.22.

topluluklarının bir arada yaşamalarını zorunlu kalmıştır. İşte sosyal bilgiler bu farklılıkları kaynaştırmak ve ortak bir vatandaşlık bilinci oluşturmak amacıyla ortaya çıkmış ve diğer ülkeler de zamanla bunun farkına vararak benimsemişlerdir. Türkiye'deki sosyal bilgiler programının gelişimine bakıldığında ise; cumhuriyetin ilanından 1962 yılına kadar tarih, coğrafya ve yurt bilgisi dersleri olarak okutulmuş, 1962 yılından itibaren toplum ve ülke incelemeleri dersi adı altında birleştirilmiştir. Bu yeni ders 1968 yılındaki ilköğretim programında sosyal bilgiler adını almıştır. Bu tarihte sadece ilköğretilerde okutulan sosyal bilgiler dersi 1975-1976 eğitim öğretim yılından itibaren ortaokullarda da okutulmaya başlanmıştır. 1985 tarihinde ise sosyal bilgiler dersi *milli tarih*, *milli coğrafya* ve *vatandaşlık bilgisi* olarak üç ayrı ders olarak okutulmuştur. 1998 yılında da bu üç ayrı ders tekrar birleştirilerek *sosyal bilgiler* dersi olarak 4-7. Sınıflara haftada üçer saat olmak üzere okutulmasına karar verilmiştir. 1981 yılından itibaren de 8. Sınıflara TC. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi okutulmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersinin Önemi ve Amaçları

Bugünün sorunlarını çözebilmek ve geleceğe yönelik dersler çıkarabilmek için tarihi iyi ve doğru bilmek gereklidir. Özellikle 20. yüzyılın başlarında Türkiye'nin yaşadığı olayların nedenlerinin ve sonuçlarının Türk gençlerine öğretilmesi, gelecekle ilgili doğru adımlar atma açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kendisini sonsuza kadar yaşatacak nesiller yetiştirerek eğitimin her aşamasında okullarda, benzer adlarla okutulan derslerle, öncelikle Cumhuriyet rejimini benimsemiş, daha sonra da, onu geliştirmek ve yüceltmek için çalışacak ve mücadele edecek bireyleri, nesilleri yetiştirmek amaçlanmaktadır³.

Türkiye Cumhuriyetinin insan yetiştirme düzeni içerisinde ulusal kimliğin şekillenmesinde tarih alanı önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Vatan ve millet sevgisiyle dolu, geçmişleriyle gurur duyan ve bunu bir çıkış noktası görerek, geleceği daha güzel bir hâle getirebilme yolunda çaba sarf eden vatandaşlar yetiştirebilme yolunda Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin önemli bir yerinin olduğu pek çok kesim tarafından kabul görmektedir. Bu ders ile genel olarak gençlerde Türk inkılâbının temel felsefesine, Cumhuriyet rejimine, Atatürk ilke ve inkılâplarına yönelik olumlu tutum kazandırmak hedeflenmektedir.⁴

3 Dönmez, C.: "Atatürk'ün eğitim ile ilgili görüş ve düşüncelerine toplu bakış". Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi. c. 7. (Ankara 2006). s. 165.

4 Safran, M. : "Eğitim Bilimi Açısından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğretimi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Yöntem Arayışları". Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları. Yayıma hazırlayan: Yediyıldız, B., Ertan, T.F., Üstün, K. (Ankara. 2004). s. 111-127.

Türk Millî Eğitiminde 1980’li yılların başlarından itibaren tarih derslerinin yanı sıra ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında “Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ”⁵, yükseköğretim kurumlarında “ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ” dersleri yer almakta ve okutulmaktadır. İlköğretim sekizinci Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı, 1981-1982 öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere “Temel Eğitim II. Kademe Okulları (Ortaokul) Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Müfredat Programı” adıyla kabul edilmiş ve sonraki yıllarda programa ilâveler yapılmıştır. 1981-1982 öğretim yılından itibaren uygulanan İlköğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük (8. sınıf) Dersi Öğretim Programı 17.04.2006 tarih ve 65 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu Kararıyla kabul edilmiştir. Bu karara göre; İlköğretim T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük (8. sınıf) Dersi Öğretim Programı 2008-2009 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır⁶.

1981 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Programında on iki genel amaç bulunmaktadır. Bunun dışında programın bölümlerine ait özel amaç ve davranışların bulunmadığı görülmektedir. Hedefler genel nitelikli olup bugünkü hedeflerle benzeşiktir. Konulara ait özel kazanımlar bulunmamaktadır. Bu amaçlar ortaöğretim ve ilkokullar için de “öğrenci düzeyi göz önünde bulundurularak” geçerli olmuştur. 1981 yılından itibaren uzun yıllar uygulanan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Programı çeşitli araştırma ve değerlendirmeler sonucunda 2006 yılında tekrar hazırlanmıştır. Bu çalışmayla, uzun yıllar uygulanan 8. sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Programı ile 2008-2009 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Bir önceki haftalık ders çizelgesinde 8. sınıfta haftada 3 ders saati olarak işlenen ilköğretim T.C. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük dersi, 20.07.2010 tarih ve 75 sayılı Kurul Kararı ile kabul edilen çizelgeye göre belirlenen haftalık 2 ders saatine uygun olarak aşağıdaki şekilde uygulanmıştır.

5 Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Kararı, Tebliğler Dergisi, 08.06.1981;106 (06.07.1981;2090).

6 Yoluk, U. 2010: “1981 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük Dersi Programı “Türk İnkılâbı Bölümü” Amaç/Davranışlarının Kazanımlılık Düzeyi (Tarsus Ve Kastamonu Örneği)”. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya.

Tablo -1: Uygulanmakta Olan T.C İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük Dersinin Kazanım Ve Ders Saati Sayısı

ÜNİTELER	Kazanım sayısı	Oran %	Ders saati
1. Bir Kahraman Doğuyor	6	6	4
2. Millî Uyanış: Yurdumuzun İşgaline Tepkiler	8	14	10
3. Ya İstiklal Ya Ölüm”	7	14	10
4. Çağdaş Türkiye Yolunda Adımlar	25	25	18
5. Atatürkçülük	17	22	16
6. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk’ün Ölümü	5	5	4
7. Atatürk’ten Sonra Türkiye: İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası	12	15	10
TOPLAM	80	100	72

Tablolarda da görüldüğü üzere 1981 yılındaki ders programında hem amaç (114) hem de davranış (419) sayısının şu anda uygulanmakta olan ders programındakinden çok daha fazla olduğu görülür. Ünite sayısında da azalma söz konusudur. 1981 yılındaki programda 11 ünite mevcutken, günümüzdeki programda ise 7 ünite söz konusudur.Yeni programda en çok zaman ayrılan (18 ders saati) ve en çok kazanımı bulunan (25 kazanım) bölüm “Çağdaş Türkiye Yolunda Adımlar” ünitesidir.

2008-2009’dan itibaren uygulanmaya başlanmış olan yenilenen ilköğretim “T.C. inkılâp Tarihi ve Atatürkçülük” dersi programının amaçları:

1. Atatürk’ün üstün askerlik, devlet adamlığı ve inkılâpçı niteliklerini öğrenerek onun kişilik özelliklerini örnek alır.

2. Millî Mücadele’den hareketle, Türk milletinin özgürlük, bağımsızlık, vatanseverlik, millî birlik ve beraberlik anlayışı ile her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğini kavrar.

3. Atatürk’ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk İnkılâbı’nın tarihi anlamını ve önemini kavrar.

4. Dönemin ağır şartları dikkate alınmak suretiyle, Türk inkılâplarının büyük güçlüklerle rağmen gerçekleştirildiğini kavrar.

5. Türk Millî Mücadelesi ve inkılâbının, millî ve milletler arası özelliklerini kavrayarak, başka milletlerce de örnek alındığını fark eder.

6. İnsan hakları, ulusal egemenlik, milliyetçilik, demokrasi, çağdaşlık, laiklik ve cumhuriyet kavramlarının Türk milleti için ifade ettiği anlamı ve bunların önemini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenler.

7. Atatürk ilke ve inkılaplarının Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrar; laik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olur.

8. Atatürk'ün dünya görüşünü ve düşüncelerini benimseyerek Atatürkçü düşünce sisteminin bir savunucusu olur.

9. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişir.

10. Ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dinamik temelini Atatürk ilke ve inkılaplarının oluşturduğunun bilincine varır.

11. Türkiye'nin jeopolitik önemini bölgesel ve küresel etkileri açısından değerlendirerek iç ve dış tehditlere karşı duyarlı olur.

12. Kanıtı dayalı akıl yürütme yeteneklerini geliştirerek geçmişle günümüz arasında bağlantılar kurar ve bu bağlamda benzetmeler yapar.

13. Türk milletinin bir mensubu ve insanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir.

14. Günümüzün ve geleceğin sorunlarına Atatürkçü bir yaklaşımla çözümler getirebilecek tutum, davranış ve beceriler kazanır⁷

Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin amacı; çağın ihtiyaç duyduğu ve çağdaş değerleri benimsemiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Atatürk'ün istediği, gelişme ve yeniliğe açık, ayakları üstünde durabilen, soru sorabilen ve cevap verebilen, zaman ve mekân içindeki konumunu belirleyebilen, kendi kararını kendi verebilen, kendine ve başkalarına saygı ve sevgi duyabilen, kendiyile ve insanlıkla barışık, merak edip araştıran, araştırmadan hiçbir şeye inanamayan, çevreye karşı duyarlı ve insan haklarına saygılı, silahlanmaya karşı ve barışçı, aklını ve bilimi rehber olarak kullanan insanlar yetiştirmektir⁸.

7 MEB. 2006: İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi 8. sınıf öğretim programı. Devlet Kitapları Müdürlüğü. Ankara.

8 Gülmez, N.: "Üniversite gençliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersine bakışı". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. (Ankara 2003). s.1043.

Çanakkale Savaşları

Çanakkale Savaşı, I. Dünya Savaşı sırasında Gelibolu Yarımadası'nda Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında yapılan deniz ve kara muharebelerinden oluşan efsanevi mücadelenin genel ismidir. İtilaf Devletleri; Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u almak, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kontrolünü ele geçirerek Osmanlı'yı saf dışı bırakıp müttefikleri olan Rusya'ya güvenli bir yardım yolu açmak, İttifak Devletlerini zayıflatmak amaçları ile Çanakkale boğazında saldırıya geçmişlerdir. Ancak o güne kadar yenilmez güç olarak bellenen ve savaşı kazanmaya kesin gözle bakılan İtilaf devletlerinin bileşik güçlü donanması hiç de hesaplanmayan bir direnişle karşılaşarak başarısız olmuş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Çanakkale savaşları deniz ve kara savaşları şeklinde cereyan etmiştir.

Deniz savaşları 19 Şubatta uzlaşma devletlerinin taarruzu ile başlamıştır. Amaç ilkin boğazı koruyan Kumkale, Seddülbahir, Orhaniye tabyalarını yok etmektir. Bu saldırı için İngiliz ve Fransız zırhlıları uzak mesafeden Türk tabyalarını ateşlemeye başlamışlardır. Mart ayının ortalarına kadar deniz savaşları her iki taraf arasında karşılıklı top atışları ile devam etmiştir. Fakat iki taraf arasındaki asıl düello 18 Martta yaşanmıştır. İngiliz ve Fransız donanması daha önce kendilerince yapılan plan dâhilinde Çanakkale boğazına yönelmeye ve Türk tabyalarını bombalamaya başlamışlardır. Türk tarafı da kendince hazırlık yapmış olup Nusret mayın gemisi ile boğaza 26 mayın döşenmiştir. 18 Mart günü bir taraftan mayınlara çarpan uzlaşma devletlerinin savaş gemileri batarken öbür taraftan kurtarmaya gelen diğer zırhlılar da Türk topçularının yoğun ateşi altında kalmıştır. Zor durumda kalan uzlaşma devletlerine ait donanma gücü geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Çanakkale direnişinin ilk bölümü Türk ordusunun zaferiyle son bulmuştur.

18 Mart yenilgisinin intikamını almak isteyen anlaşma devletleri 25 Nisan 1915'te Gelibolu'ya çıkartma yapmışlardır. Anlaşma devletleri deniz kuvvetleri ile boğazı geçemeyeceklerini anladıktan sonra amaçlarına kara muharebeleriyle ulaşmaya çalışmışlardır. Çanakkale cephesinin güney kısmında, anlaşma devletleri asıl çıkartma yeri olarak Seddülbahir bölgesini seçmişler bu çıkartmada hedeflerine ulaşamayınca Alçıtepe ve çevresini ele geçirmek için saldırı olmuş fakat geri püskürtülmüştür. Cephenin kuzey kısmında itilaf devletleri çıkarma yerlerini önceden belirlemiş ve ordularını buna göre sevke hazırlamışlardır.⁹

9 Kocabaş, S. 2011: "1915 Çanakkale Savaşları ve Türk Dünya Tarihindeki Yeri". 3. Baskı, Bayrak Yayıncılık, İstanbul. s. 75.

25 Nisan 1915'teki çıkartmayla kara savaşları başlamıştır. Anadolu yakasına yapılan çıkarma püskürülmüştür. Bunun üzerine daha güçlü olarak Seddülbahir kıyılarına çıkmışlardır. Mayıs ayında İngiliz ve Fransız ordusuyla yapılan Kirte savaşlarını Türk ordusu büyük gayret ve kahramanlık sonucunda başarılı olmuştur. İtilaf devletleri bunun üzerine Gelibolu'ya asker sevk etmişlerdir. Yaklaşık sekiz aylık Çanakkale savaşlarında Türk askeri cesur, akıllı ve atak bir komutanın idaresinde neler yapmaya gücünün olduğunu göstermiştir. Özellikle Anafartalar savaşında (7-8 Ağustos 1915) yarbay olan Mustafa Kemal paşanın askere “taarruzu değil, ölmeyi emretmesi” savaşın kaderini değiştirmiştir. Daha sonrasında da Conkbayırı ve Kocaçimen'de ilerleyen Anzak Kolordusunu geri çekilmek zorunda bırakılmıştır. Kendi komutasındaki orduyu cepheden haber beklemeden kendi inisiyatifi ile cepheye süren Mustafa Kemal Çanakkale cephesinin düşmesini engellemiş, boğazları kurtarmıştır. Cephedeki savaşlar 19/20 Aralık 1915'te Arıburnu ve Anafartalar, 8/9 Ocak gecesi Seddülbahir bölgelerinin boşaltılmasıyla sone ermiştir¹⁰.

Bu efsanevi savaşın sonuçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

İstanbul'u kısa sürede ele geçirmeyi planlayan İtilaf Devletleri bu amaçlarına ulaşamadılar. İtilaf Devletleri, dönemin en güçlü donanma ordularına sahip olmalarına karşın, Türk askerinin azim ve kararlılığı karşısında Çanakkale Boğazını geçemeyerek yarımadayı terk etmek zorunda kaldılar.

İngiltere ve Fransa'nın mağlup olması dünya üzerinde büyük ses getirdi. Bu emperyalist güçlerin prestij kaybı yaşaması, sömürgeleri altında bulunan halkların bağımsızlık yolunda cesaretlenmelerine sebebiyet vermiştir.

Mustafa Kemal gibi, Çanakkale Savaşında kendisini yeni yeni göstermeye başlayan ve ileriki dönemde Kurtuluş Savaşı'nın ünlü Türk komutanları arasına girecek olan subaylar bu savaşta sivrildi. Özellikle Mustafa Kemal'in ileride milli mücadelede lider olmasında büyük bir fırsat olmuştur.

İngiltere ve Fransa'dan yardım alamayan Çarlık Rusya'sında Bolşevik İhtilalı yaşandı ve Çarlık Rusya'sı devrildi. Böylece Rusya savaşтан çekilmek zorunda kaldı.

10 Balcıoğlu, M. 2012.: “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi”. Birinci cilt. Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi. s.92.

Osmanlı Devleti'nin elde ettiği bu başarı savaşı henüz girmemiş olan devletlerin tutumunda etkili olmuştur. Çanakkale zaferinin ardından Bulgaristan İttifak Devletleri'nin yanında savaşı katılmıştır.

Yöntem

Bu araştırma 8. Sınıflarda okutulmak üzere, Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunun en son onayladığı (31.05.2013) ve 2014-2015 eğitim öğretim yılı ilköğretim 8. sınıf ders kitabı olan “İlköğretim TC İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük” kitabı üzerinde inceleme yapılmış bu ders kitabında yer alan Çanakkale savaşları baz alınarak, içerik, sunum, dil-anlatım, görsel tasarım, konuya ne kadar yer ve zaman ayrıldığı vb. yönlerden ele alınmıştır. Elde edilen bilgiler eleştirel bir bakış açısıyla çözüm önerileriyle birlikte sunulmuştur. Ayrıca Çanakkale Savaşı'nı konu edinen akademik çalışmalardan yararlanılmış; Çanakkale Savaşı ile ilgili yapılan akademik çalışmalara ulaşmak için literatür taranmıştır. Araştırma literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemlerine dayanmaktadır.

Bulgular Ve Tartışma

T.C inkılâp tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında Çanakkale savaşlarıyla ilgili yer alan konular Bir Kahraman Doğuyor (1. Ünite) ile Milli Uyanış ve Yurdumuzun İşgali (2. Ünite) ünitelerinin alt başlıklarında geçmektedir. Verilen bilgiler bu sıralamayı takip edecek şekilde sunulmuştur.

**8. sınıf T.C. inkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında
Çanakkale savaşları konusu**

Ünite İsmi	Bir Kahraman Doğuyor	Milli Uyanış ve Yurdumuzun İşgaline Tepkiler
Konu İsmi	Mustafa Kemal'in Askerlik Hayatı Ve 19 Mayıs 1919	Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti
Kazanım Sayısı	Üç Adet Kazanım Mevcuttur.	İki Kazanım Mevcuttur.
Ayrılan Süre	1 Ders Saati (3 Kazanım İçin)	3 Ders Saati (İki Kazanım İçin)
Etkinlik	1 Tane Etkinlik Var.	Dolaylı Yoldan Bahseden 2 Adet Etkinlik Vardır.
Fotoğraf –Resim	1 Adet Fotoğraf Var	1 Adet Fotoğraf Var.
İnsan-Silah-Araç-Gereç Sayısı	Verilmemiştir.	Verilmemiştir.
Konuya Ayrılan Sayfa Sayısı	1 Paragraf (76 Kelime)	1 Paragraf (45 Kelime)
Ders Kitabının Toplam Sayfa Sayısı ile ilgili konunun geçtiği sayfa numarası	190 Sayfa 16. sayfa	190 Sayfa 26. sayfa
Değerlendirme	Ünite Sonunda Çanakkale Savaşları İle İlgili Olarak 2 Adet Soru Sorulmuştur.	Ünite Sonunda Konuyla İlgili Herhangi Bir Soru yada Bilgi Sorulmamıştır.

Devletler milli bilinci diri tutabilmek amacıyla yeni nesilleri geçmişleri hakkında doğru ve etkili bir şekilde eğitmek zorundadır. Bunları gerçekleştirmek de eğitimle olur. Savaşlar, tarih boyunca insanlığı en çok etkileyen olgulardır. Dolayısıyla hem Türk hem de dünya tarihini etkileyen Çanakkale savaşının ders kitaplarında yer alması da kaçınılmaz bir gerçektir. Bu anlamda bir sosyal bilimler disiplini olan T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine yüklenen sorumluluk ve görev büyüktür. Çünkü Çanakkale Savaşları konusu genelde bu dersin müfredatı içinde yer almıştır. Bu nedenle ilgili dersin müfredat programı, içeriği, görsel öğeleri, dili, anlatımı, sunumu v.b. önem arz etmektedir. Bu çalışmada yukarıdaki tabloda gösterilen kriterler göz önünde bulundurularak şu anda (2014-2015 eğitim öğretim yılı) ortaokullarda ders kitabı olarak kullanılmakta olan TC inkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi kitabında yer alan Çanakkale savaşları konusu incelenmiştir.

T.C. İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitabının İlk Ünitesinde Çanakkale Savaşları Konusu

TC. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi ilköğretim II. kademe (ortaokul) öğrencilerine 20.07.2010 tarih ve 75 sayılı Kurul Kararı gereği olarak haftada ikişer ders saati halinde verilmektedir. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi toplam 7 ünite ve 80 kazanım ve bunların işlenme süresi olarak da 72 ders saatinden oluştuğunu ve kitabın tanıtım şemasının başlangıçta yer aldığını, her ünite başlangıcında arka planda verilmiş bir görsel üzerinde üniteye hazırlık çalışmalarının bulunduğunu, her ünitenin sonunda bulunan değerlendirme bölümünün değişik tip sorulardan meydana geldiğini, konuların yazılı ve görsel olarak tasarlandığını görmek mümkündür. Çanakkale Savaşları, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabının birinci ve ikinci ünitelerinde geçmektedir.

Kitabın ilk ünitesi programın girişi niteliğindeki Atatürk'ün çocukluk, öğrenim ve askeri hayatının anlatıldığı “*Bir Kahraman Doğuyor*” ünitesidir. Bu üniteye üç konu ve altı kazanım sayısı bulunmaktadır. Bütün üniteye kazanımların işlenmesi için de 4 ders saati ayrılmıştır. Çanakkale savaşlarından ilk ünitenin ikinci konusu olan “*Mustafa Kemal'in Askerlik Hayatı ve 19 Mayıs 1919*” alt başlığında bahsedilmektedir. Burada Çanakkale savaşlarıyla doğrudan ilgili olan kazanım bulunmamakla birlikte, öğretmen kılavuz kitabının açıklamalar ve uyarılar kısmına ayrıca içerisine şöyle uyarıcı yazılar konmuştur: (Örnek olay olarak Trablusgarp, Suriye, Çanakkale ve *Kafkas cephe*leri -8 Ağustos 1916 *Zaferi ve sonuçları- ele alınacaktır*), (Atatürk'ün askerlik hayatı açıklanırken;

Askerlik hayatının ne zaman başladığı, öğrenim hayatını hangi rütbe ile tamamladığı, komutan olarak ilk askerî başarısını hangi savaşta kazandığı, Çanakkale Savaşı'nın kazanılmasındaki başarısıyla askerî yeteneğini ortaya koyduğu, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasındaki rolü, Kurtuluş Savaşı'nda kazandığı muharebelerin adları ve Kurtuluş Savaşı'nın "Başkumandan"ı olduğu vurgulanır). Çanakkale Savaşı konusu bu bölümde, daha ziyade Mustafa Kemal'in askerî başarısı ve askerlik hayatındaki önemi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu da, konunun Mustafa Kemal'in askerlik hayatının anlatıldığı ünitenin çizdiği sınırlılıktaki verilmesi ile sınırlı kalmaktadır. Mustafa Kemal'in askerî başarılarından bahsedilirken Çanakkale cephesinde gösterdiği kahramanlık, gayret ve başarıları değinilmezse noksanlık olur. Fakat Çanakkale savaşlarının ders kitabının 16. Sayfasında bir paragraf halinde konu arasına sıkıştırılarak verilmesi, konunun dünya ve Türk tarihi açısından önemi dikkate alındığında ve Kurtuluş Savaşı'nın önsözü olduğu gerçeğinden hareketle bu içeriğin yeterli olmadığı kanısına varılır. Ayrıca sürenin kısıtlı olması (üç kazanım için bir ders saati) ve konuların yoğun olması gibi sebeplerle Çanakkale savaşlarının gerektiği gibi anlatılamamasına ve dolayısıyla da öğrencilerin yeteri kadar konuyu önemsememesine yol açmaktadır.

Kitapta Mustafa Kemal'in bu cephede gösterdiği başarı sayesinde Kurtuluş Savaşı'nın lideri olmasında etkili olduğu dışında savaşın diğer önemli sonuçlarına değinilmemiştir. Savaşın sonuçları arasında Osmanlı Devleti'nin eğitimli gençlerinin bu savaşta şehit oldukları bilgisine yer verilmemiştir. Bu noktada Çanakkale Cephesi'nde yaklaşık 10 bin üniversiteli ve 70 bin orta öğretim öğrencisinin şehit düştüğü bilgisine¹¹ yer verilseydi, 8. Sınıf öğrencileri için çarpıcı bir örnek oluşturacaktı. Savaşın bir nesli nasıl yok ettiğini ve geleceği kuracak kadroların nasıl yetersiz kaldığını göstermesi açısından bu konuya vurgu yapılmalıdır. Genç neslin silah yerine kalemle kazanılacak mücadeleler için hazırlanması açısından bu yaklaşım önemlidir¹².

Çanakkale savaşlarının geçtiği paragrafta savaşın nedenleri sıralanmışken sonuçlarına yer verilmemiştir. Bu bilgilerin verilmesi, öğrencinin Çanakkale Savaşı'nın önemini kavraması açısından gerekli fakat yeterli değildir. Savaşların sonucu olarak sadece Mustafa Kemal ve emrindeki askerin Anafartalar, Conkbayırı ve Arıburnu cephelerinde göstermiş oldukları başarıdan bahsedilmektedir. Bir

11 Milliyet. 17 Mart 2013. Çanakkale'de okumuş bir nesli de kaybettik, (Caner Arslan).

12 Yazıcı, N. 2013: "Lise Müfredat Programlarında ve Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşı'nın Öğretimi Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım". Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education). 28(2),(Ankara 2013). s.535-550.

nevi ortaya çıkan boşluk Mustafa Kemal'in başarıları anlatılarak dolaylı yollardan doldurulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar diğer cephelere pek değinilmeden sadece Çanakkale cephesi ve Kafkas cephesi (Muş, Bitlis'i geri alma) üzerinde durulup başarı sahiplenilmişse de konu genelinde bir kompozisyon bütünlüğü olmadığından Çanakkale Savaşları tam olarak verilememiştir. Ayrıca savaşta barışçıl ve insancıl ilişkilerle, başarıların ve başarısızlıkların bulunmasına karşın, bunlar anlatılmamıştır. Karşı tarafın anlatımında genelde İngilizler, Fransızlar ve Rusya bulunmaktadır. Anzaklar ve beri taraftan Almanlar görmezlikten gelinmiştir¹³ Çanakkale Savaşı'nın en önemli figürü Nusret Mayın Gemisi'nin ve başarılı topçusu Seyit Onbaşı'nın kahramanlıklarından bahsedilmemektedir. Bu iki unsura yer verilebilir ve gerçekleştirdikleri önemli hizmetlerden bahsedilebilerek öğrencilerin ilgisi konuya daha fazla çekilebilir.

Ders kitaplarında öğrencilerin ilgisini çekecek ve onları konuya adapte edecek niteliklere sahip uyarıcıların olması da gerekli bir özelliktir ki bunların da en önemli olanı görsel unsurlardır. Bunlar, konuları açıklayıcı ve konuların daha kolay anlaşılmasını sağlayan resim, grafik, şema, fotoğraf, plan, harita gibi öğretime yardımcı unsurlardır. Kitapta Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının bulunduğu küçük bir fotoğraf konulmuştur. Hem daha büyük boyutlu bir görselin hem de direkt savaşı anlatan dikkat çekici bir görsel konulsaydı öğrenciler için daha ilgi çekici gelebilirdi. Ayrıca görsel unsurlar çeşitlendirilerek öğrencide konunun albenisi yükseltilebilir.

Günümüz gelişmiş eğitim sistemlerinde sadece ders kitaplarına dayalı klasik öğretim uygulamaları artık yeterli değildir. Bu amaçla yardımcı kaynaklar ve öğrenci çalışma kitapları kullanılır. MEB'ce hazırlanan her dersin bir öğrenci çalışma kitabı bulunmaktadır. İşlenen konuların tekrarı ve pekişmesi için konularla ilgili, öğrenci seviyesine uygun çeşitli etkinlikler bulunmaktadır. Ders kitabında Çanakkale savaşlarıyla ilgili bir etkinlik yoktur. Bu eksiklik öğrenci çalışma kitabına Çanakkale cephesi savaşlarında Atatürk'ün askeri başarısına ve ileri görüşlülüğüne atıf yapan bir etkinlikte giderilmiştir.

Konunun sonunda Çanakkale savaşlarını sorgulatacak herhangi bir etkinlik veya soru yoktur. Ancak ünite sonunda yer alan ölçme ve değerlendirme soruları içinde Çanakkale Savaşı ile doğrudan ilgili olan bir tane boşluk doldurma sorusu ile Çanakkale savaşlarına dolaylı yoldan değinen çoktan seçmeli bir soru

13 Zeyrek, Ş.: "Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları". Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. S 40, (Kasım 2007). s. 707-721

olmak üzere iki soru yer almaktadır. Konu değerlendirme soruları bölümünde doğru/yanlış, boşluk doldurma, eşleştirme, çoktan seçmeli ve klasik sorulardan oluşan 25 tane soru bulunmaktadır. Testte Çanakkale savaşlarını sorgulayan 1 tane doğrudan sorunun olması konunun değerlendirilmesi ve önemi açısından yetersizdir. Özellikle öğrencinin konuyla ilgili yorum yapmasını sağlayacak ve konuyla ilgili öğrendiklerini kullandırabilecek, yorum sorusuna da yer verilmesi yararlı olacaktır.

Her iki kısımda da silah araç gereç ve ölü yaralı sayısı verilmemiştir. Kitabın anlatım ve diline gelince şunları söylemek mümkündür: kitabın dili yalın ve her 8. Sınıf öğrencisinin anlayabileceği düzeydedir. Ayrıca kitapta Çanakkale savaşlarının geçtiği her iki bölümde de İtilaf devletleri küçük düşürülmemiş ve hakaret edilmemiştir. Konunun geçtiği yerlerde *düşman v.b.* terimler kullanılmamıştır. Bu durum da UNESCO ve Avrupa Birliği'nin tarih anlayışına uyulduğunu göstermektedir.

T.C. İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitabının İkinci Ünitesinde Çanakkale Savaşları Konusu

Çanakkale savaşlarından ikinci kez olarak ders kitabının ikinci ünitesi olan *Milli Uyanış ve Yurdumuzun İlgiline Tepkiler* ünitesinin ilk konusu olan “Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti” konu başlığında bir paragraf halinde bahsedilmektedir. Ünitenin tamamı 8 kazanımdan oluşmakta ve bu kazanımlar için ayrılan süre de 10 ders saatidir. Ünite kazanımları arasında Çanakkale savaşlarıyla ilgili kazanım bulunmamaktadır. Osmanlı devletinin savaştığı bütün cephelemlerle birlikte Çanakkale cephesi de ele alınmıştır. Bu konu bir önceki ünite de geçtiğinden bu kısımda üzerinde fazla durulmamıştır. Çanakkale cephesi konusu ders kitabının 26. Sayfasında bir paragraf halinde anlatılmıştır. Burada Çanakkale cephesindeki deniz ve kara savaşlarındaki başarıdan yüzeysel bahsedilmekte ve bunun sonucunda İtilaf devletlerinin çekildiği aktarılmaktadır. İlk ünite de değinilmeyen kara ve deniz savaşları kısmına bu bölümde değinilmesi önemli fakat savaşın nedenlerinin bu kısımda da tekrarlanması ve ilk kısımda olduğu gibi sonuçlarına tam anlamıyla değinilmemesi konuyu eksik bırakarak bütünlüğü bozmuştur. Çanakkale savaşlarının sonuçları en az nedenleri kadar önemlidir. Bu nedenle buna değinilmesi gereklidir. Ünite de Çanakkale Savaşı konusu, I. Dünya Savaşı içinde Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği cephelemlerle birlikte verilmektedir. Çanakkale Savaşı'nın dünya ve Türk tarihi açısından önemi dikkate alındığında, konuya yeterince yer verilmediği ortaya çıkmaktadır.

Kitapta, cepheler açılış amaçlarına göre tasnif edildiği biçimde anlatılmamıştır. Bu noktada, öğrencinin zihninde olay kurgusunun karmaşık hale gelebileceği ihtimalini belirtmek gerekir. Ayrıca, öğrencinin kronolojik düşünme becerisinin gelişmesinde ve tarihi olayları nedenlerine göre gruplandırarak algılama yetisinin oluşmasında, tarih öğretiminin önemli bir rolü olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.¹⁴ Ders kitaplarında öğrenciye yönelik olarak savaşlarla ilgili kavramlar hakkında bilgi bulunmamaktadır. Savaş, Meydan Savaşı, Ordu, Kuşatma, Şehit, Antlaşma, Zafer vb. kavramların ders kitaplarında yer alması öğrencinin bilmesi gereken bilgilerin kafasında somutlaşmasına ve olayları daha iyi anlamasına yardımcı olabilir¹⁵.

Tarih eğitimi ışığında yapılması gereken şudur; Çanakkale Savaşı'nın genel bir tanımı yapıp, nedenleri yazılmalı; olayın gerçekleşmesi öğrencinin anlayabileceği düzeyde ve içerikte verilmeli, deniz, kara, hava savaşlarına genel olarak değinilmelidir. Konunun yalnızca savaş boyutu değil, insancıl ve barışçıl olayları da gündeme getirilmelidir. Olay ortaya konulduktan sonra, savaşın sonuçları, tarihteki yeri, önemi ve sonraki etkilerinden söz edilerek, başta Mustafa Kemal olmak üzere çok önemli komutanların savaştaki yerine kısaca değinilmelidir¹⁶.

Konu yalın ve öğrencinin ortalama seviyeleri göz önünde bulundurularak ele alınmış olup, herhangi bir aşağılayıcı, küçük düşürücü ve hakaret ibaresi geçmemektedir. İlk ünite de olduğu gibi bu kısımda da net sayısı değişebilen silah, ölü, yaralı vb. özellikler belirtilmemiştir. Konu sonunda etkinlik bulunmazken öğrenci çalışma kitabında Çanakkale cephesini de kapsayacak iki etkinlik bulunmaktadır. Bunlar dışında açıklama ve uyarılar kısmında öğrencilere Birinci Dünya Savaşı'ndaki cephelerden istedikleri birisi hakkında araştırma görevi verilebileceği uyarısı vardır. Bu etkinlikler öğrencinin daha önce öğrendiklerini kullanabileceği ve pekiştirebileceği alıştırmalar olduğundan konuyu tamamlamıştır.

Çağımızda eğitimde görsellik önem kazanmaya başlamıştır. Görsellik insan belleğinde uzun süre yer etmekte, derste sıkıcılığı önlemekte, bazen de sayfalarca yazıdan daha anlamlı olabilmektedir. Bu açıdan ders kitaplarına bakıldığında, fotoğraf, resim, karikatür, harita, kroki ve plân gibi görsel verilerin yetersiz de olsa

14 Yazıcı, N. 2013: "Lise Müfredat Programlarında ve Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşı'nın Öğretimi Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım". Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education). 28(2), (Ankara 2013). s.535-550.

15 Oruç. Ş.: "Ders Kitaplarında Savaş Olgusu". Türkiye Sosyal Araştırmalar Derneği Dergisi. (Ankara 2006). s.8.

16 Zeyrek, 2007. s. 7013.

kullanıldığı görülmektedir¹⁷. Cephelerin kısa ve öz olarak anlatıldığı bu bölümde Çanakkale savaşıyla ilgili olarak küçük bir fotoğraf konulmuş ve konunun sonuna da I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerin yer aldığı bir harita yer almaktadır. Haritanın hem boyutu küçük hem de sadece cephelerin coğrafi mevkileri gösterilmiştir. Daha büyük ve ilgi çekici kısa bilgileri barındıran, özgün, dikkat çekici bir görsel konularak öğrencilerin konuya bütüncül bakmaları sağlanabilir. Yine savaş yöresini genel olarak içeren ve savaşan yanların güçlerinin nerelerde olduğunu gösteren bir haritanın verilmesinde yarar olacaktır.

Öğrenme-öğretme sürecinde gerçekleştirilen etkinliklerde belirlenen hedeflere ulaşma durumu, kullanılan aracın, seçilen yöntem, teknik ve öğretme stillerinin uygun ve verimli olup olmadığı, kitaplardaki ölçme değerlendirme bölümleri ve öğretmenlerin uyguladıkları diğer değerlendirme çalışmalarıyla belirlenir. Ders kitaplarında, Öğrenme-öğretme çalışmalarını verimli kılmak, öğrencilerin belirlenen kazanımları daha kolay edinmelerini sağlamak ve kazanımlara ulaşma düzeyini belirleyerek sürece yön vermek için etkinlik içi ve tema sonu ölçme-değerlendirme çalışmaları yer almaktadır¹⁸. Çanakkale savaşlarının anlatıldığı kitabın ikinci ünitesinde Çanakkale savaşlarıyla ilgili ne konu sonunda ne de kitabın sonunda ünite değerlendirme testi içerisinde Çanakkale cephesi ile ilgili sorular yer almaktadır. Ünite sonundaki testte ünite ile ilgili olarak farklı özellikte toplam 31 soru sorulmuş; Ancak Çanakkale savaşlarıyla ilgili herhangi bir soru bulunmamaktadır. Bu durum konunun anlaşılması, öğrenilmesi ve ehemmiyeti açısından büyük bir noksanlıktır. Oysa Çanakkale savaşlarının neden ve sonuçlarını, Türk ve dünya tarihi açısından yorumlatabilecek yorum ya da test sorularına yer verilerek öğrencinin öğrendikleri harekete geçirilerek konuyu benimsemesi sağlanabilir.

17 Zeyrek,2007. s. 7015.

18 Göçer. A.: “İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarının Ölçme Ve Değerlendirme Açısından İncelenmesi.” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Erzurum 2008) s.198.

Sonuç Ve Öneriler

- Çanakkale Savaşı'nın Türk ve dünya tarihi açısından önemi dikkate alındığında, 2014-2015 eğitim-öğretim 8. Sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi kitabında hak ettiği ölçüde yer bulduğunu söylemek zordur. Konu dolaylı olarak, Atatürk'ün hayatı askeri başarıları anlatılırken ve I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği cepheler içinde çerçevesinde sınırlı düzeyde anlatılmaktadır. Çanakkale zaferi gibi efsanevi bir mücadeleye daha fazla yer verilerek ve işleme süresi de artırılarak hak ettiği ehemmiyet verilmelidir.

- Konu, sadece Türk tarihi ve askeri tarih boyutuyla değil Türk ve dünya tarihi açısından da ele alınarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, Çanakkale Savaşı'nın insani, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutu, daha sonraki tarihsel gelişmelerdeki rolü ve günümüze yansıyan etkileri anlatılmalıdır

- Konu anlatılırken, savaşan taraflar arasında insani şartların zorladığı dostluk ilişkileri anlatılmamaktadır. Evrensel barışın ve kültürler arası dostluğun algılanması açısından savaşın bu boyutuna yeterince dikkat çekilmesi günümüz kültürlerarası ilişkiler bakımından yararlı olacaktır.

- Olayların hafızada kalıcı izli olması açısından görsel unsurlar önemlidir. Oysa kitapta konuyla ilgili sadece birkaç küçük fotoğraf bulunmaktadır. Bu konudaki eksiklik ders kitaplarına daha özgün, dikkat çekici fotoğraf, resim, karikatür vb. konularak giderilebilir.

- T.C. İnkılâp tarihi ve Atatürkçülük dersi 8. Sınıflarda haftada 2 saat olarak okutulmaktadır. Konu yoğunluğu ve süre azlığı dersin tam anlamıyla işlenmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle ders saatinin artırılması gereklidir. Süre arttırılırsa öğretmenler, ders kitaplarının yanı sıra, film, animasyon, bulmaca, oyun gibi çeşitli materyallerle konu anlatımını destekleyerek konuyu daha somut ve eğlenceli hale getirebileceklerdir.

- Konu ders kitabında iki ayrı üniteye anlatılmaktadır. Bu da konuda bütünlüğü bozmaktadır. Konunun tek üniteye tek yerde yukarıdaki eksiklikler giderilerek anlatılması daha yararlı olacaktır.

- Kitapta öğrenci etkinlikleri olarak sadece ders kitabı ve öğrenci çalışma kitabındaki etkinlikler oluşturmaktadır. Etkinlik olarak Çanakkale'ye bir gezi düzenlenmesi yapılarak; muharebe alanlarının, şehit mezarlarının, anıtların ve müzelerin yerinde görülmesi, konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Ayrıca bu gezilerin organizasyon, ulaşım ve diğer giderlerin MEB tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Balcıoğlu, M.2012.:“*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*”. Birinci cilt. Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi. s.92.

Dönmez, C.:“Atatürk’ün eğitim ile ilgili görüş ve düşüncelerine toplu bakış”.*Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*.c. 7. (Ankara 2006). s. 165.

Göçer, A.: “İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarının Ölçme Ve Değerlendirme Açısından İncelenmesi.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Erzurum 2008) s.198.

Gülmez, N.: “Üniversite gençliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine bakışı”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*.(Ankara 2003). s.1043-1088.

Kocabaş, S. 2011:“*1915 Çanakkale Savaşları ve Türk Dünya Tarihindeki Yeri*”. 3. Baskı, İstanbul. s. 75.

MEB. 2006: *İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi 8. sınıf öğretim programı*. Devlet Kitapları Müdürlüğü. Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Kararı, Tebliğler Dergisi, 08.06.1981;106 (06.07.1981;2090).

Milliyet. 17 Mart 2013. Çanakkale’de okumuş bir nesli de kaybettik. (Caner Arslan).

Oruç, Ş.: “Ders Kitaplarında Savaş Olgusu”.*Türkiye Sosyal Araştırmalar Derneği Dergisi*. (Ankara 2006). s.8.

Öztürk, C.: “ *Sosyal Bilgiler: Toplusal Yaşama Disiplinlerarası Bir Bakış*”. Hayat Bilgisi Ve Sosyal Bilgiler Öğretimi.Yayına Hazırlayan: Cemil Öztürk. Ankara 2006. s.22.

Safran, M. :“Eğitim Bilimi Açısından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğretimi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihinde Yöntem Arayışları”. *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları*.Yayına hazırlayan:Yediyıldız, B., Ertan, T.F., Üstün, K. (Ankara. 2004). s. 111-127.

Yazıcı, N. 2013: “Lise Müfredat Programlarında ve Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşı’nın Öğretimi Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”.*Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*. 28(2),(Ankara 2013). s.535-550.

Yoluk, U. 2010: “*1981 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Programı “Türk İnkılâbı Bölümü” Amaç/Davranışlarının Kazanımlılık Düzeyi (Tarsus ve Kastamonu Örneği)*”. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya.

Zeyrek, Ş. :“Liselerde Okutulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürkçülük Adlı Ders Kitaplarında Çanakkale Savaşları”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. S 40, (Kasım 2007). s. 707-721

Çanakkale Savaşı Araştırmalarının Sosyal Ağ Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

A Social Network Analysis of the Scholarly Publications on the Gallipoli Campaign

Ramazan ACUN^{1*}

Özet

Bu çalışmada, Çanakkale Savaşı hakkında yayınlanmış bilimsel çalışmaların sosyal ağ analizi (SAA) yöntemi kullanılarak incelenmesine dair devam etmekte olan bir çalışmanın ilk bulgularına yer verilmektedir. Bunun için kaynakca.info adlı web tabanlı bir sistem üzerinde Çanakkale Savaşı Kaynakça ve Atıf Dizini oluşturulmuştur. Bu çerçevede, çoğu uluslararası hakemli dergilerde yayınlanmış makale ve yine uluslararası konferanslarda sunulmuş bildirilerden oluşan ve Çanakkale Savaşı araştırmalarının iyi bir örneklemini olduğu düşünülen 100 adet eserin bibliyografik künyesi ve bunlara ait 2100 atıf verisi söz konusu sisteme yüklenmiştir. Bu veriler SAA yönteminin derece merkeziliği, arasındalık merkeziliği ve yakınlık merkeziliği ölçütleri esas alınarak analiz edilmiştir. Böylece elde edilen sosyogramlar (ağ haritaları), alanın genel yapısını ortaya koyduğu gibi, bu alanda anahtar nitelikteki araştırmaları yapmış (çok atıf alan) ve ağda farklı grupları birbirine bağlayan köprü konumundaki kişileri de görünür hale getirmiştir. Bu bulguların bu alanda araştırmaya ve okumaya yeni başlayacak araştırmacılar ve öğrenciler için yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bildiride, ayrıca, çalışmanın kapsamının genişletilmesi konusunda önerilere de yer verilmektedir.

1 *Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: acun@hacettepe.edu.tr; Web: <http://yunus.hacettepe.edu.tr>; <http://www.kaynakca.info/kisi/77379/ramazan-acun>

Giriş

Çanakkale savaşı, şüphesiz dünya tarihinin önemli olaylarından biridir. Bu alandaki araştırmaların sayısı ve niteliği bu önemin bir göstergesidir. Araştırma ve yayın faaliyetinin olayın 100. yılında daha da yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, alanın yeni başlayacaklar için yol gösterici nitelikte bir haritasının çıkarılması ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Bunun için atıflar ideal bir veri kaynağı oluştururlar. Bilindiği üzere, atıflar, bilim insanlarının 17. yüzyıldan bu yana, önceki çalışmaların hakkını teslim edip kendi düşüncelerini etkileyen kaynakları açıklamalarının en sistematik yolu olmuştur.

Atıf verileri kullanılarak böyle bir haritanın yapılabilmesi için bu alandaki temel araştırmalardan oluşan yeteri büyüklükte bir bibliyografik atıf dizinine ihtiyaç vardır. Atıf verilerinin sistematik olarak derlenmesinden oluşan bibliyografik atıf dizinleri sayesinde, bu veriler sadece araştırmaya vasıta olmakla kalmamış, kendileri araştırma konusu haline gelmiştir. Gerçekten de atıf dizinleri kullanılarak, belli alanlarda anahtar niteliğindeki olayların keşfi, kronolojisi, karşılıklı ilişkileri ve görece önemlerini ortaya koyacak araştırmalar yapılmaktadır. Bunu için pratik metotlar geliştirilmiştir.²

ISI WOS, Scopus ve Google Akademik uluslararası çapta büyük atıf dizinleridir. Bunlardan ilk ikisi, tarih yayınları, özel olarak da Türkiye’de yapılan tarih yayınları bakımından mevcut durumda son derece yetersizdirler. Nitekim ISI WOS dizininde 12.12.2014 tarihinde Çanakkale ve Gallipoli³ anahtar kelimeleriyle yapılan sorgulamada, sırasıyla 4 ve 107 yayın bulunmuştur. Aynı ölçütler kullanılarak Scopus’ta yapılan sorgulama ise çok daha az sonuç vermektedir.

Yayın ve atıf dizini olarak uluslararası çapta en zengin kaynak Google dizininin bir alt kümesi olan Google Akademik’tir. Bu dizin, yukarıda sözü edilen servislerden farklı olarak bütün akademik yayın türlerini (makale, konferans bildirisi, kitap, tez) kapsamaktadır. Nitekim burada, Çanakkale ve Gallipoli anahtar kelimeleriyle aynı tarihte yapılan tarama sırasıyla 27100, 31800 sonuç vermiştir. Ancak, bunlar içinden sosyal ve beşeri bilimlerle ilgili olanları otomatik olarak

2 Bkz. Garfield, E. “Citation Indexing, historio-bibliography, and the sociology of science,” Proceedings of the Third International Congress of Medical Librarianship, April 14, 1971; EISV.1, s. 167. Aynı yazar, “Citation indexes for science”. Science ,122 (1995), 108-11.

3 “Çanakkale savaşı” ve “Gallipoli Campaign” İngilizce ve Türkçe’de birbirinin yerine kullanılmaktadır. Türkler için Çanakkale neyse, İngilizler ve Avustralyalılar için Gallipoli odur: bkz. M. Mehdi İlhan, “Introduction”, Gallipoli History Legendand Memory İstanbul, 2013, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.s. 11.

süzme   mümkün olmamaktadır. Google Akademik'in bu çalışma açısından bir başka eksikliği ise eser adı vererek, o eserin, eğer eserin tam metni İnternet'te yoksa yaptığı atıflara ulaşılamamasıdır.

Bütün bu değerlendirmeler göz önüne alınarak, bu çalışma için gerekli atıf dizini, söz konusu uluslararası atıf dizinleri verilerinden de yararlanarak, kaynakca.info üzerinde Çanakkale Savaşı Kaynakça ve Atıf Dizini (ÇASKAD) adıyla oluşturulmuştur.

Kaynakca.info, Türkiye hakkında üretilen sosyal bilim yayınlarının kapsamlı bibliyografik atıf dizinlerinin hazırlanması, yönetilmesi ve analiz edilmesini sağlayan web tabanlı bütünleşik bir uygulama yazılımıdır.⁴ Başka bir ifadeyle kaynakca.info'da bulunan atıf verilerini analiz etmek için ayrıca bir yazılıma gerek yoktur. Sistemin nihai hedefi Türkiye'de sosyal bilimler alanında bilimsel üretim, bilimsel etki ve bilimsel kimlik olu  umu⁵ konularında, ISI WOS dizinlerine benzer şekilde bir dizi araştırmaya vasıta olmasıdır.

Veriler ve Yöntem

Bu   alışma kapsamında geliştirilen Çanakkale Savaşı Kaynakça ve Atıf Dizini (ÇASKAD)⁶ geliştirilmesi halen devam eden Türkiye Tarih Atıf Dizini'nin (TTAD) bir alt kümesidir. ÇASKAD kapsamında şu anda bütün dünyada yapılan Çanakkale Savaşı araştırmalarını temsil ettiğine inanılan, uluslararası hakemli dergilerde yayınlanmış makale ve yine uluslararası konferans ve sempozyumlarda sunulmuş bildiriler⁷ ağırlıklı olmak üzere, 100 adet eser ve bunlara ait 2100 atıf verisi bulunmaktadır⁸ (bkz: Ekran Görüntüsü 1).

- 4 Sistemin geliştirilmesi süreci ve temel fonksiyonları için yazarın   u çalışmalarına bakılabilir; "Türkiye'de Online İşbirliği Ağ Modeline Dayalı Bir Kaynakça Yönetim Uygulaması." Gazi Akademik Bakış Dergisi, 4/8, 2011, 1-12; "Bilimsel Etki Analizinde Yeni Bir Yaklaşıma Doğru Eser Seviyesi Metrikler ve Türkiye'de Bir Uygulama", Gazi Akademik Bakış Dergisi, 5/10, 2012, 269-288.
- 5 Kaynakca.info'ya dayalı olarak yapılan bilimsel kimlik oluşumu konusunda bir örnek için bkz. Acun, R. "Sosyal Ağ Bakışı Açısından Tarihçi Kimliğinin Oluşumu: Ahmet Yaşar Ocak   zerine Bir Deneme"   tekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan. İstanbul 2015, s.1-27.
- 6 Bu dizin kapsamında yer alan eser ve atıfları   u bağlantıdan hareketle incelenebilir. <http://www.kaynakca.info/kaynakca/4501395/canakkale-savasi-kaynakca-ve-atif-dizini>.
- 7 Konferans/Sempozyum bildirileri olarak, bu yıl dördüncüsü düzenlenmekte olan Gallipoli History Legend and Memory uluslararası sempozyum serisi esas alınmıştır. Bu sempozyumlara sunulan bildiriler İbrahim Güran Yumuşak ve Mehmet Mehdi İlhan editörlüğünde 2012 ve 2013 yıllarında yayınlanmıştır.
- 8 ÇASKAD büyük   l  de Seyit Onbaşı (<http://www.kaynakca.info/topluluk/4501382/seyt-onbasi>) adlı çalışma grubunun eseridir. Grup   yelerine teşekkür ediyorum.

Ekran Görüntüsü 1: Çanakkale Savaşı Kaynakça ve Atıf Dizini (ÇASKAD)

ÇASKAD kapsamına alınan eserlerin atıf verileri sisteme yüklenirken gerekli veri temizliği yapılarak kayıtların geçerli ve doğru olmasına özen gösterilmiştir. Örnek olarak,

Gammage, B. 2005: review of “Macleod, Jenny: Reconsidering Gallipoli, Manchester Manchester University Press, 2004, pp. X, +262, £14.99, paperback, ISBN 071906743X.” 19 June 2005, Australian National University. şeklindeki bir atıf kaydı, yazarın kendi web sitesindeki⁹ eser listesinden hareketle şöyle düzeltilmiştir:

Gammage, W. 2006, ‘Book review: Reconsidering Gallipoli, by Jenny Macleod’, Australian Journal of Politics and History, vol. 52, no. 1, pp. 139-140.

İki yada daha çok yazarın birbirlerine yaptıkları atıfları uzun dönemde incelendiğinde, kompleks bir etki ağı, yani bir sosyal ağ oluştuğu gözlemlenir. Buradan hareketle, ÇASKAD kapsamına alınan eserlere ait atıfların analizinde sosyal ağ analizi (SAA) yöntemi kullanılmıştır.

En basit tanımıyla bir sosyal ağ, düğümler ve aralarındaki ilişkilerden oluşan bir sosyal yapıdır. Düğümler, bireyler ve/veya organizasyonlardır. İlişkiler, değerler, ülküler, fikirler, arkadaşlık, akrabalık, iş ve ticaret gibi bir ya da birden çok konuda olabilir. Sonuçta ortaya çıkan ağ yapısı sıklıkla çok karmaşıktır. Bu karmaşık yapıların toplumsal problemlerin çözümünden başlayarak, kurumların nasıl yönetildiğine ve bireylerin hedeflerine ulaşmada ne derece başarılı olduklarına kadar pek çok konuda kritik bir role sahip olduğu önceki araştırmalar tarafından ortaya konmuştur.

9 Bkz <https://researchers.anu.edu.au/researchers/gammage-wl> (12.12.20014)

Sosyal ağların yapısı ve bu yapıda meydana gelen değişimler SAA metodu ile mikro ve makro düzeyde incelenebilmektedir. Özellikle son yıllarda İnternette kolayca indirilip kullanılabilen güçlü ve esnek SAA yazılımlarının varlığı sayesinde metodun uygulama alanı genişlemiştir. Buna geçmişin evrakı arasında gizli kalmış tarihi sosyal ağlar dâhildir.¹⁰

İster günümüzde isterse geçmişte bir zaman diliminde olsun, bilimsel etkileşimlerden oluşan bir sosyal ağda bağlantıları inceleyerek bilimsel kimliğinin oluşumuyla ilgili tarihi ve sosyolojik süreçlerin işleyişi gözlemlenebildiği gibi, metodun sağladığı merkezilik ölçütlerini kullanarak en çok atıf yapılan, en çok etkiye sahip ve sosyal kapitali en yüksek kişileri tespit etmek mümkündür.¹¹

Birçok merkezilik ölçütü vardır, ancak şu üçü çok yaygın kullanılmaktadır: Derece merkeziliği (degreecentrality), arasındalık merkeziliği (betweennesscentrality) ve yakınlık merkeziliği (closenesscentrality).¹²

ÇASKAD atıf dizini içinde yer alan veriler, SAA metodunun söz konusu bu merkezilik ölçütleri çerçevesinde ve kaynakca.info analiz modülü kullanılarak analiz edilmiştir. Bu konu bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

Analiz

ÇASKAD kapsamındaki 2100 atıf verilesi, bir ağ olarak görselleştirildiğinde bir bulutsuyu andırmaktadır, bkz. Sosyogram 1. Buna “Çanakkale Bulutsusu” adı verilmiştir. Çanakkale Bulutsusu kavramı astronomideki Bulutsu (Nebula) adı verilen oluşumlardan mühlhem olarak üretilmiştir ve TTAD kullanılarak elde edilen tarih bulutsusunun bir alt kümesidir. Bilindiği üzere, Bulutsu adı verilen uzay bölgelerinde gaz, toz ve diğer maddeler yığılarak, daha çok madde çeken büyük kütleler ve çekim alanları oluşturur. Bu kütleler giderek büyür ve nihayetinde yıldızları meydana getirir.¹³

-
- 10 Sosyal ağ yaklaşımının tarih araştırmalarında kullanım konusunda bir bibliyografya için bkz: Historical Network Research: <http://historicalnetworkresearch.org/recent-updates/> (01.08.2014). Türkiye’den bir örnek için bkz. Zeynep Dörtok Abacı ““Bilgi Çağında Tarihçi Olmak” Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları” Türk Tarih Eğitim Dergisi, 2 /2 (2013), 32-57.
 - 11 Sosyal kapital kavramı için bkz. R. S.Burt, “The Social Capital of Structural Holes” in New Directions in Economic Sociology. Edited by M. F. Guillian, R. Collins, P. England and M. Meyer, New York: Russel Foundation, 2001, .
 - 12 Sosyal ağların başka bazı özellikleri için bkz. Burt, agm.
 - 13 Tarih Bulutsusu kavramı ilk olarak yazarın şu çalışmasında ele alınmıştır: R. Acun, “Sosyal Ağ Bakış Açısından Tarihçi Kimliğinin Oluşumu: Ahmet Yaşar Ocak Üzerine Bir Deneme”, Ahmet Yaşar Ocak Armağanı, Ankara 2015, s. 1-26

Bu bölümün bundan sonraki kısmında Çanakkale Bulutsusuna, SAA metodunun merkezilik ölçütleri kullanılarak yakından bakılmasıyla elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Sosyogram I: Çanakkale Bulutsusu

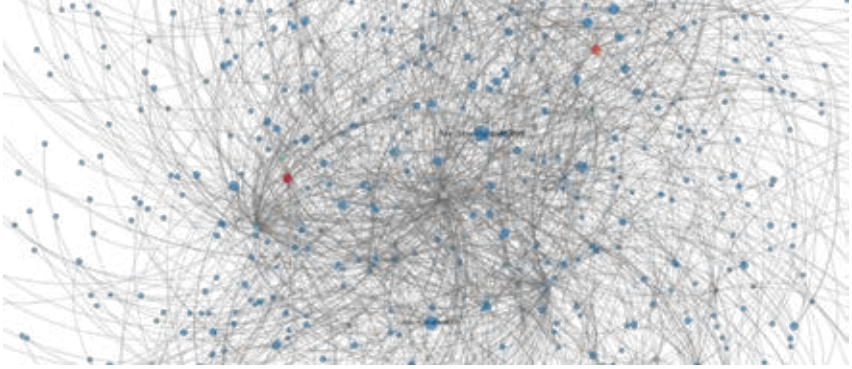
Sosyogram I, SAA derece ve arasındalık merkeziliği ölçütlerine göre çizdirilmiştir. Derece merkeziliği ağdaki bir düğümün (node) diğer düğümlerle arasındaki doğrudan bağlantı sayısıdır. Atıfların vasıta olduğu bir iletişim ağında bu alınan atıfların sayısını ifade eder. Buradaki her bir düğüm bir yazarı, yazarlar arasındaki her bir bağ ya da çizgi de bir atıf ilişkisini temsil etmektedir. Alınan atıfların çokluğu o düğümün (yazarın) bir otorite (üstat) olduğunun göstergesidir. Üstat tanını gereği, bir alanda yeni araştırmalara zemin sağlayan kilit öneme sahip araştırmalar yapmıştır. Görüleceği üzere, bulutsunun merkezine doğru bağlantı sayısı yoğunlaşmaktadır. Burada, bazı düğümler daha büyük olarak, iki düğüm kırmızı, bir düğüm ise turuncu renkte görülmektedir.

Merkeze daha yakından bakıldığında (bkz Sosyogram 2), en büyük iki düğümün, başka bir ifadeyle en çok atıf alan iki kişiden birinin Otto von Sanders diğerinin ise Alan Moorhead olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere, Otto Liman von Sanders (17 Şubat 1855 – 22 Ağustos 1929) I. Dünya Savaşı sırasında ve bu arada Çanakkale cephesinde Osmanlı İmparatorluğu'na subay ve danışman olarak

hizmet eden Alman generaldir. Bu görevlere bulunduğu sıradaki hatıralarını Fünf Jahre in der Türkei (Türkiye’de Beş Yıl) adlı kitapta toplamıştır. Bu kitap daha sonra İngilizce ve Fransızcaya da çevrilmiştir.¹⁴ Alan Moorhead (22 Temmuz 1910 29 Eylül 1983) ise Avustralya asıllı İngiliz gazeteci ve yazardır. Birinci ve İkinci dünya savaşlarına dair birçok eseri bulunmaktadır. Gallipoli (1956) adlı eseri Türkçeye de çevrilmiştir.¹⁵

Derece merkeziliği bakımından bu iki yazarı Ian Hamilton ve C. F. Aspinall-Oglander adlı Çanakkale savaşına bizzat katılmış İngiliz komutanlar takip etmektedir. Her ikisi de savaşa ilişkin Türkçeye de çevrilen hatıralarını yazmıştır. Derece merkeziliği bakımından öne çıkan bir diğer yazar ise yine eserleri Türkçeye de çevrilmiş bulunan İngiliz yazar ve parlamenter Robert Rhodes James’tir.

Sosyogram II: Çanakkale Bulutsusuna Yakından Bakış

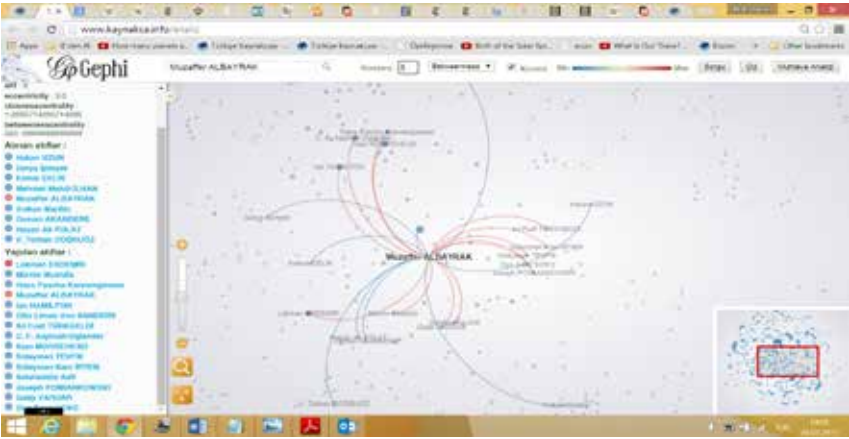
Arasındalık merkeziliği, ağda mevcut iki ya da daha fazla grup arasında köprü (bridge) konumunda olma durumudur. Atıflar yoluyla oluşan bir sosyal ağda, bu farklı konularda çalışan, farklı disiplinlere mensup veya farklı nesillere mensup yazarlarda atıf alan ve/veya onlara atıf yapan bir yazarı temsil eder. Çanakkale bulutsusuna arasındalık ölçütüne göre bakıldığında, iki yazarın öne çıktığı görülmektedir: Lokman Erdemir ve Muzaffer Albayrak. Her iki yazar da münhasıran Çanakkale savaşı konusunda araştırma yapan Türk yazarlardır. Bu yazarların, Otto Liman von Sanders, Alan Moorhead, Münim Mustafa, Hans Pascha Kannengiesser, Ian Hamilton, C. F. Aspinall-Oglander, Joseph Pomiankowski, Ali

14 Liman von Sanders’in eserleri ve atıfları konusunda ayrıntılı bilgileri yazarın kaynakca.info profil sayfasından ulaşılabilir: <http://www.kaynakca.info/kisi/108930/otto-liman-von-sanders>

15 Alan Moorhead’in eserleri ve atıfları konusunda ayrıntılı bilgileri yazarın kaynakca.info profil sayfasından ulaşılabilir: <http://www.kaynakca.info/kisi/80020/alan-moorhead>

Fuat Türkgeldi, Süleyman Tevfık, Süleyman Kani İrtem, Selahaddin Adil, Galip Vardar, Ziya Şakir Soko, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hami Danişmend ve Seçil Akgün gibi kendilerinden önceki yazarlara yaptıkları atıflar ve Mehmet Mehdi İlhan, İbrahim Güran Yumuşak, Mustafa Selçuk, Fehim Kuruloğlu, Halise Coşkun, Muzaffer Albayrak, Osman Akandere, Hakan Uzun, Derya Şimşek, Kemal Çelik, Volkan Marttin, Hasan Ali Polat ve V.Türkan Doğruöz gibi çağdaşları olan veya yeni yazarlardan aldığı atıflarla “eski” ve “yeni” olarak sınıflayabileceğimiz iki grup arasında köprü konumuna geldikleri anlaşılmaktadır.

Sosyogram 3: Muzaffer Albayrak’ın “Çanakkale Bulutsusu” içindeki yeri

Sosyogram 4:Yakınlık analizi

Sosyogram 4, Yakınlık merkeziliği ölçütü bakımından yapılan analizi göstermektedir. Yakınlık merkeziliği, bir düğümün ağdaki diğer düğümlere doğrudan veya dolaylı olarak yakınlığının derecesidir. Yakınlık derecesi yüksek olan yazarlar ağda bilgiye daha hızlı erişebilir ve yayabilir. Bu ölçüte göre, Kevin Fewster, H. H. Başarın, V. Başarın, Yusuf Hikmet Bayur, Charles Edwin Woodrow Bean, Mete Tunçoku, Kemal H. Karpat, Bruce Scates, Samuel N. C. Lieu, Philip J. Haythornthwaite, Burhan Sayılır, John Basarin, John Hall, Joan Beamunt ve Tim Travers öne çıkmıştır.

Sonuç ve Geleceğe Bakış

Bu çalışmada, Çanakkale savaşı konusunda araştırma yapanların atıflar yoluyla oluşturdukları iletişim ve etki ağının bir haritası çıkarılmıştır. “Çanakkale Bulutsusu” adı verilen bu harita üzerinde, çeşitli ölçütlere göre merkezi öneme sahip kişiler ve çalışmaları belirlenmiştir. Buna göre, derece merkeziliği bakımından Çanakkale savaşına katılmış olup, hatıraların yazmış olan Alman ve İngiliz komutanlar, Otto Liman von Sanders, Ian Hamilton ve C. F. Aspinall-Oglander ile Çanakkale savaşı konusunda yazdıkları kitapları Türkçeye de çevrilmiş bulunan gazeteci Alan Moorhead ve İngiliz parlamenter Robert Rhodes James’in isimleri öne çıkmaktadır.

Arasındalık merkeziliği ölçütüne göre iki Türk yazarın en yüksek değer sahip olduğu görülmektedir: Lokman Erdemir ve Muzaffer Albayrak. Her iki yazar da münhasıran Çanakkale savaşı konusunda araştırma yaptıkları anlaşılmaktadır. Yakınlık analizinde Yusuf Hikmet Bayur ve Kevin Fewster başta olmak üzere 15 yazar merkezi konumda yer almıştır. Bu bilgilerin ve genel olarak “Çanakkale Bulutsusu” adı verilen ağ haritasının alana yeni girecek araştırmacı ve öğrenciler için yol gösterici olacağı beklenmektedir.

Seçilmiş 100 eser ve bunlara ait 2100 atıf üzerinden gerçekleştirilen bu analiz, bu maksatla oluşturulan Çanakkale Kaynakça ve Atıf Dizinine (ÇASKAD) yeni ilavelerle genişletilebilir. Çalışmaya, I. Dünya Savaşının diğer cepheleri hakkındaki araştırmalar da dâhil edilerek, bu büyük savaşın burada sunulandan çok daha büyük bir haritası çıkarılabilir. Hatta çalışmaya II. Dünya Savaşı araştırmaları da dâhil edilerek kapsam daha da genişletilebilir.

Savaş tarihinden ders almak mümkünse ve bu ders I. ve II. dünya savaşları gibi büyük savaşların tekrarını önleyecekse, bu şekilde oluşturulacak kapsamlı bir harita, söz konusu bu derse daha hızlı ulaşılmasını sağlayabilir. Bu da bu yönde bir çalışmanın sağlam gerekçesi olabilir. Bunun için gerekli sistem ise mevcut olup, tamamen serbest olarak araştırmacıların kullanımına açıktır: kaynakca.info.

Kaynakça

Acun, F. 2012: “Osmanlı Tarih Araştırmalarında Dipnotlar”, CIEPO, 4 Ara Dönem Sempozyumu, 14-17 Nisan 2011 Uşak, İzmir, 61-70.

Acun, R. 2015: “Sosyal Ağ Bakış Açısından Tarihçi Kimliğinin Oluşumu: Ahmet Yaşar Ocak Üzerine Bir Deneme” Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan. İstanbul 2015, s.1-27.

Acun, R. 2012: “Bilimsel Etki Analizinde Yeni Bir Yaklaşım Doğru Eser Seviyesi Metrikler ve Türkiye’de Bir Uygulama”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, 5/10, 269-288.

Acun, R. 2011: “Türkiye’de Online İşbirliği Ağ Modeline Dayalı Bir Kaynakça Yönetim Uygulaması.” Gazi Akademik Bakış Dergisi, 4/8, 1-12.

Burt, R. S. 2001: “The Social Capital of Structural Holes” in New Directions in Economic Sociology. Edited by M. F. Guillian, R. Collins, P. England and M. Meyer, New York: Russel Foundation.

Garfield, E. 1955: “Citation Indexes for Science: A New Dimension in Documentation through Association of Ideas.” Science, 122/3159, p.108-111.

Garfield, E. 1971 “Citation Indexing, historio-bibliography, and the sociology of science,” Proceedings of the Third International Congress of Medical Librarianship, April 14, EISV.1, s. 167.

Grafton, A. 2013: Dipnotlar, Merak Uyandıran Bir Tarih, Tercüme: Fatma Acun. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yumuşak, İ. G. ve İlhan, M, ed, 2013: Gelibolu: Tarih, Efsane ve Anı, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.

İlhan, M, ed. 2014: Gallipoli: History, Memory and National Imagination, Turkish Historical Society, Ankara.